

ШЕКСПІР

WILLIAM
SHAKESPEARE

Works in six volumes. Volume 4

MUCH ADO ABOUT NOTHING
AS YOU LIKE IT
TWELFTH NIGHT;
OR, WHAT YOU WILL
JULIUS CAESAR
TROIUS AND CRESSIDA
ALL'S WELL
THAT ENDS WELL
MEASURE FOR MEASURE

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

Твори в шести томах. Том 4

БАГАТО ГАЛАСУ
З НІЧОГО
ЯК ВАМ
ЦЕ СПОДОБАЄТЬСЯ
ДВНАДЦЯТА НІЧ.
АБО ЯК СОБІ ХОЧЕТЕ
ЮЛІЙ ЦЕЗАР
ТРОЇЛ І КРЕССИДА,
КІНЕЦЬ
ДІЛО ХВАЛИТЬ
МІРА ЗА МІРУ

*Переклад
з англійської*

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1986

В четвертый том
сочинений В. Шекспира (1564—1616)
вошли: «Много шума из ничего»,
«Как вам это понравится»,
«Двенадцатая ночь, или Что угодно»,
венчающие ранний комедийный период
творчества английского драматурга,
его так называемые
«мрачные комедии» — «Троил и Кресснда»,
«Конец — делу венец», «Мера за меру»
и политическая трагедия «Юлий Цезарь».

Редакційна колегія:

П. А. ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, Д. В. ЗАТОНСЬКИЙ (голова),
В. В. КОПТІЛОВ, Д. В. ПАВЛИЧКО, В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

Редактор тому

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

Післямови та примітки

ОЛЕНИ АЛЕКСЕЄНКО

Ілюстрації художника

СЕРГІЯ ЯКУТОВИЧА

703000000—075
М205(04)—86 передплатне

© Український переклад п'єс,
позначених у змісті знаком *,
післямови, примітки,
художнє оформлення та ілюстрації.
Видавництво «Дніпро», 1986 р.

БАГАТО ГАЛАСУ З НІЧОГО

Переклала Трина Стешенко

ДІЙОВІ ОСОБИ

- Дон Педро*, принц Арагонський.
- Дон Хуан*, його побічний брат.
- Клавдіо*, молодий дворянин з Флоренції.
- Бенедикт*, молодий дворянин з Падуї.
- Леонато*, чравитель Мессіни.
- Антоніо*, його брат.
- Балтазар*, слуга дона Педро.
- Бораччо* } з почту дона Хуана.
- Конрад* }
- Кизил*, старший дозорець.
- Дрючок*, його помічник.
- Отець Франціск*, чернець.
- Протоколіст*.
- Хлопчик*.
- Геро*, дочка Леонато.
- Беатріче*, небога Леонато.
- Маргарита* } камеристки Геро.
- Урсула* }
- Гінці*, сторожа, почет і слуги.
- Дія відбувається в Мессіні.

СЦЕНА 1

Перед домом Леонато.

Входять Леонато, Геро і Беатріче з гінцем.

Леонато Довідався я з цього листа, що дон Педро Арагонський прибуде сьогодні ввечері до Мессіни.

Гонець Він уже недалеко: було миль зо три відсіль, як я залишив його.

Леонато А скільки дворян утратили ви в цім бою?

Гонець Загалом небагато, а з вельможних — нікого.

Леонато Перемога — подвійна перемога, коли переможець приводить додому військо без втрат. У листі написано, що дон Педро вельми вшанував молодого флорентійця на ім'я Клавдіо.

Гонець Який цілком на те заслужив, і дон Педро, згадавши про нього, лише віддав йому належну честь. Цей Клавдіо перевершив усе, чого можна було сподіватись від його молодих літ: в образі ягняти бився як лев. Одне слово, він до такої міри перевершив усі сподівання, що це перевершує моє вміння розповідати.

Леонато Він має дядька тут, у Мессіні, якого дуже втішають такі звістки.

Гонець Я передав уже йому листи; дядько так зрадів, що радість його від природної соромливості була трохи схожа на смуток.

Леонато Він заплакав?

Гонець Так і залився сльозами.

Леонато Зворушення перехлюпнуло через край! Що може бути щиріше за обличчя, ось так умите? Наскільки краще лити сльози з радощів, аніж радіти сльозам!

Беатріче Скажіть, будьте ласкаві, синьйор Шпага уже повернувся з війни чи ні?

Гонець Я нікого не знаю з таким ім'ям: у нашому війську не було такого воїна.

Леонато Про кого це ти питаєш, небого?

Геро Моя кузина має на думці синьйора Бенедикта з Падуї.

Гонець О, він повернувся; такий же веселий жартун, як і був.

Беатріче Він порозвішував тут, у Мессіні, оголошення, викликаючи Купідона на змагання в стрільбі гострими стрілами; а блазень мого дядечка, прочитавши той виклик, розписався за Купідона і запропонував йому змагатися тупими стрілами, що ними полюють на птахів. Скажіть, будьте ласкаві, чи багатьох людей убив він і з'їв за цю війну? Тобто чи багатьох він убив? Бо всіх, кого він уб'є, я пообіцяла з'їсти сама.

Леонато Далєбі, небого, ти надто гостро нападаєшся на синьйора Бенедикта; він ще побореться з тобою, в цьому я не сумніваюсь.

Гонець Він дуже відзначився у цій війні, синьйоро.

Беатріче Мабуть, у вас запліснявіли харчі, а він допоміг вам їх доїсти. О, він найхоробріший ненажера! Шлунок у нього чудовий!

Гонець Він і воїн добрий, синьйоро.

Беатріче З синьйорою він воїн добрий; а який він з кавалером?

Гонець З кавалером він — кавалер, з воїном — воїн; він повен найрізноманітніших чеснот, гідних глибокої поваги.

Беатріче Ваша правда, він таки всього повен: справді чоловік із начинкою. Що ж до якості тієї начинки... А втім, усі ми — люди смертні.

Леонато Не судить моєї небоги надто суворо, добродію. Між нею і синьйором Бенедиктом іде, так би мовити, жартівлива війна; не можуть вони зустрітись, щоб не позмагатися дотепами.

Беатріче На жаль, він ніколи не виграє! Завжди зрізається! В нашій останній сутичці чотири з його п'ятьох розумових здібностей повтікали каліками, і залишилася в нього одна-єдина, яка ним і керує. Коли він має хоч трохи глузду, цього вистачить бодай на те, щоб відрізнути його від його коня. Це єдине багатство, яке

Йому залишилось і з якого можна довідатися, що він істота розумна. А з ким він тепер приятелює? Адже ж у нього щомісяця новий побратим.

Гонець Чи це можливо?

Беатріче Дуже навіть можливо: його вірність подібна до форми його капелюха, що міняється залежно від моди!

Гонець Я бачу, синьйоро, що цей кавалер не вписаний у ваші почесні книги.

Беатріче Ні! Коли б це було так, я попала б усі мої книги. А все ж таки, з ким він тепер приятелює? Невже-таки не знайшлося якого молодого шалапуту, що був би ладен помандрувати з ним хоч і до самого чорта?

Гонець Він найчастіше буває в товаристві шляхетного Клавдіо.

Беатріче О господи! Він причепиться до нього, як хвороба: він справжня пошесть, гірший за чуму; а хто ним заразиться, той відразу втратить розум. Рятуй боже шляхетного Клавдіо! Якщо він захворів на Бенедикта, то лікування стане йому в тисячу лір.

Гонець Дозвольте мені бути вашим другом, синьйоре.

Беатріче Зробіть ласку, добрий друже.

Леонато Зате ти ніколи не втратиш розуму, небого.

Беатріче Ні, хіба що в січні раптом настане спека.

Гонець А ось і дон Педро йде.

Входять дон Педро, дон Хуан, Клавдіо, Бенедикт і Балтазар.

Дон Педро Найдобріший мій синьйоре Леонато, ви вийшли назустріч вашим турботам. У світі вже так заведено — ухилятися витрат, а ви самі їх шукаєте.

Леонато Турбота ще ніколи не відвідувала моєї господи в особі вашої високоності. Адже коли зникає турбота — залишається вдовolenня і спокій, а коли ви покидаєте мене — залишається смуток, і щастя прощається зі мною.

Дон Педро Ви надто охоче берете на себе тягар турбот. Це, здається, ваша доня?

Леонато Її мати не раз мені це казала.

Бенедикт А ви хіба сумнівалися в цьому, синьйоре, що запитували її?

Леонато Ні, синьйоре Бенедикте,— адже ж ви тоді були ще дитина.

Дон Педро Маєте, синьйоре Бенедикте! Тепер ми можемо увійти собі, ким ви стали, коли зробились дорослим чоловіком. Обличчя синьйорини красномовно свідчить, хто саме її батько. Бажаю вам щастя, синьйорино: ви дуже схожі на вельми достойного батечка!

Бенедикт Хоч синьйор Леонато й батько її, проте я перекоаний, що вона й за цілу Мессіну не погодилася б, щоб його голова спинилася в неї на плечах, дарма що вона така схожа на нього.

Беатріче Дивуюся, і що то вам за охота базікати не вгаючи, синьйоре Бенедикте; адже ж ніхто вас не слухає.

Бенедикт Як, моя найдорожча синьйоро Зневаго! Ви ще живі?

Беатріче Чи то ж можливо, щоб зневага померла, коли вона може живитись такою ситою стравою, як синьйор Бенедикт? Сама чемність повинна обернутися в зневагу, коли ви з'явитесь перед її очима.

Бенедикт Тоді чемність стане зрадницею. Проте, що не кажіть, а в мене закохані всі дами, крім вас однієї. Я бажав би, щоб серце моє не було таке жорстоке, бо, далесбі, жодної з них я не люблю.

Беатріче Це велике щастя для жінок! А то довелося б їм терпіти жадливого поклонника в вашій особі. Дякувати богові і моїй холодній крові, я в цьому дуже подібна до вас. Волію краще слухати, як мій собака гавкає на ворону, ніж як кавалер присягається, що кохає мене.

Бенедикт Боже вам поможи, вельмишановна синьйорино, зберегти й надалі такі почуття! Це врятує не одне обличчя того чи іншого синьйора від милих пазурів.

Беатріче Пазурі не зроблять його гіршим, якщо обличчя те схоже на ваше.

Бенедикт Ну, вам би тільки папуг навчати.

Беатріче Птах з моїм язиком багато кращий за тварину, що базікає, як ви.

Бенедикт Хотів би я, щоб мій кінь був такий прудкий та невтомний, як ваш язик. Проте кажіть далі, хай вам бог помагає; я скінчив.

Беатріче Ви завжди кінчаєте дотепом старої шкапи. Я ж знаю вас давно.

Дон Педро Ну, то все гаразд, Леонато! Синьйоре Клавдію й синьйоре Бенедикте, мій дорогий друг Леонато запрошує всіх нас до себе. Я кажу йому, що ми пробудемо тут принаймні з місяць, а він щиро бажає, щоб якийсь випадок затримав нас тут на довший час. Я ладен заприсягтися, що він не лицемір і говорить від щирого серця.

Леонато Якщо ви в цьому заприсягнетесь, ваша високість, то не будете кривоприсяжцем.

(До дона Хуана)

Дозвольте мені привітати й вас, ваша світлість. Тепер, коли ви помирилися з принцом, вашим братом,— я весь до ваших послуг.

Дон Хуан Дякую. Я не люблю зайвих слів, але дякую.

Леонато Чи не будете такі ласкаві, ваша високість, пройти вперед?

Дон Педро Вашу руку, Леонато; ми ввійдемо разом.

Усі виходять, крім Бенедикта й Клавдіо.

Клавдіо Бенедикте, чи звернули ви увагу на дочку синьйора Леонато?

Бенедикт Я не звернув на неї уваги, але бачив її.

Клавдіо Яка скромна молода синьйорина! Чи не так?

Бенедикт Чи ви запитуєте мене як чесна людина, щоб знати мою щирішу думку? Чи, може, волієте, щоб я відповів вам, моїм звичаєм, як запеклий ворог жіноцтва?

Клавдіо Ні, прошу вас, відповідайте просто.

Бенедикт Ну що ж, на мою думку, вона надто низька для високої хвали, надто смаглява для ясної хвали і надто мала для великої хвали. Одне лиш можу сказати на її користь: коли б вона була не така, яка є, то вона була б невродлива; а така, яка є, вона мені не до вподоби.

Клавдіо Ви гадаєте, що я жартую; а я серйозно прошу вас сказати мені щиро,— вона вам подобається?

Бенедикт Чи не надумалися ви часом купити її, що так допитуєтесь?

Клавдіо Та хіба ж може хто в цілім світі купити таку перлину?

Бенедикт Авжеж, може, та ще й з футляром на додачу, щоб покласти її в нього... Ні, ви скажіть: ви серйозно це говорите, чи так, граєтеся в дотепність, мов ті базіки, які запевняють нас, що Купідон добре полює на зайців, а Вулкан — пречудовий тесляр? То скажіть же, в якому ключі треба вам підспівувати, щоб потрапити в тон вашій пісні?

Клавдіо На мої очі — вона найчарівніша синьйора, яку я будь-коли бачив.

Бенедикт Мої очі бачать ще добре й без окулярів, проте нічого такого я не бачу. От кузина її — якби, звичайно, в ній не оселився сам чортяка — була б краща за неї настільки, наскільки початок травня кращий за кінець грудня. Сподіваюсь, ви ще не маєте бажання обернутися в жонатого чоловіка? Чи, може, маєте?

Клавдіо Я не повірив би собі самому, коли б запрягнувся в протилежному, — якби ж тільки Геро погодилася стати мені за дружину.

Бенедикт То он у чому річ! Та невже ж не знайдеться на світі жодного чоловіка, що волів би носити свій капелюх безтурботно, не викликаючи ніякої підозри? Та невже ж ніколи не побачу я шістдесятілітнього парубка? Ну що ж, хай буде по-твому! Якщо ти так хочеш за всяку ціну встромити шию в ярмо, то терпи вже й мозолі від нього та зітхай собі цілісінький день по неділях! Глянь, дон Педро йде сюди: мабуть, він нас шукає.

Входить дон Педро.

Дон Педро Який це секрет зупинив вас тут, що ви не пішли разом з нами до Леонато?

Бенедикт Я хотів би, щоб ваша високість примусили мене розповісти вам усе.

Дон Педро Наказую тобі в ім'я твоєї присяги на вірність.

Бенедикт Ви чуєте, графе Клавдіо? Я вмю зберігати таємницю, як німий, — повірте мені; але в ім'я моєї присяги на вірність — завважте, — присяги на вірність! Ви чуєте? Він закохався! В кого? Це знов запитуйте ви, ваша високість. Завважте, яка коротенька в нього відповідь: у Геро, коротеньку дочку Леонато.

Клавдіо Якби це було так, то так би я й відповів.

Бенедикт Точнісінько, як у старій казці, ваша високість: це не так, і не було так, і не дай боже, щоб це було так.

Клавдіо Якщо кохання моє не розвіється зненацька, то не дай боже, щоб це було інакше.

Дон Педро Амінь, якщо ви кохаєте її, бо синьйорина гідна на кохання.

Клавдіо Ви це говорите, щоб мене ввіймати, ваша високість.

Дон Педро Честю присягаю, я кажу широ те, що думаю.

Клавдіо Правдою присягаюсь, ваша високість, що і я висловив тільки мою найширшу думку.

Бенедикт А я присягаюсь і честю, і правдою, що я висловив мою.

Клавдіо Що кохаю її — я відчуваю.

Дон Педро Що вона гідна кохання — я знаю.

Бенедикт А що я не відчуваю, як її можна кохати, і не знаю, чи гідна вона кохання,— таке моє найглибше переконання, якого не витопить з мене ніяке полум'я; я ладен сконати за нього на багатті.

Дон Педро Ти завжди був запеклим еретиком щодо жіночих принад.

Клавдіо І ніколи не міг він упоратися з цією роллю так, щоб не силувати своєї волі.

Бенедикт Що жінка породила мене — я дякую їй; що вона мене виховала — складаю їй за це її мою найнижчу подяку; але дозволити, щоб у мене на лобі вигравала рогова музика або щоб почепили мій ріжок на невидимий ремінець,— о ні, це вже нехай дарують мені мої найшановніші синьйорини! Я не хочу образити жодної з них, не довіряючи якійсь одній, а через те не вірю жодній. А кінець пісні такий (до речі, найкращої моєї пісні), що я ніколи не одружуся...

Дон Педро Я сподіваюся ще дожити до тієї хвилини, коли побачу, як ти збліднеш з кохання.

Бенедикт Зі злості, з хвороби чи з голоду, ваша високість, але не з кохання. Якщо я почну бліднути з кохання, замість того щоб червоніти від вина,— дозволяю вам виколоти мені очі пером паскудного віршомаза й повісити мене над дверима дому розпусти замість вивіски сліпого Купідона.

Дон Педро Ну, гаразд! Якщо ти коли-небудь зречешся своїх слів, то даси пречудову поживу для глузів.

Бенедикт Якщо я зречуся їх, то повісьте мене в глечичку, як кицьку, і стріляйте в мене; а того, хто в мене влучить, поплескайте по плечі і назвіть Адамом.

Дон Педро Гаразд! Усе покаже час. Адже ж мовлять: «І дикий бик звикає до ярма!»

Бенедикт Дикий бик, може, й звикає; але якщо мудрий Бенедикт улізе в ярмо, тоді позривайте з бика роги й почепіть їх мені на лоба; потім змалюйте мене і величезними літерами, якими пишуть: «Тут можна найняти доброго коня», підпишіть під моїм портретом: «Тут можна побачити одруженого Бенедикта».

Клавдіо Якщо таке станеться, ти, чого доброго, ще почнеш колотися рогами.

Дон Педро Ні. Якщо Купідон не розтратив ще всього свого сагайдака в Венеції, затрусишся ти скоро перед його стрілами.

Бенедикт Скоріше почнеться землетрус.

Дон Педро Гаразд! Побачимо. Час біжить, і все міняється. А тим часом, ласкавий синьйоре Бенедикте, підіть до Леонато, вклоніться йому від мене й перекажіть, що я не загаююсь прибути до нього на вечерю. Він лаштується до неї дуже пишно.

Бенедикт До такого посольства маю я неабиякий хист. «Отже, залишаю вас...»

Клавдіо «...на ласку божу. Писано в моєму домі (якби я його мав!)...»

Дон Педро «Шостого липня. Ваш вірний друг Бенедикт».

Бенедикт Ну-ну! Не смійтесь, не смійтесь! Вся ваша дотепна розмова полатана лахміттям, та й латки оті ледве тримаються. Ви хоч би посоромилися вдаватись до таких заяложених дотепів. Ну, на все вам добре!

(Виходить)

Клавдіо Володарю, чи можу я просить
Мені зробити послугу велику?

Дон Педро Моя прихильність буде в тебе учнем;
Навчи її і ти побачиш сам,
Що для твого добра вона готова
Урок найтяжчий вивчити негайно

Клавдіо Чи є сини у Леонато, принце?

Дон Педро Єдина спадкоємиця й дочка
У нього — Геро. Ти її кохаєш?

Клавдіо О принце мій! Як вирушали ми
В похід, що нині закінчився, я
Дивився оком воїна на неї
І милувавсь, але і пам'ятав,

Що я солдат і ждуть мене тривоги
Суворих січ. І через те не дав,
Щоб ніжність та розквітнула в кохання.
Та я вернувся. Замість дум військових
Думки нові й бажання найсолодші
Мені голублять серце і шепочуть,
Що юна Геро чарівна й прекрасна,
Що захопивсь я нею до війни.

Дон Педро Ти й справді закохався і тепер
Нас всіх замучиш ніжних слів потоком!
Ти любиш милу Геро — на здоров'я!
Я ж буду сватом — і вона твоя:
Адже для цього сплів ти мудру повість?

Клавдіо Як ніжно ви лікуєте любов...
Її журбу з її лица вгадали!
Щоб не здалась раптовою вона,
Я пристрасть хтів прикрити широким словом.

Дон Педро Навіщо ж ставить міст за річку ширший?
Найкращий дар — це те, в чім є потреба.
Тут просто все: заслаб ти на любов,
А я для тебе приготую ліки.
Я знаю — в нас сьогодні буде бал.
Під маскою прикинусь я тобою
І перед нею Клавдіо назвуся,
І в груди їй я виллю власне серце,
І слух її насильно полоню,
І зачарую мовою кохання!
А потім батькові її відкриюсь;
І ось, наприкінці, — вона твоя!
Ходімо ж візьмемось мерщій до справи.

Виходять.

СЦЕНА 2

Кімната в домі Леонато.

Входять окремо Леонато й Антоніо.

Леонато Ну що, брате? Де ж мій небіж, де твій син? Чи подбав він про музику?

Антоніо Клопочеться з усієї сили. А знаєш, брате, я маю для тебе дивні новини, такі, що тобі й уві сні не снилися.

Леонато Які ж вони? Добрі?

Антоніо Все залежить від того, як викарбуються їх наслідки; але зараз оболонка в них добра, я сказав би навіть — дуже добра. Принц і граф Клавдіо гуляли тінистою алеєю мого саду; а один з моїх слуг підслухав їхню розмову з гущавини. Принц признався Клавдію, що любить мою небогу, твою доню, і має намір оспідчитися їй сьогодні ввечері на танцях; коли буде на те її згода, то схопить цю хвилину просто за чуба й негайно поговорить про все з тобою.

Леонато А чи є глузд у голові в того слуги, який тобі все це розповідав?

Антоніо То хлопець тямущий. Я пошлю по нього, розпитаю його сам.

Леонато Ні, ні. Вважаймо це за сон, доки воно не справдиться наяву. О, донечці моїй треба, проте, все розказати, щоб вона краще підготувалася, як їй відповідати, коли, чого доброго, все це правда. Піди до неї й сповісти про все.

Антоніо виходить.

Входить син Антоніо з музикантом.

Голубчику, ти знаєш, що тобі треба робити.

(До музиканта)

О, пробачте, друже мій! Ходімо зі мною, я хочу скористатися з вашої умілості. Прошу ж вас, допоможіть мені... Такий клопіт, такий клопіт!..

(Виходить)

СЦЕНА 3

Інша кімната в домі Леонато.

Входять дон Хуан і Конрад.

Конрад Що з вами, ваша світлість? Звідки цей надмірний сум?

Дон Хуан Незмірні причини, що породжують його; через те й сум мій не має меж.

Конрад Вам слід було б послухатися здорового глузду.

Дон Хуан Ну, а якщо я й послухаюсь, яка мені з того користь?

Конрад Коли це й не дасть вам швидкої полегкості, то хоч допоможе терпляче зносити страждання.

Дон Хуан Дивно мені, що ти, народившись (як сам запевняеш) під сузір'ям Сатурна, пропонуєш мені моральні ліки проти смертельної недуги. Я не вмію прикидатись. Я мушу сумувати, коли маю для цього причину, і не всміхатися ні від чийого жарту; їсти, коли я голодний, і ні на кого не чекати; спати, коли мене сон змагає, і не морочитись нічними справами; сміятися, коли мені весело, і ніколи не настроюватись ні на чий настрій.

Конрад Нехай і так; але вам не слід виявляти цього, доки ви не будете цілком самостійні. Ви ще так недавно повставали проти вашого брата; він щойно повернув вам свою ласку; якщо ви бажаєте пустити в його прихильності якнайглибше коріння, то вже мусите самі подбати про погоду пору. Зумійте ж вибрати добру годину для ваших жнив.

Дон Хуан Я волію бути реп'яхом під парканом, ніж трояндою в саду його ласки; для моєї крові приємніше терпіти загальну зневагу, ніж удаванням красти будь-чюю прихильність. Якщо не можна сказати, що я чесний підлесник, то ніхто принаймні не запечуватиме, що я щиросердий негідник. Мені довіряють, одягнувши на мене намордника, і пускають на волю, закувавши мені ноги в кайдани. А через те я й вирішив твердо: не буду в клітці співати! Якщо скинуть із мене намордника — я кусатимусь; дадуть мені волю — робитиму все, що заманеться. А тим часом дозволь мені бути таким, який я є, і не намагайся мене змінити.

Конрад Чи не можете ви як-небудь використати вашу досаду?

Дон Хуан Я використовую її всіма засобами, як можу, бо тільки ж у мене й мого! Хто це йде сюди?

Входить Б о р а ч ч о.

Що нового, Бораччо?

Бораччо Я йду з розкішної вечері. Леонато по-королівському частує принца, вашого брата. Можу вам подати звістку також і про те, що затівається весілля.

Дон Хуан А чи не можна збудувати якої каверзи на підваліні цього весілля? І що то за дурень такий, що заручається з турботою?

Бораччо Уявіть собі, права рука вашого брата.

Дон Хуан Хто? Найчарівніший Клавдіо?

Бораччо Саме він.

Дон Хуан Найблискуліший кавалер! А з ким же? З ким? На кого ж він скинув очима?

Бораччо Уявіть собі, на Геро, дочку й спадкоємицю Леонато.

Дон Хуан О, то рання курочка-марцівочка! Як же ти про це довідався?

Бораччо Мені звеліли покурити пахощами в кімнатах. Отож зайшов я до однієї затхлої світлиці і раптом бачу — йдуть принц і Клавдіо мені назустріч; ідуть попідруч і про щось серйозно розмовляють. Я миттю шмигнув за килим і звідти все чув: вони домовилися, що принц посватає Геро начебто за себе, а, діставши її згоду, передасть її графові Клавдіо.

Дон Хуан Ого! Ходімо ж, ходімо туди! Може, це вдовольнить мою досаду, — буде на чому зігнати злість! Цей молодий вишкочень винен у моєму занепаді й забрав собі всю славу. Якщо пощастить перейти йому дорогу, то це відкриє мені дорогу до щастя. На вас обох, сподіваюсь, можна покластися? Ви мені допоможете?

Конрад Ми з вами до смерті, ваша світлість.

Дон Хуан Ну, то ходімо ж на пишну вечерю! Вони так тішаться й радіють, бо гадають, що перемогли мене... О, я хотів би, щоб і кухар поділяв мої почуття!.. Ну що ж? Ходімо подивимося, що тут можна зробити?

Бораччо Ми до послуг вашої світлості.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Зала в домі Леонато.

Входять Леонато, Антоніо, Геро, Беатріче та інші.

Леонато Хіба графа Хуана не було тут на вечері?

Антоніо Я його не бачив.

Беатріче А який кислий вираз обличчя в того синьйора! Ніколи не можу глянути на нього, щоб мене по тому цілу годину не мордувала печія.

Геро В нього дуже меланхолійна вдача.

Беатріче От вийшов би досконалий чоловік, якби взяти середне між ним і Бенедиктом! Один — як бовван, вічно мовчить; другий — як справжній матусин найстарший синочок, одно ляпає язиком, не вгаваючи.

Леонато Отже, якби половину язика синьйора Бенедикта в уста графа Хуана, а половину меланхолії графа Хуана на лице синьйора Бенедикта...

Беатріче Та ще й гарні ноги на додачу, дядечку, і якнайбільше грошей в гаманці,— то такий кавалер скорив би хоч яку жінку в світі, якби тільки зумів припасти їй до вподоби.

Леонато Далєбі, небого, ти повік не знайдеш собі чоловіка, коли будеш така гостра на язик.

Антоніо А й справді, вона вже надто любить битися рогами.

Беатріче Надто битлива — це більше, ніж просто битлива. Таким чином, я позбавлюся одного божого дару, адже ж кажуть: битливій корові бог дає короткі роги; а надто битливий він не дає ніяких.

Леонато Таж ти й є надто битлива, то й тобі бог ніяких рогів не дасть.

Беатріче Саме так, якщо не дасть мені чоловіка; а цієї ласки благаю я в нього навколішки щовечора й щоранку. Господи! Я б не могла стерпіти бородатого чоловіка! Вже краще спати на вовні!

Леонато Але ж ви можете натрапити й на такого чоловіка, що борода не має.

Беатріче А що мені з ним робити! Вбрати його в мої спідниці і зробити моєю покоївкою? Хто має бороду, той уже не юнак, а хто її немає, той ще не мужчина, якщо він уже не юнак, він не годиться для мене, а якщо він ще не мужчина, я не годжусь для нього. Вже краще наймусь я за якийсь мідяк до бородатого ведмедника і водитиму його мавп у пеклі.

Леонато Чудово! Виходить, ви збираєтесь до пекла?

Беатріче Ні, тільки до брами, а там зустріне мене диявол з ріжками на голові, як справжній старий роконосець, і скаже: «Ідїть собі на небо, Беатріче, ідїть собі на небо! Тут вам, дівчатам, немає місця!» Тоді я передам йому своїх мавп, а сама подамся до святого Петра на небо. А він покаже мені те місце, де сидять неодружені, та й заживемо ми там, розкошуючи зрання до смеркання,

Антоніо

(до Геро)

Ну, а ви, небого, сподіваюсь, будете слухатися вашого батька?

Беатріче Аякже! Адже найперший обов'язок кузиночки моєї — вклонитися любенько й сказати: «Таточку, хай буде так, як ви бажаєте!» То нехай же він буде, кузиночко, хоч вродливий хлопець! А як ні, то вже краще вклоніться любенько вдруге і скажіть: «Таточку, хай буде так, як бажаю я!»

Леонато Гаразд, гаразд, небого. А я, проте, маю надію одного чудового дня побачити й тебе у парі.

Беатріче Ні, доки бог не почне творити чоловіків з якогось іншого матеріалу, ніж земля! Чи ж не прикро це для жінки, щоб тверда грудка землі підкорила її собі? Давати звіт про всі свої вчинки якійсь недоладній грудці нікчемної глини? Ні, дякую, такого я не бажаю. Адамові сини — брати мені, і, далєбі, я вважаю за гріх одружитися з кривним.

Леонато Пам'ятай же, доню, що я тобі сказав: якщо принц проситиме твоєї згоди, ти знаєш, що йому відповідати.

Беатріче То буде винна музика, кузино, якщо він посвтається не в такт. Якщо принц буде надміру нетерплячий, то скажи йому, що в усьому повинна бути міра, і протанцюйте йому вашу відповідь. Ось послухай, Геро: сватання, вінчання й каяття — це однаково, що шотландський джиг, менует і сінкпес. Перше проминає палко й бурхливо, як шотландський джиг, і таке ж химерне; вінчання — манірне й добропрстойне, як менует статечний, старовинний; ну, а згодом з'являється каяття і починає своїми кульгавими ногами все частіше й частіше спотикатися в сінкпесі, аж доки не звалиться в могилу.

Леонато Ти, небого, дивишся на все надто похмуро і гостро!

Беатріче Я маю добрі очі, дядечку; я можу побачити церкву при денному світлі.

Леонато А ось і маски! Даймо їм місце, брате.

Входять дон Педро, Клавдіо, Бенедикт, Балтазар, дон Хуан, Бораччо, Маргарита, Урсула та інші в масках.

Дон Педро Чи не зробите ласки пройтися з вашим поклонником, синьйорино?

Геро Якщо ви будете йти повільно, і дивитися привітно, і нічого не скажете,— я ладна пройти з вами; аж надто щоб вийти звідси.

Дон Педро Разом зі мною, в моєму товаристві?

Геро Може, скажу й це, якщо мені спаде на думку.

Дон Педро А коли вам спаде на думку це сказати?

Геро Коли мені сподобається ваше обличчя; крий боже, якщо люття подібна до свого футляра!

Дон Педро Моя маска — ніби стріха Філемонової хатини; у хатині — Зевс.

Геро Коли так, то чому ж на ній немає соломи?

Дон Педро Говоріть тихіше, якщо говорите про кохання.
(Відводить її вбік)

Балгазар Хотів би я припасти вам до вподоби!

Маргарита А я цього не хотіла б — заради вас самих, бо маю дуже багато вад.

Балгазар Наприклад?

Маргарита Я молюся вголос.

Балгазар То ви мені ще миліші; хто слухатиме вас, може промовляти: «Амінь».

Маргарита Пошли мені, господи, доброго танцюриста!

Балгазар Амінь!

Маргарита І забори його геть з очей моїх, о господи, коли танок скінчиться! Ну, відповідайте ж, паламарю!

Балгазар Ні слова більше: паламар відповідь одержав.
(Відходить убік)

Урсула Я знаю вас добре: ви синьйор Антоніо.

Антоніо Слово честі, ні.

Урсула Знаєте, чому я вас упізнала? У вас голова трясеться.

Антоніо Сказати вам правду, то я навмисне його перекривляю.

Урсула Ні, ніколи б не змогли ви зробити цього так досконало погано, якби не були ним самим. Ось і суха рука його — і зверху, і низу; ви — він, ви — він.

Антоніо Слово честі, ні.

Урсула Годі, годі! Та невже ви гадаєте, що я не впізнаю вас по вашій незрівнянній дотепності? Таланту не приховаєш! Ну, досить! Не заперечуйте: ви — він. Достойність завжди виявляється, от і край!

(*Відходить убік*)

Беатріче І ви не хочете сказати мені, хто вам це сказав?

Бенедикт Ні, прошу мені пробачити.

Беатріче І не хочете сказати мені, хто ви?

Бенедикт Тепер — ні.

Беатріче Що я надто зарозуміла і що всі мої дотепи запозичено зі «Ста веселих казок» — ну, звичайно, це сказав вам синьйор Бенедикт.

Бенедикт А хто він такий?

Беатріче Я певна, що ви знаєте його дуже добре.

Бенедикт Запевняю вас, що не знаю.

Беатріче Невже він ніколи не смішив вас?

Бенедикт Та хто ж він такий, скажіть, будь ласка?

Беатріче Ну, він — принців придворний блазень: дуже тупоголовий жартівник. Тільки в нього й хисту, що розпускати найнеправдоподібніші плітки. Він до вподоби самим тільки розпусникам, та й ті цінують у ньому не дотепність, а підлість, бо ж він водночас і розважає людей, і доводить їх до сказу; отож вони спочатку сміються з нього, а потім лупцюють його. Я певна, що він плаває десь тут недалеко; хотіла б, щоб він причалив до мене.

Бенедикт Коли я познайомлюся з цим синьйором, я перекажу йому все, що ви про нього сказали.

Беатріче Зробіть ласку! Він тільки вибухне одним чи двома порівняннями на мою адресу; а якщо вийде так, що ніхто їх не помітить і з них не посміється, то він засумує тяжко; і тоді буде врятовано бодай якесь крильце від куріпки, бо того вечора блазень не вечерятиме.

Музика за сценою.

Ми мусимо йти за передніми.

Бенедикт До всього доброго, сподіваюсь?

Беатріче Ну, якщо вони поведуть нас до лихого, то я покину їх на першому ж турі.

Музика. Танці. Згодом виходять усі, крім дона Хуана, Бораччо і Клавдіо.

Дон Хуан Ясно цілком, що брат мій закохався в Геро; і він повів її батька, щоб з ним про те поговорити. Дами пішли за нею, і залишилась одна тільки маска.

Бораччо Це Клавдіо. Я впізнаю його поставу.

Дон Хуан Чи ви не синьйор Бенедикт?

Клавдіо Ви добре мене знаєте; так, це я.

Дон Хуан Синьйоре, ви дуже близькі до мого брата, він такий прихильний до вас. Він закохався в Геро. Прошу вас, синьйоре, відверніть його від думки про неї: вона йому нерівня, адже ж він вищого роду! Ви зробіте найшляхетніший вчинок!

Клавдіо Звідки ви знаєте, що він її любить?

Дон Хуан Я чув, як він присягався їй у коханні.

Бораччо Я теж. Він присягався, що ладен одружитися з нею ще цієї ж ночі.

Дон Хуан Ну, ходімо ж до бенкету.

Дон Хуан і Бораччо виходять.

Клавдіо Так я відповідав за Бенедикта,
Та вухом Клавдіо вчув вість лиху.
Виходить, принц клопочеться для себе!
Постійна дружба в усьому на світі,
Та не в ділах і послугах любовних.
Тож промовляй за себе кожне серце,
Своїм очам лиш довіряй, любове,
І посередникам не вір ніяким!
Бо врода — то велика чарівниця;
Від чар її кипить шалено кров,
І тане в ній, зникає вірна дружба...
Так у житті буває щогодини.
А я про те й забув. Прощай же, Геро!

Входять Бенедикт.

Бенедикт Граф Клавдіо?

Клавдіо Так, це я.

Бенедикт Ну що ж, підете зі мною?

Клавдіо Куди?

Бенедикт Та, мабуть, до найближчого гороба, щоб зірвати там, графе, гарбузиння. І як ви його носитимете? На шиї, як лихварський ланцюг? Чи через плече, як лейтенантський шарф? Так чи інакше, а доведеться вам його носити, бо принц підхопив вашу Геро.

Клавдіо На здоров'я! Хай йому щастить!

Бенедикт Так говорять чесні продавці рогатої худоби, продавши вола. Але скажіть, чи сподівались ви, щоб принц так прислужився вам?

Клавдіо Прошу вас, дайте мені спокій!

Бенедикт Ого! Я бачу, ви б'єте, мов той сліпець: хлопчисько поцупив у вас м'ясо, а ви лупите по стовпу.

Клавдіо Якщо ви не хочете залишити мене, то я залишаю вас.

(Виходить)

Бенедикт Ох, бідна підстрелена пташка! Тепер вона залізе в очерети й сховається... Але як дивно, що синьйора Беатріче і знає мене, і не знає мене! Принців блазень!.. Га! А може, я заробив це прізвисько через те, що я завжди веселий? Ні, це не так! Цим я сам себе кривджу: мене ніхто не називає блазнем. Це тільки паскудна звичка Беатріче виставляти свою особу на увесь світ. Це її язик пускає на мене такий поговор... Гаразд! Я ж їй віддячу, як зумію.

Входить дон Педро.

Дон Педро Де ж граф, синьйоре? Ви бачили його?

Бенедикт Правду кажучи, ваша високість, я щойно зіграв роль синьйори Поголоски. Я знайшов його тут,— він був такий зажурений, як відлюдна хатинка в темному лісі. Я сказав йому,— і гадаю, що сказав правду,— що вашій високості пощастило здобути прихильність цієї молоді синьйорини, і запропонував йому піти зі мною до найближчої верби, щоб сплести йому вінок, як покинутому коханцеві, або зв'язати йому пучечок різок, щоб відшмагати його як слід.

Дон Педро Відшмагати його? Чим же він завинив?

Бенедикт Зробив дурницю, як школяр-хлопчисько, що знайшов пташине гніздо і з радіощів показав товаришеві, а той узяв та й ужав його.

Дон Педро Довірливість ти ставиш йому за провину? Винен той, хто вкрав.

Бенедикт А все ж не завадило б і різки зв'язати, і вінок сплести; гірлянда йому самому придалася б, а різки були б для вас,— адже ж це ви, здається, поцупили його пташат із гніздечком?

Дон Педро Я тільки навчу пташок співати, а потім поверну їх власникові.

Бенедикт Якщо вони заспівають у лад з вашими словами, то, далєбі, ви людина чесна.

Дон Педро А синьйорина Беатріче сердиться на вас; той кавалер, з котрим вона танцювала, сказав їй, що ви погано висловлювались про неї.

Бенедикт О! Та вона ж сама пошанувала мене так, що й колода не стерпіла б! Дуб, на якому є ще бодай один зелений листочок, і той не змовчав би! Навіть маска моя почала, здається, оживати і лаятися з нею! Вона заявила мені, не маючи й гадки про те, що перед нею я сам, ніби «принців блазень», ніби нудніший за найнуднішу відлигу... Насмішка за насмішкою посипались на мене так швидко, аж я зовсім очманів і стояв, мов та мішень, у яку стріляє ціла армія. В неї не язик, а кинджал,— кожне її слово глибоко ранить. Коли б і віддих її був такий отруйний, як її слова, то біля неї не залишилося б нічого живого; вона отруїла б чисто все на світі, аж до самісінької Полярної зорі. Я б не одружився з нею навіть і тоді, коли б вона дістала в посаг усе, чим володів Адам до гріхопадіння. Вона й самого Геркулеса засадила б за рожен; мало того, ще й звеліла б йому поколотити свою булаву на тріски. Ні, не говоріть про неї; ви й самі переконаєтеся, що вона—пекельна богиня Ате в пишних спідницях. Благаю господа, щоб якийсь чарівник закляв її! Далєбі, доки вона тут, на землі, в пеклі живеться так спокійно, як у святилищі, і люди грішать навмисне, бо їм хочеться там опинитися. Справді, всякі наклепи, жахливі чвари й турботи так і ходять слідом за нею.

Дон Педро Ось і вона.

Входять Клавдіо, Беатріче, Геро й Леонато.

Бенедикт Чи не зробите ласки, ваша високість, дати мені яке доручення, хоч і на край світу? Я ладен вирушити до антиподів по найменшу річ, яка б вам тільки спала на думку; я збігаю й принесу вам зубочистку з найвіддаленішого куточка Азії; я принесу вам мірку з ноги пресвітера Іоана; я добуду вам волосинку з бороди великого Могола. Я волю поїхати послом до пігмеїв, ніж перекину-

тися трьома словами з цією гарпією. Чи немає у вас якого доручення для мене?

Дон Педро Нема ніякого; єдине, чого я від вас хочу,— це тішитися вашим милим товариством.

Бенедикт О боже! Принце... Тут є така страва, якої я не зношу; терпіти не можу цієї синьйорини — Копчений Язик.
(*Виходить*)

Дон Педро Ось маєте, синьйорино, маєте! Ви втратили серце синьйора Бенедикта.

Беатріче То правда, ваша високість; він був його мені позичив, а я заплатила йому за це відсотки — віддала двоїсте серце за його просте. Він якось виграв його в мене фальшованими костями; отже, ваша високість має слухність, коли каже, що я його втратила.

Дон Педро Ви його поклали на обидві лопатки, синьйорино, ви його поклали на обидві лопатки.

Беатріче Добре, що не він мене, ваша високість, а то б я могла зробитись матір'ю цілого покоління дурнів. Я привела вам графа Клавдію, що ви по нього мене посилали.

Дон Педро Що з вами, графе? Чого ви такі сумні?

Клавдію Я не сумний, ваша високість.

Дон Педро То що ж? Хворі?

Клавдію І не хворий, ваша високість.

Беатріче Граф не сумний, не хворий, ані веселий, ані здоровий. Граф тільки чемний; чемний і жовтий, як цитрина; а жовтий колір — то колір ревнощів, синьйори.

Дон Педро Далєбі, синьйорино, мені здається, що ви сказали правду, хоч я ладен заприсягтися, коли воно справді так, що він помиляється. То знай же, Клавдію, я посватався від твого імені і здобув для тебе прекрасну Геро. Я переговорив з її батьком, і він теж дав свою згоду. Призначай день весілля, і пошли тобі боже щастя!

Леонато Графе, беріть мою дочку, а з нею й усі мої статки. Його високість з ласки своєї влаштував цей шлюб, і нехай небесна ласка скаже на це: «Амїнь!»

Беатріче Говоріть же, графе: тепер ваша репліка.

Клавдію Мовчання — найкращий оповісник радощів. Невелике було б моє щастя, коли б я міг висловити, який я щасливий!

Синьйорино, як ви — моя, так і я — ваш. Я відаю себе за вас і в захваті від такого обміну.

Беатріче Говоріть же, кузино; а якщо не можете говорити, то затуліть йому рота поцілунком; нехай і він більше не говорить.

Дон Педро Далєбі, синьйорино, ви маєте веселе серце!

Беатріче Так, ваша високість. Я дуже вдячна йому, моему бідному дурненькому серцю, що воно завжди держиться на завітrenomу боці турботи і не піддається сумові. Моя кузина шепоче графові на вушко, що він — у неї в серці.

Клавдіо Так, ви відгадали, кузино.

Беатріче Господи боже ти мій, знову весілля! Отак усі йдуть заміж, крім мене... А в мене, бідної, від сонечка личенько смагне... Доведеться, мабуть, сидіти в кутку і кричати: «Ой, мужа ж мені, мужа, мужа!..»

Дон Педро Синьйорино Беатріче, я вам добуду мужа.

Беатріче Волю, щоб мені його добув ваш батько. Чи немає у вашої високості брата, такого, як ви? Ваш батько настачив чудових чоловіків, коли б тільки дівчата знайшлись їм до пари!

Дон Педро Чи не хочете мене, синьйорино?

Беатріче Ні, ваша високість, хіба що матиму ще й другого мужа для буднів. Ваша високість надто коштовні, щоб носити вас щодня... Але даруйте мені ласкаво, ваша високість; така вже я вродилася,— тільки на веселе базікання, а не на поважне діло!

Дон Педро О, навпаки, мені зовсім не подобається ваше мовчання, а веселість вам дуже до лиця! Безперечно, ви народились у веселу годину!

Беатріче Ні, ви помиляєтесь, ваша високість: моя мати страшенно кричала. Але саме в той час на небі танцювала зірка, і під нею я народилася на світ. Кузино й кузене, пошли вам боже щастя!

Леонато Небога, чи не будеш ти така ласкава поклопотатися тим, про що я тебе просив?

Беатріче О, пробачте мені, дядечку. З вашого дозволу, ваша високість.
(*Виходить*)

Дон Педро Слово честі, яка ж весела, яка мила дівчина!

Леонато Так, меланхолійної стихії в ній дуже обмаль, ваша високість. Вона тільки тоді поважна, коли спить. Та й тоді

вона не завжди поважна. Дочка моя розповідала мені, що часом Беатріче сниться щось неприємне, а прокидається вона з реготом.

Дон Педро Вона терпіти не може, коли їй говорять про мужа.

Леонато Боже борони!.. Своїми насмішками вона проганяє від себе всіх женихів.

Дон Педро З неї була б чудова дружина для Бенедикта.

Леонато О господи! Ваша високість, та коли б їх спарувати тільки на тиждень, вони б заговорили одне одного до божевілья.

Дон Педро Графе Клавдію, коли ви збираєтесь вести вашу наречену до церкви?

Клавдію Завтра, ваша високість. Час шкандибає на мільях, доки кохання не виконає всіх своїх обрядів.

Леонато Ні, не раніше понеділка, мій любий сину. Це від сьогодні буде якраз сьома ніч. Та й то замало часу, щоб улаштувати все так, як я б того бажав.

Дон Педро О, бачу, ви похитуєте головою на таке довге чекання; але ручуся тобі, Клавдію, що час у нас пролетить непомітно. А поки що я спробую вчинити один із подвигів Геркулеса; він полягатиме в тому, щоб розпалити між синьйором Бенедиктом та синьйориною Беатріче шалене кохання. Мені страшенно хочеться спарувати їх, і я певен, що мені таки пощастить влаштувати цей шлюб, якщо ви всі троє погодитесь мені допомагати й виконувати мої вказівки.

Леонато Ваша високість, я весь до ваших послуг, хоч би й довелось мені для цього не спати десять ночей.

Клавдію І я, ваша високість.

Дон Педро І ви теж, люба Геро?

Геро Я охоче візьму на себе кожне пристойне доручення, аби допомогти моїй кузині здобути гарного чоловіка.

Дон Педро А Бенедикт — не найбезнадійніший з женихів, яких я знаю. Він вартий хвали, це я можу сміливо сказати. Він знатного роду, випробуваної відваги й незаперечної чесності. Я навчу вас, як уплинути на вашу кузину, щоб вона закохалася в Бенедикта, а сам я, за вашою допомогою, так упораюся з Бенедиктом, що, незважаючи на свій гострий розум і вибагливий смак, він таки закохається в Беатріче. Якщо нам пощастить цього досягти, Купідон більше не стрілець; слава його осяє нас, нас — єдиних, справжніх богів кохання. Ходімо ж зі мною, я розкажу вам свій задум!

Виходять.

СЦЕНА 2

Інша кімната в домі Леонато.

Входять дон Хуан і Бораччо.

Дон Хуан Виходить, це правда: граф Клавдіо одружується з дочкою Леонато.

Бораччо Так, ваша світлість; але я можу стати на перешкоді.

Дон Хуан Кожна затримка, кожна завада, кожна перешкода буде ліками для мене. Я хворий на ненависть до нього; і все, що перечить його бажанням, збігається з моїми. Як же ти можеш стати на перешкоді цьому шлюбіві?

Бораччо Не зовсім чесним шляхом, ваша світлість; але так спритно, що нечесності тієї ніхто й не помітить!

Дон Хуан Скажи мені коротко: як?

Бораччо Здається, я вже казав вашій світлості рік тому, що Маргарита, камеристка Геро, вельми ласкава до мене.

Дон Хуан Пригадую.

Бораччо Я можу попросити її в будь-яку нічну годину ви-
зирнути з віконця спочивальні її синьйорини.

Дон Хуан Не бачу в твоєму плані життя, яке могло б стати смертю цьому шлюбіві.

Бораччо Приготувати з цього отруту — то вже ваша справа. Ідіть до принца, вашого брата, і, не шкодуючи слів, скажіть йому, що він ганьбить свою честь, влаштовуючи шлюб славного Клавдіо (якого ви так глибоко поважаєте) з такою блудною шльондрою, як Геро.

Дон Хуан А які ж докази зможу я подати?

Бораччо А такі, що їх цілком вистачить, щоб обдурити принца, вразити Клавдіо в самісіньке серце, занастити Геро і вбити Леонато. Невже вам цього мало?

Дон Хуан Щоб дошкулити їм, я піду на все.

Бораччо Ну, то йдіть же! Знайдіть слушну хвилинку, щоб поговорити з доном Педро і з графом Клавдіо віч-на-віч. Скажіть їм, що ви знаєте: Геро закохана в мене. Виявіть особливу прихильність і до принца, і до Клавдіо й намагайтесь запевнити їх, що, тільки шануючи братову честь, бо він влаштовує цей шлюб, і захищаючи репутацію його друга, якого мають намір обдурити личиною

дівоцтва, змушені ви все це їм відкрити. Навряд чи вони без доказів цьому повірять. Подайте їм докази, і то — найпереконливіші: вони побачать мене під вікном спочивальні Геро і почують на власні вуха, як я називатиму Маргариту — Геро, а Маргарита мене — Клавдіо. Покажіть їм це останньої ночі, перед самим весіллям. А я тим часом улаштую так, що Геро тієї хвилини не буде в кімнаті; отже, безчесність Геро така буде схожа на правду, що ревності перетворяться на певність і всі готування до шлюбу обернуться внівець.

Дон Хуан Яке б лихо не виросло з цього, я беруся за цю справу! Виконуй, покажи твою спритність — і матимеш тисячу дукатів нагороди!

Бораччо Тільки сміливіш обвинувачуйте, а моя спритність маху не дасть!

Дон Хуан Піду зараз довідаюся, на який день призначено в них весілля.

Виходять.

СЦЕНА 3

Сад Леонато.

Входить Бенедикт

Бенедикт Хлопчику!

Входить хлопчик.

Хлопчик Що, синьйоре?

Бенедикт У моїй кімнаті на вікні лежить книжка; принеси її сюди, в сад.

Хлопчик Я вже тут, синьйоре.

Бенедикт Знаю це; та я хотів би, щоб ти був там і миттю знову тут з'явився.

Хлопчик виходить.

Дивуюсь, як це людина, що добре бачить, якими кумедними йолопами робляться інші люди з кохання, як така людина, насміявшись

усмак з тих божевільних дурушів у інших, закохується, зрештою, сама і сама ж стає предметом свого власного глузування. І така людина — Клавдіо. Пам'ятаю, був час, коли він не визнавав іншої музики, крім барабана та сурми, а тепер воліє слухати лиш тамбурин і флейту. Пам'ятаю, був час, коли він ладен був миль із десять пішки відмахати, щоб подивитись на добрий обладунок, а тепер він може десять ночей не спати, обмірковуючи фасон нового колета. Колись мав він звичай говорити просто й до речі, як чесна людина й солдат, а тепер обернувся в якогось красномовного балакуна; мова його — справжній фантастичний бенкет: що не слово, то химерна страва! Та невже ж і я можу так змінитися? Невже ж і я колись дивитимусь такими очима? Не знаю. Навряд. Я, звичайно, не забожуся, що кохання не оберне мене на устрицю, але можу сміливо заприсягтися в одному: доки я ще не обернувся на справжню устрицю, такого йолопа кохання ніколи з мене не зробить. Одна жінка вродлива, а мені байдужісінько; друга розумна, а мені байдужісінько, третя добродесна, а мені байдужісінько, бо доки всі принади не поєднуються в одній жінці, жодна жінка не привабить мене. Вона мусить бути багата — це неодмінно; розумна, або мені її не треба; добродесна, або я за неї нічого не дам; вродлива, або я ніколи й не гляну на неї; лагідна, або хай до мене близько не підходить; шляхетна, або я не візьму її навіть і тоді, коли б вона ангела була варта; крім того, вона повинна приємно розмовляти, бути вправною музиканткою, а коси в неї хай будуть такого кольору, як бог дасть! Ах! Ось принц і monsieur Купідон! Сховаюся в альтанці.

(Ховається)

Входять дон Педро, Леонато і Клавдіо.

Дон Педро Що ж, будем слухать музику, синьйори?

Клавдіо Так, добрий принце. Що за тихий вечір!
Мов причаївсь, щоб слухать ніжні звуки...

Дон Педро Ти бачив, де сховався Бенедикт?

Клавдіо О, дуже добре, принце! Змовкне спів —
Ми тій лисиці кинемо принаду.

Входить Балтазар з музикантами.

Дон Педро Ну, Балтазар, заспівай нам ще раз.

Балтазар Не силуйте, мій добрий принце, знов
Ганьбити музику поганим співом.

Дон Педро Майстерності то найпевніший доказ —
Не визнавати власного таланту.
Прошу тебе, співай! Чи ж я повинен
Благать тебе, мов наречену?

Балтазар Що ж!

Коли на те пішло — я заспіваю;
Бо ж не один благає наречену
Подарувать любов, хоч тямить сам,
Що справа заходу не варта; все ж
Благає й присягається, що любить.

Дон Педро Прошу — співай! А хочеш сперечатись,
То сперечайся краще вже по нотах!

Балтазар Поки до нот — прошу занотувати,
Що всі вони не варті нотування.

Дон Педро Він розмовляє начебто по нотах,
Та все нотації, а нот нема!

Музика.

Бенедикт

(убік)

Ну, почалося! От і «божественна арія!» Душа
його зараз злине над хмари... Чи не дивно, що баранячі кишки ма-
ють таку здатність тягти душу з людського тіла? Ні, щодо мене, то
за мої гроші волів би послухати музику рогів.

Балтазар

(співає)

Чого зітхать, красуні, вам?

Коханці всі зрадливі:

Він нині тут, а завтра — там,

Чуття у них мінливі.

Чого ж тужить,

Хай він біжить.

Геть настрої той скорботний!

Зітханья в приспів оберніть —

Гей-го,— веселий, безтурботний.

Покиньте вмить, покиньте вмить

Виспівувать журливо;

Нездатні всі вони любить.

Гонивітри на диво!

Чого ж тужить,

Хай він біжить.
Геть настрої той скорботний!
Зітхання в приспів оберніть —
Гей-го,— веселий, безтурботний.

Дон Педро Слово честі, чудова пісня!

Балтазар Але поганий співак, ваша високість.

Дон Педро А? Ні, ні. Далебі, для власної потреби ти співаєш зовсім непогано.

Бенедикт

(убік)

Коли б їм собака отако заскиглив — вони б його повісили. Благаю бога, щоб його паскудний голос не накликав нам якого нещастя! З не меншою втіхою вислухав би я й нічного крука, якої б він біди нам не віщував.

Дон Педро

(до Клавдіо)

Так, так, звичайно! Чуєш, Балтазарє? Роздобудь нам, будь ласка, кількох вправних музикантів; нам би хотілося, щоб завтра вночі вони заграли під вікнами спочивальні синьйорини Геро.

Балтазар Добуду найкращих, яких зможу знайти, ваша високість.

Дон Педро Зроби ж це. Прощай.

Балтазар і музиканти виходять.

Слухайте, Леонато, що то ви мені казали сьогодні? Що ваша небога Беатріче закохалася в синьйора Бенедикта?

Клавдіо О так!..

(Тихо до Педро)

Підкрадайтесь, підкрадайтесь! Дичина вже сіла...

(Голосно)

Ніколи б я не повірив, що ця синьйорина може закохатися в будь-якого чоловіка.

Леонато І я також. Але найдивніше за все, що вона нестямно закохалася саме в Бенедикта, якого, як зважити на її поводження з ним, здавалося, просто ненавиділа досі.

Бенедикт

(убік)

Невже це можливо?! То он воно звідки вітер віє!

Леонато Слово честі, ваша високість, я вже сам не знаю, що й думати. Але вона кохає його так шалено, що й здумати годі.

Дон Педро А може, вона тільки прикидається?

Клавдіо Ніби схоже на те.

Леонато О боже! Прикидається! Та ніколи ще вдавана пристрасть не наближалась так до щирої, як у неї!

Дон Педро Але чим же вона цю пристрасть виявляє?

Клавдіо

(убік)

Настромлюйте принаду на гачок: рибка зараз клюне.

Леонато Чим виявляє, ваша високість? Вона сидить собі і... Таж ви чули, як дочка моя вам розповідала...

Клавдіо Так, розповідала.

Дон Педро Що? Що? Скажіть же, прошу вас! Ви дивуете мене. Я завжди думав, що серце її неприступне для всіх штурмів кохання.

Леонато Я й сам ладен був заприсягтися, що це так, ваша високість. А надто для кохання до Бенедикта.

Бенедикт

(убік)

Я вважав би це за жарт, коли б таке говорив не той сивобородий батько: шахрайство не може критись під такою достойністю.

Клавдіо

(убік)

Отрута подіяла: підлийте ще.

Дон Педро Що ж, вона призналась Бенедиктові в коханні?

Леонато Ні. Клянеться навіть, що ніколи й не признається. Саме це найбільш її мучить.

Клавдіо Так, так, слушно! Ваша донечка переказувала, що вона говорить: «Я поводилася з ним завжди так зневажливо, то як же я тепер напишу йому, що люблю його?»

Леонато Так вона говорить, коли починає до нього писати. Вона разів по двадцять схоплюється вночі і сидить у самій сорочці, доки не спише цілого аркуша паперу... Дочка моя все нам розповідає.

Клавдіо До речі, про аркуш паперу; я згадав одну кумедну історію, про яку розповідала нам ваша доня.

Леонато О!.. Так, так! Коли вона написала листа й почала його перечитувати, то помітила раптом, що як того листа скласти, то імена Бенедикта й Беатріче лягають одне на одне.

Клавдіо Так.

Леонато О! Тоді вона розірвала листа на тисячу дрібних клаптиків і почала докоряти собі за безсоромність, що писала до того, хто,— вона це добре знає,— тільки насміється з неї. «Я міряю його,— каже вона,— на свою мірку; адже, якби йому спало на думку написати до мене, я взяла б його на глум. Так, так, хоч і люблю його, проте взяла б його на глум!»

Клавдіо А потім вона падає навколішки, плаче, ридма риддає, б'є себе в груди, рве на собі волосся, молиться, проклинає: «О мій любий Бенедикте! Боже, пошли мені сили!..»

Леонато Атож, точнісінько так вона й робить; дочка моя так розповідає. Шалена жага заповонила її до краю; тож донечка моя тепер боїться, коли б вона з розпачу не заподіяла собі якогось лиха. І це щира правда!

Дон Педро Добре було б, якби Бенедикт довідався про це від кого іншого, коли вона сама не хоче йому освідчитися.

Клавдіо Навіщо? Він тільки обернув би все це на жарт і змучив би бідну синьйорину ще більше.

Дон Педро Якби він так зробив, то його повісити мало! Вона така чарівна, люба синьйорина і, поза всякими сумнівами, добродісна.

Клавдіо І до того ж надзвичайно розумна.

Дон Педро Розумна у всьому, за винятком того, що закохалась у Бенедикта.

Леонато Ах, ваша високість, коли розум і кров змагаються в такому ніжному тілі, то можна поставити десять проти одного,

що переможе кров! Шкода мені її, і я маю для цього достатні підстави, бо я їй дядько й опікун.

Дон Педро Хотів би я, щоб вона подарувала мені своє палке кохання! Я відкинув би всі інші міркування і зробив би її своєю половиною. Прошу вас, розкажіть все це Бенедиктові; почуємо, що він на це скаже.

Леонато Ви гадаєте, що так буде добре?

Клавдіо Геро певна, що Беатріче помре. Вона й сама каже, що помре, коли він її не покохає, і що вона скоріше помре, ніж освідчиться йому в коханні; а коли він посватається до неї, то вона скоріше помре, ніж відступиться від своєї звичної глузливості.

Дон Педро Вона має слухність: якщо вона освідчиться йому в коханні, дуже можливо, що він візьме її на глум. Ви ж знаєте, який він зарозумілий.

Клавдіо А проте який вродливий юнак!

Дон Педро Так, то правда,— щасливий він на вроду.

Клавдіо Йй-богу, по-моєму, він дуже розумний.

Дон Педро Справді, в нього проблискує часом щось схоже на дотепність.

Леонато А я вважаю, що він ще й хоробрий воїн.

Дон Педро Справжній Гектор, запевняю вас; а щодо поєдинків — то навіть мудрець: він або ухиляється від них дуже спритно, або ж кидається в бій з правдиво християнським страхом.

Леонато Якщо він боїться бога, то, звичайно, мусить неминуче зберігати мир, а вже коли мир порушено, то мусить устривати в сварку зі страхом і трепетом.

Дон Педро Так він і робить; він справді боїться бога, хоч у це й важко повірити, судячи з деяких його, надто вільних, жартів. Шкода мені вашої небоги! А може, пошукаємо Бенедикта й розкажемо йому про її кохання?

Клавдіо Ні, не кажіть йому нічого, ваша високість! Краще звернутися до неї з доброю порадою, щоб допомогти їй вирвати цю пристрасть із серця.

Леонато Ні, це неможливо; вона скоріш вирве своє власне серце.

Дон Педро Ну, гаразд; то послухаймо, що нам іще розповість ваша доня. А тим часом хай ця пристрасть трохи охолоне. Я дуже люблю Бенедикта, проте хотів би, щоб він оцінив себе сам, скромно й безсторонньо, і зрозумів, що він не вартий такої чудової дружини.

Леонато Чи не бажаєте завітати до господи, ваша високість? Обід готовий.

Клавдіо

(убік)

Якщо й після цього він не закохається в неї до нестями, то вже ніколи більше не віритиму я моїм сподіванням!

Дон Педро

(убік)

Тепер треба розставити такі самі тенета й на неї; за це хай візьмуться ваша доня та її камеристка. Ото сміх! буде, коли кожне з них забере собі в голову, що його палко кохає друге, а на ділі — нічого й немає! Хотів би я подивитись на ту сцену: то, мабуть, буде весела пантоміма! Пошлемо Беатріче запросити його до столу!

Дон Педро, Клавдіо і Леонато виходять.

З альтанки з'являється Бенедикт.

Бенедикт

(ступає наперед)

Це не може бути жартом: вони розмовляли надто поважно. Геро розповіла їм усю правду. Їм, здається, шкода синьйорини. Видно, що пристрасть її дійшла вже краю. Закохалася в мене! Це вимагає нагороди. Я чув, якої вони про мене думки: кажуть, запишаюсь я, коли помічу її кохання; кажуть також, що вона воліє померти, ніж виявити, бодай найменшими ознаками, свою пристрасть... Ніколи не збирався я одружуватись, але нехай же не вважають мене за гордого... Щасливий той, хто чує, що в ньому осуджують, — він може позбутись тих вад. Вони кажуть, що синьйорина вродлива; це правда, можу й сам засвідчити; і добродісна, — і це так, і цього не можу заперечувати; і розумна, — дарма що закохалася в мене! По правді, це не багато їй розуму додасть, а проте це й не є доказом її дурості, бо я й сам ладен закохатися в неї по самісінькі вуха... Звичайно, на мене відразу ж посиплють-

ся нікчемні крихти всяких заялжених дотепів за те, що я так довго повставав проти шлюбу!.. Та хіба ж смаки не міняються? За юних літ людина любить якусь страву, а під старість і дивитись на неї не хоче. Чи можуть всі оці ущипливі слова та жарти, ці паперові стріли нашого мозку, перешкодити людині йти своїм шляхом?.. Ні!.. Світ мусить бути заселений! Коли я говорив, що помру неодружений, то не думав тоді, що доживу до шлюбу... Ось іде Беатріче. Присягаюсь денним світлом, вона — красуня! Я вже помічаю в ній деякі ознаки кохання.

Входить Беатріче.

Беатріче Проти моєї волі послано мене просити вас до столу.

Бенедикт Прекрасна Беатріче, дякую вам за ваш клопіт.

Беатріче Я взяла на себе не більше клопоту, щоб заслужити на вашу подяку, ніж ви, щоб дякувати мені. Якби це було клопітно, я б не прийшла.

Бенедикт Виходить, це доручення зробило вам приємність?

Беатріче Так, саме стільки, скільки ви можете взяти на кінчик ножа і не отруїти й галки... Ви не маєте апетиту, синьйоре? Ну, то прощайте!

(*Виходить*)

Бенедикт Ага!.. «Проти моєї волі послано мене просити вас до столу»,— це має подвійне значення. «Я взяла на себе не більше клопоту, щоб заслужити на вашу подяку, ніж ви, щоб дякувати мені»,— це однаково, що сказати: «Всякий клопіт, що я взяла б його на себе задля вас, такий же легкий мені, як і вам — подяка». Якщо я не зглянуся на неї, я буду негідником! Якщо я не покіхаю її, я буду євреєм! Ах, якби мені пощастило здобути її портрета!

(*Виходить*)

СЦЕНА I

Сад Леопато.

Входять Геро і дві камеристки—Маргарита й Урсула.

Геро Біжи, голубко Маргарито, в залу;
Там знайдеш ти кузину Беатріче
В розмові з принцом й з Клавдіо моїм.
Шепни на вухо їй, що я й Урсула
Гуляємо в саду, і мова йде
У нас лише про неї, і додай,
Що ти підслухала; а їй порадь
Прокрастись нишком в затишну альтанку,
Де каприфолій сіткою рясною
На сонечку розрісся так, що зовсім
Всередину не пропускає сонця,—
Так фаворит, звеличений монархом,
На владу часом гордо постає,
Яка цю гордість в ньому і зростила!
Хай там сховається, щоб нас підслухать.
Подбай, щоб все було як слід. Іди!

Маргарита Ручуся вам, що прийде вмить вона!
(*Виходить*)

Геро Урсуло, тільки прийде Беатріче,
Ми будемо, гуляючи в алеї,
Вести розмову лиш про Бенедикта.
Як я назву його — ти зразу мусиш
Його хвалити над усі заслуги.
А я почну тобі розповідати,
Що Бенедикт кохає Беатріче
Й що він з кохання просто занедужав.
Таж має Купідон маленький стріли,
Що ними ранить серце й через слух.

З'являється Беатріче в глибині сцени.

- Ну, то почнім! Поглянь, он Беатріче,
Мов чаечка, припавши до землі,
Підслухати розмову нашу лине.
- Урсула* Найбільша втіха для рибалки — бачить,
Як рибонька на веслах золотих
Мчить, розтинаючи сріблясті хвилі,
Щоб проковтнуть пожадливо принаду.
Отак і ми впіймаєм Беатріче,
Як рибку на гачок. О, гляньте, гляньте!
Он причаїлась в затінку кущів...
Розмови я не зіпсую, не бійтесь!
- Геро* То підійдімо ближче, щоб ні крихти
Її цікаве вушко не впустило
Із солодко-облудної принади.
Вони підходять до альтанки.
Ні, далєбі, Урсуло, вже занадто
Вона зневажлива й зарозуміла.
Душа її і полохлива, й дика,
Як дикий сокіл на стрімчастій скелі!
- Урсула* Чи певні ж ви, що Бенедикт кохає
Так палко Беатріче?
- Геро* Кажуть це
І принц, і мій коханий наречений.
- Урсула* І доручили вам їй це сказати?
- Геро* Просили пояснити їй всю правду.
Та я порадила, якщо вони
Прихильно ставляться до Бенедикта,
Нехай його розрають з тим, щоб він
Зборов себе і їй не признавався.
- Урсула* Але чому? Хіба ж отой синьйор
Не варт щасливого такого ложа,
Як ложе синьйорини Беатріче?
- Геро* О бог кохання! Знаю — він достойний
Всього, що може чоловік жадати.
Та ще природа досі не створила
Такої жінки з серцем гордовитим,
Як наша Беатріче. Таж у неї
В очах іскряться глум лише й зневага;
З презирством дивиться вона на все,
А розум свій так високо цінує,
Що інше все здається їй нікчемним.

Вона не може ні кохати сама,
Ані відчутти, що таке кохання,
Отак закохана безмежно в себе.

Урсула Я думаю так само. Може, й справді
Не слід їй знати про його кохання,
Бо засміє синьйора Бенедикта.

Геро Ти кажеш щиру правду. Досі я
Такого кавалера не стрічала,
Який би він не був,— чи то розумний,
Чи то шляхетний, молодий, вродливий,—
Щоб навпаки його не змалювала
Синьйора Беатріче. Як лицем
Принадний він — годиться їй у сестри;
Якщо смуглявий — лягнула природа
Чорнилом, малювавши Арлекіна;
На зріст високий — спис тупоголовий;
Низький — то зле обточений агат;
Як красномовний він — то гонивітер;
А мовчазний — недвижний то пеньок.
Так кожного навиворіт покаже,
Ні доблесті, ні щирості — ніколи
Нічого по заслuzі не віддасть.

Урсула Так, в'їдливість така — це непохвально.

Геро Колоди так, як коле Беатріче,
Як не заведено ніде й ніким,—
Не тільки непохвально, — непристойно!
Та хто ж наслідиться їй це сказати?
Сказала б я — на сміх мене підніме.
О! Засміє на смерть, задушить глумом!
Хай краще, як пригашений вогонь,
Зітхаючи, зотліє Бенедикт.
То буде легша смерть, ніж смерть від глуму,
Яка страшна, мов смерть від лоскотання!

Урсула А може, краще все ж їй розказати?
Почуєм, що вона вам відповість.

Геро Ні, краще Бенедикту я пораджу,
Щоб у собі він пристрасть поборов.
Я навіть вигадую щось про неї —
Невинне зовсім, щоб її обмовить.
Хто знає, як один недобрий натяк
Зненацька може отруїть любов?

Урсула О ні, не треба кривдити так кузини!
Хіба вона така вже нерозважна,
Щоб, маючи швидкий і гострий розум,
Який цінують, знехтувати могла
Достойного такого жениха —
Синьйора Бенедикта?

Геро Так! Звичайно,
В Італії — лиш він один достойний,
За винятком коханого мого!

Урсула Не гнівайтесь на мене, синьйорино,
Прошу вас, але я скажу вам так:
По вроді, вдачі, розуму й відвазі —
На всю Італію вважають першим
Синьйора Бенедикта.

Геро Щира правда.
Собі здобув він славу прехорошу

Урсула Яку чеснотами він заслужив
Раніше, ніж її здобув. Коли ж
Весілля ваше, синьйорино?

Геро Завтра ж.
Ходім, я покажу тобі убрання,
А ти порадь мені, котре із них
Найкраще вибрати собі на завтра.

Урсула (убік)

Вона впіймалась на гачок, ручуся!

Геро

(убік)

Так випадок в коханні помагає:
Амур і стріли, і тенета має!

Геро й Урсула виходять.

Підступає наперед Беатріче.

Беатріче Вогнем палають вуха! Що це з ними?
Невже мене за гордощі картають?!
Прощайте ж, гордощі дівочі! З вами
Лише лихої слави наживають...
Люби ж мене, коханий Бенедикте!
Не знатимеш в моїм коханні муки.

Твоїй руці скорю я серце дике,
Й з'єднаємо навіки наші руки.
Всі кажуть — ти достойний; присягаю,
Не з людських уст, а я й сама те знаю!
(*Виходить*)

СЦЕНА 2

Кімната в домі Леонато.

Входять дон Педро, Клавдіо, Бенедикт і Леонато.

Дон Педро Я залишуся тут тільки на ваше весілля, а потім поїду до Арагонії.

Клавдіо Я проведу вас туди, ваша високість, якщо ви мені це дозволите.

Дон Педро Ні, це значило б потьмарити сяйво вашого нового щастя: це однаково, що показати дитині нове убрання і заборонити їй його носити. Я тільки дозволю собі попросити Бенедикта, щоб поїхав разом зі мною, бо з маківки аж до самісіньких п'ят — він утілена веселість. Уже разів зо два чи зо три перерізавав він Купідонову тятиву, і цей маленький катюжка не наважується більше стріляти в нього. Серце він має таке міцне, мов дзвін, а язик його — то дзвонове серце; отже, що в нього на серці, те завжди й на язиці.

Бенедикт Панове, я вже далеко не той, що був колись.

Леонато І я це кажу; мені здається, ви стали поважніші.

Клавдіо Глядіть, коли б він не закохався.

Дон Педро К бісу цього гультя! Та в ньому ж немає й краплини справжньої крові, яка могла б спалахнути від справжнього кохання! Якщо він похнюпився, то це означає, що в нього немає грошей.

Бенедикт Мені зуб болить.

Дон Педро Вирвати його!

Бенедикт Ет, к бісу!

Клавдіо Авжеж, вирвати його к бісу!

Дон Педро Як! То ви зітхаєте від зубного болю?

Леонато Від якогось флюсу чи болячки?

Бенедикт Добре вам говорити: кожен може пересилити біль тільки не той, кому болить.

Клавдіо А я кажу, що він закохався.

Дон Педро Та немає в ньому нічого й схожого на закоханість, хіба що дуже кохається він у чудних перевдяганнях: сьогодні, приміром, він убраний як голландець; завтра — як француз; або з часом поеднує в убранні дві країни: німець від поперека донизу — штани широчезні; іспанець від поперека вгору — камзола й не видно. Коли тільки він не закоханий у ці дурущі,— а він таки кохається в них, як мені здається,— то, в кожному разі, він ще не спав з розуму від кохання, як це здається вам.

Клавдіо Якщо він не закоханий в якусь жінку, то, виходить, жодній давній прикметі вірити не можна. Він щоранку чистить свого капелюха,— що це означає?

Дон Педро Чи бачив його хто в цирульника?

Клавдіо Ні, але цирульника бачили в нього; і колишньою окрасою його шік уже напхано кілька тенісних м'ячів.

Леонато Тож-то я дивлюся — він наче помолодшав, відколи зголив бороду.

Дон Педро Так. Та ще й натирається мускусом. Тепер ви розумієте, чим це пахне?

Клавдіо Це однаково, що сказати: чарівний юнак закохався.

Дон Педро Найбільший тому доказ — це його меланхолія.

Клавдіо І коли ж то бувало, щоб він так ревно умивався?

Дон Педро От, от! Або підмальовувався? Чув я, про це вже починають говорити.

Клавдіо А де подівся його жартівливий розум? Сховався тепер у струну лютні, яка бринить тільки тоді, коли її пощипують.

Дон Педро Справді, який сумний випадок! Усе ясно! Так і є, так і є: він закохався.

Клавдіо А я знаю, хто закоханий у нього.

Дон Педро Хотів би і я те знати. Ручуся вам, мабуть, така, що його не знає.

Клавдіо Навпаки, знає навіть усі його вади, а проте гине з кохання до нього.

Дон Педро Доведеться поховати її догори обличчям.

Бенедикт Всім цим ви не вилікуєте мого зубного болю! Шановний синьйоре, пройдімося трохи зі мною; я маю сказати вам вісім або дев'ять розумних слів, що їх ці дерев'яні коники не повинні чути.

Бенедикт і Леонато виходять.

Дон Педро Присягаюсь життям, він свататиме Беатріче.

Клавдіо Напевно. А Геро й Маргарита тим часом уже зіграли свої ролі перед Беатріче, і тепер ці два ведмеді не погризуться більше, коли зустрінуться.

Входить дон Хуан.

Дон Хуан Владарю мій і брате, бережи вас боже!

Дон Педро Добридень, брате.

Дон Хуан Якщо ви маєте вільний час, я хотів би поговорити з вами.

Дон Педро Сам на сам?

Дон Хуан Коли ваша ласка. А проте граф Клавдіо може слухати; те, що я маю сказати, стосується його.

Дон Педро В чім річ?

Дон Хуан

(до Клавдіо)

Ваша милість мають намір вінчатися завтра?

Дон Педро Ви ж це знаєте дуже добре.

Дон Хуан Цього я ще не знаю, доки він не знає того, що знаю я.

Клавдіо Якщо існує якась перешкода, то відкрийте її, прошу вас.

Дон Хуан Ви можете думати, що я не люблю вас. Та почекайте,— це покаже час; а поки що будьте кращої думки про мене після того, що я вам зараз скажу. Щодо мого брата, то він, гадаю, дуже до вас прихильний і від щирого серця допоміг вам улаштувати цей шлюб. Тим часом це, безперечно, кепська послуга і зовсім марна праця.

Дон Педро Що таке? В чім річ?

Дон Хуан Я для того сюди й прийшов, щоб усе вам пояснити. Коротко кажучи (бо вже й так ми надто довго про неї говоримо),— синьйорина зрадлива.

Клавдіо Хто? Геро?

Дон Хуан Саме вона: Леонатова Геро, ваша Геро, чия завжди Геро.

Клавдіо Зрадлива?

Дон Хуан Це слово ще надто делікатне, щоб змалювати її розбещеність. Я сказав би, що вона більш ніж зрадлива. Придумайте якийсь влучніший вираз, і я прикладу його до неї. Не дивуйтеся, майте терпіння,— я доведу. Ходімо зі мною цієї ночі, і ви побачите, як лазять у вікно до її спочивальні навіть напередодні її весілля. Якщо кохання ваше й після цього не охолоне, то вінчайтеся з нею завтра; але для вашої честі було б краще змінити ваш намір.

Клавдіо Невже тому правда?

Дон Педро Не хочу вірити!

Дон Хуан Якщо ви не зважуєтесь вірити тому, що бачите, то не признавайтесь у тому, що ви знаєте. Якщо ви схочете піти зі мною — я покажу вам доволі; а коли ви побачите й почувете ще більше — дійте відповідно до цього.

Клавдіо Якщо я побачу цієї ночі щось таке, після чого не захочу одружитися з нею завтра, то в тій же церкві, де я вінчатись хотів, я осоромлю її при всіх.

Дон Педро А оскільки я допомагав тобі здобути її, то я приєднаюся до тебе й тепер, щоб збезчестити її.

Дон Хуан Не хочу більше ганьбити її, доки ви не побачите всього самі. Потерпіть лише до ночі: далі справа сама себе покаже.

Дон Педро О, як несподівано все повернулося!

Клавдіо О, яке нечуване, страшне нещастя!

Дон Хуан О, яке щастя вчасно врятуватись від ганьби! — скажете ви, коли побачите, що буде.

Виходять.

СЦЕНА 3

Вулиця.

Входять Кизил і його помічник Дрючок зі сторожею.

Кизил А скажіть-но, люди добрі, чи ви чесні й вірні?

Дрючок Ще б пак! А ні, то не варті б вони були того, щоб в и т е р п і т и спасіння душі їхньої й тіла.

Кизил Е ні! Така кара була б для них надто легка; адже ж розраховували на їхню відданість, коли їх вибирали на принцову сторожу.

Дрючок Ну, добре вже! То дайте ж їм тепер д е с т р у к ц і ю, сусідо Кизиле.

Кизил По-перше: як ви гадаєте, хто з вас найбільш не п р и д а т н и й до того, щоб бути за дозорця?

1-й стражник Х'ю Вівсяник, добродію, або Джордж Вуглик, бо вони обидва вміють писати й читати.

Кизил Ага! Підійдіть-но ближче, сусідо Вуглику! Бог благословив вас хорошим ім'ям. Бути гарним з лиця чоловіком — це дар фортуни; ну, а вміти писати й читати — то вже від природи.

2-й стражник І те, і друге, пане дозорцю...

Кизил Ви маєте? Я ж знав наперед, що така буде ваша відповідь. Ну, гаразд. Отже, щодо вашої вроди, добродію, то дякуйте богіві і не пишайтеся нею; а щодо вашого писання й читання, то показуйте їх там, де в цих дурницях немає жодної потреби. Ви, кажуть, найбезтямніший і найнепридатніший для того, щоб бути за дозорця,— отож беріть ліхтар. Ось вам наказ: хапайте всіх волоцюг і зупиняйте всіх ім'ям принца.

2-й стражник А як хто не схоче зупинитися?

Кизил Ну, то не звертайте на нього уваги, нехай собі йде. А потім скличте всю сторожу й подякуйте господа богіві, що визволив вас від пройдисвіта.

Дрючок Коли хто не схоче зупинитись, як йому наказано,— виходить, він не з принцових підданців.

Кизил Слушно, бо сторбжі слід утрючатись лише до справ принцових підданців, а з чужими вам і зв'язуватися нічого. Далі: ви не повинні зчиняти галас на вулицях, бо... бо... щоб нічна сторожа язиком плескала та базікала — то річ недозволенна, і її аж ніяк не можна терпіти.

2-й стражник А навіщо плескати? Ми краще заснемо трохи. Адже ми знаємо, як годиться поводитися сторожі.

Кизил Атож! Ви говорите як сторож бувалий і вельми надійний. А я так собі міркую: хто спить, той, мабуть, не грішить. Глядіть тільки, щоб у вас алебард не покрали. Так! Ну, а ще треба вам до всіх пивниць зазирнути, і кого там з п'яних знайдете — жєніть їх додому спати!

2-й стражник А як не схочуть?

Кизил То не чіпайте їх, доки не протверезяться. А якщо вони й після того не дадуть вам розумнішої відповіді — ну, тоді можете сказати їм, що вони зовсім не ті люди, за кого ви їх вважали.

2-й стражник Слухаю, добродію.

Кизил А коли раптом натрапите на злодія, то можете по праву вашого звання запідозрити його, що він людина непуцяща. А з такими людьми що менше будете зв'язуватись, то краще буде для вашої моральності.

2-й стражник А якщо ми з певністю знатимем, що то злодій, то чи не взяти нам його до рук?

Кизил Правду кажучи, по праву вашого звання, ви можете його й схопити. Та тільки я так собі міркую: не чіпай дьогту, бо вимастишся! А найспокійніше буде для вас, як упіймаєте злодія, — нехай сам покаже, що він за птиця, — дайте йому змогу вшитися з вашої компанії!

Дрючок Недарма ж вас, товаришу, милосердою людиною звать.

Кизил А правда; я своєю волею й собаки не повісив би, а людини, коли в ній ще є хоч крихта чесноти, і поготів.

Дрючок Якщо почуєте вночі, що десь немовля плаче, то мусите покликати до нього мамку, щоб заспокоїла.

2-й стражник А якщо мамка спатиме і нас не почує?

Кизил Тоді проходите собі з миром далі, і нехай вже те немовля само збудить її своїм криком: бо коли вівця не чує, як мекає її ягня, то й на мукання теляти не озветься.

Дрючок А таки правда, правда!

Кизил Та й по всій справі! Ви — дозорець, отже, репрезентуєте особу самого принца. Якщо зустрінете принца вночі, можете і його зупинити.

Дрючок Е ні! Присягаюсь пречистою, цього він, мабуть, не може!

Кизил Я ладен побитися об заклад на п'ять монет проти одної — з кожним, хто знає приписи статуту, — що таки може його зупинити; але ж, певна річ, тільки тоді, коли принц сам того забажає. Бо, само собою, сторожа не повинна нікого ображати, а хіба ж то не образа — зупинити людину проти її волі?

Дрючок Присягаюсь пречистою, авжеж так!

Кизил Ха-ха-ха!.. Отож-то!.. Ну, хлопці, на добраніч! А коли б трапалося щось незвичайне — покличете мене. Слухайтеся порад товаришів і вашого власного розуму, та й на добраніч! Ходімо, сусідо!

1-й стражник Ну що ж, люди добрі, ми своє діло знаємо. Ходімо посидьмо тут, під церквою на лавочці, години до другої, а там і на боковеньку!

Кизил Ще одне слово, чесні сусідоньки: прошу вас, пильнуйте добренько дверей синьйора Леонато. Там завтра весілля, то всеньку ніч буде велика метушня. Прощайте. А головне — не ловіть гав! Добром вас прошу!

Кизил і Дрючок виходять.

Входять Бораччо і Конрад.

Бораччо Гей!.. Конраде!..

1-й стражник

(убік)

Тихо! Не ворухіться!

Бораччо Конраде!.. Чуеш?

Конрад Я тут, чоловіче, коло самісінького твого ліктя.

Бораччо Присягаюсь обіднею, — тож-то мені так лікоть свербить. Я вже думав, чи не короста.

Конрад Стривай-но, відповідь за мною! А тепер доказуй свою історію.

Бораччо Станьмо сюди, під оцей піддашок, — ач, дощ накрапає! — і я, як правдивий п'яниця, розкажу тобі все, не криючись.

1-й стражник

(убік)

Тут діло нечисте, хлопці! Стійте смирно!

Бораччо Ну, то знай: я заробив у дона Хуана тисячу дукатів.

Конрад Та невже підлість стала нині така дорога?

Бораччо Запитай краще: невже підлість стала така багата? Адже коли багатим падлюкам потрібні бідні, то бідні можуть загилими, скільки схочуть.

Конрад Дивуюся.

Бораччо Це показує тільки, що ти ще не досвідчений новачок! Ти ж знаєш, що фасон колета, капелюха чи плаща — ніщо для людини.

Конрад Авжеж, це тільки убрання.

Бораччо Я кажу тобі про фасон.

Конрад Авжеж, фасон — це фасон.

Бораччо Тьху! Я теж міг би сказати, що йолоп — це йолоп! Не бачиш ти, чи що, який паскудний злодій оцей фасон?

1-й стражник

(убік)

Я знаю, про кого мова йде; цей добродій Фасон уже років із сім злодіячить, а проте походжає собі як справжній кавалер! Я добре запам'ятав його ім'я.

Бораччо Ти нічого не чув?

Конрад Ні; то флюгер на будинку.

Бораччо Чи ти, кажу, не бачиш, який паскудний злодій цей фасон? Як він усім гарячим людям від чотирнадцяти до тридцяти п'яти літ памороки забиває? То вбере їх як фараонових вояків на задимлених картинах; то як ваалових жерців на старих церковних вікнах; то як голених геркулесів на засмальцьованих, проточених міллю гобеленах, де намальовано їх так, що гульфік і булава в них однакові завбільшки.

Конрад Все це я бачу; бачу й те, що фасон швидше зношує одяг, ніж людина. Та чи не забили часом і тобі памороки ті фасони, що ти перескочив зі своєї розповіді на базікання про фасони?

Бораччо Перескочив, та недалеко. Знай же, що цієї ночі я амурився з Маргаритою, камеристкою синьйорини Геро, і називав її Геро; а вона, висунувшись до мене з вікна спочивальні її господині, посилала мені тисячу разів на добраніч... Але я розповідаю все це не так, не до ладу. Треба було б спершу розказати тобі, як мій хазяїн дон Хуан попередив, привів і поставив у саду принца та Клавдію і як вони втрьох, причаївшись, підглядали здалеку наше ніжне побачення.

Конрад І вони думали, що Маргарита — це Геро?

Бораччо Двоє з них думали так — принц і Клавдію; але той диявол — мій хазяїн — знав дуже добре, що то була Маргарита. Ну й почасти через його присягання, що ними він спершу їх обплував, почасти через темну ніч, що їх підвела, а найбільше через мою підлість, що спритно підтвердила всі наклепи дона Хуана, — Клавдію побіг звідти як несамовитий; він заприсягнувся, що взавтра вранці у церкві, замість шлюбу, осоромить Геро перед усім шановним товариством, розповівши все, що він уночі бачив, і відішле її невінчаною додому.

1-й стражник Ім'ям принца наказуємо вам — стійте!

2-й стражник Покличте сюди справжнього добродія дозорця! Ми тут викрили такий шмат найнебезпечнішої розпусти, якої ще зроду не бачив світ.

1-й стражник Ще й якийсь Фасон з ними в одну дудочку грає; я його знаю, він ще й локон носить.

Конрад Люди добрі, люди добрі...

2-й стражник Ну-ну! А подайте лишень сюди вашого Фасона! Ми вам покажемо, стривайте!

Конрад Люди добрі...

1-й стражник Замовкніть! Вас заарештовано! Ми вам наказуємо скоритися і йти за нами.

Бораччо Ну й ускочили ми в халепу!.. Самі зачепились за алебарди!

Конрад Приемність досить сумнівна, ручуся тобі. Та добре вже, ми вам скоряємося. Ходім!

Виходять.

СЦЕНА 4

Кімната в домі Лсонато.

Входять Геро, Маргарита й Урсула.

Геро Люба Урсуло, збуди мою кузину Беатріче й попроси її встати.

Урсула Зараз, синьйорино.

Геро Та попроси її прийти сюди.

Урсула Добре.
(*Виходить*)

Маргарита Мені здається, що інший комірчик буде вам більше до лиця.

Геро Ні, прошу тебе, любя Маргарито, я вже надіну цей.

Маргарита Запевняю вас, цей не такий гарний; ось побачите, що й кузина ваша скаже те ж саме.

Геро Моя кузина дурненька, та й ти разом з нею; не надіну іншого, тільки цей.

Маргарита А ваш новий головний убір страшенно мені подобається, коли б тільки волосся у вас було трохи темніше. І фасон вашої сукні чудовий, справді-бо чудовий! Я бачила в герцогині Міланської сукню, яку так вихваляли.

Геро О, кажуть, то якась надзвичайна сукня!

Маргарита Ні, слово честі, проти вашої — то просто нічний халат, не більше! Крам, гаптований золотом, з прорізами; облямовано сукню срібним мереживом, винизано перлами; рукави — подвійні, а поли кругом обшиті блакитними блискітками. Але щодо витонченості, краси та елегантності фасону, то ваша сукня вдесятеро краща.

Геро Коли б дав бог весело її носити! Чогось мені так важко на серці...

Маргарита Скоро буде ще важче: чоловік важить чимало.

Геро Фе, яка ти! І тобі не сором?

Маргарита А чого я маю соромитися, синьйорино? Того, що висловлюю чесні думки? Хіба шлюб не чесна справа, навіть для жебрака? І хіба ваш наречений не чесна людина, навіть і без шлюбу? Вам, здається, — пробачте, — хотілося б, щоб я сказала «муж»?

Якщо лиха думка не криється під правдивим словом, то я нічого образливого не сказала. І що ж у цьому поганого, коли сказати: «Ваш чоловік важить чимало»? Нічого, гадаю я, коли мова йде про законного чоловіка і про законну дружину; а ні, то це було б зовсім легко, а не важко. Запитайте хоч і в синьйорини Беатріче; ось вона саме йде сюди.

Входить Беатріче.

Геро Доброго ранку, кузино.

Беатріче Доброго ранку, люба Геро.

Геро Що сталося? Чого у вас такий хворобливий тон?

Беатріче Мабуть, того, що я ні в який інший тон не попадаю.

Маргарита А ви заспівайте нам «Світло кохання». Його без супроводу співають. Ви заспівайте, а я потанцюю.

Беатріче Авжеж, «Світло кохання» — саме для ваших п'ят! Аби знайшовся вам чоловік, а за приплід ви вже подбаєте й самі.

Маргарита О, яка непристойність! Топчу її моїми п'ятами!

Беатріче Вже мало не п'ята година; кузино: вам пора вже бути готовою. Ох, мені так нездужається... Ох!..

Маргарита За ким це ви так зітхаєте? За кречетом, за конем чи за красенем?

Беатріче За літерою «К», що з неї починаються всі ці слова.

Маргарита Чудово! Якщо ви не перевернулися в турка, то більше не можна верстати дорогу по зорях.

Беатріче Що ця божевільна хоче сказати?

Маргарита Я? Нічого. Тільки — пошли, боже, кожному те, чого він бажає.

Геро Ці рукавички прислав мені граф, як вони чудово пахнуть!

Беатріче У мене нежить, кузино, я нічого не чую,— так тяжко!..

Маргарита Дівчина, а зайшла в тяг! Мабуть, таки добре застудилася!

Беатріче О боже милосердий! Боже милосердий! Відколи це ви почали сипати дотепами?

Маргарита Відтоді, як ви покинули це робити. А що, хіба дотепність мені не личить?

Беатріче Не знаю, щось не дуже її помітно. Ви б її краще до капелюшка пришпилили. Ой, мене чогось нудить...

Маргарита Візьміть трошки настою *Carduus Benedictus** та й прикладіть примочку до серця. Це найкращі ліки від нудоти.

Геро Мов чортополохом уколола!

Беатріче *Benedictus!* Чому власне *Benedictus*? Ви на щось натякаєте цим *Benedictus*'ом?

Маргарита Натякаю? Я й гадки не маю натякати! Я просто кажу про відому рослину, про лікувальний чортополох. Ви, може, думаєте, ніби я думаю, що ви закохані? Ні, присягаюсь пречистою, я не така вже дурна, щоб думати все, що мені заманеться; я не хочу навіть і думати того, що можу подумати; та й чого б я не подумала в моєму серці,— хоч би серце моє й зійшло думками,— я ні за що не можу подумати, що ви закохались, або, що ви закохаетесь, або, що ви можете закохатись. Ось і Бенедикт був такий самий, а тепер зробився таки справжнім чоловіком. Він присягався, що ніколи не одружиться, а тепер, наперекір своєму серцю, їсть свою страву — і не скривиться. Чи можете й ви так змінитися — цього я не знаю; але, на мою думку, ви почали дивитись такими самими очима, як і всі інші жінки.

Беатріче Якою це ходою почав твій язик ступати?

Маргарита Та вже ж не фальшивим чвалом скакати!

Входять У р с у л а.

Урсула Синьйорино, поспішайте! Принц, граф, синьйор Бенедикт, дон Хуан і всі молоді кавалери з нашого міста вже зібралися, щоб провести вас до церкви.

Геро Допоможіть мені одягтися, любя кузино, любя Маргарито, любя Урсуло!

Виходять.

* Лікувальний чортополох (латин.).

СЦЕНА 5

Інша кімната в домі Леонато.

Входять Леонато з дозорцями Кизилом і Дрючком.

Леонато Чого вам треба від мене, шановний сусідо?

Кизил Та, бачте, справа така, синьйоре... Хотів би я мати з вами невеличку конфіденцію, що дуже близько вас стосується...

Леонато Тільки коротко, прошу вас; самі ж бачите: не маю часу, повні руки діла.

Кизил Авжеж, бачу — діла багато, синьйоре.

Дрючок Атож — діла багато, синьйоре.

Леонато То в чому ж річ, друзі мої?

Кизил Ось кум Дрючок, синьйоре, розповість вам дещо. Чоловік він старий, синьйоре, і розум у нього вже не такий тупий, як би мені, з божою поміччю, того хотілося. Але, слово честі,— чесний! Такий чесний, як шкіра між його бровами!

Дрючок Атож, хвала богіві, чоловік я чесний; такий чесний, який тільки є серед живих, що був би такий же старий, як і я, і не чесніший за мене.

Кизил Такі порівняння тут ні до чого. Менше слів, сусідо Дрючок!

Леонато Які ж бо ви марудні, сусідоньки!

Кизил Ваша милість із ласки своєї нас так називають, а ми ж бо тільки бідні герцогові слуги. Проте, далєбі, коли б я був такий же марудний, як король, то від щирого серця передав би всю марудність вашій милості.

Леонато Всю марудність — мені? Ого!

Кизил Атож, хоч би її й було в тисячу разів більше, ніж є, бо про вашу милість лунає така добра слава в цілому місті, як мало про кого. І хоч я тільки вбога собі людина, а проте вельми радий це чути.

Дрючок І я також.

Леонато Хотів би я нарешті знати, що ви маєте мені сказати.

Дрючок Та, бачте, так, синьйоре. Наша сторожа нині вночі, не при вашій милості кажучи, схопила двійко таких неприторених шахраїв, які лишень могли знайтися в Мессіні.

Кизил Добрячий дідуган, синьйоре! Не може без того, щоб язиком не поляпати. Як то кажуть: старість у хату — розум із хати. Поможи нам боже! Є на що подивитися в світі! Добре сказав ти, їй-богу, добре, сусідо Дрючок! Господь теж добряча людина; а проте коли двоє сидять верхи на одному коні, то одному з них доводиться сидіти ззаду. Ох і чесна ж душа, синьйоре, їй-богу! Мало таких знайдеться серед тих, що хліб жують. Та й бога треба шанувати: не всі люди однакові. Що ж удієш! Отаке-то, добрий сусідо!

Леонато А й справді, сусідо, далеко йому до вас.

Кизил То вже дар божий.

Леонато Я мушу йти: мені ніколи.

Кизил Одне слово, синьйоре: наша сторожа справді поцупила дві не до з р і л і особи, і ми хотіли б учинити їм е к з а м і н а ц і ю в присутності вашої милості.

Леонато Допитайте їх самі і принесіть мені потім протокол. У мене зараз немає й хвилинки вільного часу,— самі ж бачите.

Кизил Та вже виконаємо все як слід, будьте певні!

Леонато Покуштуйте мого вина, а тоді вже йдіть. Бувайте здорові.

Входить слуга.

Слуга Ваша милість, чекають на вас, щоб ви віддали дочку вашу її мужеві.

Леонато Іду вже; я готовий.

Леонато і слуга виходять.

Кизил Ну, йдіть же, йдіть, куме, по Френсіса Вуглика; та скажіть йому, хай принесе своє перо й каламар до в'язниці; ми там відразу і вчинимо е к з а м і н а ц і ю обом тим поганцям.

Дрючок І мусимо зробити це якнайрозумніше, куме!

Кизил Та вже на розум ми не поскупимося, ручуся вам.
(Показує на своє чоло)

Тут знайдеться дещо, щоб збити їх з пантелику. Тільки роздобудь-те вченого писаря, щоб записав усю нашу е к с к о м у н і к а ц і ю, та й приходьте до в'язниці.

Виходять.

СЦЕНА I

У церкві.

Входять дон Педро, дон Хуан, Леонато, чернець, Клавдіо, Бенедикт, Геро, Беатріче та інші.

Леонато Якнайкоротше, отче Франціску; відправте тільки вінчання, а взаємні їхні обов'язки поясните їм потім.

Чернець Ви прийшли сюди, синьйоре, щоб узяти шлюб з цією синьйориною?

Клавдіо Ні.

Леонато Він прийшов сюди, щоб повінчатися з нею, а ви, отче, прийшли, щоб звінчати їх.

Чернець Синьйорино, ви прийшли сюди, щоб узяти шлюб з графом?

Геро Так.

Чернець Якщо кому з вас відома яка перешкода, що не дозволяє вам побратися, заклинаю вас душі рятунком вашим,— виявіть її.

Клавдіо Чи відома вам яка-небудь перешкода, Геро?

Геро Ні, мій синьйоре.

Чернець Чи відома вам яка-небудь перешкода, графе?

Леонато Насмілюсь відповісти за нього: ні.

Клавдіо О, чого тільки не насмілюються робити люди! Чого тільки люди не роблять! Чого тільки не роблять люди щодня, не відаючи того, що вони роблять!

Бенедикт Що це за дивні вигуки?! Що ж, є вигуки й веселіші, наприклад: ха-ха-ха!

Клавдіо Спинися, ченче! Ви ж скажіть, мій батьку:
Чи вільно ви і чи по добрій волі
Віддаєте дочку свою за мене?

Леонато Так, сину, вільно віддаю тобі,
Як дав її мені господь.

Клавдіо

То чим же
Я зможу відплатити вам як слід
За ваш коштовний, щедрий подарунок?

Дон Педро Нічим. Хіба вернуть її назад...

Клавдіо Ви учите мене, мій ясний принце,
Як бути благородним у подяці.
То заберіть свою дочку від мене
Й плода гнилого другу не давайте...
Вона — не честь, а лиш подоба честі.
Погляньте, як невинно зашарілась!
О, як лукавий гріх уміє вкритись
Достоїнстю і сяйвом непорочним!
Хто ж не подумає, що цей рум'янець
Є скромний свідок щирої чесноти?
Таж всі готові, дивлячись на неї,
Заприсягтися, що вона, на око,
Ще дівчина! Але це все не так!
Вона — не дівчина, бо вже спізнала
Гарячу хіть в спокусливій постелі.
І цей рум'янець на її обличчі —
Не стид невинності, а стид гріха!

Леонато Що все це означає, графе?

Клавдіо Те,
Що не візьму я шлюбу й не зв'яжу
З нікчемною розпусницею душу!..

Леонато Мій графе дорогий, як ви самі
Дівочий юний опір подолали
Й позбавили невинності її...

Клавдіо Я знаю, що ви хочете сказати!
Якщо я нею вже оволодів,
То віддалась вона мені як мужу,
І можна їй пробачити цей гріх...
Ні, Леонато!
Її не спокушав я навіть словом;
Я милував її, як брат сестру,
Любив її і широко, й соромливо!..

Геро Чи ж я коли вам іншою здавалась?

Клавдіо Здавалась? Геть з твоїм гидким «здавалась»!
Я викрию його. О сором, сором!
Здавалась ти Діаною мені

В її небесній променистій сфері;
Такою чистою, немов росточок,
Що в квітку ще розвинути не встиг;
Та кров у вас несити, й похитлива,
Й непогамовна більш, ніж у Венери,—
І ви, мов звір, несамовито й дико
Шалієте в твариннім любострасті!

- Геро* Що ви говорите? Чи ви здорові?
- Клавдіо* Чого ж ви мовчите, ласкавий принце?
- Дон Педро* Що я скажу? Я сам себе збезчестив,
Бо друга хтів з повією з'єднать.
- Леонато* Що чую я? Чи, може, все це сон?
- Дон Хуан* Ні, це не сон, і чуєте ви правду!
- Бенедикт* Це аж ніяк не схоже на весілля!
- Геро* Як? Правду? Боже милий!..
- Клавдіо* Леонато,
Невже це я стою?..
Невже це принц?.. Невже це брат його?..
А це обличчя Геро?.. Та невже
Ми бачимо це все на власні очі?..
- Леонато* Все так і є, мій графе. Ну, то що?
- Клавдіо* Дозвольте лиш з єдиним запитанням
Звернутися до вашої дочки;
А ви як батько владою своєю
Йй накажіть відповісти нам правду.
- Леонато* Наказую тобі, скажи всю правду —
Таку, як те, що ти моя дитина.
- Геро* О боже, захисти! Здавило серце!..
Чого вам треба? Нащо допит цей?
- Клавдіо* Щоб чесно ви своє ім'я назвали.
- Геро* Хіба ж воно не Геро? Це ім'я
Чи ж може хто заплямувать докором?
- Клавдіо* Це можете зробити ви самі!
Так! Геро сплямувала цноту Геро!
Скажіть, хто був той, що вночі за північ
Учора під вікном у вас стояв
І таємничу вів розмову з вами?
Якщо ви дівчина — відповідайте!

- Геро* Ні з ким не розмовляла я за північ.
- Дон Педро* То ви не дівчина! Мій Леонато!
Хоч прикро це, та мусите ви знати.
Я запевняю вас моєю честю,—
Я, брат мій і зневажений цей граф
І бачили, і чули, як вона
З якимсь пройдисвітом вела розмову
Вже після півночі; і той паскудник
Йї говорив, без сорому і честі,
Про їх зв'язок таємний і ганебний
Та згадував побачення численні.
- Дон Хуан* Ганьба!.. Синьйоре, їх назвать — негоже;
Немає скромних слів, щоб повторити
Ту мову прикру, не вразивши слух!..
Ах, чарівна синьйоро, як це гірко,
Що ти погрузла так в гидкій розпусті!
- Клавдіо* О Геро! Що б же ти була за Геро,
Якби краси твоєї половина
Прикрасила твої думки і серце!
Прощай! За всіх найгірша і найкраща!
Прощай, цнотливий гріх, гріховна цноту!
Замкну кохання браму через тебе
І підозрінням очі заслоню,
Щоб ворогом робило кожну вроду
Йї не піддавалося красі облесній.
- Леонато* Невже ніхто не дасть мені кинджала,
Щоб покінчить життя?..
- Геро зомліває.
- Беатріче* Кузино, що вам?
Чого ви так схилилися?..
- Дон Хуан* Ходім!
Ці викриття ганебних таємниць
Вразили дух її.
- Дон Педро, дон Хуан та Клавдіо виходять.
- Бенедикт* Що з нею?
- Беатріче* Вмерла?.. Дядю, допоможіть...
О Геро!.. Геро!.. Дядю!.. О синьйоре!..
Синьйоре Бенедикте!.. Отче мій!

Леонато О доле, не знімай руки тяжкої!..
Смерть для ганьби її — покров найкращий!
Нам більше нічого й бажати...

Беатріче Геро!
Опам'ятайся, Геро, що з тобою?

Чернець Синьйоро, заспокойтесь!

Леонато Розплющуєш ти очі?

Чернець Так. А що?
Чому ж би й не розплющувать очей її?

Леонато Чому? Хіба ж усе живе на світі
Їй не кричить: «Ганьба»? Хіба ж вона
Закреслить може те, що так зненацька
Їй записалось кров'ю на обличчі?
Умри ж! Заплющ навіки очі, Геро!
Якби я знав, що зараз ти не вмреш,
Що дух життя переживе твій сором,—
Я задушив би сам тебе на місці!
А я ще дорікав скупій природі,
Що більше не дала мені дітей!
О, забагато і тебе одної!
Чому була й одна така ти в мене?
Чому прекрасною мені здавалась?
Чому я милосердою рукою
Не підібрав поріддя жебрака
У себе під дверима? І якби
Воно себе само ганьбою вкрило,
Я б міг сказати: «То не мої провини.
Ганьба його — ганьба чужої крові;
Моеї крові там немає й краплі!»
Вона ж — моя, моя любов і радість,
Якою так хвалився я і пишавсь;
Така моя, що я не був собою
І цінував себе лише у ній!..
І ось вона... Вона звалилась в яму
Такого бруду чорного, що в морі
Не вистачить води її омити,
Не стане солі, щоб уберегти
Її споганене до краю тіло
Від розкладу й гниття!

Бенедикт Синьйоре, годі!..
Я вражений, здивований без міри...
Не знаю, що й подумати, що сказати...

- Беатріче* Життям клянусь — кухню оббрехали!
- Бенедикт* Синьйора спала вчора разом з нею?
- Беатріче* На цей раз — ні; але весь рік до вчора
Я спала разом з нею кожна ніч.
- Леонато* Так, так! Підтвердилося ще певніше,
Що вже й без того сковане залізом!
Чи це ж можливо, щоб збрехали принци?
І Клавдіо, який її кохав
Так палко, що сльозами обмивав
Свої гіркі докори й нарікання?
Ходім звідсіль!.. Нехай вона умре!
- Чернець* Послухайте мене.
Так довго я мовчав і дав котитись
Фортуни колесу, щоб придивитись
До синьйорини, й бачив, як палали
Аж сто рум'янців на лиці у неї;
І сто разів невинний сором, наче
Той ангел білий, раптом їх гасив.
Вогонь, який в її очах палав,
Спалити міг би наклепи огидні
На честь її дівочу... Назовіть
Мене ви нерозумним і не вірте
Знанням і спостереженням моїм,
Ні досвідом, що дає наука,
Не вірте ні літам моїм похилим,
Ані званню, ані моєму сану,—
Якщо тут помилка якась лиха
Невинної синьйори не підтяла.
- Леонато* Не може бути, отче! Бачиш сам:
Зосталась в неї лиш одна достойність —
До сорому свого вона не хоче
Додати ще й гріха кривоприсяги.
Вона не заперече нічого!
Навіщо ж виправданням прикривати
Те, що само з'явилось в наготі?
- Чернець* Хто той, з ким у зв'язках вас винуватять?
- Геро* Хто винуватив — знає; я — не знаю.
Коли з чоловіків я знаю ближче
Когось, ніж скромність дозволя дівоча,—
Хай не відпустить бог мені гріхів!
О батьку! Доведіть, що я таємно
З кимсь зустрічалась в непристойний час

Або вночі учора розмовляла!
Коли доведете, що все це правда,—
Женіть мене, клянїть, на смерть скатуйте!

Чернець В страшну оману принципів щось ввело!
Бенедикт З них двоє, безперечно, чесні люди;
Коли ж їх розум хтось в оману ввів,
То підступ це бастарда дон Хуана,
Який прожить не може без підлоти.

Леонато Не знаю. Та коли слова правдиві,
Я розірву її руками цими;
Коли ж то честь оббрехано її,—
Хай начувається зарозумілий!
Ще час не висушив моєї крові,
Ще розуму не виїли літа,
Фортуна ще мене не зруйнувала,
Ще не відкинулись від мене друзі;
Тож знайдуться, якби на те пішло,
І руки дужі в мене, й ясний розум,
І золото, і друзі найвірніші,
Щоб з ними розквитатись.

Чернець Постривайте!
Дозвольте вам одну пораду дати.
Коли вони пішли, упала Геро,
Зомлівши, ніби мертва. Тож на час
Її сховайте і оголосїть,
Що Геро й справді вмерла. А самі
Мерщїй надїньте показну жалобу,
На старовинній родовій каплиці
Повїсьте епітафїї сумні
Й обряди виконайте похоронні.

Леонато Навіщо це? Що з того має вийти?

Чернець А те, що все як зробите доладно,
То наклепи обернуться на жаль;
І це вже добре. Тільки не для цього
Я вигадав свій незвичайний план;
Я більшого від нього сподїваюсь.
Коли почують, що вона померла
Під гнітом тих тяжких обвинувачень,—
Почнуть виправдувать її, й жалїти,
І плакати по нїй. Такий вже світ:
Ми не цїнуємо того, що наше,
А втратимо — тоді як стїй у ньому

Прекрасного знаходим так багато,
Що і ціни йому не можемо скласти.
Так буде й з Клавдіо. Як він почує,
Що він її убив жорстоким словом,
То зразу ж у глибину його уяви
Промкнеться образ Геро чарівний;
І кожна риса життява її
Воскресне ще миліша, ще ніжніша
В очах його душі і прибереться
Вмить у коштовні, у препишні шати,
І сповниться життям багато більшим,
Ніж це було, коли вона жила.
І він почне тоді по ній тужити
(Якщо вже справді він її любив)
І кається, що так її зневажив,
Хоча б і вірив ще в її вину.
Хай буде так! І певен я, повірте,
Владнається все набагато краще,
Ніж я це вам намалювати зміг.
Коли ж не справдяться надії наші,
То чутка, що її нема на світі,
Заглушить гомін про її ганьбу.
Не вдасться це, то все ж вам допоможе
Сховать її (а це найкращі ліки
Для враженої честі) в монастир,
Далеко від очей, від язиків,
Далеко від зневаг і поговору.

Бенедикт Синьйоре Леонато, цей чернець
Вам слушно радить; і хоч я всім серцем
І принца, й графа Клавдіо люблю,
Та честю вам клянусь, що в ділі цьому
Я буду з вами заодно так само,
Як заодно ваш дух і ваше тіло.

Леонато Я захлинаюсь так в потоці горя,
Що можна вам вести мене й на нитці...

Чернець Якщо є згода, то ходім мершій.
Які хвороби в нас, такі ж і ліки.
Умри, щоб жить! Шлюб лиш спізнився твій.
Терпи — і з ним з'єднаєшся навіки!

Чернець, Геро і Леонато виходять.

Бенедикт Синьйорино Беатріче, а ви весь час плакали?
Беатріче Так, плакала і ще довго плакатиму.

Бенедикт Я не бажав би цього.

Беатріче Нема чого й бажати, я плачу по своїй волі.

Бенедикт Я певен, що на вашу чарівну кухню зведено наклеп.

Беатріче Ох, яка б я була вдячна тому, хто довів би, що вона невинна!

Бенедикт А хіба є спромога зробити вам таку дружню послугу?

Беатріче Є найпростіша спромога, та нема такого друга.

Бенедикт А чоловік може взятись до цієї справи?

Беатріче Це справа чоловіча, а не ваша.

Бенедикт Нічого в світі не люблю я так, як вас! Чи це ж не дивно?

Беатріче Так дивно, як і та річ, що про існування її я нічого не знаю. Я теж могла б сказати, що нічого не любила так, як вас. Та ви мені не вірте, хоч я й не брешу. Я ні в чому не признаюся і нічого не заперечую... Мені так гірко за мою кухню!

Бенедикт Присягаюся своєю шпагою, Беатріче, ти любиш мене!

Беатріче Не присягайтеся шпагою,— краще проковтніть її!

Бенедикт Ні, я присягатимуся нею, що ви любите мене, і примушу проковтнути її того, хто скаже, що я не люблю вас.

Беатріче Глядіть, щоб не довелося вам часом проковтнути ваші слова!

Бенедикт Ані з яким соусом, хоч би й як його було приправлено. Урочисто заявляю, що я люблю тебе!

Беатріче Ну, то прости мені боже!..

Бенедикт Який гріх, любя Беатріче?

Беатріче Ви перебили мене саме вчасно; я вже ладна була сказати, що люблю вас.

Бенедикт Ну, то побожися ж усім серцем!

Беатріче Я люблю вас так міцно, всім серцем, що мені вже немає чим і побожитися.

Бенедикт То накажи мені зробити щось для тебе.

Беатріче Вбийте Клавдію!

Бенедикт О, нізачо в світі!

Беатріче Ви вбиваєте мене, відмовляючи. Прощайте!

Бенедикт Постривайте, любя Беатріче...

Беатріче Я вже пішла, хоч я ще й тут... У вас нема й краплини кохання... Ні, ні, прошу вас, пустіть мене!

Бенедикт Беатріче...

Беатріче Гай-гай, я йду.

Бенедикт Але спершу станьмо друзями.

Беатріче Звичайно, безпечніше бути моїм другом, ніж битися з моїм ворогом.

Бенедикт Та хіба ж Клавдіо твоїй ворог?

Беатріче А хіба не довів він, що він найбільший негідник, сбрехавши, знеславивши й зганьбивши мою родичку? О, якби я була чоловіком!.. Як! Носити її на руках, доки не настав час з'єднати руки, і раптом кинути їй прилюдно таке обвинувачення в обличчя, оббрехати її так безсердечно, сказано, люто!.. О боже! Якби я була чоловіком! Я вирвала б у нього серце і з'їла б його на площі, привселюдно!

Бенедикт Вислухай мене, Беатріче...

Беатріче Розмовляла зі свого вікна з кавалером!.. Пречудова вигадка!

Бенедикт Та ні ж бо, Беатріче...

Беатріче Люба Геро!.. Її зневажили, оббрехали, занাপстили!

Бенедикт Беат...

Беатріче Принци та графи!.. Справді, рицарській вчинок!.. Який пречудовий медовий графчик! Марципановий графчик! Напрочуд солоденький женишок! О, коли б я була мужчиною, тільки заради неї, щоб провчити його!.. Ах, якби я мала друга, що схотів би бути чоловіком заради мене!.. Але мужність розтанула в упаданнях, доблесть — у компліментах, а чоловіки перетворились на язика, ще й до того — марнословні. Нині той хоробрий Геркулес, хто добре бреше, ще й присягається. Та коли не зможу я зробитись чоловіком з власної волі, то вже краще залишусь жінкою і помру з горя!

Бенедикт Стривай, дорога Беатріче! Присягаюся цією рукою, я люблю тебе!

Беатріче Ну, то використайте її, з любові до мене, на щось краще, ніж присягання.

Бенедикт Чи глибоко ви переконані в душі, що граф Клавдіо оббрехав Геро?

Беатріче Переконана так глибоко, як і в тому, що в мене є душа й переконання.

Бенедикт Досить! Я обіцяю вам, що пошлю йому виклик! Дозвольте поцілувати вашу руку — і я залишаю вас. Клянуся цією рукою, Клавдіо дорого мені заплатить! Будьте цього певні, коли почуєте про мене. Ідіть розважте вашу кузину. Я мушу говорити всім, що вона померла. А тепер прощайте!

Виходять.

СЦЕНА 2

В'язниця.

Входять Кизил, Дрючок і протоколіст у судових мантиях та сторожа з Конрадом і Бораччо.

Кизил Чи вже зібралася вся ваша дисамблея?

Дрючок Ей! Подати писареві стільця й подушку!

Проток. А де оскаржені?

Кизил Та ось — я і мій товариш.

Дрючок Атож, атож! Слушно! Ми маємо інтродукцію вчинити екзаменацію.

Проток. А де ж ті оскаржені, яких треба допитувати? Нехай стануть вони перед паном дозорцем.

Кизил Авжеж! Нехай стануть переді мною, як лист перед травою! Як вас на ім'я, приятелю?

Бораччо Бораччо.

Кизил Запишіть, будь ласка,— Бораччо. А вас?

Конрад Я дворянин, добродію, на ім'я — Конрад.

Кизил Запишіть: пан дворянин Конрад. Чи віруете ви у бога, панове?

Конрад і Бораччо Так, добродію, гадаємо, що віруємо.

Кизил Запишіть: гадають, що вірують у бога. Та запишіть бога попереду; крий боже, щоб господь бог та не стояв перед такими мерзотниками! Ну, хлопці, справа ясна! Вже доведено, що

ви не набагато кращі за поганих пройдисвітів. Постривайте, ось ми вас введемо на чисту воду! Ну, що ж ви можете про себе сказати?

Конрад А скажемо, добродію, що ми зовсім не пройди-світи.

Кизил Ох і хитра ж bestія!.. Та не на того наскочив! Я з ним швидко впораюся, слово честі! А підійдіть-но ближче, голубе. Одне слівце вам на вушко, добродію; кажу ж вам, усі стверджують, що ви погані пройдисвіти.

Бораччо А я, добродію, кажу вам, що ми не пройди-світи.

Кизил Гаразд. Станьте осторонь. Йй-богу, один одного вартий! Записали ви, що вони не пройдисвіти?

Проток. Пане дозорцю, ви хибним шляхом ведете допит; ви повинні викликати стражників, які їх обвинувачують.

Кизил Атож, атож, це найкоротший шлях. Нехай підійдуть стражники. Хлопці, ім'ям принца наказую: обвинувачуйте цих людей.

1-й стражник Оцей чоловік, добродію, казав, що дон Хуан, принців брат, падлюка.

Кизил Запишіть: принц Хуан — падлюка. Еге! Та це ж справжнє порушення присяги — назвати принцового брата падлюкою!

Бораччо Пане дозорцю...

Кизил Прошу тебе, братику, помовч! Мені дуже не до смаку твоя парсуна, мушу тобі признатися.

Проток. Що ж він іще казав?

2-й стражник Та казав іще, що він одержав тисячу дукатів від дона Хуана за те, що фальшиво обвинуватив синьйорину Геро.

Кизил Чистісінький грабунок, нечуваний досі!

Дрючок Атож, присягаюсь обіднею,— слушно!

Проток. А ще що, чоловіче?

1-й стражник І що граф Клавдіо, повіривши в його слова, вирішив осоромити Геро перед усім шановним товариством і не брати з нею шлюбу.

Кизил Ох, падлюка! Стривай же, за це тебе буде засуджено на вічну спокосу.

Проток. А ще що?

2-й стражник Оце й усе.

Проток. І цього, панове, стільки, що викрутитися вам не пощастить. Принц Хуан сьогодні вранці таємно зник. Геро й справді в такий спосіб обвинувачено і в такий же спосіб покинуто її, і через те вона раптово померла з горя. Пане дозорцю, накажіть-но їх зв'язати, цих соколиків, і відвести до Леонато; я піду вперед і покажу йому протокол допиту.

(Виходить)

Кизил Ну, б а н д а ж у й т е їх!

Дрючок Зв'язати їх!

Конрад Геть, йолопе!

Кизил Господи боже мій! Де ж це писар? Нехай запише: принців урядовець — йолоп! Гей, в'яжіть їх! Ах ти, нікчемний пройдисвіте!

Конрад Забирайтеся! Ви — осел! Ви — осел!

Кизил Що? То ти не маєш ніякої поваги до мого звання? Не маєш ніякої п о в а г и до мого віку? О, коли б він був тут, отой писар, щоб записати, що я осел... осел! Ну, та ви, панове, й так запам'ятайте, що я осел! Хоч це й не записано, а ви не забувайте, що я осел! Ні, мерзотнику, це ти повний м о р а л ь н о с т і, що тобі й буде доведено добрими свідками. Я тобі не дурень, бери вище — судовий урядовець; бери вище — голова сім'ї; бери вище — добрий шмат м'яса, не гірший за будь-кого іншого на цілу Мессіну. Та ще й на законах знаюся, бач, он воно як! І грошей маю доволі,— бач, он воно як! Та й збитків зазнав чимало,— бач, он воно як! Та ще й два мундири маю, і все у мене як слід, в акураті,— бач, он воно як! Ведіть його! О, яка шкода! Чому не записали, що я осел!

Виходять.

СЦЕНА I

Перед домом Леонато.

Входять Леонато і його брат Антоніо

- Антоніо* Як це триватиме, то ви вб'єте
Себе самі. Тужити так — безумство!
- Леонато* Прошу тебе, покинь свої поради.
Вони тримаються у мене в ухах,
Як в решеті вода. Не радь нічого!
Мій слух розважить може тільки той,
Хто так, як я, зазнав тяжкого лиха,
Хто так, як я, любив свою дочку
І в кого, як у мене, так зненацька
Із серця вирвано найбільшу радість?
Хай він мені говорить про терпіння!
Ти вдовж і вшир обидва горя змірай —
Мое й його, щоб не було різниці,
Щоб у всьому однакові були:
У кожній рисі, образі і формі,—
Як він тоді всміхнеться замість сліз
І, бороду пригладивши, гукне:
«Геть, горе, забирайся!» — й не застогне,
І, дотепом нудьгу заличкувавши,
Проп'є біду з нічними гультьями,
То приведи його сюди, до мене,
Від нього я терпіння научусь.
Але нема таких людей на світі.
А радити і розважати легко
Тому, хто горя сам не відчував.
Якби ж відчув той біль порадник мудрин,
Враз обернулися б його поради
На лють скажену, хоч би сам він щойно
Приписував від горя іншим ліки,
І шовковинкою хотів зв'язати
Чийсь шал, і вітром біль зачарувати,
І муку серця вгамувать словами...

Ні, ні! Всі зобов'язанням вважають
Терпіння проповідувать тому,
Хто гнеться під скорботою тяжкою.
Та сам, однак, ніхто не має сили
В таку лиху годину перевірить
Повчання власні спершу на собі.
Тож через це покинь твої поради!
Мій біль кричить сильніше за вмовляння.

Антоніо То чим же муж різниться від дитини?

Леонато Прошу тебе, мовчи! Я плоть і кров —
І ними хочу быть. Який філософ
Терпляче зносив біль зубний? Проте
Вони писали мовою богів
І глузували з фатуму і з муки.

Антоніо Хоч не беріть на себе весь тягар:
Хай кривдники також зазнають горя.

Леонато Ви слухність маєте! Так я й зроблю.
Я серцем чую — Геро оббрехали;
І Клавдіо повинен знать про це,
І принц, і всі, хто так її ганьбив.

Антоніо Ось принц і Клавдіо сюди спішать.

Входять дон Педро і Клавдіо.

Дон Педро Добридень вам!

Клавдіо Добридень вам обом!

Леонато Синьйори...

Дон Педро Ніколи пам, Леонато.

Леонато Вам ніколи? Ну, то прощайте, принце!
Так поспішаєте?.. Ну, все одно!..

Дон Педро Не починайте сварки, друже мій.

Антоніо Якби йому та сварка помогла,
То з нас давно вже хтось лежав би мертвий!

Клавдіо Та хто ж його зневажив?

Леонато Хто? Не знаєш?

Ти, лицеміре! Ти зневажив! Ти!
О, нічого хапатися за шпагу!
Тебе я не боюсь...

Клавдіо Нехай затерпне
Моя рука, коли вона хотіла

Злякати старість вашу! Не умисне
За зброю взявся я, клянусь!

Леонато

Мовчи!

Я не дозволю з мене глузувати!
Мої слова — не маячня безумця
І не дитяче белькотання діда,
Що, привілеєм літ своїх прикрившись,
Тим хвалиться, що замолоду вдіав,
Або що вдіав би, якби не був
Старий. То знай же, Клавдію, ти так
Дитя невинне скривдив і мене,
Що гідність мушу я свою забути,—
З волоссям свим і на схилі віку
Тебе я викликаю на двобій!
Ти оббрехав дитя моє невинне,
І наклеп твій їй серце розірвав,
Лежить вона тепер в гробниці предків,
Там, де ганьба ніколи не лежала...
Її ж ганьбу ти підлістю створив!

Клавдію Як! Я?

Леонато Так, ти! Ти підлий наклеп звів!

Дон Педро Ви кажете неправду, панце.

Леонато Принце!

Я доведу на ньому ж це, як він
Посміє виклик мій прийняти. Дарма
Що він моторний зараз і меткий,
Що юний він, як май, і повний сили.

Клавдію Облиште! Я не хочу з вами битись!

Леонато Мене ти смієш відпихати? Хлопче,
Ти вбив моє дитя! Убий мене —
То вб'єш принаймні мужа!

Антонію

О, тоді

Хай нас уб'є обох! Так, двох мужів!
Та річ не в тім. Я б'юся перший з ним.
Перемагай, убий мене, безвуську,
Та відповідь мені спочатку дай!
За мною йди, синьйоре мій! Ти чуєш?
Я виб'ю з тебе фехтувальні штуки;
Клянусь дворянством, я тебе провчу!

Леонато Мій брате...

Антоніо Ні, ви вже заспокойтесь! Бачить бог,
Як я любив мою небогу Геро!..
Її нема!.. Її падлюки вбили,
Які не вважать прийняти мій виклик,
Як за жало я не візьму змії.
Хлопчиська, мавпи, жовтодзюби, блазні!..

Леонато Антоніо...

Антоніо Стривайте! Я їх знаю!
Я наскрізь бачу їх і їх вагу
До скрупула останнього злічу:
Зухвалі задираки, модні франти,
Що брешуть, і лестять, і лихословлять,
Паскудять, і кривляються, й глузують.
Подивися — то страшно й підійти!
Погрозами хотіли б залякати
Всіх ворогів — «он як би їх побили!..» —
Коли б лишень посміли,— от і все!

Леонато Антоніо, мій брате...

Антоніо Не втручайтесь!

Нехай цю справу покінчу я сам!

Дон Педро Ми вас не хочем дратувати, синьйори.
Що втратили дочку, я щиросердо
Уболіваю. Та ручусь вам честю:
Обвинувачено її по правді
Й доведено провину цілковито.

Леонато Мій принце, принце!..

Дон Педро Я не хочу слухати.

Леонато Не хочете?.. Ходімо, брате мій!
Я слухати їх примушу!

Антоніо Так, а ні,—
То дехто з нас поплатиться за це!

Леонато і Антоніо виходять.

Дон Педро А ось і він! А ми вас скрізь шукали.

Входить Бенедикт.

Клавдіо Ну, синьйоре! Що нового?
Бенедикт Добридень вам, мій принце.

Дон Педро Вітаю вас, синьйоре. Ви прийшли майже вчасно, щоб розборонити майже бійку.

Клавдіо Ще трохи — і наших двох носів мало не відкусили нам два беззубі діди...

Дон Педро Леонато і його брат. Що ти на це скажеш? Якби справа дійшла до бою, навряд чи ми були б надто молоді для них.

Бенедикт В несправедливій сварці немає справжньої відваги. Я шукав вас обох.

Клавдіо А ми скрізь шукали тебе. На нас напала безмежна меланхолія, і нам хотілося б її прогнати. Чи не допоможеш нам своєю дотепністю?

Бенедикт Моя дотепність у піхвах моєї шпаги. Накажете її добути?

Дон Педро Хіба ж ти носиш свою дотепність на боці?

Клавдіо Ніхто ще такого не робив, хоч вельми багато людей відкладали свою дотепність набік. Прошу тебе, добудь свою дотепність, як ми просимо менестрелів добути звуки пісні; добувай твої дотепи й розважай нас.

Дон Педро Слово честі, він чогось зблід. Чи ти нездужаєш, чи ти сердитий?

Клавдіо Ну, годі! Наберися відваги, друже! Кажуть, турбота може вбити й кицьку, а в тобі стільки завзяття, що ти можеш убити й турботу.

Бенедикт Синьйоре, якщо ви цілите своїми дотепами в мене, то я готовий упіймати їх на льоту!.. Зробіть ласку, виберіть іншу тему для розмови.

Клавдіо Ну, то дайте йому іншого списа: цей уже розбився на друзки.

Дон Педро Присягаюсь денним світлом, він усе більше міниться на лиці. Я гадаю, що він і справді розлючений.

Клавдіо А якщо він розлючений, то знає й сам, як пересунути пряжку пояса назад.

Бенедикт Можна вам шепнути слівце на вухо?

Клавдіо Хай бог мене від виклику боронить!

Бенедикт Ви негідник!.. Я не жартую... Я доведу вам це, як ви хочете, чим ви хочете і коли ви хочете. Я вимагаю від вас сатисфакції або при всіх назву вас боягузом. Ви вбили чарівну синьйо-

рину, і смерть її повинна впасти на вашу голову. Відповідайте, я чекаю!

Клавдіо Гаразд. Я приймаю ваше запрошення, але з умовою, що ви почастиєте мене на славу.

Дон Педро Що таке? Бенкет? Бенкет!

Клавдіо Так, спасибі йому. Він хоче почастивати мене телячою головою та каплуном. Якщо мені не пощастить пократити їх майстерно, то можете вважати, що мій ніж ні до чого не придатний. Чи не буде там ще й валюшня?

Бенедикт Синьйоре, ваша дотепність біжить доброю ристю; вона надто легка на вагу.

Дон Педро Я мушу розповісти тобі, як цими днями Беатріче вихваляла твою дотепність. Я сказав, що в тебе тонкий розум. «То правда,— каже вона,— тоненький і маленький».— «Ні, пробачте,— кажу я,— в нього великий розум».— «Атож,— каже вона,— великий і грубий».— «О ні,— кажу я,— приємний розум».— «Правда,— каже вона,— нікого не скривдить».— «Але ж,— кажу я,— він дворянин розумний».— «Авжеж,— каже вона,— в нього й розум дворянський».— «Ну,— кажу я,— він знає не одну мову».— «Охоче вам вірю,— каже вона,— бо заприсягнувся мені де в чому в понеділок увечері і зрікся своєї присяги у вівторок вранці. В нього подвійна мова, тобто дві мови». І в такий спосіб вона цілісіньку годину вивертала твої гідності; а проте закінчила тим, що зітхнула й заявила: кращого за тебе немає нікого на цілу Італію.

Клавдіо І заплакала гірко, а сказала, що їй байдужісінько.

Дон Педро Так, вона це сказала. Проте я певен, що якби вона його не ненавиділа смертельно, то покохала б усім серцем: дочка старого розповіла нам усе.

Клавдіо Все, все! І навіть те, як «бог бачив його, коли він сховався в саду».

Дон Педро Коли ж ми нарешті приставимо роги дикого бика до мудрого чола Бенедикта?

Клавдіо Так і підпишемо: «Тут живе Бенедикт, одружений чоловік».

Бенедикт Прощавайте, малюче! Ви мене зрозуміли. Залишаю вас у вашому балакучому настрої. Ви так виблискуєте дотепами, як хвальки своїми шпагами, які, проте, хвалити бога, нікого не ранять. Ваша високість, дякую за велику ласку до мене, але мушу залишити ваше товариство. Ваш побічний брат утік з Мессіни.

Ви спільно з ним убили прекрасну й невинну дівчину. Що ж до цього синьйора Голобородька, то ми ще зустрінемося з ним. А тим часом хай він собі залишається з миром.

(*Виходить*)

Дон Педро Він говорив серйозно.

Клавдіо Цілком серйозно, і я ручуся вам,— все це через кохання до Беатріче.

Дон Педро І він викликав тебе на двобій?

Клавдіо За всією формою.

Дон Педро Яке кумедне створіння чоловік, коли він прогулюється в камзолі й штанях, а здоровий глузд забуває вдома!

Клавдіо Тоді він, звичайно, велетень перед мавпою; зате й мавпа тоді — вчений доктор перед таким чоловіком.

Дон Педро Ну досить! Годі вже про це! Кріпися, мое серце, й постався до справи серйозно! Чи не сказав він, що брат мій утік?

Входять Кизил, Дрючок і сторожа з Конрадом та Бораччо.

Кизил Ходім, ходім, добродію! Якщо правосуддя не приборкає вас, то бодай йому ніколи не розважувати на своїх терезах нічого розумного. Ну, а як доведуть, що ви ще й лицемір проклятий, то за вами добре треба наглядати.

Дон Педро Що це? Двух з почту мого брата зв'язано! І один з них — Бораччо!

Клавдіо Запитайте, за що їх арештовано, ваша високість.

Дон Педро Панове, чим завинили ці люди?

Кизил Е, ваша милість, тут діло таке: вони зробили фальшивий р а п о р т; крім того, вони сказали неправду; по-друге, вони наклепники; по-шосте й останнє, вони оббрехали одну шляхетну синьйорину; по-третє, вони ствердили неправдиві речі; і, насамкінець, вони брехуни й пройдисвіти.

Дон Педро По-перше, я питаю в тебе, що вони зробили? По-третє, я питаю в тебе, чим завинили? По-шосте й останнє, за що їх арештовано? І, насамкінець, в чому ви їх обвинувачуєте?

Клавдіо Бездоганий висновок, на підставі його ж власних пунктів. Слово честі, цю плутанину добре розплутано!

Дон Педро Чим ви завинили, панове, що вас зв'язали й ведуть на допит? Цей учений дозорець надто хитромудрий, щоб я міг його зрозуміти. В чому ваш злочин?

Бораччо Ясний принце, звеліть їм, щоб вони не вели мене на допит; вислухайте мене самі, і нехай граф уб'є мене. Я обдурив ваші власні очі. Чого ваша мудрість не зуміла викрити, те виявили ці несосвітнені дурні. Вони підслухали вночі, коли я признавався цьому чоловікові, як дон Хуан, брат ваш, настренчив мене оббредати синьйорину Геро; як вас приведено до саду, і там ви бачили, що я амурився з Маргаритою, вбраною в сукню Геро; як ви замірилися знеславити Геро перед самісіньким вінцем. Вони записали мою підлоту до протоколу; проте я радніше скріплю її своєю смертю, аніж знову повторю всі її подробиці собі на ганьбу. Синьйорина вмерла через мое й мого хазяїна фальшиве обвинувачення; одне слово, я не бажаю нічого, крім відплати за мою підлоту.

Дон Педро Невже не входять ці страшні слова
У кров твою розпеченим залізом?

Клавдіо Коли він говорив, я пив отруту!..

Дон Педро Невже мій брат навчив тебе цього?

Бораччо Так, і за труд він щедро заплатив.

Дон Педро Зрадливий він, підступний чоловік,—
Тож, злочин цей вчинивши, він утік!

Клавдіо О люба Геро! Чарівний твій образ
Знов ожива такий, як я любив!

Кизил Ну, ведіть їх назад, оцих позивальників.
Наш протоколіст, мабуть, реформував уже про все синьйора Леонато. Та не забудьте ж, панове, в належний час і в належному місці потвердити, що я — осел.

Дрючок А ось і пан синьйор Леонато йде, і протоколіст
із ним разом.

Входять Леонато й Антоніо з протоколістом.

Леонато Де той падлюка? Гляну йому в очі,
Щоб, як зустріну ще коли такого,
Я міг би вберегтися. Хто ж із них?

Бораччо Той лиходій, що скривдив вас,— це я.

Леонато Це ти той раб, що диханням своїм
Убив дитя невинне?

Бораччо Так. Я сам.

Леонато Ні, лиходію! Брешеш сам на себе.
Ось двоє тут стоять,— синьйори гідні,
А третій втік. Ви всі доклали рук!
Спасибі, принци, вам за смерть дочки!

Впишіть до ваших подвигів бучних
Ще й цей шляхетний і хоробрий вчинок!

Клавдіо Не знаю, як благать у вас терпіння,
Та мушу говорити. Леонато,
Ви вільні мститись... Накладіть на мене
За гріх такий покуту щонайтяжчу,
Я їй скорюсь. Хоч я і согрішив,
Та тільки тим, що став на хибний шлях!

Дон Педро Клянусь, і я так само помилявся!
Та я, щоб вдовольнить старого батька,
Під кожним тягарем зігнутиись ладен,
Який би він на мене навалив.

Леонато Я вимагать від вас того не можу,
Щоб воскресили ви мою дочку:
Це неможливо. Але я прошу —
Оголосіть в Мессіні, що вона
Невинною померла. І якщо
Любов до неї вам пошле натхнення,
Повісьте епітафію над гробом —
Вшануйте прах її скорботним співом;
Цієї ж ночі це зробіть. А завтра
Приходьте вранці у мою господу;
Й коли вам не судилось бути зятем,
То будьте хоч небожем ви мені.
У брата є дочка — така, як Геро,—
Двійник моєї вмерлої дочки;
То наша спадкоємиця єдина.
Віддайте ж їй, що призначалось Геро,
І помста вмере моя.

Клавдіо Синьйоре любий,
До сліз мене доводить ваша добрість!
Синьйоре, згоден я на все, віднині
Весь бідний Клавдіо до ваших послуг.

Леонато То завтра вранці я вас жду до себе.
Добраніч! А негідника цього
Зведем ми з Маргаритою на очі;
Вона в ганебній справі брала участь:
Її ваш брат теж, мабуть, підкупив.

Бораччо Клянусь душею, ні! Вона не знала,
Що робить, розмовляючи зі мною;
Вона була і чесна, й вірна завжди
У всьому, що я чув про неї й знав.

Кизил А крім того, ваша милість (хоч воно білим по чорному й не записано), оцей по з и в а л ь н и к, оцей злочинець-кривдник назвав мене ослом. Уклінно прохаю вас пригадати йому цю образу при покаранні. Сторожа добре чула, як вони базікали про якогось Фасона. Він, кажуть, носить ключика у вусі, а коло того ключика висить замок; та ще позичає в кожного гроші в ім'я боже; і проробляє це віддавна, ніколи своїх боргів не повертаючи, так що тепер люди поробилися запеклі й не хочуть більше нічого позичати заради господа бога. Прошу вас, п р о е к з а м е н у й т е їх по цьому пункту.

Леонато Спасибі тобі за турботу й чесний труд.

Кизил Ваша милість висловлюються, як вельми вдячний і поштивий юнак, і я хвалю бога за вас.

Леонато Ось тобі за твій клопіт.

Кизил Хай бог благословить вашу оселю!

Леонато Іди. Я звільняю тебе від твого в'язня й дякую тобі.

Кизил Ну, то залишаю вашу милість на цього непригоного пройдисвіта. І уклінно прохаю вашу милість: не забудьте вчинити с о б і зразкову е к з е к у ц і ю, ваша милість, іншим у науку. Хай бог береже вашу милість! На все вам добре, ваша милість! Хай господь р е с т а в р у є ваше здоров'я! Маю за честь звільнити себе від присутності вашої особи; а якщо приємна зустріч може бути бажаною, то хай господь нас від неї милує!.. Ходімо, сусідо.

Кизил і Дрючок виходять.

Леонато До завтра, тож, синьйори, вже прощайте!

Антоніо Прощайте! Завтра вранці вас ждемо.

Дон Педро Ми неодмінно прийдемо.

Клавдіо Цю ніч
Тужити буду я над гробом Геро...

Дон Педро і Клавдіо виходять.

Леонато

(до сторожі)
Ведіть їх! Розпитаєм Маргариту,
Як з цим паскудником вона спізналась.

Виходять в різні сторони.

СЦЕНА 2

Сад Леонато.

Входять з різних кінців і зустрічаються Бенедикт і Маргарита.

Бенедикт Прошу тебе, люба синьйоро Маргарито, стань мені в пригоді: допоможи мені поговорити з Беатріче.

Маргарита А ви напишете мені за це сонет на честь моєї краси?

Бенедикт Таким пишним, високим стилем, Маргарито, що жоден смертний не піднісся вище; бо ти й справді цього варта.

Маргарита Щоб жоден смертний не піднісся вище? То що ж мені довіку сидіти під сходами?

Бенедикт У тебе розум такий бистрий, як у хорта паша: так і хапає.

Маргарита А у вас такий тупий, як у фехтувальника рапіра: штрикає, але не раниць.

Бенедикт Та, бач, це розум справді чоловічий, Маргарито; він не хоче раниць жінку. То прошу ж тебе, Маргарито, виклич мені Беатріче. Я складаю зброю й віддаю тобі щити.

Маргарита Давайте нам мечі, а щити ми маємо й свої.

Бенедикт Якщо ви будете пускати їх у діло, Маргарито, то нам доведеться вдатися до списів, а це небезпечна зброя для дівчат.

Маргарита Ну, добре вже! Я зараз покличу до вас Беатріче. Гадаю, що вона прудка на ноги.

(Виходить)

Бенедикт Отже, скоро прийде.

(Співає)

О божее око,
Ти бачиш звисока!
Ти ж знаєш, ти ж знаєш,
Що я так страждаю.

Не вмючи співати, звичайно,— я це маю на увазі... Нешасливий я в співах! Що ж до кохання... То ні Леандр, славнозвісний плавець, ні Троїл, що перший удався до звідників, ані цілий список колишніх франтів, що імена їхні ще й тепер так плавно котяться по рівній

доріжці білого вірша,— ніхто з них не поринув так глибоко в муки кохання, як мое бідне я. Шкода, що я не вмю виявити цього в римах; я вже брався і так, і сяк,— не виходить! Ніяк не підберу жодної рими до «дама», крім «мама»,— та це вже надто невинна рима; до «ніжки» — «ріжки»,— надто небезпечна рима; до «школа» — «гола»,— надто безглузда рима. Все якісь підозрілі закінчення! Ні, не народився я під поетичною планетою і не вмю солодко стелитись перед дамою серця та виголошувати пишні слова.

Входить Беатріче.

Люба Беатріче, невже ти й справді прийшла тому, що я тебе кликав?

Беатріче Так, синьйоре, і піду звідси, коли ви мені накажете.

Бенедикт О, залишайся доти...

Беатріче «Доти» — ви вже сказали. Отже, прощайте... А проте, перше ніж я звідси піду, дозвольте мені піти з тим, по що я прийшла; я хочу спочатку довідатися, що сталось між вами і Клавдіо.

Бенедикт Нічого, крім гідких слів; а через те я тебе поцілую.

Беатріче Гідкі слова — тільки гідкий вітер, а гідкий вітер — тільки гідкий подих, а гідкий подих — шкідливий; а через те я й піду собі без вашого поцілунку.

Бенедикт Ти сполохнула слово з його прямого значення і змісту: такий уже в тебе завзятий розум. Ну, то я скажу тобі просто: Клавдіо прийняв мій виклик і має незабаром зустрітись зі мною, а ні — то я назву його привселюдно боягузом. А тепер скажи мені, прошу тебе, за яку саме з моїх вад почала ти кохати мене?

Беатріче За всі разом. Бо вони з такою тонкою політикою охороняють у вас панування зла, що не дають доступу жодній чесноті. Ну, а за яку ж саме з моїх чеснот почали ви страждати коханням до мене?

Бенедикт «Страждати коханням»... Чудовий вираз! Я й справді страждаю коханням, бо люблю тебе проти власної волі.

Беатріче Отже, наперекір вашому серцю, звичайно. О бідне, бідне серце! Ну, якщо ви вже так кривдите його заради мене, то я теж буду кривдити його заради вас. Я ніколи не покохаю того, кого мій друг ненавидить.

Бенедикт Ми з тобою надто розумні, щоб залицятися мирно.

Беатріче Не видно цього з вашого признання: з двадцятьох розумних людей не знайдеться жодного, що хвалився б своїм розумом.

Бенедикт Давне, давне це прислів'я, Беатріче: ще, мабуть, із тих далеких часів, коли існували добрі ближні. А в наш час, якщо людина за життя не поставить сама собі надгробка, то про неї пам'ятатимуть тільки доти, доки дзвонять дзвони та плаче вдова.

Беатріче А чи довго ж це, на вашу думку, триває?

Бенедикт От запитання! Ну, годину — на голосіння та чверть години — на сльози. А через те для розумного (якщо тільки дон Хробак, його сумління, не заважає) — найдоцільніше самому сурмити про свої власні чесноти. Ось чому я й хвалю себе сам (і можу засвідчити, що предмет, тобто — я, цілком цієї хвали достойний). Та годі про це! А тепер скажіть мені, як почуває себе ваша кузина?

Беатріче Дуже погано.

Бенедикт А ви?

Беатріче Теж дуже погано.

Бенедикт Моліться богам, кохайте мене і виправляйте ваші хиби. А зараз я попрощаюся з вами, бо сюди хтось поспішає.

Входить Урсула.

Урсула Синьйорино, вам треба мерщій іти до вашого дядька. В нас там така метушня, така тривога! Виявилось, що синьйорину Геро фальшиво обвинувачено, що принца й Клавдію жорстко обдурено і що дон Хуан, який усе це накоїв, утік і десь зник. Ви йдете?

Беатріче Чи хочете, синьйоре, піти зі мною, щоб послухати, які там новини?

Бенедикт Я хочу жити в твоєму серці, вмерти на твоєму лоні і після смерті спочивати в твоїх очах; а крім того, я хочу піти з тобою до твого дядька.

Виходять.

У церкві.

Входять дон Педро, Клавдіо й трое чи четверо вельмож із свічками.

Клавдіо То це каплиця в склепі Леонато?

Один з вельмож Так, мій синьйоре.

Клавдіо

(розгортає сувій і читає)

Тебе убили злі слова,—

Лежиш ти, Геро, в домовині...

Та в нагороду смерть дала

Тобі безсмертну славу нині.

Й життя, що сором вбив тяжкий,

Воскресне в славі неземній...

(Вішає сувій)

Виси ж і їй складай хвалу,

Коли від туги я помру!..

Тепер грайте і співайте урочистий гімн.

Лунає спів.

Прости, богине чиста — ніч,

Тим, хто убив невинну діву!

Вже відлетіла радість пріч,

І линуть наші тужні співи...

О північ, з нами плач, тужи!

Зітхать нам зойком помози

Понурим, понурим...

Розкрийся, земле, розступись!

О встань, кохана, нам з'явись

Видінням хмурим...

Клавдіо Нехай пером тобі земля!

Щорік тебе вшаную я.

Дон Педро Гасить свічки! Сіріє вже світанок...

Не чуть вовків. На заспаному небі

Займається на сході ясний ранок,

Випереджає колісницю Феба.

Спасибі всім! Залиште нас. Прощайте!

Клавдіо Щасливо вам! Ідть, часу не гайте.

Дон Педро Ходім. Змінити треба одяг цей,
Бо час уже іти до Леонато.
Клавдіо Пошли ж нам кращу долю, Гіменей,
Щоб так, як нині, більше не страждати!..
Виходять.

СЦЕНА 4

Кімната в домі Леонато.

Входять Леонато, Антоніо, Бенедикт, Беатріче, Маргарита,
Урсула, чернець та Геро.

Чернець Чи ж не сказав я, що вона невинна?
Леонато Так само, як і Клавдіо, і принц,
Які її винили помилково.
А Маргарита тут доклала рук,
Хоча і проти волі, як це видно
Тепер, коли ми справу розібрали.
Антоніо Радію я, що вийшло все на добре.
Бенедикт І я також, бо честь мені веліла
Від Клавдіо розплати вимагати.
Леонато Ну, донечко моя, і всі ви, дами,
Ідіть в свою світлицю. А коли
Покличуть вас,— приходьте всі у масках.
І принц, і Клавдіо пообіцяли
Відвідати мене о цій годині.
Ти, брате, знаєш, що тобі робити:
Ти станеш батьком братовій дочці
І Клавдіо її передаси.

Дами виходять.

Антоніо Я все зроблю, як слід, ви не турбуйтеся.
Бенедикт Я мушу, отче, вас про щось просити...
Чернець Про що, синьйоре?
Бенедикт Зв'язать мене чи, може, розв'язати...
Синьйоре Леонато мій, нарешті
Небога ваша глянула на мене
Прихильними очима.

- Леонато* Так, то правда.
І цих очей позичила їй Геро.
- Бенедикт* А я відплачую моїй коханій
Любовними очима.
- Леонато* Я гадаю,
Ці очі ви одержали від мене,
Від Клавдію й від принца. То чого ж
Бажаєте ви зараз?
- Бенедикт* Ваша мова
Для мене загадкова, мій синьйоре.
Що ж до мого бажання,— я бажав би,
Щоб у бажаннях з вами ми зійшлись,
Щоб ви і нас сьогодні одружили,—
У чому, отче мій, потрібна нам
І ваша допомога.
- Леонато* Серцем я
Таким бажанням вашим співчуваю.
- Чернець* А я ладен подати вам допомогу.
Та ось і принц, і Клавдію.
- Входять дон Педро і Клавдію
з почтом.
- Дон Педро* Вітаю вас, шляхетне товариство!
- Леонато* Добридень, принце! Клавдію, добридень!
Ми вас ждемо. Ну як, чи згодні ви
З небогою моєю одружитись?
- Клавдію* Хоч би вона була і ефіопка,
Я не зламаю слова.
- Леонато* Брате мій,
Поклич її. Вже панотець готовий.
Антонію виходить.
- Дон Педро* Добридень, Бенедикте! Що таке?
Ви виглядаєте, мов місяць лютий:
Зловісні хмари, бурі і мороз
Обличчя тьмарять вам. Скажіть, що сталось?
- Клавдію* Він згадує про дикого бика.
Кріпись! Ми позолотимо тобі
Так гарно роги, що зчаруєш ти

Європу ними, як у давнину
Причарував Європу Зевс жагучий,
Що в образі бика коханцем став.

Бенедикт О, мукав той славетний бик чудово!
Такий же, мабуть, бик покрив корову
У татка вашого — й теля вродилосьь,
До вас подібне в муканні на диво.

Клавдіо За це я з вами порахуюсь потім;
А зараз мушу інший борг сплатити.

Входить Антоніо, з ним дами в масках.

Котру з цих дам призначено мені?

Антоніо Оцю. Візьміть! Вона віднині ваша.

Клавдіо Вона моя?.. О, покажіть обличчя...

Леонато Ні, ні! Аж доки ви не поклянетесь
Перед отцем святим звінчатись з нею.

Клавдіо То дайте ж руку. Перед панотцем
Клянусь, що одружуся з вами я,
Якщо ви згодні взять мене за мужа.

Геро

(знімаючи маску)

Я, за життя,— дружина ваша перша;
Покіль любили,— ви мій перший муж.

Клавдіо Це — друга Геро?!

Геро

Так, це друга Геро!

Одна з ганьбою вмерла; я — жива,
І правда, як живу, що я — невинна.

Дон Педро Колишня Геро! Геро та, що вмерла!

Леонато Що мертвою була, мій ясний принце,
Допоки наклеп жив.

Чернець

Я поясню

Усе, що так дивує вас, пізніше;
Коли ми скінчимо святий обряд,
Про смерть її я розповім докладно.
Тим часом хай вас чудо не дивує.
А зараз всі ходімо до каплиці.

Бенедикт Стривайте, отче! Хто тут Беатріче?

Беатріче Я відповім за неї.
(Знімає маску)

Що вам треба?

Бенедикт Ви любите мене?

Беатріче Як всіх, не більше.

Бенедикт То дядько ваш, і Клавдію, і принц
Обдурені... А як у тім клялись!..

Беатріче Ви любите мене?

Бенедикт Як всіх, не більше.

Беатріче То Геро, Маргарита і Урсула
Обдурені... А як у тім клялись!..

Бенедикт Вони клялись, що сохли ви за мною.

Беатріче Вони клялись, що ви мрете за мною.

Бенедикт Брехня! То ви не любите мене?

Беатріче О ні!.. Хіба що з дружньої подяки...

Леонато Та годі вам, небого! Певен я,
Що полюбили ви цього синьйора.

Клавдіо А я клянусь, що любить він її!
Ось доказ! Писаний його рукою
І ним звіршований сонет кульгавій
На честь принад синьйори Беатріче.

Геро А ось і другий, вкрадений в кухні.
В нім власноручно виявля вона
Палку свою любов до Бенедикта.

Бенедикт О чудеса! Наші власні руки свідчать проти наших
сердець!.. Ну що ж удієш! Я беру тебе; але, присягаюсь денним
світлом, беру тебе тільки з жалості.

Беатріче Мені не хотілося б вам відмовляти; але присяга-
юсь цим сонячним днем, я згоджуюсь тільки тому, що друзі мої
дуже мене просять; а почасти ще й тому, щоб урятувати вам жит-
тя, бо, кажуть, ви заслабли на сухоти.

Бенедикт Годі! Я замкну вам уста!
(Цілує її)

Дон Педро Як поживає Бенедикт жонатий?

Бенедикт Знаєте, що я вам скажу, принце? А те, що й ціла колегія дотепників не висміє мене з мого настрою! Невже ви гадаєте, що якась сатира чи епіграма може мене злякати? О ні! Якщо вже дотепи зіб'ють людину з пантелику, то нічого доброго від неї й не сподівайся. Одне слово, коли вже я вирішив одружитися, то й одружуся, що б там цілий світ проти цього не говорив. А через те не нагадуйте мені того, що я казав колись проти шлюбу, і не глузуйте з мене; людина-бо — істота мінлива, от і все!.. Що ж до вас, Клавдію, то я мав намір усипати вам добре; але скидається на те, що ми з вами породичаємося,— ну, то живіть собі на здоров'я й любіть мою кухню.

Клавдіо А я вже сподівався, що ви зречетеся Беатріче, і лагодився вибити з вас ваше єдине життя за таку подвійну гру. А тепер ви, безперечно, провадитимете її, якщо кухня моя не наглядатиме за вами як слід.

Бенедикт Годі, годі, будьмо друзями! А непогано було б потанцювати, доки ми ще не одружені, щоб дати полегкість нашим серцям і п'ятам наших наречених.

Леонато Ще натанцюєтесь після шлюбу!

Бенедикт Ні, ні! Вже краще до шлюбу, слово честі! Грайте ж, музики. Принце, ви чомусь сумний... Добудьте собі дружину, добудьте собі дружину! Найкраща патерниця та, яку оправлено рогом.

Входить гонець.

Гонець Мій принце! Брат ваш, дон Хуан, втікач,
Вже спійманий; його ось-ось недавно
Під вартою приведено в Мессіну!

Бенедикт Забудьмо про нього до завтра; а я тим часом придумаю для нього добрячу кару. Гей, починайте, флейти!

Танець.

Виходять.

ЯК ВАМ ЦЕ СПОДОБАЄТЬСЯ

Переклав Олександр Мокрошольський

ДІЙОВІ ОСОБИ

- Старий герцог*, що живе на вигнанні.
- Фредерік*, його брат, що забрав у нього владу.
- Ам'єн* }
Жак } вельмежі, що пішли за старим герцогом на вигнання.
- Ле Бо*, придворний Фредеріка.
- Шарль*, борць Фредеріка.
- Олівер* }
Жак } сини Роланда де Буа.
Орландо }
- Адам* }
Денніс } слуги Олівера.
- Брусок*, блазень.
- Олівер Плутослов*, священник.
- Корін* }
Сільвій } пастухи.
- Вільям*, сільський хлопець, закоханий в Адель.
- Особа, що зображає Гіменей.*
- Розалінда*, дочка вигнаного герцога.
- Селія*, дочка Фредеріка.
- Феба*, пастушка.
- Адель*, сільська дівчина.

Вельможі, пажі, слуги та інші.

Дія відбувається в домі Олівера, при дворі Фредеріка та в Арденнському лісі.

СЦЕНА 1

Сад при домі Олівера.

Входять Орландо й Адам.

Орландо Наскільки я пам'ятаю, Адаме, було все так: батько заповів мені якусь там мізерну тисячу крон і, як ти кажеш, доручив моєму братові дати мені добре виховання, а брат поклявся це зробити. Ось де почалися мої прикросці. Брата Жака він віддає до школи, й золоті вісті надходять про його успіхи. А мене він виховує вдома по-селянському чи то пак заховує вдома без ніякого виховання. Хіба ж так годиться поводитися зі мною, людиною шляхетного роду? Та чим я живу краще за вола в хліві? Вже ж про коней своїх він більше дбає, адже їх не тільки сито годують, а ще й навчають, виїжджують, і наймають на те за добрі гроші вершників. А я, брат його, при ньому не здобуваю нічого, хіба тільки росту, але ж так само, як я, ріст завдячує йому й худобина, що гуляє по його гноїввищах. Він не тільки щедро дарує мені оте ніщо, а ще й поводженням своїм забирає й ту дешицю, якої вділила мені природа. Їсти він мене садовить за один стіл із челяддю, а не поруч себе, як годилось би по-братньому, і всіляко підриває таким вихованням мою дворянську гідність. Ось що гнітить мене, Адаме, і дух мого батька, який я відчуваю в собі, починає повставати проти такого рабства. Я не хочу більше його терпіти, хоч і не придумав ще ніякого розумного способу це рабство скинути.

Адам Он іде мій пан, брат ваш.

Орландо Відійди вбік, Адаме, і ти почувеш, як він нападеться на мене.

Входить Олівер.

Олівер Ну, добродію, що ви тут робите?

Орландо Нічого. Мене тільки й навчено, що не робити нічого.

Олівер Тоді що ви псуєте, добродію?

Орландо А ось що, ваша милосте: допомагаю вам псувати безділлям те, що створив бог,— вашого бідолашного, недостойного брата.

Олівер А ось що я вам скажу, добродію: знайдіть собі краще діло і забирайтеся до дідька!

Орландо То мені йти пасти ваших свиней і живитися разом з ними всяким лушпинням? Чи ж я проциндрив свій спадок, мов блудний син, щоб дійти до такої злиденності?

Олівер Та ви знаєте, де ви, добродію?

Орландо О, ваша милосте, дуже добре знаю: тут, у вашому саду.

Олівер А чи знаєте, перед ким стоїте?

Орландо О так! Знаю куди краще, ніж той, перед ким я стою, знає мене. Я знаю, ви мій старший брат, і благородний голос крові мав би підказати вам, що і я ваш брат. Давній звичай народів дає вам переді мною перевагу, адже ви первонароджений; але той самий звичай не відбирає в мене моєї крові, хоч би й двадцяттеро братів стояло між нами! Батькового в мені стільки, скільки й у вас; хоча, мушу визнати, ви побачили світ раніше, ніж я, і це дає вам право швидше доскочити шани, якою тішився батько.

Олівер Що ти верзеш, хлопчиську!
(*Б'є його*)

Орландо Тихше, тихше, старший братику, ви ще надто молоді для таких речей.
(*Стримує його*)

Олівер Ти хочеш здійснити на мене руку, поганцю?

Орландо Ніякий я не поганець, я — менший син Роланда де Буа. Він був мій батько, і тричі поганець той, хто скаже, ніби такий батько породив поганця. Якби ти не мій брат, я б не відвів цієї руки від твоєї горлянки, поки другою не вирвав би тобі язика за такі слова; ти ж сам себе ганьбиш!

Адам

(*підступивши*)
Любі мої панове, вгамуйтеся! Заради пам'яті вашого покійного батечка, помиріться!

Олівер Кажу тобі, пусти мене!

Орlando Пушу, коли сам захочу! Ви повинні вислухати мене. Батько заповідав вам дати мені добре виховання, а ви поведилися зі мною, наче з мужаєм, ви гнітили й нищили в мені все, що притаманне справжньому дворянинові. Але дух мого батька міцніє в мені, і я не збираюсь довше терпіти таке поводження. Тож або дозвольте мені жити так, як личить дворянинові, або віддайте мені ту скромну частку, що заповів мені батько, і з нею я піду собі шукати щастя.

(Відпускає його)

Олівер І що ж ти робитимеш? Підеш старцювати, коли все розтринькаєш? Ну та нехай вже, добродію, забирайтеся геть і не набридайте мені більше. Ви дістанете частину того, чого бажаєте. Прошу вас, залишіть мене.

Орlando Я перестану вам дозояти, як тільки дістану те, що потрібне мені для мого добра.

Олівер Забирайся і ти з ним, старий собако!

Адам «Старий собако?» Оце така дяка мені? Та воно й правда: я на вашій службі всі зуби розгубив. Царство небесне моєму покійному панові! Він би ніколи не мовив такого слова.

Орlando й Адам виходять.

Олівер Он як? То ти починаєш мені грозити? Я відучу тебе від цього нахабства, а тисячі крон так-таки й не дам. Гей, Деннісе!

Входить Денніс.

Денніс Ваша милість кликали?

Олівер Чи не добивався тільки-но до мене Шарль, герцогський борець?

Денніс З вашої ласки, він біля дверей і просить, щоб ви його прийняли.

Олівер Поклич його.

Денніс виходить.

Це буде чудовий спосіб... На завтра призначена боротьба...

Входить Шарль.

Шарль Доброго ранку вашій милості.

Олівер Добрий мсьє Шарль, які нові новини при новому дворі?

Шарль При дворі немає новин, окрім давніх, пане, а вони такі: старого герцога прогнав його молодший брат, новий герцог, і троє чи четверо відданих вельмож доброхотів подалися за старим на вигнання, а що новий герцог збагатився їхніми землями та прибутками, то він милостиво їй дозволив їм піти у мандри.

Олівер А не можете ви сказати мені, чи й Розалінда, герцогова дочка, також вигнана зі своїм батьком?

Шарль О ні! Адже дочка герцога нового, її кузина, з самого малечку будши разом з Розаліндою, так її любить, що пішла б за нею на вигнання або з горя померла б, якби її не пустили. Вона при дворі, і дядечко любить її, як рідну дочку. І ніколи ще дві жінки не любили так одна одну, як ці двоюрідні сестри.

Олівер А де житиме старий герцог?

Шарль Кажуть, він уже в Арденнському лісі, а з ним веселе товариство; живуть вони там, як ото колись у давнину жив Робін Гуд англійський. Кажуть, молоді дворяни плавом плывуть до нього день при дні, і вони збавляють час так безтурботно, як бувало в золотому віці.

Олівер Це правда, що ви будете боротися завтра перед новим герцогом?

Шарль Так, пане, і оце ж я прийшов щось вам сказати. Мене звістили таємно, що ваш менший брат Орlando наміряється вийти переодягнений супроти мене. Завтра, пане, я боротимусь за-для моєї доброї слави, і той, хто вислизне з моїх рук без переламаних кісток, хай вважає себе за щасливця. Ваш брат юний і тендітний, тож, заради вашої до мене прихильності, мені прикро було б покалічити його, а заради моєї честі я муситиму це зробити, коли він кине виклик. Тому, з любові до вас, я прийшов попередити, щоб ви його вірадили від того наміру або щоб хоч не нарікали на мене, коли він ускочить в біду, якої сам собі шукає, бо все це зовсім проти моєї волі.

Олівер Шарлю, дякую тобі за відданість; ось побачиш, як я щедро тобі за неї відплачу. Я тут і сам здогадався про братів замір і всіляко намагався відмовити його, але він надумав — і край. Скажу тобі, Шарлю: в усій Франції немає такого впертого юнака; він шанобливий, заздрісний, рветься змагатися з кожним, хто має хоч якісь таланти, і таємно їй підло важить на мене, рідного свого брата. Отож чини, як знаєш. Чи ти йому пальця зламаєш, чи й в'язи скрутиш — мені байдуже. Тільки ж і сам уважай: коли він бодай трохи згнаться через тебе чи не здобуде славної над тобою перемоги, то добиратиметься до тебе з отрутою, ловитиме тебе у всякі підступні пастки і вдовольниться лиш тоді, як тим чи іншим нечес-

ним способом укоротить тобі віку. Адже ж, запевняю тебе і мало не плачучи кажу тобі, що зроду не стрічав нікого, щоб воно було таке молоде, а вже таке зіпсуге. Це я кажу про нього ще по-братньому; а коли б мені довелось розібрати його всього, як він є, то мусив би я червоніти й плакати, а ти — бліднути й чудуватися.

Шарль Я всім серцем радий, що прийшов до вас! Хай-но він з'явиться завтра, то дістане від мене по заслuzі. І якщо він після цього зможе ходити сам, без ціпка — не боротися мені більш ніколи за винагороду! А тепер — хай бог береже вашу милість!

Олівер Прощай, добрий мій Шарлю.

Шарль входить.

А зараз я підохочу цього розбишаку. Сподіваюся, що побачу, як настане йому кінець, бо, сам не знаю чому, ненавиджу його дужче за все на світі. А проте він добрий; ніяк не вчився, а вчений; сповнений шляхетних поривань; геть усі його люблять, наче він їх позачаровував; та й справді так уліз всім у серце — надто моїм людям, які знають його найкраще, — що мене вже за ніщо мають... Та скоро це йому урветься! Борець усе владнає. Треба тільки розпалити хлопчиська на боротьбу — ось про це я зараз і подбаю.

(*Виходить*)

СЦЕНА 2

Лужок перед палацом герцога.

Входять Розалінда й Селія.

Селія Прощу тебе, Розаліндо, любя моя сестрице, будь веселіша.

Розалінда Дорога Селіє, я й так показую більше веселості, ніж маю насправді, а ти хочеш, щоб я була ще веселіша? Та коли вже бажаєш, щоб я пам'ятала про якісь надзвичайні втіхи, перше навчи мене, як забути батька-вигнанця.

Селія З цього я бачу, що ти не любиш мене так, як я тебе. Якби мій дядько, твій батько-вигнанець, вигнав твого дядька-герцога, мого батька, а ти все ж лишилась би зі мною, я навчилася б любити твого батька як рідного, і ти так само вчинила б, коли б любила мене так щиро й незрадливо, як я тебе.

Розалінда Ну гаразд, я забуду про свою долю, а тішитимусь твоєю.

Селія Ти ж знаєш, у мого батька, окрім мене, дітей немає, та, мабуть, уже й не буде; отож, справді-бо, коли він помре, ти будеш його спадкоємицею, адже все, що він забрав у твого батька силою, я поверну тобі з любові — клянусь моєю честю, поверну! А коли порушу цю клятву, хай я обернусь на чудовисько! Ось чому, ніжна моя Руже-Розаліндо, любя моя Трояндо, будь весела!

Розалінда Оце ж я і розвеселюся, моя сестрице, та й почну вигадувати всякі жарти. Стривай!... а що, якби нам закохатися?

Селія Закохатися? А чого ж, закохайся, це й буде жартом. Тільки дуже не люби — ні по-справжньому, ні вжарт, а люби так, щоб вийти з іспиту з честю, захистившись рум'янцем чистоти.

Розалінда Яку ж тоді нам придумати розвагу?

Селія Сядьмо та спробуймо насмішками відігнати добру господиню Фортуну від її колеса, щоб надалі її дарунки діставалися всім порівну.

Розалінда Хотіла б я, щоб у нас це вийшло, а то дуже несправедливо розподіляються її милості; надто ж часто помиляється щедра сліпенька бабуся, коли доходить до жінок.

Селія Це правда: адже котрій з жінок вона дає вроду, ту здебільшого позбавляє чеснот, а добродішних найчастіше робить бридкими.

Розалінда Ні, тут ти вже плутаєш службу Фортуни з працею Природи: Фортуна порядкує життєвими благами, але не владна змінити викарбуване Природою.

Входить Б р у с о к.

Селія Невже? Хіба, коли Природа створить прекрасну істоту, Фортуна не посміє жбурнути красу в огонь? Ось Природа наділила нас дотепністю, щоб ми сміялися з Фортуни, але хіба ж не Фортуна прислала сюди цього дурня, щоб урвати нам дотепну розмову?

Розалінда А й справді, це Фортуна занадто жорстоко вчинила з Природою, коли змусила природженого дурня урвати дотепність Природі.

Селія А може, це й не Фортуни робота, а самої Природи: вона, спостерігши, що наш природний розум надто тупий, щоб розумувати про двох таких богинь, послала нам замість бруска цього природженого бевзя. Адже тупість дурних завжди буває правільним каменем для розумних. Ну ж, розуме, куди твій шлях стелеться?

Брусок Пані, вас кличе до себе ваш батечко.

Селія Тебе зробили посланцем?

Брусок Ні, присягаюсь честю, але мені велено покликати вас.

Розалінда Де ти навчився такого присягання, блазню?

Брусок В одного рицаря. Він присягався своєю честю, що млинці були добрі, а гірчиця — нікудишня; але я скажу, що млинці були нікудишні, а гірчиця добра. І все ж рицар кривої клятви не давав.

Селія І як ти це доведеш? Порийся у великій купі своєї мудрості.

Розалінда Атож, скинь зі своєї мудрості намордника.

Брусок Ану виступіть обидві наперед: погладьте свої підборіддя і присягніться своїми бородами, що я шахрай.

Селія Присягаємось нашими бородами,— так, ніби вони у нас є: ти — шахрай.

Брусок Присягаюсь моїм шахрайством, що, якби воно в мене було, я був би шахрай. Але ж коли ви присягаєтесь тим, чого немає, то кривої клятви не даєте; так і той рицар не кривив душею, коли присягався своєю честю, бо честі в нього зроду не було, а якщо й була, то він її всю розтринькав на брехливі присягання задовго до того, як побачив ті млинці й гірчицю.

Селія Скажи, будь ласкав, на кого ти натякаєш?

Брусок На чоловіка, якого любить старий Фредерік, ваш батечко.

Селія Любові мого батька досить, щоб той чоловік мав досить честі й шани. Не смій більше так говорити про нього — цими днями тебе відшмагають за обмови.

Брусок Шкода, що дурням не можна говорити розумно про ті дурниці, які чинять розумні люди.

Селія Далєбі, оце ти правду сказав — адже відколи зацитькали ту крихту ума, що мають дурні, надто вже почала виставлятися та крихта дуру, що мають розумні. Але он іде мсьє Ле Бо.

Розалінда І в нього повен рот новин.

Селія Якими він нагодує нас, мов голуб голубенят.

Розалінда То будемо начинені новинами.

Селія Тим ліпше — ми підскочимо в ціні.

Входить Ле Бо.

Вопјоур *, мсье Ле Бо, що чути нового?

Ле Бо Чарівна принцесо, ви пропустили чудову забаву.

Селія Забаву? А якої масті?

Ле Бо Якої масті, пані? Як мені вам відповісти?

Розалінда Як вам дозволять дотепність і Фортуна.

Брусок Або як богині долі звелять.

Селія Добре сказав — попав пальцем у небо.

Брусок Ну, якщо я дам себе зіпхнути...

Розалінда То перестанеш дурнем тхнути.

Ле Бо Ви мене, пані, збиваєте з пантелику. Я хотів розповісти вам про чудову боротьбу, яку ви пропустили.

Розалінда То хоч розкажіть нам, як усе відбувалосьь.

Ле Бо Я розповім вам про початок, а коли вашим милостям забагнеться, кінець ви можете й самі побачити, бо все найліпше попереду й кінчати боротьбу прийдуть осюди, де ви стоїте.

Селія То де ж початок — мертвий і похований?

Ле Бо Прийшов старий, і трое з ним синів...

Селія Це схоже на початок старої казки.

Ле Бо Трое славних юнаків, прекрасного зросту й виду...

Розалінда З таблицями на шиях: «Хай буде відомо всім і кожному з цих оголошень...»

Ле Бо Старший з трьох вийшов боротися з Шарлем, герцоговим борцем, і цей Шарль умить повалив його, зламавши трое ребер, тож мало надії, що він лишиться живий. Так само Шарль поклав другого й третього. Там вони й лежать, а бідолашний старий батько так побивається над ними, що всі, хто це бачить, плачуть із ним разом.

Розалінда І треба ж так!

Брусок Але яку забаву, пане, пропустили дами?

Ле Бо Як то — яку? Саме цю, що про неї я розповідаю.

* Добрий день (фр.).

Брусок Тут мудрості нової що не день — лиш стій та набирайся... Вперше чую, що коли трощать ребра — це забава для дам.

Селія І я теж, ручуся тобі.

Розалінда Але невже ще комусь хочеться почути цю трошену музику в своїх пом'ятих боках? Є ще охочі трощити ребра? Будемо дивитись на цю боротьбу, сестрице?

Ле Бо Доведеться дивитись, якщо ви залишитеся тут: адже це місце призначене для боротьби, і супротивники вже готові.

Селія А й справді, он вони всі йдуть сюди. Шо ж, зостаньмося та й подивимось.

Фанфари.

Входять герцог Фредерік, вельможі, Орlando й почет.

Фредерік Розпочинайте. Оскільки цей юнак не хоче слухати ніяких умовлянь, то хай нарікає на свою нерозважливість.

Розалінда Оце і є той сміливець?

Ле Бо Так, пані, це він.

Селія Гай-гай, він занадто юний! Але виглядає на звиятця.

Фредерік Он як, дочко й небого! І ви сюди пробралися, щоб подивитись на боротьбу?

Розалінда Так, мій повелителю, якщо буде на те ваша згода.

Фредерік Ви зазнаєте мало втіхи, запевняю вас, бо сили дуже нерівні. Шкодуючи юності незнайомця, я пробував відрадити його, але він не бажає слухати ніяких умовлянь. Поговоріть із ним ви — може, вам, дівчатам, пощастить його переконати.

Селія Покличте його, добрий мсьє Ле Бо.

Фредерік Так, а я відійду, щоб не бути при розмові.
(Відступає вбік)

Ле Бо Пане сміливцю, принцеси вас кличуть.

Орlando Скоряюсь їм з усією належною шанобою.

Розалінда Юначе, ви справді викликали на бій Шарля-борця?

Орlando Ні, чарівна принцесо, це він усіх викликає на бій. Я ж просто хочу, як і будь-хто інший, помірятися з ним силою моєї молодості.

Селія Шляхетний юначе, ваш дух занадто сміливий, як на ваші літа. Ви бачили навіч, яка страшна сила в цього борця. Тож гляньте на себе власними очима чи оцініть себе своїм розумом, і тоді страх вам порадить відмовитися від цього небезпечного заміру, обрати собі діло більш до снаги. Ми вас просимо, заради вашого ж добра: подумайте про свою безпеку й відмовтеся від цієї пригоди.

Розалінда Так, благородний юначе, відмовтеся,— ваша добра слава не ущербиться від цього; ми самі попросимо герцога, щоб він звелів припинити боротьбу.

Орlando Благаю вас, не карайте мене такою суворістю, бо я почуваю себе тяжко винним, відмовляючи бодай у чомусь таким прекрасним і шляхетним дамам. Але хай ваші прегарні очі й добрі напучення супроводять мене на цю випробу, а там, коли я зазнаю поразки, соромом покритється тільки той, хто ніколи не мав шани; коли ж я загину, помре тільки той, хто шукає собі смерті. Друзів своїх я не засмучу, бо оплакувати мене нема кому. Світові я не завдам шкоди, бо не маю нічого в світі. В ньому я посідаю лише таке місце, яке, може, буде краще заповнене, коли я звільню його.

Розалінда Хотіла б я віддати вам ту маленьку силу, що я маю.

Селія А я — свою, щоб додалось ще трохи.

Розалінда Хай же вам щастить! Молю небо, щоб я у вас помилилась.

Селія Хай сповняться бажання вашого серця!

Шарль То де ж цей юний лицар, якому так кортить простягтися поруч зі своєю матінкою-землею?

Орlando Він готовий, добродію, але його бажання набагато скромніші.

Фредерік Ви будете боротися тільки до першого падіння.

Шарль Авжеж, ручуся вашій світлості, бо ви ревно відмовляли його від першого: вам не доведеться просити його про друге.

Орlando Якщо ви сподіваєтесь посміятися з мене після боротьби, вам не слід сміятися нині. Але починаймо!

Розалінда Хай допоможе тобі Геркулес, юначе!

Селія Хотіла б я зробитись невидимкою, щоб схопити того силача за ногу.

Шарль і Орlando борються.

Розалінда О, незрівнянний юнак!

Селія Були б у мене в очах громові стріли, то вже я знаю, хто лежав би на землі.

Шарль падає. Радісні вигуки.

Фредерік Годі, годі!

Орlando Ні, прошу вашу світлість,— я ще боровся не на повну силу.

Фредерік Як ти почувашся, Шарлю?

Ле Бо Він не спроможний говорити, ваша світлосте.

Фредерік Винесіть його!

Шарля виносять.

Як тебе звати, юначе?

Орlando Орlando, мій володарю. Я — менший син Роланда де Буа.

Фредерік Коли б то сином іншого ти був!
Світ батька шанував твого, але
Я мав його за ворога чомусь.
Ти б догодив мені багато краще,
Якби походив з іншої родини.
Та — будь щасливий! Славний ти юнак...
Якби ж ти іншого назвав тут батьком!

Герцог Фредерік, почет і Ле Бо виходять.

Селія Невже б і я вчинила так, сестрице,
Якби оце була на місці батька?

Орlando Пишаюся, що я Роланда син,
Нехай і менший!.. Я б не зрікся ймення,
Хоч би й сам герцог всиновляв мене.

Розалінда Роланда батько мій любив, як душу,
Так само й люди всі його любили.
Якби я знала, що його це син,
Я б до благань ще й сльози долучила,
Щоб головою він не важив.

Селія Сестро,
Ходімо підбадьоримо його,
Бо вдача батькова, брутальна й заздра,
Так раниць серце!.. Пане, честь вам, слава!
Коли й в коханні сповнюєте слово,

Як перевершили всі обіцянки,
То ваша подруга щаслива.

Розалінда

Пане,

Візьміть на згадку — ось — про безталанну...

(Знімає з шиї ланцюжок і віддає йому)

Дала б я більше вам, аби лиш мала.

Ходімо, сестро!

Селія

Пане, прощайте!

Орlando

Чому ж не дякую? Що мав найкраще,
Пропало десь, а тут zostався лиш
Безживний стовп, в який списи метати.

Розалінда

Він кличе? З долею пропала й гордість —
Спитаю, що він хоче. Що вам, пане?..
Боролись славно ви й перемогли
Не тільки ворогів.

Селія

Ходімо, сестро!

Розалінда

Іду вже. Прощайте!

Розалінда й Селія виходять.

Орlando

Яким насланням скуто мій язик?
Я занімів; вона ж зі мною мову
Заводила! Пропав Орlando бідний —
Не силою, так слабкістю підтятий.

Входить Ле Бо.

Ле Бо

Добродію, по-дружньому вам раджу
Мерщій тікати. Хоч і заслужили
Ви оплески, любов і похвалу,
Та настрої нині в герцога такий,
Що навпаки він вчинок ваш тлумачить.
Примхливий він; ну, а який насправді —
Збагнуть вам краще, ніж сказати мені.

Орlando

Спасибі, пане. Ще, прошу, скажіть:
З двох дам, які на боротьбу дивились,—
Котра з них герцогова донька?

Ле Бо

Коли на вдачу, то, либонь, з них жодна,
А як по правді — та, що менша зростом.
Вигнання-герцога дочка із нею —
Загарбник дядько тут лишив її

Заради Селії, бо приязнь їхня
Ніжніша за любов сестер звичайну.
Але скажу вам: герцог починає
Плекати вже неласку до небоги,
Засновану лише на тім, що люди
Всі за чесноти хвалять Розалінду
І через долю батькову жаліють.
Я певен: гнів його супроти неї
Зненацька спалахне... Та прощайте!
Надіюсь в кращий час вас знов зустріти,
Аби пізнати й полюбити більше.

Орландо Я вдячний вам, добродію... Прощайте.

Ле Бо виходить.

Отак-то... З диму, значить, та в туман!
Тут — герцог-деспот, дома — брат-тиран...
Лиш Розалінда — ангел!..
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Кімната в палаці.

Входять Селія і Розалінда.

Селія Ну, сестричко, ну, Розаліндо! Купідоне, помилуй!
Так-таки ні слова?

Розалінда Жодного — навіть собаці.

Селія Ні, твої слова надто коштовні, щоб витратити їх
на псів; кинь хоч кілька слів мені: ну ж бо, вбий мене розумними
міркуваннями.

Розалінда Тоді обидві сестри загинуть: одну вб'ють розумні
міркування, а друга позбудеться розуму без будь-яких мір-
кувань.

Селія І все це через твого батька?

Розалінда Ні, дещо через дочку мого батька. О, скільки тер-
нів у цьому буденному світі!

Селія Ні, це просто реп'яхи, сестрице, кинуті на тебе
у святкових пустощах; коли ми ходимо невторованими стежками,
вони самі чіпляються до наших спідниць.

Розалінда З одержі я б їх легко струсила, але ж вони попали мені в серце.

Селія Здмухни їх геть.

Розалінда Я б і здмухнула, якби його тим привернула.

Селія Годі, годі, вмій бороти свої почуття.

Розалінда О, вони стали на бік кращого борця, ніж я!

Селія Зичу тобі успіху. Настане час, і ти поборешся з ним, не боячись упасти. Але досить цих жартів — поговорімо розважно: чи можливо, щоб ти з доброго дива, враз, так покохала найменшого сина старого Роланда?

Розалінда Мій батько, герцог, теж його любив.

Селія Невже з цього випливає, що ти повинна так само любити його сина? Коли так міркувати, то я мала б ненавидіти його, бо мій батько дуже ненавидів його батька. А проте я ж не ненавиджу Орlando.

Розалінда Ні, вірна сестро, ти не повинна його ненавидіти, хоча б заради мене.

Селія За що мені його ненавидіти? Хіба він не показав себе таким достойним?

Розалінда Дозволь мені любити його за це; а ти люби його тому, що я люблю. Глянь, сюди йде герцог.

Селія І зір його палає гнівом.

Входять герцог Фредерік і вельможі.

Фредерік Покваптесь, панночко, і то найшвидше
Лишить наш двір.

Розалінда Я, дядьку?

Фредерік Ти, небого!
Як через десять днів ти все ще будеш
Не далі звідси, ніж за двадцять миль,
То смерть тобі.

Розалінда Благаю вашу світлість:
Знаття вини мені в дорогу дайте!
Якщо сама себе я досі тямлю
І всіх бажань своїх цілком свідома,
Якщо не сплю, якщо не божевільна
(Я сподіваюсь — ні), — то, дядьку любий,
Ніколи навіть думкою малою
Вас не образила.

- Фредерік* О зради мова!
Якби лише словами очищались,
Всі зрадники невинними були б!
Того вже досить, що тобі не вірю.
- Розалінда* Невже через саму лиш недовіру
Я зрадниця?! Скажіть, у чому ж зрада?
- Фредерік* Вже досить, що свого ти батька донька.
- Розалінда* Але ж я нею і тоді була,
Коли у батька владу ви забрали;
Але ж я нею і тоді була,
Коли ви звідси вигнали його.
Ні, зрада не спадкується, владарю.
А хай би й спадкувалася вона,—
То що мені? Мій батько був не зрадник.
Тож не судить отак несправедливо,
Не називайте зрадницею вбогу.
- Селія* Володарю, послухайте мене.
- Фредерік* Її я тут лишив заради тебе,
А то б вона із батьком подалась.
- Селія* Я не просила вас її лишати —
Була то ваша воля, жалість ваша.
Дівча, тоді я їй ціни не знала,
Та знаю нині. Зрадниця вона —
То й я так само; разом з нею спали
І вчилися, і гралися, і їли,
І всюди, наче лебеді Юнони,
Були ми нерозлучні, завжди в парі.
- Фредерік* Вона хитріша тебе! Ця покірність,
І навіть це мовчання, і терпіння
Бентежать люд; усі її жаліють.
Дурна ти! Бо ж ім'я у тебе краде
Вона; без неї заблищиш ясніш,
Помітніше. Тож вуст не розмикай;
Твердий і непохитний цей мій вирок,
Я присудив — і вигнано її.
- Селія* То присуди цей вирок і мені,
Володарю,— не жить мені без неї.
- Фредерік* Дурна ти. Ну, збирайтеся, небого!
Як строк пропустите — клянуся честю
І слів моїх величчям,— помрете.

Герцог Фредерік і вельможі виходять.

- Селія* Ох, бідна сестро! І куди ж ти підеш?
От, хочеш, поміняємось батьками?
Прошу, не будь сумнішою за мене.
- Розалінда* Причин для смутку в мене більше.
- Селія* Ні,
Не більше! Знай: він вигнав і мене,
Свою дочку.
- Розалінда* Цього він не зробив.
- Селія* Ні?.. Значить, у тобі нема любові,
А то б ти знала: я і ти — одно.
Нам розлучитись? Нам, сестрице люба?
Хай іншу спадкоємицю він знайде!
Порадьмось краще, як нам утекти,
Куди податись, що з собою взяти.
І не подумай весь тягар нещастя
Сама нести, відтрутивши мене.
Клянусь цим небом, із жалю поблідлим:
Кажи що хоч, а я піду з тобою.
- Розалінда* Куди ж ми підемо?
- Селія* Де дядько мій живе — у ліс Арденнський!
- Розалінда* Гай-гай! Таж небезпечно нам, дівчатам,
Самим пускатися у мандри. Врода
Сильніш за золото злодіїв надить.
- Селія* Я уберуся в лахмани убогі,
У темну фарбу вимашу обличчя,
І ти так само; та й спокійно підем,
Ніхто не нападе на нас.
- Розалінда* А ось що
Було б ще краще: зростом я висока,
То в чоловіче все перевдягнуся,
Ще й меч короткий збоку причеплю,
Візьму рогатину,— тоді хай в серці
Сидить який завгодно страх жіночий,
Ми з себе відчайдухів удамо,
Як роблять боязкі чоловіки,
Що ляк ховають виглядом сміливим.
- Селія* Як ти назвешся, чоловіком ставши?
- Розалінда* Візьму ім'я не гірше, ніж у пажа
Царя богів, то й буду — Ганімедом.
А як я зватиму тебе?

Селія Становищу моему відповідно
Не Селія вже буду — Алієна.

Розалінда А чом би, сестро, не зманити нам
З собою блазня, дурника двірського?
Все ж мандруватиметься веселіш.

Селія Та він світ за очі зі мною піде;
Сама ж його умовлю. Тільки треба
Коштовності узяти — все, що маєм,—
І вибрати безпечний час та шлях,
Щоб не спопала нас погоня бистра.
Тож радісно зустріньмо нашу долю:
Йдемо не на вигнання, а на волю.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА I

Арденнський ліс.

Входять старий герцог, Ам'єн та інші вельможі, вбрані мисливцями.

Герцог Ну ж, друзі і братове по вигнанню,
Чи старосвітське наше це життя
Розкошів не миліше? Й ліс оцей —
Чи не безпечніший за пишний двір?
Тут знаємо лише Адама кару —
Погоду змінну: пазури морозу
Та грубу буркотню вітрів зимових.
А я, хай дошкуляє непогода,
Йй усміхаюсь, тремтячи від стужі:
«Ти — не підлесниця! Ти — радця той,
Що дією мені говорить, хто я».
Буває втішка користь і від лиха:
Воно ж — неначе та отруйна жаба,
Що в голові ховає самоцвіт.
Життя це наше, від марнот далеке,

Знайшло в деревах — мову, в річці — книгу,
В камінні — проповідь і благо — скрізь.
Я б не змінив його!

Ам'єн

Ви, ясний пане,
Щасливі тим, що можете недолю
У тихі й милі вилити слова.

Герцог

А чи не встрілить нам якого звіра?
Хоч жаль мені дурненьким цим пістрявцям —
Природним громадянам лісовим,—
У їхніх землях стрілами пройтати
Округлі стегна!

1-й вельможа

Справді, ясний пане,
І меланхолік Жак про це сумує,
Клянеться: ви загарбник тут ще більший,
Ніж брат, що герцогства позбавив вас.
Сьогодні ми підкралися з Ам'єном
До нього ззаду: він лежав під дубом,
Що оголив коріння вікове
Над тим струмком, який тече в цім лісі.
Туди прибився олень бідолашний,
Мисливською поранений стрілою,
Страждати в самоті; і справді, пане,
Стогнала так нещасна звірина —
От-от, здавалось, шкура від натуги
У неї лусне! І великі сльози
Текли й текли по тій невинній морді
Дзюрком жалібним. Так чудій шерстистий,
Що з нього Жак очей своїх не зводив,
Стояв на березі та доливав
Струмок сльозами.

Герцог

Ну, а Жак на те?
З видовиська чи не черпав моралі?

1-й вельможа

Та тисячу моралей! Спершу він
Казав, що в річку сльози лить не варто.
«Ти, бідолахо,— мовив,— як і люди,
Увесь набуток свій заповідаєш
Тому, хто має й так аж забагато».
Тоді — про те, що одного в біді
Покинула уся рідня пухнаста;
Мовляв, так завжди чинять друзі з нами.
Враз, як на те, повз них майнув, мов вихор,
Безжурних, ситих оленів табун,
Товариша не привітавши. Жак

Гукає: «Гей, біжіть, гладкі міщани,
Бо ж так ведеться: нащо озиратись
На бідного, розбитого банкрута?»
Так влучною сатирою своєю
Він все картав: село, і місто, й двір,
Та й наше це життя; речисто клявся,
Що ми — тирани, самозванці підлі,
Бо звірів тут лякаємо, б'ємо
В оселі, що природа їм дала.

Герцог Такого ви й покинули його?
2-й вельможа Так, пане,— в думках та сльозах гірких
Над оленем заплаканим.

Герцог І де ж це?
Люблю розмови з ним, коли він лютий:
Глибини мислі в нім тоді киплять.

1-й вельможа Я вас до нього проведу.

Виходять.

СЦЕНА 2

Зала в палаці.

Входять герцог Фредерік і вельможі.

Фредерік Чи може бути, щоб їх ніхто не бачив?
Навряд: якісь зловмисники двірські
До цього зникнення таки причетні.

1-й вельможа Не чути щось, щоб бачив хто її.
І фрейліни, що провели на спочив
Принцесу, вранці лиш порожню постіль
Знайшли, без дорогої господині.

2-й вельможа Той нищий бевзь, що часто світлість вашу
Смішив,— і він десь безвісти пропав.
Гісперія, прислужниця принцеси,
Призналась, що підслухала таємно,
Як ваша донька і небога вдвох
Хвалили доблесті й красу борця,
Що Шарля-силача поклав недавно.
Здається їй, що хоч би де були
Обидві — той юнак запевне з ними.

Фредерік Сюди мерщій звитяжця привести!
Коли ж нема його, давайте брата:
Хай знайде меншого мені. Та миттю!
Розшукуйте, розпитуйте повсюди,
Верніть негайно тих дурних втікачок!

Виходять.

СЦЕНА 3

Перед домом Олівера.

Входять з різних боків Орландо й Адам.

Орландо Хто тут?

Адам Що? Молодий мій пан? О добрий пане!
О милий пане мій! Ясна подобо
Шановного Роланда! Чом ви тут?
Чого ви доброчесні? І навіщо
Вас люблять люди? Ох, навіщо ви
І м'якосерді, і відважні, й сильні?
Навіщо так хотіли побороти
Перед свавільним герцогом борця?
Занадто швидко перед вами слава
Летіла. Знаєте, такі є люди,
Кому чесноти їхні — вороги.
Отак і ви: усі чесноти ваші
Виказують вас праведно й невинно.
О, що за світ, де доброчесність губить,
Тих, хто її плакає?

Орландо Та що тут сталось?

Адам

О юначе бідний!

Не входи сюди: адже під цим ось дахом
Живе чеснот твоїх прелютий ворог;
Ваш брат — ні, ні, не брат... а син... о ні...
Язик не повертається назвати
Людину цю такого батька сином, —
Про подвиг ваш почув і хоче сю піч
Спалити хижку ту, де ваш нічліг,
Щоб ви згоріли. А як це не вдасться,
Інакше якось він погубить вас!
Підслухав я всі задуми його.
Лихе це місце: тут не дім — різниця!
Побійтесь, відцурайтесь, не заходьте.

- Орландо* Та де ж подітися мені, Адаме?
- Адам* Хоч де, але не зоставайтеся тут.
- Орландо* То що ж мені — іти жебракувати?
 Чи добувать на битому шляху
 Злодійський хліб мечем, грабунком підлим?
 Оце мені й лишилось — більш нічого.
 Та не вчиню я так — вчиню, як знаю:
 Лишуся — хай занапасть мене
 Кров звиродніла і кривавий брат.
- Адам* Ні, ні! Ось маю я п'ять сотень крон:
 Їх наскладав при вашому вітцеві,
 Аби підтримали мене тоді,
 Як випаде з ослаблих рук робота
 Й старого в кут відкинуть, мов непотріб.
 Візьміть їх. Той, хто вороння годує,
 Хто й горобцю дає пожиток щедрий,
 Подбає і про мене. Ось ці гроші:
 Візьміть усі й дозвольте вам служити.
 Старий я видом, та іще при силі.
 Я замолоду крові не псував
 Напоїв збудливих підступним трійлом
 І не ганявсь без сорому за тим,
 Що тіло нам руйнує передчасно.
 Для мене старість — мов зима здорова:
 Морозна, та міцна. Тому з собою
 Мене візьміть: незгірш, як молодий,
 Я вам служитиму в ділах усяких.
- Орландо* Дідусю добрий! О взірцю живий
 Служіння сталого тих літ, коли
 Була обов'язком священним праця!
 Для нинішніх часів ти не годишся,
 Бо нині тільки задля зиску служать,
 А здобули його — ото вже й край
 Всьому старанню. Не такий-бо ти!
 Але обрав ти дерево безплідне,
 Що навіть цвіту не діждеш від нього
 За весь свій клопіт, за труди тяжкі.
 Та все ж я згоден: уперед рушаймо —
 І, поки витратимо твій припас,
 Притулок знайдеться якийсь для нас.
- Адам* Ходімо, пане! Тільки вам на світі
 До смерті вірно буду я служити.
 В сімнадцять я на цей ступив поріг,

В вісімдесят лишитись тут не зміг.
Хто щастя не шука в сімнадцять літ?
В вісімдесят — запізно йти у світ.
Та лиш про те благати долю стану,
Щоб мирно вмерти й борг вернути пану.

Виходять.

СЦЕНА 4

Арденнський ліс.

Входять Розалінда, вбрана як Ганімед, Селія — як Алієна та Брусок.

Розалінда О царю всіх богів, душа стомилась!

Брусок Про душу мені байдужісінько, аби не стомились
мої ноги.

Розалінда Я ладна зганьбити своє чоловіче вбрання і заплакати, як жінка. Але я мушу підтримувати ще тендітніше створіння, адже камзол і штани мають показувати себе хоробрими перед спідницею, — отож сміливіше, люба Алієно!

Селія Прошу вас, зносьте мою слабість, бо я не здатна йти далі.

Брусок Про мене, то я радше зноситиму ваші слабості, ніж носитиму вас самих. Хоча, мабуть, носити вас — не хреста носити, бо, так як собі міркую, в гаманці у вас немає ні гроша.

Розалінда Ну, ось ми і в Арденнському лісі!

Брусок Атож, оце я і в Арденнському лісі і, як був дурний, так дурний і zostався, коли не дурніший від того: вдома велося мені краще. Та мандрівники мусять бути всім задоволені.

Розалінда Так, будь задоволений, добрий Брусочку.

Входять Корін і Сільвій.

Дивіться, хто сюди йде! Юнак і старий дід; вони поважно про щось розмовляють.

Корін Так тільки дужче ти обриднеш їй.

Сільвій О, знав би ти, як я її кохаю!

Корін Здогадуюсь, бо й сам кохав колись.

Сільвій Ні, Коріне, старий ти й не збагнеш,
Хоч юнаком любив палкїш за всіх,
Що будь-коли опівночі зітхали.
Та хай любов твоя моїй подібна,—
Хоч так ніхто й ніколи не любив! —
Скажи, на скільки вчинків сміховинних
Тебе твое підбило закохання?

Корін На тисячу — але забув я всі.

Сільвій О, то ніколи так ти не любив!
Коли забувсь тобі один хоч вибрик
З тих, що до них кохання спонукало,—
Ти не любив.
Коли не стомлював ти слухачів,
Кохану славлячи отак, як я,—
Ти не любив.
Коли не кидав раптом товариства,
Як я оце, своїм коханням гнаний,—
Ти не любив.
О Фебо, Фебо, Фебо!
(*Виходить*)

Розалінда Пастуше, рану я твою шукала,
А на свою натрапила, жорстоку.

Брусок А я — на свою. Пам'ятаю, коли я був закоханий,
то злавав свого меча, б'ючи об камінь, щоб не ходив ночами до
Жанни-Смішинки. Пам'ятаю ще, як я цілував її праника і коров'яче
вим'я, яке доїли її гарненькі репані рученята. Пам'ятаю також, як я
пестив гороховий стручок замість неї, а потім вилущив із нього дві
горошинки й зі слізьми на очах віддав їй, сказавши: «Носи їх на
згадку про мене». Так, усі ми, щиро закохані, здатні на дивні дивац-
тва, а що все в природі смертне, то й усі закохані природою сво-
єю — смертельні шаленці.

Розалінда Ти й сам не тямиш, як розумно говориш.

Брусок Атож, я ніяк не помічаю свого розуму, аж поки
не перечеплюся об нього та не поламаю собі ноги.

Розалінда В його любові, боже,
Як на мою все схоже!

Брусок Та й на мою, хоч виблякла вона.

Селія З вас двох спитайте хтось того старого:
За гроші, може, дасть нам попоїсти?
Я з голоду вмираю.

Брусок Гей, ти, дурню!

Розалінда Цить, бєвзю; він не родич твій.

Корін Хто кличе?

Брусок Достойніші за тебе.

Корін Щастя їхне!

Розалінда Цить, я скажу. Добровечір вам, друже!

Корін І вам, мій добрий пане, й вам усім.

Розалінда Скажи, пастуше, з ласки чи за гроші
 Чи знайдеться у лісі цім притулок,
 Де попоїсти можна та спочити?
 Ось дівчина — в дорозі наморилась,
 Іще зомліє.

Корін Жаль, як жаль її!
 Коли б то — не для себе, задля неї, —
 Багатшим був я, то й поміг би їй.
 Та наймит я — для іншого пасу,
 Не я стрижу отари, а господар.
 Скупенький він, про те не дуже дбає,
 Аби до неба вторувати шлях
 Гостинністю, любов'ю, доброчинством.
 До того ж луки, вівці й дім — усе
 Іде на продаж. А без нього тут
 Немає доброго у нас частунку,
 Щоб вам годивсь. Та знайдемо вже щось.
 Радий, що нам зустрітись довелось.

Розалінда Хто ж покупець отар його і лук?

Корін Той пастушок, що був оце зі мною,
 Хоча йому тепер не до комерцій.

Розалінда Прошу тебе, як в тім нема безчестя,
 Чи не купив би ти і вівці, й луки?
 Дамо тобі ми грошей на купівлю.

Селя І вдвічі збільшимо тобі платню.
 Тут гарно; я жила б тут залюбки.

Корін Чого ж — обійстя, звісно, продається.
 Ходімо вже; як до душі вам будуть
 Земля, прибутки і життя сільське, —
 Я вірним стану вам доглядачем,
 Купивши все це вашим гаманцем.

Виходять.

СЦЕНА 5

Ліс.

Входять Ам'єн, Жак та інші.

Ам'єн

(співає)

У ліс під лист зелений
Хто хоче йти до мене,
Хто із пташками влад
Пісень співати рад,—
Ласкаво всіх просим, всіх просим!
Мир навкруги,
А вороги —
Дощі й зима з морозом.

Жак Ще, ще прошу тебе, ще!

Ам'єн Ця пісня навіє меланхолію на вас, мсьє Жак!

Жак Я тільки буду влячний за це. Заспівай іще, прошу тебе, заспівай. Я вмію висмоктувати меланхолію з пісні, як ласочка висмоктує яйця. Заспівай іще, прошу тебе!

Ам'єн У мене голос хрипкий; я знаю, що не догоджу вам.

Жак Я не хочу, щоб ви мені догоджали; я хочу, щоб ви співали. Ну, ще один станс — адже ви називаєте це стансами, чи не так?

Ам'єн Як вам буде завгодно, мсьє Жак.

Жак Та мені байдуже, як називаються ваші пісні; вони ж нічого мені не винні. То будете ви співати чи ні?

Ам'єн Швидше на прохання ваше, аніж задля власної втіхи.

Жак Чудово! Якщо я колись комусь подякую, то тільки вам. Але те, що люди називають чемністю, схоже на зустріч двох мавп, а коли хтось мені красно дякує, то це так, ніби я подав йому гріш, а він мені за це кланяється по-жебрацькому. Ну ж, співайте, а хто не співає, хай припне язика.

Ам'єн Ну, то я доспіваю. А ви, панове, тим часом накрийте на стіл: герцог бажає підкріпитися під цим деревом. Вас, мсьє Жак, він розшукував цілий день.

Жак А я цілий день ховався від нього. Він завеликий сперечальник для мене; в голові моїй думок не менше, ніж у нього, та я дякую за них небу й не виставляю їх напоказ. Ну, щебечіть, щебечіть!

ПІСНЯ

Співають хором.

Хто пр́остий, не чванливий,
Хто любить ліс і ниви,
Хто їсть і п'є, що має,
Багатства не бажає,—
Ласкаво всіх просим, всіх просим!
Мир навкруги,
А вороги —
Дощі й зима з морозом.

Жак А я подарую вам куплет на цей самий мотив; я склав його вчора, хоч ніякий я не віршувальник.

Ам'єн А я його заспіваю.

Жак Ось він:
А хто схотів цілком
Зробитися ослom
І статки, й дім лишити,
Щоб примху вдовольнити,—
Дюкда́ми, дюкдами, дюкдами!
Тут навкруги
Дурнів другі́х
Він знайде таких самих.

Ам'єн А що означають оті «дюкдами»?

Жак Це таке грецьке заклинання, щоб заманювати дурнів у зачароване коло. Піду, може, пощастить заснути. А не засну, то клястиму всіх первонароджених Єгипту.

Ам'єн А я піду розшукаю герцога: учта для нього вже готова.

Виходять у різні боки.

СЦЕНА 6

Ліс.

Входять Орlando й Адам.

Адам Любий мій пане, я не можу йти далі. Ох, я помираю з голоду! Отут я ляжу та й відміряю собі могилу. Прощайте, мій добрий пане.

Орlando Та що це ти, Адаме? Ото й усього духу в тобі? Оживи трошки, втішся трошки, збадьорися трошки! Якщо в цьому дикому лісі є хоч який-такий дикий звір, то або він з'їсть мене, або я принесу його тобі на з'їжу. Твоя думка ближча до смерті, ніж твої сили. Ради мене, будь веселіший! Ще часинку не підпускай смерті до себе,— я скоро вернуся; і якщо я не принесу тобі чого-небудь, тоді дозволю тобі померти; якщо ж ти помреш, перш ніж я вернуся,— значить, ти посмієшся з моїх зусиль. От і добре! Ти вже й звеселів. А я хутенько буду знову тут. Але ти лежиш на холодному вітрі. Стривай, я перенесу тебе десь у затишне місце; і коли в цій пустелі є хоч якась жива звірина,— ти не помреш з голоду. Веселіш, мій добрий Адаме!

Виходять.

СЦЕНА 7

Ліс. Накритий стіл.

Входять старий герцог, Ам'єн і вельможі-вигнанці.

Герцог Він звіром перекинувся, мабуть,—
Ніде ж нема його в подобі людській.

1-й вельможа Володарю, пішов він щойно звідси;
Веселий був і пісню слухав нашу.

Герцог Співучим став цей згусток дисонансів?
Так сфер гармонію він ще зруйнує!
Знайдіть його — я з ним порозмовляю.

Входить Жако.

1-й вельможа Ось він — сам клопоту мене позбавив.

Герцог Добродію, і що ж це за життя?
У вас побачень друзі ваші просять!
Та що це? Я веселого вас бачу?!

Жак Ох, блазень! Блазня я зустрів у лісі!
Пістрявого! О жалюгідний світ!
Ось так, як я живу їдою,— блазня!
Лежав собі і, гріючись на сонці,
Фортуну влучними словами шпетив,
Та й до ладу, хоч сам він — дурень дурнем.
«Здоров був, дурню!» — я йому. А він:
«Не звіть мене ви дурнем, поки небо
Мені сприяє». Враз дістав годинник
І, глянувши на нього тьмяним зором,
Зрік мудро вельми: «Ось уже й десята!
Ми з цього бачимо, як світ іде:
Була дев'ята лиш годину тому,
Та й одинадцята не забариться.
Так нас женуть години, як хвойдини,
Прискорюють події, мов повії,
Кінець гнилий». Отож, коли почув я,
Як бевзь пістрявий розважа про час,
Мої легені півнем заспівали
Про те, що блазні є глибокодумні,
І так я реготався без упину
Годину за годинником його.
О благородний, о достойний блазень!
Пістрява одіж — над усе на світі!

Герцог Хто ж блазень той?

Жак Достойний блазень! Каже, був двірським.
Ще каже: дами, гожі й молоденькі,
Це враз розпізнають. У мозку в нього
Сухому, як сухар, що завалаявся
В кишені після мандрів, є чимало
Химерних місць, де повно спостережень.
І ними він, як хоче, так і крутить.
О, чом не блазень я? Прошу, як честі,
Одежі блазня!

Герцог Ти її дістанеш.

Жак З усіх убрань лиш це — мое по праву.
Та тільки вирвіть із голів своїх
Застряглу думку, що розумний я,
І дайте волю — віять, наче вітер,
На кого схочу,— волю й право блазнів.
А ті, кому найдужче я дошкулюю,
Найдужче хай сміються. А чого?
Тут відповідь проста, як шлях до церкви:

Кому дотепний блазень допече,
Той мудро вчинить,— хоч би як боліло,—
Удару не завваживши. А то
Розкриється все глупство мудрагеля
Від мимолітних дотепів блазеньських.
Де ж плащ пістрявий мій, о де? Лиш дайте
Казати правду всю — і я помалу
Очищу від гнилизни тіло світу,
Хай тільки ліки він мої ковтає.

Герцог Пхе! Я скажу тобі, що ти творив би.

Жак Що ж — об заклад поб'юся! — крім добра?

Герцог Найтяжчий гріх — тавруючи гріхи!
Адже ти сам раніше був розпусним
І ласим, наче ярий, хтивий звір;
Всі виразки, всі визрілі недуги,
Що ти схопив, гуляючи привільно,—
Все вивергнув би те в широкий світ.

Жак Як? Та невже, як хто картає гордість,
Зосібна зачіпає цим когось?
Чи ж гордість не здіймається, як море.
Аж поки, стомлена, сама відрине?
Або ж, коли скажу, що городянки
У шатах королівських часто ходять,
То цим котрусь одну я зачеплю?
Котра з них скаже: в неї цілив я,
Коли така самісінька й сусідка?
Чи ж знайдеться простаць, який повіда,
Мовляв, не я йому вділив багатства,—
Гадаючи, що цілився я в нього,
І дурість тим свою мені підставить?
І що ж? І як? Чим скривдив я його?
Якщо йому дісталось по заслuzі,
Він скривдив сам себе; якщо ж невинний —
Мій докір диким гусаком шугне,
Чужим для всіх... Та хто це йде сюди?

Входять Орландо з оголеним мечем.

Орландо Гей, годі їсти!

Жак Ще й не починав я...

Орландо І не почнеш, допоки зла нужда
Не вдовольниться!

Жак

Що воно за півень?

Герцог

Юначе, ти з відчаю осмілів
Чи зневажаєш чемність так брутально,
Що ніби й не чував ти за пристойність?

Орlando

Влучили зразу ви: колючка гостра
Відчаю крайнього із мене здерла
Весь блиск пристойності, хоч не дикун я
І виховання знав. Та мовлю ще раз:
Смерть першому, хто з'їсть хоч кусень тут,
Допоки я свої владнаю справи.

Жак

Хай я помру, якщо ми не залагодимо ваших справ
розумно.

Герцог

Що треба вам? Скоріше нас покірність
Примусить, ніж оцей ваш скорить примус.

Орlando

Я з голоду вмираю — дайте їсти!

Герцог

Сідайте, їжте,— прошу вас до столу.

Орlando

Люб'язно так говорите... Даруйте:
Гадав я — все тут диким бути має,
Тому й узяв різкий і владний тон.
Та хто б ви не були, що сидите
У затінку дерев цих сумовитих,
Посеред пуці дикої, недбало
Марнуючи годин повзучий хід,—
Якщо колись ви краші знали дні,
Якщо колись ви чули дзвін церковний,
Якщо бували на бенкеті в друга,
Якщо траплялось вам сльозу зронити,
Когось жаліти й жалості зазнати,—
Нехай зміцнить мене покірність ваша;
В надії тій — я нишкню й меч ховаю.

Герцог

Так правда: знали ми і краші дні,
І чули ми колись церковні дзвони,
До друзів ми ходили, і втирали
Сльозу, яку священна жалість родить.
Отож сідайте біля нас, як друг,
І про біду свою оповідайте —
Ми їй зарадимо, якщо спромога.

Орlando

Тоді, прошу вас, постривайте трохи:
Піду по оленя, мов оленця.
Дідусь зі мною вбогий: він пройшов —
З любові лиш до мене — шлях тяжкий;

І, поки він не попоїсть, ослаблий
Від двох недуг — від голоду і віку —
Я кусня не візьму.

Герцог Ідїть по нього;
А ми без вас до їжі не торкнемось.

Орландо О дякую! Хай бог вас не забуде!
(*Виходить*)

Герцог Ось бачиш ти, не тільки ми нещасні:
Дає незмірний світовий театр
Без ліку драм — печальніших за ту,
Що ми тут граємо.

Жак Так, світ — театр,
Де всі чоловіки й жінки — актори.
Тут кожному приписаний свій вихід,
І не одну з них кожне грає роль.
Сім дій в тій п'єсі. Спершу — це дитина,
Що на руках у мамки вередує,
Тоді — школяр зарюмсаний із ранцем,
Чистенько вмитий, що повзе, мов равлик,
До школи знехотя. Тоді — коханець,
Що над баладою про любки брови,
Мов піч, зітхає. Далі — це солдат,
Прокляттями начинений страшними,
Та бородатий, наче леопард,
І честолюбний, і швидкий на сварку,
Що славу-бульбашку шукати ладен
В гарматнім жерлі. Далі вже — суддя
З товстим пузцем, набитим каплунами:
Суворий погляд, стрижена борідка;
Премудростями й казусами повен,—
Так роль свою він грає. Шостий вік
З'їжджає до карлючки Панталоне:
На носі — скельця, а при боці — торба,
Штани, збережені ще з юних літ,
Для висхлих ніг широкі; мужній голос
Стає, немов дискант дитячий, знову,—
Свистить, сичить. Ну, а остання дія,
Кінець химерної цієї п'єси —
Дитинство друге, напівзабуття:
Ані зубів, ні зору, ні смаку.

Входить Орландо, з ним — Адам.

- Герцог* Ласкаво просимо! Поважний ваш
Тягар кладіть — хай їсть...
- Орландо* Вам дякую за нього.
- Адам* І до речі:
За себе сам чи й вимовлю «спасибі».
- Герцог* Ласкаво просимо. Й до діла! Я ж
Вас поки що розпитувать не буду.
Музики, гей! Ви, друже, заспівайте!
- Ам'єн*
(співає)
Зимовий вітре, вії!
Менш зла в нудзі твоїй,
Аніж у людській злості;
Невидимий твій зуб,
Тому й не так він груб,—
Пронизуй хоч до кості!
Гей-го! Співай під деревом, під тінню!
Бува нещира дружба, а любов — шаління.
Співай, гей-го, під тінню!
Живімо, не жаліймо!
Тріщи, морозе, дужче!
Не зліший ти, презлющий
Від забуття й наруг.
Хоч скоуєш ти ріки,
Ти — не таке велике
Зло, як забудько-друг.
Гей-го! Співай... (тощо)
- Герцог* Коли ви й справді менший син Роланда
Шановного,— як ви мені шепнули,—
Чому мій зір потвердження знаходить,
У вас його уздрівши подобизну,—
Вітаю щиро вас. Я — герцог той,
Що батька вашого любив. Ходім же
В мою печеру на розмову. Діду,
Ти — гість у мене, як і твій господар.
Допоможіть йому. Ви ж — дайте руку
Та розкажіть, яку терпіли муку.

Виходять.

СЦЕНА 1

Зала в палаці.

Входять герцог Фредерік, вельможі та Олівер.

Фредерік З тих пір його й не бачиш? Неможливо!
Коли б я менше милосердя мав,
Для помсти доказів і не шукав би,
Тебе спопавши. Та гляди мені:
Щоб відшукав ти брата, де б не був він.
Із свічкою шукай! Живим чи мертвим,
Але в цей рік пристав його мені.
А ні — то й сам у край наш не вертайся.
Всі землі, всі маєтності твої,
Що вартість мають, — все ми забираєм,
Аж поки наших звинувачень з тебе
Не звіме брат твій.

Олівер Високосте! Якби ви тільки знали!
Таж я ніколи брата не любив.

Фредерік Тим ти підліший. Виштовхать його!
Хай наші урядовці накладуть
Арешт на дім його і весь маєток.
І швидко! А його женить шукати.

Виходять.

СЦЕНА 2

Ліс.

Входить Орландо з аркушем паперу.

Орландо Виси тут, вірше, прославляй кохання!
А ти, в трійнім вінку царице ночі,
На це ім'я майстрині полювання
Зверни з небес свої пречисті очі!

О Розаліндо! Замість книг дерева
Беру: на них лишу слова любові.
Хай всякий зір: людини, пташки, лева —
Твої чесноти вздрить, відбиті в слові.
Складай, Орландо, похвалу мерщій
Прекрасній, чистій, несказанній — їй!
(*Виходить*)

Входять Корін і Брусок.

Корін То як подобається вам, пане Брусок, це пастуше життя?

Брусок Сказати правду, пастуше, саме собою воно життя хороше; та як подумаю, що воно — пастуше життя, то воно щербатого мідяка не варте. Оскільки воно усамітнене, то мені воно вельми до вподоби; та оскільки воно таке відлюдне, то це—поганюче життя. Далі: оскільки воно тече в полях, це життя мені дуже до смаку, але оскільки минає воно не при дворі,— воно страшенно нудне. Тим, що воно — життя ошадне, воно, бач, цілком відповідає моїй вдачі; та що немає в ньому великого достатку, не в згоді воно з моїм шлунком. Маєш ти хоч яку філософію, пастуше?

Корін Та ніякої такої, а тільки знаю: як дужче допече кому хвороба, той і чується гірше; як немає в кого грошей, вигод і достатку, тому бракує трьох добрих друзів. Знаю також, що дощу властиво мочити, а вогню — палити, що на доброму пасовиську вівіці швидко гладшають і що головна причина ночі — те, що сонце ховається; що в кого нема тямі ні від природи, ні від науки, той може нарікати на погане виховання чи на те, що вродився від дурних батьків.

Брусок Оце природний філософ! А чи бував ти при дворі, пастуше?

Корін Таки не бував.

Брусок Тоді бути тобі в пеклі!

Корін Ну, сподіваюся, що ні.

Брусок Неодмінно будеш у пеклі! Будеш праяжитися, мов яєчня, все з одного боку.

Корін Попаду в пекло за те, що не бував при дворі? Це ж чому, пояснить!

Брусок А ось чому: якщо ти ніколи не бував при дворі, то й ніколи не бачив добрих манер; а що ти ніколи не бачив добрих манер, то, значить, твої манери погані, а погане — гріх, а за гріхи попадають до пекла. На тебе чигає погибель, пастуше!

Корін Аж ніяк, Брусочку! Добрі манери двораків так само сміховинні в селі, як сільські звичаї недоладні при дворі. Ось ви розказували мені, що при дворі, коли вітаються, то не кланяються, а цілують кінчики пальців,— але ж така чемність була б неохайністю, якби двораки стали пастухами.

Брусок Доказ, давай негайно точний доказ!

Корін Ну, та ось вам: ми раз у раз торкаємось овець руками, а шкура в них, самі знаєте, жирна.

Брусок А хіба у двораків не пітніють руки? І жир овечий хіба гірший від людського поту? Ні, слабенько, слабенько! Крашій доказ мершій!

Корін Та й руки у нас шорсткі.

Брусок То швидше губи відчують їх. Знов слабенько! Ну ж бо, давай сюди сильніший доказ!

Корін І часто наші руки бувають у дьогті — ми ним свець лікуємо. Чи вам би хотілося, щоб ми цілували дьоготь? А руки у двораків напахчені мускусом!

Брусок Слабесенькі ж у тебе, чоловіче, мізки! Ти справжня тухлятина супроти шматка доброго м'яса! Вчися в мудрих, ума набирайся: мускус — нижчого роду, ніж дьоготь; це — нечисті виділення дикої кішки. Давай крашій докази, пастуше!

Корін У вас для мене надто вже двірський розум — я здаюсь.

Брусок То ти здаєшся на поталу нечистому? Хай тебе господь порятує, недотепо! Хай зцілить тебе! Такий ти вже протак.

Корін Пане, я чесна трудяща людина: заробляю собі на харчі та на одержу, ні на кого не маю зла, нічому щастю не заздрю, радію чужій радості, терплю свої лиха, і найбільша для мене втіха — дивитись, як пасуться мої вівці, а ягнята їх ссуть.

Брусок І тут у простоті своїй ти грішиш: ти паруєш овець із баранами і з цього парування скотини живеш; ти — звідник для барана з бубонцями: адже, всупереч усім шлюбним звичаям, віддаєш ярочку-однорічку кривоногому старому рогоносцеві-барану. Коли ти за це не попадеш до пекла,— значить, сам диявол не хоче мати пастухів, а інакше вже й не придумую, як би тобі спастися.

Корін Он іде молодий пан Ганімед, брат моєї нової господині.

Входить Розалінда з клаптиком паперу в руці, читаючи.

Розалінда «В Індії нема перлини
Кращої за Розалінду.
Вітер, що по світу лине,
Всюди славить Розалінду
І тьмяніють всі картини
Перед личком Розалінди.
Із красунь одну-єдину
Вибираю — Розалінду».

Брусок Я вам так римуватиму вісім літ поспіль, крім тих
годин, коли їсти й спати; це ж таким тюпцем їдуть молочарки на
ринок.

Розалінда Геть звідси, блазню!

Брусок Ось, на спробу:
Як без лані олень гине,
Хай шукає Розалінду.
Як до пари кицька лине,
Так ото і Розалінда.
Взимку втеплюю одежину,
Заодно — і Розалінду.
Жнеш чи косиш в літню днину,
Ну, а возить — Розалінда.
Шкаралупка й серцевина —
Мов горішок, Розалінда.
Де троянда — неодмінно
З колючками й Розалінда...

Гірше не може бути, як скачуть ті вірші; і навіщо ви ковтаєте цю
заразу?

Розалінда Помовч, дурний блазню! Я знайшла їх на дереві.

Брусок Воістину лихі плоди родить те дерево.

Розалінда Я прищеплю до нього тебе, а потім — грушку-гни-
личку. Тоді ти, поки доспієш, уже й згниєш, бо гниличка тільки тоді
буває спіла, коли загниється.

Брусок Ви своє сказали, а розумно чи ні — хай ліс розсу-
дить.

Входить Селіа з клаптиком паперу в руці.

Розалінда Цить! Відійди!
Іде сюди сестра і щось читає.

Селія

(читає)

«І чому ж це тут пустиня?
Що людей не видно? Ні!
Язики розвішу нині —
Хай звістують в глушині:
То — яке життя коротке;
Хоч би скільки ти блудив,
Швидко так полічиш чотки
Днів своїх, мов і не жив.
То — що поклянеться знову,
Друга зрадивши, дружок...
Та при кожнім другім слові,
Між прегарних цих гілок
«Розалінда» напишу я:
Всім звістую в цій землі,
Як велике тріумфує
В крапелиночці малій.
Небеса так повеліли,
Щоб природа всі злила
Цноти у єдинім тілі.
І тоді вона взяла
Клеопатри блиск, гордливість,
Атланти чистоту,
І Лукреції цнотливість,
І Єлени красоту.
Так в Розалінді вищі сили
Дали чеснот усіх взірць:
Її найкращим наділили
З чудових лиць, очей, сердець;
Їй все дали в руці простертій,
Мені ж — рабом її померти».

Розалінда О наймиліша проповіднице! Якою ж нудною проповіддю любові стомила ти своїх парафіян і хоч би раз сказала: «Потерпіть, люди добрі!»

Селія То це й ви тут? Друзі, йдіть собі. Иди, пастуше; і ти з ним, добродію.

Брусок Ходімо, пастуше; вчинімо почесний відступ,— хай не з обозом і військовим скарбом, та з торбою і тим, що в торбі.

Корін і Брусок виходять.

Селія Ти чула ці вірші?

Розалінда О так, чула всі, коли не більше, бо в деяких із них більше стоп, ніж вірш може витримати.

Селія Дарма — стопи підтримають вірш.

Розалінда Так, але ж ті стопи кульгали й не змогли встояти без вірша, тому й вірш скалічів через них.

Селія Але невже тобі не дивно, що твое ім'я вивішено й вирізано чи не на всіх тутешніх деревах?

Розалінда Скільки тебе не було, я вже тут сім днів дивуюся, бо ж глянь, що я знайшла на пальмовім дереві. Так не засипали мене римами від Піфагорових часів, коли я була ірландською шурицею, про що я, до речі, погано пам'ятаю.

Селія Ти здогадуєшся, хто це написав?

Розалінда Якийсь юнак?

Селія Атож, і на шиї в нього ланцюжок, що ти колись носила. Ти зашарілася?

Розалінда Скажи, прошу тебе, хто ж це такий?

Селія О господи, господи! Другові з другом нелегко зустрітись, та буває, що гора з горою сходиться, коли трясє землетрус.

Розалінда То хто ж він?

Селія Чи це можливо?

Розалінда Ні, прошу тебе з усією прохацькою настирливістю — скажи мені, хто це?

Селія О диво, диво, диво дивне! А тоді ще раз диво — таке, що й збагнути годі!

Розалінда Не викажи мене, мій рум'янцю! Невже ти думаєш, сестрице, що, коли я вбралася чоловіком, то й вдача моя надягла камзол і штани? Кожен дюйм твого зволікання віддаляє від мене цілий Південний океан відкриттів. Благаю тебе, скажи швиденько, хто це? Кажі хутчі! Була б ти заїкою, тоді б те ім'я, що ти приховуєш, вискочило тобі з рота, як вино із пляшки з вузькою шийкою: або все зразу, або ж ні краплі. Та відіткни, благаю, свого рота, хай я уп'юся твоїми новинами!

Селія Ну, то ковтай юнака.

Розалінда Чи ж створений він за божою подобою? Якого кшталту юнак? Чи голова його варта капелюха, а підборіддя — борода?

Селія Ні, борода в нього небагато.

Розалінда Ну, та бог пошле йому більше, якщо він шануватиметься. Про мене, то хай би його борода не поспішала рости, аби лиш ти поквапилася змалювати його підборіддя.

Селія Це молодий Орlando — той самий, що в одну мить поклав на лопатки і борця, і твоє серце.

Розалінда До дідька жарти! Говори поважно і як чесна дівчина.

Селія Клянуся тобі, сестричко, це він!

Розалінда Орlando?

Селія Орlando.

Розалінда Лиха годинонько! Як же мені бути з моїм камзолем і штаньми? Що він робив, коли ти його побачила? Що сказав? Як виглядав? Куди йшов? Чому він тут? Чи питався про мене? Де зупинився? Як попрощався з тобою? І коли ти побачиш його знову? Відповідай одним словом.

Селія Тоді позич мені рот Гаргантюа: це слово буде завелике для будь-якого рота наших днів. Відповідати «так» чи «ні» на всі твої запитання доведеться довше, ніж на всі запитання катехізису.

Розалінда Але чи знає він, що я тут, у лісі, і в чоловічому ебранні? І чи він такий гарний, як того дня, коли боровся?

Селія Відповісти на запитання закоханого не легше, ніж полічити порошинки в повітрі. Але задовольнісь моєю розповіддю про те, як я його знайшла; уважно слухай і тішся тим, що почувеш. Я знайшла його під деревом, де він лежав, мов струшений жолудь.

Розалінда Те дерево можна назвати Юпітеровим, коли воно дає такі плоди.

Селія Будьте ласкаві, добра пані, вислухайте мене уважно.

Розалінда Говори.

Селія Так лежав він, розпростертий, мов поранений лицар.

Розалінда Хоч і печальне то було видовище, але воно, певне, було вельми принадним.

Селія Загнуздай-но свого язичка: він робить невчасні скоки. Одягнений Орlando був як мисливець.

Розалінда О лиха привістка! Він прийшов уполювати мое серце.

Селія Хотіла б я доспівати свою пісню без приспіву: ти мене збиваєш з мотиву.

Розалінда Хіба ти не знаєш, що я жінка? Коли мені майнула думка, я мушу висловити її. Розкажуй далі, голубонько.

Селія Ти збиваєш мене... Тихо! Чи не він іде сюди?

Розалінда Так, це він. Сховайтесь та послухаймо.

Селія і Розалінда відходять.

Входять Орландо і Жак.

Жак Спасибі за компанію; та вірте, Волів би я на самоті лишитись.

Орландо Я теж. Але пристойність вимагає Подякувати вам за товариство.

Жак. Прощайте. Не стрічайтесь надто часто.

Орландо І я кажу: зостаньмося чужими.

Жак Прошу вас, не псуйте більше дерев, вирізуючи на корі любовні вірші.

Орландо І я прошу: не псуйте більше моїх віршів, читаючи їх так незичливо.

Жак Вашу любов звати Розалінда?

Орландо Атож, саме так.

Жак Мені це ім'я не подобається.

Орландо Коли її хрестили, не думали, щоб вам догодити.

Жак Якого вона зросту?

Орландо Врівень з моїм серцем.

Жак Ви просто напхані милими відповідями. Чи не зналися ви з дружинами золотарів, чи не заучували напам'ять написів з їхніх перснів?

Орландо Ні, але я відповідаю вам, як фігури на шпалерах, що у них ви позичили ваші запитання.

Жак У вас бистрий розум; мабуть, він зроблений з п'ят Аталанти. Чи не бажаєте посидіти біля мене? Ми б разом ляли нашу владарку Землю та всі наші знегоди.

Орlando Я не хочу гудити жодного живого створіння на світі, окрім самого себе, адже найбільше вад добавчаю в собі.

Жак Найбільша ваша вада — те, що ви закохані.

Орlando Цієї вади я не проміняю на вашу найкращу чесноту. Ви мені набридли.

Жак Повірте, я шукав блазня, коли знайшов вас.

Орlando Блазень утопився в струмку; гляньте у воду, і ви побачите його.

Жак Там я побачу свою власну особу.

Орlando Яку я вважаю блазнем або нулем.

Жак Годі вже мені баритися тут із вами. Прощайте, добрий синьйоре Закоханий!

Орlando Радий, що ви йдете геть. Адью, добрий мсьє Меланхолік!

Жак виходить.

Селія і Розалінда виходять наперед.

Розалінда

(стиха, до Селії)

Я озвуся до нього, прикинувшись зухвалим служником, і в цій мені?

Орlando Дуже добре чую. Чого вам треба?

Розалінда Скажіть, будьте ласкаві, котра година?

Орlando Вам би годилося спитати мене, яка пора дня: в лісі годинників не водиться.

Розалінда Значить, у цьому лісі немає жодного щиро закоханого, а то щохвилинні зітхання та щогодинні стогони відзначали б ліниву ходу часу не гірше від годинника.

Орlando А чом не прудку ходу часу? Хіба не так само правильний був би цей вираз?

Розалінда Аж ніяк, добродію: час іде різною ходою для різних людей. Я можу сказати вам, для кого він іде ристю, для кого — тюпцем, для кого — чвалом, а для кого — стоїть на місці.

Орlando То скажіть мені, для кого час іде тюпцем?

Розалінда Будь ласка: він ледве тюпає для молодої дівчини — між днем шлюбного контракту і днем весілля; хай навіть цей проміжок становить лише тиждень, час для неї тягнеться так повільно, що сім днів чекання здаються їй за сім років.

Орlando А для кого час іде ристю?

Розалінда Для священника, котрий не тямить по-латині, і для багача, якому не дошкуляє подагра: один спить спокійно, бо не може студіювати богослов'я, другий тішиться життям, бо не знає мук; одного не гне додолу тягар сухої, виснажливої науки, другого не гнітить тяжка, прикра вбогість. Для них час біжить ристю.

Орlando А для кого він біжить учвал?

Розалінда Для злодія, якого ведуть на шибеницю: хоч би як помалу переставляв він ноги, йому все здається, що він прийде туди надто швидко.

Орlando А для кого ж час стоїть?

Розалінда Для судовиків під час судових канікул — вони сплять від закриття судів до їх відкриття і не помічають, як іде час.

Орlando А де ви живете, милий юначе?

Розалінда Живу з цією пастушкою, моєю сестрою, тут на узліссі — мов торочки на подолі спідниці.

Орlando То ви й родом із цих місць?

Розалінда Мов кролик, що живе там, звідки він родом.

Орlando Ваша мова краща, ніж я сподівався почути в цій глушині.

Розалінда Мені про це багато хто казав; але, по правді, мене вчив говорити мій благочестивий дядечко, що замолоду жив у місті й добре знав світські звичаї, адже він був там закоханий. Не раз і не два застерігав він мене проти кохання, і я дякую богові, що я не жінка і що немає в мені всіх тих химерних шаленств, у яких він звичував усю жіночу стать.

Орlando А які ті головні вади, що він ставив на карб жінкам?

Розалінда Головних не було: всі були схожі одна на одну, мов дрібні монетки, і кожна здавалася страховинною, поки не з'являлася її товаришка, геть їй рівна.

Орlando Прошу вас, назвіть декілька з них.

Розалінда Ні, я витрачатиму свої ліки тільки на того, хто хворий. Тут, у лісі, блукає один такий, що псує наші молоді дерева,

вирізуючи на корі ім'я «Розалінда»; він розвішує оди на глоді й елегії на терні, обожествляючи у всіх цих творах ім'я Розалінди. Якби цей розповсюдник любові трапився мені, я дав би йому кілька добрих порад, адже, здається мені, його б'є любовна лихоманка.

Орlando Я ж і є той самий, кого б'є ця лихоманка. Прошу, дайте мені ваші цілющі ліки.

Розалінда Але я у вас не бачу жодної з тих ознак, про які говорив мій дядечко,— він навчив мене, як розпізнавати закоханих. У сплетену з дурману клітку для шаленців ви, я певен, ще не вскочили.

Орlando Які ж це ознаки?

Розалінда Худі щоки — а ваші зовсім не худі; запалі очі з синіми дугами під ними, а у вас очі як очі; похмурий настрій — а ваш настрій аж ніяк не похмурий; розкудлана борода — а у вас вона ніскільки не розкудлана (та це я вам дарую, адже борода тієї у вас стільки, як прибутків у меншого брата). Далі: панчохи на вас мають бути без підв'язок, капелюх без стрічок, рукави без гудзиків, черевики без шнурків і взагалі все у вашому вигляді має вказувати неохайність відчю. Але ви не такі: вбрані ви швидше як чепурун і схожі на людину, закохану в саму себе, а не в когось іншого.

Орlando Гожий юначе, хотів би я переконати тебе в тому, що я справді закоханий.

Розалінда Мене — переконати в тому, що ви закохані? Вам так само легко було б переконати в цьому ту, кого ви любите, а вона, ручуся, швидше повірить вам, ніж признається, що й сама вас любить. Щодо цього жінки часто самі собі правди не кажуть. Але звіртеся мені щиро: невже це таки ви розвішуєте на деревах вірші, в яких так вихваляете Розалінду?

Орlando Присягаюсь тобі, юначе, білою рукою Розалінди: я — той самий, той самий нещасливець.

Розалінда Але невже ж ви так палко любите, як промовляють ваші вірші?

Орlando Ні вірші, ні людський розум не здатні вивістити, як палко я люблю.

Розалінда Любов — це лише божевілья, і закохані заслуговують на темну комірчину з нагайкою так само, як буйні божевільці; а причина, чому їх не карають та не лікують, полягає в тому, що божевілья це так поширене, що всі наглядачі самі закохані. А проте я виліковую любов порадами.

Орlando І ви вже вилікували кого-небудь цим способом?

Розалінда Так, вилікував одного, і ось як. Він повинен був уявити, нібито я — його любов, його кохана; я щодня примушував його упадати коло мене, а сам, неначе мінливий місяць, був то сумним, то зманіженим, то примхливим, то млосним і закоханим, то гордим, химерним, насмішкуватим, пустим, несталим; то я плакав, то сміявся, виказуючи всякого почуття потроху, хоч насправді не почував нічогосінько: адже в цих ділах і хлопчак, й жінки — здебільшого на одну масть. То я любив його, то ненавидів, то вабив, то відштовхував, то плакав за ним, то плював на нього, — і так я довів мого залицяльника від любовного безумства до справжнього божевілля, а саме: змусив його відцуратися повноводого потоку світського життя й оселитися в геть-чисто чернечому відлюдді. Ось як я його вилікував. І таким самим чином я беруся прополоскати й вашу печінку: чиста буде, як серце здорової вівці, не зостанеться в ній ані цятиночки любові.

Орlando Але ж я зовсім не хочу вилікуватись, юначе.

Розалінда А я вилікував би вас, якби ви тільки звали мене Розаліндою, щодня приходили до моєї оселі та упали коло мене.

Орlando От на це, клянуся моєю вірною любов'ю, я згоден. Скажіть мені, де ваша оселя?

Розалінда Ходіть зі мною, я вам її покажу. А дорогою розповісте мені, де ви живете в цьому лісі. То ходімо?

Орlando Залюбки, з щирим серцем, добрий юначе.

Розалінда Ні, ви маєте звати мене Розаліндою. А ти, сестро, як? Ходи й ти з нами.

Виходять.

СЦЕНА 3

Ліс.

Входять Брусок і Адель, за ними Жак.

Брусок Іди швидше, славна Аделе. Я прижену твої кози, Аделе. То що, Аделе? Я ще тобі до душі? Чи ж подобаються тобі мої прості риси?

Адель Ваші риси? Помилуй нас, боже! Які ще там риси?

Брусок Я тут із тобою та твоїми отарами схожий на найкапризнішого з поетів — на шановного Овідія між татарами.

Жак

(убік)

О вченість! Який ти знайшла собі тут притулок! Гірший, ніж знайшов Юнітер у критій комишем хатині.

Брусок Коли наші вірші не знаходять розуміння чи нашої дотепності не підтримує розуміння — ця дочасно розвинена дитина, це ще гірше, ніж великий рахунок за мізерне частування. Хотів би я, далекі, щоб боги створили тебе поетичною.

Адель Я не знаю, що воно таке — «поетична». Чи означає це, щоб я була чесна в словах і в ділі? Чи ж воно правдиве?

Брусок Сказати правду, ні: бо найправдивіша поезія — це найбільша вигадка, а що всі закохані — поети, то й усі їхні присягання у віршах — чистісінькі вигадки.

Адель І ви бажаєте, щоб боги зробили мене поетичною?

Брусок. Звісно, бажаю: адже ти присягалася мені, що ти чесна дівчина. А була б ти поетична — я міг би мати якусь надію, що ти вигадуєш.

Адель І ви б не хотіли, щоб я була чесною дівчиною?

Брусок Авжеж, ні,— хіба лиш якби ти була відворотна: адже чесність у парі з красою — це все одно, що мед із цукром.

Жак

(убік)

Глибокодумний блазень!

Адель Що ж, я негарна, тож і прошу богів, щоб зробили мене чесною.

Брусок Так, але витратити чесність на бридку нечепуру — це все одно, що класти добру страву в брудну миску.

Адель Я не нечепура, хоч і бридка, дякувати богам.

Брусок Гаразд, слава богам за твою бридоту; нечепурність прийде згодом. Та, хай там що, а я хочу одружитися з тобою і задля цього ходив до отця Олівера Плутослова, священника з сусіднього села. Він пообіцяв мені прийти сюди в ліс і поєднати нас.

Жак

(убік)

Хотів би я подивитись на цю зустріч!

Адель Гаразд — нехай боги пошлють нам радість!

Брусок Амінь. Хтось боязкіший завагався б, чи затівати отаке, адже тут замість церкви лише ліс, а за свідків — сама звірина рогата. А хоч би і в лісі, й серед звірини? Сміливіше! Без рогів не обійтися, хоч які вони осоружні. Недарма кажуть: «Багато хто не знає всього того, що має». Воно й правда: скільки чоловіків мають добрячі роги, а не знають, які вони завдовжки. Ну, та цей посаг чоловікові приносить дружина, а не сам він добуває. Роги, то й роги. І хіба самі злидарі їх носять? Зовсім ні: у найблагороднішого оленя роги не менші, ніж у ницого плюгавця. То неже благословен той, хто гуляє самотою? Ні: як місто, обгороджене мурами, вартніше від села, так і чоло жонатого чоловіка достойніше від неприкрашеного парубочого лоба; і наскільки здатність захищатися краща за безпомічність, настільки мати роги цінніше, ніж їх не мати. А ось і велебний Олівер!

Входить Олівер Плутослов.

Ласкаво просимо, отче Олівере Плутослов! То як ви обкрутите нас: отут під деревом, чи нам піти з вами до вашої каплиці?

Плутослов А чи нема тут когось, хто віддав би за вас цю жінку?

Брусок Я не бажаю брати її в дарунок ні від якого чоловіка.

Плутослов Але її повинен хтось віддавати, а то шлюб не буде законний.

Жак

(виступаючи наперед)

Справляйте обряд. Я віддам її.

Брусок Доброго вечора, ласкавий пане Яктамвас! Як вам ведеться, добродію? Ви нагодилися дуже до речі. Хай вас бог благословить за нашу останню розмову. Я дуже радий бачити вас. Тут і дрібничка може знадобитися. Але прошу, покрийте голову.

Жак Ти хочеш оженитися, пістрявий блазню?

Брусок Як у вола є своє ярмо, у коня — вуздечка, а в сокола — дзвіночок, так і в людини є свої хотіння; тож як голуби паруються, так наречені цілуються.

Жак І ви, чоловік такого виховання, волієте вінчатись кругом куша, мов жебрак? Ідїть до церкви, та хай путній священник розтлумачить вам, що воно таке таїнство шлюбу. А то цей чоло-

в'яга склепає вас до купи, як дві дошки в панелі — одна половинка розсохнеться і, наче негодяще дерево,— трісь, трісь...

Брусок

(убік)

Я так не думаю, але краще хай повинчає мене саме пей, а не якийсь інший. Адже він навряд чи повинчає до ладу, а якщо мене повинчають не до ладу, то я матиму добрий привід покинути згодом дружину.

Жак Ходи-но зі мною, послухай моєї ради.

Брусок Ходім, Аделе! Щось та буде:

Чи житимем повинчані, чи, може, в блуді.
Прощавайте, люб'язний отче Олівере, тут уже не

«Ох, Олів'єре,
Мій сизоперий,
Не кидай на біду...»

а навпаки:

«Біжи, лети
Під три чорти —
За тебе не піду».

Жак, Брусок та Адель виходять.

Плутослов Дарма, ніякими смішками ці навіжені дурисвіти не відтрутять мене від мого покликання.

(Виходить)

СЦЕНА 4

Ліс.

Входять Розалінда і Селія.

Розалінда Не розмовляй зі мною: я хочу плакати.

Селія То й плач, прошу тебе; тільки пам'ятай, що сльози чоловікові не до лиця.

Розалінда Але хіба я не маю причини для сліз?

Селія Та кращої причини годі й побажати — отож плач.

Розалінда Коли ж у нього і волосся несталого кольору.

Селія Трохи темніше, ніж Іудине. А його поцілунки — Іудині рідні діти!

Розалінда Сказати правду, волосся у нього має гарний колір.

Селія Чудовий колір: для тебе завжди з усіх кольорів існував тільки каштановий.

Розалінда І поцілунки його невинні, як благословення святого.

Селія Він купив двійко викинутих губів Діани; черниці зимового ордену не цілують невинніше, ніж він: у його поцілунках — вся крига цноти.

Розалінда Але чому ж він поклявся, що прийде сьогодні вранці, й не прийшов?

Селія Ну, звісно, в ньому немає ні краплі вірності.

Розалінда Ти так гадаєш?

Селія Авжеж. Я не думаю, щоб він був кишеньковим злодієм чи конокрадом, але щодо щирості в коханні — мені здається, він порожній, мов перекинута чаша або червивий горіх.

Розалінда Не вірний у коханні?

Селія Атож, якщо в ньому те кохання є взагалі; та я думаю, немає тут ніякого кохання.

Розалінда Ти ж чула, як він присягався, нібито любить?

Селія «Нібито» це ще не «любить». До того ж присяга закоханця варта не більшого, ніж слова шинкаря: і цей, і той ручаються за фальшивий рахунок. Тут, у лісі, він належить до почту герцога, батька твого.

Розалінда Вчора я зустріла герцога й довгісенько з ним розмовляла; він спитав мене, якого я роду. Я відповіла, що роду не гіршого, ніж він. На те він засміявся і відпустив мене. Та що це ми про батьків, коли є такий юнак, як Орландо?

Селія О, справді, це прегарний юнак! Він пише прегарні вірші, промовляє прегарні слова, дає прегарні клятви і прегарно їх розбиває — навкосою об серце своєї коханої, мов невірний турнірний перебієць, що підострожує коня тільки з одного боку й ламає списа надвоє, наче благородний тюхтій. Але прегарне все те, чим верховодить молодість і чим правує шаленство... Хто це йде сюди?

Входить Корін.

Корін Хазяйко і хазяїне! Питали
Ви про закоханого пастуха,
Що на травичці тут якось зі мною
Сидів і вихваляв пастушку горду,
Що любить він її?

Селія Так. Що там з ним?

Корін Кортить вам глянути, як вид блідий
І гордої зневаги пал глумливий
Правдивого кохання сцену грають?
То йдїть зі мною, я вас проведу,
Як хочете.

Розалінда Мершій до того дива!
Коханців вид — закоханим пожива.
Веди туди — і всім я обіцяю,
Що в їхній п'єсі роль свою зіграю.

Виходять.

СЦЕНА 5

Ліс.

Входять Сільвій і Феба.

Сільвій О Фебо, змилуйсь наді мною, Фебо!
Кажи, що ти не любиш, та не так
Злостиво. Он же й кат, що в нього серце,
До крові звикле, огрубіло зовсім,
Сокири над стратенцем не опустить,
Не вибачившись. Та невже лихіша
Від того будеш, хто живе з убивства
І вік збавляє у трудах кривавих?

Входять Розалінда і Селія, за ними — Корін.

Феба Не хочу катом бути я для тебе,
Втікаю геть, аби не мучивсь ти.
Ось кажеш: у моїх очах убивство.
Як мило це і як на правду схоже:
Тендітні й ніжні очі, що лякливо
І від комашки двері зачиняють,
Убивцями й тиранами взивати!

Сердитий погляд я на тебе кину:
Як ранить годен — хай тебе уб'є.
Ану ж зомлі! Прикинься мертвим, падай!
Не можеш? Май же сором, не бреши,
Що очі ці мої — твої убивці!
Де ж рана, що тобі завдав мій погляд?
Хоч шпилькою вдряпнився — буде слід;
За комишиночку вхопись рукою —
І збереже долоня хоч на час
Подряпину й рубець; мої ж бо очі,
На тебе глянувши, тебе не ранять,
І взагалі — не мають очі влади
Чинити біль.

Сільвій О Фебо дорога!
Настане день — він, може, й близько десь,—
І візьме хтось зухвало в бран любовний
Тебе, й пізнаєш біль невидних ран
Від гострих стріл кохання.

Феба Тільки ж доти —
Від мене геть. Коли той день настане,
Ти смійся з мене, не жалій мене,
Як доти я тебе не пожалію.

Розалінда

(виступаючи наперед)
Але ж чому — скажіть? Хто спородив вас,
Що берете на глузи та на кпини
Нещасного? Як вроди більш у вас
(Про мене, маєте її не стільки,
Щоб спать лягати ви могли без свічки) —
То треба вже такою злою бути?
В чім річ? Чому так дивитесь на мене?
Звичайний ви — не більше — крам природи,
На продаж виставлений... Далєбі,
Вона мій погляд вчарувати хоче!
Ні, горда пані, і не сподівайтесь;
Ні брови ті чорнильні, ані шовк
Чорнющих кіс, ані агати-очі,
Ані молочно-білий колір щік
Мене не зловлять, щоб на вас молився
Дурний пастуше! Не біжи за нею,
Мов з півдня вітер із дощем, з туманом.
Таж ти гарніший у сто крат від неї,
Цієї жінки. Ось такі, як ти,
Бездумно виродків на світ приводять.

І не свічадо лестить їй, а ти.
В тобі вона вродливіша неначе,
Аніж у віддзеркаленні своїм.
А ви — себе пізнайте! На коліна!
І, постуючи, небу вознесіть
Хвалу за цю любов. Як друг, шепну вам:
Торгуйте, поки торг. Не всяк вас купить.
Покайтеся і поберіться з ним —
Найгідший той з гідких, хто ще й глузує.
Бери ж її, пастуше. Прощавайте.

Феба Юначе гожий, хоч і рік гнівись:
Твій гнів миліший за його лицання.

Розалінда Він закохався в її неподобство, а вона ладна закохатися в мій гнів. Коли так, то щоразу, як вона відповідатиме тобі сердитим поглядом, я пригощатиму її гіркими словами. Чому ви так дивитесь на мене?

Феба Бо зла на вас не маю.

Розалінда Прошу, не закохайтесь у мене,
Бо я брехливіший за клятви п'яні
Та й не люблю вас. Хочете ви знати,
Де я живу? Отам, де гурт олив.
Сестрице, йдім? Пастуше, будь твердий.
Ходім же, сестро. Подобрій, пастушко,
І не гордуй: дивився цілий світ,
А лиш його зачарував твій вид.
Нум до отари!

Розалінда, Селія та Корін виходять.

Феба О пастуше вмерлий!
Збагнула я слова, що ти сказав:
«Хто враз не закохавсь, той не кохав!»

Сільвій О Фебо...

Феба Що? Ти, Сільвію, щось кажеш?

Сільвій О Фебо, зглянься!

Феба Та вже ж тебе я, Сільвію, жалію.

Сільвій Де жалість є, там недалеко втіха.
Жалієш ти печаль мого кохання —
То покохай: тоді й печаль, і жалість
Обидві щезнуть.

- Феба* Люблю тебе як подруга, і тільки.
- Сільвій* Моєю стань!
- Феба* Іч, жадібний який!
 Колась ти був ненависний мені;
 Та хоч і досі не люблю тебе я,
 Але... говориш про любов так гарно,
 Що стерплю товариство я твоє,
 Нестерпне досі. Стань мені до послуг.
 Та іншої не жди винагороди,
 Крім радості, що служиши ти мені.
- Сільвій* Любов моя така велика й чиста,
 Й який я спраглий на твою ласкавість,
 Що ладеє за талан багатий мати
 Цю долю: підбрати колоски
 За тим, хто цілий візьме урожай.
 Хоч усмішки рони — щоб жив я ними.
- Феба* Ти знаєш, хто такий отої юнак?
- Сільвій* Не те, щоб знав... Та здивуємось часто:
 Це ж він купив собі хатину й землі,
 Де той скупар старий хазяйнував.
- Феба* Не думай, що люблю, — цікавлюсь тільки...
 Який сердитий, а говорить красно!
 Та що мені слова? Але цілюші
 Слова — як милий той, хто їх говорить.
 Він гарний хлопець... Не такий-то й гарний!
 Хоч гордий. Та йому і гордість личить.
 Він буде красень. Наймиліше в ньому —
 Його обличчя. Ледь завдасть він болю
 Словами — вилікує вмить очима.
 І зростом не високий він... хоча,
 Як на літа його, то й височенький.
 Нога — хоч і не дуже, а струнка,
 А колір вуст його який приемний!
 Лиш ледь яскравіший, густіший він
 За щік рум'янци: тут уся різниця
 Така, як між червоним і рожевим.
 Я впевнена: багато хто з жінок,
 Отак поглянувши, як я, на нього,
 Негайно закохалися б. Та я
 Ані ненавиджу, ані люблю
 Його — хоча ненавидіти мала б.
 Іч, як напався! Знати б хоч — за віщо?

Сказав, що очі й коси в мене чорні,
Ще й, пам'ягаю, насмівався з мене.
Аж дивно, як я змовчала тоді.
Але дарма — тепер а чи в четвер:
Я відповім йому листом глузливым.
Ти ж віднесеш листа мого. То згода?

Сільвій Звичайно, Фебо.

Феба Зараз напишу.
Готовий лист і в голові, і в серці.
Я коротко й дошкульно все повім.
Ходімо, Сільвію!

Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

Ліс.

Входять Розалінда, Селія і Жак.

Жак Прошу вас, добрий юначе, дозвольте мені ближче
познайомитися з вами.

Розалінда Кажуть, що ви великий меланхолік.

Жак Атож; я люблю меланхолію дужче, ніж сміх.

Розалінда Ті, хто впадає в ту чи іншу крайність,— відворотні
люди; нині їх засуджують гірше, ніж п'яниць.

Жак Але ж так добре бути сумним і нічого не казати.

Розалінда То що ж, добре бути стовпом?

Жак Моя меланхолія — зовсім не меланхолія вченого,
в кого вона мудрість; ані меланхолія музиканта, в кого вона — на-
тхнення; ані придворного, в кого вона — пиха; ані воїна, в кого
вона — шанолубство; ані судовика, в кого вона — політична хит-
рість; ані дами, в якої вона — манірність; ані закоханця, в кого
вона — все це вкупі; але я маю свою власну меланхолію, складену
з багатьох елементів, виведену з багатьох речей. Власне, вона —

це всяка всячина, яку я спостеріг під час моїх мандрів: адже від тривалих роздумів над побаченим мене огортає щонайпримхливіший смуток.

Розалінда То ви мандрівник? Присягаюся честю, ви маєте неабиякі підстави для смутку: чи не спродали ви свої землі, щоб побачити чужі? Адже багато бачити й нічого не мати — це те саме, що мати багаті очі, та вбогі руки.

Жак Так, я здобув собі свій досвід.

Розалінда І через цей досвід ви сумні. Я радше волів би мати блазня, щоб той мене веселив, аніж досвід, що навіював би на мене сум. І заради цього ще мандрувати!

Входять Орландо.

Орландо Добридень, Розаліндо любя, мила!

Жак Е, ні, прощайте — ви розмовляєте білим віршем.
(*Виходить*)

Розалінда Прощайте, пане мандрівнику! Глядіть же, ви повинні шепелявити, носити заморські костюми, гудити все добре, що є у вашім краї, ненавидіти місце, де ви народились, і мало не ремствувати на бога за те, що створив вас таким, який ви є, а то я ніколи не повірю, що ви плавали в гондолах!.. Ну, як же це так, Орландо, де ж ви пробували весь цей час? І ви — закоханий?! Викиньте ще раз такого коника — не навертайте мені більше на очі.

Орландо Моя прекрасна Розаліндо, я прийшов лише на годину пізніше, ніж обіцяв.

Розалінда Спізнитись на годину — в коханні! Коли хтось поділить хвилину на тисячу часток і спізниться у справах кохання бо-дай на одну часточку тисячної частки хвилини, то можна сказати, що Купідон поплескав його по плечі, але серця йому не зачепив, ручуся!

Орландо Пробачте мені, любя Розаліндо.

Розаліндо Ні, коли ви такі забарні, більше не потрапляйте мені на очі; краще хай коло мене упадає равлик.

Орландо Равлик?

Розалінда Атож, равлик; він хоч і поволі суне, зате несе на голові свій дім — кращий спадок, гадаю, ніж ви можете запропонувати жінці на випадок її вдівства. До того ж він несе з собою долю.

Орландо Яку ще долю?

Розалінда Роги, а то що ж іще! Такі, як ви, завдячують ними своїм дружинам. А равлик зразу приходиться озброєний своєю долею і цим відвертає наклепи від дружини.

Орlando Доброчесність рогів не дарує, а моя Розалінда — добродесна.

Розалінда А я ж і є ваша Розалінда.

Селія Йому приємно так тебе називати, але він має іншу Розалінду, кращу за тебе.

Розалінда Ну ж бо, упадайте, упадайте коло мене, бо сьогодні я у святковому настрої і на все ладен пристати. Що б ви сказали мені зараз, якби я був ваша най-найсправжніша Розалінда?

Орlando Я б її поцілував, перш ніж сказав би хоч слово.

Розалінда Ні, краще б ви спочатку що-небудь сказали, а коли вже вам не стане про що говорити, отоді й матимете нагоду для поцілунок. Щонайкращі оратори, коли їм забракне слів, спльовують, а коли закоханим — боже нас від цього борони! — не стане про що розмовляти, тоді немає кращої ради, як поцілунок.

Орlando А коли нам відмовлять у поцілунок?

Розалінда Цим вас спонукають до умовлянь, і вам знов буде про що говорити.

Орlando Невже ксмусь може забракнути слів, коли він з коханою?

Розалінда Та хоч би й вам, якби я був вашою коханою, а то я ще подумаю, що моя добродесність перевершує мій розум.

Орlando І як же мені побратися з вами?

Розалінда Еге ж, поки побратися зі мною, вам ще треба ой скільки братися до мене. Та чи ж я не ваша Розалінда?

Орlando Я втішаюся, називаючи вас Розаліндою, бо хочу говорити про неї.

Розалінда Ну, то від її імені оголошую, що відмовляю вам.

Орlando Тоді я помру — від свого власного імені.

Розалінда Ні, краще помріть через повірника. Цей жалюгідний світ існує якихось там шість тисяч літ, і за весь цей час хоч би хто-небудь помер від свого власного імені, тобто від любові. Троїлові розчереплено голову грецькою булавою, а доти він що тільки не робив, аби померти від любові: він-бо вважається одним із зразків закоханця. Леандр — той прожив би чимало щасливих літ, навіть якби Геро пішла в черниці, але ж треба трапитися задушливій

ночі: славний юнак пішов викупатися в Геллеспонті, його схопила судома, і він потонув, а дурні літописці тих часів звинуватили у всьому Геро із Сестоса. Та все це — баечки: люди завжди мерли, і хробаки їх жерли, але траплялось це не від любові.

Орlando Не хотів би я, щоб моя справжня Розалінда так думала, адже, клянуся, один її гнівний погляд убив би мене.

Розалінда Присягаюся цією рукою: той погляд і мухи не ббив би. Та годі вже, зараз я буду вашою доброю Розаліндою — просить у мене, що хочете, я не відмовлю.

Орlando То полюби ж мене, Розаліндо!

Розалінда Так, присягаюсь: любитиму по п'ятницях, по суботах і в усі інші дні.

Орlando І ти згодна взяти мене за чоловіка?

Розалінда Атож, і ще двадцятьох таких, як ви!

Орlando Що ти кажеш?

Розалінда А хіба ви не хороші?

Орlando Сподіваюся, що хороший.

Розалінда Ну, а хіба може бути багатого хорошего? Підійди-но, сестро, ти будеш за священника і повінчаєш нас. Дайте мені руку, Орlando. Що, сестро, скажеш на це?

Орlando Будь ласка, звінчайте нас!

Селія Я не знаю, які належить говорити слова.

Розалінда Ти повинна почати: «Чи берете ви, Орlando?..»

Селія Гаразд. Чи берете ви, Орlando, цю дівчину, Розалінду, собі за дружину?

Орlando Беру.

Розалінда Так, але коли?

Орlando Хоч зараз — тільки-но вона звінчає нас.

Розалінда Тоді ви повинні сказати: «Беру тебе, Розаліндо, за дружину».

Орlando Беру тебе, Розаліндо, за дружину.

Розалінда Я б могла зажадати свідоцтва на право одружуватись, та я й так беру тебе, Орlando, за чоловіка. Оце-то наречена — випередила священника, але ж думки в жінок завжди випереджають їхні вчинки.

Орландо Будь-чий думки перегацяють дії, адже вони крилаті.

Розалінда А тепер скажіть, скільки часу ви схочете володіти нею після того, як вона вам дістанеться?

Орландо Вічність і один день.

Розалінда Скажіть краше «один день» без «вічності». Ні, ні, Орландо: юнак — квітень, коли залицяється, та коли він одружиться, стає груднем. Дівчина, поки її дівування, — травень, але погода міняється, коли вона стає дружиною. Я ревнуватиму тебе дужче, ніж берберійський голуб свою голубку, буду крикливіша, ніж папуга в дощ; вередливіша і примхливіша за мавпу. Я плакатиму через кожну марнищу, мов Діана серед водограю, і то саме тоді, коли тобі кортітиме веселитись; реготатиму, як гієна, коли тебе хилитиме на сон.

Орландо Та невже моя Розалінда так чинитиме?

Розалінда Життям присягаюся, вона чинитиме точнісінько так, як я.

Орландо О, таж вона розумна.

Розалінда Не була б розумна, то де б вона взяла розуму на все це? Що більше розуму, то більше норову. Замкни перед жіночим розумом двері — вискочить у вікно, зачини вікно — вислизне в замкову шпарину, заткни ту шпарину — вилетить у димар із димом.

Орландо Той, кому дісталася б така дружина, міг би спитати: «Гей, розуме, ти куди?»

Розалінда Це запитання ви збережіть до того часу, коли побачите, що розум вашої дружини лізе на ліжко до вашого сусіди.

Орландо І який же розум знайде розумне цьому виправдання?

Розалінда Дурниці! Вона скаже, що шукала там вас. Що-що, а відповідь від неї ви завжди дістанете — хіба що вона позбудеться язика. Якщо жінка не зуміє зіпхнути свою провину на чоловіка, — о, краще хай вона не годує сама своєї дитини, а то вигодує дурня!

Орландо Я покину тебе на дві години, Розаліндо.

Розалінда Ох, любове моя, я не можу й двох годин прожити без тебе!

Орландо Я маю прислуговувати герцогові за обідом. О другій годині я знов буду з тобою.

Розалінда Та вже йдїть, ідїть своїм шляхом; чоґо ж іншого сподіватися від вас? Друзі мене застеріґали, й сама я так думала, а проте ви здолали мене своїми улесливими словами. Просто ще одна зневажена... Тож прийди, смерте! Кажете, о другїй?

Орlando Так, люба Розаліндо.

Розалінда Присягаюсь моею вірністю, якнайповажніше запевняю, бог мені свідок, клянуся всіма гарними та безпечними клятвами: якщо ви хоч на йоту порушите свою обіцянку чи спізнитесь хоч на хвилину, я вважатиму вас негідним тієї, котру ви звете Розаліндою, вважатиму вас найжорстокішим кривоприсяжником і найбездушнішим закоханцем, якого тільки можна вишукати у величезній зґраї зрадників. Отож бійтеся моєї неласки й дотримайте своєї обіцянки.

Орlando Дотримаю так само свято, як коли б ти був насправді моею Розаліндою. Отже, прощайте!

Розалінда Ну, що ж, Час — одвічний суддя, що судить усіх таких кривдників. Нехай Час випробує вас. Прощайте!

Орlando виходить.

Селія Ти своїм любовним базіканням просто зґаньбила нашу статъ. Задерти б тобі на голову твій камзол і штани та й показати світові, що пташка зробила зі своїм власним гніздом.

Розалінда О сестрице, сестрице, сестрице, моя мила сестричко, ох, якби ти знала, на скільки футів поринула я в любов! Та її неможливо зміряти: в моєї любові незміряне дно, як у Португальської затоці.

Селія Скорше вона просто бездонна: хоч скільки почуття вливай у неї, все воно виливається знову.

Розалінда Ні, хай судить про глибину моєї любові сам Венерин нешлюбний син — задуманий думкою, зачатий примхою і породжений божевіллям; той сліпий негідний хлопчисько, що затуманює всім очі, бо своїх власних позбувся. Кажу тобі, Алієно: я не можу прожити без Орlando. Піду, пошукаю собі холодку та й зітхатиму гам, поки він прийде.

Селія А я подрімаю.

Виходять.

СЦЕНА 2

Ліс.

Входять Жак, вельможі та почет.

Жак Хто ж убив оленя?
1-й вельможа Це я, пане.

Жак Треба виставити його перед герцогом як римського переможця; добре було б голову йому прикрасити оленькими рогами замість тріумфального вінка. Чи не знайдеться у вас, мисливці, якої пісні для цієї нагоди?

Мисливець Знайдеться, пане.

Жак Заспівайте; байдуже, скільки в тій пісні ладу,— аби галасу більше.

Музика.

Мисливець

(співає)

Убив він оленя для чого?
Щоб мати шкуру, мати роги.
Хвала щасливцю!

Решта підхоплює.

Носить їх — не гасьба тобі
Вони ж давно в твоїм гербі.
Твої носили їх батьки,
Діди носили залюбки.
Чудовий ріг, могутній ріг!
Який тут може бути сміх?

Виходять.

СЦЕНА 3

Ліс.

Входять Розалінда і Селія.

Розалінда Ну, що ти скажеш? Ось уже минула друга година, а Орландо нема й нема.

Селія Ручуся тобі, що він від чистої любові й розумового розладу взяв свій лук і стріли та й подався спати. Але поглянь, хто це йде сюди?

Входить Сільвій.

Сільвій Доручення, юначе гожий, маю
Від Феби милої — оце віддать вам.
(*Подає листа*)
Не знаю змісту, та коли судити
З сердитих поглядів, дратливих рухів,
З якими лист оцей вона писала,
То він сердитий. Ви ж мені даруйте —
Я лиш безвинний посланець від неї.

Розалінда

(*прочитавши листа*)
Обурилося б і самé терпіння
Від цих рядків. Їх стерпиш — стерпиш все.
Мовляв, бридкий, нечемний я, пихатий.
Якби, мов Фенікс, рідкісні були
Чоловіки, вона й тоді б у мене
Не закохалась. От лиха година!
Вполюю — тільки ж не її любов.
Чого б їй так писати? Ні, пастуше,
Ти сам, напевно, склав цього листа.

Сільвій Клянуся: що там за слова — не знаю.
Листа писала Феба.

Розалінда

Ти шаленець,
Що від любові крайнощів дійшов.
У неї ж руки — наче шкуратки,
А кольором — як цегла; я спочатку

Подумав: це старенькі рукавички.
То руки куховарки... Та дарма.
Кажу: це написала не вона.
Рука і лад — усе тут чоловіче.

Сільвій Ні, все її.

Розалінда Та як же? Лад жорстокий і нахабний.
Так виклик шлють. Так турки християн
Взивають. А жіночий ніжний розум
Не міг зродить усіх отих брутальних
Та ефіопських слів, чорніших суттю,
Ніж виглядом. Послухаєш листа?

Сільвій Послухаю, бо так-таки її не чув,
Хоча жорстоких слів її наслухавсь.

Розалінда Як лається! Як шпетить, лиходійка!

(Читає)

«Бог в пастушому вбранні,
Серце ти спалнв мені».
Щоб жінка отак лаялась?

Сільвій І це ви називаєте лайкою?

Розалінда

(читає)

«Молитов чому не чуєш,
З серцем дівчини воюєш?»
Щоб жінка отак ображала?
«Очі, що мене благали,
Зла мені не завдавали».
Хоче сказати, що я — тварюка!
«Як твій погляд, гніву повний,
Пал в мені збудив любовний!
Був би повен добротою —
Чудо б він зробив зі мною.
Ганив ти — я ж полюбила.
А благання що б зробило!
Той не зна, з ким серце шлю,
Палко як тебе люблю.
З ним таємний шли одвіт:
Чи береш мене й мій світ?
Бо ж тобі віддам я радо
І себе, і дім, і стадо.
Чи відкинь мою надію —
Відшукати смерть зумію».

Сільвій І це ви називаєте ображанням?

Селія Гай-гай, сердешний па́стусе!

Розалінда І ти його жалієш? Ні, він не вартий співчуття. Як ти можеш, па́стусе, любити таку дівчину? Вона ж робить із тебе інструмент і грає на тобі фальшиві мелодії! Цього не можна терпіти. Ну, та гаразд, іди своїм шляхом — вертайся до неї. Бачу, любов зробила з тебе ручну змію. Скажи їй таке: якщо вона любить мене, я наказую їй любити тебе; а як вона не послухається, я не хочу знатися з нею, хіба ти сам станеш благи́ти мене за неї. Якщо ти щиро закоханий... але йди вже, ні слова більше, бо сюди йдуть гості.

Сільвій виходить.

Входить Олівер.

Олівер Вітаю, любі! Може, вам відомо,
Де тут па́стуса хатка на узліссі,
Оливами обсаджена, стоїть?

Селія На захід звідси, у доли́нці першій,
Де лози над струмочком дзюркотливим,—
Від них ліворуч поверніть. Це там.
Та нині хатка стереже себе
Сама, бо в ній — нікого.

Олівер Якщо язик повчити очі може,
За описом я вас пізнати мав би:
Вбрання і вік... «Юнак білявий, схожий
На дівчину; поводитьсь, мов старша
Сестра. А дівчина — та зростом нижча
Ї смаглявіша за брата». Чи не ви
Тієї хатки власники, скажіть?

Селія Не похвалюсь, як відповім: це ми.

Олівер Орландо вам обом вітання шле;
Тому ж, кого зове він «Розалінда»,—
Хустинку цю в крові. Ви — той юнак?

Розалінда Так, я. Та що це означати має?

Олівер Ганьбу мою. Чи зволите послухать,
Хто я такий і нащо цю хустинку
Вмочили в кров?

Селія Прошу вас, розкажіть.

Олівер Коли Орландо з вами поперцався,

То обіцяв вернутись за годину.
Ішов він лісом, жуїку жуїючи
Своїх солодких і гіркотних мрій.
Коли це вбік він глянув випадково —
І що ж відкрилося його очам?
Під дубом, геть від старості замшілим,
З верхівкою, усохлою від літ,
Зарослій, жалюгідний голодранець
Лежав і спав, а шию обвила
Йому зелено-золота гадюка
І вже голівку спритно наближала
До вуст його. Але зненацька вздріла
Орландо й кільця розняла свої,
Звиваючись, в куці шмигнула швидко.
А в тих куцах левиця причаїлась
Із висхлими від голоду пипками,
Припавши головою до землі
Й пантруючи, коли проснеться сплячий:
Адже той царственої вдачі звір
Нікого, з виду мертвого, не візьме.
Орландо підступив до мандрівця
І старшого в нім брата упізнав!

Селія Не раз про того брата говорив він:
Потворою змальовував його
Жахливою.

Олівер І мав на те підстави:
Був брат його потворою, це правда.

Розалінда Та що ж Орландо? Чи його покинув
Левиці голоднющій на поталу?

Олівер Він двічі одвертався, щоб іти,
Та доброта, шляхетніша за помсту,
І голос крові, що подужав гнів,
Його подвигли стать на бій із звіром.
Левиця впала. Гамір той мене
З дрімоти жалюгідної збудив.

Селія Це ви — той брат?

Розалінда І вас він врятував?

Селія А ви ж його занাপастить хотіли!

Олівер Так, я — той брат. Та інший вже. Не сором
Мені признатись, ким я був, відколи
Спізнав солодку втіху каяття.

Розалінда Ну, а в крові хустина?

Олівер

Все скажу.

Як ми з початку до кінця обмили
В сльозах блаженних сповіді свої
Й дізнавсь він, що мене сюди пригнало,
До герцога шляхетного тоді
Повів мене. Той дав мені вбрання,
Нагодував і братові вернув.
Тоді в печеру брат мене повів,
Там роздягнувся — і побачив я:
Шмат м'яса вирвала йому левиця,
І кров весь час текла; ураз зомлів він,
Устигши лиш промовить: «Розалінда!»
Його до тьми я привів і рану
Перев'язав. Подужчавши, Орlando
Послав мене сюди — хоч я чужий вам —
Розповісти усе, просить прощення
За слово недотримане й хустину,
У кров його умочену, віддає
Вівчарикові юному, якого
Він Розаліндою зове ужарт.

Селія Ох, що тобі, мій любий Ганімеде?

Розалінда непритомніє.

Олівер Не кожен може стерпіть вигляд крові.

Селія Тут більш, ніж кров. Ну ж, брате Ганімеде!

Олівер До тьми він прийшов.

Розалінда Додому хочу.

Селія

Зараз відведем.

Прошу вас я, візьміть його під руку!

Олівер Підбадьоріться, юначе! Будьте мужніші! У вас не мужне серце.

Розалінда Так, признаюся в цьому. Ах, добродію, чи не скаже будь-хто, що я це чудово вдав? Прошу вас, розкажіть вашому братові, як добре я вдав непритомного. Гей-го!

Олівер Ні, це не було вдаване: блідість вашого обличчя свідчить про справжнє хвилювання.

Розалінда Яі це вдав, запевняю вас!

Олівер Ну, гаразд; то ви зберіться з духом і вдайте з себе мужа.

Розалінда Я ж і намагаюсь це зробити, хоча, присягаюсь честю, краще б мені бути жінкою.

Селія Ох, ти все бліднеш і бліднеш! Мерщій додому! Проведіть нас, добродію!

Олівер Охоче — маю ж я слова прощення Від Розалінди братові вручити.

Розалінда Я вже щось та придумаю. Тільки, прошу вас, розкажіть вашому братові, як добре я вдав неприємного. Ходімо ж!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА I

Ліс.

Входять Брусок та Адель.

Брусок Вже ж ми знайдемо час, Аделе; потерпи, любя Аделе.

Адель Либонь, і той священик нам знадобився б, хоч би що там казав старий пан.

Брусок Лихий, дуже лихий той Олівер, препоганий та й плутослов до того ж! Але, Аделе, тут, у лісі, є молодик, що зазіхає на тебе.

Адель Ат, я знаю, хто це. Нема йому ніякого до мене діла. Та ось і йде сюди той самий, про кого ви говорите.

Брусок Мене хлібом не годуй, вином не напувай, тільки покажи якого-небудь телепня. Як по правді, то нам, людям гострого розуму, доводиться за багато що відповідати. Ми не можемо втриматися — неодмінно всіх діймаємо жартами.

Входить Вільям.

Вільям Добрий вечір, Аделе.

Адель І вам хай бог пошле добрий вечір, Вільяме!

Вільям І вам добрий вечір, шановний пане!

Брусок Добрий вечір, милий друже. Надягни капелюха, надягни; та прошу ж тебе, покрий голову. Скільки тобі літ, друже?

Вільям Двадцять п'ять, пане.

Брусок Зрілий вік. Тебе звати Вільям?

Вільям Вільям, пане.

Брусок Гарне ім'я. Чи ж ти й народився тут, у цьому лісі?

Вільям Так, пане, дякувати богіві.

Брусок «Дякувати богіві». Добра відповідь! Ти багатий?

Вільям Сказати правду, пане, так собі.

Брусок «Так собі». Добре сказано, дуже добре, надзвичайно, страшенно добре; а втім, ні, не добре — так собі. А ти розумний?

Вільям Та, пане, на розум не нарікаю.

Брусок Ну, та це ж чудово сказано! Згадалась мені примова: «Дурень має себе за розумного, а розумний знає про себе, що він дурень». Язичеський філософ, коли мав охоту попоїсти винограду, щоразу розтуляв губи, перш ніж покласти його в рот. Так він показував, що виноград створений на те, щоб його їли, а губи — на те, щоб їх розтуляли. Ти любиш цю дівчину?

Вільям Так, пане.

Брусок Дай мені свою руку. Ти вчений?

Вільям Ні, пане.

Брусок То повчися від мене ось чого: маєш — це значить маєш. От у риториці є така фігура, що коли рідину переливають із чашки в склянку, то рідина, наповнюючи собою склянку, спорожняє чашку, адже всі письменники сходяться на тому, що ipse це «він», ну а ти не ipse*, бо «він» — це я.

Вільям Який це він, пане?

Брусок «Він», пане, що має одружитися з цією дівчиною. Тому ти, телепню, облиш (що, висловлюючись низькою мовою, озна-

* Сам (особисто; латин.).

чає — покинь) товариство (що, говорячи по-хлопському, означає — компанію) цієї особи жіночої статі (що, кажучи простою мовою, означає — жінки), а як скласти все це до купи, вийде ось що: облиш товариство цієї особи жіночої статі, а то, простаче, ти загинеш, чи, коли висловитись ясніше для тебе, — пропадеш. Збагни: я тебе вб'ю, знищу, оберну твоє життя на смерть, твою волю — на рабство; я звезду тебе зі світу отрутою, чи киями, чи гострою крицею; я створю проти тебе цілу партію, погублю тебе політичними хитрощами; я розправлюся з тобою сто п'ятдесятьма способами. Тому затремти — і відійди!

Адель Іди собі, добрий Вільяме.

Вільям Дай вам боже завжди бути таким веселим, пане.
(*Виходить*)

Входить Корін.

Корін Наші господар і господиня шукають вас; ходіть же, та швидко, швидко!

Брусок Біжка, Аделе! Біжка, Аделе! Я йду, іду!

Входять.

СЦЕНА 2

Ліс.

Входять Орlando й Олівер.

Орlando Чи ж це можливо, щоб ти, ледве познайомившись з нею, зразу подобав її? Ледве побачив — уже й полюбив? Ледве полюбив — і вже посватався? Ледве посватався — і вже дістав її згоду? І наполягаєш, щоб вона стала твоєю?

Олівер Не дивуйся ні шаленству мого закохання, ні вбогості її, ні короткому нашому з нею знайомству, ні раптовому сватанню моему, ні її раптовій згоді; але скажи зі мною разом, що я люблю Алієну; скажи з нею разом, що вона любить мене; погодься з нами обома, що ми з нею повинні належати одне одному. Це й тобі на користь буде: адже й дім батьківський, і всі прибутки, що

їх мав синьйор Роланд, я відступлю тобі, а сам отут житиму й по-
мру пастухом.

Орlando Даю свою згоду. Призначимо ваше весілля на зав-
тра; я запрошу герцога і весь його веселий почет. Іди й підготуй
Алієну, бо он, бачиш, сюди йде моя Розалінда.

Входить Розалінда.

Розалінда Хай бог вас береже, брате.

Олівер І вас, гожа сестро.
(*Виходить*)

Розалінда Ох, мій рідний Орlando, як мені сумно бачити, що
в тебе серце на перев'язі.

Орlando Тільки рука.

Розалінда А я думав, що твоє серце поранене лев'ячими па-
зурами.

Орlando Воно таки поранене, але дівочими очима.

Розалінда Чи розповів вам ваш брат, як я вдав непритом-
ного, коли він показав мені вашу хустинку?

Орlando Так, і про ще більші чудеса.

Розалінда Я знаю, що ви маєте на увазі! І це правда! Не
могло бути нічого раптовішого — хіба що бійка між двома бара-
нами чи тразонівські хвастоші Цезаря: «Прийшов, побачив, пере-
міг». Адже ваш брат і моя сестра ледве зустрілися — глянули одне
на одного; ледве глянули — закохались; ледве закохались — почали
зітхати; ледве почали зітхати — спитали одне в одного про причину
зітхань: ледве дізнались про ту причину — заходилися шукати ради
й таким-от чином швидко спорудили шлюбні сходи, щоб нестримно
мчати ними до вершини, а як ні — то бути нестриманими до шлюбу.
Нині вони якраз в любовному шаленстві й тягнуться одне до одного
так, що їх киями не розігнати.

Орlando Вони повинчаються завтра, і я запрошу герцога на
весілля. Але як же гірко бачити щастя чужими очима! Завтра я буду
тим нещасніший, чим щасливіший мій брат, що здобув мету своїх
жадань.

Розалінда Що? Значить, завтра я вже не зможу замінити
вам Розалінду?

Орlando Я більше не здатен жити самою уявою.

Розалінда Ну, то я не стану вас більше стомлювати пустими балачками. Тож слухайте мене — адже тепер я говорю цілком поважно: я маю вас за людину вельми кмітливу, але це я кажу не для того, щоб полестити вам своєю думкою, а тільки тому, що справді маю вас за такого. І мені не треба від вас інших доказів поваги — тільки щоб ви хоч трохи мені повірили. Я хочу зробити для вас добро, а не уславити себе. Тож, коли хочете, повірте, що я можу творити чудеса. Від трьох літ я знався з одним чарівником, дуже сильним у своїм мистецтві, а проте не злиганим з нечистою силою. Якщо ви справді любите Розалінду всім серцем, як показує ваша поведінка, то, коли ваш брат одружиться з Алієною, ви поєднаєтеся зі своєю любов'ю. Мені відомо, в якій скруті Розалінда нині, але я залюбки можу — коли вам це не видасться недоречним — показати її вам завтра в її справжньому вигляді й до того ж зовсім не піддаючи її небезпеці.

Орlando Ти це кажеш цілком поважно?

Розалінда Так, присягаюся своїм життям, а я його дорого ціную, хоч і кажу, що я чарівник. Тому вберіться якнайчепурніше й запросіть друзів, бо, якщо ви бажаєте, завтра ви одружитесь і до того ж, якщо така ваша воля,— з Розаліндою.

Входять Сільвій і Феба.

Дивіться, он ідуть закохана в мене і закоханий в неї.

Феба

(до Розалінди)

Вчинили так жорстоко ви зі мною,
Мого листа у голос прочитавши!

Розалінда То й що? Такий-бо мій свідомий намір —
Гордливим і жорстоким вам здаватись.
Тут вірний ваш пастух; його шануйте,
Його любіть — обожнює він вас.

Феба Пастуше, друже мій, скажи йому,
Що означає серцем всім любити.

Сільвій Зітхати й плакати безперестанку,
Отак, як я — за Фебою.

Феба А я — за Ганімедом.

Орlando А я — за Розаліндою.

Розалінда А я — за жодною з жінок.

Сільвій На все готовим, вірним бути завжди,
Отак, як я — для Феби.

- Феба** А я — для Ганімеда.
- Орlando** А я — для Розалінди.
- Розалінда** А я — для жодної з жінок.
- Сільвій** Це — бути створеним з химер і мрій,
Із пристрасті, із хвилювань, з бажань.
Обожнювать, коритися, служити,
Терпіти і згоряти з нетерпіння,
І чистим бути, й випроби знести —
Отак, як я для Феби.
- Феба** А я — для Ганімеда.
- Орlando** А я — для Розалінди.
- Розалінда** А я — для жодної з жінок.
- Феба**
(до Розалінди)
Чому ж ти ганиш за любов до тебе?
- Сільвій**
(до Феби)
Чому ж ти ганиш за любов до тебе?
- Орlando** Чому ж ти ганиш за любов до тебе?
- Розалінда** А ви кому сказали: «Чому ж ти ганиш за любов до тебе?»
- Орlando** Тій, хто не тут і хто мене не чує.
- Розалінда** Прошу вас, годі, бо ми наче ірландські вовки, що виють на місяць.
(До Сільвія)
Я допоможу вам, якщо зможу.
(До Феби)
Я полюбив би вас, якби зміг... Завтра приходьте всі до мене.
(До Феби)
Я одружуся з вами, якщо взагалі одружуся з жінкою; а завтра я одружуся.
(До Орlando)
Я задовольню вас геть у всьому, якщо взагалі будь-коли задовольню чоловіка; а завтра ви одружитесь.
(До Сільвія)
Я втішу вас, якщо ви втішитесь, діставши те, що вам любе, а завтра ви повинчається.
(До Орlando)
В ім'я вашої любові до Розалінди, приходьте.

(До Сільвія)

В ім'я вашої любові до Феби, приходьте. І, в ім'я того, що я не маю любові до жодної жінки, я вас зустріну. А нині — прощайте. Я віддав вам свої розпорядження.

Сільвій Я прийду неодмінно, як буду живий.

Феба І я.

Орландо І я.

Виходять.

СЦЕНА 3

Ліс.

Входять Брусок та Адель.

Брусок Завтра щасливий день, Аделе: завтра ми повінчаємося.

Адель Я бажаю цього всім серцем і сподіваюся, що нема в тому нічого нечесного, коли дівчина бажає стати заміжною жінкою, як інші. А он ідуть двоє пажів герцога-вигнанця.

Входять двоє пажів.

1-й паж Щаслива зустріч, шановний пане.

Брусок Клянуся честю, щаслива. Ну ж бо, сідайте, сідайте і мерщій — пісню.

2-й паж Ми до ваших послуг, сідайте посередині.

1-й паж Нам так зразу й починати? Не прочистивши горла, не сплюнувши, не понарікавши, що захрипли? Без звичайних відмовок про погані голоси?

2-й паж Авжеж, авжеж, і співаймо на один голос, мов два цигани на одному коні.

Як милий з милою ішли,
Гей-го, гей-го, гей-ноніно,
У полі, де квітки цвіли,
Весною, весною, кохання й вінчання порою;
Пташки — цінь-цінь, дзінь-дзінь, дінь-дінь,
Весна й любов — для всіх створінь.

У полі, де жита густі,
Гей-го, гей-го, гей-ноніно,
Закохані лягли оті
Весною, весною (тощо).

І заспівали, де жита,
Гей-го, гей-го, гей-ноніно,
Про те, що розквіта життя
Весною, весною (тощо).

Лови цю мить — не буде знов,
Гей-го, гей-го, гей-ноніно,
Приходить у вінку любов
Весною, весною (тощо).

Брусок Сказати правду, молоді люди, хоч у вашій пісеньці й немає глибокої думки, але співали ви її прелогано.

1-й паж Ви помиляєтесь, пане; ми витримували лад, не збивалися з такту.

Брусок Навпаки, клянуся честю, і даремно я витримав до кінця вашу дурну пісню без складу й ладу. Хай вас бог береже та хай направить ваші голоси! Ходім, Аделе.

Виходять.

Ліс.

Входять старий герцог, Ам'єн, Жак,
Орландо, Олівер і Селія.

Герцог Орландо, віриш ти, що той юнак
Зробити зможе все, що обіцяв?

Орландо І вірю, і не вірю, мовби той,
Хто й у страху надію зберігає,
Але й в надії відчуває страх.

Входять Розалінда, Сільвій та Феба.

Розалінда Хвилинку потерпій усі, аж поки
Точніш угоду нашу обумовим.
(До старого герцога)
Отож, як приведу я Розалінду,
Ви за Орландо віддасте її?

Герцог Так, хоч би й царство міг віддати з нею.

Розалінда
(до Орландо)
А ви — чи й справді візьмете її?

Орландо Так, хай би царств усіх царем я був.

Розалінда
(до Феби)
А ви за мене ладні вийти заміж?

Феба Так, хоч би й смерть чекала після шлюбу!

Розалінда Але якщо відмовитесь від мене,
Чи з вірним пастухом поберетесь?

Феба Я згодна.

Розалінда
(до Сільвія)
Як Феба згодна, візьмете її?

Сільвій Так, хоч би й смерть моя прийшла із нею!

Розалінда Вам обіцяв я справи ці владнати.
Тепер усі дотримайтеся слова:

Ви, герцогу, — дочку свою віддати;
Орlando, ви — дочку його узяти;
Ви, Фебо, повінчатися зі мною,
А ні — піти за пастуха цього;
Ви Сільвію, — із Фебою побратись,
Як та відмовиться від мене. Зараз
Піду я, щоб залагодити все це.

Розалінда і Селія виходять.

Герцог Щось мимоволі в цьому пастушку
Нагадує дочки моєї риси!

Орlando Володарю, його зустрівши вперше,
Подумав я, що брат він Розалінди.
Та, ваша світлосте, він в лісі виріс
І тут-таки від дядечка свого,
Якого величає магом славним,
Що в лісі цім ховається від світу,
Дістав основи знань наук магічних.

Жак Певне, наближається новий всесвітній потоп,
і всі ці пари прямують до ковчега. Ось іще одна пара дивовижних
тварин, що їх у всіх мовах називають дурнями.

Входять Брусок та Адель.

Брусок Уклін і вітання всьому товариству!

Жак Мій добрий володарю, прийміть його ласкаво;
це той самий пан із пістрявими мізками, який часто стрічався мені
в лісі; він присягається, нібито жив раніше при дворі.

Брусок Коли хто-небудь сумнівається в цьому, то нехай
піддасть мене випробі. Я танцював двірські танці; я залицявся до
дам; я був політичним з другом і чемним з ворогом; я розорив трьох
кравців; я мав чотири сварки, й одна з них мало не призвела до
герцю.

Жак І як же та сварка залагодилась?

Брусок А ми зійшлися і з'ясували, що наша сварка була
за сьомим пунктом.

Жак Як це — за сьомим пунктом? Добрий герцогу, по-
любіть цього чоловіка.

Герцог Я вже його дуже люблю.

Брусок Хай вас бог винагородить, пане! Саме про це я вас і прошу. Я поспішив сюди, пане, з усіма цими селянами, яким забажалося попаруватись; поспішив, щоб дати тут клятву й порушити її, адже шлюб єднає, а природа роз'єднує. Бідна незайманка, пане, незavidне створіння, пане, зате моя власна. Така вже моя невеличка забаганка, пане, — взяти собі те, чого більш ніхто не хоче. Багата добродесність тулиться скупердягою в убогій хатині — от як перлина в бридкій устриці.

Герцог Присягаюся честю, він має меткий і дотепний розум.

Брусок Бо такі й мають бути блазневі стріли, пане, та всякі такі приємні неприємності.

Жак Але вернімось до сьомого пункту. Як ви переконалися, що ваша сварка була саме за сьомим пунктом?

Брусок Вона скоїлась через брехню, спростовану сім разів. Тримайся пристойніше, Аделе! Ось як це було, пане. Мені не сподобалось, як один із двірських підстриг собі бороду. Він переказав через інших, що коли мені його борода здається кепсько підстриженою, то він вважає, що вона підстрижена гарно. Це називається ч е м н е з а п е р е ч е н н я. Якщо я знову відповім йому, що вона кепсько підстрижена, то він мені заперечить, що, мовляв, стриже її так задля своєї власної втіхи. Це називається с к р о м н е г л у з у в а н н я. Якщо я на це знову скажу: «кепсько підстрижена», він скаже, що моє судження нікуди не годиться. Це вже буде б р у т а л ь н а в і д п о в і д ь. Повторю ще раз «кепсько» — він скаже, що я кажу неправду. Це називається с м і л и в и й д о к і р. А коли я знову скажу: «кепсько», — він скаже, що я брешу. Це називається з у х в а л а к о н т р а т а к а. І так до вимушеної брехні та прямої брехні.

Жак Скільки ж разів ви сказали, що його борода кепсько підстрижена?

Брусок Я не зважився піти далі в вимушеної брехні, а він не посмів дійти до прямої брехні. Таким чином, ми схрестили шпаги й мирно розійшлися.

Жак А можете ви перелічити один за одним усі ступені брехні?

Брусок О пане, ми сварилися за книжкою; є такі книжки для вивчення добрих манер. Я назву вам усі ступені: 1-й — ч е м н е

заперечення, 2-й — скромне глузування, 3-й — брутальна відповідь, 4-й — сміливий докір, 5-й — зухвала контра така, 6-й — вимушена брехня і 7-й — пряма брехня. Всі ці ступені можна легко обійти, крім прямої брехні, та й ту можна обійти з допомогою слівця «якщо». Я знаю випадок, коли семеро суддів не могли залагодити сварку, та коли зішлись обидва супротивники, то один із них згадав про слівце «якщо», тобто «якщо ви сказали так, то я сказав отак». Після цього вони потисли один одному руки й запряглися в братській любові. О, «якщо» — це великий миротворець, в «якщо» — велика сила.

Жак Ну, чи не рідкісна це людина, ваша світлосте? Він у всьому ось такий молодець, і при цьому — блазень.

Герцог Для нього блазенство — прикриття, з-під якого він пускає стріли своїх дотепів.

Входять Гіменей, Розалінда і Селія.

Тиха музика.

Гіменей Тоді на небі втіха,
Як на землі вмере лихо
І згода стане.
Я герцогу вертаю
Дочку — й заповідаю
Здійснить жадане:
Щоб нині він її віддав
Тому, хто в серце їй запав.

Розалінда

(до старого герцога)
Я віддаюся вам, адже я ваша.
(До Орландо)
Я віддаюся вам, адже я ваша.

Герцог Як вірити очам — дочка моя ти!

Орландо Як вірити очам, ви — Розалінда!

Феба Як правду бачу я —
Прощай, любов моя!

Розалінда

(до старого герцога)
Як не тебе — вітця мені не треба.

(До Орlando)
Як не тебе — не треба й чоловіка.
(До Феби)
Як жінку я візьму, то лиш тебе.

Гіменей Я спокій тут посію
І всій цій чудасії
Щасливий дам кінець.
Гіменів хай вінець
Вісьмох тут обів'є,
Як правда в правді є.
(До Орlando й Розалінди)
Вам — довіку в згоді жити.
(До Олівера й Селї)
Вам — кохати ще й любити.
(До Феби, показуючи на Сільвія)
Будь його й не ремствуй дуже
Чи жону бери за мужа.
(До Бруска й Одрі)
Вас єднає так природа,
Наче зиму й злу негоду.
(До всіх)
Поки шлюбний гімн співаєм,
Розпитайтеся навзаєм;
Розум вам з'ясує диво:
Як зійшлися всі щасливо.

ПІСНЯ

Шлюб — Юнонина твердиня,
Столу й ложа спільноті!
Без Гімена — все пустиня,
Він залюднює міста.
Слава, слава Гіменюю,
Що панує над землею!

Герцог Тебе вітаю, мов дочку, небого,
Що в лісову прийшла оселю вбогу!

Феба

(до Сільвія)
Я поклялася — і тепер ти мій;
Любов дарую вірності твоїй.

Входить Жак де Буа.

Жак де Буа Дозвольте мовити мені два слова.
Роланда де Буа я син середній
І вісті гожому несучи зібранню,
Що герцог Фредерік, частенько чувши,
Як просто плавом знать пливе до лісу,
Зібрав потугу й сам її повів,
Щоб брата взяти і скарать на горло.
Так до узлісся пуші він дійшов,
Але пустельника старого здибав;
Із ним погомонівши, зрікся герцог
Лихого наміру — та й світу теж.
Вигнанцю-брату він вертає трон,
А всім, хто з братом на вигнанні був,—
Маєтки їхні. Я життям клянусь,
Що правда це.

Герцог Привіт тобі, юначе!
Братам несеш ти гойні подарунки
На їх весілля. Землі — одному,
А другому — все герцогство в майбутнім.
Та спершу доведімо до пуття,
Що почалося тут і розбуяло.
А згодом кожен із числа щасливців,
Що з нами разом дні тяжкі терпіли,
Повернутих дістане частку благ
У відповідності до стану й сану.
А поки що нову забудьмо велич,
Сільським веселошам усі віддаймось.
Музики, грайте! Пари, станьте в ряд!
Зладнавши шастя, потанцюйте влад.

Жак Скажіть, чи добре я розчув, юначе,
Що герцог той святе життя обрав,
Навік пишноту двору занедбавши?

Жак де Буа Так, саме так.

Жак То я — до нього. У таких людей,
Що навернулись, є чого повчитись.
(До старого герцога)

Колішній шані полишаю вас —
Заслуженій і доблестю, й терпінням.

(До Орландо)

Вас — вибореній вірністю любові.

(До Олієра)

Вас — вашим землям, і любові, й дружбі.

(До Сільвія)

Вас — довгому, заслуженому шлюбу.

(До Бруска)

Вас — бійці: в шлюбну подорож припасів

У вас на місяць-два. Всі веселіться!

Для мене ж сум — утіх моїх криниця.

Герцог Лишися, Жаку!

Жак Лишусь, але не тут. В печері скраю,

На ваші побажання зачекаю.

(Виходить)

Герцог Вперед, вперед! Хай розпочнеться свято

Й скінчиться, давши радощів багато!

Танець.

ЕПІЛОГ

Розалінда Не заведено, щоб жінка була в ролі Епілога, але це аж ніяк не гірше, ніж бачити чоловіка в ролі Пролога. Якщо правда, що доброму вину не потрібна наліпка, то правда й те, що добрий п'єсі не потрібен Епілог. А проте на добре вино наліплюють гарні наліпки, а добрі п'єси стають іще кращі з допомогою добрих Епілогів. Яке ж моє становище? Я не є добрий Епілог і заступаюся не за добру п'єсу! Вбраний я не по-жебрацькому, тож просити мені не випадає; мені треба вас благати, і я почну з жінок. О жінки! Тією любов'ю, яку ви відчуваєте до чоловіків, я заклинаю вас полюбити в цій виставі все, що вам у ній подобається. І вас, чоловіки, тією любов'ю, яку ви відчуваєте до жінок (а з ваших усмішок я бачу, що жодному з вас вони не осоружні), я заклинаю подбати, щоб і вам, і жінкам вистава наша сподобалась. Якби я був справді жінкою, то поцілував би тих із вас, чії бороди мені до вподоби, чії обличчя мені милі й чий віддих не був би мені відворотний; тож я певен, що всі, у кого вродливі обличчя, гарні бороди й приємний віддих, у відповідь на мій добрий намір винагородять мій уклін прощальними оплесками.

Виходять.

ДВАНАДЦЯТА НІЧ, АБО ЯК СОБІ ХОЧЕТЕ

Переклад Максим Рильський

ДІЙОВІ
ОСОБИ

<i>Орсіно,</i>	герцог Іллірійський.
<i>Себастьян,</i>	молодий дворянин.
<i>Антоніо,</i>	капітан корабля, друг Себастьяна.
<i>Капітан корабля,</i>	друг Віоли.
<i>Валентин</i>	} придворні герцога.
<i>Куріо</i>	
<i>Пан Тобіо Гик,</i>	дядько Олівії.
<i>Пан Андреа Тряс.</i>	
<i>Мальволіо,</i>	ключник Олівії.
<i>Фабіан</i>	} слуги Олівії
<i>Фест, блазень</i>	
<i>Олівія.</i>	
<i>Віола,</i>	сестра Себастьяна.
<i>Марія,</i>	камеристка Олівії.

Придворні, священик, моряки, стражники, музиканти і слуги.

Місце дії — місто в Іллірії і морський берег поблизу.

СЦЕНА 1

Палац герцога.

Входять герцог, придворні і Куріо.
Музиканти супроводять їх.

Герцог Як музика — це пристрасті пожива,
То грайте! Хай від бурі чистих звуків
Моя жага з переситу помре.
Ще раз цей наспів! Як він завмирає!
Він пестить ухо, ніби вітерець,
Що лине над фіалками рясними
І краде пахощі у них для нас.
Спиніться! Годі! Відлетіли чари...
О дух любові, свіжий і нестримний!
Як море, ти в глибинь свою приймаєш
Усе, що падає тобі на хвилі, —
І враз воно, хоч дороге й високе,
Спадає на принадності й ціні.
О, стільки дивних образів в уяві,
Що і сама уява — ніби сон!

Куріо Чи хочете піти на влови, пане?

Герцог Кого ловити?

Куріо Лань.

Герцог Та я ж ловлю
Найблагороднішу на світі здобич.
Уперше я Олівію побачив —
І мовби все очистилось навкруг
Од чумної зарази. З того дня
Я ніби олень. Наче люті пси,
Палкі за мною гоняться бажання.

Входить Валентин.

Ну що! Які відомості від неї?

Валентин Мене не прийнято, ласкавий пане,
Але сказала так її служниця:
Сім років навіть і самі стихії
Її лица не вздріють без покрова.
Черницею, під вічним запиналом
Вона в кімнаті житиме своїй
І плакатиме ревними сльозами
Щодня — на згадку про свого брата,
Про кого пам'ять хоче зберегти
Нетлінною в печалі непорушній.

Герцог У кого серце створене так ніжно,
Що й братові цей борг любові платить,—
О, як вона любитиме, коли
Убито буде списом золотим
Всі інші почуття у неї в грудях;
І трони три — печінку, серце й мозок —
І всю красу один владар посяде!
Тож до квіток, у тінь садів полинем;
Найкращі мрії — вкриті балдахіном!
Виходять.

СЦЕНА 2

Берег моря.

Входять Віола, капітан і моряки.

Віола Як ця земля зоветься, любі друзі?
Капітан Іллірія, ласкава пані.
Віола Що ж
Робить мені в Іллірії? Мій брат
В Елізіумі темному блукає.
А може, не втонув він, моряки?
Капітан Самі ви врятувались випадково.
Віола Мій бідний брат!.. Проте надія є,
Що випадково й він урятувався.
Капітан Це правда. Розкажу вам на розраду,
Що в час, коли наш корабель розбився,
А він і всі, хто врятувався з нами,
До нашого хапалися човна,

Я бачив брата вашого. Розважний
І сміливий в великій небезпеці,
Себе до щогли міцно він в'язав.
Як Аріон на спині у дельфіна,
Додержував із хвилями він ладу,
Аж поки міг я бачити.

Віола

Спасибі!

За ці слова ось — золото! Коли
Рятунок мій — підстава для надії,
Слова такі — міцна підпора їй.
Ти знаєш цю країну?

Капітан

Добре знаю:

Родився я за три години ходу
Від цього місця.

Віола

Хто тут владарює?

Капітан

Шляхетний вдачею та йменням герцог.

Віола

Як звуть його?

Капітан

Орсіно.

Віола

А, я чула

Від батенька свого це ім'я.
Він нежонатий був.

Капітан

Такий і досі.

Якщо за місяць, доки плавав я,
Не одружився. Знаєте — малі
Охоче плещуть про діла великих;
Отож були чутки, що прагне герцог
З Олівією красною з'єднатись.

Віола

А хто вона?

Капітан

Це панна чеснотлива,

Кохана доня графа, що помер,
Її на брата старшого лишивши.
Недавно вмер і брат. Вона у тузі
Людського товариства відреклась.

Віола

О, як би я хотіла їй служити,
Своє ім'я від світу потаївши,
Аж поки слухна не настане мить!

Капітан

Нелегка річ: Олівія нікого
У себе не приймає. Навіть герцог
Даремно тратить заходи і час.

Віола Розумний ти і чемний, капітане.
Я знаю — іноді таїть природа
Негідну душу в оболонці красній.
Та хоч вірити — твоя душа
В гармонії з поставою твоєю.
Прошу тебе — я щедро заплачу —
Нікому не кажи, хто я. Одежу
Добудь мені, для справи відповідну;
Я хочу герцогові прислужитись.
Представ мене йому ти як кастрата
І вір, що труд твій марно не мине.
Співаю я і в музиці умію
Чуття свої передавати людям,
Тож герцогові чесно послужу.
Що буде далі — час мені покаже,
Лише мовчи про задуми мої.

Капітан Що ж, будьте євнухом, а я німим,
Або нехай мої осліпнуть очі!

Віола Спасибі, друже. Ну, ходім же далі.
Виходять.

СЦЕНА 3

Дім Олівії.

Входять пан Тобіо Гик і Марія.

Пан Тобіо Якого біса моїй небозі Олівії спало на думку так тужити за братом? Я певен, що журба — ворог життя.

Марія Йй-богу, пане, вам слід би раніше приходити додому: ваша небога, моя господиня, дуже обурена вашими нічними походеньками.

Пан Тобіо Хай собі обурюється, поки проти неї не обурились.

Марія Але ж вам більше б личило додержувати пристойності.

Пан Тобіо Личило? Та в мене й думки нема одягатись краще, ніж тепер. Моя одежа цілком годиться, щоб у ній пити, і чоботи теж, — а коли ні, хай вони повісяться на власних своїх вушках!

Марія Це пияцтво й гультьайство погубить вас: я чула, як моя панночка вчора говорила про це, та ще й про того йолопа-рицаря, що ви привели якось уночі до неї свататись.

Пан Тобіо Якого це? Пана Андреа Тряса?

Марія Та його ж!

Пан Тобіо Він не нижчий за кого-небудь в Іллірії.

Марія Ну й що ж по тому?

Пан Тобіо Він має три тисячі дукатів на рік.

Марія Так, але всіх цих дукатів йому тільки на рік і вистачає: він сутий дурень і марнотратець.

Пан Тобіо Фі, що ти мелеш! Він грає на віолі да гамба і розмовляє трьома чи чотирма мовами слово в слово, без книжки; він обдарований усіма дарами природи.

Марія Та вже звісної породи: дурень, та ще й забіяка. Коли б не дар полохливості, що приборкує потяг до сварок, то — розумні голови думають — він скоро дістав би в дар могилу.

Пан Тобіо Клянусь оцією рукою, падлюки і брехуни ті, хто каже так про нього! Хто вони?

Марія Це ті, хто додають до цього, що він пиячить щоначі у вашому товаристві.

Пан Тобіо Випиває за здоров'я моєї небоги. Я питиму за неї, доки в горло ллється і доки є напої в Іллірії. Хто не п'є на честь моєї небоги, поки йому мозок не піде шкереберть, той боягуз і падлюка. Ось так, красунечко! *Castiliano vulgo**, сюди йде пан Андреа Тряс.

Входить пан Андреа Тряс.

Пан Андреа Пан Тобіо Гик! Як поживаєш, пане Тобіо Гик?

Пан Тобіо Любий мій пан Андреа!

Пан Андреа Здорова була, сувора красуне!

Марія Доброго здоров'я й вам, пане!

Пан Тобіо Приступай, пане Андреа, приступай!

Пан Андреа Хто це?

Пан Тобіо Камеристка моєї небоги.

Пан Андреа Люба панно Приступай, мені хочеться з вами ближче познайомитись.

Марія Мое ім'я — Марія, пане.

* Неясний вислів; скоріше за все він означає: «чемно кажучи» (ісп.).

Пан Андреа Ласкава панно Маріє Приступай!

Пан Тобіо Ви помилились, рицарю: приступай — це значить атакуй її, штурмуй її, добивайся її, нападай на неї.

Пан Андреа Клянусь честю, я не вчинив би цього в такім товаристві. Он воно що означає приступай!

Марія Прошавайте, панове!

Пан Тобіо І ти дозволиш їй так піти, друже Андреа? Щоб же тобі ніколи не виймати шпаги!

Пан Андреа І ви, панно, йдете звідси так, щоб мені ніколи не виймати шпаги? Красуне, невже ви думаете, що в ваших руках дурні?

Марія Пане, я не держу вас у руках.

Пан Андреа Виходьте заміж — і держатимете. От вам моя рука.

Марія Ну, пане, думати вільно все! Простягніть свою руку до шинквасу і дайте їй пити.

Пан Андреа Навіщо, кохана моя? Що означає ваша метафора?

Марія Вона суха, пане.

Пан Андреа Ну, гадаю, що так: я не такий осел, щоб не держати свою руку сухою. Але що означає ваш жарт?

Марія Сухий жарт, пане.

Пан Андреа Ви такими повні?

Марія Так, пане, вони в мене навіть на кінчиках пальців. Женіться, а тим часом я відпускаю вашу руку. От я й вийшла сухою з води.

(Виходить)

Пан Тобіо О рицарю, тобі бракує келиха канарського: я зроду не бачив, щоб ти падав так низько!

Пан Андреа Цього не бачили зроду, крім тих випадків, коли канарське валило мене з ніг. Мені здається, що іноді в мені не більше дотепності, як у звичайній людині. Я їм багато яловичини, це шкодить моїй дотепності.

Пан Тобіо Безперечно.

Пан Андреа Якби я подумав про це, то зарікся б їсти її. Я завтра поїду додому, пан Тобіо.

Пан Тобіо Pourquoi*, любий мій рицарю?

Пан Андреа Що таке «пурква»? Їхати чи не їхати? Шкода, що я не присвятив мовам того ч~~о~~у, який витрачав на фехтування, танці та влови. О, якби я тільки взявся до мистецтв!

Пан Тобіо Тоді у тебе була б чудесна голова з волоссям.

Пан Андреа Як, це поліпшило б мені волосся?

Пан Тобіо Звичайно! Адже бачиш, воно саме не хоче кучерявитись.

Пан Андреа Але воно таки до лиця мені, правда?

Пан Тобіо Чудове волосся! Воно висить як льон на прядці, і я сподіваюсь побачити, як котрась хазяечка візьме тебе між ноги й почне його прядти.

Пан Андреа Йй-богу, я поїду завтра додому, пан Тобіо! Ваша небога не хоче показуватись; а коли вона й покажеться, то держу чотири проти одного, що не захоче мене! Сам герцог її домагається.

Пан Тобіо Вона не хоче герцога, вона не хоче шлюбу з людиною, що переважає її чи то багатством, чи розумом. Я чув, як вона присягалася в цьому. Тож є надія, друже!

Пан Андреа Я залишуся ще на місяць. Я людина дуже чудної вдачі — іноді я цілком удовольняюсь маскарадами й бенкетами.

Пан Тобіо А сам ти годен для цих пустощів?

Пан Андреа Так само, як і кожен чоловік в Іллірії, аби не значніший за мене родом. Я не хочу рівняти себе зі старим.

Пан Тобіо Ти сильніший у гальярді, рицарю?

Пан Андреа Йй же богу, я так умію врізати танець, як ніхто!

Пан Тобіо А я вмію зарізати барана.

Пан Андреа Я певен, що стрибаю не гірше, ніж будь-хто в Іллірії.

Пан Тобіо Чому ж усе те заховане? Чому ці дари закриті завісою? Хіба вони можуть укритись порохом, як портрет місіс Молл? Чому ти не ходиш до церкви, танцюючи гальярду, і не вертаєшся додому, танцюючи галоп? Я на твоєму місці тільки й ходив би дзигую; я б навіть за малою потребою ходив танцюючи. Що ти собі думаєш? Хіба ж годиться таїти свої таланти? Я думаю, глянувши на твою прекрасну ногу, що вона створена була під зіркою гальярди.

* Чому? (Фр.)

Пан Андреа Так, вона дужа і в панчосі вогняного кольору має непоганий вигляд. Чи не випити нам?

Пан Тобіо А що ж нам їде робити? Хіба ми не родились під сузір'ям Тельця?

Пан Андреа Тельця? Це знаменує груди й серце.

Пан Тобіо Ні, друже, це стрибки і стегна. Покажи-но, як ти стрибаєш.

Пан Андреа танцює.

Га! Вище! Га-га-га! Чудово!

Виходять.

СЦЕНА 4

Палац герцога.

Входять Валентин і Віола в чоловічому вбранні.

Валентин Коли герцог буде й надалі такий ласкавий до вас, Цезарію, то ви, очевидно, далеко сягнете: він знає вас усього три дні, і ви вже не чужий йому.

Віола Ви боїтесь або його примхливості, або моєї неуважності, коли не певні, чи буде він ласкавий до мене. Хіба він мінливий у своїй ласці, пане?

Валентин Ні, вірте мені.

Віола Спасибі вам. От іде й герцог.

Входять герцог, Куріо й почет.

Герцог Гей, хто бачив Цезарію?

Віола До ваших послуг, милостивий пане.

Герцог Ви стійте там. Цезарію, ти знаєш
Усе не менш за мене. Я тобі
Відкрив усі сердечні таємниці.
До неї йди, юначе добрий мій,
Відмов не слухай, стань біля дверей,
Скажи, що в землю ти вrostеш ногами,
А все-таки побачення доб'єшся.

Віола Я певен, пане, що коли вона
В печаль правдиву дуже ревню впала,
То не погодиться мене прийняти.

Герцог Кричи, нахабним будь, на бешкет зваяся —
Лиш виконай доручення мое.

Віола Гаразд, доб'юся до неї, — що ж тоді?

Герцог О! Весь мій пал відкрий моїй богині
І про незламну вірність сповісти.
Моїм довірником ти маєш бути:
Вона скоріше стане до розмови
Із юнаком, ніж з посланцем в літах.

Віола Не думаю, владарю мій ласкавий.

Герцог Мій хлопчику, повір мені: це правда.
Хто, бачиш, мужем назове тебе —
Твій юний вік обмовить неправдиво.
Уста Діани — чи вони ніжніші
І рум'яніші? А дівочий голос!
Так жінку ти нагадуєш усім.
Родивсь ти, знаю, під таким сузір'ям,
Щоб допомогти мені. Ви з ним ідіть —
Чотири, п'ять, а то і всі, байдуже!
На самоті я легше почуваюсь.
Тож виконай доручення мое, —
І будеш вільно жити, як твій володар,
І назовеш майно його своїм.

Віола Зроблю я все, щоб тільки полонити
Вам даму серця.

(*Вбік*)

Це на власну згубу!

Бо я сама з ним хочу стать до шлюбу!

Виходять.

СЦЕНА 5

Дім Олівії.

Входять Марія й блазень.

Марія Ну, або скажи мені, де ти був, або я рота не розкрию для твого виправдання. Пані моя звелить повісити тебе за те, що тебе довго не було.

Блазень Хай повісить! Хто на цьому світі добре повішений, тому лоба не забриють.

Марія Чому?

Блазень Йому бритва вже не потрібна.

Марія Пісна відповідь. Можу сказати тобі, де взявся цей вислів: забриють лоб.

Блазень Де, добра моя панно Маріє?

Марія У війську. Можеш сміливо говорити це в своїй дурості!

Блазень Еге, дай боже мудрість тим, у кого вона є, а дурні хай користуються своїми талантами.

Марія Тебе все-таки повісять за те, що ти так забарився. А може, виженуть геть — хіба це не те саме, що повісять?

Блазень Коли добре повісять — це часом рятує від нещасливого одруження. А щодо того, що мене виженуть, то тепер же літо.

Марія Отже, ти непохитний!

Блазень Так, обійдусь без підмоги.

Марія Дивись тільки під ноги, а то спіткнешся!

Блазень Йй же богу, можливо! Ну, йди своєю дорогою. Коли пан Тобію покине пити, то ти будеш найрозумнішою з Євиних дочок на всю Іллірію.

Марія Тихо, шахраю! Ні слова більш! От іде моя господиня: буде краще, коли ти отямишся й попросиш пробачення.

(Виходить)

Блазень Розуме, коли на те твоя воля, поможи як слід удати дурня! Ті мудрагелі, котрі вважають, що мають тебе, раз у раз опиняються в дурнях, а я, певний, що не маю тебе, можу вславитись мудрим, бо, як сказав Квінапал, «мудрий дурень ліпший за дурного мудреця».

Входять панна Олівія й Мальволіо.

Хай благословить вас бог, пані!

Олівія Виведіть це дурне створіння!

Блазень Гей, чуєте, люди! Виведіть пані.

Олівія Забирайся геть, сухий дурню! Я тебе більше знати не хочу; опріч усього, ти ще став безчесним.

Блазень Мої вади, пані, можна знищити випивкою й доброю порадою. Дайте сухому дурневі напитись, і він буде мокрий;

порадьте безчесному чоловікові виправитись, і коли він виправиться, то це вже не безчесний чоловік, а не може виправитись — нехай кравець його залатає. Адже всяка річ, коли не полагоджена, то залатана: звихнена чеснота латана гріхом; виправлений гріх латаний чеснотою. Годиться цей простий силогізм — гаразд; а коли ні — так і буде. Нема рогносця без нещастя, а краса — це квітка. Пані веліла вивести дурне створіння, а тому я знову кажу: виведіть пані.

Олівія Добродію, я казала вивести вас.

Блазень Прикра помилка! Пані моя, «*sicullus non facit mopachim*»*, тобто: мій мозок не одягнений у блазенське убрання. Добра мадонно, дозвольте мені довести, що ви дурні.

Олівія Ти можеш це зробити?

Блазень Ще й як, добра мадонно!

Олівія Доведи.

Блазень Я повинен висповідати вас для цього, мадонно. Чеснотлива мадонно, відповідай мені.

Олівія Гаразд, добродію, за браком іншої розваги я буду сповідатись перед вами.

Блазень Добра мадонно, чим ви журитесь?

Олівія Добрий блазню, смертю мого брата.

Блазень Я гадаю, душа його в пеклі, мадонно.

Олівія Я знаю, блазню, що душа його на небесах.

Блазень То чи не безглуздо ж, мадонно, журитися, що душа вашого брата на небесах? Гей, виведіть дурне створіння геть!

Олівія Що ти думаєш про цього дурня, Мальволію? Чи не вдосконалюється він?

Мальволію Так, і він буде вдосконалюватись аж до смертельних корчів: старість призводить мудреця до занепаду, а дурня вдосконалює.

Блазень Хай же бог вам пошле, пане, ранню старість, щоб дурість ваша пишніше розцвіла! Пан Тобію присягнеться, що я не лишиця, але не поставить і двох мідяків, що ви не дурень.

Олівія Що ти на це скажеш, Мальволію?

Мальволію Я дивуюсь, як ваша милість може мати втіху з такого нездарного негідника! Я бачив недавно, як звичайний дурень,

* «Одяг (клобук) не робить ченцем» (латин.).

у якого не більше мозку, ніж у каменя, примусив його змовкнути. Бачите, він уже сам не свій: якщо ви не смієтесь, не подаєте йому приводу для жартів, він і слова не мовить. Слово честі, розумні люди, що регочуться, слухаючи оцих нарочитих дурнів, самі стають для них блазнями.

Олівія О, в тебе хворе самолюбство, Мальволіо, і зіпсований смак. Хто благородний, невинний і вільно мислить, той вважає ті речі, які тобі здаються гарматними ядрами, за дрібний пташиний шріт. Визнаний дурень не лихословить, хоч і насміхається щохвилини, а людина, відома за розумну, не насміхається, а тільки й робить, що засуджує.

Блазень Нехай пошле тобі Меркурій свої дари за те, що ти так мудро говориш про дурнів!

Входять Марія.

Марія Панночко, там, біля брами, якийсь молодик; він дуже хоче з вами поговорити.

Олівія Він од герцога Орсіно, правда?

Марія Не знаю, панночко. Це вродливий юнак з належним почтом.

Олівія Хто з моїх людей затримує його?

Марія Пан Тобіо, панно, ваш родич.

Олівія Будь ласка, забери його звідти: він завжди говорить, як божевільний. Фі!

Марія виходить.

Іди, Мальволіо. Коли це посланець від герцога, то я хвора чи мене нема вдома. Скажи, що хочеш, аби його позбавитись.

Мальволіо виходить.

Бачите, добродію, як ваші дурощі старіються й набридають людям?

Блазень Ти так говорила про нас, мадонно, ніби твоєму старшому синові судилося бути блазнем. Хай начинить Юпітер його череп мозком, бо он іде один з твоєї родини, в якого дуже кволаріа mater*.

* М'яка оболонка мозку (латин.).

Входить пан Тобіо Гик.

Олівія Клянуся честю, він напідпитку. Хто там біля брами, дядечку?

Пан Тобіо Якийсь добродій.

Олівія Добродій? Який добродій?

Пан Тобіо Та добродій — чорт би забрав ті оселедці! Ну що, п'янюго?

Блазень Шановний пане Тобіо!

Олівія Дядечку, дядечку, як ви так зрання дійшли до такого градусу?

Пан Тобіо Гратися? Не буду я гратися! Там хтось біля брами.

Олівія І справді. Хто ж то?

Пан Тобіо Хоч би й сам дідько, мені що до того? Повірте мені, кажу я! Ет, одно на одно виходить!

(Виходить)

Олівія На що схожа п'яна людина, блазню?

Блазень На втопленика, дурня й скаженого: перший зайвий ковток робить його дурнем, другий — скаженим, третій топить його.

Олівія Іди ж по слідчого, хай нагляне за дядечком, бо він у третьому ступені пияцтва — утопився. Іди слідкуй за ним.

Блазень Він іще тільки скажений, мадонно. Дурень доглядатиме скаженого.

(Виходить)

Входить Мальволіо.

Мальволіо Панно, той юнак присягається, що буде говорити з вами. Я сказав йому, що ви хворі, то він запевняє, що знає про це і тому прийшов з вами поговорити. Я сказав, що ви спите. Він, очевидячки, знав і це наперед, бо саме тому прийшов поговорити з вами. Що сказати йому, панно? Він озброєний проти всякої відмови.

Олівія Скажи йому, що він не говоритиме зо мною.

Мальволіо Це йому сказано, а він одповів, що буде стояти біля ваших воріт, як стовп біля дверей шерифа, а таки з вами говоритиме.

Олівія Якого ж то роду людина?

Мальволіо Чоловічого.

Олівія Якого ж роду той чоловік?

Мальволіо Щонайгіршого. Він розмовлятиме з вами хоч волею, хоч неволею.

Олівія Який він на вигляд і якого віку?

Мальволіо Не досить старий як на чоловіка і не досить молодий як на хлопчика. Ні риба ні м'ясо, так — на межі хлопчика й чоловіка. Він досить гарненький і говорить дуже зухвало. Можна подумати, що в нього ще не обсохло молоко на губах.

Олівія Хай іде сюди. Поклич мені камеристку.

Мальволіо Камеристко, панночка кличе!
(*Виходить*)

Входить Марія.

Олівія Дай мені моє покривало. Іди накинь мені його на обличчя. Вислухаємо ще раз посланця від Орсіно.

Входить Віола.

Віола Хто із вас шановна господиня цього дому?

Олівія Говоріть зо мною, я відповідатиму за неї. Чого ви бажаєте?

Віола Світлосяйна, чудова й незрівнянна красо, прошу вас, скажіть мені: ви господиня дому? Бо я ніколи не бачив її. Мені не хотілось би, щоб промова моя пішла марно, бо вона знаменито написана, а мені нелегко було вивчити її напам'ять. Добрі мої красуні, не смійтеся з мене, я дуже чутливий до найменшої неповаги.

Олівія Звідки ви прибули, пане?

Віола На це я можу дуже мало сказати, і цього пигання нема в моїй ролі. Панно ласкава, дайте мені скромно впевнитись, що ви господиня цього дому, щоб я міг далі вести річ.

Олівія Ви актор?

Віола Ні, потаємне моє серце. А проте, клянуся пазурами хитрошів, я не те, чим здаюся. Ви господиня дому?

Олівія Коли я не забагато беру на себе, то я.

Віола Справді, коли це ви, то багато на себе берете. Що в вашій волі дати, в тому відмовити не ваша сила. Та це не стосується того, що мені доручено. Я поведу далі мову свою на хвалу вам, а потім відкрию вам суть даного мені доручення.

Олівія Перейдіть до головного; я звільняю вас од похвали.

Віола Шкода, я доклав багато праці, щоб її вивчити, і вона поетична.

Олівія Тим більше схожа вона на вигадку. Прошу вас, залиште її при собі. Я чула, ви говорили нахабно біля моєї брами, і я дозволила вам зайти не так для того, щоб вас вислухати, як на те, щоб подивуватись вам. Коли ви безумні, йдіть, коли ви при своїм розумі, говоріть коротко. Мені нема часу брати участь у такому химерному діалозі.

Мальволіо Чи не час вам розпустити вітрила, добродію? Ваша путь пролягає туди.

Віола Ні, славний юнго. Я ще поплаваю тут. Приборкайте вашого велетня, принцесо. Скажіть мені ваше слово: я посланий.

Олівія Напевно, ви принесли мені жахливу вість, коли робите такий страшний вступ. Виконуйте своє доручення.

Віола Воно призначене тільки для вашого слуху. Прийшов я не з оголошенням війни і не з вимогою данини. Я маю в руці оливкову гілку, і миром сповнені мої слова, як і розважністю.

Олівія Однак згадайте — почали ви досить нечемно. Хто ви? Чого ви хочете?

Віола Нечемності, що я виявив, навчився я в тих, хто зустрів мене. Хто я і чого я хочу — це діло таємниче, як дівоча честь; для вашого слуху — святощі, для кожного іншого — святокрадство.

Олівія Залиште нас самих. Послухаємо ті святощі.

Марія виходить.

Ну, пане, який же ваш текст?

Віола Чарівна панно...

Олівія Потішлива наука, і чимало можна про неї сказати. Де ж міститься ваш текст?

Віола У грудях Орсіно.

Олівія В його грудях? А в якому розділі його грудей?

Віола Кажучи методично, в першому розділі його серця.

Олівія О, я вже читала: це ересь. Більше не маєте нічого сказати?

Віола Панно ласкава, дозвольте мені глянути на ваше обличчя.

Олівія Ви маєте якесь доручення від герцога до мого обличчя? Ви збилися з тексту. Та гаразд — ми підіймемо завісу й покажемо вам картину.

(Скидає вуаль)

Гляньте, пане, це змальовано мій образ. Добре зроблено?

Віола Чудово зроблено, якщо не підроблено!

Олівія Ні! Не боїться ні дощу, ні вітру!

Віола У цій красі сама рука природи
Змішала тонко барви найніжніші.
Жорстокість явите нелюдську ви,
Якщо в могилу візьмете цю вроду,
Для світу копії не залишивши.

Олівія О пане, я не буду така жорстокосерда. Я видам каталоги своєї краси: вона буде інвентаризована, і кожна частка її, кожен куточок будуть прикладені до мого заповіту; приміром, параграф перший — уста — досить малинового кольору, параграф другий — пара сірих очей, з повіками на додаток; параграф третій — одна шия, одне підборіддя, й таке інше. Ви послані сюди вихваляти мене?

Віола Я бачу, панно, — горді ви над міру.
Та будьте ви й дияволом — проте
Прекрасні ви, і пан мій любить вас.
Таку любов лишить без нагороди
Не можна, хоч би ви носили навіть
Корону незрівнянної краси!

Олівія Як любить він?

Віола З мольбою і сльозами,
З зітханнями і палом вогняним!

Олівія Він знає — я люблю його не можу,
Мені відомо: чесний він, шляхетний,
Багатий, юності не сплямував,

Хорошу має славу, вчений, смільний,
На вроду красень. А проте мені
Його не вільно покохати. Він
Давно вже міг би відповідь цю мати.

Виола Коли б я вас кохав, як мій владар,
З такою мукою, з таким жаданням,—
Відмови вашої я б не збагнув,
Не зрозумів.

Олівія І що ж би ви вчинили?

Виола Поставив би при вашому порозі
Я куреня, вас кликав би щодень,
Писав би вам поеми молитовні
І навіть серед ночі їх співав би.
Тоді ім'я лунало б ваше скрізь,
Струмочком серед пагорбів дзвеніло:
«Олівія!» О, не було б спокою
Серед стихій небесних і земних,
І жалощі вам полонили б душу!

Олівія Зробили б ви чимало. Хто ж ви родом?

Виола Значніший, ніж багатий. А проте
Я дворянин.

Олівія Перекажіть Орсіно:
Не могу я кохати його. Нехай
Не шле вже посланців — хіба що, може,
Ви принесете відповідь од нього.
Прощайте. От за працю вам дарунок.

Виола Ця праця не за плату. Захуйте
Свій гаманець. Не я — володар мій
Солодкої жадає нагороди.
Нехай у того, хто коханий вам,
Камінне буде серце! Хай зневагу
Любов зустріне ваша, горда панно!
Іду звідсіль! Прощайте!
(*Виходить*)

Олівія «Хто ж ви родом?»
«Значніший, ніж багатий. А проте
Я дворянин». Клянуся, правда цьому!
Твоє обличчя, мова, стан гнучкий,
І вчинки, й розум — твій шляхетський герб.
О, тихше, тихше... Що, якби слуга

Був паном?.. Та невже таки так скоро
Можливо заразитися? Я бачу,
Що цей юнак лукаво й невидимо
Мені залав у серце. Що ж, хай так!
Мальволіо!

Входить Мальволіо.

Мальволіо До послуг, ясна пані.

Олівія Наздоженіть зухвалого посла
Від герцога: він персня тут лишив
Проти моєї волі. Я не хочу
Цього дарунку, не бажаю я.
Щоб герцога надіями він пестив!
Коли до мене прийде цей юнак,—
Йому я все це поясню. Іди ж,
Мальволіо.

Мальволіо Іду, ласкава пані.
(*Виходить*)

Олівія Що я чиню, сама гаразд не знаю.
Боюся — зір мій серце обманив.
Що ж, доле! Всі ми ходим під тобою,
І що судилось — буде те зі мною.
(*Виходить*)

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА I

Берег моря.

Входять Антоніо й Себастьян.

Антоніо Ти не хочеш залишатись довше й не хочеш, щоб
я йшов з тобою?

Себастьян З ласки твоєї — ні. Зорі мої темно світять надо
мною. Лукавство моєї долі може, чого доброго, заразити і твою.

Тож дозволь мені нести моє горе самому: лиха була б нагорода за твою любов, коли б я склав його тобі на плечі.

Антоніо Скажи принаймні, куди ти простуєш?

Себастьян Ні, пробач, моя гадана мандрівка — тільки примха. Але я чую в тобі таку прекрасну нотку скромності, що левен — ти не будеш вимагати в мене відкрити мою таємницю, тому сам охоче признаюсь тобі в ній. Маєш знати, Антоніо, що ім'я моє Себастьян, хоч я й зову себе Родріго. Батько мій був той Себастьян із Мессаліна, про якого, я знаю, ти чув. Він залишив після себе мене й сестру, — ми вродились одночасно. О, коли б небесна воля судила нам одночасно і вмерти! Але ти, друже, став цьому на перешкоді, бо, може, за годину перед тим, як ти врятував мене з морської безодні, сестра моя потонула.

Антоніо Боже мій!

Себастьян Хоча й говорили люди, що вона дуже на мене схожа, не один, проте, звав її красунею. Та я, хоч і не міг поділяти з ними їхнього захоплення, сміливо скажу: сама тільки заздрість не могла назвати душу її прекрасною. Вона втонула, друже мій, у солоній воді, а я топлю її пам'ять у солоних сльозах.

Антоніо Пробач, друже, за погану гостинність.

Себастьян О добрий Антоніо, пробач мені за всі турботи!

Антоніо Коли ти не хочеш убити мене за мою любов — дозволь мені бути твоїм слугою.

Себастьян Коли ти не можеш знищити того, що зробив, тобто вбити того, кому врятував життя, то не вимагай цього. Прощай навіки! Серце моє таке сповнене чутливості, я настільки успадкував натуру своєї матері, що з найменшого приводу очі мої зраджують мене. Я йду до двору графа Орсіно. Прощай!

(Виходить)

Антоніо Усіх богів тобі благословення!
Навкруг Орсіно вороги мої,
А то б тебе зустрів я скоро знову.
Проте дарма! Не зважу на біду,
Услід тобі я, мов на гру, піду!

(Виходить)

Вулиця.

Входить Віола;
Мальволіо йде слідом за нею.

Мальволіо Це ви були шойно у графині Олівії?

Віола Так, добродію. Я йшов поволі і дійшов тільки до цього місця.

Мальволіо Вона вертає вам цього персня; ви могли б звільнити мене від турботи, якби забрали його самі. Крім того, вона просить вас рішуче запевнити свого герцога, що вона не хоче його. І ще одно: щоб ви не сміли більше приходити сюди з його дорученням, хіба лише на те, щоб сказати, як ваш герцог прийняв її слова. Беріть же!

Віола Вона не взяла у мене персня — і я не прийму його.

Мальволіо Слухайте, пане: ви його зухвало кинули їй, і її воля — повернути його вам. Коли він вартий того, щоб нахилитись, — ось він лежить у вас перед очима; а коли ні — хай належить цей перстень тому, хто знайде його.

(*Виходить*)

Віола Я не давала жодного їй персня!
Невже її я зчарувала, доле?
Вона на мене пильно так дивилась,
Аж ніби очі мову їй скували,
Й уривчасті були її слова.
Так, закохалась в мене, безперечно,
І ніжні хитрощі свого кохання
Послала з цим сердитим посланцем.
Не послав їй персня герцог мій —
Я в ній буджу солодкий пал бажання!
Нещасна! Краще б покохала снівид!
О ти, людська одеже! Як лукаво
Людські ти очі можеш обманити!
Як легко може лицемір відбити
Свій образ у восковім серці жінки!
Не ми цьому причина — наша квалість,
Не винні ми, що створено нас так!

Чим це кінчиться? Любить владар мій
Графиню палко,— ох, а я, нещасна,
Його люблю гарячим почуттям!
Вона ж, Олівія, мене кохає,
Обманена цим одягом. Що буде?
Коли юнак я — не мені шукати
Взаємності Орсіно; а коли
Я дівчина — зітхатиме даремно
Олівія прекрасна. Розв'яжи
Цей вузол, часе: я не маю сили
Розплутати клубок незрозумілий!
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Дім Олівії.

Входять пан Тобіо і пан Андреа.

Пан Тобіо Іди сюди, пане Андреа! Не бути після півночі в постелі — це значить рано вставати, а *diluculo surgere**, ти знаєш...

Пан Андреа Ні, їй-богу, не знаю. Але я знаю, що пізно не спати — це значить пізно не спати.

Пан Тобіо Хибний висновок — брідкий, як порожній кухоль. Просидіти довго після півночі, а потім лягти спати — це значить лягти рано. Хіба ж наше життя не складається з чотирьох стихій?

Пан Андреа Кажуть, що так: але я думаю, що воно складається з їжі й пиття.

Пан Тобіо Та ти вчений! Отож пиймо і їжмо! Гей, Маріє! Вина!

Пан Андреа Іде дурень, їй-богу!

* *Diluculo surgere saluberrimum est* — найкорисніше для здоров'я — це рано вставати (*латин.*).

Блазень А, серденька мої! Чи ви коли бачили вивіску «Три дурні»?

Пан Тобіо Здоров, осле! Отепер піде в нас діло на лад!

Пан Андреа Клянусь, у дурня чудесне горло. Я дав би сорок срібняків, щоб мати такі ноги й такий славний голос для співу, як має цей дурень. Йй же богу, ти хороше вчора молов нісенітницю, коли розповідав про Пігрогромітуса і про вапіанів, що пройшли за квебуський меридіан. Далєбі, це було дуже хороше! Я передав тобі срібняка для твоєї коханки — одержав ти його?

Блазень Я сховав твій подарунок, бо ніс пана Мальволю — не пужално; моя коханка білоручка, а мірмідонці — не пивниця.

Пан Андреа Знаменито! Найкращі жарти, кінець кінцем! Ну, тепер пісню!

Пан Тобіо Заспівай! Ось тобі срібняк — утни якої-небудь.

Пан Андреа Ось маєш і від мене; коли один рицар дає...

Блазень Яку вам пісню — про любов чи про доброзвичайність?

Пан Тобіо Про любов, про любов!

Пан Андреа Так, так! Що там мені доброзвичайність!

Блазень

(співає)

Де ти, любя, де ти бродиш,

Чом до мене не приходиш

Слухать пісні звук?

По розлуці йде кохання —

І це добре без ваганя

Знають дід і внук.

Пан Андреа Йй-богу, чудесно!

Пан Тобіо Чудесно, чудесно!

Блазень

(співає)

Що таке любов, чи знаєш?

Ти даремно утікаєш,

Як прийшла вона.

Що там буде — не вгадати;

Треба швидше цілувати —
Молодість мина!

Пан Андреа Медовий голос — присягаюся своїм риварством!

Пан Тобіо Спокусливий!

Пан Андреа Медовий і спокусливий.

Пан Тобіо Коли вдихати його носом, затхнути можна. А чи не вшкварити нам так, щоб саме небо затанцювало? Чи не злякати сову таким хором, що вимотав би з одного ткача три душі? Зробимо це?

Пан Андреа Коли ви мене любите — зробимо. Найкраще в світі — хор.

Блазень Клянусь вашою дамою, пане, найкраще в світі — хорт!

Пан Андреа То-то ж. Починаймо: «Мовчи, шахраю...»

Блазень «Мовчи, шахраю»? Але ж тоді я буду змушений називати вас, добродію, шахраєм!

Пан Андреа Я вже не вперше змушую людей називати мене шахраєм. Починаймо, дурню. Це починається так: «Мовчи...»

Блазень Я ніколи не почну, коли мовчатиму.

Пан Андреа Славно! Йй-богу! Ну, починаймо!

Співають хором. Входить Марія.

Марія Що це за котячий концерт? Коли моя пані не покличе свого ключника Мальволіо, щоб він випхав вас за двері, то не вірте тоді жодному моему слову.

Пан Тобіо Ваша пані — китайка, а ми — політики. Мальволіо — опудало, а «ми — три веселі молодці!» Хіба я йй не родич? Не одної з нею крові?

(Співає)

Тра-ля-ля-ля, тра-ля-ля-ля...

Колись у Вавілоні

Вже, любя панночко моя...

Блазень Йй-богу, пан рицар чудесно клеїть дурня!

Пан Андреа Так, він робить це непогано, коли в добрім настрої, і я теж. У нього це виходить майстерніше, зате в мене природніше.

Пан Тобіо

(співає)

Як день дванадцятий настав
У грудні того року,
Зійшлись...

Марія Ради бога, тихо...

Входить Мальволіо.

Мальволіо Подуріли ви, панове, чи що? Що у вас — ні стида, ні сорому, щоб горлати серед ночі, як п'яні лудильники? Ви, певно, хочете обернути дім моєї господині на корчму, що ревете на все горло свої пісні, нітрохи не стишуючи голосу? Чи ви не шануете ні місяця, ні осіб, ні часу?

Пан Тобіо Ми співали завчасу, добродію. Забирайтесь геть!

Мальволіо Пане Тобіо, я мушу поговорити з вами широ. Пані моя веліла сказати вам, що хоч вона й дала вам притулок як родичеві, але не хоче мати ніякого діла з вашим гультяйством. Коли не можете розлучитися з негідною своєю поведінкою, то пані охоче розлучиться з вами.

Пан Тобіо

(співає)

Прощай, прощай, красунечко моя...

Марія Гаразд, добрий пане...

Блазень

(співає)

Розлуки час настав...

Мальволіо Невже цьому правда?

Пан Тобіо

(співає)

Та не умру ніколи я!

Блазень

(співає)

Оце-то вже збрехав!

Мальволіо Це не робить вам честі.

Пан Тобіо

(співає)

Чи не прогнать його мені?

Блазень

(співає)

Не проженете, ні, ні, ні!

Пан Тобіо

(співає)

За двері витурити вмигь!

Блазень

(співає)

Ану ж бо, спробуйте, зробіть!

Пан Тобіо Ви збилися з плугу, мосьпане! Ви казна-що городите! Ти ж ключник — та й годі! По-твоєму, коли ти чеснотливий, то не бувати на світі ні пирогам, ні пиву?

Блазень Правда, клянуся святою Анною! Та й імбир не пектиме в роті!

Пан Тобіо Авжеж! Ідіть, мосьпане, забирайтесь, поки цілі! Вина, Маріє!

Мальволіо Якби ви, Маріє, хоч трохи дорожили ласкою вашої пані, то не потурали б цій розпусті. Вона знатиме про це, вірте моєму слову.

(Виходить)

Марія Іди, іди, капловух!

Пан Андреа А було б так само добре, як випити натщесерце, — викликати цього пахолка на двобій, а потім не з'явитись і пошити його в дурні!

Пан Тобіо Зроби так, рицарю! Я напишу для тебе виклик чи на словах перекажу йому про твій гнів.

Марія Любий пане Тобіо, потерпіть цю ніч. Відколи той юнак від герцога був сьогодні у пані, пропав її спокій. А з мосьє Мальволіо я впораюсь сама. Коли я не зроблю з нього посміховища, то можете вважати, що в мене не вистачить розуму лежати рівно в постелі. Я знаю, що можу це зробити.

Пан Тобіо Гаразд, гаразд. Розкажи, що ти знаєш про нього.

Марія Мені часом здається, що він щось на взірєць пуританина.

Пан Андреа О, якби я так думав, то побив би його, як собаку.

Пан Тобіо Що? За те, що він пуританин? Які ж твої підстави, дорогий рицарю?

Пан Андреа Ті підстави, що я хотів би підставити йому ногу.

Марія Який він там у біса пуританин — підлабузник, та й годі, осел, що вивчився пишної мови та її розсипає її пригорщами. Він страшенно самовпевнений і гадає, що весь набитий чеснотами, та й вірить свято, що хто тільки гляне на нього, так і закохається. От саме на цій vadі я збудую свою помсту.

Пан Тобіо Що ж ти думаєш зробити?

Марія Підкидатиму йому туманні любовні листи. В них матиме він опис своєї борідки, ніг, ходи, виразу очей; буде там і про лоб, і про колір обличчя. Я вмію писати дуже схоже на руку графині, вашої небоги. Коли нам трапиться часом забута записка, то ми насилу можемо розпізнати, хто з нас її писав — я чи пані.

Пан Тобіо Знаменито! Я чую славний жарт!

Пан Андреа І мій ніс теж його унюхав.

Пан Тобіо Він подумає, що ті листи, які ти йому підкинеш, од моєї небоги, і що вона в нього закохалася.

Марія От-от, ви вгадали, якої масті мій коник!

Пан Тобіо І ти на цьому конику обернеш його на осла.

Марія На осла, я певна.

Пан Андреа О, це буде пречудесно!

Марія Розкішна витівка, запевняю вас. Я знаю, моє зілля вплине на нього. Я поставлю вас двох, а блазня третього там, де він матиме знайти листа. Пильнуйте, як він його буде тлумачити. На сьогодні досить, — добраніч, і хай вам присниться наш жарт. Прощайте!

(Виходить)

Пан Тобіо Добраніч, амазонко Пентезілеє!

Пан Андреа Як на мене, славна вона дівка!

Пан Тобіо Добре вивчена гонча і обожнює мене. Та що в цім дивного?

Пан Андреа Мене теж якось обожнювали.

Пан Тобіо Ходімо спати, рицарю. Треба б, щоб тобі ще прислали грошей.

Пан Андреа Коли мені не пощастить одружитися з твоєю небогою, то я сильно схибив у розрахунках.

Пан Тобіо Пиши тільки, щоб тобі прислали грошей. Коли ж вона не буде твоєю, то назви мене безголовим.

Пан Андреа Коли я цього не зроблю, то не вір мені ніколи. Розумій, як хочеш.

Пан Тобіо Ходімо, ходімо! Я зготую грогу. Пізно вже лягати спати. Ходім, рицарю, ходім, рицарю!

Виходять.

СЦЕНА 4

Палац герцога.

Входять герцог, Віола, Куріо та інші.

Герцог Хай грає музика! Привіт вам, друзі!
Ну, любий мій Цезарію, ту пісню,
Ту пісню давню ще й стару, що вчора!
Вона немовби зм'якшує мій пал
І пестить вухо краще, як мінливі
І пустотливі арії сучасні.
Один куплет лиш!

Куріо Жаль — нема того,
Хто міг її, владарю, проспівати!

Герцог Кого саме?

Куріо Феста, жартівника, пане мій, блазня, що не раз
вельми тишив батька пані Олівії. Він десь недалеко.

Герцог Розшукати негайно Феста, а тим часом заграйте
цей мотив.

Куріо виходить. Музика.

Мій любий хлопче,
Як доведеться покохати тобі,
Згадай мене в солодкому стражданні,
Я ж бо такий, як всі ті, хто кохає,—
Мінливий і зрадливий. Так, у всім,

- Опріч одного в серці почуття,
Одного образу. Що, гарний наспів?
- Віола* Чудовий! Він бринить, немов луна
В чертозі, де кохання владарює.
- Герцог* Прекрасно сказано! Ручусь життям,
Що хоч і юний ти, а вже твій погляд
Не раз спинявся на коханій. Правда ж?
- Віола* Так, волод'арю.
- Герцог* Ну, яка ж вона?
- Віола* До вас подібна.
- Герцог* Коли справді так,
Тебе вона не гідна. Скільки літ їй?
- Віола* Вона у вашім віці.
- Герцог* Не гаразд,
Клянуся небом! Жінці-бо годиться
Виходити за старшого літами,
Щоб повновладно в серці панувать.
Адже, мій хлопче, хоч і як себе
Ми хвалимо, а визнати належить,
Що ми міпльвіші в своїх чуттях,
Ніж внучки Єви.
- Віола* Суша правда, пане.
- Герцог* Отож нехай твоя кохана буде
Молодша, аніж ти, бо всі жінки —
Троянди, що, розцвівши, одцвітають.
- Віола* Ох, правда ваша! Як це боляче
Зів'янути, лиш розквіту дійшовши!
- Входять Куріо з Блазнем.
- Герцог* Вчорашню пісню заспівай нам, друже.
Цезарію, запам'ятай її.
Це стародавня, проста, люба пісня,
Її співають вечорами прялі,
Вона коханням грається невинно,
Як пізній вік.
- Блазень* Співати, володарю?
- Герцог* Прошу, співай.

Музика.

Блазень Смерте, смерте, скоріш прибувай!
Кипариси отінять могилу.
Ти, дихання, скоріш вилітай!
Це ж кохана рука мене вбила.
Оповийте зеленим плющем
Саван білий.
Всі чуття, що палали вогнем,
Відлетіли.
Хай не буде квіток дорогих
На труні моїй чорній,
Хай ніхто мене з друзів моїх
До грудей не пригорне!
Поховайте без слів і розмов
Прах мій тлінний,
Щоб довіку ніхто не знайшов
Домовини!

Герцог Ось тобі за твою працю.

Блазень Яка ж це праця, мій пане? Мені самому, пане,
спів дає насолоду.

Герцог Коли так — плачу тобі за твою насолоду.

Блазень Гаразд! За насолоду рано чи пізно треба платити.

Герцог Тепер дозволь мені тебе звільнити.

Блазень Хай зласкавиться над тобою бог меланхолії, і хай кравець пошиє тобі одержу з тафти мінливого кольору! Твоя душа — справжній опал! Я посилав би людей з такою рівною вдачею, як у тебе, на море: хай би вони плавали собі всюди, невідомо куди й для чого. Прощай!

(*Виходить*)

Герцог Нехай усі, крім Цезарію, вийдуть!

Курію й почет виходять.

Ще раз, Цезарію, піди до неї.
До царственно-жорстокої красуні,
Скажи: шляхетніша моя любов
За цілий світ, у ній немає бруду.
Багатства всі, усі дари фортуни —
Зрадливе це, як і сама фортуна,
Але її краси алмаз прекрасний
Мені **навіки** душу полонив.

Віола А як вона вас, пане, не кохає?

Герцог Не жду такої відповіді я.

Віола Ви уявіть — є дівчина на світі,
Що любить вас із мукою такою,
Як ви Олівію, а ви її
Не любите. Що слід вчинити їй?

Герцог Такої пристрасті жіноче серце
Вмістить не може, як моє вмістило.
Любов жіноча — це лише жага,
Порив це плоті, а не серця пал,
Тому ця пристрасть швидко так минає.
Моя любов голодна, ніби море,
Тож не рівняй кохання, що до мене
Жінки примхливі можуть відчувати,
З моїм коханням.

Віола А проте я знаю...

Герцог Що знаєш ти?

Віола Жіночу марну пристрасть!
Вони зрадливіші і справді серцем.
Була у батенька мого дочка,
Яка могла б вас полюбити, пане.

Герцог Життя її?

Віола Листок порожній, пане.
Чуттів своїх вона не виявляла,
А таємниця, як гробак у квітці,
В'ялила личенько її рожеве —
І, повна туги чорної й тяжкої,
Вона, немовби статуя терпіння,
До горя усміхалася. Така була
Любов її — любов жіноча, справжня.

Герцог Твоя сестра померла від любові?

Віола Я — дочки всі й сини, що є в родині,
Проте не знаю... Що ж, іти мені
До тої дами?

Герцог Так, мій милий хлопче.
Біжи, лети, дай цей дарунок їй:
Любов моя терпіти більш не може.

Виходять.

СЦЕНА 5

Сад Олівії.

Входять пан Тобіо, пан Андреа й Фабіан.

Пан Тобіо А йди-но сюди, пане Фабіане.

Фабіан А звісно, йду: коли я втрачу хоч краплю цього жарту, то хай мене зварять у казані з меланхолією.

Пан Тобіо Ти будеш радий, коли та шельма пошиється в дурні?

Фабіан Буду найщасливіший з людей! Ви знаєте, одного разу він позбавив мене ласки графині через ведмежі лови.

Пан Тобіо На злість йому ми спустимо ведмедя ще раз і посміємося з нього так, що на ньому живого місця не лишиться. Правда, пане Андреа?

Пан Андреа Коли ми цього не зробимо, то й жити не варт.

Пан Тобіо Он іде наше чортеня.

Входить Марія.

Ну як там, індійське моє золото?

Марія Сховайтесь всі троє за те дерево: йде Мальволіо. Він був там, на сонці, півгодини вивчав манери перед власною своєю тінню. Дивіться пильно, — ручуся, що цей лист оберне його в премудрого йолопа. Тихше, ради нашої витівки! Лежи тут!

(Кидає на землю листа)

Он наближається рибка, яку нам треба зловити на вудку.

(Виходить)

Входить Мальволіо.

Мальволіо Це тільки щастя; все — щастя. Марія якось сказала мені, що графиня любить мене, і я чув сам, як вона виразно натякала, що коли б у когось закохалась, то був би то чоловік, подібний до мене. Крім того, вона поводить ся зо мною з більшою пошаною, ніж із будь-ким, хто їй слугує. Що ж тут роздумувати?

Пан Тобіо Яка самовпевнена тварюка!

Фабіан Ох, тихше! Ці мудрування обертають його на знаменитого індику. Ач як настовбурчилося пір'я!

Пан Андреа От, їй-богу, відлупцював би я цього мерзотника!

Пан Тобіо Тихо, кажу!

Мальволіо Якби я був графом Мальволіо...

Пан Тобіо Ах, негідник!

Пан Андреа Пристукнути його! Пристукнути його!

Пан Тобіо Тихо, тихо!..

Мальволіо Є такі приклади. Пані Стрейчі вийшла заміж за камердинера.

Пан Андреа А, пропав би ти, розпуснику!

Фабіан Ох, тихше! Тепер він поринув по самі вуха. Дивіться, як його надимає уява.

Мальволіо Три місяці минуло, як я з нею одружений; я сиджу в своєму маєтку...

Пан Тобіо Якби мені лук, щоб попасти йому в око!

Мальволіо Скликаю своїх підданців, сам у оксамитовій мережаній одежі; тільки-но встав з постелі після денного відпочинку, залишивши в сні Олівію...

Пан Тобіо Грім та блискавка!

Фабіан Тихше, тихше!..

Мальволіо А потім знаходить на мене панська примха, і, глянувши на них удавано скромним поглядом, я кажу їм, що знаю своє місце так, як я хотів би, щоб вони знали своє,— і прошу покликати мого свояка Тобіо.

Пан Тобіо Тисяча проклять!

Фабіан Та тихше ж, тихше, тихше, прошу вас!..

Мальволіо Семеро моїх слуг слухняно біжать по нього. Я тим часом нахмурюю лоб, заводжу, можливо, годинника чи там граюся з якоюсь коштовною річчю. Тобіо підходить; він уклоняється мені...

Пан Тобіо Невже залишити цього молодця живим?

Фабіан Хоч би кіньми тебе топтали — мовчи.

Мальволіо Я так-от простягаю йому руку й ховаю мою дружню усмішку під суворим поглядом.

Пан Тобіо Невже Тобіо не вдарить тоді тебе по пиці?

Мальволіо І кажу: родичу мій Тобію, доля з'єднала мене з твоєю небогою, і це дає мені право говорити...

Пан Тобіо Що, що?..

Мальволіо Ти повинен облишити своє пияцтво...

Пан Тобіо Ах ти шолудивий!

Фабіан Потерпіть, а то пропаде наш задум.

Мальволіо Крім того, ти марнуєш свій час із бовдуром.

Пан Андреа Це про мене!

Мальволіо Із таким собі паном Андреа...

Пан Андреа Я так і знав, що це про мене, бо не раз уже мене називали бовдуром.

Мальволіо А це що таке?

(Підіймає листа)

Фабіан Попався на принаду!

Пан Тобіо Ох, мовчіть! Нехай дух жарту навіє йому читати вголос!

Мальволіо Клянусь життям, це почерк моєї господині: ось її «ц», її «у» і її «т». Саме так вона пише велике «Т». Це, безперечно, її рука.

Пан Андреа Її «ц», її «у», її «т». Що воно?

Мальволіо

(читає)

«Невідомому коханому цей лист і найкращі мої побажання»,— безперечно, її вислів. Стривай, ось печатка! Цсс! І печатка її— з головою Лукреції, та сама печатка, що нею вона звичайно запечатує свої листи. Так, це моя пані. Хто ж інший?

Фабіан Загруз по саме тім'я!

Мальволіо

(читає)

«Юпітер знає, що люблю,
Одну плекаю мрію,
Але назвать любов мою
Нікому я не смію».

Назвати не смію. О, коли б це був ти, Мальволіо!

Пан Тобіо Повісив би тебе, тварюко!

Мальволіо

(читає)

«Усім закон слова мої,
Але з коханням криюсь.
Це «М», це «О», це «А», це «І» —
Назвати не надіюсь».

Фабіан Премудра загадка!

Пан Тобіо Чудове дівчатко, кажу я вам!

Мальволіо М, О, А, І — стривай, подумаймо, подумаймо, подумаймо.

Фабіан Ну й піднесла ж вона йому!

Пан Тобіо І як же воно йому до смаку!

Мальволіо «Усім закон слова мої...» Ну, її слова можуть бути мені законом: я служу їй; вона моя пані. Це ясно всякому; тут нема чого роздумувати... А кінець! Що могла б значити ця ниточка літер? Коли б я міг зробити так, щоб це було схоже на щось у мені... Стривай! М, О, А, І...

Пан Тобіо Так, так, думай. Потрапив на слід!

Фабіан Пес загавкав, ніби почув лисицю.

Мальволіо «М» — Мальволіо, ну, так починається мое ім'я.

Фабіан Хіба я не казав, що так він це й зрозуміє? У цього песика прекрасний нюх.

Мальволіо «М». Але тоді нема узгодження з дальшим. Мало б далі йти «А», а йде «О».

Фабіан На цьому «О», сподіваюсь, усе й кінчиться.

Пан Тобіо Або закінчиться, або я відлупцюю його так, що він закричить «О»!

Мальволіо А далі йде «І».

Фабіан Еге, якби ти мав око на потилиці, то побачив би більше ганьби позаду, ніж щастя попереду.

Мальволіо М, О, А, І... Це не так зрозуміло, як здавалось; а проте, коли трошки переставити, то якраз виїде на мене, бо кожна літера є в моему імені... Стривай, далі проза.

(Читає)

«Коли це потрапять у твої руки, обміркуй. Зоря моя вища за твою, але не бійся величі: одні родяться великими, інші здобувають велич, а на декого вона падає згори. Доля твоя розкриває тобі обійми; хай твоя кров і твоя душа охоплять її. І, щоб привчити себе до того,

чим ти станеш, скинь свою смиренну оболонку і явись іншим. Не церемонься з моїм родичем, будь суворий із челяддю; хай уста твої виголошують промови державного значення; поведься не як усі; це радить тобі та, що по тобі зітхає. Згадай, хто хвалив твої жовті панчохи і бажав бачити тебе у підв'язках навхрест,—запам'ятай це! Вперед, твоя доля в твоїх руках! Коли ні, то нехай я й далі бачитиму тебе ключником, товаришем слуг, негідним торкнутися перстів Фортуни. Прощай! Та, що хотіла б помінатися з тобою послугами. Щаслива нещасливиця...» Це ясно, як божий день. Я буду гордий, я промовлятиму про державні справи, я скину геть пана Тобію, я змию з себе негідні знайомства, я буду таким, як треба. Я не обманюю себе, і уява не може мене ошукати. Усе говорить за те, що моя господиня кохає мене. Недавно вона хвалила мої жовті панчохи і те, що мої підв'язки перехрещені; в цих словах вона освідчує своє кохання і тонким натяком змушує мене одягатись під її смак. Спасибі моїй зорі, я щасливий. Я буду стриманим, гордим, носитиму жовті панчохи і перехрещені підв'язки. Хвала Юпітерові й моїй зорі! Одначе є ще постскрипtum.

(Читає)

«Ти не можеш не здогадатись, хто я. Коли ти відповідаєш на мою любов, вияви це своєю усмішкою — твої усмішки тобі дуже до лиця. Тому завжди усміхайся в моїй присутності, любий мій, коханий, благаю тебе!» Хвала тобі, Юпітере! Я буду усміхатись, я буду робити все, що ти хочеш від мене!

(Виходить)

Фабіан Моєї участі в цій розвазі я не віддав би ні за які дукати.

Пан Тобію Я ладен одружитись із цим дівчатком за такий жарт!

Пан Андреа І я теж.

Пан Тобію І не просив би іншого посагу, крім такого самого жарту.

Пан Андреа І я теж.

Фабіан Он іде наша мила рибалонька.

Входить Марія.

Пан Тобію Хочеш, я підставлю тобі потилицю під твою ніжку?

Пан Андреа Або я?

Пан Тобіо Хочеш, я програю в кості свою волю і стану твоїм рабом?

Пан Андреа Або я?

Пан Тобіо Ти навіяла йому такий сон, що, коли ці примари покинуть його, він збожеволіє.

Марія Ні, скажіть правду, це вплинуло на нього?

Пан Тобіо Як горілка на стару бабу.

Марія Коли ви хочете побачити наслідки нашого жарту, зверніть увагу на першу його появу при моїй господині: він прийде до неї в жовтих панчохах, а цей колір вона ненавидить, і в перехрещених підв'язках — мода, якої вона терпіти не може; і він буде усміхатись, дивлячись на неї, а це якраз не пасує до її настрою, бо вона запала в меланхолію, і це навіє їй тільки презирство до нього. Коли ви хочете це побачити, ходімо зо мною.

Пан Тобіо До брам самого пекла, незрівнянний дияволе до-тепності!

Пан Андреа І я теж.

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Сад Олівії.

Входять Віола й блазень з барабаном.

Віола Здоров будь, друже, із своєю музикою! Ти живеш при барабані?

Блазень Ні, пане, я живу при церкві.

Віола Хіба ти церковнослужитель?

Блазень Ні, пане, я біляцерквжитель, бо живу в себе у домі, а дім наш стоїть біля церкви.

Віола Ти ще скажеш, що доброго, що король живе коло жебрака, бо жебрак крутиться коло королівського двору; або що церква міститься при барабані, якщо барабан стоїть біля неї.

Блазень Ваша правда, паночку. Подумати тільки, що за часи настали! Усяке речення для розумної голови — тільки замшева рукавичка. Узяв та й вивернув!

Віола Безперечно. Хто вміло грається словами, у того вони легко робляться грайливими.

Блазень Тому я й хотів би, паночку, щоб у моєї сестри не було імені.

Віола Через віщо?

Блазень Через те, що ім'я — це слово; а коли почати гратися з ним, то вийде, що граються з моєю сестрою. Це до добра не приводить. Слова, бачите, стали продажними, як їх зганьбили очоками.

Віола З'ясуй мені це.

Блазень Йй-богу, паничу, не можу цього зробити без слів; а слова поробилися такими брехливими, що мені неприємно до них удаватися.

Віола Ручусь, ти веселий хлоп'яга, і до всього тобі байдуже!

Блазень Ні, пане, це не так. До дечого мені ~~не~~ байдуже; а до вас, по ширості, таки байдужісінько. Хоч би ви й невидимі стали — про мене.

Віола Чи ти не дурень графині Олівії?

Блазень Аж ніяк, паночку; у графині Олівії нема ніяких дурощів; вона не держатиме в себе дурня аж доти, поки не вийде заміж. Дурні, бачте, так подібні до чоловіків, як сардинки до оселедців, — чоловіки більші. Я не її дурень, я її перекручувач слів.

Віола Я недавно бачив тебе у графа Орсіно.

Блазень Дурість ходить, як сонце, навкруг світа і світить усюди. Мені було б жаль, пане, коли б дурень так часто бував з вашим господарем, як із моєю господинею: мені здається, я бачив там вашу премудрість.

Віола Коли ти береш на глум мене, то я більше не хочу говорити з тобою. Ось маеш на чарку.

Блазень Нехай пошле тобі Юпітер бороду, як тільки матиме запас волосся.

Віола Присягаюсь, я майже сам не свій від однієї бо-ни, хоч і не хотів би, щоб вона росла на моєму підборідді. Пані я вдома?

Блазень

(розглядаючи монету)

Чи могла б пара таких-от мати дітей, паночку?

Віола Так, коли їх тримати вкупі і пустити в обіг.

Блазень Я охоче зіграв би роль Пандара Фрігійського, е, щоб поєднати Крессіду з цим Троїлом.

Віола Бачу, ти вміло жebraеш.

(Дає йому ще одну монету)

Блазень Не велика штука жebraти з жebraчкою. Крессіда а жebraчка. Моя пані дома, прошу вас. Я скажу їй, відкіля ви, г хто ви і чого хочете — це вже поза моїм обрієм; я міг би ска-и «стихією», але це надто утерте слово.

(Виходить)

Віола Розумний досить він, щоб грати дурія,
Чималий розум справді тут потрібен:
Він мусить добре знати вдачу, й стан,
І настрої тих, кого бере на посміх,
А не як сокіл навчений вбивати
Усе, що бачить. Це не легша річ,
Ніж бути мудрецем. Адже та дурість,
Що удає він хитро до кінця,
Могла б лиш зіпсувати мудреця.

Входять пан Тобіо і пан Андреа.

Пан Тобіо Привіт вам, пане!

Віола І вам, добродію!

Пан Андреа Dieu vous garde, monsieur.

Віола Et vous aussi; votre serviteur.*

* Хай вас бог береже, пане.
І вас теж; я до ваших послуг (фр.).

Пан Андреа Сподіваюся, що так, і я до послуг ваших.

Пан Тобіо Ви хочете ввійти в дім? Моя небога бажає, щоб ви ввійшли, якщо маєте до неї справу.

Віола Я зворушений нею... Тобто я хотів сказати: рушаю до неї.

Пан Тобіо Тоді ноги на плечі — і марш.

Віола Мої ноги краще розуміють мене, ніж я розумію ваш вислів. Що ви хочете сказати?

Пан Тобіо Хочу сказати, щоб ви йшли, щоб ви увійшли.

Віола Я й зроблю те, чого ви хочете. Але нас випередили.

Входять Олівія й Марія.

Чарівна, незрівнянна пані, хай зішле на вас небо дощ суцільних ароматів!

Пан Андреа

(вбік)

Цей юнак — умілий придворець. «Дощ ароматів» — чудесно!

Віола Моя справа, пані, не має голосу ні для кого, окрім вашого доброзичливого й ласкавого слуху.

Пан Андреа

(вбік)

«Аромати», «доброзичливий» і «ласкавий» — запам'ятаю всі три вислови.

Олівія Зачиніть садові двері і лишіть нас — я хочу вислухати його.

Пан Тобіо, пан Андреа й Марія виходять.

Вашу руку, пане.

Віола Мій обов'язок, пані, вам коритись.

Олівія Як вас зовуть?

Віола Цезаріо, графине,—
Таке ім'я у вашого слуги.

Олівія Мого слуги? О, радості такої
Ще світ не зазнавав від того дня,

Як лестощі назвали компліментом!
Юначе, ви — слуга Орсіно.

Віола

Він

Є ваш слуга, то я й повинен бути
Слугою вашим.

Олівія

Зовсім я про нього

Не думаю,— його ж думки хай ліпше
Лишаться незаписаним листком,
Ніж мають завжди мною наповнятись.

Віола

Графине, я прийшов, щоб нахилити
До нього мислі ваші.

Олівія

О, пробачте,

Про нього я заборонила вам
Заводить мову. Та якби почула
Від вас я іншу річ — вона мені
Над музику небесних сфер була б.

Віола

Прекрасна пані...

Олівія

Зрозуміть мене

Я вас благаю. Я послала вам
Навздогін персня, дар зачарування.
Я обманула і себе, й слугу —
Боюсь, що й вас. Судіть мене суворо —
Цього я варта, нав'язавши вам
З лукавством недостойним річ не вашу,
Як це ви знаєте. Що ви могли
Подумати про честь мою? Якими
Її разили вбивчими думками,
Властивими тирановій душі?
Для розуму проникливого досить
Явила я, і все ви зрозуміли.
Не груди криють, а легкий серпанок
Моє нещасне серце. Що ж, тепер —
За вами слово.

Віола

Я жалію вас.

Олівія

Крок до любові!

Віола

Анітрохи, пані:

І ворогів буває часом жаль.

Олівія

Що ж, бачу, знов для сміху час настав!
Як легко жебракові запишатись!
Проте дарма! Як здобиччю упасти,
То краще перед левом, аніж вовком!

СЦЕНА 2

Дім Олівії.

Входять пан Тобіо, пан Андреа й Фабіан.

Пан Андреа Ні, далєбі, я більш не залишусь.

Пан Тобіо Твої причини, дорогий мій шаленцю? Назови свої причини!

Фабіан Я хочу знати причини, чому пан Андреа так чинить.

Пан Андреа Ну, я бачив, як твоя небога була куди ласкавіша з герцогським слугою, ніж із твоїм другом. Я бачив їх у саду.

Пан Тобіо Вона в той час бачила тебе, друже мій?

Пан Андреа Не гірше, ніж я тебе зараз бачу.

Фабіан Це був великий доказ її любові до вас.

Пан Андреа Чорт забирай! Ви хочете зробити з мене осла?

Фабіан Я доведу вам це, пане мій, законним порядком. Ум і розум присягнутьесь в цьому.

Пан Тобіо А вони були присяжними ще до того, як Ной став мореплавцем.

Фабіан Вона виявила ласку до юнака на ваших очах тільки для того, щоб роздразнити вас, пробудити вашу заснулу мужність, влити вогонь у ваше серце і полум'я у вашу печінку. Тож ви мали підсипатися до неї з такими свіженькими жартами, щоб отой юнак язика проковтнув. Цього від вас сподівались — і дістали розчарування: ви дозволили часові змити подвійну позолоту цього випадку, і тепер ви, на гадку графині, попливли на північ, де будете висіти, як крижинка на бороді голландця, поки не поправите цього діла якимось мужнім вчинком або достойною політикою.

Пан Андреа Коли вже так, то краще мужність, бо я ненавиджу політику. По-моєму, що пуританин, що політик — однаково.

Пан Тобіо Гаразд, будуй своє щастя на мужності. Виклич графського юнака на двобій, порань його в одинадцятьох місцях, моя небога як почує про це, то будь певен: жодна звідниця в світі не зможе відрекомендувати тебе жінці так, як слова мужності.

Фабіан Іншого способу нема, пане Андреа.

Пан Андреа Згоден хто-небудь із вас віднести йому мій виклик?

Пан Тобіо Піди напиши йому войовничою рукою; висловлюйся гостро й коротко; дарма, чи буде воно дотепно, або красномовно й вигадливо. Чорни його, скільки чорнила вистачить. Коли «тикнеш» йому разів зо три — це не завадить; і хоч скільки брехні вмістить твій лист, хоч би він був завбільшки з уерське ліжко, пиши не вагаючись. Нехай у твоїм чорнилі буде досить жовчі, то пиши хоч і гусячим пером. Ну, до діла!

Пан Андреа Де я знайду вас?

Пан Тобіо Ми прийдемо до тебе в *cubiculo** Іди.

Пан Андреа виходить.

Фабіан Дорогий це для тебе чоловік, пан Тобіо?

Пан Тобіо Хе, я обійшовся йому дорогенько, друже мій, — в тисяч, мабуть, зо дві.

Фабіан Матимемо від нього неабиякого листа, але ж ти його не передаси?

Пан Тобіо Коли так, то не вір мені більше ніколи. Я буду всіма засобами підбивати юнака вийти на його виклик. Я думаю, їх волами не стягнеш в одне місце. Що ж до Андреа, то коли в його печинці знайдеться стільки крові, щоб викупати блоху, то я ладен з'їсти всю решту його.

Фабіан Та й його супротивник, отой юнак, здається мені, не дуже-то лютий.

Пан Тобіо Диви, он іде пташечка наша.

Входить Марія

Марія Коли ви хочете посміятися до сліз, то йдіть за мною. Той йолоп Мальволіо зробився ідолопоклонцем, справжнім віровідступником, бо жоден християнин, що хоче мати спасіння, істинно віруючи, не може вірити в таку безліч неможливих речей. Він у жовтих панчохах.

Пан Тобіо І з під'язками навхрест?

Марія Так, і як же це бридко! Достоту вчитель, що веде школярів до церкви! Я назирці ішла за ним, як убивець. Він виконує кожен пункт листа, що я йому підкинула: усміхається так, аж на обличчі його утворюється більше ліній, ніж на новій карті з обома Індіями. Ви не бачили нічого подібного. Я ледве могла

* В спальню (*латин.*).

стриматись, щоб не кинути в нього чим-небудь. Я певна, пані моя вдарить його; а коли вона це зробить, він усміхатиметься знову, вважаючи це за велику ласку.

Пан Тобіо Ходімо, веди нас, веди туди, де він.

Входять.

СЦЕНА 3

Вулиця.

Входять Себастьян і Антоніо.

Себастьян Тебе я турбувати не хотів,
Та як турбота ця для тебе мила,
То я й не дорікатиму тобі.

Антоніо Ніяк не міг тебе я кинуть:
Мое бажання стрітися з тобою
Було міцніше сталі. Я боявся,
Щоб не спіткало щось тебе погане.
У цім тобі не знаному краю,
Де ти не маєш друзів ані кривих,—
Коротше — це любов і приязнь щира
Мене погнала, щоб тебе знайти.

Себастьян Антоніо, спасибі щиросерде!
За послуги негідно часом платять,—
Проте коли б я мав чим заплатити,
То ти найвищу мав би нагороду.
Ну що ж, підем оглянемо це місто?

Антоніо Помешкання для вас оглянемо спершу.

Себастьян Я не втомивсь, до ночі ще далеко,
Прошу тебе, мій друже, подивімось
На пам'ятки минувшини бучної,
Якими це прославилося місто.

Антоніо На жаль, ходить мені тут небезпечно:
В морському бої з кораблем Орсіно
Одного разу так я прислужився,
Що вже не знаю, чим і відслужить.

Себастьян Ти, певно, вбив людей його багато?

Антоніо Ні, не такий кривавий злочин мій,
Хоч і могло дійтися там до крові.

Могли б, звичайно, заплатити ми
За те, що взято; наші городяни
І заплатили; та моя натура,
Мій друже, не дозволила цього.
І ось тепер, як тут мене спіймають,
То візьмуть з мене дорогу ціну.

Себастьян Так, небезпечно вам ходити відкрито.

Антоніо Ось, пане, маєте мій гаманець.
На півдні міста, у заїзді «Слон»
Приміщення найкращі. Там замовлю
Вечерю добру я, допоки будеш
Ти старовини міста оглядять.
І там-таки застанеш ти мене.

Себастьян Нащо ж мені твій гаманець?

Антоніо На те,
Що як побачиш ти якусь дрібничку,
То б міг її купити без вагання,—
А то в кишенях, мабуть, вітер свище.

Себастьян Прощай. Твоім я буду скарбником
З годину.

Антоніо Тож в «Слоні»?

Себастьян Ну, певна річ.

Виходять.

СЦЕНА 4

Сад Олівії.

Входять Олівія й Марія.

Олівія Послала я по нього. Прийде він —
Чим пригостить його? Чим надарити?
Купити, знаю, молодощі легше,
Ніж ублагати чи позичить... Де ж
Мальволіо? Він чемний і поважний
І як слуга для цієї годен справи.
Де він?

Марія Він скоро буде тут, графине. Він якийсь чудний, неначе збожеволів.

Олівія Чом, що таке? У маячню запав?

Марія Ні, пані моя, він тільки усміхається: краще було б, якби при вас була яка охорона, як він прийде, бо цей чоловік, безперечно, з глузду з'їхав.

Олівія Поклич його.

Марія виходить.

Як він, безумна й я,
Коли скорботне божевілля можна
З веселим божевіллям порівняти.

Входить Марія з Мальволіо.

Олівія Як поживаєш, Мальволіо?

Мальволіо Чудово, графине, хе-хе...
(Усміхається мрійно)

Олівія Ти усміхаєшся, а я тебе
Якраз покликкала в сумному ділі.

Мальволіо Сумному, графине? Я міг би бути сумним: ці підв'язки навхрест перепинять плин крові, та що з того? Коли це тишисть око одній, то зо мною виходить так, як сказано в сонеті: «Що до смаку одній — усім те до вподоби».

Олівія Що тобі таке, Мальволіо? Що сталось?

Мальволіо У мене не чорно на душі, хоч і жовто на ногах. Лист потрапив до належних рук, і накази будуть виконані. Я думаю, ми таки знаємо цей прекрасний латинський почерк?

Олівія Чи не лягти тобі в постіль, Мальволіо?

Мальволіо У постіль? Так, кохана, я прийду до тебе.

Олівія Господь з тобою! Чому ти так усміхаєшся і так часто цілуєш собі руку?

Марія Як твоє здоров'я, Мальволіо?

Мальволіо З вашого дозволу, хіба солов'ї відповідають галкам?

Марія Як ви смієте з'являтися до моєї пані з такою смішною безсоромністю?

Мальволіо «Не бійся величі»,— це гарно сказано.

Олівія Що ти хочеш сказати цим, Мальволіо?

Мальволіо «Одні родяться великими...»

Олівія Ну?

Мальволіо «Інші здобувають велич...»

Олівія Що ти говориш?

Мальволіо «А декому її накидають...»

Олівія Хай порятує тебе бог!

Мальволіо «Згадай, хто хвалив твої жовті панчохи...»

Олівія Твої жовті панчохи?

Мальволіо «...і бажав бачити тебе в підв'язках навхрест...»

Олівія В підв'язках навхрест!

Мальволіо «Вперед! Твоя доля в твоїх руках!»

Олівія В моїх руках!

Мальволіо «Коли ні, то нехай я і далі бачитиму тебе ключником, товаришем слуг, негідним торкнутися перстів фортуни».

Олівія Та це справжнє божевілля!

Входить слуга.

Слуга Пані, молодий кавалер від графа Орсіно вернувся; я ледве затримав його. Він жде наказів од графині.

Олівія Я вийду до нього.

Слуга виходить.

Люба Маріє, нехай подбають про цього чоловіка. Де мій кузен Тобіо? Хай двоє з моїх людей ретельно опікуються ним: я не хотіла б і за половину свого посагу, щоб з ним сталося щось недобре.

Олівія й Марія виходять.

Мальволіо Ого! Ану, підійдіть-но хто тепер до мене! Сам пан Тобіо повинен дбати про мене! Це цілковито збігається з листом: вона зумисне посилає його на те, щоб я міг бути з ним нечемний, вона ж сама підбиває мене в листі: «...Скинь свою смиренну

оболонку і явись іншим. Не церемонься з моїм родичем, будь суворий із челяддю, хай уста твої виголошують промови державного значення; поведься не як усі». Я спіймав її, але це діло рук Юпітера, і я дякую Юпітерові! А тепер, коли вона відходила: «Нехай подбають про цього чоловіка». Чоловік! Не Мальволію й не ключник, а чоловік! Ну, все виходить на одно, і нема ні скрупула, ні грана сумніву, жодної перешкоди, не може бути ніякої несподіванки чи чогось непевного! Що можна сказати? Ніщо не стоїть тепер між мною й повним здійсненням моїх надій! Юпітер, а не я, творець цього, і йому треба складати дяку!

Входять Марія, пан Тобіо, Фабіан.

Пан Тобіо Де він, в ім'я всього святого? Нехай усі дияволи з пекла вселилися в нього, нехай цілий легіон їх заволодів ним, я однаково з ним говоритиму.

Фабіан Ось він, ось він. Що вам таке, пане? Що вам, чоловіче?

Мальволіо Ідїть. Я відпускаю вас. Залиште мене на солодкій самоті. Ідїть!

Марія Чуєте, як глухо говорить у ньому лукавий! Хіба я не казала вам? Пане Тобіо, графиня просить, щоб ви подбали про нього.

Мальволіо Ага! Вона справді просила?

Пан Тобіо Іди, йди! Тихо, тихо! Нам треба поводитися з ним лагідно: здай це вже на мене. Як поживаєш, Мальволіо? Що тобі таке? Друже мій, борися з дияволом; ти ж знаєш, що це ворог людського роду!

Мальволіо Чи розумієте ви, що говорите?

Марія Бачте, як він бере до серця, коли ви гудите диявола! Коли б то, господи, не був він зачаклований!

Фабіан Занеси його сечу до ворожки.

Марія Узавтра вранці неодмінно, як тільки жива буду. Моя пані не хоче втратити його нізашо в світі.

Мальволіо Отож-то!

Марія О боже!

Пан Тобіо Прошу тебе, мовчи. Це негодяшний спосіб: бачиш, ти тільки драгуєш його! Залиши мене з ним самого.

Фабіан Не інакше, як треба вдатись до ласки! Лагідно, лагідно! Лукавий сам грубіян і не хоче, щоб з ним по-грубіянському поводитись.

Пан Тобіо Ну, півнику мій! Як поживаєш, ціпонько?

Мальволіо Добродію!

Пан Тобіо Ціп-ціп-ціп! Ні, пане мій, поважній людині не до лица грати в піжмурки з сатаною! Згинь, нечиста сило!

Марія Змусьте його прочитати молитву! Добрий пане Тобіо, змусьте його молитись!

Мальволіо Молитись, пустушечко?

Марія Ні, ручусь вам, він і слухати не хоче про боже-ственне!

Мальволіо Забирайтесь геть! Повісьтесь усі! Ви нікчемні, жалюгідні створіння! Я не належу до вашого кола! Ви ще почувете про мене!

(Виходить)

Пан Тобіо Чи ж можливо це?

Фабіан Коли б щось таке показали на сцені, то я засудив би таку виставу як неправдоподібну.

Пан Тобіо Самий дух йому заразила наша вигадка.

Марія Ні на крок тепер од нього, щоб наша вигадка не вивітрилась і не зіпсувалась!

Фабіан Йй-богу, ми таки справді доведемо його до боже-вілля!

Марія Що ж, буде спокійніше в домі.

Пан Тобіо Ходім замкнемо його в темній кімнаті і зв'яжемо. Моя небога вже певна, що він збожеволів. Можемо далі вести цю гру собі на розвагу, а йому на покару, поки сам жарт наш не видихнеться і не примусить нас над ним змилюватись. А тим часом провадьмо справу судовим порядком, і Марія матиме нагороду за чесні свідчення. О, дивіться!

Фабіан Маєте ще одну прояву!

Входить пан Андреа.

Пан Андреа От виклик, почитайте; ручусь — тут є досить і ошту, і перцю.

Фабіан Такий він гострий?

Пан Андреа Так, так, ручусь. Читайте-бо!

Пан Тобіо Давай мені.

(Читає)

«Юначе, дарма, хто ти такий,— ти однаково підля людина».

Фабіан Ловко й сміливо!

Пан Тобіо

(читає)

«Не дивуйся й не питай себе, чому я так тебе називаю, бо я не хочу сказати тобі причину».

Фабіан До діла сказано; тут і суд не причепиться!

Пан Тобіо

(читає)

«Ти приходиш до пані Олівії, і перед очима в мене вона поводить ся з тобою ласкаво. Але брешеш; не з цієї причини я викликаю тебе».

Фабіан Дуже коротко й вельми безглуздо!

Пан Тобіо

(читає)

«Я підстережу тебе, як ти йтимеш додому, і коли тобі пощастить мене вбити...»

Фабіан Чудово!

Пан Тобіо

(читає)

«...То ти уб'єш мене, як мерзотник і падлюка».

Фабіан Ви весь час ухиляєтесь від ударів закону. Прекрасно!

Пан Тобіо

(читає)

«Прощай! І хай помилує господь одну з наших душ! Він може помилувати мою душу, але я сподіваюсь на краще, а тому бережися! Твій друг, зважаючи на те, як ти мене зустрінеш, або твій заклятий ворог Андреа Тряс». Коли цей лист не зрушить його з місця, то цього не зможуть зробити і ноги його. Я віддам йому листа.

Марія У вас є саме нагода: він розмовляє з мою пані і незабаром підє.

Пан Тобіо Іди, пане Андреа; чатуй на нього за садом. Скоро побачиш його — вихопи шпагу. І закидай його найстрашнішою лайкою. Буває ж не раз, що жахливі прокльони, промовлені голосно й брутально, яскравіш виявляють мужність, ніж коли б людина доводила її ділом. Гайда!

Пан Андреа Ну що-що, а лаятись я зумію!
(*Виходить*)

Пан Тобіо Листа я не віддам, бо поведінка того юнака свідчить, що він розумний і добре вихований; цього доказом є його посередництво між паном його й моєю небогою; отож цей напрочуд безглуздий лист не злякає юнака: він зрозуміє, що написав його йолоп. Але я передам виклик на словах; наговорю хлопцеві про мужність Треса і запевню — молодь-бо така довірлива! — що Андреа страшенно лютий, спритний, завзятий і гнівливий. Це так налякає обох, що вони вб'ють один одного поглядами, як василіски.

Фабіан Он він іде з вашою небогою. Залиште їх, поки він попрошається, а тоді — вперед!

Пан Тобіо Я ж тим часом вигадая найстрашніші слова для виклику.

Пан Тобіо, Фабіан і Марія виходять.

Входять Олівія та Віола.

Олівія Сказала все я сердцю кам'яному,
Підавши небезпеці власну честь.
Щось у душі засуджує мій вчинок,
Та він такий нестримний і свавільний,
Що з осуду цього лише сміється!

Віола Як ваше серце пристрасть паленить,
Так паленить вона й мого пана.

Олівія Ось маєте дарунок — мій портрет,
Не бійтесь, він німий, вас не образить.
Благаю вас, приходьте завтра знов!
Яке мені прохання вволить ваше,
На честь свою тавра не кладучи?

Віола Прошу одного: полюбіть мого
Велителя.

Олівія Як можу я йому
Віддати те, що тільки вам належить?

Віола О, я зумію виправдати вас.

Олівія Гаразд — приходь лише, тебе я бачить мушу!
Лукавий, довести до пекла можеш душу!
(*Виходить*)

Входять пан Тобіо і Фабіан.

Пан Тобіо Привіт тобі, кавалере!

Віола І вам привіт, пане!

Пан Тобіо Хоч би яка була при тобі зброя, берися за неї; я не знаю, чим саме ти його образив, але твій супротивник, повний злості, кровожерний, як мисливець, жде тебе в кінці саду. Приготуйся не гаючись, бо супротивник твій спритний, умілий і смертоносний.

Віола Ви помиляєтесь, пане; я певен, що ні з ким не сварився. Я не пригадую, щоб завдав будь-кому образу.

Пан Тобіо Ви переконаєтесь у протилежнім, запевняю вас. Отож коли вам хоч трошки дороге життя, будьте обережні. На боці вашого супротивника все, що може дати людині молодість, сила, спритність і лють.

Віола Прошу вас, скажіть, хто він?

Пан Тобіо Він рицар, висвячений дотиком непошербленої рапїри; але це суцїй диявол у поєдинках; він тричі вже розлучив душу з тілом, і гнів його під цю хвилину такий нестримний, що вгамувати його можуть тільки смерть і могила. Такий уже він удався: або все взяв, або все програв!

Віола Я вернусь до палацу й попрошу графиню дати мені супровід. Я не забіяка! Чував я, що є люди, які навмисно викликають інших на сварку, щоб довести свою хоробрість. Мабуть, цей чоловік саме з таких.

Пан Тобіо Ні, пане. Його обурення впливає з неабиякої образи. Тому йдїть і вволїть його волю. До палацу ви не вернетесь, не ставши на бїй зо мною, а це так само небезпечно, як і з ним. Отже, вперед, або вихоплюйте зараз же шпагу,— бо ви ж повинні битись, або відмовитись навїки від права носити зброю!

Віола Це і нечемно, і дивно. Будьте ласкаві, довідайтесь у цього рицаря, чим я образив його; коли це й справді так, то сталося воно без намислу, а просто через неуважність.

Пан Тобіо Гаразд. Пане Фабіане, зостаньтеся з цим кавалером, доки я вернусь.
(*Виходить*)

Віола Ви, мосьпане, знаєте, в чому тут річ?

Фабіан Я знаю, що той рицар дуже лихий на вас — до поединку на життя чи смерть. А більш нічого мені не відомо.

Віола Скажіть, будьте ласкаві, що воно за людина?

Фабіан Так, зверху — нічого особливого, але ви дістанете докази його мужності. По правді, це найспритніший, найкровожерніший і найстрашніший супротивник у всій Іллірії. Бажаєте піти йому назустріч? Я спробую помирити вас, якщо зумію.

Віола Я буду вельми вдячний вам за це: я волів би мати діло зі священником, ніж із рицарем. Мені байдуже, чи зватимуть мене мужнім.

Виходять.

Входять пан Тобіо і пан Андреа.

Пан Тобіо Ну, друже мій, це сам чорт! Я ще не бачив такого рубаки. Я пробував із ним битись на рапірах у піхвах, але він робить випадки так блискавично, що не можна ухилитись. А коли він одіб'є удар, то сам разить так несхибно, як нога ваша торкається землі. Кажуть, він був майстром фехтування у султана.

Пан Андреа А, чорт, я не хочу з ним битись!

Пан Тобіо Та тепер його вже не вгамуєш: Фабіан насилу стримує його там.

Пан Андреа Прокляття! Коли б я знав, що він такий сміливий і такий митець до фехтування, то скоріше диявол узяв би його, ніж би я викликав. Умов його облишити цю справу, і я дам йому коня, мого сірого Капулета.

Пан Тобіо Я запропоную йому це. Стій тут та бадьорись, друже. Все кінчиться без погібелі душі.

(*Вбік*)

Ну а на твоїм коні я буду їздити верхи не гірше, як їжджу на тобі.

Входять Фабіан і Віола.

(*До Фабіана*)

Він дає свого коня, щоб припинити сварку. Я переконав його, що цей юнак — сам диявол.

Фабіан А цей страшенно високої думки про Андреа, зблід і труситься, ніби за ним женеться ведмідь.

Пан Тобіо

(до Віоли)

Нема рятунку, пане. Він хоче битися з вами, бо запрягся в цьому. Він передумав щодо сварки і гадає, що про це не варто говорити; отже, шпагу наголо, щоб дати йому змогу виконати присягу. Він залевняє, що не поранить вас.

Віола

(вбік)

Спаси мене, господи! Ще хвилинка — і я сказала б їм, чого бракує мені, щоб бути чоловіком!

Фабіан Відступайте, коли побачите, що він розлютився.

Пан Тобіо Ну, пане Андреа, рятунку нема: цей кавалер хоче заради честі битися з тобою. Поєдинку не минути, але він обіцяв мені як рицар і вояк, що не поранить тебе. Ну, починай!

Пан Андреа Дай боже, щоб він додержав слова!

(Вихоплює шпагу)

Віола Запевняю, це проти моєї волі.

(Вихоплює шпагу)

Входить Антоніо.

Антоніо Сховайте шпаги! Коли цей юнак
Образив вас — беру вину на себе.
Коли образник — ви, за нього буду
Я битися.

Пан Тобіо Ви, пане? Хто ж ви є?

Антоніо

(вихоплює шпагу)

Я той, хто більше задля дружби зробить,
Ніж говорити хоче він про це.

Пан Тобіо Коли ви самі рветесь до бою, то я до ваших послуг.

(Вихоплює шпагу)

Фабіан Любий Тобіо, стривайте! Он ідуть стражники.

Пан Тобіо

(до Антоніо)

Ми ще поговоримо з вами!

Віола

(до пана Андреа)

Прошу вас, пане, вкладіть вашу шпагу в піхви,
коли ви згодні.

Пан Андреа Йй же богу, згоден! А щодо того, що я вам
обіцяв, то я додержу слова: він добре виїжджений і має
легку ходу.

Входять стражники.

1-й стражник Ось той чоловік; виконуй свій обов'язок.

2-й стражник Антонію, я арештую тебе з наказу герцога Орсіно.

Антонію Ви помилились, пане.

1-й стражник Ні, пане. Добре вас я упізнав,
Хоч ви тепер і не в моряцькій шапці.
Беріть його. Він знає, що я знаю.

Антонію Корюсь.

(До Віоли)

Це через те, що вас шукав я.

Моя вина, то я і відповім.

Та що б могли зробити ви тепер,
Як мушу я свій гаманець забрати?
Про це страшніше здумати мені,
Аніж про те, що стерпіти я маю.
Та не смутіться...

2-й стражник Годі вже, ходімо.

Антонію Частину грошей поверніть мені,
Прошу вас.

Віола Гроші? Я не розумію!
За співчуття, що ви мені явили,
Та ще й тому, що ви в тяжкій біді,
Ладен я з вами, пане, поділитись,
І з небагатого майна свого
Я половину грошей вам віддам.
Ось, маєте.

Антонію Ви хочете зректися?
Невже того, що я зробив для вас,
Іще не досить вам? Не спокушайте
Мене в хвилину горя, щоб не став я
Вас недостойно дорікати всім,
Що доброго вчинив для вас я, пане!

Віола На жаль, я тих не пам'ятаю вчинків,
А вас ні з мови, ні з лица не знаю.
Невдячність я ненавиджу і сам
Гірш, як брехню, пияцтво і розпусту.
Як всі мерзоти, що своїм диханням
Отруюють гріховну нашу кров.

Антоніо О небеса!

2-й стражник Ходімо, пане, прошу!

Антоніо Стривай, два слова тільки я скажу.
Колись цього я вирвав юнака
Із кігтів смерті, доглядав, беріг,
Клонився перед образом прекрасним,
В нім ширу душу мріючи знайти!

1-й стражник Що нам до цього? Прошу вас, ходімо!

Антоніо І божество мое — мерзенний ідол!
Ти, Себастьяне, оганьбив себе,
Ти гарний зовні, а в душі — потвора,
Бо найпотворніше на світі — зло,
А доброчесність — от краса найвища!
Прекрасне зло — шкатула це порожня!
Яку диявол сам розмалював.

1-й стражник Він божеволіє: веди його,
Ходім, ходімо, пане.

Антоніо Я готовий.

(Виходить із стражниками)

Віола Мені здається, що слова його
Родила пристрасть, у яку він вірить.
О серце! Як би я хотіла віру мати,
Що він мене вважав за дорогого брата!

Пан Тобіо Андреа й Фабіане, нумо до корчми,
Там, може, віршики які складемо ми.

Віола Так Себастьяном він мене назвав.
Я знаю: брату я подоба повна,
Якраз таким мій брат коханий був,
Носив таку точнісінько одержу, —
Взяла взірць я з нього. О, коли б
Це правдою було, то бурі чорні хвилі
Всміхалися б мені, як давні друзі милі!
(Виходить)

Пан Тобіо Безчесний, пікчемний хлопчисько, полохливіший від зайця! Його безчесність видно з того, що він покинув свого друга в біді і зрікся його. А щодо полохливості, то спитай у Фабіана.

Фабіан Боягуз! Смирений і побожний боягуз!

Пан Андреа А, чорт! Я дожену й відлупцюю його!

Пан Тобіо А так, так; відлупцюй його, але не виймай шпаги.

Пан Андреа Ще б таки не відлупцювать!..
(*Виходить*)

Фабіан Ходімо глянемо, що то буде.

Пан Тобіо Б'юсь об заклад на що хочеш, що нічого з цього не вийде.

Виходять.

ДЛЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Перед домом Олівії.

Входять Себастьян і блазень.

Блазень Ви запевняєте, що мене послано не по вас?

Себастьян Іди від мене, дурна голово! Дай спокій, кажу тобі.

Блазень Оце ловко, далєбі! То я не знаю вас і пані моя не посилала вас просити, щоб ви прийшли з нею поговорити; і вас не звать пан Цезаріо; і це не мій ніс. Все, що так,— не так.

Себастьян Десь інде розсипай своє безумство,
Мені ж це зайве: ти мене не знаєш.

Блазень Розсипати своє безумство! Він чув цей вислів про якусь велику людину і прикладає тепер його до дурня: розсипати своє безумство! Я боюся, що цей бовдур, знаний світом, геть зледащіє. Покинь, будь ласка, свої химери і скажи, що мені тепер розсипати перед своєю пані: може, звістку про те, що ти йдеш до неї?

Себастьян Нахабний звіднику, облиш мене!
Ось маєш гроші — а коли не підеш,
Я гіршого тобі гостинця дам!

Блазень Клянусь честю, у тебе щедра рука. Мудреці, що дають гроші дурням, заживають собі великої слави, після того як років з п'ятнадцять купують її.

Входить пан Андреа.

Пан Андреа А, попалися, пане! Ось вам!
(Ударяє Себастьяна)

Себастьян А оце тобі! І ще! І ще! І ще!
(Б'є пана Андреа)
Що, всі вони тут показалися?

Входять пан Тобіо і Фабіан.

Пан Тобіо Годі, або ваша шпага полетить через будинок!
(Хапає Себастьяна)

Блазень Зараз скажу про це пані. Ні за які гроші я не хотів би бути в шкурі одного з вас!
(Виходить)

Пан Тобіо Годі, кажу, перестаньте!

Пан Андреа Облиш його; я поквитаюся з ним інакше; я подам на нього скаргу за вчинену образу, якщо в Іллірії ще існує закон. Я, правда, вдарив його перший, але то байдуже.

Себастьян Геть руки!

Пан Тобіо Ні, пане, я не пушу вас. Ну, мій юний вояче, заховай свою шпагу. Ти любиш кров пускати, а проте покинь це діло.

Себастьян Пусти мене, кажу! Чого ти хочеш?
Не спокушай — або берись до зброї!
(Виризається, вихоплює шпагу)

Пан Тобіо А, то ти так! Стривай же, наточу
Я з тебе крові унцію чи й дві!
(*Вихоплює шпагу*)
Входить Олівія.

Олівія Спинися, Тобіо, коли життя
Хоч трохи ти шануєш!

Пан Тобіо Люба пані...

Олівія Невже ніколи вдачі ти не зміниш?
Невдячний, підлий, ти родився жити
У горах диких, варварських печерах,
Де чемності не знають! Геть з очей!
Цезарію, коханий, не хвилюйся...
Геть, грубіяне!

Пан Тобіо, пан Андреа й Фабіан виходять.

Я прошу, мій друже,
Хай переможе розум, а не пал,
Забудь про замах цей несправедливий
На спокій твій. Ходім до мене, любий,
І я тобі багато розкажу
Про жарти й фіглі бовдура того,—
Ти сам сміятись будеш. Не вагайся,
Іди зо мною. Хай він буде проклятий!
Тобі образа — біль тяжкий мені.

Себастьян Що це? Відкіль такий шалений вихор?
Безумний я, чи все це тільки сон?
Нехай же в Леті тонуть почуття!
Коли це сон — не хочу прокидатись!

Олівія Ходімо, милий,— я тебе веду!

Себастьян Охоче, пані.

Олівія Слово стане ділом!

Виходять.

Дім Олівії.

Входять Марія й Блазень.

Марія Надінь одержу і причепи бороду; запевни його, що ти панотець
 Топас. Та швидше! Я тим часом покличу пана Тобіо.

(Виходить)

Блазень Гаразд, надіну, перемінію личину. Хотів би я бути першим, хто лицемірствує в такому одязі! Я не досить високий на зріст, щоб зробити честь моему санові, і не такий худий, щоб здобути славу вченого. Одначе здобути ім'я чесної людини і дбайливого господаря — це не гірше, як придбати репутацію хитруна й великого вченого. Та он ідуть мої товариші.

Входять пан Тобіо і Марія.

Пан Тобіо Хай благословить тебе Юпітер, панотче!

Блазень Bonos dies*, пан Тобіо! Колись-то старий пражський самітник, що ніколи не бачив пера й чорнила, мудро сказав небозі короля Горбодука: «Те, що є,— те є». Отож, коли я панотець — то я панотець. Бо коли — це коли, а то — це то...

Пан Тобіо Поговори з ним, панотче Топасе!

Блазень Гей, хто там! Хай буде мир цій темниці!

Пан Тобіо Ах, бестія, як ловко удає! Молодець, бестія!

Мальволіо

(за сценю)

Хто кличе мене?

Блазень Топас, священник, що прийшов одвідати шаленця Мальволіо.

Мальволіо Отче Топасе, отче Топасе, любий отче Топасе, змилуйтеся, підіть до моєї пані!

Блазень Геть іди, окаяний! Навіщо ти терзаєш мужа чесного і ні об чім, тільки про жен земних, речі заводиш?

Пан Тобіо До діла сказано, панотче!

* Добрий день (*перекруч. ісп.*).

Мальволіо Отче Топасе, ніколи ще нікого так не кривдили! Добрий отче Топасе, не думайте, що я збожеволів: це вони засадили мене в цю клятву тьму!

Блазень Пріч, сатано нечистий! Я зву тебе найпоміркованішим із імен твоїх, бо я один з найлагідніших людей, що навіть із самим дияволом поводяться ввічливо. Ти кажеш, у кімнаті темно?

Мальволіо Як у пеклі, отче Топасе!

Блазень Одначе у ній є вікна — прозорі, як віконниці, і віконниці на південну північ такі ясні, як чорне дерево. А ти, проте, нарікаєш на темряву.

Мальволіо Я не божевільний, отче Топасе. Кажу вам, що тут темно.

Блазень Безумцю, ти помиляєшся. Речу тобі: нема більшої темряви, як неосвіченість, і ти блукаєш у ній, мов єгиптянин у тьмі.

Мальволіо Я кажу — цей дім темний, як неосвіченість, а неосвіченість темна, як пекло. І я кажу — ніколи ще не було людини, яку б так жорстоко скривдили. Я не безумніший за вас; перевірте це, спитавши мене про що хочете.

Блазень Що гадає Піфагор про дику птицю?

Мальволіо Він вважає, що душа нашої бабусі може жити в птиці.

Блазень Як на твою думку, правдиве це вчення?

Мальволіо Я вважаю душу благородною і аж ніяк його вчення не поділяю.

Блазень Прощай. Зоставайся у тьмі. Ти мушиш визнати вчення Піфагора, щоб я визнав, що ти при своїм розумі, і повинен боятись убити тетерю, щоб не погубити душі своєї бабусі. Прощай!

Мальволіо Отче Топасе, отче Топасе!..

Пан Тобіо От так отець Топас!

Блазень А правда ж, я на всі руки майстер?

Марія Ти міг зробити це без бороди й без ряс: він же не бачить тебе.

Пан Тобіо Заговори до нього власним своїм голосом і приди сказати мені, що з ним, на твою думку. Хотілося б мені вже по-

класти край цьому жартові. Коли його можна випустити, то хай би собі йшов, бо в мене тепер такі лихі стосунки з небогою, що я не можу безпечно довести цю штуку до кінця. Прийдеш потім до мене в кімнату.

Пан Тобіо і Марія виходять.

Блазень

(співає)

Славний Робін, славний Робін,
Як там пані поживає?

Мальволіо Дурню!

Блазень Наша пані люта, пробі!
Ой, чого ж вона така?

Мальволіо Дурню, кажу я!

Блазень Пані іншого кохає!..
Агов, хто там гукає мене?

Мальволіо Серце моє, дурню, коли ти хочеш добре прислужитись мені, добудь свічку, перо, чорнило й папір. Як благородна людина, я все життя буду тобі вдячний за це.

Блазень Пане Мальволіо!

Мальволіо Що, дурнику мій?

Блазень Ой паночку, як же це позбулись ви своїх п'яти почуттів?

Мальволіо Дурню! Ніхто таких ще кривд не зазнавав, та над чуттями я влади не втрачаю.

Блазень Тільки так? Отже, ви, безперечно, божевільні, коли над чуттями не втрачаєте влади так, як дурень.

Мальволіо Вони замкнули мене тут, тримають мене в темряві, посилають до мене отців, ослів і все роблять, що тільки можуть, щоб звести мене з ума.

Блазень Подумайте тільки, що ви кажете: священник тут. «Мальволіо, Мальволіо, хай небеса повернуть тобі розум! Спробуй заснути і покинь верзти нісенітниці».

Мальволіо Отче Топасе!..

Блазень «Не говори з ним ні слова, чоловіче добрий».— Хто я, панотче? Це не я, панотче. Господь з вами, панотче Топасе! «Амінь!» Хай буде так, панотче.

Мальволіо Дурню, дурню, дурню, чи чуєш ти!..

Блазень Будьте терпеливі, пане. Що ви кажете, пане? Мені дорікають, що я розмовляю з вами.

Мальволіо Добрий мій дурню, добудь мені свічку й папір. Кажу тобі, я не безумніший за будь-кого в Іллірії.

Блазень Коли б цьому правда, господи!

Мальволіо Слово честі, правда! Дістань мені, милий блазню, чорнило, свічку й папір і передай графині те, що я напишу. Тобі дадуть більше, ніж будь-коли давали листоніші.

Блазень Гаразд, я добуду. Але, скажіть по правді, ви не божевільні? Чи ви тільки вдаєте?

Мальволіо Повір мені, я не божевільний, кажу тобі правду.

Блазень Ніколи я не повірю безумцеві, поки не побачу його мозку. Зараз принесу вам свічку, папір і чорнило.

Мальволіо Блазню, я щедро нагороджу тебе! Іди ж, благаю!

Блазень

(співає)

Іду, пане,

Іду, пане,

І скоро вернуся.

Вам у горі

У тяжкому

Чесно прислужуся!

Я вернусь

Як мужній клоун,

Що страху не знає,

Що самого чорта в пекло

Сміло проганяє!

(Виходить)

СЦЕНА 3

Сад Олівії.

Входить Себастьян.

Себастьян От сонце, от повітря, от земля,
От перстень, що вона подарувала.
Його я відчуваю. Так, це чари,

Але це не безумство. Тільки де ж
Антоніо? Під вивіскою «Слон»
Його нема. Одначе там він був —
І кажуть, що мене пішов шукати.
Була б його порада дорога,
Як золото, у дивній цій пригоді.
Мій розум сперечається із серцем,
Тут, каже, помилка, а не безумство;
Та незбагнений цей приплив фортуни
Остільки все можливе переважив,
Що я ладен очам своїм не вірить
І з власним сперечатися умом.
Безумний я? Ні, я цьому не вірю!
Вона безумна, дама ця? Одначе
Вона керує челяддю і домом,
Дає накази, посланців приймає
Так мудро, тонко, тихо і спокійно,
Як не могла б ніколи божевільна.
Омана тут якась... Та ось вона!

Входить Олівія зі священником.

Олівія Прости, що так спішу. Коли добра
Мені ти хочеш, то ходімо, друже,
З отцем святим до ближньої каплиці
Там ти мені на вірність присягнешся,
Щоб заспокоїти в моїй душі
Всі сумніви і ревнощів тривогу.
Для всіх людей це буде таємниця,
Аж поки сам ти шлюб цей оголосиш.--
Тоді весільний справимо бенкет,
Як це годиться родові моему.
Що скажеш ти на це?

Себастьян Що йду з тобою
І знай: у вірності поклявшись тобі,
Лишуся вірним я і в щасті, і в журбі.

Олівія Веди ж, панотче, нас. Так небо нині сяє
Неначе вчинок мій воно благословляє!

Виходять.

СЦЕНА I

Перед домом Олівії.

Входять блазень і Фабіан.

Фабіан Ну, коли ти любиш мене, то покажи його листа.

Блазень Любий пане Фабіане, обіцяйте мені виконати і моє прохання.

Фабіан Все, що хочеш.

Блазень Не бажайте побачити цього листа.

Фабіан Це так, якби ти подарував собаку, а в нагороду просиш її назад.

Входять герцог, Віола, Куріо й почет.

Герцог Ви — люди пані Олівії?

Блазень Так, пане, ми — частина її домашнього майна.

Герцог Тебе я добре знаю; як поживаєш, молодче?

Блазень Йй-богу, пане, з ворогами краще, як з друзями.

Герцог Якраз навпаки: з друзями краще.

Блазень Ні, пане, гірше.

Герцог Як же це може бути?

Блазень А так, пане: друзі хвалять мене і роблять з мене осла, а вороги прямо кажуть мені, що я осел. Таким чином, у ворогів навчаює я самопізнання, а друзі ображають мене. А розумові висновки схожі на поцілунки, і якщо ваші чотири заперечення становлять два твердження, то тим гірше для моїх друзів і тим ліпше для моїх ворогів.

Герцог Чудово!

Блазень Присягаюся честю, пане, ні, хоч ви й належите, з ласки вашої, до моїх друзів.

Герцог Від моєї дружби тобі не буде гірше: ось маєш золотий.

(*Дає гроші*)

Блазень Коли б це не схоже було на дволикість, пане, то я б не від того, щоб ви подвоїли.

Герцог О, ти даєш мені лиху пораду!

Блазень Опустить цього разу свою щедроту в кишеню, пане, і хай підкориться їй ваша плоть і кров!

Герцог Гаразд, согрішу, буду дволиким: маєш іще.
(*Дає гроші*)

Блазень *Primo, secundo, tertio** — добра гра! А давнє при-
слів'я каже, що бог трійцю любить; такт на три чверті — великий
такт. Дзвони святого Бенедикта, пане, можуть переконати вас у цьо-
му: раз, два, три!

Герцог Тобі не пощастить цього разу виманити в мене
ще грошей. От коли ти сповістиш свою пані, що я тут, бажаю го-
ворити з нею і коли приведеш її сюди, то, може, тобі вдасться знову
пробудити мою щедрість.

Блазень Гаразд, пане, приспіть свою щедрість, поки я вер-
нусь. Я йду, пане, але не хотів би, щоб ви думали, ніби моя охота
до грошей — сріблολюбство. Тож нехай, як ви кажете, щедрість
ваша подрімає, я незабаром розбуджу її.

(*Виходить*)

Віола Пане, он іде той чоловік, що врятував мене.

Входять стражники з Антонію.

Герцог Його лице я добре пам'ятаю,
Хоч бачив я його таким брудним
І чорним, як Вулканове обличчя.
Він капітаном був на плоскодоннім
Малім і незначущім кораблі,
Проте боровсь так сміло і завзято
З найкращими бійцями в нашім флоті,
Що навіть заздросці та біль утрати
Хвалу і честь возносили йому.

1-й стражник Оцей Антонію, вельможний пане,
Взяв «Фенікса» з кандійським вантажем
І «Тигра» був узяв на абордаж,
Коли його небіж ноги позбувся.
На вулиці піймали ми свавольця
Під час кровопролитного двобою.

* Раз, два, три (*латин.*).

- Віола* За мене вихопив свою він шпагу,
Та вдався потім у такі розмови,
Що їх лиш безум може породить.
- Герцог* Пірате, злодію солоних вод!
Який зухвалий дух привів тебе
До тих, кого кривавими ділами
Ти записав у табір ворогів?
- Антоніо* Орсіно, волод'ярю благородний!
Дозволь мені тих назвищ відректися:
Антоніо не злодій, не пірат,—
Хоч признаюся: був не без підстав
Я ворогом Орсіно. Дивні чари
Мене в твою країну привели.
Оцього юнака з морської пащі
Урятував я в передсмертний час.
Я дав йому життя, додав до того
Свою любов, яка не знала меж,
Все присвятив йому заради дружби,
В це місто відчайдушно завітав,
Підніс за нього шпагу у двобої.
Та як мене дозорці ухопили,
Від мене він одрікся недостойно,
Щоб небезпек зо мною не ділити,—
І дружба вся розсипалася впрах!
Він навіть не схотів мені вернути
Той гаманець, що я часину тому
Йому вручив на витрати дрібні.
- Віола* Я не збагну, про що це він говорить?
- Герцог* Коли прибув до нашого він міста?
- Антоніо* Сьогодні, пане; а до того часу
Три місяці щодня і щогодини
Були ми вкупі нерозлучно з ним.
- Герцог* Іде графиня: небо на землі...
А мовиш ти, як божевільний, справді:
Три місяці у мене служить він.
Але про це ми потім поговорим.
Тим часом відійдіть.
Входить Олівія з почтом.
- Олівія* Чого бажає
Наш славний волод'яр? Чим прислужитись
Йому в цей час Олівія могла б?
Цезаріо! Ти слова не додержав.

Віола Графине... я...

Герцог Олівіє прекрасна!..

Олівія Що скажеш ти, Цезарію? Велитель...

Віола Велитель хоче мовити — мовчу.

Олівія Коли це знов та сама пісня, пане,
То для моїх ушей вона лунає
По музиці, мов завивання дике.

Герцог Жорстока й неблаганна ти, як завжди?

Олівія Своєї вдачі я не відмінила.

Герцог В жорстокості? Неприязна красуне!
На твій вівар вже склав я стільки жертв,
Як дано це лиш вірному коханняю,—
І все даремно. Що ж мені чинить?

Олівія Усе, що личить герцогському сану.

Герцог Чого б мені, якби я мав рішучість,
Не вбити, як піратові з Єгипту,
Того, що я люблю? Це дика ревність,
Та в ній таїться зерно благородне.
Мою любов ти вірну зневажаєш,—
Ну що ж! Я знаю навіть зброю ту,
Яка мене в твоїм убила серці.
Живи, тиране з каменем у грудях,
Але того, кого ти палко любиш.
Кого і сам я полюбив всім серцем.
Я відірву від цих очей жорстоких.
Де він панує панові на зло.
Ходім, юначе. Я уб'ю ягня,
Щоб у голубки серце розірвати!

Віола А я, щоб повернути спокій вам,
Своє життя без роздуму віддам.

Олівія Куди, Цезарію?

Віола Іду за тим,
Кого люблю я всім еством своїм,
Як жінки не любитиму довіку:
Хай чує небо клятву цю велику —
І як неправда є в моїх словах,
Нехай мене воно оберне в прах!

Олівія Недобрий! Як він обманув мене!

Віола Хто обманув? Хто зло вам чинить, пані?

Олівія Забув, хто ти мені? Мерщій покличте
Сюди священика!

Одни з почту виходить.

Герцог

(до *Віоли*)

Ходімо звідси!

Олівія Куди, куди? Цезарію, мій муже!

Герцог Твій муж?

Олівія Так, муж — і хто це заперечить?

Герцог Ти муж їй?

Віола Ні, володарю, не я!

Олівія Ох, це твій рабський жалюгідний острах
Тебе зректися власності примусив!
Цезарію, не відкидай фортуни!
Будь тим, чим є, — і ти великим станеш,
Як те, чого боїшся марно ти.

Входить придворець із почту, з ним — священик.

Вітаю, чесний отче! Заклинаю
Тебе твоїм святим, високим саном —
Скажи відверто, хоч бажали ми
Усе це зберегти у таємниці, —
Що сталося з цим юнаком у мене?

Священик

Священний закріпили ви союз,
У чеснім шлюбі руки поєднавши,
Уста в цілунки прісяги злили
І помінялись персями своїми.
Усе те власноручно я засвідчив,
Усі належні виконав обряди.
І з того часу лиш на дві години
До гробу я наблизився свого.

Герцог

Скажи: чим будеш ти, щеня лукаве,
Як сніг укріє голову твою?
Чи до старих ти літ не доживеш,
Загинувши од власної підлоти?
Прощай, бери її, але подбай,
Щоб більше не стрічатися зо мною!

Віола

Мій володарю, я...

Олівія

О, не клянись
І вірності zostав хоч би краплину!

Входить пан Андреа.

Пан Андреа Ради бога, лікаря! Негаймо лікаря до пана Тобіо!

Олівія Що сталось?

Пан Андреа Він проламав мені голову, та й панові Тобіо надів кривавого ковпака. Ради бога, допоможіть! Я дав би добрі гроші, аби тільки бути вдома.

Олівія Хто ж то наробив такого, пане Андреа?

Пан Андреа Графів придворець Цезаріо. Ми думали, що він боягуз, аж це сутий диявол!

Герцог Придворець мій Цезаріо?

Пан Андреа Прокляття! Ось він! Ти проламав мені голову з доброго дива, а те, що я вчинив, учинено з науки пана Тобіо.

Віола Чого вам треба? Вас я не займав!
Ви шпагу вихопили без причини —
Я ж заспокоїв і не ранив вас.

Пан Андреа Коли розбити голову називається ранити, то ви ранили мене. Ви, очевидно, не вважаєте пораненою розбиту до крові голову. Он іде пан Тобіо, кульгаючи; ви зараз почувете й більше. Коли б він не п'яний, він би вас полоскотав був інакше!

Входять пан Тобіо й блазень.

Герцог Що з вами таке?

Пан Тобіо Чортівня, та й годі! Він ранив мене — ото й тільки! Дурню, чи не бачив ти лікаря Діка, дурню?

Блазень О пане Тобіо, він уже годину як п'яний. Очі його затуманились о восьмій ранку.

Пан Тобіо Мерзотник і падлюка! Ненавиджу цю п'яну тварину!

Олівія Заберіть його звідси! Хто їх так розмалював?

Пан Андреа Я поможу тобі, пане Тобіо. Нас перев'яжуть разом.

Пан Тобіо Ти допоможеш мені, ти? Осяляча голова, ковпак блазеньський, негідник ти, кістяк ходячий, от що!

Олівія Покладіть його в постіль, і нехай йому перев'яжуть рану.

Блазень, Фабіан, пап Тобіо і пан Андреа виходять.

Входить Себастьян.

- Себастьян* Людину, рідну вам, поранив я.
Жалію, пані, та коли б то був
Мій власний брат, зробив би я те саме.
Ти глянула на мене чудно так,—
Я розумію, що тебе образив.
Прости, кохана, ради тих обітниць,
Якими обмінялись ми недавно.
- Герцог* Одне лице, одна одежа, голос,—
І дві людини! Це якась мана!
- Себастьян* Антоніо, мій друже дорогий!
Як мучився без тебе, як страждав я!
- Антоніо* Ти — Себастьян?
- Себастьян* А ти непевний в цьому?
- Антоніо* Та як же розділився ти надвое?
Неначе яблука дві половинки
Ці два створіння. Хто з них Себастьян?
- Олівія* Незрозуміла річ!
- Себастьян* Що це таке?
Ніколи в мене брата не було,
І сили неземної я не маю,
Щоб бути й тут, і скрізь. Я мав сестру —
Її поглинули холодні хвили...
(До Віоли)
Хто ви? В яким спорідненні зо мною?
Відкіль? Якого роду? Як вас звати?
- Віола* Вродився я у місті Мессаліні,
Мій батько звався Себастьяном. Брата
Так само звали теж. В такій одежі
Знайшов на дні морському він могилу.
Як можуть духи брата людську подобу.
То ти з'явивсь, щоб ужахнути нас.
- Себастьян* Я справді дух, але земною плоттю
Мене нагородила мати, як і всіх.
Якби ти жінка — на твоє чоло
Пролив би сльози я і так сказав би:
«Моя Віоло, будь здорова, сестро!»

- Віола* Мій батько мав рідимий знак на лобі.
- Себастьян* Мій теж.
- Віола* Умер він у той самий день,
Коли збулось тринадцять літ Віолі.
- Себастьян* О, спомин цей живе в мені довіку!
Так, увірвалося його життя,
Коли сестрі тринадцять літ минуло.
- Віола* Отож ніщо, лиш одяг чоловічий,
В який убраться довелось мені,
Щасливими нам бути заважає!
Не обнімай мене: хай місце й час
Дозволять нам пізнати одне одного
І доведуть, що справді я Віола.
У капітана, що живе в цім місті,
Лежить моя дівоча одіж. Він
Урятував мене, і я змогла
Ясному герцогові слугувати,
Бути посередником в ділах його
З вельможною графинею цією.
- Себастьян* Виходить, помилились ви, графине.
Якби сама не втрутилась природа,
Були б ви з дівчиною обвінчались.
А втім, клянусь, в цій помилці є й правда.
Ваш муж зберіг дівочу чистоту.
- Герцог* Не диво: кров у нього благородна.
Коли це так, то й я дістану пайку
З розбитого в час бурі корабля.
(До Віоли)
Від тебе чув я, що ніколи жінку
Так, як мене, ти полюбиш не зможеш.
- Віола* І в цих словах я ладна присягнутись —
І присягу так свято зберегти,
Як це склепіння береже небесне
Вогонь, що день від ночі відрізняє.
- Герцог* Подай же руку, хай я спроможуся
Тебе в жіночім одязі побачить.
- Віола* Той капітан, що врятував мене,
Зберіг мій одяг. Та шкода! На нього
Поскаржився Мальволіо, і він
Ув'язнений.

Олівія

Він скоро вільний буде.
Гей, приведіть Мальволю! Ах боже,
Згадала я, що збожеволів бідний!

Входять блазень з листом і Фабіан.

В самої мене розум був затьмаривсь,
І я забула про його безумство.
Що там з Мальволю, кажи мерщій!

Блазень Та що, графине, він бореться з Вельзевулом, як тільки може чоловік у такій пригоді. Ось він написав вам листа. Я мав віддати вам його сьогодні вранці, але ж листи божевільного — це не євангеліє, то й не дуже важить, коли їх передають.

Олівія Розкрий його і прочитай.

Блазень Дивіться і навчайтесь: дурень читає листа божевільного.

(Читає)

«Йй-богу, пані...»

Олівія Що, що? Ти збожеволів?

Блазень Ні, пані, я тільки читаю слова божевільного. Коли вашої ясності воля, щоб вони були прочитані так, як треба, дайте мені змогу читати.

Олівія Прошу тебе, читай його по-розумному.

Блазень Я так і роблю, мадонно: але, щоб вчитати в ньому розумне, треба читати його так, як я читаю. Отже, слухайте уважно, принцесо моя.

Олівія

(до Фабіана)

Читай ти!

Фабіан

(читає)

«Йй-богу, пані, ви кривдите мене, і люди про це довідаються. Хоч ви замкнули мене в темряві і дали вашому п'яному родичеві владу надо мною, але я так само при своїм розумі, як і ви. У мене є власний ваш лист, що заохотив мене так поводитись, і я певен, що можу цим листом виправдати себе, а вас присоромити. Думайте про мене, як хочете. Я на короткий час забуваю про свій обов'язок, в мені говорить моя кривда.

*Узятий за божевільного
Мальволю»*

Олівія Це він писав?

Блазень Так, пані.

Олівія Це не зовсім
На божевілья схоже, Фабіане.
Звільни його, і хай іде сюди.

Фабіан виходить.

Мій володарю, коли ваша воля,
Мене ви майте за свою сестру
І згодьтеся, щоб день один вінчав
Обидва шлюби у моєму домі.

Герцог Охоче пристаю на це, графине.
(До Віоли)
Твій владар відпуска тебе. За службу,
Таку сумлінну, вірну, не властиву
Для ніжної, несміливої статі,
Таку чужу всім звичаям твоїм,
Прийми цю руку на союз довічний,
Будь владаркою владаря свого!

Олівія О сестро!
Входять Фабіан і Мальволіо.

Герцог Так оце той божевільний?

Олівія Атож, це він. Мальвольйо, що з тобою?

Мальволіо Мене ви, пані, скривдили жорстоко.
Так, скривдили.

Олівія Я, друже? Анічим!

Мальволіо Ні, скривдили. Візьміть цього листа
І прочитайте. Вашою рукою
Він писаний — не будете ж перечить?
Або скажіть, що це чужа печатка,
Слова не ваші і рука також!
Не скажете! Отож признайтесь ширю
В усьому і скажіть мені відверто,
Чому таку явили ви прихильність,
Підв'язки нахрест мати наказали,
До вас прибути у панчохах жовтих
І Тобію, і челядь зневажать!

Коли я все те виконав покiрно,
Чом ви мене дозволили замкнути,
Та ще й священника нашось прислали,
Зробили посмiховищем слугу?

Олівія Мальволіо, це не моя рука,
Хоч визнаю, що є чимала схожість.
Марії справа це. Я пам'ятаю,
Що першою вона про безум твій
Оповістила, а тоді прийшов
Ти, усміхаючись, в панчохах жовтих,
В підв'язках нахрест. Годі ж, заспокойся,
Недобрий жарт з тобою жартували,
І як знайдемо винуватців ми,
То будеш ти й позовник, і суддя
У власній справі.

Фабіан Вислухайте, пані!
Нехай ні скарга, ні майбутня сварка
Не тьмарять радісного дня цього,
Яким я милувався. В цій надії
Признаюся, що я і Тобію
Це все на зло Мальволіо зробили,
Щоб за нечемність покарать його.
Марія лист, на просьбу Тобію,
Скомпонувала — і за це її
Бере собі пан Тобію за жінку.
Ця витівка така була весела,
Що варга більше сміху, аніж помсти,
І як образи зважить обопільні,
То порівну їх буде там і тут.

Олівія Як одурили, дурнику, тебе!

Блазень Отак «одні родяться великими, інші здобувають велич, а декому її накидають». Пане, я брав участь у цій інтерлюдії, грав роль отця Топаса, та це не так важливо. «Я не божевільний, отче Топасе!» Ви пам'ятаєте? «Пані, чого ви смієтеся з жартів цього нездарного негідника? Він і слова не мовить». Ось так круговерть часу несе відомсту.

Мальволіо Іще я відплачу всій вашій зграї!
(*Виходить*)

Олівія З бідахи насміялися жорстоко!

Герцог Догнать його і вмовить помиритись!
Не розповів він ще про капітана.

Коли про все дізнаємося ми —
Блаженний час нам поєднає душі.
Тим часом я гостюю в тебе, сестро,
Ходім, Цезарію. Ти будеш ним,
Аж поки не обернешся на жінку:
Тоді мені велителькою станеш
І королевою всіх мрій Орсіно!

Виходять усі, крім блазня.

Блазень

(співає)

Коли хлопчиною я був —
Гей-го, усе бредня!
Чимало жартів я утнув,
Бо дощ іде щодня.

Коли я чоловіком став —
Гей-го, усе бредня!
Скупий всі двері замикав,
Бо дощ іде щодня

Коли женивсь на горе я —
Гей-го, усе бредня!
Пропала вся краса моя,
Бо дощ іде щодня.

А як лягати час прийшов,
Гей-го, усе бредня!
То на горшки всі хміль найшов,
Бо дощ іде щодня.

Пора нам спати, грі кінець —
Гей-го, усе бредня!
Але ми раді навпростець
Годити вам щодня!

(Виходить)

ЮЛІЙ ЦЕЗАР

Переклад Василь Мисик

ДІЙОВІ
ОСОБИ

<i>Юлій Цезар</i>	
<i>Октавій Цезар</i> <i>Марк Антоній</i> <i>Марк Емілій Лепід</i>	} триумвіри після смерті Цезаря.
<i>Цицерон</i> <i>Публій</i> <i>Попілій Лена</i>	} сенатори.
<i>Марк Брут</i> <i>Кассій</i> <i>Каска</i> <i>Требоній</i> <i>Лігарій</i> <i>Децій Брут</i> <i>Метелл Цімбер</i> <i>Цінна</i>	} змовники проти Юлія Цезаря.
<i>Флавій</i> <i>Марулл</i>	} трибуни.
<i>Артемідор Кнідський,</i> <i>Віщун.</i> <i>Цінна,</i> <i>Ще одич поет.</i>	учитель риторики. поет.
<i>Луцілій</i> <i>Тітій</i> <i>Мессала</i> <i>Молодий Катон</i> <i>Волужний</i>	} друзі Брута та Кассія.
<i>Варрон</i> <i>Кліт</i> <i>Клавдій</i> <i>Стратон</i> <i>Луцій</i> <i>Дарданій</i>	} слуги Брута.
<i>Піндар,</i> <i>Кальпурнія,</i> <i>Порція,</i>	слуга Кассія. дружина Цезаря. дружина Брута.

Привид Цезаря.

Сенатори, громадяни, вартові, слуги та ін.

Місце дії — Рим, околиця Сард, околиця Філіппи.

СЦЕНА 1

Рим. Вулиця.

Входять Флавій, Марулл та дехто з громадян.

Флавій Геть звідси, ледарі! Ідіть додому!
 Це що вам — свято? Знаєте ж усі,
 Що в будень вам, ремісникам, не вільно
 Виходити із дому без прикмети
 Свого майстерства. Гей! Ти хто за фахом?

1-й громадянин Я, добродію, тесля.

Марулл А де ж фартух ремінний, де твій шнур?
 Чому сьогодні в одязі новому?
 А ти? Який у тебе фах?

2-й громадянин Правду кажучи, добродію, перед добрим май-
 стром я, коли хочете, простий полатайко.

Марулл А за фахом хто? Скажи пряміше.

2-й громадянин Фах у мене, добродію, такий, яким можна, я ду-
 маю, заробляти з чистим сумлінням: а це, добродію, означає, що я
 латаю всяку негідь.

Флавій Фах, фах який, плутяго? Чуеш? Фах!

2-й громадянин Я прошу вас, добродію, не роздирайтесь так зі
 мною. Та коли вже роздеретесь, добродію, я можу й вас полатати.

Марулл Що ти плетеш? Мене латають, нахабо!

2-й громадянин Та не вас, добродію, а взуття ваше.

Флавій Ти, отже, швець — чи як?

2-й громадянин Ваша правда, добродію: живу я тільки зі свого
 шила. Коли й утручаюсь у чоловічі або жіночі справи, то тільки
 своїм шилом. Я, добродію, справді лікар старих черевників: коли їм
 стає круто, я лікую їх. Найпорядніші люди, яким доводиться сту-
 пати на волячий ремінь, ходять тільки завдяки моему майстерству.

Флавій А чом же ти сьогодні не в майстерні?
Навіщо водиш цих людей по місту?

2-й громадянин По правді кажучи, добродію, щоб вони стоптали свої черевики й піддали мені роботи. Та нівроку, добродію, ми влаштували свято: аби побачити Цезаря й потішитись його тріумфом.

Марулл Потішитись? Кого ж він переміг?
Яких заручників веде до Рима,
Йх путами пишаючись? О пні,
О бовдури! Ви не бездушні — гірше!
О римляни жорстокі та безсерді!
А що ж Помпей? Хіба не ви, бувало,
Вилазили на мури та бійниці,
На вежі та зубці, на димарі
Із дітьми на руках — і там весь день,
Весь довгий день терпляче дожидали,
Щоб подивитись, як Помпей великий
В'їжджає в Рим. І, ледве колісниця
Його з'являлась, чи не ви гукали —
Та так, аж Тібр у берегах здригався,
Вчуваючи луну вітань загальних
Під кручами навислими?
І от ви знову в одязі святковім?
І святом робите собі цей день?
І квіти сиплете тому під ноги,
Хто свій тріумф обмив Помпея кров'ю?
Геть звідси!
Розходьтєся і вдома на колінах
Моліть богів, щоб одвернули кару,
Накликану невдячністю такою!

Флавій Ідїть же, земляки, й за гріх оцей
Усіх убогих, як самі, скликайте,
Йї ведіть до Тібру, й виплачте всі сльози,
Аж поки течія його найнижча
Йому найвищі поцілує кручі.

Усі громадяни виходять.

Глянь — найзапекліші прийшли до тям
І пошезали з каяттям безмовним.
Ти йди до Капітолію — тудою,
А я в цей край. Зривай прикраси скрізь,
Де статую увінчану побачиш.

Марулл Зривати? Як?
Адже ж сьогодні свято луперкалій.

Флавій То й що ж, як свято? Хай ніде трофеї
На Цезаревих статуях не виснуть.
Я розганятиму народ із вулиць,
Ти теж розгонь, де стовпища побачиш.
Коли обскубти Цезареві крила,
Він вище не підніметься за інших,
А ні — злетить, що й оком не сягнути,
І нас усіх повергне в рабський страх.

Виходять.

СЦЕНА 2

Там же. Міський майдан.

Сурми. Входять Цезар, Антоній, готовий до змагань з бігу, Кальпурнія, Порція, Децій, Цицерон, Брут, Кассій та Каска. За ними — великий натовп, серед натовпу — віщун.
Позад усіх — Марулл і Флавій.

Цезар Кальпурніє!

Каска Гей, тихше! Цезар говорить.

Сурми змовкають.

Цезар Кальпурніє!

Кальпурнія Я тут, мій пане.

Цезар Будь
Перед Антонієм, коли він рушить.
Антонію!

Антоній Що, Цезарю, мій пане?

Цезар Як побіжиш, то не забудь торкнутись
Кальпурнії. Бо наші старші кажуть,
Що доторк у священнім бігу ніби
Лікує від безплідності.

Антоній Гаразд.
Нам слово Цезаря — закон.

Цезар Рушай же
Й пильнуй обрядів.

Сурми.

Віщун Цезарю!
Цезар Хто кличе?
Каска Скажіть, хай всі замовкнуть! Тихше, тихше!

Сурми змовкають.

Цезар Хто обізвався з натовпу до мене?
Хто «Цезарю!» гучніш за сурми крикнув?
Озвися ж: Цезар слухає твій голос.

Віщун Бійсь безрезневих ід.

Цезар Хто він такий?

Брут Якийсь віщун від безрезневих ід
Тебе застерігає.

Цезар Приведіть же
Його сюди, щоб я лице побачив.

Кассій Гей, ти там! Вийди з натовпу й поглянь
На Цезаря.

Цезар Що скажеш? Повтори.

Віщун Бійсь безрезневих ід.

Цезар Це маячіння. Годі з ним. Ходімо.

Звук сурми. Усі виходять, крім Брута та Кассія.

Кассій На перегони підеш подивитись?

Брут Я? Ні.

Кассій Ходім, прошу тебе.

Брут Мені не до розваг. Немає в мене
Грайливості Антонія. Не хочу
Твоїм бажанням стати на заваді.
Я полишу тебе.

Кассій Я з деякого часу вже не бачу
В очах твоїх любові тої, Бруте,
Що звик я перше бачити. Занадто
Суворо й твердо ти, немов з чужим,
Поводишся з своїм найближчим другом.

Брут Не помиляйся, Кассію. Коли -
Хмурніє погляд мій, це означає,
Що я стурбований самим собою.
Мене терзять думки розбіжні стали,

Лише мені властиві — і можливо,
Що це вони спотворили мій звичай.
Та хай це друзів Брута не тривожить.
А ти ж бо, Кассію, із їх числа,
І хай вони цього не пояснюють
Нічим, крім того, що нещасний Брут
В борні з собою забуває іншим
Свою прихильність широко виявляти.

Кассій Цього не знав я, Бруте, і тому
Ховав від тебе задуми важливі.
Скажи, чи можеш ти своє лице
Побачить, Бруте добрий?

Брут Ні, бо око,
Лише в чомусь відбившись, спроможне
Себе побачити.

Кассій Це так.
І дуже, дуже всі шкодують, Бруте,
Що ти дзеркал не маєш коло себе,
Які відбили б і тобі на очі
Звели твою захovanу достойність.
Я чув, що найповажніші із римлян,
Крім Цезаря безсмертного, про тебе
Говорячи і стогнучи під гнітом,
Очей видющих Брутові бажають.

Брут В які ти небезпеки завести
Мене надумав, що шукати радиш
Того, чого в мені немає?

Кассій Ось вислухай мене, мій добрий Бруте:
Коли ти згоден, що себе побачить
Ти можеш тільки в дзеркалі, то я,
Як вірне дзеркало, в тобі смиренно
Відкрию те, чого ти й сам не знаєш.
Не сумнівайся ж у мені: якби
Я був гульвісою і пустословом
І присягав на дружбу з першим стрічним,
Підлещувавсь до всіх, а потім підло
Їх обмовляв, або якби ти знав,
Що я братаюсь із усім набродом
На гульбищах, тоді мене побоюйсь.

Сурми та вигуки.

Брут Що там за галас? Я боюсь, народ
Там обирає Цезаря на царство.

Кассій То ти цього боїшся? Отже, я
Вважатиму, що ти цього не хочеш.

Брут Не хочу, ні. Хоч я люблю його...
Але чому так довго ти мене
Випитуєш? І що сказати маєш?
Як піде мова про добро загальне,
То дай мені на вибір честь і смерть,
Я не вагатимусь ані хвилини —
І шлюся на богів, що більше я
Шаную честь, аніж боюся смерті.

Кассій Я знаю, Бруте, твій високий дух
Так само, як лице твоє. Тому-бо
Я говоритиму лише про честь.
Не знаю, що гадаєш ти та інші
Про це життя. А я — я радше вмер би,
Аніж отак і далі животіти
У дрижаках перед таким, як сам.
Я зроду вільний, як і Цезар. Ти —
Так само. Годувались ми не гірше,
І холод зим витримуєм, як він.
Пригадую, в один бурхливий день,
Як Тібр сердито в берег бився, Цезар
Мене спитав: «Чи зважишся стрибнути
Зі мною в вир отой і доплисти
Он до тії місцини?» Я відразу ж
У всім спорядженні стрибнув у воду
І Цезаря гукнув. Стрибнув і він.
Потік ревів, а ми його від себе,
Напружуючи м'язи, відбивали
І, борючись із ним, пливли вперед.
Та перше, ніж мети ми досягли,
Він крикнув: «Кассію, рятуй, бо гину!»
І, як Еней, прапращур наш великий,
Що в Трої виніс на собі старого
Анхіза з полум'я, так виніс я
Із Тібру Цезаря. І він сьогодні
Нам богом став, а Кассій перед ним
Тепер ніщо і спину мусить гнути,
Як Цезар мимохідь йому кивне.
В Іспанії він тряцю підхопив,
І в нападах її не раз я бачив,
Як він тремтів. Еге ж, цей бог тремтів!
Збулися кольору уста тремтячі,
А очі втратили той блиск, яким

Жахали світ. Я чув, як він стогнав,
Так! І язик, що римляни уважно
Всі слухають і річ його у книги
З повагою записують, покликав:
«Тітінію, Тітінію, води!» —
Мов хвора дівчина. О ви, боги!
Мене дивує, що такий безсилок
Зоставив світ позаду й вийшов сам
На перше місце.

Сурми та вигуки.

Брут

Знов усі кричать!

То, мабуть, Цезаря народ вітає
З новими почестями.

Кассій

Так, мій друже.

Він, мов Колос, піднявся над бідним світом,
А ми, маленькі, ходим під тяжкими
Його погами й виглядаєм місця,
Де б у ганебній опочить могилі.
Буває, що самі для себе долю
Ми творимо. Тут не в планетах річ,
А в нас самих, у наших звичках рабських.
Ти Брут, він Цезар: ну то й що, що Цезар?
Чом те ім'я гучніше, ніж твоє?
Напишеш їх — твоє нічим не гірше.
Вони й в устах однакові обоє.
Зваж їх — твоє не легше. Чарівник
Твоїм ім'ям теж викликав би духа.
Ім'ям усіх богів я хочу знати,
Чим годувався змалечку наш Цезар,
Що виріс велетнем. Стидайсь, епохо!
Ти втратив, Риме, благородство крові!
Епоха жодна, з самого потопу,
Не славилась одним-единим мужем.
Коли про Рим казали, що його
Просторі мури — для одного мужа?
А нині в Римі нашим тільки й місця
Лише для одного такого мужа.
Таж ми обидва чули від батьків,
Що жив тут Брут колись, якому в Римі
Не менш ненависний був трон царя,
Ніж трон диявола.

Брут Що любиш ти мене, я знаю, друже,
Й здогадуюсь, на що ти натякаєш.
А що про все це думаю, тобі
Я потім розповім. Але тепер
Не хочу квапитись, і ти, будь ласка,
Не приспішай мене. Я обміркую
Твої слова — і що сказати маєш,
Я вислухаю й виберу годину,
Щоб і послухать про високі справи,
І дати відповідь. Але тим часом,
Мій благородний друже, пам'ятай:
Для Брута легше стати селяком,
Ніж удавати з себе сина Риму
В тяжких обставинах, в які цей час
Поставити нас може.

Кассій Я радий, що мої слова немудрі
Хоч стільки викресали жару з Брута.

Брут Скінчились ігри, вже вертає й Цезар.

Кассій Як мимо йтимуть, Каску за рукав
Сіпни, і він, на свій манір сердитий,
Розкаже нам про все, що там творилось.

Входить Цезар зі своїм почтом.

Брут Так я й зроблю. Але дивись, яка
У Цезаря сердита на обличчі
Палає пляма! А всі інші мовби
Прошпетились. Кальпурнія бліда,
А в Цицерона, ніби у тхора,
Червоні очі аж горять, як часом
У Капітолії, коли йому
Сенатори перечать.

Кассій Каска нам
Про все розкаже.

Цезар Гей, Антоній!

Антоній Цезар?

Цезар Волю я навколо себе мати
Лиш товстунів прилизаних, що сплять
Вночі спокійно. В Кассія ж обличчя
Худе й голодне; він усе в думках.
Таких людей найкраще стерегись.

Антоній Не бійсь його: адже він благородний,
Добропорядний римлянин.

Цезар Якби ж
Він гладший був! Я не боюсь його,
Але якби до страху був я здатний,
Нікого б іншого не уникав
Я так, як Кассія того худого.
Усе читає він, за всім пильнує,
І всі діла людські він бачить наскрізь
Не любить ігор — так, як любиш ти,
Антонію; не слухає музик,
Сміється рідко й так, мов сам себе
Висміює і дух свій шпетить гірко
За те, що дався розсмішити. Люди
Такі, як він, дивитися спокійно
Не можуть на достойніших за себе,
І цим вони найбільше небезпечні.
Кажу про те, чого бояться треба,
А не про те, чого я сам боюся,
Адже ж я завжди Цезар. Перейди
На правий бік, я цим не чую вухом,
І розкажи, що думаєш про нього.

Цезар з почтом, крім Каски, виходить.

Каска Ти за рукав сіпнув мене. Ти хочеш
Поговорити?

Брут Так. Скажи нам, що
Сьогодні сталося там? Чому такий
Похмурий Цезар?

Каска Але ж ти був із ним, хіба не так?

Брут Якби я був, я б не питав у Каски.

Каска Ну, йому там піднесли корону; а коли піднесли,
він відіпхнув її рукою, ось так. І тоді народ загукав.

Брут А вдруге чому гукали?

Каска Та все того ж.

Кассій А втретє? Та вони гукали тричі?

Каска Та все того ж.

Брут То що, підносили корону тричі?

Каска Та вже ж, і він відштовхував її тричі, і щоразу відштовхував лагідніше, ніж попередніх, і за кожним разом мої шановні земляки гукали.

Кассій Хто підносив йому корону?

Каска Та Антоній же.

Брут Розкажи, як це було, добрий Каско.

Каска Легше мені повиснути в зашморгу, аніж розказати, як воно було. То ж було просто сміховище. Я й не зважав на нього. Бачив, як Марк Антоній підніс йому корону, та й була то ніяка не корона, а щось на зразок лаврового вінка, як я вже казав, він відіпхнув його, хоч — як на мене — радісінський був її взяти. Тоді Антоній підніс корону знов; і він відіпхнув її знову, та, як на мене, дуже неохоче випустив зі своїх пальців. І тоді той підніс йому вінець утретє. Він відіпхнув і втретє. І юрба щоразу гукала, коли він відмовлявся, і плескала своїми шкарубкими долонями, й підкидала вгору свої заяложені ковпаки, і напустила стільки смердючого віддиху, коли Цезар відмовлявся від корони, що це мало не задушило Цезаря, бо він зомлів і впав. А щодо мене, то я не посмів реготати, щоб не вдихнути того поганого повітря.

Кассій Стій, стій, прошу тебе! Так він зомлів?

Каска Він упав серед майдану, з рота в нього виступила піна, і не мовив більше ні слова.

Брут Це може бути: в нього ж чорна неміч.

Кассій Ні, ні, у Цезаря її немає:

Це в нас вона — у тебе, в мене, в Каски.

Каска Не знаю, що ти під цим розумієш, але знаю добре, що Цезар упав. Назвіть мене брехуном, коли той набрид не плескав і не свистів йому, неначе акторам у театрі, в міру того як він то подобався, то не подобався йому.

Брут Що ж він сказав, коли прийшов до тями?

Каска Ого! Ледве побачив — перед тим як упасти, — що людське бидло радіє щоразу, коли він відмовляється від корони, то розстебнув свій камзол і сказав, щоб вони йому перерізали горло. Був би я ремісник, то спіймав би його на слові, щоб мені провалитись у пекло разом з тією негіддю. Отже, він упав. А коли опам'ятався, запитав, чи не зробив він і чи не сказав чого не до речі, і прохав їхні милості вибачити йому його хворизну. Три-чотири дівки коло мене закричали: «Сердешенький!» — і всі вибачили йому від широкого серця. Та нема чого зважати на них: якби Цезар узяв під меч їхніх матерів, вони зробили б те саме.

Брут І потім геть пішов такий похмурий?

Каска Так.

Кассій А Ціцерон сказав що-небудь?

Каска Сказав, але по-грецькому.

Кассій Що ж саме?

Каска Якби я таке сказав, то ніколи більше не глянув би вам у вічі. Але ті, що зрозуміли його, пересміхались поміж собою й хитали головами. А для мене то все була темна греччина. Можу розповісти вам ще деякі новини: Марулла та Флавія за те, що зривали пов'язки зі статуй Цезаря, позбавили права промовляти. Прощайте ж. Було там ще немало дурощів, та всього не згадаеш.

Кассій Що, повечеряєш у мене, Каско?

Каска Та ні, я вже запрошений сьогодні.

Кассій А завтра пообідаєш зі мною?

Каска Пообідаю, якщо буду живий, і ти не передумаєш, і обід буде пристойний.

Кассій Гарзд, я ждатиму тебе.

Каска Жди. Прощайте ж обидва.
(*Виходить*)

Брут Яким же недотепою він став!
А бистрий був, коли ходив до школи.

Кассій Він і тепер такий, як припаде
Йому високу й небезпечну справу
Виконувать. Він тільки удає
Ледачого. А вся його брутальність —
Приправа до ума, що помагає
Його слова меткі перетравити
Із більшою охотою.

Брут Це правда. Я тепер тебе покину.
А завтра, коли хочеш ти, до тебе
Прийду поговорити, чи до мене
Сам завітай — я ждатиму.

Кассій Гарзд.
А поки що — подумай про загал.

Брут виходить.

Ти благородний, Бруте, так. І все ж
Я бачу, що метал твій, гідний шани,
Для інших діл перекувати можна.
Тож краще всім таким триматись разом:
Бо де та міць, яку ніщо не звабить?
Мене не терпить Цезар. Та зате
Він любить Брута. І якби тепер
Я Брутом став, а він зробився мною,
Він не умовив би мене. Цю ніч
Я Брутові листи під вікна кину,
Всі — різним почерком, немов од різних
Його співгромадян, і всі про те,
Як Рим ім'я його шанує, й там же
Про честолюбство Цезарево натяк.
Хай пам'ятає Цезар: похитнем
Його престол або ж самі впадем.
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Там ж Вулиця.

Грім, блискавка. Входять з протилежних боків Каска з оголеним мечем та Ціцерон.

Ціцерон Каска? Добровечір. Чи ти провів
Додому Цезаря? Але чому ти
Задихався? І дивишся так пильно?

Каска Тобі байдуже, що уся земля
Тремтить билинкою? О Ціцероне!
Я бачив вихорі, що вузлуваті
Дуби з корінням виривали, бачив,
Як океан бундючний вирував
І пінився, здіймався під грізні хмари,
Але ніколи до цієї ночі
Не бачив я грози, що ронить пломінь!
Чи не війна у небі міжусобна?
Чи, може, світ оцей своїм зухвальством
Богів подвигнув на страшну руїну?

Ціцерон Коли ти бачив щось іще дивніше?

Каска Звичайний раб — його в лице ти знаєш —
Зняв ліву руку, і вона палала,

Немов горять два смолоскипи разом,
Але не чула болю й не спеклася.
Крім того,— я ще й меч не вклав у піхви,—
Навпроти Капітолія мені
Зустрівся лев, поглянув грізно й геть
Пішов, мене минаючи. Там сотня
Старих, блідих жінок у купу збилась,
Вони клялись, спотворені від страху,
Що бачили, як люди вогняні
Проходжувались вулицями. Вчора
Опівдні птах нічний посеред ринку
Гукав і скиглив. Як такі прикмети
Збігаються, нехай ніхто не каже:
«Це річ природна, ось її причини».
Бо певен я: вони віщують зло
Тим сторонам, в яких вони з'явилися.

Ціцерон І справді, ми живемо в дивний час.
Та люди все по-своєму тлумачать,
Не проникаючи у сенс речей.
Чи прийде Цезар завтра в Капітолій?

Каска Так, бо Антонію він доручив
Тебе про це звістить.

Ціцерон Добраніч, Каско.
Не для прогулянок така бурхлива
Нічна пора.

Каска Добраніч, Ціцероне.

Ціцерон виходить.

Входить К а с с і й.

Кассій Це хто там?

Каска Римлянин.

Кассій Я чую — Каска.

Каска У тебе добрий слух. Оце-то ніч!

Кассій Прекрасна для людей добропорядних.

Каска Хто бачив, щоб отак грозило небо?

Кассій Той, хто спізнав усю землі гріховність.
А щодо мене, я блукав по місту,
Віддавшись оцій зловісній ночі,
Геть розстебнувшись, Каско, от як бачиш,

І громовицям оголивши груди;
І кожний раз, як блискавка блакитна
Немов папала глибини неба,
Я підставляв себе, як щіль, під самий
Її вогонь.

Каска Навіщо ж небеса
Так спокушати? Суджено людині
Боятись і тремтіть, коли боги
Страшними посланцями нас дивують.

Кассій Тупий ти, Каско, і нема в тобі
Живущих іскор, римлянам властивих,
Або ж ти гасиш їх. Ти зблід, ти зириш
На ці химерні корчі небозводу,
Увесь обнятий подивом і страхом.
Та як розмислиш ти, чому навколо
Всі ці вогні, ці привиди летючі,
Чому старі, дурні й малі віщують,
Чом так поводяться всі звірі й птиці,
Чом ці істоти всі так одмінились,
Чому так звичаї свої й природу
Спотворюють, о, ти тоді знаєш,
Що все це надихнули небеса
І учинили їх вони знаряддям
Перестороги й страху перед гіршим.
Я міг би, Каско, тут назвати мужа,
В усьому схожого з цією ніччю,
Що блискає, й могили розкриває,
І рикає капітолійським левом.
Хоч сам він силою такий, як ми,
Але так страшно виріс, так безмірно,
Як спалахи оці жахливі й грізні.

Каска Ти Цезаря на думці маєш, так?

Кассій Хто б це не був. Хоч римляни й тепер
Тілами й м'язами такі, як предки,
Та — горе нам — в нас дух батьків погас!
Не батьківські, а материнські нами
Керують звичаї. Ми по-жіноцьки
Своє ярмо, свої страждання терпим.

Каска І справді: чув я, Цезаря в сенаті
Царем над нами оголосять завтра,
І він носитиме свою корону
На морі й на землі, лише не тут,
В Італії.

Кассій

Я знаю, де тоді
Кинджал повішу, знаю, як звільнить
Від рабства Кассій Кассія. Боги!
Отак ви силу даєте безсилим,
Отак тиранам несете поразку:
Ні вежі з каменю, ні мури мідні,
Ні тюрми темні, ні залізні пута
Не можуть подолати сили духу.
Ні, втомлене від світських перепон,
Життя згасить себе само спроможне...
Як я це знаю, хай і всі пізнають,
Що сам із себе скинути я здатний
Гніт деспота.

Знову грім.

Каска

Так само, як і я.
Адже й в руці раба доволі сили
Розбити свій полон.

Кассій

Чому ж тоді
У нас тираном Цезареві бути?
Сердега! Як би міг він стати вовком,
Коли б не знав, що римляни — ягнята?
Чи стати левом, якби ми не стали
Для нього ланями? Хто хоче швидко
Вогонь великий розпалить, спочатку
Підпалює сяку-таку соломку.
Яке ж сміття ти, Риме, що зробився
Підпаливом, аби таке нікчемство
Осяяти, як Цезар! Але що ж
Ти вдіяла зі мною, туго? Може,
Я розмовляю з добровільним в'язнем
І матиму за це відповідати!
Та збройний я і не боюсь нічого.

Каска

Ти розмовляєш з Каскою, що слова
Не кидає на вітер. Ось рука.
Згуртуй людей, щоб кривду побороти,
І я піду з тобою якнайдалі.

Кассій

Ну що ж, домовились. І знай, що я
Умовив декого з найкращих римлян
Зі мною разом розпочати справу
З почесно-небезпечною метою.
Я знаю, що вони мене тепер

Очікують у портику Помпея,
Бо вулиці в таку жахливу ніч
Безлюдні й мертві. І самі стихії
Скидаються на задум наш, в якому —
І кров, і полум'я, й найбільший жах.

Каска Спинися, стань,— он хтось сюди спішить.

Входить Цінна.

Кассій А, Цінна! Пізнаю його ходу.
Це друг. Куди ти поспішаєш, Цінно?

Цінна Тебе шукаю. Хто тут? Чи не Цімбер?

Кассій О ні, це Каска. Це учасник наших
Розпочинань. Так що ж, мене там ждуть?

Цінна Я дуже радий. Що за ніч! Сьогодні
З нас дехто бачив явища предивні.

Кассій Та чи мене там ждуть? Кажі!

Цінна Так, ждуть.

О Кассію, якби ти тільки міг
Ще й благородного підмовить Брута!..

Кассій Будь задоволений. Оцю записку
На преторове крісло поклади,
Щоб Брут знайшов її. Ось це йому
Вкинь у вікно. А це приліпиш воском
До статуї старого Брута. Потім
Вертай у портик, там ти знайдеш нас.
Чи є там Децій Брут, чи є Требоній?

Цінна Всі, крім Метелла Цімбера: подався
До тебе він додому. Ну, покваплюсь
І рознесу оці твої папери.

Кассій Упораєшся — йди в театр Помпея.

Цінна виходить.

Що ж, Каско, треба нам до ранку Брута
Відвідати. Він з нами на три чверті,
А як відвідаєм, наш буде й весь.

Каска О, як народ його шанує й любить!
Те, що за злочин би у нас вважали,
Він, як алхімік, іменем своїм
Оберне на заслугу й добродесність.

Кассій Ти добре зрозумів, що значить він
І честь його для нас. Ходім же звідси,
Бо ніч минає. Ми його до світу
Підіймемо й упевнимось у ньому.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА I

Рим. Сад Брута.

Входить Марк Брут.

Брут Гей, Луцію! Агов!
За рухом зір я визначить не можу,
Чи скоро світ. Гей, Луцію! Ти чуєш?
І я б хотів так солодко заснути.
Гей, Луцію! Вставай, кажу! Вставай!

Входять Луцій.

Луцій Ти кликав, пане?

Брут Так. Принеси в мою кімнату свічку.
А як засвітиш, то поклич мене.

Луцій Так, пане.
(*Виходить*)

Брут Так, тільки смерть. Керуюся я тут
Добром не особистим, а загальним.
Він хоче, щоб його коронували;
Яким тоді він стане — от питання.
На сяйво дня вилазить гад — і треба

Нам стеретись тоді. Коронувати?
І дати жало, яким він буде нам
Загрожувати на власне впадолюбання?
Найнебезпечніші великі тим,
Що владу відділяють від сумління.
Не помічав я, правда, щоб у нього
Борола розум пристрасть. Та відомо,
Що юний гонор у покорі бачить
Собі драбину, й поки вгору лізе,
Ще озирається назад, а там,
Коли сягне найвищого шабля,
То до драбини обертає спину,
Й зорить у небо, й зневажа шаблі,
Що підняли його. Але йому
Цього ми не дозволимо. Оскільки ж
Для звади з ним ще приводу немає,
Ми скажемо так: те, що вже є у ньому,
Безмірно може розростись і згодом
Такі й такі перейде межі. Тим-то
Вважатимем його яйцем гадючим,
Що дасть нову змію, не менш отруйну.
І вб'єм у зародку.

Входить Луцій.

Луцій Уже там свічку засвітив я, пане.
Шукавши кремінь, на вікні знайшов
Я запечатане оце послання.
Його там не було, коли лягав я.
(*Подає листа*)

Брут Іди й лягай ізнов, бо ще не ранок.
Це завтра іди березневі. Так?

Луцій Не знаю, пане.

Брут Поглянь у календар, я хочу знати.

Луцій Я зараз, пане.
(*Виходить*)

Брут В повітрі так мигтять зірки летючі,—
При світлі їхньому читати можу.
(*Розпечатує листа й читає*)
«Ти, Бруте, спиш: прокинься, глянь на себе!
Чи має Рим... Промов, удар, врятуй!
Ти, Бруте, спиш: прокинься!»

Підбурення такі мені частенько
Хтось підкидав, де міг я підібрати.
«Чи має Рим...» Це так собі я мушу
Доповнити: чи має Рим підпасти
Під владу одного? Що, Рим? Той Рим,
Що прашури мої з його майданів
Тарквінія змели, коли назався
Царем він, так? «Промов, удар, врятуй!»
Промовити і вдарити благають?
О Риме, обіцяюся, коли
Можливий порятунок, ти від Брута
Його одержиш.

Входить Луцій.

Луцій Два тижні березня минуло, пане.

Стук за сценою.

Брут Гарзд... Хтось стукає. Пиди зустрінь.

Луцій виходить.

Відколи Кассій підбивав мене
На Цезаря, я не заснув.
Між першим намислом і доконанням
Страшного вчинку весь проміжок схожий
На марення або поганий сон.
Наш дух тоді з його знаряддям смертним
Зіходить на раду — і в людині,
Немовби у маленькім королівстві,
Болюче починається повстання.

Входить Луцій.

Луцій Це, пане, брат твій, Кассій. Він з тобою
Поговорити хоче.

Брут Він один?

Луцій Ні, пане, з ним є люди.

Брут Ти їх знаєш?

Луцій Ні, пане: капелюхи в них на лоба
Насунуті, обличчя — під плащами.
Так, що очима розпізнати їх
Ніяк не можна.

Луцій виходить.

Це — спільники мої. О змово! Сором
Тобі вночі, коли все зло на волі,
Свій небезпечний образ появити.
А де ж ти знайдеш серед дня таку
Собі печеру, щоб замаскувала
Твій вид потворний? І не пробуй, змово.
Ти хоч під усміхом його ховай,
Бо як наважишся іти відкрито,
Не знайдеться й в Еребі тьми такої,
Яка б від тебе відвернула кару.

Входять змовники: Кассій, Каска, Децій, Цінна, Метелл Цім-
бер та Требоній.

Кассій Здається, надто сміливо тебе
Ми будимо, о Бруте. Добрий ранок!
Що, ти не ждав нас?

Брут Я вже встав, але
Всю ніч не спав. Я знаю цих людей?

Кассій Усіх до одного, і всі вони
Тебе шанують, і хотіли б тільки,
Щоб ти про себе був такої ж думки,
Яку про тебе має славний Рим.
Оце Требоній.

Брут Я його вітаю.

Кассій Це Децій Брут.

Брут Його вітаю теж.

Кассій Це Каска, Цінна та Метелл.

Брут Я радо
Вітаю всіх.
Які ж то втруtilись турботи пильні
Між вашим сном і ніччю?

Кассій Дозволь сказати дещо.

Брут і Кассій перешіптуються.

Децій Отам он схід. Вже, бачиться, світає?

Каска Ні.

Цінна Але ж, добродію, ті сиві смуги,
Що прошивають хмари, день віщують.

Каска Обидва помилились ви, признайтесь.
Куди мечем я вказую, отам
І є схід сонця. Він на південь далі
Відсунувся, як навесні буває.
Два місяці мине, і загориться
Воно аж там, на півночі. А схід —
Звідсіль у напрямку на Капітолій.

Брут Давайте руки ваші — всі, усі.

Кассій І рішення присягою скріпимо.

Брут Не треба, ні! Якщо обличчя тужні
І наші муки, утиски щоденні
Вам замалі спонуки, що ж, тоді
Все киньмо завчасу, і кожен хай
Возляже на своїм ледачим ложі,
І хай собі тиранство гордовите
Зростає й знищує, кого захоче.
Коли ж те все — я певен — має досить
Вогню в собі, щоб запалить несмілих,
Загартувать жіноцтво м'якосерде,
Тоді не треба острогів нам, браття,
Крім діла нашого, що поведе
Нас до повстання. Нащо ті заруки,
Як римлянин дає вам незрадливе
І певне слово? Клятв не треба кращих —
Хіба обіцянку взаємну честі,
Що буде так, а ні — то всі поляжем.
Хай присягає жрець і боягуз,
Нікчемне падло і душа стражденна
Того, хто кривді радий, хай клянеться
Лише непевний! Не ганьбіть же наш
Високий задум, наших серць завзяття
І думкою про те, що наша справа,
Що замах наш присяги потребує.
Ту кров, що римлянин у жилах носить —
І гідно носить — найпідліша в світі
Вина зганьбить, коли найменшу частку
Зламає обіцянки він своєї.

Кассій А Ціцерон? Чи вдатися й до нього?
Я думаю, він твердо з нами стане.

Каска Хай буде з нами й він.

Метелл

І неодмінно
Хай буде, хай! Його волосся срібне
Закупить нам і добру думку римлян,
І голоси, що вчинки наші схвалять.
І скажуть всі, що він нас направляв,
І нашу молодість, безумство наше
Покрие він поважністю своєю.

Брут

О ні, він не підходить! І не слід
Нам одкриватись перед ним: ніколи
Ніякої він справи не підтрима,
Що інші почали.

Кассій

Ну то й не треба.

Каска

Він справді не годиться.

Децій

Крім Цезаря, нікого не зачепим?

Кассій

Ти діло мовив, Децію. Вважаю,
Що Цезарів улюбленець Антоній
Без нього не повинен жити: він стане
Зловмисним змовником. Відомі вам
І засоби його — коли зуміє
Він їх поліпшить, то напевне зможе
Всіх нас утиснути. Щоб так не вийшло,
Хай гинуть разом Цезар і Антоній.

Брут

Ми аж занадто, Кассію, свій виступ
Скривавимо, як голову відітнем,
А потім члени знищим — тобто в гніві
Спочатку вб'єм, а потім озлимося.
Адже Антоній — часточка його!
Жерцями будьмо, а не різниками!
Ми проти духу Цезаря встаєм,
А людський дух в собі не має крові.
Якби могли ми дух його зламати,
Живим лишивши Цезаря! На жаль,
Він має згинути. Ласкаві друзі!
Убиймо ж сміливо його, без злоби,
Як жертву для богів, його заколем,
А не як тушу для собак. І хай
Серця в нас, як кмітливі хазяї,
Спочатку збурять слуг на вбивство й потім
Пошпетять для годиться їх, і в цьому
Усі вбачатимуть не зло, а слушність.
Тоді ніхто не скаже: «Ви убивці,—
А назовуть цілителями нас.
А про Антонія ти не турбуйся:

Бо що подіє Цезаря рука,
Як голови у Цезаря не буде?

Кассій І все ж боюся я, бо та любов
До Цезаря, що в ньому вкорінилась...

Брут І все ж, мій Кассію, забудь про нього:
Коли він любить Цезаря, то тільки
Хіба помре, горюючи за ним,
Та й то навряд: занадто до смаку
Йому бенкети, лови, товариство.

Требоній Його не слід боятись. Хай живе.
Над цим і сам він потім посміється.

Б'є годинник.

Брут Цить! Порахуємо.

Кассій Пробыло три.

Требоній Пора розходитися нам.

Кассій Ми досі
Не знаємо, чи вийде нині Цезар,
Бо віднедавна став він марновірним
І полишив свою колишню гадку
Про сни, фантазії та передвістя.
Можливо, явні чудеса оці
Та незвичайний жах цієї ночі
Укупі з віщуваннями авгурів
Його затримають сьогодні вдома.

Децій Цього не бійтесь. Я його зумію
Умовити, бо він же любить слухать,
Як ловлять деревом єдиного, а
Ведмедя дзеркалом, слона — підкопом,
В тенети — лева, а людину — словом
Підлесливим. Скажу, що він не терпить
Облесників, і він відкаже: «Так»,
Піддавшись на лестощі. Дозвольте ж
За нього взятись.
Я Цезаря на інший лад настрою
І приведу його у Капітолій.

Кассій Ні, ні,— ми всі до нього підем разом.

Брут О восьмій зайдемо — чи це не пізно?

Цінна Це — найпізніше. От би тільки встигнути!

Метелл На Цезаря гнівиться Кай Лігарій,
Бо той картав його за похвалу
Помпееві. Як дивно, що про Кая
Забули ми.

Брут Поклич його, Метелле,
Мене він любить і не марно. Хай
До мене прийде, я вже з ним домовлюсь.

Кассій Світає. Ми тебе покинем, Бруте,
Розходьтесь, друзі. Тільки пам'ятайте
Про обіцянку власну й покажіть,
Що ви насправді римляни.

Брут Братове,
Бадьорі й жваві будьте, не давайте
Ніякого знаку про задум наш,
А грайте так, як ті актори римські,
З незламним духом та самовладанням.
Щасти ж вам всім!

Усі, крім Брута, виходять.

Гей, Луцію! Вже спиш?
Ну що ж, потішся тяжко-медяною
Росою сну без видив тих та марень,
Якими мучить мозок нам турбота.
Тому-бо й спиш так міцно.

Входить Порція.

Порція Бруте, пане!

Брут Що, Порціє? Чому ти на ногах?
Твоєму ненадійному здоров'ю
Зашкодить цей холодний, вогкий ранок.

Порція Твоєму також. Ти недобрый, Бруте:
Ти в мене з ложа втік, а як вечеряв —
Враз із-за столу звівся, й став ходити,
І думати, й зітхати, схрестивши руки.
Коли ж я запитала, що з тобою,
На мене кинув ти суворий погляд.
На дальшу мову ухопився ти
За голову ще й тупнув нетерпляче.
Хоч я наполягала, ти мовчав —
І тільки помахом руки сердитим

Дав знак лишить тебе. І я пішла,
Аби тобі не збільшить нетерпіння,
Яке мені здавалось надто гострим,
І все ж надіялася я: то тільки
Від настрою, що в кожній людині
Міняється. Тобі він ані їсти,
Ні спати не дає, ні говорити.
Якби він міг і зовнішність твою,
Так як поводження твоє, змінити,
Тебе я не впізнала б. Любий муже,
Відкрийсь мені, чому ти так сумуєш.

Брут Я почуваюсь негаразд — і все.

Порція Брут — мудрий і якби почувся хворим,
То вжив би заходів для лікування.

Брут Я це й роблю. Йди ж, Порціє, й засни.

Порція Як, Брут хворіє, й ходить не одягшись,
І всотує холодну вогкість ранку?
Хворіє й нишком кинув тепле ложе,
Щоб удихнуть лиху заразу ночі
Й підсилити недугу? Ні, мій Бруте:
Твоя недуга — в тебе у душі.
За правом і обов'язком дружини
Її я мушу знати. На колінах
Своєю славною колись красою
Тебе я заклинаю, й усіма
Любовними присягами твоїми,
Й тією головною, що зв'язала
Навіки нас, відкрий мені, свій
Природній половині, через віщо
Ти журишся і що за люди в тебе
Були вночі? Шість або сім було їх,
І всі вони лице ховали — навіть
Від темряви.

Брут Встань, Порціє кохана!
(Підводить її)

Порція Якби ти добрий був, я підвелася б.
Чи сказано в угоді шлюбній, Бруте,
Щоб я не знала тайн твоїх? Чи стала
Я часткою твоєю лиш для того,
Щоб разом їсти й спати та розмову
Вести з тобою часом? Чи живу я
Аж на околиці твоїх бажань?

Коли не ближче, значить, я для Брута
Наложниця, не жінка.

Брут Ти для мене
Шановна, вірна жінка, і така ж
Ти дорога мені, як струм червоний,
Що скрізь моє скорботне серце ллється.

Порція Коли це так, я хочу тайну знати.
Я жінка, правда, але та, з якою
Сам благородний Брут таки ж побрався.
Я жінка, правда, але та, що має
Хорошу славу й зве Катона батьком.
Чи я для тебе тільки стать слабка
При батькові й при мужеві такому?
Відкрий мені свій задум — я його
Не викажу. Себе суворій пробі
Я піддала — ось тут собі стегно
Поранила. Коли таке стерпіла,
То як я зраджу таємницю Брута?

Брут О ви, боги! Зробіть мене достойним
Такої благородної дружини!

Стук за сценою.

Стій! Хтось постукав. Вийди на хвилину.
Я потім, Порціє, тобі відкрию
Свого серця тайни.
Всі зобов'язання свої з'ясую,
Всі знаки на моїм чолі скорботнім.
Іди ж, іди.

Порція виходить.

Хто стукає там, хлопче?

Входять Луцій та Лігарій.

Луцій Із вами хоче говорити хворий.

Брут А, Кай Лігарій, що Метелл про нього
Мені казав. То відступись-но, хлопче!
Ну як, Лігарію?

Лігарій Прийми, будь ласка,
Від язика недужого добридень.

- Брут* Не час тепер зав'язувати шию,
Лігарію! Тобі б тепер здоров'я!
- Лігарій* Я не слабий, коли у Брута є
Якийсь високий подвиг на прикметі.
- Брут* Якраз такий і є у мене подвиг,
Якби ти тільки вислухав мене
Здоровим вухом.
- Лігарій* Усіма богами,
Що римляни їм моляться, клянуся:
Я вже здоровий!
(Скидає з шиї хустку)
Гідний сину Рима,
Його душа, поріддя чресел славних!
Ти воскресив мій напівмертвий дух,
Як чарівник. Скажи, щоб я побіг,
І я наздожену кого завгодно.
Так що ж робити?
- Брут* Лікувати хворих.
- Лігарій* А є й такі здорові, що повинні
Ми їх зробити хворими?
- Брут* Є, є.
Про це я розповім тобі, мій Каю,
Бо до такого ми й рушаєм зараз.
- Лігарій* Як вирушиш, я загорюся знову
Йї подамся слідом на великий подвиг.
Хоч невідомий він мені, та досить,
Що Брут веде мене.
- Гримить грім.
- Брут* Іди ж за мною.
Виходять.

СЦЕНА 2

Там же. Дім Цезаря.

Грім, блискавка. Входить Юлій Цезар у нічному одязі.

Цезар Цю ніч не спали ні земля, ні небо,
Кальпурнія аж тричі в сні кричала:
«Рятуйте! Ріжуть Цезаря!» Гей, хто там?

Входить слуга.

Слуга Я слухаю.

Цезар Скажи, нехай жерці заколють жертву,
І повідом про їхні віщування.

Слуга Я зараз, пане.
(*Виходить*)

Входить Кальпурнія.

Кальпурнія Що, Цезарю, ти лагодишся з дому?
Тобі не слід виходити сьогодні.

Цезар Ні, Цезар піде. Завжди небезпеки
До мене ззаду крадуться. А глянуть
В обличчя Цезарю — одразу ж гинуть.

Кальпурнія Ніколи я не вірила в прикмети,
А нині їх страшусь. Один із варті
Розказує, яких вони страховищ
Набачились, крім тих, що й нам являлись:
На вулиці левниця окотилась;
З могил розкритих повставали мертві;
На хмарах воїнів полки вогненні
Стиналися, неначе справжнє військо,
І окропляли кров'ю Капітолій,
І ясно чувсь навколо грім війни,
Іржання коней, стогін умирущих,
І скиглення, і виск примар повсюди...
О Цезарю! Ніколи ще такого
В нас дива не було, і я боюсь.

Цезар Що нам боги могутні посилають,
Того не одвернуть. Ці віщування
Не для самого Цезаря, для всіх.

Кальпурнія Смерть бідняків комет не накликає,
А смерть царів запалює все небо.

Цезар Є тисяча смертей у боягуза;
Хоробрий помирає тільки раз.
Мені здається найдивнішим з того,
Що досі бачив я, страх перед смертю:
Адже вона не промине нікого
І прийде в строк.

Входить слуга.

А що авгури кажуть?

Слуга Щоб ти сьогодні не виходив з дому.
Коли виймали нутрощі із жертви,
В них серця не було.

Цезар Ото боги
Так хочуть присоромить боягузів:
Твариною без серця був би Цезар,
Якби сьогодні побоявся вийти.
Ні, так не буде: знає небезпека,
Що Цезар небезпечніший за неї.
Ми — як два леви-близнюки, і я
За неї старший і страшніший. Отже,
Сьогодні Цезар вийде.

Кальпурнія О мій муже!
Ти в самовпевненості тратиш розум!
Ні, не виходь сьогодні: як не твій,
Мій страх тебе нехай удержить дома.
Ми пошлемо Антонія в сенат,
Хай скаже: ти нездужаєш сьогодні.
Навколішки благаю, не виходь.

Цезар Антоній скаже їм, що я недужий,
І ради тебе я зостанусь дома.

Входять Децій.

Ось Децій Брут, він повідомить їх.

Децій Чолом тобі, о Цезарю достойний!
Прийшов я провести тебе в сенат.

Цезар Ти дуже в слухний час прийшов. Вітай
Сенаторів від мене і скажи їм,
Що я сьогодні не прийду. Сказати

«Не могу» — фальш, «не смію» — й поготів.
Не хочу я прийти, так і скажи їм.

Кальпурнія Скажи: «він хворий».

Цезар Що, мені брехати?

Хіба на те простяг я так далеко
Свою звитяжну руку, щоб старим
Я не насмілився сказати правду?
Скажи їм просто, що не прийде Цезар.

Децій Але назви мені якусь причину,
Щоб слів моїх не осміяли там.

Цезар Причина та, що я не хочу, й тільки.
Доволі для сенаторів цього.
Та щоб тебе задовольнити, друже,
Бо я люблю тебе, відкрию правду:
Кальпурнія затримує мене;
Йй снилось, що із статуї моєї,
Мов із фонтана з сотнею відтулин,
Струміла чиста кров, і римська знать
Підходила і мила з сміхом руки.
І в цьому бачиться їй віщування
Бід неминучих, і лишитись дома
Вона мене благала на колінах.

Децій Повір, що хибно сон вона тлумачить.
Те видиво — прекрасне і щасливе:
І статуя твоя, і кров, що летється
Із отворів, і римляни над нею —
Це знак того, що з тебе Рим великий
Смоктатиме живлющу кров, а знать
Поквапиться на пам'ятки й клейноди.
Таке нам сон Кальпурнії віщує.

Цезар І ти його нам добре розтлумачив.

Децій Це так. Але ж іще не все сказав я.
Скажу тепер: сенат постановив
Коронувати Цезаря сьогодні.
Коли скажу, що ти не хочеш вийти,
Він може передумати. Крім того,
Там буде зачіпка для глузування:
«Розпустимо сенат, аж поки краший
Дружині Цезаря присниться сон».
Ще й шепотітимуть, коли не прийдеш:
«Боїться Цезар».
Не гнівайся ж. Моя любов до тебе

Мені велить тобі сказати правду,
Бо розум мій керується любов'ю.

Цезар Кальпурніє, дурні у тебе страхи!
Аж соромно, що я тебе послухав.
Подайте тогу, я іду!

Входять Публій, Брут, Лігарій, Метелл,
Каска, Требоній та Цінна.

Публій Добридень, Цезарю!

Цезар Вітаю, друже.
Як Брут? І ти так рано підхопився?
Добридень, Каско! Слухай, Каю: Цезар
Тобі ніколи ворогом не був
Таким, як трясця, що тебе зсушила.
Котра година?

Брут Вже пробило восьму.

Цезар Спасибі ж вам за клопіт і за ласку.

Входить Антоній.

Ось і Антоній, наш гультай нічний.
І теж піднявсь? Антонію, добридень!

Антоній Великий Цезарю, добридень!

Цезар Хай все там приготують.
Я винен, що примушую чекати.
А, Цінна? І Метелл? І ти, Требоній?
З тобою треба нам поговорити,
Тож не забудь до мене завітати
І задля певності тримайся ближче.

Требоній Я слухаю.

(Убік)

Так близько, що це буде
Не до смаку твоїм найближчим друзям.

Цезар Ходімо ж, любі, та вина скуштуймо,
А потім підемо, як добрі друзі.

Брут О Цезарю, не всі ті друзі добрі!
Сама ця думка серце крає Бруту.

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Вулиця біля Капітолія.

Входить Артемідор, читаючи листа.

Артемідор «Цезарю, остерігайся Брута, бережись Кассія, тримайся далі від Каски, стеж за Цінною, не довіряй Требонієві, не спускай з ока Метелла Цімбера; Децій Брут тебе не любить; ти скривдив Кая Лігарія. У всіх тих людей одна думка, і вона скерована проти Цезаря. Коли ти не безсмертний, будь обачний: безтурботність відкриває дорогу для змови. Хай же тебе боронять всемогутні боги!

Твій друг Артемідор»

Я тут постою, поки йтиме Цезар,
І лист оцей подам, немов прохання.
Душа болить, як бачу, що достойність
Від заздрості гризької пропадає.
Ти житимеш, як прочитаєш лист мій,
А ні, то й доля зраді допоможе.
(*Виходить*)

СЦЕНА 4

Там же. Інша частина тієї ж вулиці, перед домом Брута.

Входять Порція та Луцій.

Порція Біжи швиденько до сенату, хлопче,
Й нічого не кажи! Та зараз, зараз!
Чого ж стоїш?

Луцій Я жду наказу, пані.

Порція А я б хотіла, щоб вернувся ти вже,
Не дожидаючи мого наказу:
(*Убік*)

О твердосте, будь поряд — і між серцем
Та язиком моїм воздвигни гору!
Дух мужа в мене, але сила жінки.
Як трудно жінці тайну зберігати!
Ти й досі тут?

Луцій А що ж мені робити?
До Капітолія побігти — й тільки!
І повернутися додому — й тільки?

Порція Повернешся й розкажеш, як твій пан,—
Бо хворий він пішов,— поглянь, як Цезар
І що за люди тиснуться до нього...
Та що це? Чувеш?

Луцій Ні, не чую, пані.

Порція Прислухайся пильніш: мені почувся
Якийсь безладний гук, мов галас бою
Від Капітолія доносить вітер.

Луцій Нічого я не чую, пані.

Входять в і щ у н.

Порція Гей, чоловіче, слухай! Де ти був?

Віщун У себе вдома, пані милостива.

Порція Котра година вже?

Віщун Дев'ята скоро.

Порція Чи вже проходив Цезар до сенату?

Віщун Ще не проходив, пані. Я спішу
Зайняти місце, щоб його побачить.

Порція До нього, мабуть, маєш ти прохання?

Віщун Є просьба, пані, якщо він остільки
До себе добрий буде, щоб послухать:
Я попрошу, щоб він себе доглянув.

Порція Дізнавсь ти — хтось йому біду готує?

Віщун Не знаю певно я, але боюсь.
Прощайте, пані. Тут тісенько, й натовп
Сенаторів, та преторів, та всяких
Просителів, що вслід за ним ітимуть,
Слабого й зовсім можуть задушити.
Я улаштуюся, де просторіше,
Щоб Цезар мимохідь мене почув.
(*Виходить*)

Порція Вернусь додому.
(*Убік*)

Ах, яке ж то кволе,
Нещасне серце в нас, жінок! О Бруте!

Нехай підтримає твій замір небо!
А хлопець, мабуть, чув мене, що в Брута
Прохання є, яке не вволить Цезар.
Ох, я зомлію! Луцію, мерщій
Біжи туди, вітай від мене пана,
Скажи, що я весела, й повертайся,
І принеси мені від нього слово.

Виходять у різні боки.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА I

Рим. Перед Капітолієм.
Засідання сенату.

Юрба народу. Серед неї — Артемідор і віщун,
Сурми. Входять Цезар, Брут, Кассій, Каска, Децій, Метелл, Тре-
боній, Цінна, Антоній, Лепід, Попілій, Публій та інші.

Цезар Настали іди березневі.
Віщун Так, Цезарю. Вони іще тривають.
Артемідор Вітаю широко! Переглянь цей лист.
Децій Тебе Требоній просить на дозвіллі
Його прохання прочитать смиренне.
Артемідор Читай моє найперше, бо моє
До Цезаря стосується найближче.
Читай його, о Цезарю великий!
Цезар Все, що про нас, відкладемо на потім,
Артемідор Не відкладай, а прочитай негайно!
Цезар Що він отуманів?
Публій Гей, ти, з дороги!
Кассій Ти що? На вулиці з своїм проханням?
Иди до Капітолію,

Цезар іде вгору, до сенату, решта — за ним.

Попілій Я вам бажаю успіху сьогодні.

Кассій В чім успіху, Попілію?

Попілій Щастя вам!

(Прямує до Цезаря)

Брут Що він сказав?

Кассій Він побажав нам успіху сьогодні.
Боюся я, що викрито наш задум.

Брут Глянь, він подався до Цезаря! Пильнуй же.

Кассій Не гайся, Каско, щоб не зупинили.
Що діять, Бруте? Як прочують, хтось
Не вийде звідси — Кассій або Цезар,
Бо я уб'ю себе.

Брут Тримайся, друже.

Попілій не про нас говорить: глянь —
Він усміхнувся, а Цезар не змінився...

Кассій Требоній діло знає... Бачиш, Бруте?
Антонія він набік відпихає.

Антоній і Требоній виходять.

Цезар і сенатори займають свої місця.

Децій А де ж Метелл? Хай він тепер підійде
До Цезаря із тим своїм проханням.

Брут Метелл готовий. Проштовхайся до нього
Й підтримай.

Цінна Каско, твій удар — найперший.

Цезар Чи всі готові? Що сьогодні Цезар
З своїм сенатом виправити має?

Метелл О Цезарю великий, всемогутній!
Метелл кладе до стіп твоїх свою
Смиренну просьбу.

(Стає на коліна)

Цезар Я попереджаю

Тебе, Метелле: ця низька облесність
Кров гарячить лише звичайним людям
І робить з наших перших постанов
Дитячу іграшку. Не сподівайся,

Що Цезарева кров така бурлива,
Щоб грілася так легко, як у дурня,
Від слів солодких, та низьких уклонів,
Та від виляння пса. Твого ж бо брата
Засуджено законно на вигнання.
Коли ти гнешся так заради нього,
Тебе, як пса, з дороги я відкину.
По правді Цезар править, і ніколи
Він присуду не змінить без підстави.

Метелл Чи знайдеться у нас гідніший голос,
Що Цезаря великого власкавить
І визволить мого вигнанця-брата?

Брут Тобі я, Цезарю, цілую руку
Не як лакуза. Я прошу тебе
Подарувати Публію свободу.

Цезар Як! Брут?

Кассій До стіп твоїх тут упадає Кассій.
І ревно просить Публія звільнити.

Цезар Я зглянувся б, якби я був, як ви,
Якби міг сам просить, на просьбу здався б.
Та я несхитний, мов північна зірка,
Що в нерухомості своїй не має
Собі товариша на небосхилі.
Вся височінь у незліченних іскрах,
І всі горять вони, і кожна сяє,
І лиш одна між ними нерухома.
Так і на світі: є людей без ліку,
І всі вони — плоть, кров і розуміння.
Та серед них лиш одного я знаю,
Що непохитно на своєму місці
Тримається. Що та людина — я,
Дозвольте довести мені хоч тим,
Що, Публія прирікши на вигнання,
Ухвали я своєї не міняю.

Цінна О Цезарю!

Цезар Геть! Хочеш ти порушить
Олімп?

Децій О Цезарю!

Цезар І Брут коліна
Даремно гнув.

Каска Скажіть за мене, руки!

Каска перший, потім інші змовники і останній Марк Брут уражають Цезаря.

- Цезар* Et tu, Brute? * Тож падай, Цезарю!
(*Вмирає*)
- Цінна* Свобода, вільність! Тиранія вмерла!
Біжіть, кричіть, нехай все місто знає!
- Кассій* З усіх трибун гукайте на весь голос:
«Свобода, вільність, визволення всім!»
- Брут* Народ, й ви, сенатори, не бійтесь!
Не розбігайтесь! Владолюбству борг
Заплачено!
- Каска* Йди на трибуну, Бруте.
- Децій* І ти йди, Кассію.
- Брут* Де Публій?
- Цінна* Тут, розгубився від цієї бучі.
- Метелл* Згуртуймося, щоб Цезареві друзі
Не спробували...
- Брут* Навіщо це? Ти, Публію, не бійся:
Ніхто тобі не замишляє шкоди,
Ні іншим римлянам. Ти поясни їм.
- Кассій* Покинь нас, Публію. Народ насуне —
І може старості твоєї зашкодить.
- Брут* Іди ж собі. Нехай відповідають
Лиш ті, хто це зробив.

Входить Требоній.

- Кассій* А де Антоній?
- Требоній* Утік додому, вражений.
Чоловіки, жінки і діти з криком
Метаються, як в день страшного суду.
- Брут* Дізнаємось, чого ти хочеш, Доле.
Що помремо, відомо нам. Та люди
Все намагаються прожити довше.
- Кассій* Той,
Хто у життя відійме двадцять років,
Відійме стільки ж і від страху смерті.

* І ти, Бруте? (*Латин.*)

Брут Коли це так, то смерть нам тільки люба;
А ми, виходить, Цезареві друзі,
Бо смерті страх йому укоротили.
Схиліться ж, римляни, обмиймо руки
В його крові до ліктів і клинки
Вмочім у неї, а тоді — на ринок!
Там, потрясаючи над головою
Червону сталь, гукнім: «Свобода й мир!»

Кассій Схиліться ж, мийтесь. Проминуть віки,
І в тих державах, що колись постануть,
На ще не знаних мовах подвиг наш
Актори гратимуть.

Брут Знов Цезар кров'ю
Обіллється, впаде, як прах нікчемний,
До статуї Помпея.

Кассій І шоразу
Вони казатимуть про наш гурток,
Що ми свободу Римові вернули.

Децій Що ж, підемо?

Кассій Так, підемо всі вкупі.
Хай Брут веде — і слід його закрасять
Найсміливіші і найкращі з римлян.

Брут Стій! Хто це? А, з Антонієвих друзів.

Входить слуга.

Слуга Так, Бруте, повелів мій пан Антоній:
Він наказав до ніг твоїх упасти
І, розпростершись, так тобі сказати:
Брут благородний, мудрий, смілий, чесний;
Могутній, добрий Цезар був державець;
Скажи, що Брута я люблю й шаную,
А Цезаря — боявся і любив.
Коли дозволить Брут, щоб міг Антоній
Сюди прийти безпечно і дізнатись,
Чим Цезар заслужив такий кінець,
То Брут живий йому любіший буде,
Ніж мертвий Цезар, і Антоній піде
Услід за Брутом, і себе пов'яже
Із долею та задумами Брута
Серед випробувань і чвар прийдешніх
Як вірний друг. Так мовив Марк Антоній.

Брут Він мудрий, мужній римлянин — таким
Його вважав я завжди.
Скажи йому: коли сюди він прийде,
Дізнається про все й, клянуся честю,
Безпечно піде геть.

Слуга Він зараз буде.
(*Виходить*)

Брут Я знаю — нашим другом стане він.

Кассій Якби-то так! Але чомусь я дуже
Його побоююсь,— передчуття
Мое щоразу справджується.

Брут Аж ось і він. Антонію, добридень!

Входить Антоній.

Антоній Могутній Цезарю! Як низько впав ти!
Невже твої звитяги і тріумфи
Тут умістились? Що ж, прощай. Не знаю,
Кому ви ще хотіли кров пустити,
Хто вже доспів для того. Як мені,
То вам найкраще це зробити зараз,
Коли загинув Цезар, і немає
Знаряддя кращого, як ці мечі,
Найблагороднішою в світі кров'ю
Забарвлені. Коли я вам не любий,
Я вас благаю нині це зробити,
Покіль парують кров'ю ваші руки.
Хоч би прожив я ще тисячоліття,
Я так не приготуюся до смерті,
Так не вподобаю я місця й зброї,
Як біля Цезаря, од ваших рук,
Од вас, героїв і найвищих духом
Обранців віку нашого.

Брут Ти смерті
В нас не проси, Антонію, для себе.
Ми — люті вбивці, бачиш-бо ти наші
Діла і руки, бачиш тільки їх
Та вчинки їх криваві, а сердець
Не бачиш наших, сповнених жалю
Та співчуття до римського народу.
Так, як огонь тіснить огонь, так жаль

Прогонить жаль,— тому й загинув Цезар.
Антонію, для тебе в нас мечі
Із олова, а руки і серця
Тебе приймають у свої обійми
З братерським жаром, шаную й любов'ю.

Кассій При надаванні титулів нових
Ти матимеш з усіми рівний голос.

Брут Лиш потерпи та дай утихомирить
Настрашений подіями народ,
І ми з'ясуємо тоді, чому я
Вбив Цезаря, хоч так його любив.

Антоній Я в вашій мудрості не сумніваюсь
І кожному криваву руку тисну:
Тобі найперше, Бруте, після тебе
Я Кассієві тисну, і тобі
Я тисну, Децію, й тобі, Метелле,
І Цінні теж, тобі, одважний Каско,
Й останньому, хоч кожному не менше,
Тобі, Требонію. Та що скажу я,
Патриції? Я видаюся вам
Таким непевним, що мене назвати
Ви можете або страхополохом,
Або підлесником. Що я тебе
Любив, о Цезарю, це щира правда.
І, якщо дух твій дивиться на нас,
Чи не вразить його гіркіш од смерті,
Коли побачить він, що Марк Антоній
Твоїх убивць криваві пальці тисне
І мириться із ними, о великий,
Там, де упав ти мертвим? О, якби
Я стільки мав очей, як Цезар ран,
І плакав так, як кров тече із нього,
Мені б це дужче личило, ніж спілка
І дружба із твоїми ворогами!
Прости ж мені, о Юлію! Ти впав тут,
Немов зацькований, одважний олень,
І тут стоять тепер твої мисливці
При здобичі, твоєю кров'ю вкриті.
Для оленя цього весь світ був гаєм,
А він, о світе, був для тебе серцем!
І справді, ти лежиш тут, як той олень,
Що знать гуртом його звалила!

Кассій Антонію!

- Антоній* Ти, Кассію, пробач:
Таке про нього й вороги сказали б.
В устах у друга — це холодна скромність.
- Кассій* То не біда, що Цезаря ти хвалиш.
Та як ти потім поведешся з нами?
Чи будеш ти і далі нашим другом?
Чи нам не покладатися на тебе?
- Антоній* Я тиснув руки вам, а як поглянув
На тіло Цезаря, на мить забувся.
Я всім вам друг і вас усіх люблю,
І сподіваюся у вас дізнатись,
Чим і кому був небезпечний Цезар.
- Брут* Якби не був, це виглядало б дико.
Причини вбивства в нас такі поважні,
Що, хай би й сином був йому Антоній,
Він нам не заперечив би.
- Антоній* Це все,
Чого я хочу. Але ще дозвольте
Мені на площі виставити тіло
І там з трибуни, як належить другу,
Промовити над ним останнє слово.
- Брут* Гарзд, Антонію!
- Кассій* Хвилинку, Бруте.
(*Брутові*)
Опам'ятайся, не дозволяй, щоб він
При тому говорив: хіба не знаєш,
Як може збурити народ Антоній
Тим, що він скаже?
- Брут* (Кассію)
Не турбуйсь: я перший
Сам на трибуну вийду й поясню,
За що убито Цезаря, а також
Оголошу, що виступить Антоній
Із дозволу і відома усіх нас
І що небіжчику ми воздамо
Усі обряди й почесні законні.
Це більш допоможе нам, аніж зашкодить.
- Кассій* (Брутові)
Не знаю, Бруте. Це мене не тішить.

Брут Антонію, ось Цезарево тіло.
Візьми його і в слові похороннім
Нас не ганьби. Хвали його, як хочеш,
Та поясни, що ти на це від нас
Одержав дозвіл. Бо інакше зовсім
У похороні участі не візьмеш.
Ти вступиш з трибуни, до котрої
Я підйду, і тільки після мене.

Антоній Я більшого й не хочу.

Брут Готуй же тіло і рушай за нами.

Всі, крім Антонія, виходять.

Антоній Прости мені, о тліне кровоплинній,
Що смирний я і лагідний з катами!
Останки найшляхетнішого мужа,
Що будь-коли в потоці часу жив!
О, горе тим, хто кров пролив безцінну!
Над ранами твоїми, що розкрили,
Немов німі уста, багряні губи,
І просять голосу та слова в мене,
Я пророкую: упаде прокляття
На голови людей, незгоди люті,
Усобиці та війни громадянські
Усю Італію заповонять;
Кров і руїна ввійдуть так у звичай,
І все страшне таким буденним стане,
Що з усміхом поглянуть матері,
Як четвертує їх дітей війна,
Від озвіріння всякий жаль погасне,
Дух Цезаря в шуканні помсти разом
З Гекатою, що з пекла шойно вийшла,
На цілий край всевладно проголосить:
«Хай гине все!» — і спустить псів війни,
Так щоб про злочин цей повідав сморід
Людського трупу, що погребу прагне.

Входить слуга Октавія.

Тебе прислав Октавій Цезар, так?

Слуга Так, Марк Антонію.

Антоній Його листом призвав до Риму Цезар.

- Слуга* Він лист одержав, скоро буде й сам.
І наказав вам передати усно...
(Побачивши тіло)
О, Цезар!
- Антоній* Ти зворушився — відійди й поплач.
Заразна туга, бо й у мене очі,
Побачивши в твоїх перлини журні,
Зволожились... Що, скоро пан твій буде?
- Слуга* Отаборивсь він за сім миль од Рима.
- Антоній* Спіши назад, скажи, що в Римі бачив.
Рим у жалобі, Рим у небезпеці.
Тут певності не матиме Октавій.
Так і скажи йому. Ні, зачекай,
Затримайся, покіль на площу тіло
Це винесу. Я з мовою звернуся
Там до народу і з'ясую, як він
Сприймає злочин цих кровопроливців,
І згідно з цим Октавієві ти
Доповіси, що діється у Римі.
Тож пособи мені.

Виходять із тілом Цезаря.

СЦЕНА 2

Там же. Форум.

Входять Брут, Кассій та юрба громадян.

- Кілька громадян* Ми хочем знати все! Все розкажіть нам!
- Брут* За мною, друзі: я усе з'ясую.
Ти ж, Кассію, іди на інше місце,
Розділимо цей натовп.
Хто хоче вислухати мене, зостанься,
Хто — Кассія, нехай за ним рушає.
Ми скажемо, чому для блага всіх
Убито Цезаря.

1-й громадянин

Лишуся з Брутом.

2-й громадянин

Я ж Кассія послухаю, а потім
Їх докази ми зможем порівняти.

Кассій з частиною громадян виходить.
Брут підіймається на трибуну.

3-й громадянин

Вже благородний Брут піднявся! Тихше!

Брут Терпите же до кінця.

Римляни, земляки, друзі! Слухайте, чому я так учинив, і мовчіть, щоб вам було чутно; вірте мені заради моєї честі і майте пошану до моєї честі, щоб вірити; судіть мене за своїм розумінням і пробудіть свої почуття, щоб краще судити. Коли є хтось у цьому зібранні, хто щиро любив Цезаря, то йому я кажу, що Брут любив Цезаря не менше, ніж він. А коли цей друг запитає, чому Брут повстав проти Цезаря, ось моя відповідь: не тому, що я менше любив Цезаря, а тому, що я більше любив Рим. Чи воліли б ви, щоб Цезар жив, а ви вмерли рабами, і чи щоб Цезар був мертвий, а ви жили вільними людьми? Оскільки Цезар любив мене, я оплакую його; оскільки він був щасливий, я радів за нього; оскільки він був доблесний, я шанував його; та оскільки він був владолубивий, я вбив його. За його любов—сльози; за його успіхи—радість; за його доблесть—пошана; а за його владолубство—смерть.

Хто серед нас такий нищий, що схотів би стати рабом? Якщо є такий, хай озветься, бо я його образив. Хто серед вас настільки здичавів, що не хоче бути римлянином? Якщо є такий, хай озветься, бо я його образив. Хто серед вас такий нікчемний, що не хоче любити своєї батьківщини? Якщо є такий, хай озветься, бо я його образив. Я чекаю на відповідь.

Кілька громадян Таких немає, Бруте, немає!

Брут Отже, я нікого й не образив. Із Цезарем я вчинив так, як ви вчинили б із Брутом. Про смерть його записано в сувоях Капітолію. Слави його не применшено, в чому він достойний її, і не перебільшено його провин, за які він заплатив життям.

Входять Антоній та інші з тілом Цезаря.

От вам і тіло його, оплакуване Марком Антонієм: хоч він і непричетний до його смерті, але вона обернеться йому на користь—він посяде своє місце в республіці. Та й хто з вас не посяде його? З цим я піду від вас—і так само, як я вбив свого най-

кращого друга для добра Риму, так держатиму цей кинджал і для себе, коли моїй батьківщині знадобиться моя смерть.

*Кілька
громадян* Живи, о Бруте! Живи, живи!

1-й громадянин З тріумфом понесім його додому!

2-й громадянин Поставмо статую йому, як предкам
Його поставили!

3-й громадянин Хай стане Цезарем!

4-й громадянин Всі Цезареві доблесті найкращі
В нім увінчаймо!

1-й громадянин Із гуком понесім його додому!

Брут Співгромадяни!

2-й громадянин Цитьте, Брут говорить!

1-й громадянин Та тихше ж бо!

Брут Дозвольте, друзі, я піду один,
А вас прошу з Антонієм лишитись.
Воздайте тілу Цезаря пошану
Й послушайте, що вам Антоній скаже
Про славу Цезаря — на це він має
Наш дозвіл. І прошу вас — не розходьтесь,
Аж поки мову закінчить Антоній.
(*Виходить*)

1-й громадянин Послухаймо Антонія! Лишаймось!

3-й громадянин Хай на трибуну зійде він, а ми
Послухаєм! Антонію, зіхось-бо!

Антоній Я виступаю тут із ласки Брута.
(*Сходить на трибуну*)

4-й громадянин Чому він Брута згадує?

3-й громадянин Він каже:
Що виступає тут із ласки Брута.

4-й громадянин До Брута зась йому!

1-й громадянин Був Цезар деспот.

3-й громадянин То щира правда. На велике щастя,—
Рим покінчив із ним.

2-й громадянин Гей, тихше там!
Послухаймо, що нам Антоній скаже.

Антоній О римляни!

Антоній

О друзі, римляни! До вас я мовлю.
 Не вихваляти Цезаря прийшов я,
 А поховати. Зло живе й по смерті,
 Добро ж хоронять часто із мерцями.
 Хай буде так і з ним. Шляхетний Брут
 Тут вам казав, що був він владолюбний.
 Якщо це так, то це великий гріх,
 І тяжко заплатив за нього Цезар.
 Прийшов сюди я з ласки Брута й інших
 Щоб Цезаря належно пом'янути;
 А Брут, ми знаємо, достойний муж,
 І всі, що коло нього, теж достойні.
 Він щирий друг мій був і справедливий.
 Та Брут сказав, що Цезар — владолюбець,
 А Брут, ми знаємо, достойний муж.
 Багато бранців Цезар нам приводив
 І викупом скарбницю Риму повнив,—
 Чи, може, це й зоветься владолюбством?
 Коли ридали вбогі, й Цезар плакав.
 Ні, владолюбство вдачею твердіше.
 Та Брут сказав, що Цезар — владолюбець,
 А Брут, ми знаємо, достойний муж.
 Ви бачили: на святах луперкалій
 Корону тричі Цезарю вручали,
 І тричі зрікся він — це владолюбство?
 Та Брут сказав, що Цезар владолюбець,
 А Брут, ми знаємо, достойний муж.
 Я заперечувать йому не хочу,
 Я тільки те скажу, що сам я знаю.
 Колись його любили ви — і знали
 За віщо — чом же нині не оплакать?
 О справедливосте! Між звірів є ти,
 А люди ошаліли. Вибачайте:
 Я серцем там, із Цезаревим прахом.
 Помовчу ж, поки вернеться воно.

1-й громадянин

Таки в словах його багато правди.

2-й громадянин

Як розберешся в усьому, то Цезар
Задарма згинув.

3-й громадянин

Правда! Я боюся,
Щоб не прийшов хто гірший після нього.

4-й громадянин

Адже ви чули: зрікся він корони.
Тоді який же з нього владолюбець?

1-й громадянин Якщо це так, вони за це заплатять.

2-й громадянин Сердешний! І від сліз у нього очі
Як жар червоні.

3-й громадянин Він — окраса Риму.

4-й громадянин Дивіться-но, він хоче говорити.

Антоній Ще вчора слово Цезаря могло
Змагатися із цілим світом. Нині
Зневажений лежить він перед вами.
О земляки! Якби я бунт і помсту
Хотів вдихнути вам в серця і душі,
Я Брута б скривдив, Кассія образив,
А то ж, ми знаємо, достойні люди.
Не хочу ображати їх, скоріше
Я скривджу мертвого, себе і вас,
Але не тих шанованих людей.
Ось у кімнаті Цезаря знайшов я
Пергамент під його печаттю: це —
Його остання воля. І якби
Цей заповіт почули нині люди
(Зчитувати, вибачте, не буду),
Вони б мерцеві руки цілували
Й хустки вмочили б в кров його священну,
І кожен би просив хоч волосинку
Його на спомин, щоб своїм нащадкам,
Вмираючи, як найдорожчий скарб,
В своїй останній волі заповісти.

4-й громадянин Ми хочемо почути все! Читай!

Кілька громадян Читай, читай нам Цезареву волю!

Антоній Потёрп'їть, друзі, їй не місце тут.
Навіщо знать вам, як любив вас Цезар?
Таж люди ви, не дерево й не камінь,
І, яко люди, чуючи ту волю,
Запалитесь і втратите свій розум.
Ні, краще вам про спадщину свою
Не відати, щоб не зчинилась буча.

4-й громадянин Ми хочем знати Цезареву волю!
Антонію, ти мусиш зачитати!

Антоній Утихомиртесь! Почекайте трохи!
Не слід було про неї говорити вам.

- Боюсь образити людей шановних,
Що закололи Цезаря. Боюсь.
- 4-й громадянин Це зрадники, а не шановні люди!
- Кілька громадян Читай же заповіт!
- 2-й громадянин То негідники, вбивці! Заповіт, читай заповіт!
- Антоній Ви хочете примусити мене
Його останню волю зачитати?
То обступіть ви Цезарево тіло,
Я покажу того, хто склав цю волю
Дозволите зійти мені з трибуни?
- Кілька громадян Зіходь!
- 2-й громадянин Спускайся!
- 3-й громадянин Дозволяємо!
- Антоній сходить з трибуни
- 4-й громадянин У коло, в коло станьте!
- 1-й громадянин Від нош, від тіла одступіться!
- 2-й громадянин Місце Антонієві, благородному Антонієві!
- Антоній Не напірайте так на мене! Стійте!
- Кілька громадян Одступіться! Роздайтеся! Всі назад!
- Антоній Коли є сльози, приготуйтеся плакати.
Ви знаєте цю тогу. А мені
Запам'ятавсь і літній вечір той,
Як він одяг її в шатрі найперше,
Розбивши нервіїв. Погляньте, люди:
Сюди ударив Кассійв кинджал;
Тут розірвав її злобитель Каска;
Ось Брут-улюбленець завдав удару,
І тільки вийняв він прокляту крицю,
Пригляньтесь, як Цезарева кров
Услід за нею до дверей шугнула,
Немов для того тільки, щоб узнати,
Чи то не Брут штрикнув отак жорстоко?
Для Цезаря він завжди був як ангел.
О небеса! Як він любив його!
Для Цезаря удар його найтяжчий.
Коли побачив благородний Цезар,

Що коле й Брут, така невдячність гірше
Його вразила, аніж лезо зради;
Й розбилося його могутнє серце,
І, тугою закутавши обличчя,
Біля підніжжя статуї Помпея,
Де кров текла, упав великий Цезар.
Яке ж, о люди, то було падіння!
Тоді і я, і ви, і всі ми впали,
Й кривава зрада верх взяла над нами.
Ви плачете. Я бачу, що усі ви
Зворушені. Це сльози співчуття.
Лєте ви сльози, добрі душі, тільки
Над тугою пораненою? Гляньте:
Ось перед вами й сам він, жертва зради.

1-й громадянин О скорбний вид!

2-й громадянин О благородний Цезар!

3-й громадянин О день гіркий!

4-й громадянин О зрадники, убивці!

1-й громадянин О скільки крові!

2-й громадянин Мусимо помститись!

Всі До помсти, гей! Знайти, спалити, вбити!
Всім зрадникам кінець!

Антоній Стривайте, друзі.

1-й громадянин Тихше там! Слухайте благородного Антонія!

2-й громадянин Ми вислухаємо його, ми підемо за ним, ми помремо з ним!

Антоній О добрі, любі друзі! Я не хочу
Підбурювати вас до колотнечі.
Ті, що вчинили це, шановні люди.
На жаль, не знаю, що їх спонукало,
Які були в них особисті кривди;
Усі вони розумні й гідні шани
І вам усе зуміють пояснити...
Я вас не переманюю до себе,
Я не оратор. Брут говорить краще,
Я проста, як ви знаєте, людина,
І друга я любив свого. Про це
Було відомо тим, хто тут дозволив
Мені про нього слово проказати.
У мене — ні дотепності, ні хисту

Словесного, ні праць, ані заслуг,
Щоб людям кров запалювать. Я прямо
Кажу про те, що вам самим відомо:
Показую вам Цезареві рани,
Оці уста німі, такі безшасні,
Щоб тут вони за мене говорили.
Якби я Брут, а Брут був я, то він
Розворушив би так усім вам душі
І вклав язик у ці криваві рани,
Що, їх почувши, збурилося б раптом
Усе каміння Рима.

Всі Ми повстанем!

1-й громадянин Огонь в оселю Брута! Всім негайно!

3-й громадянин Ловити змовників!

Антоній Увага, люди!

Я не скінчив!

Всі Нехай Антоній скаже!

Антоній Ви збурилися, друзі, не дізнавшись,
Чим заслужив прихильність вашу Цезар.
Жаль, що не знаєте. Скажу ж вам: ви
Забули про його останню волю.

Всі Так, так, про волю! Вислухаймо волю!

Антоній Ось воля Цезаря, з його печаттю:
Він кожному громадянину Рима
По сімдесят п'ять драхм лишає в руки.

Всі О благородний Цезар! Смерть убивцям!

3-й громадянин О Цезарю державний!

Антоній Ще хвилинку!

Всі Увага, гей!

Антоній До того ж Цезар вам заповідає
Свої гаї, альтани, всі плодові
Новопосаджені сади над Тібром —
Навічно вам і всім нащадкам вашим,
Щоб там гуляли ви й відпочивали.
Такий був Цезар. Хто його замінить?

1-й громадянин Ніхто, ніхто! Рушаймо всі, рушаймо!
Ми спалим прах його в священнім місці —
І головешками підпалим потім
Оселі зрадників. Беріть же тіло!

2-й громадянин Несіть огню!

3-й громадянин

Трошіть ослони!

4-й громадянин

Все

Валіть додолу, всі стільці, всі вікна!

Громадяни з тілом Цезаря виходять.

Антоній

Хай діється. Тебе на ноги, бунте,
Поставив я! Тепер гуляй, де хочеш!

Входить слуга.

Ну що там, хлопче?

Слуга

Вже Октавій туг.

Антоній

А де ж він, де?

Слуга

З Лепідом він у Цезаревім домі.

Антоній

Там я негайно стрінуся із ним.
До речі він прибув. Фортуна нині
В веселім настрої і все нам дасть.

Слуга

Я чув, як він казав, що Брут і Кассій,
Мов божевільні, утікали з Рима.

Антоній

Помітили, напевне, що народ
Я зворушив. Октавій нас чекає.

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Вулиця.

Входить поет Цінна, слідом за ним — городяни.

Цінна

Сю ніч приснилось, наче на бенкеті
Я був із Цезарем — і щось лихе
Мені душа віщує. Не хотілось
Виходити, та щось із дому тягне.

1-й громадянин

Як тебе звать?

2-й громадянин

Куди ти йдеш?

3-й громадянин

Де ти живеш?

4-й громадянин

Ти одружений чи одинокий?

2-й громадянин

Відповідай усім прямо.

1-й громадянин

Еге ж, і коротко.

4-й громадянин

Еге ж, і по суті.

3-й громадянин

Еге ж, і правдиво, це для тебе найкраще.

Цінна Як мене звуть? Куди я йду? Де я живу? Чи я одружений, чи самотній? Отже, відповісти всім прямо, коротко, розумно і правдиво? Кажучи розумно, я самотній.

2-й громадянин Це все одно, що сказати: хто жениться, той дурень. Коли б ти не схопив за це в мене по довбешці. Відповідай прямо.

Цінна Прямо — я йду на похорон Цезаря.

1-й громадянин Як друг чи як ворог?

Цінна Як друг.

2-й громадянин Оце пряма відповідь.

Цінна Коротко — я живу біля Капітолію.

3-й громадянин Як зовуть тебе, добродію, правдиво?

Цінна Правдиво — мене зовуть Цінна.

1-й громадянин Розірвіть його на шматки, це змовник!

Цінна Я поет Цінна! Я поет Цінна!

4-й громадянин Розірвіть його за погані вірші! Розірвіть його за погані вірші!

Цінна Я не змовник Цінна!

2-й громадянин Дарма, його звуть Цінна. Вирвіть це ім'я з його серця та й нехай собі йде геть!

3-й громадянин Розірвіть його, розірвіть! Швидше головешки сюди! Головешки! До оселі Брута, до Кассія! Паліть усе! Один — до дому Деція, а інші — до дому Каски! А ці — до Лігарієвого дому! Швидше, швидше!

Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

Рим. Кімната в домі Антонія.

Антоній, Октавій та Лепід сидять за столом.

Антоній Оці, позначені, усі загинуть.

Октавій І брат твій теж умре. Лепіде, згоден?

- Лепід* Я згоджуюсь.
- Октавій* Антонію, познач.
- Лепід* З умовою, Антонію, що й син
Сестри твоєї, Публій, теж загине.
- Антоній* І він загине. Глянь, я вже позначив.
Иди ж, Лепіде, в Цезарів будинок
По заповіт, і вирішимо разом,
Які статті нам викреслити з нього.
- Лепід* Де ж я знайду вас потім?
- Октавій* Як не тут,
То в Капітолії.
- Лепід виходить.
- Антоній* Нікчемний, недостойний чоловік.
Лише на послуги дрібні він здатний.
Світ на́троє розділим, чи гаразд
Що й він отримає свою частину?
- Октавій* Вважаючи таким його, ти **все ж**
Дозволив і йому голосувати,
Як схвалювали ми, хто годен смерті
У нашім чорнім проскрипційнім списку.
- Антоній* Октавію, я більше, аніж ти,
Прожив на світі. І хоч ми на нього
Всі гонори складемо, щоб зняти з себе
Все лихослів'я людське, він нестиме
Іх так, як золото несе віслюк,
Пітніючи і стогнучи під ним,
Куди б ми не вели його й не гнали.
Коли ж він донесе скарби до місця,
То ми розв'ючимо його й від себе
Геть проженем — і хай собі ушима
Він ляпає й на вигоні пасеться.
- Октавій* Ти можеш так зробити. Але ж він —
Бувалий і хоробрий воїн.
- Антоній* Що ж,
Такий і кінь у мене, і дається
Йому обрік за це. Його я вчу
Звертати, круто зупиняється, бігти
Вперед, і весь той час мій дух керує
Усім його поведженням тілесним.
Отак приблизно і Лепіда треба

Напучувати, вчити, підганяти.
Пустоголовий, з тих він, що живуть
Чужими покидьками; що давно вже
Зносили інші, те йому новинка.
Та годі з ним, бо він — лише знаряддя.
Октавію, послухай-но тепер
Про найважливіше: на нас війська
Вербують Брут і Кассій. Ми повинні
Негайно виступити, й нашу спілку
Підсилити, і згуртувати друзів,
Наскільки зможемо. Відразу ж сядьмо,
Порадьмося, як зло відкрити таємне
І явні небезпеки одвернути.

Октавій Одразу почнемо: нас облягли
Тут вороги численні і цькують.
Боюся я, що й під ласкавим сміхом
Мільйони підступів на нас чигають.

Виходять.

СЦЕНА 2

Табір під Сардами. Перед наметом Брута.

Барабан. Входять Брут, Луцілій, Луцій та солдати. Тітіній та Піндар зустрічають їх.

Брут Стій!

Луцілій Скажи пароль, гей ти! І стій!

Брут Ну як, Луцілію? Вже Кассій близько?

Луцілій Так, недалечко. Це від нього Піндар
Прийшов тебе вітати.

Брут Добре ж він
Мене вітає. Піндаре, твій пан
Чи сам змінився, чи з намови інших
Мене примусив пожаліть про те,
Що сталося. Та коли вже близько він,
Я все з'ясую.

Піндар Я не сумніваюсь,
Що з'явиться до тебе він таким,
Як досі був: уваги й шани повний.

Брут Я вірю в це. Луцілію, скажи,
Як він прийняв тебе? Я хочу знати.

Луцілій З люб'язністю й повагою, як слід,
Хоча й без товариського єднання,
Без дружньої відвертості й свободи,
Як то було колись.

Брут Це ти малюєш
Упадок приязні палкої. Знай же,
Луцілію, що, гаснучи, любов
У силувану чемність переходить.
Де чесно вірять, там крутні немає;
А крутії, мов коні норовисті,
Коли їх держать, рвуться і басують,
А як відчують остроги криваві,
Враз поникають, мов непевні шкапи,
Не витримавши проби. Він із військом?

Луцілій Воно у Сардах має стати на ніч,
А більша частка, вся кіннота їхня,
Прибуде з Кассієм.

Тупіт за сценою.

Брут Це, певно, він.
Іди ж зустрінь його.

Входить Кассій із військом.

Кассій Гей, стій!

Брут Гей, стій! Наказ віддати далі!

1-й солдат Стій!

2-й солдат Стій!

3-й солдат Стій!

Кассій Шляхетний брате, як мене ти скривдив!

Брут О ви, боги! Я й ворога не кривдив,
То як же брата скривдити я зміг би?

Кассій Є зло в твоїх словах спокійних, Бруте.
І як його ти вчиниш...

Брут Угамуйся!
Кажі спокійно про свої гризоти.
Тебе я добре знаю. Нам не можна
Сваритись тут, перед двома військами:
Хай люди бачать тільки нашу дружбу.
Геть одведи їх. У наметі в мене
Про все скажи, я вислухаю.

Кассій Піндар,
Скажи начальникам, щоб одвели
Своїх людей звідсіль.

Брут Луцілю, не допускай і ти
Нікого до шатра під час наради.
При вході стануть Луцій і Тітіній.

Виходять.

СЦЕНА 3

Намет Брута.

Входять Брут і Кассій.

Кассій Мене ти скривдив, Бруте, ось у чому:
Ти засудив і осоромив Пеллу
За хабарі, що він стягав із Сард,
Зневажив і листи мої про нього,
Хоч Пеллу добре знаю я.

Брут Ти сам
Себе зневажив, просячи за нього.

Кассій В такі часи, як нині, негаразд
Людей ганьбити за дрібні провини.

Брут Але й про тебе, Кассію, чувати,
Немовби й ти липкі долоні маєш
І недостойним надаєш звання
За золото.

Кассій Липкі долоні маю?
Якби не був ти Брут, клянусь богами,
Що ці слова були б останні в тебе.

Брут Імення Кассія прикрило злочин,
Тому й покара голову сховала.

Кассій Покара?

Брут Згадай-но березень, згадай-но іди:
Чи не заради правосуддя впав
Великий Юлій? Чи безправно вбивці
Його скривавили? Чи хтось із нас
Убив найпершого у світі мужа,

Щоб тільки здирям потурать, і ми
Тепер споганим хабарями руки
І продамо своєї честі велич
За жменьку сміття, що рукою схопиш?
Та краще бути псом і вить на місяць,
Аніж таким героєм!

Кассій Бруте, годі
Мене цькувать, я не стерплю цього.
Не забувайся: я солдат, і я
По службі старший і зумію краще
Домовитись.

Брут Ні, ти уже не Кассій.

Кассій Як ні?

Брут Кажу я — ні.

Кассій Ти не дратуй мене, бо я забудусь.
Побережись, не спокушай мене.

Брут Нікчема! Геть!

Кассій Чи це можливо?

Брут Слухай, що скажу.
Чи, може, зважить на твоє шаленство?
А чи жахнутись погляду безумця?

Кассій О ви, боги! Чи й це мені стерпіти?

Брут І більше стерпиш, поки серце горде
Розіб'ється! Рабам свій шал показуй,
І хай вони тремтять. Мені — піддатись?
Перед твоїм іритуванням гнутись?
Клянусь богами, сам ти перетравиш
Своєї злості жовч, хіба що луснеш!
А я сміятимусь віднині з тебе,
З твого шаленства.

Кассій Вже дійшло й до цього?

Брут Ти тут казав, що з тебе кращий воїн.
Хай так. Тож доведи, що не хвалився,
Потіш мене: бо, щодо мене, я
В мужів достойних з радістю повчуся.

Кассій Мене ти всяко кривдиш! Кривдиш, Бруте!
Я не казав, що кращий, тільки старший.
А може, помиливсь?

Брут Мені байдуже.

Кассій Не смів і Цезар так мене гнітити.

Брут Бо ти не смів його так спокушати.

Кассій Не смів?

Брут Авжеж.

Кассій Не смів так спокушати?

Брут Зі страху смерті.

Кассій Не покладайся так на дружбу нашу!
Бо я таке зроблю, що потім сам
Жалітиму.

Брут Ти вже таке зробив.
Та не страшать мене твої погрози,
Бо найміцніша зброя в мене — чесність,
І вітерцем вони свистять повз мене,
Не зачіпаючи. До тебе я
По гроші посилав (бо я безчесно
Їх не збираю), ти ж мені відмовив.
Клянуся небом, краще власне серце
Віддам я в карб і кров свою по краплі
Проллю за драхми, аніж беззаконно
З шорстких долонь селянських і ті крихти
Я видиратиму. Я вдавсь до тебе,
Щоб заплатити воїнам моїм,
А ти відмовив. І зробив це Кассій?
Чи Кассієві зміг би я відмовить?
Коли Марк Брут таким неситим стане,
Що золото своє замкне від друзів,
Тоді, боги, усіми блискавками
Його скрушіть у прах!

Кассій Я не відмовив.

Брут Відмовив.

Кассій Ні, то посланець од мене
Був дурень. Брут мене вразив у серце.
Друг мусив би зважати на хиби друга,
А Брут їх перебільшує.

Брут Відколи
Ти на мені їх став практикувати.

Кассій Не любиш ти мене.

- Брут* Ні, тільки хиб
Я не люблю твоїх.
- Кассій* Таж погляд друга
Їх не повинен бачити.
- Брут* Облесник
Не бачить їх, нехай вони завбільшки
З Олімп.
- Кассій* Антонію, Октавію, приходьте
Ї над Кассієм самим лише помститься,
Бо Кассієві жити остогидло.
Його ненавидить найкращий друг,
Брат нехтує і, як раба, картає.
Помічено його всі хиби, в зошит
Записано і вивчено напам'ять,
Щоб у лице жбурнуть йому. Якби-то
Сльозами душу вилити я міг!
Ось мій кинджал, і ось відкриті груди,
І в грудях серце, поряд із яким
Плутона рудні й золото — ніщо.
Коли ти римлянин, бери його!
Не дав я золота — тож вирви серце!
Удар, як Цезаря ударив! Знаю,
Що ти й тоді, коли найбільш його
Ненавидів, любив його вірніше,
Ніж Кассія.
- Брут* Сховай кинджал свій, гнівайсь
На мене скільки хоч, я не перечу.
Роби що хоч, твою я знаю вдачу.
О Кассію, ти із ягням в супрязі,
Що гнів таїть в собі, як іскру кремінь.
Удар міцніш, він блисне — та відразу ж
І охолоне.
- Кассій* Чи для того жив я,
Щоб, як з досади й горя роз'ятрюся,
Стать посміхом, розвагою для Брута?
- Брут* Ятривсь і я в розмові так же само.
- Кассій* Ти зізнаєшся в цьому? Дай же руку.
- Брут* І серце на.
- Кассій* О Бруге!
- Брут* Що?

Кассій Невже ти
Мене так любиш мало, що не можеш
Той запал стерпіть, що мені дістався
Від матері?

Брут Що ж, Кассію: віднині,
Коли розпалишся на Брута, він
Гадатиме, що свариться не Кассій,
А Кассієва мати, то й байдуже.

Поет
(за сценою)
Пустіть, пустіть мене до полководців!
Вони там сваряться — не можна їх
Самих лишати!

Луцілій
(за сценою)

Ти до них не пройдеш!

Поет
(за сценою)
Мене зупинить тільки смерть!

Входять поет,
за ним — Луцілій, Тітіній та Луцій.

Кассій Що там? Що сталося?

Поет Як вам не сором, полководці! Що ви
Собі гадаєте? Любов і дружба
Таким, як ви, потрібні повсякчас.
Кажу вам це, бо старший я за вас.

Кассій Ха-ха! Погано ж цинік сей римує!

Брут Геть забирайся, нахабо! Геть, кажу!

Кассій Облиш його! Така вже в нього вдача.

Брут Я б і його послухав іншим разом.
Там, де війна, не місце віршомазам.
Геть, геть, молодче!

Кассій Йди звідсіль, іди!

Поет виходить.

Брут Луцілію й Тітінію, скажіть там
Начальникам — хай таборяться тут.

Кассій Самі ж верніться й приведіть негайно
Сюди Мессалу.

Луцілій та Тітій виходять.

Брут Луцію, вина!

Луцій виходить.

Кассій А я й не знав, що ти такий гнівливий.

Брут О Кассію, мене гнітить журба!

Кассій Ти філософію свою забув,
Піддавшись нещастям випадковим.

Брут Я — з найтвердіших. Порції не стало.

Кассій Як? Порції?

Брут Вона померла.

Кассій Як ти не вбив мене, коли з тобою
Я сперечався! О, нестерпна втрата!
З якої ж хворості?

Брут З розлуки й горя,
Що Марк Антоній та Октавій стали
Такі могутні. Разом ці новини
Прийшли сюди: у відчаї вона
Слуг відіслала й полум'я ковтула.

Кассій І так померла?

Брут Саме так.

Кассій О ви,
Боги безсмертні!

Входить Луцій з вином та свічкою.

Брут Та годі вже про неї. Дай-но келих!
Втопити в ньому хочу нашу сварку.
(П'є)

Кассій Цей гідний тост у серці спрагу будить.
Лий, Луцію, у келих аж по вінця,
За дружбу з Брутом рад я пити й пити.
(П'є)

Брут Ввійди, Тітінію!

Луцій входить.

Входять Тітіній і Мессала.

Чолом, Мессало!

Тісніше сядьмо тут навколо світла
І про потреби наші поміркуймо.

Кассій О Порціє!

Брут Прошу — про неї годі.
Мессало, я ось тут листа одержав
Про те, що Марк Антоній та Октавій
Зібрали проти нас велике військо
І рушили походом на Філіппи.

Мессала І в мене є листи такого змісту.

Брут Там є й нове щось?

Мессала Атож: Лепід, Антоній та Октавій
Проскрипціями й іншим беззаконням
Згубили сто сенаторів.

Брут Не зовсім
Тут наші вісті сходяться: у мене —
По сімдесят сенаторів, що вмерли
Від тих проскрипцій. З ними й Ціцерон.

Кассій Як? Ціцерон?

Мессала І Ціцерона вбито.
І теж проскрипція. А ти одержав
Не від дружини вісті?

Брут Ні, Мессало.

Мессала І в тих листах нема вістей про неї?

Брут Нема, Мессало.

Мессала Дивно, що нема.

Брут Чому питаєш? Є в твоїх що-небудь?

Мессала Ні, Бруте.

Брут Як римлянин, скажи мені всю правду.

Мессала А ти, як римлянин, стерпи її.
Померла Порція — і в дивний спосіб.

- Брут* Прощай же, Порціє. Ми всі помрем,
А думка, що й вона так само смертна,
Допомагає пережити втрату.
- Мессала* Так мають зносити мужі великі
Велике горе.
- Кассій* На словах я згоден.
Але на ділі я цього не зніс би.
- Брут* Ну, до живого діла. Ваша думка:
Чи вирушати зараз на Філіппи?
- Кассій* Я думаю, не слід.
- Брут* Чому?
- Кассій* Бо краще,
Коли шукатиме нас ворог: цим
Свої запаси зменшить, військо втомить
І сам собі зашкодить. Ми ж тим часом
Спочинемо й збережемо бадьорість.
- Брут* Хороший доказ кращому піддається:
Народ поміж Філіппами і нами
Із примусу нам тільки підлягає
І ремствує від наших контрибуцій.
А ворог, як ітиме серед нього,
Спроможеться поповнить легіони
І стане сміливішим і свіжішим.
Ці вигоди ми відберем у нього,
Коли зустрінемось біля Філіпп,
Покинувши населення в тилу.
- Кассій* Послухай, брате...
- Брут* Вибач — і зміркуй,
Що в друзів ми забрали все, що повні
В нас легіони й успіх наш близький.
Що ворог наш сильнішає щодня,
А нам от-от спускатися з гори.
В людських ділах припливи є й відпливи.
Зустрінь приплив — і піднесешся вгору.
А пропусти, і путь твоя земна
Мілинами й стражданнями проляже.
Сьогодні нас несе припливна хвиля,
І ми повинні нею скористатись,
Або все втратимо.

Кассій Роби, як хочеш.
Йди вперед — ми підемо за тобою,
Щоб з ворогом зійтись біля Філіпп.

Брут Глибока ніч до нас підкралась. Треба
Нужді природній поступитись: ми,
Хоч коротко, а мусимо спочити.
Обміркували все?

Кассій Так. На добраніч.
Уранці рано встанемо — та й гайда.

Брут Де Луцій?

Входить Луцій.

Плащ мені.

Луцій виходить.

Прощай, Мессало!
Тітінію, добраніч!
Відпочивай, о Кассію шляхетний!

Кассій О дорогий мій брате! Неспокійно
Ніч почалась. Якби-то наші душі
Ніколи більше так не розділялись!
Ніколи, Бруте!

Брут Все тепер гаразд.

Кассій Добраніч, батьку мій!

Брут Добраніч, брате.

Тітіній
і Мессала Добраніч, пане Бруте!

Брут Всі прощайте.

Усі, крім Брута, виходять.

Входить Луцій з плащем.

Дай плащ сюди. А де ж твій інструмент?

Луцій Тут, у наметі.

Брут Ти так сонно кажеш.
Сердешний, мало спав, все був при ділі.

Клич Клавдія і ще когось із варті,
Хай тут на подушках перепочинуть.

Луцій Варроне, Клавдію!

Входять Варрон і Клавдій.

Варрон Що, пане?

Брут Лягайте спати в мене у наметі.
Я, може, незабаром підйму вас,
Щоб Кассієві дещо передати.

Варрон А може, ми ще трохи повартуєм?

Брут Ні, ні, не треба. Тут собі лягайте.
Я, може, ще надумаюсь інакше.
Глянь, Луцію: ось книга, що шукав я,
Я сам у плащ поклав її, в кишеню.

Варрон і Клавдій лягають.

Луцій Мені ту книжку не давав мій пан.

Брут Не гнівайсь, хлопче: я таки забудько.
Чи міг би ти важкі свої повіки
Піддержати ще трохи та пограти?

Луцій Якщо цього бажає пан.

Брут Бажаю.
Я надто напосівсь, а ти слухняний.

Луцій Це мій обов'язок.

Брут Я не повинен вимагати од тебе
Над силу служби. Знаю, як потрібен
Спочинок юнаку.

Луцій Вже спав я, пане.

Брут І добре, що послав. Засни ж іще.
Я не затримаю. Як буду жити,
До тебе добрий буду я.

Музика й спів.

Це сонце щось. О вбивця-сон, це ти
Свинцевою торкнувся булавою
Музики юного? Добраніч, любий.
Я більш тривожити тебе не буду,
Бо ти схитнешся і розіб'єш лютню.

Я приберу її. Добраніч, хлопче.
Ще подивлюсь: чи загорнув сторінку,
Де я читав? Оце вона, здається.

Входить привид Цезаря.

Як тьмяно свічка світить! Геї! Хто тут?
Я думаю, від слабості очей
З'явилось видиво оце страхітне.
На мене йде воно... Що ж ти таке?
Чи бог який, чи ангел, а чи демон,
Що в мене кров холодне й волос в'яне?
Озвися ж, хто ти?

Привид Я злий твій геній, Бруте.

Брут Чом прийшов ти?

Привид Сказать, що стрінемось біля Філіпп.

Брут Ти знов прийдеш?

Привид Так, біля Філіпп.

Привид виходить.

Я тільки схаменувсь, а ти зникаєш,
Злий генію. Так мало говорив ти.
Геї, Луцію! Геї, Клавдію, Варроне!
Прокиньтесь!

Луцій Ослабли в мене струни...

Брут Йому здається — він і досі грає.
Встань, Луцію!

Луцій Мій пане?

Брут Що снилося тобі, коли кричав?

Луцій Я не помітив, щоб кричав.

Брут Ти крикнув.
Тобі здалося щось?

Луцій Ні, не здалось.

Брут То спи ж собі. Встань, Клавдію! І ти,
Варроне, теж!

Варрон Мій пане?

Клавдій Що, мій пане?

Брут Чому ви в сні кричали так?

*Варрон
і Клавдій*

Ми, пане?

Брут Щось бачили?

Варрон Нічого я не бачив.

Клавдій Я теж нічого.

Брут Тож ідіть, вітайте
Від мене брата Кассія: нехай
Він із військами виступить раніше,
А ми — за ним.

*Варрон
і Клавдій*

Все виконаєм, пане.

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Рівнина біля Філіпп.

Входять Октавій, Антоній та їхнє військо.

Октавій Антонію, збулись мої надії:
Ти твердив, ворог не посміє нижче
Спуститися, а ждатиме у горах.
А вийшло так, що ось він, перед нами,
Біля Філіпп уже, і хоче першим
Своїм ударом випередить нас.

Антоній Ет, я їх краще знаю й розумію,
Чого їм треба: радо б не сюди
Вони пішли, але спустились тут
З лякливою відвагою, в надії
Цим показати нам свою безстрашність.
Та це не так.

Входить вісник.

Вісник

Готуйтеся, полководці:

Наш ворог суне лавою стрункою,
Кривавий стяг війни піднявши вгору.
Щось треба розпочать — і якнайшвидше.

Антоній

Октавію, веди своє ти військо,
Не кваплячись, туди, на ліву руку.

Октавій

Піду праворуч. Лівий бік — для тебе.

Антоній

Чого перечиш у таку годину?

Октавій

Я не перечу: просто так я хочу.

Військо рушає.

Барабан. Входять Брут, Кассій та їхнє військо; Луцілій, Тітіній, Мессала та інші.

Брут

Вони стоять і ждуть переговорів.

Кассій

Стій тут, Тітінію. Ми почнемо.

Октавій

Антонію, чи дасть сигнал до бою?

Антоній

Ні, Цезарю, відіб'єм їхній натиск.
Ходім, їх ватажки розмови хочуть.

Октавій

Ні з місця, до сигналу!

Брут

Розмова, потім бій. Так, земляки?

Октавій

Але ж ми слів не любим так, як ви.

Брут

Річ добра краща, ніж удар лихий.

Антоній

Лихий удар твій — з добрим словом, Бруте,
І цьому свідок — Цезареве серце,
В яке ти вдарив, крикнувши: «Живи,
Наш Цезарю!»

Кассій

Ми поки що не знаєм,
Куди ти б'єш, Антонію, а словом
Гіблейських бджіл грабуєш і без меду
Іх залишаєш.

Антоній

Та не без жалá.

Брут

Але й без голосу, бо ти украв
У них дзижчання і розумно робиш,
Що перше свариш, а вже потім жалиш.

Антоній

Не так, як ви, мерзенні, що в боках
У Цезаря клинки жорстокі ваші

Зубилися, стикаючись. Як мавпи,
Ви скалились і лашилися, як пси,
Цілюючи йому по-рабськи ноги,
В ту мить коли проклятий Каска ззаду
Вразив у шию Цезаря. О ви,
Підлесники!

Кассій Підлесники! Сам, Бруте,
Собі подякуй, бо язик отой
Нас так не шпетив би тепер, якби
Ти Кассія послухав.

Октавій Не гаймося ж! Від спірки піт ілле з нас,
А в битві будуть червоніші краплі.
Дивіться:
Ось я на змовників меча виймаю.
Ну, а коли вкладу? Лише тоді,
Коли за Цезареві тридцять три
Помщуся рани, або другий Цезар
Забарвить кров'ю зрадницькі кинджали.

Брут Ти, Цезарю, від зрадників не вмреш,
Хіба з собою їх привів.

Октавій Надіюсь,
Я народивсь не для кинджала Брута.

Брут О, був би ти в роду своїм найкращий,
Ти б не знайшов почеснішої смерті!

Кассій Школяр-бурлій не варт такої честі
У спілці з гультьєм-комедіантом.

Антоній Той самий Кассій!

Октавій Що ж, ходім, Антоній.
Ми кидаємо виклик вам, убивці.
Насміліться — виходьте в поле зараз,
А ні — коли наважитесь.

Октавій і Антоній з військом виходять.

Кассій Встань, вітре! Море, грай! Кораблю, линь!
Почався шторм. Хай буде те, що буде.

Брут Луцілію, послухай.

Луцілій

(виступає наперед)

Що, мій пане?

Брут і Луцілій розмовляють осгоронь.

Кассій Мессало!

Мессала

(*виступає наперед*)
Слухаю.

Кассій Сьогодні день
Мого народження. Сьогодні Кассій
Прийшов у світ. Мессало, дай же руку
І свідком будь, що нині проти волі
Я мушу всі свободи, як Помпей,
Поставить на одну-єдину битву.
Ти знаєш, я тримався Епікура
І поглядів його, та передумав
І вірую частково віщуванням.
За Сардами на прапор наш передній
Спустились два орли могутні, й сіли,
І жадібно хапали корм із рук
Солдатів наших; так аж під Філіппи
Нас провели, а вранці десь пропали.
Натомість вороння, круки, шуліки
Вгорі ширяють, дивлячись на нас,
Як на готову здобич. Тіль од них,
Мов темна шата, вкрила наше військо,
Що має вже от-от пуститись духу.

Мессала Не думай так.

Кассій Я вірю в це не зовсім,
Бо духом я бадьорий і готовий
Всі небезпеки вистояти твердо.

Брут Отак, Луцілію.

Кассій Шляхетний Бруте!
Боги сприяють нам, щоб ми могли
Прожити до старості у мирі й дружбі.
Та що діла людські такі непевні,
Ми й про найгірше думати повинні.
Адже як ми програємо цю битву,
То буде це остання в нас розмова.
Що думаєш тоді робити, Бруте?

Брут З моєю філософією згідно,
За самогубство ганив я Катона.
Не знаю й сам чому, але мені
Низькими й легкодухими здаються,
Хто, боячись того, що може статись,
Собі життя вкорочує. А я,

Озброївшись терпінням, покладаюсь
На волю сил високих, що вершать
Всі наші справи.

Кассій Що ж, програвши битву,
Ти вулицями Рима у тріумфі
Пройти готовий бранцем? Ти римлянин.

Брут Ні, Кассію, не думай,
Що може Брут пройти по Риму бранцем.
Великий духом він. Але той день
Скінчить почате в березневі іди.
Не знаю, чи зустрінемося ми ще,
Тому, о Кассію, прощай назавжди!
Як стрінемося знов — посміємося,
А ні, то що ж: ми гарно розійшлись.

Кассій Прощай назавжди, Бруте мій, назавжди!
Як стрінемося знов, посміємося,
А ні то що ж: ми гарно розійшлись.

Брут Тож виступай. Якби-то знать зарані,
Чим закінчиться виступ наш сьогодні!
Та досить і того, що день мине
І ми кінець узнаєм. Гей! Рушайте!

Виходять.

СЦЕНА 2

Там же. Бойовище.

Бойовий сигнал. Входять Брут і Мессала.

Брут Скачи, Мессало, і оці папери
Дай легіонам, що на тому боці.

Гучний бойовий сигнал.

Хай разом нападуть, бо я помітив:
Знеслилось Октавія крило
І перед дружним натиском не встоїть.
Скачи, Мессало! Хай згори ударять.

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Інша частина поля.

Бойові сигнали. Входять Кассій і Тітій.

Кассій Дивись, дивись, як лайдаки тікають!
Я для своїх став ворогом: коли
Отой прапороносець мій побіг,
Я вбив його і стяг забрав з собою.

Тітій О Кассію, Брут поспішив із гаслом!
Октавія подужавши, він надто
Зарвався. Військо грабувать розбіглось,
А нас Антоній обступив усіх.

Входить Піндар.

Піндар Тікай, тікай, мій пане, якнайдалі!
Уже Антоній у твоїх наметах!
Тому, о Кассію, тікай найдалі!

Кассій Ми й так далеко. А поглянь, Тітій:
Чи не в моїх наметах той вогонь?

Тітій Так, у твоїх.

Кассій Якщо мене ти любиш,
Сядь на коня мого, вдар острогами,
І хай тебе несе до того війська
І потім — знов сюди, щоб я напевне
Довідався, чи друг там, а чи ворог.

Тітій Не встигнеш і подумать, як вернуся.
(*Виходить*)

Кассій Злізь вище, Піндаре, на те узвишся.
Я недобачливий. Постеж за ним
І розкажи про все, що в полі видно.

Піндар сходить на узвишся.

В цей день почав я жить. Час обернувся,
І там, де я почав, тепер кінчаю.
Звершився обіг літ. Ну що там, хлопче?

Піндар

(*згори*)

О пане мій!

Кассій

Які новини?

Піндар

(згори)

Тітінія кіннота здоганяє.

І підострожує все дужче коней.

Він скаче. Вже от-от наздоженуть.

Ох, ох, Тітінію! Із коней злазять,

І він зсідає... Вже взяли його.

Гук.

Кричать від радості.

Кассій

Спускайся, годі!

Що я за легкодух! Доживсь до того,

Що друга першого перед очима

У мене взято!

Піндар спускається.

Йди сюди, небоже!

Я взяв тебе у Парфії в полон,

І зглянувся, і змусив присягнути,

Що все робитимеш, чого я схочу.

Виконуй же присягу. Відтепер

Будь вільний і мечем оцим добрячим,

Що Цезареві нутрощі пробив,

Мені у груди вдар. Мовчи ж, ні слова!

Ось тут руків'я. Як лице закрию,

Убий мене.

Піндар заколює його.

О Цезарю, за тебе

Помстилось вістря, що тебе убило!

(Вмирає)

Піндар

От я й на волі. Хоч і не хотів

Таку ціну платити за неї. Пане!

Втече звідсіль твій Піндар так далеко,

Що римляни про нього й не почують.

(Виходить)

Входять Тітіній і Мессала.

Мессала

Все вийшло так на так: шляхетний Брут

Розбив ущент Октавія, так само,

Як легіони Кассія — Антоній.

Тітіній Ці вісті дуже Кассія потішать.

Мессала Де ж ти лишив його?

Тітіній На цім узвишші
В страшній розпуці, з Піндаром-рабом.

Мессала Чи то не він там на землі лежить?

Тітіній Лежить як неживий. О горе, горе!

Мессала То він?

Тітіній О ні, то те, що ним було!
Не стало Кассія. О пізне сонце,
Як ти на заході багряно гаснеш!
Так у крові своїй згасає день,
День Кассія. Погасло сонце Риму,
Наш день померк! Тьма, тучі, небезпеки
Зближаються. Скінчився успіх наш,
Невіра в успіх мій його убила.

Мессала Невіра в успіх наш його убила.
Жахлива помилко, дитя скорботи!
Нащо показуєш людській уяві,
Чого немає? Швидко так зачавшись,
Щасливо ти не родишся ніколи
І губиш матір, що тебе родила.

Тітіній Гей, Піндаре! Та де ж ти, озовись!

Мессала Шукай його, Тітінію, а я
Зустріну Брута і шляхетні вуха
Вражю цією вістю. Так, вражю,
Бо гостре лезо та отруйні стріли
Для вух його такі ж приемні будуть,
Як вість про Кассія.

Тітіній Не гайсь, Мессало,
Я ж Піндара тим часом пошукаю.

Мессала виходить.

Навіщо, Кассію, послав мене?
Чи ж не знайшов я друзів? Чи ж вони
Мене вінком звитяжним не вінчали?
Твоїм вінком! Чи ж ти не чув їх крику,
Щоб я тобі віддав його!
Та зрозумів ти все, на жаль, інакше.
Прийми ж вінок цей на своє чоло —

Так повелів твій Брут, і я сповняю
Його веління. Швидше, Бруте, глянь,
Як Кая Кассія ушанував я!
Боги! Як римлянин я вмерти мушу!
Меч Кассія хай вийме з мене душу!
(Убиває себе)

Бойовий сигнал. Входить Мессала з Брутом, молодим Катонем,
Стратоном, Волумнієм та Луцілієм.

Брут Де ж тіло Кассія? Скажи, Мессало?
Мессала Он там його оплакує Тітіній.
Брут Лежить Тітіній навznak.
Катон Він убитий.
Брут О Цезарю, ти досі ще могутній!
Твій дух — посеред нас і нашу зброю
Націлює в серця нам.

Долинають здаля бойові сигнали.

Катон О, хоробрий
Тітінію! Погляньте: увінчав він
По смерті Кассія.
Брут Таких, як ці.
На світі римлян більше вже немає.
Прощай, останній з римлян! Неможливо,
Щоб Рим іще раз породив такого.
Я винен більше сліз йому, ніж маю.
О Кассію! Ще буде час для сліз!
Ходімо ж. Тіло відвезіть на Фасос,
Бо похорон у таборі стривожить
Нам воїнів. Луцілію, сюди!
І ти, Катоне юний, всі у поле!
Шикуйте військо, Лабеоне й Флавій.
Вже третя. Римляни, часу не гаймо:
(Виходить)

СЦЕНА 4

Там же. Іяша частина поля.

Бойовий сигнал. Входять Брут, молодий Катон, Луцілій та інші.

Брут Тримайтесь, римляни! Підбадьоріться!

Катон У нас немає шельм! Гей, хто зі мною?
Я всім ім'я своє повідомляю:
Мій батько — Марк Катон! Я — син Катона!
Тиранам — ворог, батьківщині — друг.
Мій батько — Марк Катон; я — син Катона!

Входять, б'ючись, солдати.

Луцілій А я — Марк Брут! Гей, слухайте: я Брут!
Друг батьківщини, Брут! Брут перед вами!

Юний Катон падає.

О мій Катоне юний! Ти упав?
Героєм ти вмираєш, як Тітівій.
Ти чесно ствердив, що Катонів син ти.

1-й солдат Здайсь — або вмри!

Луцілій Здаюся, щоб умерти.
(Пропонує гроші)
Вбий Брута — і прославишся назавжди.

1-й солдат Ні! Як-то? Благородного такого?

2-й солдат Гей, розступись! Антонію скажіть,
Що Брута взято.

1-й солдат Я доповім. Аж ось і командир.

Входить Антоній.

Узято Брута, Брута взято, пане.

Антоній Де ж він?

Луцілій Не взятий він, Антонію. Він — вільний.
Я запевняю, що ніколи ворог

Живим не схопить доблесного Брута.
Боги ганьби такої не допустять.
Живим чи мертвим знайдете його —
Залишиться він Брутом, тільки Брутом.

Антоній Ні, друже, ти не Брута взяв. Проте
Він вартий Брута. Бережіть його
І добре з ним поведьтесь. Я волів би
З людьми такими не ворогувати,
Але дружити. Ідіть же та дізнайтесь,
Живий чи мертвий Брут, і сповістіть нам
В намет Октавія про все, що сталося.

Виходять.

СЦЕНА 5

Там же. Інша частина поля.

Входять Брут, Дарданій, Кліт, Стратон та Волумній.

Брут Як мало вас, о друзі! Відпочиньте ж.

Кліт Здійняв Статілій смолоскип, але
Не повернувся: взятий або вбитий.

Брут Присядь же, Кліте. Вбитий він. Сьогодні
Скрізь убивають. Ось послухай, Кліте.
(*Шепоче йому*)

Кліт Що, я, мій пане? Та нізачо в світі!

Брут Мовчи ж!

Кліт Я краще б сам себе убив!

Кліт Дарданію!
(*Шепоче йому*)

Дарданій Мені таке зробити?

Кліт Дарданію!

Дарданій О Кліте!

Кліт На що страшне тебе наводив Брут?

Дарданій Щоб я убив його. Глянь, він задумавсь.

Кліт Сосуд шляхетний так наповнився горем,
Що вже з очей воно у нього ллється.

Брут Сюди, Волумнію, на кілька слів.

Волумній Що скаже пан?

Брут Волумнію, ось що:
Тінь Цезаря мені вночі аж двічі
З'являлася: спочатку біля Сард,
А сю ніч під Філіппами. Я знаю,
Що це мій час настав.

Волумній О ні, мій пане!

Брут О так, Волумнію, цього я певен.
Ти бачиш сам, що діється у світі:
Загнав нас ворог аж на край безодні.

Долинають здаля бойові сигнали.

Нам краще кинутись туди самим,
Аніж чекати, поки скинуть. Друже,
З тобою вкупі ми ходили в школу.
Ім'ям цієї дружби я прошу:
Подерж мій меч — я кинуся на нього.

Волумній Ні, це не дружня послуга, мій пане.

Звучить знову бойовий сигнал.

Кліт Тікай, мій пане! Тут не можна бути!

Брут Прощай! Прощай і ти, і ти, Волумній!
Стратоне, ти прослав цей час, і ти
Прощай! О земляки мої! Радіє
У мене серце, що за все життя
Мене ніхто з-поміж людей не зрадив.
Цим днем поразки я уславлюсь більше,
Аніж Октавій, аніж Марк Антоній
Безчесною звитягою над нами.
Прощайте, земляки, бо мій язик
Уже докінчує життєпис Брутів.
Вже тьма в очах, кістки спокою прагнуть,
Що працею своєю заслужили.

Бойовий сигнал.

Крик за сценою: «Тікайте, тікайте, тікайте!»

Кліт Тікай, мій пане!

Брут Я за вами рушу.

Кліт, Дарданій та Волумній виходять.

А ти побудь зі мною ще, Стратоне.
Ти славний хлопець, всі тебе шанують,
І честі проблиск є в твоїх ділах.
Подерж мій меч і погляд одверни свій,
А я на вістря кинуся. Гаразд?

Стратон Дай руку, пане, і прощай.

Брут Прощай.

(*Кидається на свій меч*)

О Цезарю! Я кров свою проллю

Удвічі легше, ніж пролив твою.

(*Вмирає*)

Бойовий сигнал. Відступ. Входять Октавій, Антоній, Мессала, Луцілій та війсьکو.

Октавій Хто ця людина?

Мессала Служитель Брутів. Де твій пан, Стратоне?

Стратон Не бранець він, як ти тепер, Мессало.
Лише спалить його звитяжці можуть,
Бо Брута переміг сам Брут, і більше
Нікого смерть його не вславить.

Луцілій Отже,
Не здався Брут живим. Спасибі, Бруте,
Що ствердив ти Луцілієве слово.

Октавій Всіх, хто служив йому, беру до себе.
Скажи, чи згоден ти служити в мене?

Стратон Служитиму, як згодиться Мессала.

Октавій Дозволь, Мессало.

Мессала Як загинув Брут?

Стратон Я меч тримав, а він на нього кинувсь.

Мессала Октавію, візьми ж того до себе,
Хто Брутові востанне прислужився,

Антоній Він був найблагородніший із римлян.
Всі змовники, крім нього одного,
Із заздрощів на Цезаря напали,

А він один із чистими думками
Для спільного добра пристав до них.
Його життя — прекрасне, і стихії
В нім так з'єднались, що сама природа
Могла б устати й перед цілим світом
Оголосити: «Це була людина».

Октавій

Тож і віддаймо честь його заслугам —
Врочисто справмо всі сумні обряди.
В моїм наметі прах його цю ніч
У воїнській оздобі перележить.
Військам — спочинок. Ну, а ми ходімо
Ділитися трофеями своїми.

Виходять.

ТРОЇЛ І КРЕССИДА

Переклад Микола Лукан

ДІЙОВІ ОСОБИ

<i>Пріам,</i>	цар троянський.
<i>Гектор</i>	} Пріамові сини.
<i>Троїл</i>	
<i>Паріс</i>	
<i>Деїфоб</i>	
<i>Гелен</i>	
<i>Маргарелон,</i>	Пріамів нешлюбний син.
<i>Еней</i>	} троянські ватажки.
<i>Антенор</i>	
<i>Калхас,</i>	троянський жрець, перекиччик до греків.
<i>Пандар,</i>	Крессідин дядько.
<i>Агамемнон,</i>	грецький полководець.
<i>Менелай,</i>	його брат.
<i>Ахілл</i>	} грецькі ватажки.
<i>Аякс</i>	
<i>Улісс</i>	
<i>Нестор</i>	
<i>Діомед</i>	
<i>Патрокл</i>	
<i>Терсіт,</i>	потворний і безсоромний грек.
<i>Олександр,</i>	Крессідин слуга.
<i>Слуга Троїлів.</i>	
<i>Слуга Парісів.</i>	
<i>Слуга Діомедів.</i>	
<i>Єлена,</i>	Менелаєва дружина.
<i>Андромаха,</i>	Гекторова дружина.
<i>Кассандра,</i>	Пріамова дочка, пророчиця.
<i>Крессіда,</i>	Калхасова дочка.
<i>Троянські та грецькі воїни і слуги.</i>	

Діється в Трої та в грецькому таборі під містом.

ПРОЛОГ

Було це в Трої. З грецьких островів
Царі прегорді, гнівом закипівши,
Шлють кораблі до гавані Афін,
Ладовані військами і знаряддям
Жорстокої війни. Шістдесят дев'ять
Вінчанних глав від тих афінських хвиль
Пливуть до Фрігії, бо поклялися
Спустошить Трою, де за кріпким муром
З Парісом любо пеститься Єлена,
Украдена дружина Менелая —
Ото й причина звади.
До Тенедóса підпливли ахейці,
На берег люд і зброю поспускали
Важезні судна. Греки почали
В долині дарданійській ставить шатра,
Самі ще свіжі, у боях не м'яті.
Усі шість брам Пріамового міста:
Дарданська, Хетська, Тімбрська і Троянська,
Антенорідська і Гелійська — всі
На засуви узяті кріпко, міцно;
Троянцям то оплот.
Надією пришпорені хисткою,
І греки, і троянці б'ють на вдачу.
Отож і я, Пролог, при зброї вийшов
Не на догоду автору, а тільки
Щоб показати шановним глядачам
Обставини сьогоднішнього дійства.
Пропустимо ж війни її початок,
Відразу у середину пірнім
І широко картину розгорнім.
Хвалить чи гудьте, байдуже мені:
Програвав чи виграв — це як на війні.

СЦЕНА I

Троя. Перед Пріамовими палатами.

Входять Пандар і Троїл.

Троїл Гукни слугу, зніму із себе зброю.
Чого за мурами боротись мушу,
Коли в мені кинить жорстокий бій?
Нехай троянці з вільними серцями
У поле йдуть — мое уже невільне.

Пандар Ти знов своєї?

Троїл Ті греки сильні, ще й до того вмілі,
А ще ж і люті, в лютості завзяті,—
А я слабкіший за сльозу жіночу,
Смирніший сну, безумніший за безум,
Лякливіший за дівчину в п'їтмі,
Невмілий, як без досвіду дитина...

Пандар А, я ж тобі не раз уже казав: годі, я більш до
того не мішаюсь. Захотів пшеничного коржа — пожди, поки зме-
леться.

Троїл А я не ждав?

Пандар Так то ж мливо, пожди, поки просіється.

Троїл А я не ждав?

Пандар Так то ж сіяння, пожди, поки заміситься.

Троїл І того ждав.

Пандар Так то ж місіння, а ще ж поки розплещеться, та
в печі затопиться, та спечеться, та ще й остудиться — бо згарячу
вхопивши, бува, й губи собі попечеш.

Троїл Сама Терпливість, хоч вона й богиня,
І та не блідне з муки так, як я.
Сиджу я за Пріамовим столом

І, як на ум спаде мені Крессіда,—
Що я кажу, безумний, «як спаде»? —
Вона мені не йде ніколи з мислі...

Пандар Ох, яка ж вона була гарна учора ввечері! З-поміж усіх жінок нема їй, здається, пари.

Троїл Я хтів сказати — як у мене серце
Від тої муки крається надвоє,
Щоб не помітив Гектор чи отець мій,
Ховаю в посмішку гіркі зітхання,
Ото як сонце світиться у тучі...
Але хоч як веселого вдавай,
На дні душі троюдиться відчай.

Пандар Якби вона та не була трохи темніша волосом за Елену, то шкода було б їх і рівнять. Ну та знаєш, вона ж мені родичка, то не випада, як той казав, дуже її вихваляти. А проте, якби хто чув, як вона вчора говорила (а я то чув), то при всій моїй повазі до твоєї розумниці сестри Кассандри...

Троїл О Пандаре! Коли скажу тобі,
Що всі мої надії потопились,
То не питай, на скільки сажнів вглиб.
Признаюся тобі, я ошалів
З любові до Крессіди. Кажеш, гарна,
І ллеш в розкриті рани мого серця
Її ходу, і очі, і волосся,
І голос, і ті руки, ті біленькі,
Перед якими біле все — чорнило,
Що пише власну кару, тії руки,
Що дотик їх — як пух проти долоні
Жорсткої хлібороба; це ти кажеш,
Як я кажу тобі, що я люблю,
Та замість тих елеїв і бальзамів
Ти в рани, що кохання завдало,
Ножа стромляєш.

Пандар Я кажу саму ширу правду.

Троїл Та й ту не до кінця.

Пандар Годі, я між вас не мішаюсь. Хай вона буде собі така, як єсть: як хороша, то їй же краще; а як ні, то має досить засобів похорошити.

Троїл Мій добрий Пандаре, та ну ж бо!

Пандар Старався-старався — і все даремно. І їй щось не так, і тобі щось не так, я туди, я сюди, аж мала дяка за мої труди.

Троїл Та чого ж це ти сердишся, Пандаре? І на кого — на мене?

Пандар Як уже вона мені родичка, то й не може бути такою гарною, як Єлена... А щоб не родичка, то і в будень була б така гарна, як Єлена в неділю. Про мене, хай собі буде, як арапка, мені байдужісінько.

Троїл Та хіба ж я кажу, що вона не гарна?

Пандар А мені все одно, чи кажеш, чи ні. Дурна вона, що не пішла за батьком; хай іде до греків — так я їй і скажу, як побачу. Все, я з вами більше не гуляю.

Троїл Пандаре...

Пандар Ні, ні.

Троїл Пандаре мій любий!

Пандар І не кажи, й не говори. Як було, нехай так усе й буде — клямка!

Пандар виходить. Чути бойову тривогу.

Троїл Замовкніть, прикрі, осоружні згуки!
Ті й ті — дурні! Єлена тим і красна —
Її щодня купають у крові.
За тее диво битись я не можу,
Мечу моему то низький предмет.
Та Пандар... Мучите мене, богове!
Шлях до Крессіди тільки через нього,
Та він такий же впертий і твердий,
Як і вона до мого залицяння.
О Фебе! Ради Дафни хоч скажи,
Хто я, хто Пандар, хто така Крессіда?
Вона — перлина Індії, між нами —
Баский, несамовитий океан,
Я — мореплав-купець, а Пандар, Пандар —
Наш корабель, непевний і хисткий,
Надія наша і маяк в тумані...

Бойова тривога. Входить Енеї.

Еней Здоров, Троїле! Чом ти не у полі?

Троїл Тим, що не в полі. Відповідь жіноча —
Адже жінкам не личить бути там.
А що ж там чуть, Енею, з бойовища?

Еней Паріса ранено, вернувсь додому.

Троїл Хто ранив?

Еней Хто? Та звісно, Менелай.

Троїл Хай кров іде, раз тіла не вберіг:
Його ударив Менелаїв ріг.

Бойова тривога.

Еней Ти чуеш, не вмовкає там судама.

Троїл Воно б, по правді, краще бути дома,
Та мусимо. Ідеш ти на той зов?

Еней Іду, спішу.

Троїл Ну, то ходім разом.

Виходять.

СЦЕНА 2

Інша вулиця в Трої.

Входять Крессіда та слуга її, Олександр.

Крессіда Хто там прийшов?

Олександр Гекуба та Єлена.

Крессіда Куди ж вони?

Олександр Поглянути на бій,
До брами східної, що з неї видно
Усю долину. Гектор нетерплячий,
Розгніваний, сьогодні в поле вийшов:
Дружину насварив, а джуру вибив,
При легкій зброї сам, подавсь туди
Ще до схід сонця, мов завзятий ратай —
Там кожен цвіт оплакує пророчо
Той гнів його.

Крессіда Яка ж причина гніву?

Олександр Та, кажуть, там між греками один
Троянець є, ще Гекторові й родич, —
Аяксом звати.

Крессіда Що ж то за проява?

Олександр Та чоловік, мовляють, незвичайний
І сам стоїть собою.

Крессіда Адже ж усі собою стоять самі, коли не п'яні, не
хворі чи не безногі.

Олександр То, пані, такий чоловік, що од усіх звірів прикмет
потроху набрався: хоробрий, як лев, лемехуватий, як ведмідь, не-
повороткий, як слон; природа намішала в ньому стільки всякої вся-
чини, що його одвага одміняється в шаленство, а шаленство знов
буває приправлене мудрістю. Нема такого доблесного чоловіка, щоб
він не був на нього хоч трохи схожий, та нема ж і такого ледаща,
щоб він на нього хоч трохи не скинувся. То він засумує ні сіло
ні впало, а то зрадіє з доброго дива. Так ніби й до всього має хист
і ні до чого хисту не має: ото як Бріарей сторукий, та спаралізова-
ний, або як Аргус, увесь очима обтиканий, а не бачить аніже.

Крессіда І як же ото такий химерник зумів Гектора у гнів
увігнати?

Олександр Кажуть, учора стявся в полі з Гектором та й по-
валив його додолу; з тої досади й сорому не бере вже нашого Гек-
тора ні їжа, ані сон.

Крессіда А там-о хто йде?

Олександр Та то ж, пані, дядько ваш, Пандар.

Входить Пандар.

Крессіда Гектор — хоробрий чоловік.

Олександр Другого такого, пані, у світі не знайти.

Пандар Що таке, що таке?

Крессіда День добрий, дядю Пандаре.

Пандар День добрий, небого Крессідо. Про що ви тут го-
ворите? День добрий, Олександрє. Як ся маєш, небого? Давно була
в Іліоні?

Крессіда Уранці, дядю.

Пандар Про що це ви говорили, як я прийшов? Чи Гек-
тор уже узброївся й пішов, як ти була в Іліоні? А Єлена, мабуть,
і досі ще не встала?

Крессіда Гектор уже пішов, а Єлена ще не встала.

Пандар Отож: Гектор устав зарання.

Крессіда Про те ж ми й говорили та ще про гнів його.

Пандар А він таки гнівається?

Крессіда Та он же каже.

Пандар Так воно і є, а чого — я знаю. Ну й покладе він сьогодні трупу, я вам кажу! І Троїл задніх не пастиме; нехай беруться й Троїла, я б їм сказав.

Крессіда А що, Троїл теж у гніві?

Пандар Троїл? А ти знаєш, що він і Гектора заломить?!

Крессіда На Зевса! Хіба ж можна їх рівняти?

Пандар А чом би й ні? Хіба ж ізразу не вгадаєш чоловіка, побачивши його?

Крессіда Як побачу — то вгадаю.

Пандар Що там казати. Троїл є Троїл.

Крессіда Я ж і кажу: бо він не Гектор.

Пандар Ну, коли на те пішло, то й Гектор теж не Троїл.

Крессіда Це правда. Кожен із них — сам по собі.

Пандар Сам по собі... Гай-гай, Троїле! Якби ж то справді...

Крессіда Та так же воно й є.

Пандар Босоніж би до Індії пішов, щоб так було!

Крессіда А Троїл таки не Гектор.

Пандар Сам по собі! Якби ж то він був при собі... Ну, та всі ми під богами ходимо. Часом доля, а часом і недоля. Ех, Троїле, якби-то моє серце та йй у груди... Ні, все-таки Гектор нічим за Троїла не краший.

Крессіда Ну, це вже ти вибачай.

Пандар По-перше, Гектор старший.

Крессіда Вибачай, вибачай.

Пандар Троїл іще до нього літами не доріс, а як доросте — сама побачиш. А в Гектора й тепер нема того ума, що в Троїла.

Крессіда Свого має досить.

Пандар Нема в Гектора і його прикмет...

Крессіда Байдуже.

Пандар Ані вроди його.

Крессіда Та врода йому не личить. Свою має гарну.

Пандар Яка ж бо ти, небого, нерозумна. А от Єлена, так та оце недавно сказала, що Троїл хоч і смаглявий — ну, може, трохи смагляватий...

Крессіда Таки смаглявий.

Пандар Правду кажучи, то він ніби й смаглявий, а ніби й не смаглявий.

Крессіда Правду кажучи, воно і правда, і неправда.

Пандар Так я ж кажу, що Єлена казала, ніби в Троїла колір обличчя краший, ніж у Паріса.

Крессіда А в Паріса таки добрий рум'янець.

Пандар А так, а так.

Крессіда Виходить, що в Троїла того рум'янцю над міру; той, каже, рум'яний, а цей рум'яніший. Над міру вона ж його й пере-хвалила. Не здивую, якщо золотий язичок нашої любові Єлени похвалить Троїла ще й за його мідного носа.

Пандар Клянусь тобі — Єлена любить його дужче за Паріса.

Крессіда То з неї таки дуже люблива грекinya.

Пандар Ні, вона таки його більше влюбила. Оце якось підійшла до нього (а він якраз край лукуватого вікна стояв), а в нього, сама здорова знаєш, на підборідді тих волосин трое чи четверо...

Крессіда І правда — кожен шинкар перелічив би їх без жодної арифметики.

Пандар Що ти хочеш — він же юнак іще... І все-таки він потягне фунтів на три більше за Гектора.

Крессіда Такий молодий і вже такий великий потягун?

Пандар А я таки доведу, що Єлена його любить. От підійшла вона до нього та й приклала свою білу рученьку до його двійчастого підборіддя...

Крессіда Зжалься, богине Юноно! А хто ж йому те діло роздвоїв?

Пандар Ну, знаєш, воно в нього з ямочкою. Як він тільки усміхнеться, то нема над нього у всій Фрігії іншого такого.

Крессіда Це правда, сміється він добре.

Пандар А то ні?

Крессіда Авжеж, як осіння хмара.

- Пандар* Та ну тебе! А я таки доведу, що Єлена любить Троїла.
- Крессіда* Доведи те йому, як тобі удасться.
- Пандар* А йому та Єлена — як яйце-бовтун.
- Крессіда* Як вам ті бовтуни такі милі, то їжте курчат у шкаралуші.
- Пандар* І досі смішно, коли згадаю, як вона лоскотала його в підборіддя отією своєю, мушу признатись, напрочуд білою рукою — мушу, кажу, признатись...
- Крессіда* І притому без тортур.
- Пандар* Так-от вона помітила на його підборідді одну білу волосинку.
- Крессіда* Ото бідне підборіддя! Бородавка часом буває багатша.
- Пандар* От там було сміха! Цариця Гекуба так реготалась, що з очей у неї котилися...
- Крессіда* Млиновії кола.
- Пандар* А Кассандра сміялась...
- Крессіда* У неї ж під очима ніби й не жаркий вогонь — невже і там горщик побіг?
- Пандар* Гектор — і той сміявся.
- Крессіда* А з чого ж узялася вся ота сміхотня?
- Пандар* Та з чого ж — із тої білої волосини, що Єлена вгледіла на Троїловій бороді.
- Крессіда* Якби та волосина була зелена, то й я сміялась би.
- Пандар* Не так сміялися з тієї волосини, як із його допечної відповіді.
- Крессіда* А що ж там була за відповідь?
- Пандар* Вона каже: «Ось,— каже,— в тебе на бороді п'ятдесят і дві волосини, і одна з-поміж них біла. Що воно за знак?»
- Крессіда* Отак вона спитала?
- Пандар* Саме так, та не в тім сила. А він їй каже: «П'ятдесят і дві волосини,— каже,— і з-поміж них одна біла... Та біла — то наш батько, а решта — то його сини». «О Зевсе! — це вона вже каже.— А котора ж із цих волосин муж мій, Паріс?» А він їй: «Оця розвилчаста, каже, вирви та й подай йому любесенько». От там

сміха було! Єлена, як жар, почервоніла, Паріс у таку пасію впав, що ну, а всі так і зайшлися реготом.

Крессіда Та буде вже, скільки можна.

Пандар Ну, то згадай же, небога, про що я тобі вчора казав.

Крессіда Та пам'ятаю ж.

Пандар Присяйбогу, то все правда. Він планатиме по тобі, як той мокрий априль.

Крессіда А я од його сліз розбуяюю, як та кропива у маю.

Трублять відбій.

Пандар Чуєш? Уже вони вертаються з бойовища. Стань-можотам вище та й подивімось, як вони йтимуть до Іліюна. Нуж бо, небога, ну ж, Крессідонько!

Крессіда Як скажеш.

Пандар Сюди давай, сюди: звідси найкраще видно. Я всіх їх називатиму на ймення, як проходитимуть. Та вважай найдужче на Троїла.

Крессіда Тільки не говори так голосно.

Проходять Еней.

Пандар Це Еней — чим не молодець? З найпершого, скажу тобі, цвіту Трої. Та вважай, зараз побачиш і Троїла: примічай.

Проходять Антенор.

Крессіда А це хто?

Пандар Це Антенор — розумаха, скажу тобі, і сам собою — те, що треба; у Трої над нього розсудливішого нема: одне слово, достойний чоловік... Та де ж це Троїл? Зараз покажу тобі, та ти й сама побачиш, — я йтиме, то кивне мені.

Крессіда Нагородить тебе кивом?

Пандар От побачиш.

Крессіда Такою нагородою не дуже-то забагатієш.

Проходять Гектор.

Пандар А он Гектор... Оно, он, дивись! Ото лицар! Іди собі, Гекторе, іди! Ото вже, небога, одважний чоловік! Молодець Гектор! А глянь на вид його, на поставу! Чим не бравий воїн?

Крессіда Та бравий же.

Пандар А то ні? Аж душа радіє, дивлячись. Он глянь, які в нього зарубки на шоломі! Бачиш? То ж тобі не жарти. Ото рубака! Скуштуй, хто хоче! То не так собі зарубки...

Крессіда Од мечів?

Пандар Та він хоч на мечях, хоч на чому. Йому й сам диявол не брат. Присягаю на божі вії — люблю на нього глянути.

Проходить Паріс.

А он і Паріс. Он туди-о дивмься, небого. От уже гарнюк, куди твоє діло! Ну, молодчага! А хто ж нак казав, ніби його поранено сьогодні? Живий і цілий? Ото радощів буде Єлені... Та де ж не Троїл? Зараз і його побачимо.

Проходить Гелен.

Крессіда А то хто?

Пандар То Гелен. А де ж усе-таки Троїл?.. То Гелен... А може, він і не виходив сьогодні?.. То, кажу, Гелен.

Крессіда А кіба, дядю, й Гелен воювати вміє?

Пандар Та вміє трохи, так собі... Ну, де ж той Троїл? А слухай, люди немов кричать: «Троїл!». Гелен — то жрець.

Крессіда А то що за проява лізе?

Проходить Троїл.

Пандар Ото? Де? А... То Деїфоб. А ось, нарешті, сам Троїл. От уже лицарюга, скажу тобі, небого! Ох, Троїл! Усім героям герої.

Крессіда Та тихше-бо, дядю.

Пандар Дивись! Примічай. Ох, бравий Троїле! Глянь, небого, подивись, який у нього меч кривавий, а шолом на ньому більш порубаний, ніж на Гекторі. А погляд який, а постава! Над юнаками юнак! Йому ще й двадцяти трьох нема... Иди, Троїле, іди, куди йдеш... Якби в мене сестра-грація або донька-богиня — вибирай, Троїле, котру хочеш. Що й казати — мужчина! Паріс? Та він грязь проти Троїла! Ручаюсь, що Єлена охоче б ними помінялась, ще й око на додачу дала б.

Крессіда А ось іще йдуть.

Проходять прості воїни.

Пандар Осли, дурні, бевзі! Полова й солома, солома й полова! Юшка нізчимна!.. А от на Троїла любував би до самої смерті... Нема вже на що дивитись: орли пролетіли, zostались самі ворони та сороки, сороки та ворони... Волів би я бути таким чоловіком, як Троїл, аніж тим Агамемноном, що над усіма греками.

Крессіда А між греками є Ахілл — той переважить Троїла.

Пандар Ахілл? Бендюжник, тягоноша, верблюд!

Крессіда Ну-ну...

Пандар Ну-ну! Та де твій розум, де твої очі? Ти знаєш, що то за чоловік? Рід, краса, постава, мова, мужність, освіченість, шляхетність, чеснота, юність, щедрість тощо — хіба ж це не найкраща приправа й сіль до справжнього мужчини?

Крессіда О так, до мужчини-січеника: його хоч у пиріг запікай без усяких там фініків, уже йому ніяки фіги-миги не допоможуть.

Пандар Ну що ти за женщина така? Ніяк не вгадять, на яких чатах залягаєш.

Крессіда На спині, щоб захистити живота; на розумі, щоб боронити баганки; на скритості, щоб уберегти честь; на масці, щоб охоронити красу; на вас, щоб за всім цим обставали: от на яких чатах я залягаю, маючи тисячу варткових.

Пандар Назви ж хоч одного.

Крессіда Е ні, остережусь перед тобою: бо коли не вбережу найголовнішого, то приховую, як воно скоїлось,— хіба аж так виросте, що годі ховати; тоді вже не треба ніякої сторожі.

Пандар Отака ти в мене вдалася...

Входить Троїлів джура.

Джура Добродію, пан мій хоче з вами зараз поговорити.

Пандар Де?

Джура У вашому ж таки домі; там він броню з себе знімає.

Пандар Скажи йому, хлопче, що зараз буду.

Джура виходить.

Коли б його там не поранили... Бувай здорова, мое небожатко.

Крессіда Прощайте, дядю.

Пандар Я зараз же й вернусь.

Крессіда І принесеш мені...

Пандар Знак од Троїла.

Крессіда Сказано, звідник.

Пандар виходить.

Слова і сльози, клятви і дари
Від іншого несе він задля гри,
Та більш в Троїлі бачу я прикмет,
Ніж скаже Пандар на його предмет.
А все ж кріплюсь — бо янголи ми доти,
Доки вони конають од ласоти;
Свого ж доб'ються — прощавай, любов!
Повинні ми страждати знов і знов.
Котра цього не зна — не зна нічого.
Тому ж то я і вчу себе так строго:
Покіль тебе жадають, то пануй,
А вволиш їхню волю — вже слугуй...
Хоч серце палить пристрасть негасима,
Кохання я не виявлю очима.

(Виходить)

СЦЕНА 3

Грецький табір. Перед шатром Агамемнона.

Сурми. Входять Агамемнон, Нестор, Улісс, Менелай та інші.

Агамемнон Царі!

Яка журба вам пожовтила щокі?
Ви ж знаєте — широкі наші плани,
Повзяті на землі і ніби певні,
Ніколи не здійснюються цілком:
Встають щораз завади й перепони,
Мов нарости шкідливі на сосні
Від супротивних соків, що скривляють

Нешасне дерево й життя калічать...
Відомо й те, царі, що замір наш
Не вдався досі: сьомий рік, як Трою
Ми облягли, а все ж вона стоїть.
З історії ми знаєм, що не раз
Великі задуми йшли криво й косо
І з ціллю розминалися, що думка
Не в ту часом утілювалась форму.
Чого ж тепер ви дивитесь понуро
На діло наше і звете ганьбою
Ту випробу, що нам послав сам Зевс,
Щоб вивірить і твердість нашу, й волю?
Яка в металі проба, не вгадаєш
При усмішці фортуни: злий і добрий,
Мудрець і дурень, зух і боягуз,
Міцний і кволий,— всі немов однакі;
Коли ж вона насупить гнівно брови,
Здвигнеться буря — полетить в одвійки
З широкої лопати все легке,
А добре, ваговите, повноцінне
Зостанеться без домішок на місці.

Нестор Великий Агамемноне! Хай Нестор,
Шануючи, як слід, божистий сан твій,
Докине кілька слів. Лиха пригода
Випробує людей: по тихім морю
Немало вутлих човників пливе
Нарівні із міцними кораблями.
Та як Борей розбійницьки нагряне
На лагідну Фетіду — вже, дивись,
Судно те кріпкоробре гори-хвилі
Знов ріже, скачучи між двох стихій,
Мов кінь Персеїв; де ж плохий той човник,
Що мірявся з великим? Або втік
В затишну гавань, або десь пішов
Нептунові на з'їд... Отак у бурях
Нам виявляється і справжня мужність.
Коли природа весело сміється,
Для табуна страшніший тигра гедзь;
Та як задме дереволомний вітер,
Що гне коліна й віковим дубам,
Вся оводня ховається, де може,
А смілий люто стане проти люті
Й на гримання фортуни відповість
Таким же гриманням.

Улісс

Агамемноне,

Великий вождь, міцна підпора греків,
Ти наше серце, і душа, і дух,
Якому всі ми мусимо коритись
І мислю, й ділом,— вислухай Улісса.
Я схвалюю цілком промови ваші,
Твою,

(до Агамемнона)

найстаршого у нашім війську,
Й твою,

(до Нестора)

найстаршого між нами віком.
Повинна б Греція слова вождя
У мідь чи бронзу вкарбувать навіки,
А Несторове слово срібнолите
Хай ланцюгом незримим, та кріпким,
Немов та вісь небесна, прикуе
Проречисті уста до грецьких вух.
А все ж і ти, великий, і ти, мудрий,
Послухайте, що скаже вам Улісс.

Агамемнон

Кажі, ітацький царю: ми не вірим,
Щоб з уст твоїх почули щось нікчемне,
Не варте нашої уваги; скорше
З губи брудної підлого Терсіта
Ми можемо чекати й сподіватись
І музики, і мудрості, й провістія.

Улісс

Твердині Трої вже давно упали б,
І меч у Гектора із рук би випав,
Якби у нас був лад.
На жаль, немає єдності у греків.
Погляньте: в полі неладом стоять
Намети наші, і такий же нелад
У нас в думках. Коли круг ватажка
Не скупимось, як бджоли коло матки,
Який там буде лад? Як вождь у масці,
Ти розбереш, хто вождь, а хто підлеглий?
Недаром же і небо, і земля,
І всі планети зберігають лад,
Порядок, ступінь, форму, послідовність,
І поведінку, й звичай, і закон.
Отож і сонце в величі пишає
На сьйнім троні над планетним роєм
І поглядом цілющим береже

Од дії зловорожих нам світил,
Мов цар який, добра і зла пильнує.
Якби ж планети із орбіт зірвались
І шкереберть пішли — то скільки лих
І знамень в світі сталось би, які б
Пішли бунти, потопи, землетруси,
Які жахи й страхіття, урагани,
І валтовні переміни й потрясіння
Основ ладу і спокою в державах!
Коли шаблі зламаються в драбині
Високих задумів — пропало діло!
Чи то ж устоять без шаблів порядку
Громади, школи, братства у містах,
Торгівля супокійна із замор'ям,
Родинне право, право первородства,
Повага віку, скіпетри й корони,—
Чи все оте устоїть без ладу?
Розбий оті шаблі, розладь ті струни —
Настане дисгармонія як стій.
В тім сум'ятті розбурханії хвилі
Заллють весь суходіл, перетворивши
В гамулу цю міцну од віку твердь;
З недомислом з'єднається насильство,
І нелюд-син уб'є свого вітця;
Скрізь правом стане сила; правда й кривда,
Що їх судити має правосуддя,
Змішаються, і шезне справедливість.
Тож сила стане всім, вона перейде
В сваволю, а сваволя у жадобу:
Жадоба ж, той усежерущий вовк,
За допомогою сваволі й сили
Світ пожере, вкінці й себе саму...
Великий Агамемноне, коли
Порядок занедбаєм, прийде хаос.
Де б уперед іти, а ми, як раки,
Назадгузь ліземо. Коли вождя
Не слухає його заступник перший,
А того нижчий чин, того ще нижчий,—
Ми маємо загальний вже непослух,
Що шириться, немов лихая пошесть,
Мов лихоманка та, нас трусить розбрат,
Труять нас завидки. Оця ж хвороба
Рятує Трою.
Хто винен в тім, що Троя й досі ціла?
То неміч наша, а не їхня сила.

Нестор Премудро виявив Улісс хворобу,
 Що силу нашу зводить нанівещь.

Агамемнон Хворобу слушно ти вказав, Уліссе,
 А ліки ж де?

Улісс Ахілл великий, про якого славлять,
 Що він — правиця всіх ахейських воїв,
 Розприндившись від тих гучних похвал,
 Вилежується в себе у наметі
 І з нас глузує; з ним же і Патрокл
 На ложі лінощів збуває дні,
 Кривляється і строїть різні міни
 (То, каже, імітація, нахабний!) —
 Нас передражнює, у тім числі,
 Великий Агамемноне, й тебе,
 Твою високу власть. Як той актор,
 Всі здібності якого у ногах,
 Провадить дерев'яний діалог
 З помостом, що скрипить, так цей Патрокл
 Ганебно й жалюгідно удає
 Твою поважну велич. Деренчить,
 Немов розбитий дзвін, іще й варняка
 Усяке неподобство, що й Тіфону
 Ревучому навряд би чи пристало.
 Ахілл на те качається в постелі,
 Регочеться, аж боки рве. «Чудово! —
 Гукає.— Браво! Чисто Агамемнон!
 Ану ще й Нестора. Та не забудь «гм-гм»,
 Ще й бороду погладь, перш ніж почати». —
 Той почина. Воно таке там схоже,
 Як коло на квадрат, Вулкан на жінку,
 Проте Ахілл гукає: «Браво! Точно,
 Це Нестор! А тепер нам покажи,
 Як устає він при нічній тривозі». —
 І тут Патрокл ну кашлять і плюваться,
 Тремтячими руками застібать
 Уявні лати (смішки із старого!),
 А наш герой аж умирає. «Годі,—
 Кричить,— Патрокле! З реготу я лусну,
 Хоч би були й сталеві ребра в мене!»
 І так усе висміюють — таланти
 Й прикмети гідні доблесних вождів,
 Накази їх, промови, застороги,
 Їх заклики до бою чи замир'я.

Удачі наші чи невдачі — все б їм
Осміювать, з усього б їм глумитись...

Нестор За цими ж бо (шо, як сказав Улісс,
Іх славлять, мов героїв) інші йдуть,
Тим прикладом немовби заразившись.
Аякс узяв сваволю, так задер
Він голову і так пихато ходить,
Як той Ахілл, намета ж він так само
Прикрасив і так само бенкетує
З друзяками, й глузує з наших діл,
Удаючи пророка, ще й Терсіта
Нацьковує, гавкучого раба,
Щоб нас усіх болотом обкидав,
Знеславлював і позбавляв довіри
В такий тривожний, небезпечний час.

Улісс У них обачність — це вже боягузтво,
В них мудрість на війні — саме ніщо;
Єдине, що чванливці визнають,
Це міць руки. А силу тої думки,
Що визначає, де й скільком рукам
Ударити, що зважає ворожу
Потугу, — не цінують і на ніготь.
То труд, мовляв, постільний, кабінетний,
Бої на мапах. В них тяжкий таран,
Що стіни б'є своєю ваготою,
Більш вартий, аніж руки, що зробили
Машину цю, ніж розум-винахідник,
Який створив її й керує нею.

Нестор Коли це так, то і Ахіллів кінь
Варт чотирьох Ахіллів.

Суремний гук.

Агамемнон Що за сурма? Поглянь-но, Менелая.

Менелай Це з Трої.

Входить Еней.

Агамемнон Чого ти тут?

Еней Це Агамемнона шатро? Скажіть, будь ласка.

Агамемнон Його.

Еней Чи можу я, царевич і герольд,
Ушам царя послання передати?

- Агамемнон* Ручуся в тім тобі мечем Ахілла
І головами греків одностайних,
Що Агамемнона вождем обрали.
- Еней* Зарука повна. Але як чужинцю
З-поміж усіх оцих постав владарних
Найвищого царя виізнати?
- Агамемнон* Як?
- Еней* Ну — як?
Тому питаю, щоб явить шанобу,
Щоб вид мій зарум'янився, немов
Аврора перед усміхом божистим
Юного Феба...
То де ж той бог, який людей веде,
Де мудрий і могутній Агамемнон?
- Агамемнон* Глузує з нас троянець, чи, можливо,
У Трої всі — лестиві двораки.
- Еней* Люб'язні ми і ввічливі в час миру,
Мов янголи, така йде всюди слава.
А дійде до війни — то в серці гнів,
Міцна рука, незрадний меч, душа
До подвигів горить. Та цить, Енею,
Троянцю, цить; ну ж, палець на уста!
Плямує славу самопохвальба,
Не слава то виходить, а ганьба:
Похвалить ворог — то вже інша справа,
Ото справдешня і хвала, і слава.
- Агамемнон* То ти, троянцю, звеш себе Енеєм?
- Еней* Так, греку, це моє ім'я.
- Агамемнон* Що ж маєш нам казати?
- Еней* Це тільки Агамемнону скажу.
- Агамемнон* Він потай не вислухує троянців.
- Еней* Та й я ж бо не для пошептів прийшов:
Сурмою я збуджу його увагу,
А потім буду вголос говорити.
- Агамемнон* То говори ж, як вольний вітер дме.
Не той це час, щоб Агамемнон спав;
Ні, він не спить, троянцю, і тобі
Це каже сам.
- Еней* Сурми ж гучніш, сурмачу,
І міддю сколихни ці сонні шатра,

Нехай усі хоробрі греки знають,
Що Троя голосно до них промовить.

Суремний гук.

Великий Агамемноне, у Трої
Є Гектор славний, син царя Пріама.
В цім довгім і зануднім перемир'ї
Він мов заржавів,— тож велів мені
Таке оголосити з трубним гуком:
«Царі, князі й пани! Як є між греків
Такий, що честь понад вигόди ставить,
Що ради слави йде на небезпеку,
Що знає доблесть і не знає страху,
Що любить свою пані не словами,
Які шепоче їй на самоті,
А привселюдно сміло меч підійме
За тую вроду й цноту незрівнянну,—
Того я викликаю на двобій!»
Тож на очах троянців і ахейців
Свого докаже Гектор непреложно,
Бо жінка в нього мудра, гарна, вірна —
Такої не кохав ніхто із греків.
Він завтра викличе суремним гуком
На поле поміж табором і муром
Того із греків, хто кохає вірно.
Хтось вийде — того Гектор пошанує,
А ні, то скаже, повернувши в місто,
Що всі грекині, певне, споганіли
Й не варт за них ламать списа... Це все.

Агамемнон Ми всіх про це сповістимо, Енею,
І люблячих, і люблених. Кому
Те не до мислі, хай сидить удома.
Але чи знайдеш ти між вояків
Такого, що не любить, не любив?
Хтось та зустрине Гектора, а ні —
То випадає стать на герць мені.

Нестор Скажи й про Нестора, який був мужем,
Коли дід Гекторів ще груди ссав.
Якби у грецькім війську не знайшлося
Котрогось мужа з іскрою у серці,
Що став би сміло за свою любов,—
Скажи викличнику, що я, старезний,
Сховаю сиву бороду в забрало,

У бронь усуну ці кошаві руки,
Й до бою стану, і скажу йому,
Що пані мав я кращу і чеснішу,
Аніж його бабуся. Без жалю
За правду цю останню кров проллю.

Еней Ганьби такої не допустить юність!

Улісс Амінь.

Агамемнон Енею-пане, дай-но твою руку —
Ми підемо до мене у шатро.
Про виклик я оповішу Ахілла,
Дізнається про те вся грецька сила.
Тим часом разом ми побенкетуєм:
Ми ворога шляхетного шануєм.

Усі виходять, окрім Улісса й Нестора.

Улісс Послухай, Несторе...

Нестор Кажі, Уліссе.

Улісс У мене в мозку зародилась думка;
Допоможи як слід її повити.

Нестор Яка?

Улісс А ось яка.
Тупі клинки пеньки вузлаті колють...
Ті гордощі Ахілла розбуялись —
Скосити б їх, а то бридке насіння
Розсіється навколо і немало
Накоїть лиха.

Нестор Як же це зробіть?

Улісс Той виклик, що нам Гектор посилає,
Хоч ніби звернений до всіх ахейців,
А б'є, по суті, власне на Ахілла.

Нестор Рахунок тут ясний, як на долоні,
З небагатьох складається він чисел:
Нам зрозуміло, що коли об'явим
Про діло, то Ахілл, скупий на розум,
Як Лівії піски (те знає Феб!),
Усе ж таки збагне і досить швидко,
Що виклик той стосується його.

Улісс І думаєш, він прийме виклик?

Нестор

Так,

Мені воно здається неминучим.
Хто може збити Гекторову славу,
Як не Ахілл? Воно-то ніби й жарт,
Але багато між людьми заважить,
Бо тут троянці можуть скуштувати
Найсмаковитіших у нас вершків.
Повір мені, Уліссе, що цей герць
Рішити може долю чи недолю.
Нехай тут буде успіх лиш частковий,
Осудиться по ньому й цілість — так
Товстезну книгу судять по дрібних
У змісті висловах, так велетенське
Угадується часто у малому.
Усякому розумно, що того,
Кого ми проти Гектора поставим,
Ми оберем як наш найкращий вицвіт,
Як квінтесенцію свого народу.
Коли його той Гектор переможе,
Яка то радість буде ворогам,
Як впевняться вони у власній силі!
А певного ж так слухаються руки,
Як слухають руки і меч, і лук...

Улісс

Даруй, що переб'ю.
Отим і не годиться, щоб Ахілл
Зустрівся з Гектором. Зробімо так,
Як ті купці, що спершу пропонують
Абиякий товар (а мо', хто й купить?),
А потім щонайкращим очі сліплять.
Не слід Ахіллу з Гектором боротись:
І слава наша, і ганьба — обидві
Нам принесуть нещастя.

Нестор

Я, старий,

В цій думці щось не добачаю сили.

Улісс

Якби Ахілл не мав тії пихи,
То його славу всі ми поділили б,—
А то він став уже такий нахабний,
Що коли візьме гору, краще нам
Стоять під лютим африканським сонцем,
Аніж під поглядом його бундючним.
Як переможе Гектор, тая пляма
На всіх нас ляже. Краще киньмо жереб
І так зробім, щоб він припав Аяксу.

Всі одностайно скажем, що Аякс
Найбільше гідний честі. Це Ахіллу,
Що дуже любить славу і хвалу,
Хай буде шпичка в ніс: нехай опустить
Він гребеня, що аж до хмар задер.
Як викрутиться той дурний Аякс,
Вознесемо його, а як поляже,
То знатимем, що є в нас кращі люди.
Чи так воно скінчиться, чи інак —
Коли Аяксу виявим довір'я,
З Ахілла він обшипле пишне пір'я.

Нестор Уліссе,
Тепер твій задум я розсмакував.
Ходім до Агамемнона, в цей план
Повинні ми його утаємничить.
Нацькуймо брат на брата двох собак:
Гординя їм хай править за маслак.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Частина грецького табору.

Входять Аякс і Терсіт.

Аякс Терсіте...

Терсіт А що, якби Агамемнона геть усього чирками об-
кидало — геть усього, кругом?

Аякс Терсіте!

Терсіт І щоб усі ті чирки попроривало, га? Ото б
пішли патьоки! Усе вождівство із нього сплило б! Звівся б на
пшик!

Аякс Собако!

Терсіт Тоді б із нього щось та вийшло б, а так — не бачу нічого.

Аякс Ах ти ж, вовчої сучки син! Не чуєш, позакладало? То почуй шкурою!
(*Б'є його*)

Терсіт А бодай тебе чума наша грецька побила, ти, полупанок нещасний, розумаха бичий!

Аякс Поговори мені, поговори: битиму тебе, як сусідську козу, поки ти в мене на красунчика не виб'єшся.

Терсіт Швидше я тебе на мудрака та на святця висмію... Ні, навряд, бо радше кінь твій цілу проповідь напам'ять визубрять, ніж ти сам молитву без книжки прокажеш. А битися дак умієш, шапо сапата!

Аякс Кажі, мухоморе, що там було за оголошення?

Терсіт Думаєш, я не чую, як ти мене ото лупиш?

Аякс Що за оголошення, питаю?

Терсіт Оголосили, здається, що ти дурень.

Аякс Гляди мені, дикобразе, гляди, бо руки в мене сверблять...

Терсіт Розсвербівся б ти увесь, од голови до п'ят, я б тебе розчував: ото була б короста на всю Греччину! А в бою дак ти, як і всі наші, не дуже-то.

Аякс Я тебе про оголошення питаю!

Терсіт От ти все бурчиш на Ахілла, шкилюєш із нього: заздриш величі його, як той Цербер Прозерпіниній вроді, то й гавкаєш.

Аякс Цить, Терсітихо!

Терсіт От його попробуй, удар!

Аякс Ух ти ж, книш розляпаний!

Терсіт Та він тебе кулаком тільки раз! — і на кришки розсиплешся, як ото сухар у моряка.

Аякс Ух ти ж, сучий сину!
(*Знову б'є його*)

Терсіт Давай, давай!

Аякс Ух ти ж, відьми́на кишенья!

Терсіт Давай, давай, дурнолюблю! У тебе в голові стільки того мозку, як у мене в ліктях... Віслюк і той міг би тебе чогось

навчити, та ти вже й так над ослами осел! Приїхав сюди троянців бити, та в кого розуму є хоч на стілечки, купить і продасть тебе, як раба того берберського... Ну, побий іще мене, то я всім розкажу, щó ти таке, од п'яти почавши, утробо безкишка!

Аякс Собако!

Терсіт Царьок задрипаний!

Аякс Пес шолудивий!
(Знозу б'є)

Терсіт Дурник ти Марсів! Бий, телепню, бий, верблюде!
Бий, бий!

Входять Ахілл і Патрокл.

Ахілл Здоров, Аяксе! Чого ти оце так на нього? Здоров, Терсіте, що тут сталось, чоловіче?

Терсіт Ти тільки глянь на нього. Бачиш?

Ахілл Ну?

Терсіт Ні, ти поглянь, кажу.

Ахілл Ну, дивлюсь. То й що?

Терсіт Ні, ти добре до нього придивись.

Ахілл Та добре ж придивився.

Терсіт Не дуже-то й добре: бо як не крути, куди не кинь, а він усе-таки Аякс.

Ахілл Знаю, дурню, знаю.

Терсіт А от цей дурень сам себе якраз і не знає.

Аякс Тим-то я тебе й луплю.

Терсіт Гля-гля, спромігся на кругленьке словечко... У його балачок отаке-е-енні вуха! Його мозкові вже од мене більше дісталось, ніж моїм ребрам од нього: за шага куплю дев'ять горобців, а драглі в його коробці не варті і дев'ятої частини горобця. Оцей зачуханий панок, Ахілле, оцей Аякс, що носить розум у череві, а тельбухи в голові,— я тобі знаєш що про нього зараз розкажу?

Ахілл Ну, що?

Терсіт Оцей Аякс, кажу...

Аякс замахнувся на Терсіта. Ахілл його спинив.

Ахілл Не треба, Аяксе.

Терсіт Стільки має розуму...

Ахілл Та ну-бо, Аяксе, вгамуйся.

Терсіт Що розумець той пролізе і в ушко Єлениної голки, тої самої Єлени, за яку він оце воювати припхався.

Ахілл Та годі вже, дурню, перестань.

Терсіт Я б то давно перестав, дак цей йолоп не хоче... Он глянь на нього, глянь!

Аякс Ах ти ж, пес проклятий! Та я...

Ахілл Воно тобі треба — з дурнем та умом міряться?

Терсіт Не треба: дурень його завсігди переважить.

Патрокл Сказав, як зав'язав.

Ахілл Чого ви завелись?

Аякс Та я спитав у цього пугача паскудного, яке там було оповіщення, а він мене взяв на глуми.

Терсіт Я тобі не слуга.

Аякс А далі що?

Терсіт Я служу своєю охотою.

Ахілл Ну, остання твоя служба болюча була — хто ж дається бити своєю охотою? Аякс тут діяв охотою, а ти терпів, мабуть, усе ж таки з примусу.

Терсіт Ах, он ти як? То і в тебе ж, коли люди не брешуть, розуму більше в кулаці, ніж деінде. Не велика ж буде Гекторові здобич, як він чи тобі, чи Аяксові голову провалить. То все одно, що свистуна-горіха розколоти — зерня там і не ночувало.

Ахілл Значить, ти вже й на мене, Терсіте?

Терсіт А от Улісс розумний, та ще Нестор (правда, мозок у нього ще тоді зацвівся, як у дідів ваших нігтики тільки рости почали). Так вони вас упрягли, як волів: тягніть, дурнесенькі, воєнного плуга.

Ахілл Що-що?

Терсіт А то, може, ні? Гей, Ахілле! Гей-гей, Аяксе! Агей!

Аякс Я тобі зараз язика вріжу.

Терсіт Ти мене й тоді не переговориш.

Патрокл Та замовкни вже, Терсіте! Цить-бо!

Терсіт То це я маю слухатись Ахіллової сучки?

Ахілл А що, Патрокле, вхопив?

Терсіт Я тоді тільки, бевзі, до ваших шатер прийду, як узнаю, що вас вішать будуть. Піду туди, де хоч трохи мізки ворушаться, а дуршу дурноту покидаю навіки.

(Виходить)

Патрокл Іди собі на зламану голову.

Ахілл А оповіщення було таке:
Узавтра Гектор, десь о п'ятій ранку,
З трубою під наш табір підійде
І викличе хороброго котрогось
Із-поміж нас на герць, такого, каже,
Щоб міг постояти... за що, забув:
Так, за якусь дурницю. Будь здоров.

Аякс Прощай. А хто ж на нього встане?

Ахілл Не знаю. Там, здається, кинуть жереб,
А то б сказали.

Ахілл із Патроком виходять.

Аякс Може, вийдеш ти?

Піду ж та розпитаюсь.

(Виходить)

СЦЕНА 2

Троя. У Пріамових палатах.

Входять Пріам, Гектор, Троїл, Паріс та Гелен.

Пріам Після стількох годин, речей, життів
Знов Нестор шле од греків нам послання:
«Верніть Єлену, і всі інші шкоди —
Образи честі, втрати часу й коштів,
Здобуті рани і загиблі друзі,
Що їх війна пожерла ненажерна,—
Забудуться». Як, Гекторе, міркуєш?

Гектор Я сам-то греків менш ніж хто боюсь,
Але, грізний Пріаме,

Гектор Вона ж не варта коштів утримання.

Троїл Кого цінують — то вже неабищо.

Гектор Поцінування — річ не самовільна:
Тут важить внутрішня ціна предмета
Не менш, ніж гідність поцінувача,
А ставить службу богові над бога —
Це просто божевільне ідолянство.
Настільки ж божевільна і та воля,
Що своєвільно ціну тим речам
Приписує, які ціни не мають.

Троїл От я беру дружину, і мій вибір
Скеровує моя лиш власна воля,
Спокушена очима та ушима
(То певні лоцмани, що проведуть
Між берегів жадання і розсудку).
Чи зможу я, коли та воля раптом
Засудить вибір свій, покинуть жінку?
Ні, ні і ні. Тут треба шануватись:
В купця купивши шовку, не вертай
Йому брудного; досхочу наївшись,
В помийницю недоїдків не кидай...
Самі ж ви радили, аби Паріс
Над греками помстився за наругу,
І згодою йому надули парус;
Вітри ворожі й хвилі злагідніли,
Йому вслужили, й він доплив, де треба,
І за старезну тітку, грецьку бранку,
Привіз царицю, од чиеї вроди
Феб нітється, Аврора ніби в'яне...
Її ми держим за ту тітку-бранку;
Чи варт держати? Таж вона — перлина,
За неї здвиглись сотні кораблів,
І поробились владарі купцями.
Признайтесь, що Паріс вчинив розумно,
Бо ви ж самі гукали: «Їдь! Пливи!»
Признайтесь, що привіз шляхетну здобич,
Бо ви ж плескали в руки: «Чудо! Диво!»
Чого ж тепер засуджуєте те,
Що, мудрії, самі тоді вхвалили,
Чого ви нестатечністю своєю
Фортуну переважили? Чого
Те упослідили, що цінували
Над всі скарби землі?! Ми, як злодюги,

І мужності ми не повинні тратити
Через оте Кассандрино безумство.
Ні, наша справа справді справедлива,
І наша честь поставлена на спит
У цій потребі. Особисто я
У цьому зацікавлений не більше,
Ніж хто з синів Пріама. Та боронь
Нас, Зевсе володарний, од учинків,
Що нас дали б на посміх боягузам!

Паріс Інакше б світ гадав, що ваші ради
І мій учинок — просто легковажність...
Богами свідчусь, тільки ваша згода
Окрилила мій задум, відігнала
Усі думки про небезпечність діла.
Та що я міг би вдіяти одноруч?
Який герой устав би самотою
На ціле військо воїв-ворогів,
Що рушили на нього? Та клянуся,
Щоб мав я сам тягар узятъ на себе,
Щоб мав таку спромогу, як і волю,—
Ніколи не відмовлюсь від свого,
Стоятиму до краю.

Пріам Ти говориш,
Жагою одурманений п'янкою:
В тобі ще мед, а в інших грає жовч,
То про одвагу краще вже помовч.

Паріс Річ, царю, не в самій моїй утісі.
Я хочу пляму змити із Єлени,
Що вкрадено її, мовляв; я хочу
Її тримати правною жоною.
Яка ж то буде зрада для цариці,
Яка неслава царській твоїй владі,
Яка ганьба мені, як одламо
Її ахейцям з примусу гидкого!
Як міг ввійти такий стидкий порив
У ваші горді, благородні душі?
Нема ж такого нищого між нами,
Щоб так спідлів, щоб не підняв меча,
Боронячи Єлену, і немає
Шляхетного такого, щоб гадав,
Що за Єлену вмерти непристойно.
Поборемось, герої знамениті,
За неї, за єдину в цілім світі!

Гектор Ви справді добре мовили обидва,
Брати мої, та дивитесь на справу
Десь поверхово, ніби юнаки,
Що, каже Арістотель, неспроможні
Моральній філософії навчитись.
Резони ваші викличуть скоріш
Жагу палку і розстроюють кров,
Аніж дадуть можливість роздивитись,
Де правда, а де кривда. Помста й хіть —
То дві глухі тетері, що не чують
Правдивих доказів. Закон природи
Велить усякому віддати належне;
А що належніше в людей буває,
Як мужеві жона? Коли закон
Природи цей порушить дика пристрасть,
А розум попуск-тій жазі попустить,
То в кожного поважного народу
Свої закони є — вони нагнуть
Ті ворохобні вибрики на послух.
Гелена ж, як відомо, є жона
Цареві Спарти, й той закон моральний,
Природний і людський, повеліває
Її вернути мужу. Як не вернем,
То новим злом побільшим давнє зло.
Така, по правді, Гекторова думка.
І все ж таки, брати мої завзяті,
Я поможу вам втримати Єлену,
Від цього-бо залежить наша честь
Усіх разом і кожного зокрема.

Троїл Так, Гекторе, оце ж то й головне.
Якби не слава й честь, а тільки примхи
Шалених закоханців, я не хтів би,
Щоб пролилась іще єдина крапля
Крові троянської заради неї.
Але, достойний Гекторе, Єлена —
Це наша честь, і слава, і хвала:
Вона натхне на подвиги звияжні,
Нам допоможе ворога подужать,
Прославитись на всі віки й часи.
Я думаю, не втрапиш ти нагоди,
Щоб голосної слави залучити —
Вона уже всміхається тобі
На цілий світ.

Гектор

О так, я йду з тобою,
Безстрашна вітко грізного Пріама!
Послав я грекам виклик, ще й зухвалий,
Мов камінь кинув у болото сонне;
Там їхній вождь у лінощах дріма,
А в війську розбрат, єдності нема.
Ми їх розбудим!

Виходять.

СЦЕНА 3

Грецький табір. Перед Ахілловим шатром.

Входить Терсіт.

Терсіт Ох, Терсіте, Терсіте! Заблукав еси в лабіринті власної люті! Доки ж той слоняра Аякс буде отак мною попихати? Він мене б'є, а я з нього глузую: яка ж то в лиха утіха? От якби навпаки, щоб я його бив, а він з мене сміявся... Чортів та бісів виклика́ти навчусь, аби тільки з цього капосного приниження вибитись. А тут іще й Ахілл — добре вміє вести підкопи... Якщо од цих двох копачів залежить руїна Трої, то довго ще стоятимуть її мури, поки самі собою не розваляться. О ти, великий олімпійський громовержцю, забудь, що зवेशся Зевсом, царем над богами, і ти, Меркурію, покинь жезла свого зміюватого, поки не одберете їм того малюсінького, малюпусінького розумця, який у них іще є! Там його стільки (це й найтемніший бачить), що й не вгадає, як муху од павука визволити — хіба що важким мечем павутиння порубать. А погибель на всей ваш табір! А бодай вас усіх пранці поїли, бо те диво, бачиться, достається саме бабонюхам... Оце і вся моя молитва — нехай ще тільки диявол заздрощів скаже «амінь». Агов, пане Ахілле!

Входить Патрокл.

Патрокл Хто там? А, Терсіт! Заходь, Терсітоньку, полайся трохи.

Терсіт Якби я згадав про фальшивого червінця, ти не уникнув би моєї уваги. Та дарма: ти сам собі ворог. Нехай упаде на тебе всьогосвітне прокляття — безум і нетям. Боже тебе борони од навчителя, а наука щоб до тебе й не підходила! Бодай тебе кров

твоя суча провадила до самої смерті! Коли тая, що тебе наряджати-
тиме в могилу, скаже, що з тебе гарний труп, я можу запрягти,
що доти вона вгортала в саван тільки прокажених, Амінь. То де ж
Ахілл?

Патрокл А ти, виходить, дуже побожний. Це ти так мо-
лився?

Терсіт Еге, небеса мене чують.

Входить Ахілл.

Ахілл А хто тут?

Патрокл Терсіт, добродію.

Ахілл Ага, прийшов-таки. Де ж ти раніше був, сину мій,
животівко моя, чом на обід мені не подавався? Ану скажи мені, хто
такий Агамемнон?

Терсіт Твій зверхник, Ахілле... А от ти, Патрокле, скажи
мені, хто такий Ахілл?

Патрокл Твій пан, Терсіте. А ти скажи мені натомість, хто
такий ти сам?

Терсіт Я твій знавець, Патрокле; а тепер скажи мені,
хто ж ти такий?

Патрокл Як ти такий патроклознавець, то скажи сам.

Ахілл Кажі, кажі.

Терсіт Зараз розберусь. Агамемнон старший над
Ахіллою; Ахілл мій пан; я знавець Патрокла, а Патрокл—
дурень.

Патрокл Ах ти ж, падлюко!

Терсіт Цить, дурню, я ще не скінчив.

Ахілл Він же має привілей. Кажі, Терсіте, далі.

Терсіт Агамемнон дурень. Ахілл дурень. Терсіт дурень.
І, як сказано вище, Патрокл теж дурень.

Ахілл А доведи ж.

Терсіт Агамемнон дурень, бо взявся бути старшим
над Ахіллою; Ахілл дурень, бо ходить під Агамемноном; Тер-
сіт дурень, бо дурневі служить, а Патрокл, сказано, дурень,
та й годі.

Патрокл А чого ж я дурень?

Терсит А то вже спитай у творця. А з мене досить, що ти дурень... Це хто там іде? Гляньте.

Ахілл Патрокле, я не хочу говорити ні з ким. Ходім у шатро, Терсите.
(*Виходить*)

Терсит Що це за гидота, що за омана, що за крутість! А все через що? Через того рогача та через тую шльондру... Нічого собі, добрий привід, щоб учинити бійку, щоб пускати один одному юшку. А чума на вас із бешихою! Щоб ви попропадали з вашими війнами та похотями!

(*Виходить*)

Входять Агамемнон, Улісс, Нестор, Діомед та Аякс.

Агамемнон А де ж Ахілл?

Патрокл У себе у шатрі. Та він нездужа.

Агамемнон Звісти його, що ми сюди прийшли.
Він знехтував посланням нашим, ми ж,
Не зваживши на сан наш, милостиво
Одвідали його. Так і скажи.
Нехай не думає, що ми забули,
Хто він, хто ми.

Патрокл Я все йому скажу.
(*Виходить*)

Улісс Ми ж бачили його там у шатрі —
Ні, він не хворий.

Аякс Е ні, таки хворий — левиною хворобою, гордим серцем. Як ви його так поважаєте, можете назвати це меланхолією. А як на мене — це гординя. А звідки вона? Нехай би пояснив причину... Дозволь, володарю, сказати тобі одно слівце.

(*Відводить Агамемнона вбік*)

Нестор Чого це той Аякс так на Ахілла в'ївся?

Улісс Бо той переманив у нього блазня.

Нестор Кого, Терсита?

Улісс Атож.

Нестор То він тепер утратив тему для розмов.

Улісс Ні, в нього просто інша тема — Ахілл, той самий, що відібрав у нього попередню тему.

Нестор Ох! А воно й краще: їхня незгода нам більше до мислі, аніж коли проміж ними злагода. Та й міцна ж то була спілка, коли дурень спромігся її розірвати...

Улісс Дружба, не скріплена розумом, легко розпадається від дуросщів... А он і Патрокл іде.

Нестор Тільки без Ахілла.

Улісс Сустави у слона солідні, але не елегантні. Ноги йому дано для ходіння, а не для згинання.

Входить Патрокл.

Патрокл Ахілл мені велів сказати: жаль,
Коли щось інше, а не власна втіха,
Подвигнула твою високу гідність
Прийти сюди із почтом благородним.
Гадає він, це просто моціон,
Прогоулянка легка після обіду.

Агамемнон Патрокле, нам ці викрути знайомі:
Оце його постійне уникання,
Приправлене погордою і глумом,
Ми всі аж надто добре розумієм.
У нього є прикмет немало гарних,
Та він переоцінює їх явно
І тим знецінює в людських очах:
Так добрий овоч на брудній тарелі,
Ніким не браний, сохне чи гние.
Скажи ж йому, що ми поговорити
Прийшли до нього, а іще додай,
Що він, по-нашому, занадто гордий,
Але не надто ввічливий, що він
Аж геть як високо несеться вгору.
А ще скажи: достойніші за нього,
Хоч і могли б своєї вжити влади,
Лиш дивляться й дивуються з тих примх,
Із тих його припливів та відпливів.
Він думає — від нього все залежить...
А ще додай: як він такий гордий,
То нам і непотрібний. Хай лежить,
Мов громіздка машина, що її
Ніяк не підтягти під мури міста.
В бою цінніший ворушкий пігмей,
Ніж сонний велетень... Так і скажи.

Патрокл Скажу і передам, що він одкаже.
(*Виходить*)

Агамемнон Навіщо посередники? Ми з ним
Прийшли поговорить. Ввійди в шатро, Уліссе!
Улісс виходить.

Аякс А й справді. Чим він кращий за інших?

Агамемнон Він тільки думає, що кращий,

Аякс Отак? Ти думаєш, що він ставить себе понад мене?

Агамемнон Безперечно.

Аякс І ти з такою думкою згоден?

Агамемнон Ні, доблесний Аяксе: ти такий же сильний, такий же хоробрий, як і він, благородством йому не поступишся, а гречністю переважаєш,— і взагалі з тобою приємніше мати справу.

Аякс І чого ото люди так гордяться? Де в них оті гордощі беруться? Я тих гордощів ізроду не знаю.

Агамемнон Душа в тебе світліша, Аяксе, а прикмети значніші. Той, що високо несеться, сам себе пожирає: гординя — то для нього і дзеркало, і сурма, і власний літопис. А вже як чоловік не ділами себе славить, а словами, то таке самохвальство нищить усі його діла.

Аякс Я тих гордіїв так ненавиджу, як жаб'яче кодро.

Нестор

(*убік*)

А сам себе він любить: от так штука!

Входять Улісс.

Улісс Ахілл не вийде завтра в поле битись,

Агамемнон Яка ж тому причина?

Улісс

А ніяка.

Він заявив: «Такий мій рішенець,
Ні з ким не хочу,— каже,— рахуватись,
Уволюючи тільки власну волю».

Агамемнон То він не вийде навіть із шатра,
Хоч ми до нього ввічливо звернулись?

Улісс Чіпляється до кожної дрібниці,
А сам себе великим виставляє
І, сам до себе мовлячи, гордує,—
Так в серці розбуялася пиха,
Що він неначе зовсім збожеволів,
Не знає вже, що думать і що діять...
Мов ошалів наш царствений Ахілл,
Пихою підбиваючи гординю.
Він очумів, а смерть над ним стоїть,
Волаючи: «Нема рятунку!»

Агамемнон Ясно.

Тоді йди ти, Аяксе, привітай
Його в шатрі, уговори як-небудь —
Він, кажуть, ставиться до тебе добре.

Улісс О ні, мій Агамемноне, не треба!
Аяксові не личить до Ахілла
Іти, не слід. Нехай той самохвал,
Що смальцем чвані рясно поливає
М'ясиво гордошів, що зна одно —
Лиш власне марнославія ремігати,—
Нехай не діждеться, щоб ми до нього
Послали на поклін такого левня,
Якого ми шануєм над усіх!
Цей тричі гідний, тричі славний лицар
Нікому пальми першості не дасть
І гідності своєї не принизить —
Не піде до Ахілла!
Навіщо тую гордість роздирати
І докидати Ракові вугілля,
Як він і так горить з Гіперіоном?
Таж сам Юпітер громом загримить:
«Ахілле, йди до славного Аякса!»

Нестор

(убік)

Оце воно! Вліпив у саме око!

Діомед

(убік)

А цей мовчить, впивається хвалою.

Аякс Як і ввійду в шатро, то лиш для того,
Щоб дати йому по пиці.

Агамемнон

Ні, не йди.

Аякс А приндітись почне, то я йому
Зіб'ю пиху! Пустіть мене до нього.

Улісс Ні, ні, не йди! Хоч би від цього навіть
Пропало наше діло.

Аякс Нахаба нещасна!

Нестор

(убік)
Добре про себе сказав.

Аякс Ніякої ввічливості не визнає...

Улісс

(убік)
Докоряв ворон галці, що чорна.

Аякс Я добре пушу йому кров!

Агамемнон

(убік)
Сам хворий, а лізе когось лікувати.

Аякс Якби всі були моєї думки...

Улісс

(убік)
То всі разом стали б бездумними.

Аякс Я б йому не попустив! Скуштував би він у мене
меча... Щоб ото чвань та взяла гору?

Нестор

(убік)
Якби взяла — за тобою половина.

Улісс

(убік)
А може, й усі десять десятих.

Аякс Я його добре помну, буде він у мене як шовковий.

Нестор

(убік)
Ще не вельми розгорівся: підсипайте йому лесто-
щів, підсипайте, щоб швидше в пасію вкинувся.

Улісс

(до Агамемнона)
Велителю, не край собі так серця.

Нестор Не треба, царю, всім цим перейматись.

Діомед Готуймося боротись без Ахілла.

Улісс Його ім'я і чути неприємно.
Отут є чоловік, та непогода
Хвалити в вічі. Я мовчу.

Нестор Чому?
Він менше честолюбний, ніж Ахілл.

Улісс І всім відомо, що не менш одважний.

Аякс Той скурвий син нас думав обхитрити!
Якби він був троянцем, я б його...

Нестор Хто знайде ваду в нашому Аяксі?

Улісс Він, може, гордий?

Діомед Любить похвалу?

Улісс Чи, може, грубий?

Діомед Надто самолюбний?

Улісс Хвала богам, ти молодець, Аяксе!
Хвала тому, хто породив тебе,
І тій, що згодувала; честь тому,
Хто виховав тебе, але потрійно
Тобі самому слава і хвала!
Хто справи вчив військової тебе,
Хай з Марсом пополам розділить вічність,
А щодо сили — й биконос Мілон
Голінного Аякса не заломить.
Про розум я вже й не кажу — то мур,
Що всі твої таланти кріпко держить.
Нащо вже Нестор — час його вмудрив,
Тож мусить бути мудрим, не інакше:
Та, батьку Несторе, даруй, якби
Твій вік такий був юний, як Аяксів,—
Ти б мудрістю його не переважив,
А був би нарівні.

Аякс

(до Нестора)

Вас можна звати батьком?

Нестор А можна, синку.

Діомед

(до Аякса)

Слухайся ж його.

Улісс

Не гаймося. Хай олень цей, Ахілл,
Лежить в кушах. А наш великий вождь
Військову раду хай уже скликає.
Нові царі під Трою прибули —
Ми завтра всі до бою стати мусим.
Хай воїв звідусіль наринє тьма —
Таких, як наш Аякс, ніде нема!

Агамемнон

У раду всі! Ти ж спи собі, Ахілле:
Наш човник обжене судно похиле.

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Троя. В Пріамових палатах.

Входять П а н д а р і слуга.

Пандар Гей, друже, скажи мені, будь ласка: то ти ходиш за юним царевичем Парісом?

Слуга Ходжу, добродію, як він іде поперед мене.

Пандар Тобто я хотів спитати: ти йому служиши?

Слуга Я служу владичі.

Пандар І благородному при тому панові: він годен усілякої хвали.

Слуга Хвала вишньому.

Пандар А мене знаєш?

Слуга Знаю, та не дуже. Так, аби-то.

Пандар То пізнай, друже, краще: я — Пандар.

Слуга Сподіваюсь пізнати вас ближче, ваша честь.

Пандар Оцього ж я й хочу.

Слуга То ви, ясновельможний...

Пандар Поки що просто вельможний, такий мій титул.

Музика з глибини палат.

Що то за музика?

Слуга Я знаю лиш частково: вона складається з кількох частин.

Пандар А музик знаєш?

Слуга Їх знаю цілком, добродію.

Пандар Кому ж вони грають?

Слуга Слухачам, пане.

Пандар Ні, для чийої втіхи?

Слуга Для моєї, пане, і для всіх тих, що люблять музику.

Пандар Я маю на увазі, друже, хто її замовив?

Слуга Та вже ж не я.

Пандар Щось ми, друже, ніяк не порозуміємось: я до тебе з гречністю, а ти все з вимовками. Я питаю, хто їм велів грати?

Слуга Так би одразу й питали! Грати велів пан мій, Паріс: він тут власною персоною, а з ним і смертна Венера, візерунок уроди, невидима душа кохання...

Пандар Тобто — моя небога Крессіда?

Слуга Ні, паночку, Єлена. Хіба ви зразу не здогадались по тих прикметах?

Пандар Е, та ти, хлопче, мабуть, ніколи і в очі не бачив прекрасної Крессіди... Я тут прийшов до Паріса од царевича Троїла. Справа у мене, знаєш, пекуча...

Слуга А може, й печена чи варена... Якісь куховарські вислови.

Входять Паріс та Єлена з супроводом.

Пандар Чолом вам, красний царевичу, і всій красній компанії! Красних вам думок, красних надій і красних звершень, особливо тобі, прекрасна царице! Хай красні мрії стануть тобі найкращою подушкою!

Єлена У тебе все красні речі, шановний пане.

Пандар От і прекрасно, що вони тобі до вподоби, царице солоденька... Гожий царевичу, шкода, що урвалась ця прекрасна музика.

Паріс Та ти ж сам її, дядечку, і перервав, тож мусиш відновити: утяв музику, утни ж натомість якоїсь своєї пісні. Знаєш, Ленусю, він на всякі штуки зугарен.

Пандар Не вір йому, царице.

Єлена О пане...

Пандар По правді, голос у мене грубий; дуже грубий, по правді.

Паріс Добре сказано, мій пане, сказано фігурно.

Пандар Маю справу до царевича, царице моя дорогенька... Дозволь, мій пане, на пару слів.

Єлена Ні, не викрутишся, мусиш нам заспівати.

Пандар Жартуєш, цариченько. Та послухай-бо, пане... Паночку мій дорогесенький: пав мій і друг, а твій брат Троїл...

Єлена Пане мій Пандаре, солодкомовний пане...

Пандар Вибачай, цариченько... Отож, кажу, звертається до тебе...

Єлена Ні, Пандаре, ти таки заспіваєш нам; якщо ні, то завдаси нам жалю.

Пандар Царице солоденька, клянусь тобі, солоденька царице...

Єлена А завдати солодкій цариці жалю — то буде гірка досада.

Пандар Ні, це вам не допоможе, далєбі, не допоможе. Такими словами мене не влестити, ні, ні. Так от, царевичу...

Єлена Пане Пандаре...

Пандар Чого бажає моя солодка, моя найсолодша цариця?

Паріс А що це він задумав? Де має вечеряти?

Єлена Ну, кінець кінцем...

Пандар Що накажеш, цариченько?.. Небога моя на тебе розсердиться.

Єлена Нащо тобі знати, де він вечерятиме?

Паріс Щоб я так жив, у цієї спокусниці Крессіди!

Пандар Ні, ні, що ти! Зовсім не туди стежка. А тая бідна спокусниця, до речі, нездужа.

Паріс Ну, то вибачай.

Пандар Чого ж це ти сказав — у Крессіди? Ні, ні, бідна спокусниця справді хвора.

Паріс Це ще треба перевірити.

Пандар Та що там перевіряти? Ось дайте краще струмента, я вам заграю. Якої тобі, царице солоденька?

Єлена Це вже приємно чути.

Пандар Небога моя дуже любить щось таке, що тобі належить, царице солоденька.

Єлена Подарую їй що завгодно, аби тільки не Паріса.

Пандар Ет, навіщо їй твій Паріс. Вона з ним у роздвої.

Єлена А роздвоївшись, можна знов здвоїтись, то може вийти й третє.

Пандар Ет, шкода говорити... От я вам зараз пісню заспіваю.

Єлена Заспівай, заспівай, паночку... А який же в тебе гарний лобик!

Пандар Та годі-бо, годі...

Єлена Заспівай же нам про любов, про ту любов-згубу. Ох, Амуре, Амуре, Амуре!

Пандар Любов... Вона таки нас губить.

Паріс Отож — любов, любов, сама любов!

Пандар А так вона й починається:
(*Співає*)

Любов, любов, сама любов —
Морочить нас, як хоче.

Амуре, рань
Оленя й лань,
Гостріш жалá
Ота стріла

Серця пече й лоскоче.
Той, хто коха, усе зітха:

Ах-ах-ах-ах, вмираю!
Але любов все ж не лиха —

Ті ах-ах-ах на ха-ха-ха
Зненацька обертає.

Не ах-ах-ах, а ха-ха-ха!
Ух-ха!

Єлена Та він сам закоханий, на правду! Аж по самі вуха!

Паріс Він живиться, зозулько, самими голубками, а це розгарячує кров, а з гарячої крові беруться гарячі думки, а гарячі думки породжують гарячі діла, а гарячі діла — то ж і є любов!

Пандар Отакий, значить, родовід любові? Гаряча кров — гарячі думки — гарячі діла? Усе ж те від ехидни: то любов, виходить, породження ехидни? Царевичу, а хто сьогодні в полі?

Паріс Гектор, Деїфоб, Гелен, Антенор і найкращий цвіт троянського лицарства. Я й сам поривався був узброїтись, так Ленуся не дала. А як же воно сталось, що мій брат Троїл не пішов?

Єлена Бо прикипів до чогось губами — ти ж то, пане Пандаре, знаєш.

Пандар Сном-духом не знаю, цариченько... Цікаво мені було б почути, як наші сьогодні виступили. Ти ж пам'ятаєш, царевичу, що маєш сказати від братового імені?

Паріс Усе до п'яти.

Пандар Прощай, цариченько.

Єлена Вітай свою небогу.

Пандар Передам, цариченько.
(*Виходить*)

Чути гасло відбою.

Паріс Вертаються. Ходімо до Пріама,
Зустрінемо бійців. Оленко любя,
Ти з Гектора сьогодні зняти мусиш
Весь обладунок. Пальчики біленькі,
Порозстібавши заціпки тугі,
Те зроблять, що не вдасться ні мечу,
Ні силі грецькій: швидше всіх царів
Ти Гектора-героя обеззброїш.

Єлена Йому, Парісе, радо услужу:
Ця послуга мою звеличить вроду,
Осяє нас обох.

Паріс Як я тебе люблю!

Виходягь.

СЦЕНА 2

У Пандаровому саду.

Входить П а н д а р, навстріч йому — Т р о ї л і в д ж у р а.

Пандар Агов! А де твій пан? У Крессіди, небоги моєї?

Джура Ні, він вас чекає, щоб повели до неї.

Пандар Он іде вже.

Входить Т р о ї л.

Ну, як ти тут?

Троїл

(до джури)
Іди відціль.

Джура виходить.

Пандар Небогу бачив уже?

Троїл Ні, Пандаре, у неї під дверми
Блукав усе, як та душа над Стіксом,
Що переправи жде. Тож будь Хароном,

Перевези мене в поля блаженні,
Де опочину на лілейнім ложі
Обранцем гідним! Крила в Купідона
Мальовані зірви, й мерщій летім
До любові Крессіди!

Пандар Заходь у сад. Я приведу її.
(*Виходить*)

Троїл Я стуманів, світ обертом іде...
Передчуття солодких тих розкошів
Мене всього сп'янило; що ж то буде.
Коли живцем скуштую я того
Пречистого любовного нектару?
Зомлію... Ні, помру! Чи не зумію
Своїми надто грубими чуттями
Сприйнять тонкі й могутні солодощі?
Боюсь, боюся... А ще боюсь,
Що втрачу раптом відчуття блаженства,
Як у бою, за ворогом летівши,
Обернутим урозтіч...

Входять П а н д а р.

Пандар Вона вбирається, зараз виїде; гляди ж, не розгубись. Так і палає рум'янцем і не здишеться, мов її мара яка налякала... Зараз приведу її. А гарна ж, бісової віри! А серденько ж там так б'ється, як у спійманого горобеняти.

(*Виходить*)

Троїл Вогонь жаги горить і в мене в грудях,
А серце б'ється, мов у лихоманці...
Уся моя істота потерпає,
Як у васала, що узрить раптово
Лик сюзерена.

Входить Пандар з Крессідою.

Пандар Іди вже, йди. Та не червоної-бо так: хто соромиться, той не оскоромиться. Ну, ось вона: скажи ж їй тепер у вічі ті любі слова, які говорив позаочі. Куди ж це ти? Стій! Над тобою потрібне пильне око, поки призвичаїшся. Іди, іди, не бришай, а то в голоблі запряжемо. А ти, Троїле, чого ж мовчиш? Ну ж, немого, скинь покривало, появи свій голий вид! Як то ви обоє світлого дня боїтеся! Поночі б швидше до ладу дійшли... Ну, сміливіш! Поцілуй уже кохану. Так поцілуй, як на вічне володіння! Коваль клепле,

поки тепле. Приступайте до діла, а то візьму та й розлучу. Шугу, соколе з соколицею: качки на ставу! Давайте, давайте!

Троїл Володарко, побачивши тебе, я розгубив усі слова.

Пандар Словами боргу не сплатиш: діло роби! Та й діла не буде, як вона засумнівається в твоїх здібностях. А, цмокаєтесь уже? «На свідчення чого обидві сторони навзаєм...» Ну, ходіть же до господи, а я тим часом світла пошукаю.

(*Виходить*)

Крессіда Чи зволиш, пане мій, зайти?

Троїл О Крессідо, скільки разів я мріяв про те!

Крессіда Мріяв? То нехай же боги пошлють тобі...

Троїл Пошлють — що? Чого ти раптом урвала річ? Чи ти, кохана, вгледіла який намул у криниці нашої любові?

Крессіда Більше намулу, ніж води, якщо тільки в мого страху добрі очі.

Троїл І ангел од страху за демона покажеться — так косо той страх дивиться.

Крессіда Сліпий страх, що веде зрячий розум, певніше ступає, ніж сліпий розум, що спотикається без страху. Побойшся найгіршого — убережешся од лихого.

Троїл Володарко моя, відкинь усі обави: серед дійових осіб Купідонового театру не буває потвор.

Крессіда І взагалі нічого потворного не буває?

Троїл Хіба тільки наші надмірні клятви: то ми проливаєм ціле море сліз, то в огні горимо, то камінь гриземо, то тигрів приборкуєм, гадаючи, що коханим нашим важче придумати для нас якийсь іспит, аніж нам здійснити найважчий подвиг. Така лише потворність є в коханні, моя любов: жадання безмежне, а дійсність має певні рамки; бажання неокраєне, а здійснення — раб певної межі.

Крессіда Кажуть, що закоханці обіцяють завжди більше, аніж спроможні виконати, і одно присягають звершити подвиги, яких ніколи не вчинять. Клянуться дати вдесятеро, а дають ледве десяту частину. Левиний рик, а заячий скік — хіба ж то не потворно?

Троїл Не всі ж такі! Цінуй нас по заслuzі, хвали по випробі; ходитимем простоволосі, поки вінця не заробим. Жоден майбутній подвиг не хвалімо вже сьогодні: якщо й народиться щось

путне — оцінімо його скромно. Коротко мовлю: Троїл так любитиме Крессіду, що й самі завідки нічого гіршого не видумають, як сміятися з його вірності. А що Троїл вірним буде — то вірне слово і вірне діло.

Крессіда То, може, ввійдеш, царевичу?

Входить П а н д а р.

Пандар Як? Ви ще й досі тут панькаєтесь та цяцькаєтесь?

Крессіда Ну добре, дядю: коли я зроблю яку дурницю, то підсуну її вам.

Пандар Красенько дякую. Коли Троїл добуде тобі хлопчика, оддаси мені. Будь вірна панові своєму, а як він не дотримає віри, то винен буду я, з мене й питай.

Троїл От тобі подвійна зарука: слово твого дядька й моя щира вірність.

Пандар Скажу ж і за неї слово: в нашім роду жінки довго не піддаються, як за ними упадають, а вже коли дійде до щирця, то вони вірні-вірнюші. Як реп'ях — учепляться, то вже не відірвеш.

Крессіда Я осмїліла і тепер признаюсь:
Троїле, я давно тебе люблю,
Вже скільки довгих місяців!

Троїл Чого ж була ти горда й неприступна?

Крессіда Була твоя уже із тої хвилі,
Як ми уперше скинулись очима,
Але таїлась, бачиш, все боялась,
Щоб ти не став тираном наді мною.
Люблю тебе, Троїле, та вплину
І зараз це чуття... Ні, ні, неправда!
Думки мої, мов діти неслухняні,
Відбилися від рук. Ох, ми дурненькі!
Сама призналась, зрадила себе —
Хто ж нам тепер і як додержить віри?
Та хоч тебе любила, не лицялась,
Лиш думала: чого я не мужчина,
Чого то жінці так-таки й не личить
Признатись першій? Любий! Накажи
Мені замовкнуть, бо наговорю
У захваті такого, що після
І пожалкую. Бачиш, ти мовчиш,
А з мене вивідав страшенну тайну...
Замкни ж мені уста!

- Троїл* Таки замкну,
Хоч музика із них божиста ллється!
(Цілє її)
- Пандар* Оце воно!
- Крессіда* Прости, коханий, я ж бо не хотіла
Випрохувать цілунку. Ох же й сором!
О небо! Що я, що я наробила!
Пусти мене, царевичу, піду.
- Троїл* Уже й прощатись, любя?
- Пандар* А, чого там! Попрощаєтесь завтра рано.
- Крессіда* Благаю...
- Троїл* Хто ж тебе так розгнівив?
- Крессіда* Сама себе.
- Троїл* Од себе не втечеш.
- Крессіда* Я спробую. Таж краща половина
Моя і так лишається з тобою,
Хоча вона, недобра, так боїться
За іграшку дістатися комусь.
О, де мій розум? Вже й сама не знаю,
Що говорю...
- Троїл* Розумний завжди знає, що говорить.
- Крессіда* А може, я на хитрощі пішла,
Щоб вивідать ума твого, Троїле:
Як ти розумний — значить, не кохаєш,
Бо мудрими являтися в любові
Не можуть люди, лиш самі богове.
- Троїл* О, якби жінка (ти, мабуть, така?)
Від юності до старості могла
Пронести племінь щирого кохання,
Оновлюючи ним постійно вроду,
Який щасливий був би я тоді!
Якби, кохана, я того був певен,
Що вірою і вірністю своєю
Я рівну віру й вірність заслужу
Взаємного правдивого кохання,
Без міри й краю був би я блаженним...
Та леле, я паївний, як дитя,
У прямоті своїй і простоті.

Крессіда Ну, цим би й я з тобою позмагалась.

Троїл О, ми тоді поборемось на славу
Як двоє правих за правдивіше право!
Хай присягають іменем Троїла
Закохані потомних поколінь:
Нехай у віршах після всіх порівнянь —
«Я вірний, як та сталь», «як сонце дню»,
«Як місяць ночі», «як голубці голуб»,
«Магніт залізу», «центрові земля»,—
Іще одно додасть нехай коханець,
Що ті освятить клятви й увінчає:
«Я вірний, як Троїл!»

Крессіда

Хай буде так!

Як зраджу я, як схиблю хоч на волос,
Хай аж у ті віки, од нас далекі,
Як мури Трої дощ їдкий розміє,
Як забуття міста окрие славі,
Й могутні царства розпадуться впрах,—
Хай моя зрада в пам'яті пребуде.
Як скажуть про зрадливиць: «Мов вода,
Мов вітер, мов пісок вона невірна»,
«Лукава, як лисиця чи вовчиця
Супроти курки чи проти ягняти»,
«Жорстока, ніби леопард до лані,
Чи мачуха там до дітей нерідних»,—
Хай додадуть, немов гвіздок заб'ють:
«Зрадлива, як Крессіда!»

Пандар От і гаразд! Угоду складено, тепер тільки печатки прикладіть, а я буду за свідка. Дай руку, царевичу, і ти, небого, свою подай. Коли ж тепер котресь із вас та зрадить другого, після того як я стільки труду поклав, щоб вас поєднати, то нехай повік-віки усіх паскудних звідників у цілім світі називають моїм іменем; нехай усі зрадливці звуться Троїлами, всі невірниці Крессідами, а всі між ними посередники — Пандарами. Кажіть обое: «Амінь».

Троїл Амінь.

Крессіда Амінь.

Пандар Амінь, то й амінь. А тепер я поведу вас до опочивальні: щоб же ліжко нікому не розказало про ваші втіхи любовні, товчіть його до смерті. Ходім!

(До похмурих глядачок у партері)

Панянки строгі, Пáндар вам pomoже
Знайти коханця, прихисток і ложе!

Виходять.

СЦЕНА 3

Грецький табір.

Суремна яса. Входять Агамемнон, Улісс, Діомед, Нестор, Аякс, Менелай та Калхас.

Калхас Тепер, царі, за вірну мою службу
Я жду заплати — саме є нагода.
Ви ж знаєте, що мій пророчий зір
Привів мене до вас: я кинув Трою,
Все, що там мав, і зрадника ім'я
Тим заслужив; спустився на хистку,
Непевну долю, все лишивши там —
Рідню і друзів, почесі і славу,
Усі вигоди й звичай життя.
А тут, у вас на службі, я впірнув
У новий світ, чужий і незнайомий.
Отож благаю вас тепер на пробу
Вчиніть мені хоч невеличку ласку
В рахунок тих щедрот, що ви мені
Колись наобіцяли.

Агамемнон Що хочеш ти, троянцю? Говори.

Калхас Ви вчора полонили Антенора,
Якого в Трої високо цінують.
Не раз уже (спасибі вам за те!)
Ви хтіли викупить мою Крессіду,
Та Троя відмовляла. Антенор же
Багато важить для добра троянців:
Як дійде справа до переговорів,
Вони за нього згодяться віддати
Йї царевича, Пріамового сина...
Тож обміняйте, славнії мужі,
Того героя на мою дочку,
І це для мене буде нагорода
За всі послуги.

Агамемнон

Зараз Діомеда
Пошлем у Трою з славним полоненим,
І він Крессіду приведе Калхасу.
Ти, Діомеде, проведи цей обмін
І заодно у Гектора спитай,
Чи вийде на двобій. Аякс готовий.

Діомед Усе зроблю, славетний. Це посольство —
Мені велика честь.

Діомед і Калхас виходять.

З'являються коло свого намету Ахілл і Патрокл.

Улісс Ахілл стоїть перед своїм шатром.
Хай Агамемнон пройде мимо нього —
Байдуже, так, немов його не бачить.
І ви усі недбало лиш погляньте
У його бік, а я піду останнім:
У мене він напевне запита,
Яка тому поводженню причина.
От я йому для жарту й піднесу
Добрячих ліків; звісно ж бо, пиха
Себе впізна лиш в дзеркалі гордині.
Перед пихатим на коліна стань —
Ще більше виросте у нього чвань.

Агамемнон Придумано гаразд, отак і зробим.
Ми пройдемо байдуже, мов чужі:
Чи зовсім не вітаймось, чи там дехто
З погордою якесь хай кине слово —
Ото йому дошкулить. Я йду першим.

Ахілл Верховний має щось мені казати?
Я ж заявив, що битися не буду.

Агамемнон Що він там каже? Що йому потрібно?

Нестор

(До Ахілла)

Ти щось хотів спитати у вождя?

Ахілл Та ні.

Нестор

(до Агамемнона)

Нічого, каже,

Агамемнон і Нестор виходять.

Ахілл А, добрий день!

Менелай Та ніби добрий.
(*Виходить*)

Ахілл Уже й рогач глузує з мене?

Аякс Здоров, Патрокле!

Ахілл Добрий день, Аяксе!

Аякс Га?

Ахілл Добрий ранок!

Аякс Міг би бути й краший.
(*Виходить*)

Ахілл Та що ж вони? Не впізнають Ахілла?

Патрокл І справді дивно. То, було, усі
Вклоняються, всміхаються Ахіллу,
Смиренно так підходять, ніби до
Святого олтаря.

Ахілл Я що, збіднів?
Воно, звичайно, велич, посварившись
З фортуною, не ладить і з людьми.
Хто впав, той скорше у людських очах
Те прочитає, аніж сам відчує
Своє падіння. Люди — мотилі,
Пишаються крильми лише улітку.
Людину не шанують як людину,
А лиш за почесі, за тую шану,
За сан, чи за багатство, чи за ласку,
Що хтось дістав, заслужено чи й ні.
А от коли спіткнешся, посковзнешся,
То і любов людська, така ж ковзка,
Впаде додолу разом із тобою...
Але ж я ще з фортуною дружу,
Чим володів, і досі володію.
Чого ж вони на мене так дивились?
Що вбачили в мені таке, щоб мало
Пошану і повагу відібрать?
Іде Улісс, чита щось. Переб'ю
Йому читання. Добрий день, Уліссел!

Улісс Привіт великому Фетіди снну.

Ахілл Що ти читаєш?

Улісс Пише тут мені
Один дивак, що кожен чоловік,
Наділений добром матеріальним
Чи то душевним, лиш тоді своїм
Назвати може те добро, коли
Воно від інших відіб'ється світлом
А чи теплом: тоді і сам він сприйме
Те світло і тепло.

Ахілл Це зрозуміло.
Красу свого обличчя пізнаєш
Відбитою лише в чужих очах:
Бо навіть око, найчистіший орган
Людських чуттів, само себе не бачить —
Само ж із себе неспроможне вийти.
А глянеш на людину очі в очі,
Вони уже вітаються любенько,
Як в дзеркалі, взаємно пізнаються:
Це й зветься відображенням. Все ясно.

Улісс Мене в листі дивує інша думка,
Бо далі автор прагне довести,
Що й найбагатший чоловік на світі
(Ідеться знов про ті чи ті скарби)
По-справжньому нічим не володіє,
Аж поки не поділиться з людьми.
Ба, навіть сам собі ціни не знає,
Покіль не вчує інших похвали,—
Бо то немов луна попід склепінням,
Мов одсвіт сонця на блискучій сталі...
Я прочитав, і спав мені на гадку
Невизнаний Аякс.
Ну й чоловік, рятуйте! Кінь конем,
І сам про себе думки не складе...
А скільки є такого у природі,
Що страх дивитись, а воно корисне!
А скільки є такого дорогого,
Що всі шанують, а воно ніщо!
От завтра — все вирішує випадок! —
Аякса славним назовуть. О небо!
Чого лишень не зробить чоловік,
Як інший те йому попустить...
Як дехто примудряється улізти

У дім примхливої фортуни, інший
Коли прогавить! Хтось зубами рве
Ту славу, котру інший хтось гайнує!
Поляскують всі наші по плечу
Вайла Аякса, ніби вже ступив
Він Гектору на груди, ніби Трою
Він вже здобув!

Ахілл Мабуть, що так. Отож вони й пройшли,
Мов скнара мимо старця, ані слова...
Невже забулись подвиги мої?

Улісс Час, брате, нѳсить торбу за плечима,
В яку складає жертви забуття,—
Невдячності страшенне чудо-юдо!
Окрушки славних дѳл, уже минулих,
З'їдаються і тут же йдуть в запомин...
Так, брате, славу треба примножати,
А давню славу можеш хоч повісити
На посміх людям, мов іржавий панцер.
Вузька стежина слави, вдвох не пройдеши —
Ступай скоріш, щоб інший не зайняв.
У славолюбства тисяча синів,
Всі рвуться уперед, і, як схибнешся,
Когось пропустиш, всі на тебе ринуть
Могутнім валом, і заллють, затруть,
Зоставивши позаду...
Впаде у першій лаві добрий кінь,
То задні потоптом по ньому пройдуть.
Теперішнє заслонює минуле,
Хоч те було цінніше у сто крат,
Бо час — господар хитрий: тому гостю,
Що йде додому, ледве руку стисне,
А нового обіймами стрічає;
«Привіт» — усміхнене, щасливе слово,
«Прощай» — уже зітхаюче, сумне...
Нехай же доблесть плати не шукає
За вчинені колись діла:
Краса і розум, знатний рід і сила,
Любов і дружба, добрість і заслуга —
Все в жертву йде злорічному часу.
Всі люди на землі в одному схожі:
Всі вихваляють нове одностайно,
Хоча воно з старого перешите;

У позолоті глина їм дорожча
За золото, умазане у глину,—
Всі те цінують, що перед очима.
Тож не дивуйся, доблесний герою,
Що греки упадають за Аяксом,
Бо ворушке скоріш принадить зір,
Ніж нерухоме. І тебе ж колись
Захоплено вітали, і тепер
Ти міг би залучити тої слави,
Якби не поховав себе живцем
В овіяному славою наметі.
Згадай, як подвиги твої блискучі
На ворожду подвигли і богів —
Сам Марс не витримав!

Ахілл Я відійшов
Не без причини.

Улісс Різні можуть бути
Тому причини... Адже нам відомо,
Що ти, Ахілле, сильно закохався
В Пріамову дочку.

Ахілл Відомо, кажеш?

Улісс Ти не дивуйся. Пильний зір начальства
Все злото до крупинки порахує,
Пройме до дна незглиблену глибіню,
У зародку вгадає кожну думку,
Мов бог який. Велика таїна
В державному укриті врядуванні:
Божисту суть її ми ані словом
Не можемо виразити, ані пером.
Усі твої із Троєю стосунки
Відомі нам не менше, ніж тобі,
То краще б ти нам Гектора звалив,
Ніж Поліксену. Гірко буде сину
Твоєму, Пірру, слухати ту вість,
Що до вітчизни скоро донесеться,
Коли дівчата в танці заспівають:
«Ахілл сестриці Гектора підліг,
Та Гектора Аякс наш переміг!»
Прощай! Все обміркуй собі як слід
І зажени зухвалого на лід.
(*Виходить*)

Патрокл Про це ж, Ахілле, й я тобі казав.
Нам жінка омужчинена противна
Не більш, аніж збабілий чоловік.
На мене й так вже чути нарікання,
Що я не дуже то до бою рвусь,
А ти, мене любивши, теж не діеш.
Устань же, друже, і струси із шиї
Грайливу Купідонову пов'язку,
Як лев із гриви струшує росу.

Ахілл То з Гектором Аякс боротись вийде?

Патрокл Авжеж, і може вийти переможцем.

Ахілл Це замах на мою, виходить, честь,
Удар по моїй славі?

Патрокл Знай, найтяжче
Загоюються самовбивчі рани.
Чого не зробиш у належну мить,
Обернеться загрозою для тебе;
Так лихоманка напада зненацька,
Як ми собі на сонці сидимо.

Ахілл Иди, Патрокле, пошукай Терсіта:
Пошлю дурного до того Аякса,
Нехай закличе в гості після бою
До нас троянців. Так мені кортить,
Мов жінці тій примхливій, подивитись
На Гектора у мирному одінні,
Поговорити з ним, полюбуватись
На його вроду. Ні, стривай, не йди.

Входить Терсіт.

Терсіт От чудасія!

Ахілл А що?

Терсіт Аякс туди-сюди по полю ходить, сам себе шука.

Ахілл Як то?

Терсіт Та виходить же завтра на герць із Гектором, то
й марить про тую, мовляв, геройську бійку, верзе казна-що.

Ахілл Що ж саме?

Терсіт Що, що... Походжає, як той павич, ото йде-йде
і раптом — тиць! Щось там бурмоче, ніби шинкарка в умі рахунок
складає, а лічбу геть забула. А тоді закусить губу й політично так
погляне, мов хоче сказати: «У цій-от голові розуму та й розуму, дай

тільки проявити!» Може, він там і є, той розум, тільки спить, як вогонь у кремені — тоді лише побачиш, як кресонеш. Пропашій чоловік! Як Гектор не скрутить йому в'язів у двобої, то скрутиться він і сам від безмірного пишання... Мене вже й не впізнає. Я йому: «Здоров, Аяксе!» А він мені: «Спасибі, Агамемноне!» Ну де ви бачили — мене вже плутає з вождем. Та він же як риба сухопутня, недоріка потворний! Сказано — людська слава! А слава тая — мов кожанок: хоч так носи, хоч навиворіт.

Ахілл Ти будеш моїм до нього посланцем, Терсіте.

Терсіт Хто, я? Та він не відповість ніколи нікому. Говоріння — то в нього для жебраків; уся його розмова — в кулаці. Я вам зараз його зіграю: нехай Патрокл звернеться до мене з проханням, і ви побачите живого Аякса.

Ахілл Іди перед нього, Патрокле, і скажи: «Смиренно благаю хороброго Аякса, нехай зволить запросити до Ахілла в шатро прехвального Гектора без зброї, але з залізним листом од благородного й великодушного, шести- і семиславного вождя ахейців Агамемнона і прочая, і прочая...» Давай.

Патрокл Хай Зевс благословить великого Аякса!

Терсіт Гм!

Патрокл Я прийшов до тебе од достойного Ахілла...

Терсіт Га?

Патрокл Він смиренно благає, аби ти був ласкавий запросити до його шатра Гектора...

Терсіт Гм!

Патрокл З залізним листом од Агамемнона.

Терсіт Агамемнона?

Патрокл Так єсть.

Терсіт Ге!

Патрокл Що ти на це скажеш?

Терсіт Бувай здоров, з моєї ласки.

Патрокл Ні, дай відповідь.

Терсіт Якщо взавтра буде гожий день, то десь об одинадцятій усе з'ясується — сюди чи туди. Ну, та коли що, він дорого мені заплатить!

Патрокл То дай же відповідь.

Терсіт Бувай, кажу тобі, з моєї ласки.

Ахілл То це він справді в такому настрої?

Терсіт Не стільки там того настрою, скільки розстрою... Не знаю, яка там буде музика, коли Гектор виб'є йому з голови мозок; мабуть, ніякої не буде — хіба що скрипаль Аполлон наробить собі струн із його сухожиль.

Ахілл Ну гаразд, зараз однесеш йому послання.

Терсіт Напиши вже заразом і його коневі, бо та животи-на за нього письменніша.

Ахілл Мій дух немов криниця каламутна —
Дивлюсь, дивлюсь і все не бачу дна.

Ахілл із Патроком виходять.

Терсіт Нехай уже тая криниця розпрозориться, тоді я хоч осла у ній скупаю... Вже краще бути овечим кліщем, аніж таким геройським невіглахом!

(*Виходить*)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

На вулиці в Трої.

Входять з одного боку Еней і слуга зі смолоскипом, з другого — Паріс, Деїфоб, Антенор, грек Діомед та інші, також із смолоскипами.

Паріс Дивись... Хто там іде?

Деїфоб То пан Еней.

Еней Це ти, царевичу?
Щоб мав я змогу довго так лежать,
Як ти, Парісе, я б нізачо в світі
Суложниці своєї не покинув.

Діомед І я також. Здоров, Енею-пане!

Паріс Подай, Енею, руку цьому греку
Одважному і тут же пригадай,
Як Діомед ганявся за тобою
По бойовищу майже цілий тиждень,

- Еней* В примир'ї зичу я тобі здоров'я,
Та як ізнов зустрінема в бою,
То битимусь з тобою до погуби.
- Диомед* Приймаю і здоровлення, і виклик;
Поки в нас мир, тримаймося ладком.
Але, клянуся Зевсом, як прийдеться,
То всею міццю й хитрістю, всім палом
Чигатиму я на твое життя.
- Еней* Ти лева не застукаєш зненацька...
Та поки що будь гостем дорогим.
Я поклянусь Венерою й Анхізом —
Ніхто ніде так не любив того,
Кого жада так здорово убити!
- Диомед* Ну і чудово! Хай живе Еней,
Коли в бою меча мого уникне,
Нехай живе хоч тридев'ять віків!
Але як погодить мені фортуна,
Хай завтра вмре від незліченних ран!
- Еней* Один одного знаєм ми незгірше.
- Диомед* Та прагнемо пізнатися ще краще.
- Паріс* Яке погрозне й приязне вітання,
Яка любов-ненависть благородна!
Чого, Енею, встав так рано?
- Еней* Цар викликав мене — пощо, — не знаю.
- Паріс* Ти з греком підеш в їхній табір, там
Передаси, взамін за Антенора,
Калхасові дочку його, Крессіду.
Ходімо разом поки що, чи краще
Ти йди попереду, бо я гадаю,
Ні, точно знаю, що мій брат Троїл
Ночує сю ніч у тії Крессіди.
Збуди його, скажи йому, що ми
Вже на підході. Дуже я боюся,
Що не зрадіють там таким гостям.
- Еней* Троїл радніш оддав би Трою грекам,
Аніж Крессіду випустив із Трої.
- Паріс* Немає ради. Так воно вже склалось...
Вперед, Енею. Ми йдемо слідом.
- Еней* Бувайте всі. Іду.
(*Виходить зі слугою*)

Паріс Скажи мені по правді, Діомеде,
Як би своєму товаришу сказав:
Хто більше заслуговує Єлени —
Чи я, чи Менелай?

Діомед Обидва рівно.
Він — тим, що прагне повернуть її
Ціною жертв і трудів великих,
Забувши про її лукаву зраду;
А ти — що прагнеш захистити її
Попри втрати і багатств, і друзів,
Не думаючи про її безчестя.
Той рогносець згоден все ще пити
Недопитки з забрудненої чаші,
А ти по-верелюбницьки радий
Зачать потомство із розпусних чресел...
Між вами, певно, й волоска не пройде —
Обидва рівно гідні тої хвойди.

Паріс Ти надто вже жорстокий до землячки.

Діомед Вона жорстока до землі своєї:
За кожну крапельку її гнилої крові
Грек не один поклав своє життя,
За кожен гран її стидкого м'яса
Вмер не один троянець. За свій вік
Вона не стільки вимовила слів,
Скільки лягло за неї тих голів.

Паріс Ти, Діомеде, чиниш, як купець —
Чорниш товар, що думаєш купити.
А ми мовчим із дивом тим урочим,
Хвалить не будем: продавать не хочем.
Ходім сюди.

Виходять.

СЦЕНА 2

Двір перед Пандаровим домом.

Входять Троїл і Крессіда.

Троїл Кохана, йди вже. Ранок прохолодний.
Крессіда Тоді піду покличу дядька, хай
Відімкне хвіртку.

Троїл Не турбуй його.
Негайно в ліжку! Сон нехай склепить
Ці гарні очі: спи собі спокійно,
Немов дитя безжурне.

Крессіда Ну, бувай.

Троїл Іди ж лягай.

Крессіда Я вже тобі набридла?

Троїл Крессідо! Якби жайвір не збудив
Гучного дня з крикливими півнями,
Якби ще ніч скривала наші втіхи,
Я б тут зоставсь.

Крессіда Яка коротка ніч!

Троїл Проклята відьма! Дляється вона
З нужденними, а від палких коханців
Летить чимдуж прудким, як думка, льотом...
Іди, застудишся — я ж буду винен.

Крессіда Побудь іще... Такі-то ви, мужчини.
Дурна, дурна... Якби була держалась,
Ти так би не спішив. Ой, там хтось є.

Пандар

(зсередини)
Що таке? Всі двері навстіж...

Троїл То дядько твій.

Крессіда Чума б його взяла! Тепер він буде
Із мене глузувати все життя.

Входить П а н д а р .

Пандар Ну, як тут у вас? Добре калина ламалась? Слу-
хай, дівонько! Де ділась моя небога Крессіда?

Крессіда Іди повіся, глузівник нещасний!
На сміх береш, а сам на те штовхав.

Пандар Оце вже й неправда. Штирхав тебе хтось інший.
Ха-ха-ха!

Крессіда Та ну тебе! Як сам був непутящий,
То й інших любиш збити із пуття.

Пандар Ха-ха-ха! Бідолашечко ти моя, безталанночко!
Що, не виспалась сю ніч? Той гайдабура не давав тобі спати? А бо-
дай же його курка вбрикнула!

Стук у браму.

Крессіда А стукало б тобі по голові!
Хто б міг там бути? Дядю, йди поглянь.
А ти, Троїле, до мого покою...
Чого смієшся, щось не так сказала?

Троїл Ха-ха...

Крессіда Та ні ж, не те було мені на думці.

Знову стук.

Оце розгрюкались! А ти іди,
Не хочу я, щоб хто тебе тут бачив.

Троїл і Крессіда виходять.

Пандар Хто там? Що сталось? Двері виламати надумали,
чи як? Що там таке, в чім річ?

Входить Еней.

Еней Ну, добрий ранок, Пандаре!

Пандар Це хто ж? А, пан Еней? Ну їй же богу,
Я зразу не впізнав. Чого так рано?

Еней Чи тут Троїл-царевич?

Пандар А що б він мав у мене тут робить?

Еней Він тут, я знаю; ти не відмагайся.
Розмову я до нього пильну маю.

Пандар Та невже ж він тут? Клянусь, я навіть не знав,
учора пізно додому вернувся. І що б йому тут робити?

Еней Та ну-бо, не крути: ти сам йому нехотячи нашко-
диш. Хочеш бути йому вірним — і тим його зрадиш. Хоч не знаєш,
що він тут, іди поклич його. Іди.

Входить Троїл.

Троїл Здоров. В чім річ?

Еней Даруй, мій пане, ніколи й вітатись:
Припала пильна справа. Зараз прийдуть

Твій брат Паріс, Дейфоб, грек Діомед
Із Антенором, пущеним на волю;
І от за нього мусимо негайно,
До першої ще жертви, Діомеду
Вручить Крессіду.

Троїл

Хто ж це так рішив?

Еней Пріам із радою мужів великих;
Вони ідуть звершити рішенець.

Троїл О доле, ти смієшся наді мною!
Я йду назустріч їм, а ти, Енею,
Скажи, що стрів не тут мене, а інде.

Еней Гаразд. Я тайну вмю берегти
Незгірше — краще, ніж сама природа.

Троїл з Енеєм виходять.

Пандар Оце так штука! Тільки що добув — і тут же втра-
тив. Нечистий би взяв того Антенора! Царевич ізбожеволіє... А бодай
би все зле-лихе на того Антенора, бодай би він в'язи собі скрутив!

Входить Крессіда.

Крессіда Ну, як тут? У чім річ? І хто тут був?

Пандар Ой біда, біда...

Крессіда Чого це ти так бідкаєшся? Де царевич? Куди пі-
шов? Скажи-бо, дядечку, що сталося?

Пандар Волів би я під землею бути, а не на землі!

Крессіда О богів! Ну що ж там сталося?

Пандар Іди од мене геть! Краще б ти була й на світ не
родилась! Я так і знав, що ти його погубиш — бідний же він, бід-
ний! А бодай же того Антенора чума вхопила!

Крессіда Ну дядечку, благаю, навколішках благаю вас —
скажіть, нарешті, що там сталося?

Пандар А те, голубонько, що тебе од нас забирають —
розумієш, забирають! Тебе обміняли на Антенора, отож мусиш ки-
нути Троїла й вернутись до батька. Царевичеві це буде смерть,
загибель! Він цього не переживе...

Крессіда Боги безсмертні!.. Ні, я не піду.

Пандар Не хочеш — мусиш.

Крессіда Ні, не піду. Я батька вже забула.
І кривні узи вже мені ніщо.
Троїл мені любіший і рідніший
За всіх на світі. О боги, боги!
Нехай ім'ям Крессіди зраду звать,
Як я покину любого Троїла.
Ви, часе, гвалте, смерте, люта муко,
Терзайте без жалю це бідне тіло —
Любов моя стоятиме неситно
І нерушимо, ніби центр землі...
Піду до себе й буду плакати, плакати...

Пандар Поплач, поплач.

Крессіда І буду рвати волосся, дряпати щоки,
З тужби хай голос, з туги серце рветься...
Троїле, ах! Я не піду із Трої!
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Коло Пандарового дому.

Входять Паріс, Троїл, Еней, Деїфоб, Антенор і Діомед.

Паріс Вже скоро світ. Надходить та година,
Коли Крессіду маємо вручити
Хороброму ахейцю. Тож, Троїле,
Скажи їй, щоб збиралася скоріш,
І все, що треба.

Троїл Ну, ходім до неї,
До її дому; виведу її
І грекові оддам. Вважай, Парісе,
Що це олтар, а брат Троїл твій — жрець,
Що офірує власне своє серце.
(*Виходить*)

Паріс Я знаю, що таке любов...
І жаль, але зарадити не можу.
Вельможні, прошу, всі заходьте в дім.

Виходять.

Кімната в Пандаровому домі.

Входять Пандар і Крессіда.

Пандар Та ну ж бо, заспокойся.
Крессіда Ну як я можу серце заспокоїть,
 Коли така лягла на нього туга?
 Вона тяжка й пекуча, як причина,
 Що жаль вродила... Де ж візьметься спокій?
 Якби ж могла я тугу остудить
 Чи, як міцний напій, її розбавить!
 Полегкості не жду вже нівідкіль —
 Безмірна втрата і безмірний біль.

Пандар Он він іде.

Входить Троїл.

Крессіда *Мої ж ви голуб'ята!*
 Троїле, ох, Троїле!
 (*Обіймає його*)

Пандар Оце любов! Оце вдались одне в одного, як скельця в окулярах. Дайте ж і я вас обійму. «О серце!» — як ото в пісні сказано:

О серце бідне, відкіля
 Тяжкі твої зітхання?

А воно, серце б то, одказує:

Ох, не допоможуть вже мені
 Ні ради, ні вмовляння...

Правдивий віршик, що й казати. Усяка річ колись та знадобиться. Нічим утішити, то хоч цим віршиком. Ах ви ж, мої ягняточка!

Троїл Крессідонько, я так тебе люблю!
 Я, мабуть, прогнівив богів безсмертних,
 Що їх хвалив холодними вустами,
 Весь пал тобі оддавши,— і вони
 Тепер нас розлучають.

Крессіда Невже боги такі вже завидющі?

Пандар А ти ж гадала як?

Крессіда То справді мушу я покинути Трою?

Троїл На жаль, це так.

Крессіда Покинути Троїла?

Троїл І Трою, і Троїла.

Крессіда Неможливо!

Троїл Та ще й негайно. Ця лиха недоля
Нам попроситись навіть не дає:
Уста од уст гвалтовно одриває,
Обійми розмикає нам палкі,
Присяги й клятви здавлює у горлі...
Ми, люба, одне одного купили
Мільйонами зітхань, і от тепер
Хапливо і за безцінь продаєм,
Єдиним лиш одбувшися зітханням.
Лукавий час спішить, немов злодюга,
Украдене добро будь-як сховати
І, замість довгих клятв і поцілунків,
Немов зірок на небі, незчислених,
Нас прирікає на одне «прощай»
І на один: голодний поцілунок,
Приправлений солоними слізьми.

Еней

(за сценою)

Ну як, уже готова панна?

Троїл Тебе зовуть. Отак і геній смерті
«Йди!» на умирущого кричить...
Нехай заждуть там: зараз ми виходим.

Пандар Де мої сльози? Течіть, риньте, дощем лийте, чи
не погамуєте цю бурю, що серце мое з корінням вивертає?..
(*Виходить*)

Крессіда То мушу йти до греків?

Троїл Неминуче.

Крессіда Сумна Крессіда до веселих греків...
Коли ж тепер зустрінемося?

Троїл Ти тільки вірна будь мені, не зрадь!

Крессіда Я, зрадити? Ганебна ця підозра!

Троїл Це не підозра. Зовсім не тому
Кажу «будь вірна», що боюся зради:

Я б кинув рукавичку самій смерті
За твого серця ширу чистоту.
Кажу «будь вірна», щоб була ти певна,
Що ми зустрінемося знов.

Крессіда Великі небезпеки ждуть тебе
В такому разі... Я-то буду вірна.

Троїл Я не боюсь. На рукавця на пам'ять.

Крессіда Тобі на рукавичку... То коли ж?

Троїл Я варту грецьку підкуплю, кохана,
Прийду вночі. Лиш вірна будь мені.

Крессіда О небо! Знов «будь вірна»...

Троїл Бачиш, любя,
Спокусливі ті грецькі вояки:
Вони стрункі, вродливі і люб'язні,
Природа щедро їх обдарувала,
Мистецтво теж їм зваби додало,—
А новина людей до себе надить...
Тим я й ревную (це ж прощений гріх!),
Тим я й боюся.

Крессіда Ти мене не любиш.

Троїл Та щоб я вмер негідником останнім!
Не в вірності твоїй я сумніваюсь,
А в власній цінності. Бач, я не вмю
Ані співать, ні танцювать крутька,
Ні красно мовити, ні грати в хитрі ігри,
До чого вдатні ті дотепні греки,—
Та знаю я, що в кожній з цих прикмет
Таїться німо-говірливий демон:
Молю тебе, не дайся на спокусу!

Крессіда Гадаєш, дамся?

Троїл Ні.
Та часом робимо, чого й не хочем,
І демоном самі собі стаєм,
Як піддаєм спокусі хирні сили,
Вважаючи, що в нас вони міцні.

Еней
(з-за сцени)
Троїле...

Троїл Поцілуймось на прощання.

Паріс

(з-за сцени)
Гей, брате!

Троїл

Вже, Парісе. Йди сюди.
Енея з греком теж до нас веди.

Крессіда

А ти ж мене не зрадиш, вірний будеш?

Троїл

Хто, я? Це в мене хиба, вічна вада:
Хтось хитрістю собі шукає слави,
Мене ж за правду дражнять простаком;
Золотить хтось там мідяну корону,
Мою ж сама лиш вірність прикраша.
Оце тобі і відповідь вся щира:
Один девіз у мене — «Правда й віра».

Входять Еней, Паріс, Антенор,
Деїфоб і Діомед.

Чолом тобі, шановний Діомеде!
Ось дівчина, взамін за Антенора,
Її тобі при брамі я вручу.
Цінуй її, шануй її, ахейцю;
Клянусь тобі, коли у розпал бою
Ти попадеш мені під меч, назви
Ім'я Крессіди й будеш у безпеці,
Як той Пріам в Пергамі.

Діомед

Не спіши,
Вродливице Крессідо, дяку дати
Царевичу, що жде її від тебе.
Твої прекрасні очі, гоже личко —
Тобі ж і охорона. Діомеду
Будь владаркою: жду твоїх наказів.

Троїл

Не дуже гречно ти удіяв, грече,
Понехтувавши просьбою моєю
І хвалячи Крессідину красу.
Над всі твої хвали вона прекрасна,
У неї ти не годен бути рабом.
Ще раз кажу: поведься з нею чесно,
А то, клянусь Плутоном, не врятує
Тебе й Ахілл великий — переріжу
Тобі горлянку.

Діомед

Не кипи, Троїле.
Ти ж знаєш, я прийшов сюди послом

І маю право говорити вільно;
Вернусь додому — учиню, як знаю,
Без нічних принук. Сама Крессіда
Своєю гідністю достойна шани.
А як почнеш наказувати мені —
Тобі рішуче одкажу я: «Ні!»

Троїл Все ж, Діомеде, ти собі затаям:
Як тільки що — поплатишся життям.
Дай руку, пані, скоро час розставання,
Хоч поговорим де про що востаннє.

Троїл, Крессіда й Діомед виходять.

Чути гук сурми.

Паріс О, Гектор трубить!

Еней Як ми забарились...
Царевич ще назве мене ледачим,
Я ж клявся вийти в поле ще раніш.

Паріс То все через Троїла. Швидше в поле!

Деїфоб Нум, поспішаймо!

Еней Мов юні женихи до наречених,
Полетимо за Гектором услід!
Від його герцю, від його лицарства
Залежить, може, доля всього царства.

Виходять.

СЦЕНА 5.

Грецький табір. Арена для поєдинку.

Входять Аякс у повнім обладунку, Агамемнон, Ахілл, Патрокл,
Менелай, Улісс, Нестор та інші.

Агамемнон Ось ти прийшов сюди при повній зброї,
Бадьорий, свіжий, випередив час.
Пошли ж сурмою гучно в Трою гасло,
Аяксе грізний! Хай той гук ударить
У вуха перебіяцю, хай спішить він
На герць.

Аякс Сурмачу, ось тобі гаман.
Дми що є духу, хоч труба хай трісне,
Роздуй повніш, ніж Аквлон той, шоки,
Хоч луснуть груди, бризне кров з очей...
Сурмі, псяюхо: Гектора ти кличеш.

Суремний гук.

Улісс Щось відгуку не чуть.

Ахілл Воно ще ж рано.

Агамемнон То ж Діомед, а з ним дочка Калхаса?

Улісс А він. Я зразу по ході впізнав:
Вона в нього легка, якась грайлива,
Іде, мов не черкаючи землі.

Входять Діомед і Крессіда.

Агамемнон Оце вона, Крессіда?

Діомед Це вона.

Агамемнон Ласкаво просимо до греків, панно.
(Цілує її)

Нестор Наш вождь її вітає поцілунком.

Улісс Та то не тільки привілей вождя:
Найкраще всім її поцілувати.

Нестор Це мудра річ. Тоді цілую й я.
(Цілує її)

Од Нестора.

Ахілл Зітру холодний слід
Із уст твоїх, моя прегарна панно.
(Цілує її)
Вітав тебе Ахілл.

Менелай Колись і я мав привід цілуватись...

Патрокл Та не тепер. Ти поки що пожди.
Націлувавсь доволі пан Паріс
І добру пинфу тим тобі підніс.
(Цілує її)

Улісс Терпіти далі вже нема спромоги:
Ми кровію йому золотим роги.

- Патрокл* Той був за Менелая, цей за себе.
(Знову цілує її)
Ну, за Патрокла.
- Менелай* Це вже негаразд.
- Патрокл* Паріс і я за тебе дієм враз.
- Менелай* Дозволь же, панно, поцілую теж.
- Крессіда* Цілуючи — даєш ти чи береш?
- Патрокл* Беру й даю.
- Крессіда* У тебе — як сказати? —
Цілунок даний гірший, ніж узятий,
То краще не цілуй.
- Менелай* Наддачі дам: за одного трояк.
- Крессіда* Ти розпарок. А в мене так на так.
- Менелай* Не в парі я — і от за це у карі?
- Крессіда* Ти розпарок, а от Паріс у парі.
- Менелай* Торох по голові!
- Крессіда* Та я ж нічого.
- Улісс* Лиш дряпонула нігтиком по рогу.
Чи можна попрохати твого цілунку?
- Крессіда* А можна.
- Улісс* Я бажаю.
- Крессіда* То проси.
- Улісс* Тоді мені цілунок свій даси,
Як дівчиною знов Єлена стане.
- Крессіда* За мною борг. Лиш нагадай, мій пане.
- Улісс* Усе це говорив я навмання,
То буде борг на вічне віддання.
- Діомед* Пора до батька йти. Ходім, красуне.
(Виходить із Крессідою)
- Нестор* Ото гоструха!
- Улісс* Просто стид і страм!
Усе у ній говорить: очі, губи,

І руки, й ноги; в неї кожен порух
Грайливий дух одразу видає.
Ох, ці мені облесні цокотухи!
Не стукнув ще й у двері — вже «заходь»,
Читай, охочий, в неї книгу серця,
Розгорнуту на повну широчінь.
То певна здобич для людей непевних,
Накритий про гостей незваних стіл.

Сурми з-за сцени.

Всі Троянські труби.

Агамемнон

Он уже ідуть.

Суремна яса. Входять троянці — Гектор, Еней, Троїл з численним супроводом.

Еней Чолом державцям грецьким! Як, скажіть,
Вшануєм переможця? Що вважати
За перемогу? Будуть перебіїці
Боротися до смертного кінця,
Чи зможем поєдинок припинити
Знаком яким чи гаслом? Так велів
Спитати Гектор.

Агамемнон

Як він сам гадає?

Еней Він згодиться на будь-які умови.

Ахілл На Гектора це схоже: тут і гордість
І явна до противника зневага.

Еней Якщо ти не Ахілл, то як ти звешся?

Ахілл Якщо я не Ахілл, не звусь ніяк.

Еней Отож, Ахілле, знай, і всі хай знають:
В великому й малому Гектор рівен;
Він доблесть має і, як кажуть, гордість,
Та доблесть в нього справді безконечна,
А гордощі дорівнюють нулю.
Ти вдумайся — не гордість тут, а гречність.
Аяк ваш напівгрек, напівтроянець,
Тож, ідучи на свого кривняка,
Пів-Гектора залишв Гектор дома.
Вважаючи на ось такі знаки,
З ним битиметься Гектор в півруки.

Ахілл Нікчемна, бачу, буде боротьба.

Входить Діомед.

Агамемнон Ось Діомед. Іди сюди, шановний,
Стань при Аяксі і з Енеєм вдвох
Обговори умови поединку —
До скопу битись чи до передишки.
А може, ще по згоді рідних серць,
Ледь розпочавшись, перерветься герць.

Аякс і Гектор виходять на арену.

Улісс Вже стали до борні.

Агамемнон А що то за троянець он похмурий?

Улісс Найменший син Пріама, правий лицар,
Ще молодий, а вже не має рівні;
Звик промовлять не язиком, а ділом,
На гнів не скорий, та в гніву палкий,
Відкритий серцем, каже те, що дума,
Рукою щедрий — є, то він дає,
Хоч розумом керується при тому,
Гнилого слова з уст його не вчуєш;
Як Гектор, мужній, тільки ще страшніший,
Бо той, буває, в гніві й пощадить
Когось там слабшого, а цей в бою
Такий нещадний, як любов ревнива...
Зовуть його Троїл, і у троянців
Він друга після Гектора надія.
Мені про нього так казав Еней,
Коли я був послом ув Іліоні,—
Він зна Троїла, як свої п'ять пальців.

Суремне гасло. Гектор і Аякс б'ються.

Агамемнон Уже зчепились.

Нестор Держись, Аяксе!

Троїл Гекторе, ти спиши!

Прокинись!

Агамемнон А добре б'є... Давай, давай, Аяксе!

Діомед Ну, годі.

Сурма змовкає.

- Еней* Прошу припинити герць.
- Аякс* Ні, биймося! Я ще не розпалився.
- Діомед* Як Гектор скаже.
- Гектор* Що ж, про мене, годі.
Аяксе! Ти ж моєї тітки син,
Пріамовим синам ти брат у других,
То нам і голос крові не велить
Один одному кривну кров пускати.
Якби ти сам себе міг розділити:
Оця рука, бач, грецька, ця троянська,
Оця нога троянська, а ця грецька,
В щоці у правій материнська кров,
А в лівій батьківська,— клянуся Зевсом,
Що жодна грецька частка твого тіла
Не утекла б од цього от меча.
Та хай боги боронять справедливі,
Щоб хоч би краплю крові, що ти взяв
Од матері, сестри царя Пріама,
Вточив із тебе мій смертельний меч!
Давай же обійму тебе, Аяксе!
Скажу тобі, міцні у тебе руки;
Хай упадуть тепер мені на плечі.
Мій брате, честь тобі!
- Аякс* Спасибі, брате.
Ти справді благородний чоловік...
А я ж ішов сюди убить тебе
І тим для себе слави більш добути.
- Гектор* І сам Неоптолем, боець предивний,
Що в нього і шолом на голові
Кричить: «Це він!» — і той не сміє думать,
Що в Гектора відійме славу й честь.
- Еней* Обидві сторони од вас чекають,
Що буде далі.
- Гектор* Обнялись — і все.
Прощай, Аяксе.
- Аякс* Я б то ще хотів
(Не знаю, як про це гадають інші),
Аби мій брат преславний завітав
У гості, в шатра до вождів ахейських.
- Діомед* Сам Агамемнон теж так думає, й Ахілл
Жада без зброї Гектора побачить.

Гектор Енею, ти поклич суди Троїла
І сам тим часом сповісти троянців,
Що сталося тут: нехай ідуть додому.
Дай руку, брате, йду на пир з тобою
І з греськими вождями познайомлюсь.

Агамемнон з іншими привідцями виступають наперед.

Аякс Назустріч нам іде сам Агамемнон.

Гектор Найвидатніших ти мені назви,
Ахілла ж я і сам пізнаю просто
По доблесній поставі і по росту.

Агамемнон Чолом тобі, противнику могутній,
Якого я давно б хотів позбутись!
Та хай усе минуле і прийдешнє
Покриється лушпинням занедбання
І пилом забуття. Бо в цю от мить
Сердечно, без усякого лукавства,
З божественною справді прямою
Я Гектора великого вітаю.

Гектор Спасибі, Агамемноне владарний.

Агамемнон

(до Троїла)

Й тобі, преславний воїне, чолом.

Менелай І я, по мові брата і царя,
Обох братів вітаю войовитих.

Гектор Це хто нас привітав?

Еней

Цар Менелай.

Гектор Клянуся Марса п'ястуком, спасибі.
Ти не здивуй: жона твоя колишня
Клянеться рукавичкою Венери...
Живеться добре їй, але забула
Вона переказати тобі привіт.

Менелай Мовчи, то не жона, то смерть моя.

Гектор Даруй, не хтїв...

Нестор

Тебе я часто бачив,
Троянцю доблесний, як ти вдаряв
У лави греків юних, наче грім,
Як шпорив ти коня, немов Персей

Свого Пегаса; бачив я і те,
Як меч твій, піднятий над головою,
Не упадав на тих, котрі упали.
Тоді мовляв я до своїх приборчаних:
«Глядіть, це Зевс, який життя дарує!»
А ще я бачив, як передихав ти,
Мов олімпійський досвідний боєць,
Коли тебе оточували наші.
Та вперше бачу я тебе в лице
Так, без шолома. Знав я твого й діда,
Раз бився з ним. І то був добрий воїн,
Але, клянуся всевладним Марсом,
Тобі не рівня. Дай мені, старому,
Тебе обнять. Прошу до наших шатер.

Еней Це Нестор древній.

Гектор Дай обійму тебе, літописе живий,
Сучаснику часів бозна-колишніх.
Шановний Несторе, тобі я рад.

Нестор Хотів би я, щоб руки ці могли
З твоїми позмагатися в бою,
Як ми тепер змагаємся з тобою
У гречності.

Гектор Хотів би й я.

Нестор Гай-гай...
На сиву бороду, я б завтра вийшов
З тобою битись... Ну, ласкаво просим.

Улісс Дивуюся, як Троя ще стоїть,
Коли між нас стоїть її опора.

Гектор Тебе, Уліссе, добре пам'ятаю
Відтоді ще, як разом з Діомедом
Од еллінів ти був у нас послом;
А потім — скільки нас лягло, троян і греків!

Улісс А я ж вам говорив іще тоді,
Що станеться. Оце моє пророцтво
Справдилося тим часом лиш напів.
Іще стоять ті мури округ Трої,
Цілуються із хмарами ті вежі,
Що скоро власні ноги поцілують.

Гектор Не вірю. В нас вони міцні і кріпкі.
За кожен камінь наш проллється крові
Ворожої хоч крапля, я гадаю.

- Кінець — всьому вінець, і скоро час,
Суддя верховний, так чи так розсудить.
- Улісс* Нехай той час і вирішить усе.
Тепер же, Гекторе одважний, прошу,
Будь гостем спершу у вождя, а потім
І в мене — добре ми побенкетуєм!
- Ахілл* Уліссе, вибач, я перехоплю.
Пасу я, Гекторе, тобою очі,
Сустав тобі читаю за суставом,
Напам'ять вивчить хочу.
- Гектор* Це Ахілл?
- Ахілл* Так, я Ахілл.
- Гектор* Постій же, хай на тебе подивлюсь.
- Ахілл* Дивися досхочу.
- Гектор* Вже надивився.
- Ахілл* Спішиш. А я ізнов тебе прогляну
Докладно, мов збираюсь купувать.
- Гектор* Читай собі як хоч цікаву книжку,
Але не все ти зрозумієш в ній.
Чого на мене дивишся так пильно?
- Ахілл* Скажіть, боги, в яке ударить місце,
Щоб його вбить? Куди — туди, сюди?
Щоб я назвати точно міг ту рану,
Той отвір, звідки вилетить весь дух
Із тіла Гектора. Скажіть, боги!
- Гектор* Якби боги тобі відповіли,
Вони б себе принизили, гордяче!
Ти думаєш, що досить угадать,
В яке ударить місце, і мене
Ти просто так уб'єш?
- Ахілл* Цього я певен.
- Гектор* Хоч би ти був оракулом, тобі
Я не повірю. Тільки стережись:
Не цілитиму я у певне місце,
Але — клянусь Вулканом тим, що Марсу
Щита скував! — я враз тебе уб'ю!
Ви, мудрі греки, вибачте мені
Ці похвалки, але його зухвальство
Іх вирвало із уст моїх. Я ділом
Справджу свої слова, або ж...

- Аякс* Мій брате,
Не гнівайся. А ти, Ахілле, теж
Кинь ті погрози. Вам ще доведеться
Колись зустрітись. Якщо хочеш, можеш
Ти Гектора хоч завтра викликать,
Боюсь лише, що рада не дозволить.
- Гектор* Ну що ж, Ахілле, я готовий битись:
Відколи ти покинув грецьку справу,
В нас не війна, а смішки.
- Ахілл* Хочеш битись?
Гаразд, узавтра буде бій на смерть,
А нині друзі ми.
- Гектор* То дай же руку.
- Агамемнон* Ну, Греції одважнії вожді,
До мене у шатро, побенкетуєм
Із Гектором, а далі, коли воля
Його і ваша, в інших також шатрах.
Бий, барабане, і сурми, сурмо!
Героеві ясу воздаємо.
- Усі виходять, крім Троїла та Улісса.
- Троїл* Уліссе-пане, ти скажи мені,
Де нині Калхас наш перебуває?
- Улісс* Царевичу, в шатрі у Менелая.
Сьогодні там гостює й Діомед:
Не бачить він ані землі, ні неба,
Закоханими зорами пильнує
Прекрасної Крессіди.
- Троїл* Я був би дуже вдячний, якби ти,
Коли від Агамемнона вже вийдем,
Провів мене туди.
- Улісс* Чого ж, це можна.
А ти, царевичу, скажи, будь ласка,
Яка у Трої слава про Крессіду,
Чи хтось там тужить, чи зітха по ній?
- Троїл* Сердечні рани одкривать не гоже...
Вона любила, люблено її
І досі люблять; та любовні струни,
Буває, рвуться примхою фортуни.
- Виходять.

СЦЕНА 1

Грецький табір. Перед Ахілловим шатром.

Входить Ахілл з Патроклом.

Ахілл Ту кров вночі вином зогрію грецьким,
Що взавтра шаблею охолоджу...
Вгостім його, Патрокле, досхочу.

Патрокл Іде Терсіт.

Входить Терсіт.

Ахілл А, завидюще шкадло,
Природи недопеко! Що нового?

Терсіт Та ось — листа маєш, ти, образе безобразний, ти,
ідоле дурнопоклонців.

Ахілл Відкіля, недбламку?

Терсіт З Трої, дурне сало, із Трої.

Патрокл А що там у великих наметах?

Терсіт Фершальське справилля, та ще ліки про каліки.

Патрокл Оце, сказився б ти, сказав, як зав'язав! Тільки
проти чого воно?

Терсіт Чиє б нявчало, а твоє б, хлопче, мовчало... Слав-
лять люди, ніби ти Ахіллові задкуєш.

Патрокл Як то задкую, поганцю?

Терсіт Ну, жінкуєш у нього, чи, коли хочеш, він над
тобою чоловікує. А бодай же вам усе зле-лихе, бодай на вас кольки
і трясці, завійниці й перелоги, шолуді й парші, ломоти й гризоти!
Щоб вам легені позагнивали, а печінки поперетглівали! Щоб вам
руки й ноги правцем поставило, щоб вас у нутробі крутило-морду-
вало й не переставало!

Патрокл Чого ти так розлаявся, чортова кишене?!
Та хіба ж я тебе лаю?

Патрокл Та ні, посміху людський, ні, скурвого сина
сину, ні,

Терсіт То чого ж ти тоді так ерепенишся, ти, мичко за-
кустрана, ти, шмато на каправе око, ти, зав'язко од цвиндриного
капшука?! Ех, і наплодила ж матінка природа на цьому світі ота-
кої мошки-мурашки, дріб'язку такого!

Патрокл Геть звідси, смоло!

Терсіт Ти, бовтуне гороб'ячий!

Ахілл Патрокле, друже, завтра не підю
На той великий герць, що був задумав.
Одержав я послання від Гекуби
І милої моєї Поліксени:
Обидві слізно молять, щоби я
Дотримав клятви. Так я і зроблю.
Хай грекам згин, байдуже честь і слава —
Додержу клятви, то найперша справа.
Ходім, Терсіте, спорядім намет:
Всю ніч у нас гримітиме бенкет!
Ходім, Патрокле.

Ахілл із Патроклом виходять.

Терсіт Оттак! Крові багато, а мозку мало. Обидва, пев-
но, з глузду з'їдуть. Та якби й навпаки було — тієї мало, а сього
багато, на одно вийде, хіба що я міг би той безум улічити. А взять
Агамемнона: ніби й чесняк чоловік, та куріпочок дуже любить,
а мозку ж то в голові менше, ніж сірки в ушах. Брат же в нього
бугай бугаєм, куди тому Юлітерові... Первісна подобизна всіх на
світі рогачів, а ще — ріжок черевичний, прип'ятий навіки до брато-
вої ноги. Що може вийти з розумця, начиненого злістю, або зі зло-
сті, помазаної розумцем? Хіба що осел чи баран. Та окремо воно б
ще нічого, а він же ослобаран в одній особі! Волів би я бути псом,
мулом, котом, тхором, жабою, ящіркою, совою, сичем, оселедцем
безмолоким, чортом, бісом — аби тільки не Менелаєм! Якби доля
вродила мене Менелаєм, я її навіки прокляв би! Щоб не був я Тер-
сітом, то хай би був краще вошею в лахманах у прокаженого, аби
не Менелаєм... Еге! Та сюди йдуть якісь марюки з вогнями!

Входять Гектор, Троїл, Аякс, Агамемнон, Улісс, Нестор, Мене-
лай і Діомед зі смолоскипами.

Агамемнон Ми не туди пішли.

Аякс Та ні, глядіть:

Там світиться.

Гектор Я вам завдав мороки.

Аякс Нічого.

Улісс От уже іде й господар.

Входить Ахілл.

Ахілл Чолом, мій Гекторе! І вас вітаю.

Агамемнон Добраніч вам, царевичу троянський!
Аякс вас проведе з вартівниками.

Гектор Добраніч, повелителю ахейців!

Менелай Прощай!

Гектор Прощай, мій любий царю Менелаяю.

Терсіт Мій любий псарю! От уже сказонув: любий! Мій
любий нужнику! Коханий смітнику!

Ахілл Добраніч тим, хто йде, чолом тому,
Хто застається.

Агамемнон На добраніч!

Агамемнон та Менелай виходять.

Ахілл Зостаньтесь, Несторе із Діомедом,
Побудьмо з Гектором якусь часинку.

Діомед Ні, я не можу: маю пильну справу.
Прощай, великий Гекторе.

Гектор Дай руку.

Улісс

(тихенько до Троїла)
Ходім за його світачем. Іде він
До Калхаса в шатро.

Троїл

(тихенько до Улісса)

Уклінна дяка.

Гектор Отож добраніч.

Діомед виходить, Улісс із Троїлом — назирці за ним.

Ахілл

Ну ж, ходім до мене.

Ахілл, Гектор, Аякс і Нестор виходять.

Терсіт От уже паливода з цього Діомеда, от уже пройди-
світ! Його лестощам стільки я повірю, скільки гадіві шипучому...

Все з губи халяву робить: наобіцяє повну торбу, а слѡва тоді хіба дотримає, як звіздари виворожать, як щось велике в лісі здохне, як рак у полі свисне, як сонце в місяця світла позичить! Не піду до Гектора, присочу краще цього Діомеда: він тримає, славлять, у того зрадці Калхаса в наметі хльорку якусь троянську. Кругом сама розпуста, всі курвалі наголо!

(Виходить)

СЦЕНА 2

Там само. Перед Калхасовим шатром.

Входить Діомед.

Діомед Ще не спите?

Калхас

(із намету)

Хто там?

Діомед

Це Діомед.

Ти, Калхасе? А де ж твоя дочка?

Калхас

(із намету)

Виходить зараз.

Входять Троїл із Уліссом, спиняються віддалік;
назириці за ними — Терсіт.

Улісс

Тут станьмо, щоб сховатися од світла.

Входить Крессіда.

Троїл

До нього вийшла.

Діомед

Як ти тут, зозулько?

Крессіда

Мій опікунчику! Одне слівце...

(Шепоче щось до нього)

Троїл

Уже спізнались!

- Улісс* Вона заграє з першим-ліпшим.
- Терсіт* І перший-ліпший на ній заграє, аби тільки добрий смик.
- Діомед* Так не забула ж?
- Крессіда* Зроду не забуду!
- Діомед* Щоб тільки слово з ділом не двоїлось.
- Троїл* З яким там ділом?
- Улісс* Слухай.
- Крессіда* Мій гречний грече, ох, не спокушай...
- Терсіт* Ти бач, як крутить!
- Діомед* Ну, тоді...
- Крессіда* Ти знаєш...
- Діомед* Кажі комусь. Яка ж бо ти лукава!
- Крессіда* Не можу я. Чого від мене хочеш?
- Терсіт* Щоб тишком-нишком, а таки дала.
- Діомед* Ти ж обіцяла, ти ж мені клялась.
- Крессіда* Не згадуй тої клятви, любий грече, Проси, що хочеш, тільки не цього.
- Діомед* Прощай!
- Троїл* Кріпись, терпи!
- Улісс* Ну?
- Крессіда* Діомеде!
- Діомед* Ні, годі, буде! Іншого дури.
- Троїл* І кращого...
- Крессіда* Одно слівце на вушко...
- Троїл* Я збожеволю!
- Улісс* Царевичу, ходімо звідціля,
Ти гнівом закипів, що переллється
В жахливе щось; тут місце небезпечне,
А час несамовитий. Тож ходім.
- Троїл* Ні, зачекаймо.
- Улісс* Я кажу — ходім.
Тебе шаленство дике пориває.

Троїл Стривай!
Улісс Тобі увірветься терпець.
Троїл Та ні, заждім! Клянусь ярим пеклом,
Що стримаю себе.
Діомед Ну що ж, добраніч.
Крессіда Розсердився?
Троїл А ти вже й засмутилась?
Невірнице!
Улісс Тихіше!
Троїл Я клянусь,
Терпітиму.
Крессіда Мій добрий охоронцю!
Діомед Фе, фе! Прощай, крутійко.
Крессіда Я кручу?
На бога, ні. Приходь іше сюди.
Улісс Ти весь тремтиш, троянцю. Може, підем?
Ще зірвешся.
Троїл І по щоці вже гладить!
Улісс Ходім.
Троїл Ні, стій: ні слова не скажу.
Між волею моєю і ганьбою —
Стіна терпіння. Ще побудьмо трохи.
Терсіт О, вже почав їх лоскотати своїми пальцями-пальцями крижатиї демон любострастя! Гори, хбте, розгорайся, похоте!
Діомед То згода?
Крессіда Та вже ж — або не вір мені ніколи.
Діомед То дай якийсь для певності значок.
Крессіда Чекай, я винесу.
(Виходить)
Улісс Ти клявсь терпіть.
Троїл Себе зречусь; чуття свої здушу:
Я весь — терпіння.
Входить Крессіда.

Терсіт Ану ж, який там значок, яка пам'ятка? Ану ж!
Крессіда На, Діомеде, рукавець.
Троїл Красо! Де твоя віра?
Улісс Ти ж поклявся.
Троїл Все витерплю і знаку не подам.
Крессіда Любуйся... Ох, зрадливеє створіння!
Він так мене кохав! Верни його.
Діомед Чий рукавець?
Крессіда Байдуже чий, він знов тепер зі мною.
Не вийду завтра я вночі до тебе,
Ти, Діомеде, більше не приходь.
Терсіт Це вже вона гострить його — як на точилі точить.
Діомед Давай сюди.
Крессіда Що, рукавця?
Діомед Його.
Крессіда Рукавчику, ти пам'ятко безцінна!
Твій пан десь там лежить, не спить і дума
Про тебе й мене, і зітхає, й так
Мою цілує любо рукавичку,
Як я тебе... Ні, ні, не віднімай!
Хто його вирве, серце мені вийме.
Діомед Те серце вже моє, мій і заклад.
Троїл Я клявсь терпіть.
Крессіда Ні, Діомеде, не віддам його,
Щось інше подарую.
Діомед Ні, це давай... Він чий?
Крессіда Байдуже чий.
Діомед Ні, признавайся!
Крессіда Добре. Це того,
Що так мене кохав, як ти не зможеш.
Та на́ уже, бери.
Діомед Признайся, чий він?
Крессіда Клянусь Діаною й її дівчатами,
Цього тобі ніколи не скажу.
Діомед Я взавтра на шолом цей знак пришпилю —
Побачимо, чи власник обізветься.

Троїл Та будь ти чортом і вчепи на ріг
Той знак, його зірву я з головою!

Крессіда Ну все, домовились. Ні, ні, не все...
Ні, я не згодна.

Діомед Ну, тоді прощай.
Не діждеш гордувати Діомедом.

Крессіда Стривай, стривай! Тобі скажи лиш слово,
Вже й загорівсь.

Діомед Бо не люблю дуріння.

Терсіт Та й я його не люблю, клянусь Плутоном! А вза-
галі-то — що тобі не любо, мені мило.

Діомед То як, приходи? Коли?

Крессіда Приходь, на бога! О, яка це мука!

Діомед Бувай же поки що.

Крессіда Бувай. Приходь!

Діомед виходить.

Прощай, Троїле! Вже одним лиш оком
Дивлюсь на тебе, друге ж ненароком
Біжить деінде. Відна наша стать!
Який нам шлях доводиться верстать...
Нас очі завжди манять, дурять, лудять,
І через те серця і душі блудять.
(*Виходить*)

Терсіт То правда — очі дані, щоб зваблять;
Іще додай: «Уже я суща б...!»

Улісс Це все.

Троїл Усе.

Улісс Чого ж ми стоїмо?

Троїл Я мушу слово в слово перебрати
Все, що тут мовилось, — ні, склад у склад.
Та якщо я всю істину відкрию
Про них обох — то, може, я збрешу?
Якась ще віра є у мене в серці,
Якась надія тліє ще уперто.
Очам своїм, ушам своїм не вірю:

Вони, можливо, й створені на те,
Щоб нас дурити, вводити в оману?
Чи то ж була Крессіда?

Улісс Духів я
Не викликаю.

Троїл Ні, то не вона!

Улісс Таки вона.

Троїл Та я ж не божевільний.

Улісс Я також ні. Так, то була Крессіда.

Троїл Так то була б ганьба всьому жіноцтву!
Згадаймо матерів: нащо ж давати
Наклепникам стидким такий от привід
Судити по Крессіді всіх жінок?
Слід думати — була то не Крессіда.

Улісс А чим вона зганьбила матерів?

Троїл Нічим, коли була тут не вона.

Терсіт О, він уже й очам своїм не вірить.

Троїл То інша, Діомедова Крессіда:
Як є в краси душа — то не вона;
Як у душі є святощів зароки,
Як святощі вподобні є богам,
Як є на світі правда і закон —
То не вона. О, речі недоречні,
Що разом і за себе, й проти себе!
Подвійна владо! Ум бунтує тут без згуби,
А згуба набирається ума
Без бунту: це Крессіда й не Крессіда!
В моїй душі йде дивна боротьба,
Де неподільне ділиться надвое,
Розходиться, мов небо і земля,
Та в той безмірно широченний розтвір
Не ввійде і найтонша павутинка...
О думко, думко! Ти міцна, як пекло:
Моя ж Крессіда, — небо нас з'єднало!
О думко, думко! Ти міцна, як небо:
Небесні узи порвано, розбито, —
П'ять пальців хитро в'яжуть інший узол;
Уривками, послідками кохання,
Нечистими недогризками честі
Із Діомедом лучиться вона!

Улісс Троїле гідний, хоч і впововину
Так мучитись, як ти, то річ нелегка.

Троїл Ту муку я засвідчу письменами,
Червоними, як серце Марса, що
Венера запалила. Хто ще в світі
Любив кого так вірно, як Троїл?
Знай, грече: як Крессіду я люблю,
Ненавиджу так само Діомеда.
Він рукавця почепить на шолом,
Та будь шолом той скований Вулканом,
Його я розтrophу. Жахливий вихор,
Той ураган, що всемогутне сонце
Його збиває у потужну масу,
Нептунові так не оглушить вуха,
Як вірний меч мій, що впаде, мов кара,
Оглушить Діомеда.

Терсіт Ох і полоскоче ж він його за ті зальоти!

Троїл Ох, зрада, зрада! Зрадна ти, Крессідо!
Всі кривди поруч з нищим твоїм фальшем
Здадуться славними.

Улісс Ну годі, буде.
Увагу привертає вже твій розпач

Входить Еней.

Еней Царевичу, давно тебе шукаю:
Там Гектор зброїться уже до бою.
Аякс тебе додому проведе.

Троїл Ходім уже. Прощай, мій чемний грече.
Прощай, невірна... Ну, а Діомед
Хай бережеється — жде його не мед.

Улісс Я проведу до брами.

Троїл Ну, спасибі.

Троїл, Еней та Улісс виходять.

Терсіт Ох, попався б мені оце Діомед, крякав би я, як той ворон. Я б йому накріявав, ще й як накріявав! А Патрокл, той би мені що хоч дав за звістку про ту хльорку: що папузі мигдалеві зернятка, то йому оці самодайки... Розпуста кругом, одна війна та розпуста, ото тільки й моди. А, побрав би вас усіх стопекельний диявол!

(Виходить.)

Троя. Перед Пріамовими палатами.

Входять Гектор та Андромаха.

Андромаха Чого це пан мій нині неласкавий,
Що й умовляння слухати не хоче?
Скинь зброю, не ходи сьогодні в бій!

Гектор Ти хочеш сварки? Йди собі в кімнату.
Клянусь безсмертними, сказав — піду!

Андромаха Боюсь, що справдиться лихий мій сон.
Гектор Мовчи, кажу.

Входить Кассандра.

Кассандра А де ж це брат мій, Гектор?

Андромаха Тут, сестро; вже узброївся на брань.
Прохаймо разом голосно і ревно,
Навколішках благаймо, щоб не йшов:
Сю ніч мені криваві мари снились,
Видовища тривожні та страшні.

Кассандра Ох, правда, правда!

Гектор Гей, труби, трубайло!

Кассандра Не треба, брате, заклинаю небом!

Гектор Та гетьте ви! Я присягнув богам.

Кассандра Боги глухі до присяг перозважних:
Для них то скверні приноси, нечисті,
То ніби жертва з ганджем у печінці.

Андромаха Послухай! Ну, хіба ж то справедливо —
Буть праведним, щоб болю завдавати?
Хіба законно грабувать когось
Для добродійної, мовляв, потреби?
Обітниця своєю ціллю цінна,
Абищиця ж ніяк не варта клятв.
Скинь зброю, Гекторе.

Гектор Облиш, кажу.

Для мене честь — найвища в світі доля:
Всім дороге життя, та благородній
Людині — честь дорожча за життя.

Входить Троїл.

Здоров, мій хлоню! Й ти ідеш на бій?

Андромаха Кассандро, клич вітця: він, може, вмовить.

Кассандра входить.

Гектор Ні, братику, знімай свій обладунок,
Сьогодні буду я лицарювати.
Ти викохай собі ще трохи силки,
Тоді вже кидайсь в клекоти війни.
Лишайся тут, а я уже постою
За тебе, і за себе, і за Трою.

Троїл Є в тебе, брате, знаєш, певна вада,
Що більше леву личить, ніж людині.

Гектор Є в мене вада? Ну, кажи — яка.

Троїл Коли мечем на гречина ти свиснеш
І він од того свисту упаде,
Ти кажеш: «Встань, живи!»

Гектор Це ж чесна гра.

Троїл Е ні, то гра дурна.

Гектор Ну що ти, що ти!

Троїл Клянусь богами, хай там матірки
Та ще діди жалі свої розводять,
А ми, коли до бою спорядились,
Даваймо волю месницьким мечам —
Хай тнуть, січуть без милості й пощади.

Гектор Та це ж дикунство, фе!

Троїл На те війна.

Гектор Троїле, не ходи сьогодні в бій.

Троїл Хто втримає мене?
Ні доля, ані послух, ні сам Марс
Жезлом полум'яним мене не впинять,
Ні батько й мати ревними слізьми,
Хоч би й навколішках мене благали,
Ні ти, мій брате, піднятим мечем
Шляху мені туди не загородиш,
Хіба що вб'єш.

Входять Кассандра та Пріам.

Кассандра Тримай його, панотче, не пускай,
Бо це ж твоя підпора: як упустиш,

То й сам, що держиш Трою, упадеш,
І все з тобою.

Пріам Гекторе, не йди!
І жінка, й мати мали сни лихії,
Кассандра зло віщує, та й мене
Яксь пророча сила обуяла:
Сьогодні день недобрий і непевний,
Лишайся дома.

Гектор Вже Еней у полі,
Я ж багатьом ахейцям обіцяв,
Що вийду нині битись: того слова
Дотримать мушу.

Пріам А таки не йди.

Гектор Щоб я ото та віру поламав?
Ти знаєш, я слухняний в тебе син,
Тож хай і нині неслухом не буду:
Дозволь мені, мій царствений Пріаме,
Туди іти, куди повинність кличе.

Кассандра Не дозволяй.

Андромаха Ох, татку, не пускай!

Гектор Ти, Андромахо, мужа не ганьби.
Як любиш, то іди собі додому.

Андромаха виходить.

Троїл Ця дівчина, сновидна й забобонна,
У всьому винна.

Кассандра Гекторе, прощай!
Глянь, ти вже вмер! Глянь, око в тебе зблякло!
Глянь, як кривавляться на тілі рани!
Чуй, як ридає Троя, як голосить
Гекуба, тужить-плаче Андромаха!
Дивись, як охопило всіх шаленство,—
У розпачі, у безумі, в відчаї
Усі кричать: «Загинув Гектор, Гектор!»

Троїл Геть! Геть!

Кассандра Прощай навіки! Згубний твій порив:
Ти сам себе — і Трою одурих...
(*Виходить*)

Гектор Ти, батьку, не дивуй тому гуканню.
Йди, розваж троян, а ми — до бою!
Повернемось із славою гучною.

Пріам Прощайте, хай боги вас бєрежуть!

Пріам і Гектор розходяться в різні боки.

Бойова тривога.

Троїл Ну, Діомеде, начувайсь! Ідем.
Вернись чи без руки, чи з рукавцем.

Входить П а н д а р.

Пандар Царевичу, ти чуєш? Слухай-но сюди.

Троїл Що там таке?

Пандар Та лист від тої нещасниці.

Троїл Давай.

Пандар От оцей чортів кашель, оцей бісової віри кашлюк так мене мучить, так мучить, а тут іше ідіотські пригоди цієї дівчини, і все одно до одного — хоч ляж та й умри... Як на те і в очах щось ріже, і в кістках ломота така — чи не з пристрїту, бува? Що ж там вона хоч пише?

Троїл Слова, самі слова — і все без серця.
Ні, годі, це на мене вже не діє.

(*Дере листа*)

Слова на вітер, то й летїть за вітром...
Вона мене голубить тут словами,
А іншого втішає десь ділами.

Виходять у різні боки.

СЦЕНА 4

Поле між Троєю та грєцьким табором.

Сурмлять до бою. Герці.
Входить Т е р с і т.

Терсіт Оце вже завелися-зчепилися! Цікаво й подивитись. Той єхиди та паскуда Діомед прип'яв-таки собі до шолома рукавця отого троянського блазня: от поглянуть би, як вони зійдуться

докупи. Може ж таки, той віслюк-троянець, що врізався у хвойду, пошле бабонюха-грека назад до тієї фіндюрки-притвори без рукавця — і без кінця... А тут іще ота дурна політика двох мудраків — мишачого недогризка Нестора та лиса Улісса: не варта вона і ягоди ожини. До того дополітикувались, що нацькували того покруча Аякса на шолудивого пса Ахілла, і тепер покруч розгордів гірше пса і не хоче битися сьогодні: отак-то греки пошились у варвари, а політика звелась на пшик... Тс!.. Ось уже й ті рукавники, один з другим.

Входять Діомед і Троїл.

Троїл Та не тікай! Хоч кинешся у Стікс —
І там тебе знайду.

Діомед Та хто тікає?
Я лиш відходжу далі від юрби,
Щоб нам обом вільніше герцювалось —
Держись!

Терсіт Ану, грече, дай йому за свою фіндюрку! Ану, гроянцю, і ти за свою ж! А будеш знати рукавця, а будеш!

Троїл із Діомедом виходять, б'ючись.

Входить Гектор.

Гектор Ти хто, ахейцю? Чи Ахіллу рівня
Ти по крові й по честі?

Терсіт Ні, ні! Я так собі — нікчема, пройдисвіт гідосний,
мерзенний скалозуб...

Гектор Я вірю. Ну, живи.
(*Виходить*)

Терсіт Хвала богові, повірив. Та їдять же тебе мухи, як ти мене налякав!.. А де ж ті двоє курвалів? Десь уже пожерли один одного. От би посміялись із тої чудасії: блуд блуда жере. Ануте, піду пошукаю.

(*Виходить*)

Інша частина бойовища.

Входить Діомед зі слугою.

Діомед Мій слуго, йди до любої Крессіди,
Йй одведи коня із-під Троїла:
Я покарав троянця-закоханця.
Тепер по праву лицарем красуні
Назватись можу.

Слуга Слухаю, мій пане.
(*Виходить*)

Входить Агамемнон.

Агамемнон Гей, знов до бою! Лютий Полідам
Убив Менона;
Байстриук Маргарелон в полон узяв Дорея,
Мов велетень, розмахує списом
І топче трупи Епістрофа й Кедія;
Убито Поліксена; Амфімаха
Йй Тоада — тих поранено смертельно;
Патрокла вбито, Паламеда теж
Порубано, що страх; кентавр Стрілець
Скрізь сіе жах... Спішімо, Діомеде,
На відсіч, бо погинемо усі.

Входить Нестор.

Нестор Несіть Ахіллові Патрокла тіло,
А слимаку Аяксові скажіть,
Хай хоч із сорому до броні стане...
Мов тисяча тих Гекторів у полі:
Тут б'ється на коні своїм, Галаті,
Там піхом борється; он перед ним
Втікають греки, наче риби перед
Китом шпуючим; онде знов лягають
Додолю, мов колосся під серпом...
І тут, і там, і скрізь — того погубить,
Того помилує, коли охота;
Що хоче, те і робить, і можливе
І неможливе — все йому підвладне.

Входить Улісс.

Улісс Мужайтесь, браття! Вже Ахілл узброївсь.
Він плаче і кляне, жадає помсти —
Патрокла рани бурять кров йому.
А тут ще гукають мірмідонці-
Недорубки, безрукі чи безносі,
На Гектора! Аякс утратив друга
І теж узброївсь, піниться, шалений,
Вже на Троїла — той бо молодець
Сьогодні розходився, мов скажений,
У саме пекло рветься без ваги,
Не дбаючи про юність і недосвід,
І доля скрізь йому сприяє.

Входить Аякс.

Аякс Троїле, боягузе! Де ти?
(*Виходить*)

Діомед Там десь.

Нестор Удармо всі разом.
Входить Ахілл.

Ахілл Ну, де ж той Гектор?
Гей, покажися, підлий діторізе!
Пізнаєш, що то значить гнів Ахілла...
Де він? Давайте Гектора мені!

Виходяць.

СЦЕНА 6

Інша частина бойовища.

Входить Аякс.

Аякс Троїле, боягузе! Покажися!

Входить Діомед.

Діомед Троїле, де ти?

Аякс Нащо він тобі?

Діомед Щоб дать научку.

Аякс Був би я вождем,
Той сан оддав би, та провчить Троїла
Я мушу сам. Троїле, де ти там?

Входить Троїл.

Троїл Тут Діомед? Ну, зраднику, постій же:
Життям мені заплатиш за коня!

Діомед Ага, це ти!

Аякс Стій, Діомеде,
Я битимусь із ним.

Діомед Моя це здобич, слухати не хочу.

Троїл Я б'ю на двох, ледачі гречуки!

Виходять, б'ючись.

Входить Гектор.

Гектор То ти, Троїле? Добре, хлоню, б'єшся!

Входить Ахілл.

Ахілл Нарешті ти! Ну, Гекторе, держись!

Гектор Попереду віддиш.

Ахілл Горджу твоєю ласкою, троянцю.
Скажи спасибі, я одвик од зброї,
І вдовольнився недбалістю моєю.
Та скоро ти про мене знов почувеш.
Тепер іди, шукай собі пригоди.
(Виходить)

Гектор Ну, будь здоров! Я приберіг би сили,
Коли б тебе я ждав.

Входить Троїл.

Ну що там, брате?

Троїл Аякс Енея взяв. Чи ми ж попустим?
Клянусь полум'яними небесами,
Піду йому на визвіл будь-що-будь.

Я насміюсь ворожій цій судьбі,
Нехай і сам поляжу в боротьбі.
(*Виходить*)

Входять як нийсь грек у пишнім обладунку.

Гектор Стій, грече! Добра буде з тебе здобич.
Мені сподобавсь обладунок твій:
Хоч обіб'ю його, таки добуду.
Не хочеш, бобріку? Тікаєш здуру?
Я все одно твою вполюю шкуру.

Виходять.

СЦЕНА 7

Інша частина бойовища.

Входять Ахілл з мірмідонцями.

Ахілл Гей, мірмідонці, слухайте сюди,
Зважайте, що скажу вам, що пораджу.
Не бийтесь дурно, сили бережіть.
Лише тоді, як Гектора знайду,
Обскочимо його як стій зусібч,—
Тоді рубайте, зброї не жалійте.
За мною всі! Допне свого упертий:
Великий Гектор мусить нині вмерти.

Виходять.

Входять, б'ючись, Менелай і Паріс; за ними — Терсіт.

Терсіт О, зчепились уже, рогнос із рогоробом... Давай,
бугаяко! Давай, собацоро! Гуджга, Парісе! Ану ж, горобчику-двоє-
женцю! Гуджга, Парісе, гуджга!.. Бугай бере гору — бережись
рогів!

Менелай з Парісом виходять.

Входить Маргарелон.

Маргарелон Стій, рабе! Боронись!

Терсіт А ти хто такий?

Маргарелон Маргарелон, Пріамів син нешлюбний.

Терсіт Байстриук, виходить. І я ж собі байстриук і байстриуків люблю: байстриуком родився, байстриуком і вдався; чи розумом чи одвагою — кругом незаконний. Ведміль ведмеда не вкусить, а байстриукам чого б то гризтисся? Бережись, а то бійка нам обом боком вилізе: коли скурвий син б'ється за курву, то спокушає суд. Будь здоров, байстриуче.

(Виходить)

Маргарелон Йди к бісу, боягузе!
(Виходить)

СЦЕНА 8

Інша частина бойовнища.

Входить Гектор.

Гектор Ось так і луснув, як горіх-свистун,
Оддав життя за надто гарну зброю...
Скінчився день, ляга вечірня тінь:
Мій ситий мечу, ляж та відпочинь.
(Скидає шолом, щит і меч, кладе додолу)

Входить Ахілл з мірмідонцями.

Ахілл Глянь, Гекторе, уже сідає сонце,
І назирці іде потворна ніч.
Не зійде ще вечірня зірниця,
А вже, дивись, життя твоє скінчиться.

Гектор Та я ж без зброї, ти, Ахілле, вваж.

Ахілл Рубайте, хлопці, я ж кажу, він наш!

Гектор падає.

Впаде ж тепер і Троя. Гинь, Пергаме!
Вся міць твоя у мене під ногами...
Ну ж, мірмідонці, всі кричіть шосил:
«Убив страшного Гектора Ахілл!»

Чути гасло відбою.

Мірімідонці Троянці теж на відступ засурмили.

Ахілл Крилом дракона ніч всю землю вкрила
І розвела, немов суддя, війська.
Йди спать, мій мечу, маєш, що просив:
Хоч їв і мало, смачно закусив.

(Вкладає меча в піхву)

В'яжіть його коневі до хвоста —
Хай до кінця звершиться правда-мста.

Виходять.

СЦЕНА 9

Інша частина бойовища.

Входять маршем Агамемнон, Аякс, Менелай,
Нестор, Діомед та інші.

За сценою галас.

Агамемнон Що там за галас?

Нестор Тихо, барабани!

Голоси

(голоси із за сцени)

Ахілл! Ахілл! Він Гектора убив.

Діомед Кричать, що Гектора убив Ахілл.

Аякс Якщо це так — даремна похвальба:
Вони великі вояки об'я.

Агамемнон Ну, звільна в путь. Вертатися пора.
Пришліть Ахілла до мого шатра.
Якщо богів це справді рішенець,
То Троя наша, і війни кінець.

Виходять маршем.

СЦЕНА 10

Інша частина бойовища.

Входять Еней, Паріс, Антенор та Деїфоб.

Еней Гей, стіймо тут. За нами перемога.
Хоч ми й голодні — в полі заночуємо.

Входять Троїл.

Троїл Убито Гектора.

Всі Храніть богів!

Троїл Прив'язаний коневі до хвоста,
Волочиться по соромітнім полю...
Насупся, небо, і креси свій гнів!
Боги з престолів, усміхніться Трої!
Як жеде нас гибель, про одне молю —
Хай швидше, швидше станеться руїна!

Еней Троїле, ти засмучуєш все військо.

Троїл Не так мене ти зрозумів. Байдуже
Мені про втечу, страх чи там про смерть.
Я не боюсь загрози ні від людей,
Ні від богів... Та Гектора не стало:
Хто скаже те Пріамові й Гекубі?
Хай той зловісний сич іде до Трої
І оголосить: «Гектора убито».
Ця вість Пріама переверне в камінь,
Дівчат — в джерела, а жінок — в Ніоб,
Юнацтво — в мертві статуї. Коротше,
Стрясне всю Трою... Ну, тепер ходім:
Поліг герой — загибель нам усім.
Стривайте... Ви ж, огидні, підлі шатра,
Що пишнієтеся на полях фрїгійських!
Хай Геліос хоч як устане рано,
З кінця в кінець пройду вас! Ти ж, нікчемо,
Від мене не сховаєшся ніде!
Я гнатиму тебе, як зле сумління,
Що плодить жаховиті змори й мари...
Рушаймо ж без розгубленості в Трою:
Я помстою страждання заспокою.

Еней з троянцями виходять.

Кели Троїл виходить, з другого боку з'являється Пандар.

Пандар Послухай, слухай!

Троїл Геть, звіднику! Судилося тобі
Дожить віка в неслав'ї та ганьбі!
(*Виходить*)

Пандар Це добрі ліки на мій гостець. Ой світе, світе, світе! Отака в тебе шана бідним посередникам! О, свашки й бандури, наймають то вас лепсько, та розплачуються кепсько! Чом послуги наші так люблять, а ремесло наше так ненавидять? Який би тут приклад навести, якого вірша зачитувати?.. Хіба такого:

Як добрий взяток бджілці йде,
Вона зумить, вона гуде;
Та як урветься їй жало,
І спів, і мед — все загуло...

Торгівці живим м'ясом, намотайте це собі на вуса.

Домівники мої, рвачі й пропози,
Пролийте по мені, нещаснім, сльози,
А як незмога, то хоч постогніть —
Усякому ж своє там щось болить.
Брати і сестри, звідництва весь цвіт.
За місяць-два складу я заповіт.
Я б хоч тепер зробив папірчик сей,
Якби не шип вінчестерських гусей...
Ще покручусь, а там, як до вподоби,
Вам одпишу усі мої хвороби.
(*Виходить*)

КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ

Переклад Сесі Танюк

*Король
Французкий*

*Герцог
Флорентійський.*

**ДІЙОВІ
ОСОБИ**

Бертрам, граф Русільйонський.

Лафе, старий вельможа.

Пароль, молодик з Бертрамового кола.

*Кілька молодих французьких дворян, що беруть участь
у флорентійській війні разом з Бертрамом.*

Ключник }
Лаваш, блазень } служать у графині
Паж } Русільйонської.

*Графиня
Русільйонська,* Бертрамова мати.

Гелена, сирота, дочка графининного лікаря.

Вдова Капулетті, флорентійка.

Діана, її дочка.

Віолента }
Маріанна } сусідки й подружки вдови.

*Вельможі з почту короля, французькі і флорентійські офіцери, солдати,
слуги та ін.*

Місце дії — Русільйон, Париж, Флоренція і Марсель.

СЦЕНА I

Русільйон. Зала у замку графині.

Входять Бертрам, графиня Русільйонська, Гелена та Лафе, усі в жалобі.

Графиня Виряджаючи сина, я ніби вдруге ховаю чоловіка.

Бертрам А я, розлучаючись з вами, пані, ніби ще раз оплакую батька. Проте маю коритися волі короля, мого володаря, а відтепер і опікуна.

Лафе Король замінить вам чоловіка, графине; а вам, паничу, батька. Без краю добрий, він неодмінно виявить до вас прихильність: ваша достойність швидше стріне доброту там, де її мало, ніж не знайде там, де її вдосталь.

Графиня Чи є надія, що його величність одужає?

Лафе Король прогнав своїх лікарів, пані, бо марно гаяв час на надію, і скінчив тим, що втратив тим часом і саму надію.

Графиня У цієї славної дівчини був батько,— о, це «Був!»— скільки в ньому жалю!— чие мистецтво майже дорівнювалося величі його душі. Ще трохи— і він зробив би людину безсмертною, а смерті довелось би справляти посиденьки. О, якби він був живий, яким щастям обернулося б це для короля! Я певна— він переміг би хворобу його величності.

Лафе Як його звали, графине?

Графиня То був знаменитий лікар, гідний своєї слави: звали його Жерар Нарбонський.

Лафе Так, то був справжній митець, графине, зовсім недавно король його згадував, захоплювався ним і оплакував його. Якби наука могла змагатися зі смертю, він мавши такі знання, жив би й досі.

Бертрам А яка, шановний пане, у короля хвороба?

Лафе Норця, пане.

Бертрам Я про таке й не чув ніколи.

Лафе Краще б ніхто про неї не чув... То це дочка Жерара Нарбонського?

Графиня Еге ж, його одначка, мій пане, він лишив її на мене. Вона гарно вихована, і я покладаю на неї великі надії. Вона й натурою в батька вдалась, і від того хист її ще більш вартий. Бо коли гарні якості дістаються комусь непутящому, його хвалять із жалем; це чесноти оманливі! Зате її чесноти приваблюють щирістю. Цнотливість — її спадок, добродішність — її заслуга.

Лафе Від ваших похвал, графине, у неї на очах сльози виступили.

Графиня Сльози — саме той настій, у якому найкраще зберігаються похвали дівчатам. Досить їй згадати батька, і глибока журба ту ж мить стирає з її щік рум'янець. Годі, Гелено, візьми себе в руки, а то подумують, що ти виставляєш про людей більше горя, ніж почуваш його про себе.

Гелена Я й справді його виставляю, але я його й відчуваю.

Лафе Скорбота стримана — даннина померлим, але скорбота надмірна — ворог усіх живих.

Графиня Живі, може, тому й доводять скорботу до надміру, щоб умертвити її якнайшвидше.

Лафе Як це розуміти?

Бертрам Пані, я нетерпляче дожидаю вашого напутнього слова.

Графиня Благословляю я тебе, Бертраме!
О сину мій, ти — викапаний батько!
На нього й серцем завжди схожий будь;
Нехай зрівняється твоя звитяга
З шляхетністю походження твого.
Шапуй усіх, та поспіль всім не вір;
Не кривдь нікого. Друзів бережи,
А ворогові миттю дай відчути,
Що рівний ти йому в борні суперник;
Та краще хай не дійде до двобою.
І ще одне: не кидай слів на вітер, —
Хай ліпше докоряють за мовчазність,
Ніж гудять за базікання пuste.
Щедрог тобі небесних! Прощавай!

(До Лафе)

Придворця недосвідченого, пане,
Благаю вас, візьміть під нагляд свій.

Лафе Йому до послуг буде весь мій досвід.
Графиня Час добрий вам! І — боже помагай!
(Виходить)

Бертрам

(до Гелени)

Хай справдиться все, про що лишень ви можете
мріяти! Розраджуйте мою матір, вашу пані, і бе-
режіть її.

Лафе Прощайте, вродливице! Будьте гідні батькової
слави!

Бертрам і Лафе виходять.

Гелена

Ова! Якби ж про це я тільки дбала!
Ні, не за батьком побиваюсь я!
Не плакала я в день його останній
Невтішно так, як плачу я тепер...
Який він був? Уже й не пригадаю.
Лише один в моїй уяві образ,
І це Бертрама образ дорогий!
Поїхав він — і я без нього гину.
Це все одно, що в місяць закохатись,
Який у небі високо пливе,
І мріяти до шлюбу з ним піти;
Він недосяжний, і його промінням
Я можу тільки здалеку втішатись.
Мої жадання — то мої тортури:
Так лань, у лева закохавшись, гине!
Катуючись, я все ж розкошувала,
Бо бачити його могла щоднини
І на скрижальях серця карбувати
Могла в уяві й погляд соколиний,
І брів розгін, і кучері веселі.
Поїхав він — і живиться віднині
Фантазія моя лише минулим...
Там хтось іде? То приятель Бертрамів,
І я люблю його уже за це,
Хоч добре знаю, — він брехун і пройда;
Та до лиця йому усі ці вади, —
Йому і тепло з ними, і приємно,
Тим часом як кошава доброчесність

У хуртовину мерзне голяка.
Так гола істина спішить послугувати
Глупоті, вбраній в пишні шати.

Входить Пароль.

Пароль Помагай вам боже, прекрасна королево!

Гелена І вам, королю!

Пароль Я не король!

Гелена А я не королева.

Пароль Признайтесь: ви щойно думали про дівочу цноту.

Гелена Вгадали. На вигляд ви ніби вояк: дозвольте вас запитати. Мужчина — ворог дівочої незайманості. Як нам від нього захищатися?

Пароль Не підпускайте його близько до себе.

Гелена Але він штурмує нашу фортецю, і хоч би якою мужньою була наша незайманість, вона надто слабка, щоб добре захищатися. Порадьте, як нам відбити атаку.

Пароль Нічого не вийде. Мужчина візьме фортецю в облогу, підкладе куди треба міну і висадить вас у повітря.

Гелена Бережи, боже, нашу незайманість від мін та вибухів! Невже воєнна наука не годна навчити жінок, як їм брати гору над чоловіками?

Пароль Що швидше впаде фортеця незайманості, то швидше чоловік опиниться нагорі. А що раніше чоловік опиниться нагорі, то швидше жінка візьме гору. І не забувайте — відбивши атаку, ви самі лишаєтесь у програвшу. Отже, мудрість природи не в збереженні дівочої цноти; втрата її лише збагачує природу, і якби ніхто не займав дівчат, від них не народжувалися б інші дівчата. Бо що ви є? Матерія, з якої робитимуть інших дівчат. Отже, втративши цноту, можна одержати десять нових, а спробуй її зберегти, і вона кане у безвість. Ні, то надто холодна приятелька, оця ваша незайманість,— геть її, геть!

Гелена І все одно я трохи з нею почекаю, хоча б мені й довелося вмерти незайманою.

Пароль Теж мені скарб! Берегти його — значить іти проти самої природи. Вихваляти дівочу незайманість — все одно що звинувачувати власну матір, а то вже казна-що! Незаймана дівчина все одно що самогубця, бо незайманість сама себе знищує, і таких

ревних цнотливок я б ховав поза церковною огорожею, як самогубців, що чинять замах на саму природу. Незайманість — наче той сир, що породжує хробаків, і вони саму ж її і з'їдять, — вона гине, споживаючи власне твориво. Не кажучи вже про те, що незайманість сварлива, гонориста, ледача і вражена найтяжчим у заповідях гріхом — себелюбством. Якого ж дідька з нею панькатись? Побудьтеся її якнайшвидше — і квит! Геть її, і за десять років у вас буде десять невинних дівчаток, непоганий процентик, хіба ні? Та й основний капітал залишиться, який був. Геть її, геть!

Гелена А як зробити так, щоб нашу честь узяв той, хто їй любий?

Пароль Зараз, хвилинку... Найскладніше, що незайманість мусить покохати того, хто її не любить. До того ж це товар такий, що швидко псується, — що довше його берегти, то менше за нього одержиш. Отже, його слід позбутися, доки на нього є попит і доки він годиться на продаж. Незайманість схожа на стару придворну даму в пишному, але немодному капелюшку, на ті брошки й зубочистки, що їх давно вже ніхто не носить. Мед з роками набирає міцності й смаку, а дівчина в'яне. Перезріла цнота схожа на сушену французьку грушу, — ні вигляду, ні смаку. Колись вона, може, була гарна й смачна, а тепер — зморщена груша, та й по всьому. Що ви з нею робитимете?

Гелена Облишмо про незайманість...
Ваш пан знайде з числа придворних дам
Собі чимало подруг і коханок, —
Матусю, любку, Фенікса, зорю,
Володарку, порадницю, богиню,
Царівну, зрадницю, солодку смерть,
Пиху сумирну і покору горду,
Сердиту згоду і ласкавий розбрат, —
І низку найпроникливіших слів,
Нашептаних безтямними вустами
Брехунчика сліпого Купідона, —
Нехай!.. То ким же стане він? Не знаю...
І все одно, — врятуй його, всевишній,
Бо при дворі зробити з нього можуть
Такого...

Пароль Ну, якого?

Гелена ...Я жадаю
Йому добра. Проте великий жаль...

Пароль Чого вам жаль?

Гелена

Що наші побажання
Не мають плоті. Ми низького роду
І можемо не більше, ніж бажати,
Та й з тим ховатись маєм від усіх.
Не вільно нам за друзями податись
І висловити їм, як на духу,
Усе, що обмірковуем ми потай,—
Невдячна доля горопашних мрій!

Входить п а ж.

Паж Пане Паролю, вас кличе мій господар.
(*Виходить*)

Пароль Прощай, крихітко. Як зможу тебе згадати, не-
одмінно думатиму про тебе при дворі.

Гелена Пане Паролю, ви народились під щедрою зіркою.

Пароль Авжеж, під Марсом.

Гелена Під зіркою війни? Так я й думала!

Пароль Чому?

Гелена Бо війни вас так замордували, що ви просто не
могли народитися деінде, як не під Марсом.

Пароль Так. І він тоді був у зеніті.

Гелена А мені здається, він ховався тоді за обрій.

Пароль Чому?

Гелена Бо й на війні ви раз у раз ховаєтесь від ворога.

Пароль Це ж воєнна хитрість!

Гелена Ну звісно, коли страх радить рятувати власну
шкуру, найкраща хитрість — дременути, куди очі світять. Але по-
єднання відваги з полохливістю — річ надзвичайно гарна, вона
воістину надає крил для лету: такі пташки, як ви, мені по-
добаються.

Пароль Я людина зайнята і не маю часу відповісти тобі
як слід. Але я неодмінно повернусь сюди справжнім придворцем —
отоді вже й спробую тебе просвітити. Звісно, якщо ти до того часу
вилюднієш і захочеш повчитися в такої людини, як я. А ні, то за-
напасть тебе твоя темнота, і ти помреш невдячною; прощай. Ма-
тимеш час -- читай молитви, не матимеш — згадуй друзів; а ще

краще — знайди собі доброго чоловіка й поведься з ним так, як він з тобою. Прощай.

(Виходить)

Гелена Якщо ти годен сам собі допомогти,
Навіщо небеса святі благаєш ти?
Дають свободу дії нам доля і талан,
І тільки той слабкий, хто сам собі не пан.
Жаданням день у день палає плоть моя,
Та подумки лишень дивлюсь на нього я.
Ні! Чую голос я могутньої природи,—
Вона з'єднає нас попри усі знегоди.
Хто ризику не знав і дрижаки ловив,
Той і не жив сповна, а отже, й не любив!
Розважливосте, геть! Та цур йому, до лиха!..
Король... Чи зможу я? Адже він ледве диха...
А-а, годі! В добру путь! Мій рішенець твердий;
Здійсню я будь-що-будь зухвалий замір свій!
(Виходить)

СЦЕНА 2

Париж. Кімната в королівському палаці.

Сурми.

Входить король Французький з паперами в руках і почет.

Король Зчепились флорентійці та сієнці,
Проте ніхто з них не здолав нікого.

1-й вельможа Так, володарю. Всі про це говорять.

Король Правдива вість. Про це й кузен нам пише,
Австрійський цісар, приписавши далі,
Що флорентійці хочуть незабаром
Військової підмоги в нас просити,
І радить їм відмовити у тім.

1-й вельможа Свою любов до вас, державцю, й мудрість
Засвідчив він не раз, і є підстави
Прислухатись до цісарської ради.

Король Хай буде так! Вважайте, флорентійцям
Відмовлено,— іще до їх прохання.

Але підданцям нашим благородним
Ми дозвіл даємо туди податись
І взяти участь у війні тосканській
На будь-чому боці,— хто як хоче.

2-й вельможа То буде гарна школа для юнацтва,—
Для паничів, що подвигами марять
І нидіють...

Король Даруйте... Але хто там?

Входять Бертрам, Лафета Пароль.

1-й вельможа Граф Русільйонський, молодий Бертрам!

Король Ну й схожий же на батька ти, юначе!
Природа зачала тебе з любов'ю,
Без поспіху, вже ж, бач, не помилилась,—
Будь в нього і шляхетністю душі!
Ну що ж, ласкаво прошу до Парижа!

Бертрам Служити ладен вірою і честю!

Король Хотів би я сьогодні бути дужий,
Як був тоді, коли ми, побратавшись,
Уперше їли з ним солдатську кашу...
О, батько твій, лицарством знаменитий,
Навчавсь у найхоробріших звиятців
І знався на военнім ремеслі!
Він був міцний, але до нас обох
Підкралась тишком-нишком люта старість
І підступом нас вибила з сідла.
Мені приємно згадувати, хлопче,
Про батька мужньославного твого,
Меткий він був на розум і дотепний,
Як наші гострослови-юнаки;
Втім, їхні жарти лучать рикошетом
У них самих, бо жартів тих фривольність
Від істинної гідності далека...
Він гордий був, але пихи не відав,
Він був різкий, але не ображав,
Коли ж таке й траплялося — то рівню,
І все одно не з власної вини;
І честь його тоді, як той годинник,
Показувала графові хвилину,
Коли він мав сказати все, що слід,
І стрілка та була над ним всевладна!
Без гонору він ставився до нижчих,

Схиляючи до них свою величність,
І ним вони пишались!.. Подумай,
Який взірець для наших юнаків!
Вони, його з собою порівнявши,
Могли б переконатись вочевидь,
Як їм, синам, далеко до батьків!

Бертрам Володарю! Цей ваш прихильний спогад
Щедріший буде за надгробний напис.
Блідою епітафія здається
У порівнянні з словом короля.

Король Хотів би я лежати поруч нього!..
Він говорив,— його як зараз чую,
Твій батько слів не марнував, а кидав
Як зерна в землю, щоб зійшли мов руна,—
Він говорив: «Нехай не доживу я...» —
Коли ми з ним прощались по вечері,
«Нехай не доживу до того часу,
Коли в лампаді вигорить олива,
Щоб не чадити перед молодими,
Котрі лише поваціями марять,
І модами хизуються повними,
І вмирають швидше, ніж ті моди».
Він так хотів, і я того ж бажаю.
І вже якщо ні меду, ні вошни
У вулик не ношу я,— значить, час
Мені тепер своє звільнити місце.

2-й вельможа Усі підданці люблять вас, королю...
І ті, що вам найменш про це говорять,
Найбільше побивалися б за вами...

Король Давно вже час зректись мені престолу...
Скажіть-но, графе, чи давно помер
Той ескулап, що батька лікував?
Він славний був!

Бертрам Шість місяців тому.

Король Не вмер би він — я спробував би, може...
Та дайте руку. Лікарі мої
До решти вже мене замордували,—
Природа й неміч міряються хай
Поміж собою. Графе, ви віднині
Мені як син...

Бертрам Спасибі вам, королю!
Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 3

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня, ключник та блазень.

Графиня Отже, я слухаю; що ти хотів розповісти мені про Гелену?

Ключник Графине, я хотів би, щоб усі мої зусилля догодити вам було занесено до реєстру моїх давніх заслуг, бо людина, що сама себе хвалить, ображає власну скромність і чорнить свої вчинки.

Графиня А цей шалапут тут нащо? Іди геть. Твое щастя, що я не вірю скаргам на тебе, і то лише тому, що не хочу у все втручатися. Я певна — тобі вистачить розуму замислити будь-яку гидоту і хитрощів, щоб її здійснити.

Блазень Ви знаєте, ваша світлосте, я людина бідна.

Графиня Добре, добре.

Блазень Нічого доброго в тому, що я бідний, нема, ваша світлосте, хоч багатії, кажуть, і потрапляють потім до пекла. Але якби ви мені справді зичили добра, то ми, побравшись з Ізабеллою, якось би вже влаштували своє життя.

Графиня Ти доконче хочеш стати жебраком?

Блазень Я таки справді жебраю вашої допомоги.

Графиня У чому?

Блазень Щодо Ізабелли... Служити — одне, а одержати спадщину — зовсім інше; гадається мені, бог не благословить мене доти, доки я не дам нащадків. Адже, як відомо, діти — благословення боже.

Графиня Скажи мені, що тебе силує до шлюбу?

Блазень Грішна плоть. Вона спокушає мене, а вже коли спокушає сам диявол, хоч розірвись, а йди.

Графиня І все?

Блазень Ні, ласкава папі, є й інші причини, до того ж благочестиві.

Графиня І можна їх знати?

Блазень Я добряче грішив, — як ви, ваша світлосте, і як усі, в кого є плоть. От я й маю одружитись, щоб каятись...

Графиня Каятись у тому, що одружився, а не в гріхах.

Блазень Крім того, у мене нема друзів, пані; а як буду жонатий, вони неодмінно з'являться.

Графиня Такі друзі — то вороги, йолопе!

Блазень Помиляетесь, ваша світлосте, то найщиріші друзі. Бо ці славні хлопці робитимуть за мене те, від чого я втомлюсь. Хто оре замість мене мою нивку, той жаліє моїх коненят, а мені дає змогу зібрати врожай. Я для нього рогоносець, а він для мене наймит. Хто втішає мою жону, той дбає про мою плоть, а хто дбає про мою плоть, той мені найближчий друг. Отже, той, хто цілує мою жінку,— мій найліпший приятель. Якби всі були вдоволені тим, чим вони є насправді, ніхто б не боявся йти до шлюбу. Бо ж і молодий пуританин М'ясоїдль, і старий папіст сер Риббожер, хай там вони собі лаються між собою, коли йдеться про віру,— мають на плечах однакові голови і, отже, можуть стинатися рогами, як усяка інша худоба.

Графиня Чи ти довіку лишишся лихословом і лайливцем?

Блазень Пророком, ваша світлосте. І ось вам правдива пісенька:

Вам розповість про це усяк,—
І багатій, і вбогий:
Кому господь дає жону,
Тому дає і роги.

Графиня Иди геть, соромітнику, ми з тобою потім добалакаємо.

Ключник Вельможна пані, накажіть йому гукнути Гелену, а я вам розповім про неї одну річ.

Графиня Иди й скажи Гелені, що я її кличу.

Блазень

(Співає)

Гелена праведно жила,
Пишаючись красою.
Та через ту її красу
Спалили греки Трою.

То чи не жаль Гелени вам,
Ясновельможні дами?
Таж горопаха цар Пріам
У ній душі не тямив.

Коли на світі є жона,
Яка не дурить мужа,
То з десяти хіба одна,—
Та й та, либонь, недужа.

Графиня Одна з десяти? Ти перебрехав пісеньку, голубе.

Блазень Так, ваше світлосте, але я її поліпшив. Здумайте-но лишень: як там не є, а все-таки на кожних десять жінок — одна честива! Якби господь щороку ошасливллював землю такою мірою, а я був священиком, то ніхто б не почув од мене й півскарги на мою парафію! Одна з десяти! Це вам не жарт! Та якби в нас щоразу, коли з'явиться комета чи станеться землетрус, народжувалась одна честива жінка,— чоловіки ще могли б сподіватися на вигреш у шлюбній лотереї. Бо сьогодні чоловік швидше простягне ноги, ніж витягне щасливий номер.

Графиня Іди вже, йди, пане шалапуте; не забудь про мій наказ.

Блазень О, то дуже важка річ — виконати жіночий наказ і не накоїти при цьому лиха. Цнотливість не пуританка, але шкоди від неї не буде. Вона вбереться поверх чорного підрясника непокірливості у білу ризу смирення. Іду, іду, не забув: ви наказали гукнути Гелену.

(*Виходить*)

Графиня Ну то що:

Ключник Я знаю, вельможна пані, як ви любите свою годованку.

Графиня Так, це правда; батько полишив її на мене, але вона й сама потім заслужила мою прихильність. Гелена варта більшого, ніж дістає, і дістане більше, ніж попросить.

Ключник Ваша світлосте, днями трапилось мені бути до неї ближче, ніж вона того, може, бажала. Гадаючи, що нікого нема, вона розмовляла сама з собою; ручуся вам, вона й гадки не мала, що її можуть почути. І що ж? Виявилось, що вона кохає вашого сина. «Фортуно,— вигукнула вона,— ти не богиня, якщо не можеш поєднати нас лише тому, що ми різного стану! Любове, ти не божество, якщо пануєш лише там, де є рівність! Діано, ти не цариця дівочтва, коли годишся з тим, що твою бідолашну амазонку, полишену тобою напризволяще, взято в полон при першій же сутичці, і ти не спробувала ані відбити її, ані викупити!» В її словах був такий пронизливий розпач, якого я ніколи не бачив у молодих дівчат. Я й подумав, що треба якнайскоріше про все вам розповісти, щоб, бува, чого не сталося.

Графиня І добре зробив; тільки тримай усе в таємниці. З деяких прикмет я й раніше про дещо здогадувалася, проте хотіла знати напевне. Лиши мене саму, і нікому ні слова. Дякую за щирість. А до цієї розмови ми ще повернемось.

Ключник виходить.

Троянді юності бог гострі дав шпильки.
Тривки й дошкульні тих шпильок уколи!
Нуртує юна кров, і той вогонь палкий
Не годен затлумитися ніколи.
Сама природа в цьому нам зразок!
Кохайся, юнь, не бійся помилки!
Робили й ми їх доста в ті роки,
Та не вважали це за помилки!

Входить Гелена.

В очах у неї — відчай і знемога...

Гелена Ви кликали, матусю?
Графиня Так, Гелено,
Тобі я мати, і про це ти знаєш.

Гелена Моя шановна пані ви.
Графиня Ні, мати!
Хіба тобі не мати я? Та що це?
Чому це слово так тебе судомить?
Аж скинулась ти, мов гадюку вздріла!
Що тут страшного? Так, тобі я мати,
Хоч не носила я тебе під серцем;
Та іноді спорідненість буває
За вибором не гірша, ніж по крові,—
І я тебе люблю, як рідна мати...
Та що тобі? Знов слово це, Гелено,
Кров леденить тобі? В твоїх очах я
Спостерегла провісницю негоди,
Барвисту Іріс. Сльози ллеш тому лиш,
Що ти дочка мені?

Гелена Що не дочка я, ні!
Графиня Тобі я мати!
Гелена Пробі, майте жалість;
Я роду незначного і нужденна,—
Граф Русільйон мені не може бути

Гелена Ет, будь-як-будь! Відкриюся. Тож свідчу
Навколішках я перед вами й небом,
Що більш, ніж вас, і майже так, як бога,
Бертрама я люблю.
Я роду чесного, хоч незаможна,—
Така й любов: образити того,
Кого кохаю я, вона не може.
Ніколи я його не домагалась
Ні поглядом докучливим, ні словом.
Заволодіть не прагну ним, допоки
Не заслужу його; заслуги ж тої
Не знаю, як здобути. Я сама
Те добре знаю, що кохаю марно,
Що безнадія лиш мені судилась,
Кохання ллю у решето діряве,
Та повені нічим я не спію.
Як той дикун, молюся я на сонце,
А сонце тільки дивиться згори
На нас, сонцепоклонників своїх,
І байдуже йому. Ласкава пані,
Не відплатіть же за мою любов
Зненавистю, хоч любим одного ми.
Якщо колись кохали ви самі,
Жадаючи до болю, до нестями,—
Порукою ж дівочості та цноти
Вам служать ваші нинішні чесноти,
Невже ж то ви не зглянетесь на ту,
Котрій відомо, що вона все втратить,
Котра плекає лиш одну мету,—
Давати, не чекаючи відплати;
Котра,— чи ж це не дивина, графине,—
Тим солодко живе, від чого гине?

Графиня Скажи мені всю правду: до Парижа
Ти лаштувалась їхати?

Гелена Еге ж.

Графиня Навіщо? Тільки правду!

Гелена Чисту правду,—

Я присягну святими небесами!
Ви знаєте, що батько заповів
Мені чимало рідкісних рецептів,
Як засоби, чия цілюща сила
Стократ переважає їхню славу.
Він винайшов їх сам і наказав

У виняткових випадках вживати.
Є серед них один несхибний засіб
І проти королевої норниці,
Яку король вважа за невігойну.

Графиня Й лишень тому,— скажи мені відверто,—
Ти хочеш до Парижа?

Гелена Мила пані,
Ваш син навів у тім мене на розум,
Інакше-бо — король, Париж та ліки —
І в голову мені б це не зайшло!

Графиня Чи ж добре ти усе обміркувала?
Ану як раптом послуги твоєї
Король не схоче? Він в одному ніби
Із лікарями згодився: що краще
Лишити німцям ту напризволяше.
І хто повірить дівчині невченій,
Коли щонайславетніші світила,
Зневірившись, давно вже склали руки?

Гелена Я певна, що зухвалий задум мій
Зродився під шасливою зорею;
Мої ж передчуття — то запорука
Міцніша, ніж вся батьківська наука.
Отож якби ви, ваше добродійство,
Мене послали спробувати шастя,
То я б життя свого не пожаліла,
Щоб вигоїти нашого державця
У визначену днину і годину!

Графиня Ти віриш в це?

Гелена Так!

Графиня Завтра ж і рушай!
Я почет дам і грошей на дорогу
І друзям при дворі пошлю листи.
Лишившись тут, молитимуся богу,
Щоб допоміг тобі здобутися мети
І виконати свій сміливий план.
Щастя тобі. Я вірю в твій талан!

Виходять.

СЦЕНА 1

Париж. Кімната в королівському палаці.

Входять король Французький у супроводі двох молодих дворян, що вирушають на війну до Флоренції, Бертрам, Пароль та почет. Сурмлять сурми.

Король Прощай, юначе. І не забувай
На полі бою цих воєнних правил.
Прощайте й ви. Якщо мої поради
Ви сприймете обидва так, як слід,
Подвоїться тоді дарунок мій.

1-й дворянин Королю, ми плекаємо надію,
Що вернемось, здобувши перемогу,
І знайдемо вас конче при здоров'ї.

Король Ні, то немислиме, хоч не змирюсь я
З тим, чим мені загрожує нориця.
Щасливої дороги, юнаки!
Вмру чи не вмру,— однак не забувайте,
Що ви — нащадки доблесних французів,
І доведіть Італії, якій
У предківщину Рим лишив занепад,
Що ви прийшли туди не женихатись
Із славою, а взяти з нею шлюб!
Незламні будьте і храбруйте навіть
Тоді, як найхоробріші відступлять,—
І слава не мине вас! Прощайте ж!

2-й дворянин Бажаємо здоров'я вам, королю!

Король І стережіться італійок; кажуть,
Французи їм відмовити не можуть
Ні в чому. То глядіть же, не потрапте
В полон ще до війни!

Двоє дворян Науку вашу
У серці ми, королю, збережем!

Король Прощаймося!..
(До свого почту)

Допоможіть хто-небудь!

Король і почет виходять.

1-й дворянин Як жаль, що ви лишаєтесь, Бертраме!

Пароль То не його вина, друзяко!

2-й дворянин Війна! Похід! Військові сурми!

Пароль Розкіш!
Так-так! Пароль повоював усмак!

Бертрам Мене жаліють! «Молодний!» «Ще рано!»
«Хіба на той рік!» Я на ланцюгу!

Пароль Коли вже, любий, так тобі приспіло,
Без дозволу втечи тоді, та й квит!

Бертрам Еге ж! Я буду тут справляти лежнја,
Чи басувати серед гречних дам,
Прилюблюючи їх, щоб з ними вкупі
Вичовгувать підлогу на балах,
Допоки інші славу розхапають!
Клянуся небесами — утечу!

1-й дворянин Це чесний злочин!

Пароль То вчинить його!

2-й дворянин Я стану вам за спільника! Прощайте!

Бертрам До вас, панове, серцем прикипів я,
І біль розлуки гірший від тортур.

1-й дворянин Прощайте, благородний капітане!

2-й дворянин Прощайте, наш Паролю! Ви герой!

Пароль Ви теж герої, благородні вої!

А шпаги наші — сестри; і отож

Усі ми з благородного металу,

Всі — щире золото!

У полку Спінія знайдете капітана Спурію, у нього
на лівій щоці позначка, слід війни, шрам, зроблений оцією шпагою.
Перекажіть йому, що я живий, і намотайте собі на вуса все, що він
про мене розповідатиме!

2-й дворянин Неодмінно, шляхетний капітане!

Пароль Нехай Марс прийме вас у число своїх улюбленців!

1-й і 2-й дворяни виходять.

Пароль Ну то як? Зважились?

Бертрам Ц-с-с... Король.

Входить король.
Бертрам та Пароль відступають назад.

Пароль Поговоріть з цими паничами трохи приязніше, ви обмежились холодним прощанням, а з ними належить прощатись церемонно, не шкодуючи слів. Адже вони ведуть за собою моду: визначають, як треба ходити, їсти, говорити, і взагалі роблять усе лише за останнім криком моди. А якби й сам сатана був за розпорядника танців, за ним треба йти, не збиваючися з ноги. Доженіть їх і попрошайтесь красномовніше.

Бертрам Іду.

Пароль Хлопці вони непогані, і схоже на те, що невзабарі з них вийдуть добрячі вояки.

Бертрам і Пароль виходять.

Входять Лафе.

Лафе

(стаючи на коліна)
Королю, що присудите мені ви
Й моїм новинам?

Король Підведись з колін,
Ось мій тобі суворий буде присуд.

Лафе

(підводлячись)
Отож стоїть людина тут, яка
Собі прощення викупити встигла.
Жадав би я, королю, щоб і ви
Могли так хутко стати на коліна
І з них підвестись за моїм наказом.

Король Якби ж! Я вашу голову тоді
Здійняв би з пліч і попросив прощення!

Лафе

Ваш постріл мимо цілі. Але ось
У чому річ, наш дорогий королю:
Скажіть, ви уздоровитись хотіли б?

Король Ні.

- Лафе* Не бажа лисиця винограду?
Цей виноград сподобається вам,
Аби лишень дістався він лисиці!
Я щойно бачив ліки чудодійні,
Що навіть камінь здатні оживити.
Від ліків тих і скеля затанцює!
Лише один легкий тих ліків доторк
Піпіна б міг підвести з домовини,
А другий доторк змусив би і Карла
Великого укласти їй сонета.
- Король* Кому це — їй?
- Лафе* Та лікарці ж, королю!
Лише гукніть — і з'явиться до вас!
Ні, присягаю вірою та честю,—
Коли по цій жартливій передмові
Дозволите сказати мені поважно,—
Я говорив з особою такою,
Яку мені й обожнити не сором:
Все викінчене в ній і досконале,—
І стать, і вік, і розум, і краса.
Її прийнять ви згодні, а вже потім
Покепкувати з вашого слуги?
- Король* Добренький мій Лафе! Гаразд! Дозволь
І нам усім побачити це диво,
Щоб захват твій спочутив і король,
І щоб усе минулося шасливо!
- Лафе* Хай буде так! То справді диво з див!
(*Виходить*)
- Король* Ну й небилець він тут нагородив!
Так завжди — нісенітниць наплете,
А як поглянеш — то ні се ні те.
- Входять Лафе з Геленою.
- Лафе* Ідїть сміливо.
- Король* Поспіх твій крилатий!
- Лафе* Ідїть сміливо. Ось його величність.
Відкрийтеся йому в усьому широ.
Ви знітилися, мов змовниці. Але
Король наш отаких вродливих змовниць
Прийма без остороги. Ну а я

Лишаю вас віч-на-віч,— наче звідник,
Крессідин дядько. Майтеся гаразд!
(*Виходить*)

Король До нас у справі ви прийшли, красуне?

Гелена Так, наш ласкавий пане. Батько мій,
Жерар Нарбонський, був славетний лікар.

Король Я знав його.

Гелена Тоді йому осанни
Співать не буду; досить і знаття.
Вмираючи, лишив мені він ліки,
І з-поміж них — один коштовний трунок,
Вінець його цілющого мистецтва,
Він наказав сховати якнайдалі
І берегти, як ока в голові.
Так я й зробила. А тепер, дізнавшись,
Що ви недужі і що батьків трунок
Єдино годен вас порятувати,
Приїхала і пропоную вам
І ліки ці, і послуги свої.

Король Спасибі, люба. Але як я можу
Довіритись тобі в такому ділі,
Коли стонадцять вчених лікарів
Можливе з неможливого здобути
Відмовились? Зневажитьсь мій сан,
Якщо тепер я знахарці довірюсь.
Збагни, дитя, що то було б негоже.
Допомогти нам вже ніщо не може.

Гелена А жаль! Ну що ж — утішусь я одним,—
Що виконала я свій обов'язок.
Дозвольте залишити вас. Але
Не згадуйте мене, королю, зле.

Король Та це було б невдячно, далєбі!
Приречений, я дякую тобі.
Ти хтіла, щоб життя струміла течія,
Але не знаєш ти того, що знаю я.

Гелена А все ж — якщо уже нема надій,
Невже завдасть вам шкоди трунок мій?
Не все й найбільший майстер робить сам:
Він дещо доручає підмайстрам.
Святе письмо нам може підказати —

Господь мовля вустами немовляти.
А з джерела маленького ріка
Нерідко чималенька витіка.
Моря всихають, нидіє краса,
Де вчений люд не вірить в чудеса!
З великих мрій бува нікчемний зиск,
А де зневіра — там звитяги блиск!

Король І слухати не хочу! То мара!..
Не скорнстаюсь я з твого добра,
Хоч вдячний і за намір! В добру путь!

Гелена Отак з порога істину женуть!
Спізнав хто суть не розумом самим,
Не вчинить так, ручусь життям своїм!
Як часто ще небесних сил втручання
Вважаємо ми за людське діяння!
Не ошуканка я і не мара мій трунок!
Візьміть же не мене, а небо на спробунок!
Я вірю у свій хист! Я вилікую вас!

Король Але й завзята ж ти! І за який же час?

Гелена Дасть бог, то перш, ніж колісниця Феба
Удруге перетне безодню неба,
Перш ніж Венера двічі серед хмар
Загасить на світанні свій ліхтар,
І по дванадцять склянок двічі
На кораблі моряк проб'є й відлічить,—
Хвороба щезне з вас сама собою,
А плоть наллється міццю і снагою.

Король І чим ти зможеш поручитись нам?

Гелена В заставу я вам честь і сором свій віддам!
Нехай мене ганьблять, як тих продажних дам,
Що пісеньок брудних чимало є про них;
Хай заплямує світ тоді мое ім'я,
В тортурах хай тоді життя закінчу я!

Король У плоть твою слабку вступив священний дух!
Його потужний гук мені бентежить слух.
І що здоровий глузд вважав за неможливе,
Тепер здається нам можливе і важливе.
Пильнуй свого життя, бо все у ньому єсть:
Юнацтво і краса, сміливість, розум, честь.
Щоб ризикнути цим — спробогу, навмання! —
Потрібен тут відчай — чи рідкісні знання!
О лікарю чудний! Прийму я твоїй бальзам!

Хай нам обом щастить! Та, дівчино, зятям:
Якщо я з того вмру, не жити і тобі,
Отож сама тоді пропишеш смерть собі.

Гелена Як не зцілю я вас за ці два дні,
Хай кат стинає голову мені...
Але якщо я дам вам порятунок,
Який мене чекає віддарунок?

Король Проси.

Гелена Відмов не буде ані в чім?

Король Короною я присягаю в тім.

Гелена Я вилікую вас, королю! І за те
Своєю владою мені в мужі дасте,
Кого скажу. Шануючи корону,
Не зазіхну я на нащадків трону
Французького, владарю мій єдиний,—
На принців із монаршої родини.
Бо тямлю я, що стану я низького,
Проте з васалів ваших я одного
Такого знаю, що честиво може
Зі мною розділити шлюбне ложе.

Король Додержиш слова — ось рука моя:
Твоє бажання виконаю я.
Признач сама тепер усе притьмом:
На тебе покладаюсь я цілком.
Я мав би розпитатися про тебе —
Хто, звідки, як лікуєш,— та не треба:
Хто більше зна — не конче більше вірить,
Лише простак людей знаннями мірить.
Що ж, хай і так — благословенна будь
Без зайвих розпитів. Чи в цьому суть?
Як спевниш все — нагороджу вдостачу:
За добре діло — ділом я віддячу.

Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 2

Русьїйси. Кімната в замку графині.

Входять графиня та блазень.

Графиня А тепер я хочу пересвідчитись, чи добре ти вихований.

Блазень От і побачите, що добре мене годували, та погано манер навчали. Проте й ви ж мене послаєте не бозна-куди, а лише до королівського двору.

Графиня До королівського двору! Якого ж тобі ще треба місця, коли ти гордуєш навіть королівськими покоями? Лише до королівського двору!

Блазень Справді, вельможна пані, кому бог дав гарні манери, той житиме при дворі, як у батька за пазухою. Але як уже хто не вміє шарконути ніжною, з вивертом скинути капелюха, послати рукою цілунок, а надто — тримати язика на припоні, той лишиться і без рук, і без ніг, і без язика, та ще й капелюха не буде на що вчепити! Одне слово, заськи йому жить при дворі. Мене ж на козі не об'їдеш, я наготував собі слівце, придатне для будь-якого випадку!

Графиня Так-таки й для будь-якого?

Блазень Авжеж! Моя відповідь — наче крісло в цирульні: підходить до кожної гепи — кощавої, опасистої чи плескатої, — зручно всім.

Графиня І що ж, твоя відповідь годиться кожному?

Блазень Годиться — як грошки адвокатів, як пранці — шльондрі в шовках, як очеретяна обручка — для шлюбу, як млинці — на масницю, як хвацький танець — на травневому святі, як дірка — для гвіздка, як роги — рогоносцеві, як сварлива дурепа — розбишачі, як губам ченця — вустонька схимниці, як пирогови — на́чинка.

Графиня І твоя відповідь така ж дотепна?

Блазень Так, я влучно відповім кожному, — від герцога до простого стражника.

Графиня Якщо твоя відповідь обійма заразом усе, вона, певно ж, має бути чималенька розміром?

Блазень Анітрохи. І, як на вчений погляд, вона нікого ні до чого не зобов'язує. Зараз ви її матимете. Спитайте мене, приміром: «Ви придворець?» Вам буде корисно почути, що́ я відповім.

Графиня Ця гра нагадує мені мою молодість. Проте, поставивши тобі це запитання, я навряд чи порозумнішаю від твоєї відповіді. «Скажіть, ясновельможний пане, ви придворець?»

Блазень «Ах, боже мій, пане!» І все. Простіше простого. Ще, ще, ставте хоч сотню таких запитань.

Графиня «Пане, я ваша приятелька і люблю вас...»

Блазень «Ах, боже мій, пане!..» Далі, далі, не шкодуйте мене.

Графиня «Не знаю, пане, ви, мабуть, не їстимете такої простої їжі?»

Блазень «Ах, боже мій, пане!..» Що це за питання, ставте важчі, не церемоньтесь!

Графиня «Пішла чутка, що вас недавно відшмагали, пане?..»

Блазень «Ах, боже мій, пане!» Ще, ще, не шкодуйте мене!

Графиня Отже, коли тебе перішать дубцем по голому тілу, ти теж кричиш: «Ах, боже мій, пане!» і потім — «Ще, ще, не шкодуйте мене?» Справді, твоє «Ах, боже мій, пане!» буде дуже до речі, коли тебе шмагатимуть; чудова відповідь дубцеві, що гулятиме по твоїй спині!

Блазень Уперше в житті вскочив у тарапату зі своїм «Ах, боже мій, пане!». Бачу тепер, що й добряча річ може служити довго, але не довіку.

Графиня Поводжусь я з тобою надто гречно,
Гайнуючи на теревені час.

Блазень «Ах, боже мій, пане!» Бачите? Доречно!

Графиня Доволі. Передай листа Гелені,
Нехай мені відразу ж відповідь.
Вітай рідню мою і мого сина.
Не дуже...

Блазень Не дуже упадати перед ними?

Графиня Не дуже складне в тебе доручення, от що я кажу,
зрозумів?

Блазень Ще й як! Я, ваша світлосте, чкурну звідси так,
що й ніг своїх не вчую!

Графиня І зразу ж повертайся!

Розходяться в різні боки.

Париж. Кімната в королівському палаці.

Входять Лафе та Пароль.

Лафе Кажуть, чудес тепер не буває! І ось ми порозводили собі філософів, щоб вони обертали нам усе надприродне й загадкове на звичайне й буденне! А через них і ми часто-густо вважаємо за дурницю справді жахливе, замикаємося в шкаралупі гаданих знань, замість того щоб відчутти страх перед невідомим. Ні, це таки найдивовижніший вірєць чуда, явленого нам у нинішні часи!

Пароль Справді.

Лафе Від нього відмовились найвидатніші лікарі...

Пароль Я й кажу: послідовники і Галена, і Парацельса...

Лафе ...найученіші світила медицини...

Пароль Авжеж!

Лафе Визнавши його за безнадійно хворого...

Пароль Саме так я й кажу!

Лафе ...якому вже нічим не зарадиш...

Пароль От-от-от! І якого засуджено...

Лафе На минуше життя й на неминучу смерть!

Пароль Саме так, ви влучно висловились, я теж хотів так сказати!

Лафе Закладаюся, такого ще світ не бачив!

Пароль Справді! Про це навіть, якщо хочете, в одній комедії говорилося... Яка її назва?..

Лафе «Прояв небесної сили в людському діянні».

Пароль О! Саме так я й хотів сказати, саме так!

Лафе Одужавши, наш старий вибрикує, наче той дельфін на хвилях, я, звичайно, з цілковитою повагою...

Пароль Дивовижа! Нема чого й розводитися — дивовижа та й годі! І лише безбожник не погодиться, що тут знати...

Лафе ...руку всевишнього...

Пароль Мої слова!

Лафе ...яка, обравши своїм зряддям слабку плоть...

Пароль ...появила величезну, просто надприродну могутність і не тільки уздоровила нашого короля, а й розбудила в нас...

Лафе ...почуття вдячності.

Пароль Саме так я й хотів сказати. Чудові слова. Та ось і король.

Входять король, Гелена та почет.

Лафе «Lustick!»* — як сказали б голландці. Даю тепер слово честі ходити коло дівчат доти, доки в мене не випаде останній зуб!.. А король міг би тепер пройтися з нею під ручку, як взятий танцюриста.

Пароль Щоб ти скиє! Це ж Гелена!

Лафе Бог свідок, вона!

Король Іди й поклич до нас усіх придворців!

Один з почту виходить.

Сідай отут, моя ти рятівнице!
Хай ця рука, якій ти повернула
Чуття та міць, тобі потвердить вдруге:
Одержиж свій обіцяний дарунок
Відразу ж, як його покажеш нам.

Входить гурт молодих дворян, серед них Бертрам.

Ти бачиш цих достойних юнаків?
Вони твої. Я їхній опікун.
Вони вельможні всі, але дарма:
У тебе вибір є, у них — нема.

Гелена Хай вибере достойних наречених
Кохання ваше. Та одному з вас
Сама тепер я суджену призначу.

Лафе Віддав би я гнідого з обладунком,
Щоб, як вони, і зуби мати всі,
І бороду куценьку.

Король Подивися:
Всі, як один, вони високі родом.

* Сильний, здоровий! (Голланд.)

- Гелена* Панове!
Бог дав, і я зцілила короля.
- Усі дворяни* За тебе хвалим господа ми всі.
- Гелена* Ви знаєте, я дівчина проста,
Єдиний скарб мій — то дівоча цнота,
Король звелів, і я почну. Та шоки,
Заллявшись кармазиною, шепочуть:
«Того ми паленієм, що тобі
Самій належить вибрати мужа!
А як відкинеться обранець твій?
Покриємося блідістю навіки».
- Король* Котрий її зречеться, знає хай,
Мою любов він втратить. Вибирай!
- Гелена* Прощай, Діано! Йду я в інший храм
Мені Кохання богом буде там!
(До 1-го дворянина)
Чи вислухали б ви мое прохання?
- 1-й дворянин* І вволив би його, мое кохання!
- Гелена* Я щиро-щиро вдячна вам, юначе,
Але за вами зараз інша плаче.
- Лафе* Бідолаха! Опинитись на його місці — все одно що
поставити на кін життя і програти його в кості!
- Гелена*
(До 2-го дворянина)
Ваш погляд гордовитий розповів
Усе мені промовисто без слів.
Стократ за мене кращої, паничу,
Дай вам господь, і я того ж вам зичу.
- 2-й дворянин* Де вже знайти?
- Гелена* Любов — всьому оплот,
І щастя ви спізнаєте от-от.
- Лафе* Як, усі їй відмовляють? Якби це мої сини, я б їх
відшмагав або послав би до неситого турчина, хай би їх там обер-
нули на евнухів!
- Гелена*
(до 3-го дворянина)
Я не прошу і вашої руки,
Бо це вам кривдно. Знаю — залюбки
Невдовзі поведете ви до шлюбу
Свою єдину і давно вам люблю.

Лафе Ну й хлопці — жоден її не взяв! У кожного з них у грудях крижина замість серця! Мабуть, вони виплодки товстошкірих англійців, — французи б таких не спородили!

Гелена

(до 4-го дворянина)

А ви, даруйте, зовсім ще дитина,
Вам рано бути батьком мого сина!

4-й дворянин О, ви мене не знаєте, красуне!

Лафе Знайшовсь-таки один кетяг! Видно, що твій батько знав смак у вині! А втім, я добре знаю, що ти осел. І це така ж правда, як і те, що мені давно не шістнадцять!

Гелена

(до Бертрама)

Що я беру тебе, сказати я не смію.
Але себе і все, чим володію,
Я віддаю тобі. Бери і володій.
Королю, ось він! Ось коханий мій!

Король Ну що ж, Бертраме! Це твоя жона!

Бертрам Моя жона? В ділах таких, королю,
Я краще покладусь на власну волю.

Король Гелені я завдячую життям!

Бертрам Але чому побратись конче нам?

Король Життям своїм завдячую я їй!

Бертрам Завдячуєте ви — чого ж то мушу я
Спуститися, скажіть, до шлюбу з нею?
Її я знаю. Лікарева донька,
Вона росла у нашому маєтку!
За що ж мене ви — з нею! — під вінець?
Яка ганьба! Ні, краще вже неласка!

Король Впослідуєш її ти за низьке звання?
Її підвищу я! Чи ж то не дивина,
Що стільки перепон кладе між нами кров?
Але змішаймо кров шляхетську і просту
В одному дзбанку — їх не розрізниш:
Один у них теплець, і колір, і вага.
Все гідне в ній хвали, а ти гордуєш нею,
Бо не блакитна кров, мовляв, у ній тече?
Цінуєш ти не суть, а титули поважні,
Господь тобі суддя, але ти робиш зле!
Як чинить хто добро, забудьмо про чини!

Вшляхетное його добро, що він вчинив!
Що довгі титули, відзнаки й ордени?
Як часто вбогість душ приховують вони!
Не титул — знак чеснот, а розум і душа,
Найперш вони дають підлоті відкоша!
По вінця в ній приваб — і талану, і вроди,
І в цьому честь її, і в цьому — дар природи.
Бо найвірніша честь виходить з наших дій:
Не предківщина нам, а ми слугуймо їй!
Та й слово «честь» — мов раб, що осквернив олтар.
Сфальшований трофей на цвинтарі почвар!
Надгробок, що на нім — ні квіточки, ні брості,
А в безвісті під ним стлівають чесні кості...
Шкода! Якби тобі сподобалась вона,
Все інше б я їй дав. Бо інше все — мана.
Свій посаг — честь — вона явила нам,
А почесні й багатство я їй дам!

Бертрам Її я не кохаю і не хочу!

Король Твій власний вибір — лиш тобі на шкоду.

Гелена Королю, ви здорові — й я щаслива,
А інше все облишмо.

Король

Ні, зажди!

Він честь мою зневажив! Захистить
Нас від безчестя королівська влада!
Бери її! Гордій та упертюх,
Не гідний ти такого подарунку,
Бо, знехтувавши всі її заслуги,
Ти втратив і прихильність короля.
Хіба не розумієш ти, що, ставши
На шальку терезів її легеньку,
Тебе ми переважимо? Затям,
Що честь твоя зростатиме лиш там,
Де честь твою посіє наша честь!
Собі на благо погамауй лукаву
Гординю і скорися нашій волі,
Як вимага обов'язок від тебе
І наша влада. А як ні, навік
Позбавлю я тебе своєї ласки,
І головою бийсь тоді у мур
Юнацького безпуття й темноти!
І справедлива наша помста всюди
Тебе знайде й нещадно покарає;
Обдумай все як слід і вибирай.

Бертрам Королю милостивий! Я скоряюсь.
Обміркувавши все гаразд, я бачу,
Що ваша найласкавіша величність
Нас любить і бажає нам добра.
І та, кого з погордою вважав я
Тут за нерівню,— з ласки короля
Стає тепер така ж ясна й вельможна,
Як будь-яка природжена дворянка.

Король Дай руку їй і нареди жоною,
І вір,— Геленин посаг перекриє
Твоє багатство.

Бертрам Ось моя рука.

Король Нехай фортуна й королівська милість
Благословить ваш шлюб! Сьогодні ж ми
Увечері відбудемо вінчання,
А пишну учту ми влаштуєм згодом,
По тому вже, як родичі зберуться.
Свою любов мені ти доведеш,
Гелену покохавши без пені.
А ні — то станеш ворогом мені.

Всі, крім Лафе та Пароля, виходять.

Лафе Можна тебе на кілька слів?

Пароль До ваших послуг, пане.

Лафе Твій господар, себто твій пан, добре зробив, що
покинув опиратись.

Пароль Покинув опиратись? Мій пан? Мій господар?

Лафе Так. Хіба ми говоримо різними мовами?

Пароль Не знаю. Ваша мова якась надто брутальна, тут
усього й не втямиш, не проливши крові. Мій господар!

Лафе Можна подумати, що ти рівня графові Русіль-
йонському!

Пароль Рівня! Не тільки йому, а й будь-якому іншому
графові, усім графам, кожному, хто має себе за людину.

Лафе За людину графа. А графські люди — зовсім
з іншого тіста.

Пароль Ваше щастя, що ви надто старий. А то б вам сьо-
годні дісталось.

Лафе Скажу тобі, голубе, що я — чоловік у такій зрілості, до якої тобі й у старості не дожити.

Пароль Не смію зробити того, що мені ох як хотілось би зробити!

Лафе Двічі розділивши з тобою вечерю, я вважав тебе за розумного хлопця; твої розповіді про мандри ще можна було терпіти. Але всі оті шарфи, що ними ти пообвішувався, як вимпелами, упевнили мене в тому, що ти корабель без вантажу. Тепер я тебе розкусив — не шкода й виплюнути. Такий товар, як ти, спускають за дешевину, але ти й того не вартий.

Пароль Якби не переваги вашого похилого віку...

Лафе Не заходь надто далеко у своєму гніві, бо педовго й на халепу нарватися. А тоді вже зглянься, господи, на бідаху... Прощавай, мое гратчасте віконечко, я тебе не відчиню, бо й так бачу все наскрізь. Подай мені руку.

Пароль Пане мій, ви страшенно образили мене.

Лафе Так, і з превеликим задоволенням, бо ти це заробив.

Пароль Аж ніяк не заробив, пане.

Лафе Повір мені, заробив усе, що одержав, до останньої краплі, і я не хочу тебе обкрадати.

Пароль Ну що ж, надалі буду розумніший.

Лафе То поспіши з цим, бо тебе весь час пориває зовсім в інший бік. Якщо тебе колись зв'яжуть оцією твоєю биндою і дадуть прочуханки, ти зрозумієш, чи варто пишатися своїми путами. Мабуть, слід подовжити з тобою знайомство, щоб, як з'ясується, що в тебе всередині вітер свистить, я міг сказати, що ти за один.

Пароль Пане, ваші образи просто нестерпні!

Лафе Я волів би, щоб вони були тобі муками пекла і щоб я міг довіку тішитися з тебе! Бо для чоловічої потіхи, як ти слушно зауважив, я вже застарій.

(Виходить)

Пароль Дарма, ти маєш сина, він мені за цю ганьбу заплатить, наршиве панисько, стара помийнице! Доведеться потерпіти. Павської пельки не заткнеш... Клянусь життям, при нагоді я його відлупцюю, хай би він був хоч у двічі і трічі вельможка! Ста-

рість його пошаную не більше, ніж... Ох я йому дам!.. От тільки б зустріти його знову!

Входить Лафе.

Лафе Так ось, голубе: твій пан і господар одружився. Маєш новину — у тебе нова господиня.

Пароль Уклінно прошу вашу ясновельможність триматися в певних межах: граф мені не господар, а покровитель, і служу я лише тому, хто там, угорі.

Лафе Ти про господа бога?

Пароль Так.

Лафе Гаспидові ти служиш, а не господові, диявол твій господар! Нащо ти начепив оці стрічки на рукави? Хочеш зробити з них штани? Хіба інші слуги так ходять? Тоді вже й нижню частину тіла вчепи туди, де в тебе ніс. Клянусь честю, якби я був молодший хоч на дві години, то дав би тобі добрячого прочухана. Далєбі, ти — наша спільна ганьба, і кожному слід би докласти до тебе рук. Йй-богу, ти ніби й створений для того, щоб люди кидались на тебе з кулаками.

Пароль Я не заслужив такого, ваша вельможносте.

Лафе Хіба? А згадай-но, як тобі нам'яли чуба в Італії, коли ти там щось поцупив? Хіба ти чесний мандрівець? Волоцюга — ось ти хто! І поводишся із значними й порядними людьми куди нахабніше, ніж це дозволяють тобі походження та заслуги. На тебе не варто витрачати зайвого слова, хіба що назвати поганню. Прощай!

(Виходить)

Пароль Добре, дуже добре... Так-так... Добре, дуже добре... поки що промовчу...

Входить Бертрам.

Бертрам Усе пропало! Каторга навіки!

Пароль Що сталось, серденько?

Бертрам Хоч присягавсь я перед вівтарем,
Та ложа з нею я не розділю.

Пароль Та що ти, серденько!

Бертрам Ох, оженили! Краще на війну,
В Тоскану, ніж лягти до неї в ліжко.

- Пароль* Ця Франція — собача халабуда,
І нас не варта. Гайда на війну!
- Бертрам* Ось лист від матері. Погляньмо, що там.
- Пароль* Облиш! Як на війну, то й на війну!
Той честь свою тримає у кривці,
Хто з жіночкою бавиться удома,
Лишаючи в її палких обіймах
Ту силу чоловічу, із якою
Запевне б він подужав загнuzдати
І жеребця самого Марса! В путь!
Бо Франція — то стайня, ми в ній — шкапи,
Доволі ж! На війну!
- Бертрам* Гаразд, Паролю!
Гелену я до матері відправлю,
Признавшись їй листом, що осоружна
Мені ця жінка — втік від неї я!
І королю я напишу усе,
Про що увіч не зважився сказати.
А на його весільний подарунок
Куплю собі коня та обладунок
І — до Італії, де шана смілим!
Так, грець із ним! Бо ліпше вже війна,
Ніж дім гидкий і жінка навісна!
- Пароль* Ти певен, що надовго запал твій?
- Бертрам* Ходімо та порадьмося як слід.
А завтра й рушимо. Нам — воювання,
Гелені ж — сльози та гірке заслання.
- Пароль* Ну, покотився м'ячик! Ач, як скачел!
Як оженився, то й пропав, юначе.
Геть вражу жінку — вдома хай сидить!
Образив нас король!.. Що вдієш?.. Цить...

Виходять.

СЦЕНА 4

Париж. Королівський палац.

Входять Гелена та блазень.

Гелена Матінка шле мені найніжніші вітання: як вона себе почуває?

Блазень Недобре. Себто вона здорова й весела, та їй недобре. Хвалити бога, все гаразд, ніби й нічого не бракує. Та їй недобре.

Гелена Здорова? Що ж її мучить, як їй так недобре?

Блазень Щиро кажучи, їй було б і зовсім добре, якби не дві речі.

Гелена Які це дві речі?

Блазень Перше — те, що вона не на небі,— бодай швидше послав її туди господь! Друге — те, що вона на землі,— бодай швидше забрав її відсіля господь!

Входять Пароль.

Пароль Хай благословить вас небо, моя щаслива пані!

Гелена Хотіла б я сподіватися, що ви зичите мені щастя щиро.

Пароль Я молився, щоб ви його здобули, а тепер молитимусь, щоб ви його не втратили. А, і ти тут, халамиднику? Що поробляє стара графиня?

Блазень Якби вам її зморшки, а мені її гроші, вона поробляла б те, про що ви кажете.

Пароль Але ж я нічого такого не сказав!

Блазень У цьому й полягає ваша мудрість, бо язик наш — то наш ворог, а ще більше — ворог наших господарів. Нічого не казати, нічого не робити, нічого не знати й нічого не мати — найважливіші з ваших чеснот, що в сумі рівні нулеві.

Пароль Геть від мене, шелихвосте!

Блазень Вам слід би сказати, пане: «Перед шелихвостом ти сам шелихвіст», себто: «Переді мною ти шелихвіст». Оце була б щира правда.

Пароль Забирайся звідси, дотепний дурню, я тебе вже розпізнав.

Блазень По собі, пане, чи хто поміг? Такі порівняння вам на користь, ви ще не одного дурня побачите в самому собі, ото буде сміху!

Пароль Ну й пройда! І вгодований ти добре!
Ласкава пані, по вечері пан
Негайно від'їздить в поважній справі.
Він визнає вимоги та права
Кохання, що належать вам законно,
Та виконання їх він відкладає,
Як бачите, на потім. Що ж, солодку
Свою повабу має й одволока:
Від витримки п'янке вино любові
Лише зміцніє. Б'юся об заклад,—
Стократ солодшим буде раювання!

Гелена Чого він ще бажає?

Пароль Щоб з королем ви
Мершій прощались і від'їзд раптовий
Взяли на себе. Просить він одмовки
Для того підшукати.

Гелена Ну, а далі.

Пароль Одержавши монарший дозвіл, ви
Чекатимете наших розпоряджень.

Гелена Скажіть йому — я виконаю все.

Пароль От і гаразд. Ту ж мить переповім.

Гелена Ласкаво прошу вас!

Пароль виходить.

Що ж, дурню мій? Ходім!

Виходять.

СЦЕНА 5

Париж. Королівський палац.

Входять Лафе та Бертрам.

Лафе І що ж, ваша вельможність вважає його за доброго вояка?

Бертрам Вважаю, мій пане. Він довів це на ділі.

Лафе Він сам вам про це розповів?

Бертрам Ні, я маю й інші джерела, цілком певні.

Лафе Отже, компас мого судження показує хибний напрям; я мав цього орла за мокру курку.

Бертрам Запевняю вас, пане, він дуже вчений і не менший сміливець.

Лафе Отже, я завинив перед його вченістю й образив його сміливість. Душа моя в небезпеці, бо я не почуваю в серці бажання той гріх спокутувати... А ось і він; замирить нас, мені кортить заприятелювати з ним.

Входить Пароль.

Пароль
(до Бертрама)
Усе гаразд, пане.

Лафе Дозвольте поцікавитись, пане, хто скроїв це опудало?

Пароль Перепрошую...

Лафе А-а, я його знаю. Чудово шиє, гарний кравець!

Бертрам
(стиха до Пароля)
Вона пішла до короля?

Пароль
(стиха до Бертрама)
Пішла.

Бертрам

(стиха до Пароля)
І їде ввечері?

Пароль

(стиха до Бертрама)
Як ви сказали.

Бертрам

(стиха до Пароля)
Листи, шкатула, гроші, звісно, й коні,—
Усе готове. Ідьмо! Шлюбна ніч
Скінчиться, так і не почавшись навіть!

Лафе Бувалого мандрівця не завадить послухати після обіду, але той, хто, сказавши три слова, тричі вам збреше й розповідь одну правдиву історійку лише для того, щоб збути вам тисячу заялужених побрехеньок, заслуговує, щоб його один раз вислухали, а тричі налупцювали. Хай бог вас від нього боронить, капітане!

Бертрам Між його вельможністю і тобою пробігла чорна кішка?

Пароль Не знаю, за що я вскочив у неласку у цього пана.

Лафе Ви добре в неї вскочили — разом з ботфортами і острогами, весь, як є,— наче той блазень у діжу з тістом, і ліпше було б вискочити звідти якнайшвидше, а то вас розпитуватимуть, як ви туди потрапили.

Бертрам У всякому разі, пане, ви помиляєтесь, думаючи про нього так.

Лафе І думатиму далі, хоч би й застукав його за молитвою. Прощайте, графе, і вірте мені — то порожній горіх, без зерна. Бачите, вичепурився, як папуга — ото й уся його сутність. Не покладайтесь на нього в скрутну хвилину. Мені таких доводилося стрічати, я їхню породу знаю. Прощай і ти, я сказав про тебе краще, ніж ти заслуговуєш чи можеш колись заслужити, але ж треба платити добром за зло.

(*Виходить*)

Пароль Не пан, а якийсь дурноляп, їй-богу.

Бертрам Мабуть, що так.

Пароль Хіба ви його не знаєте?

Бертрам Я знаю, що людина він порядна...
Принаймні кажуть... Ось і мій ланцюг.

Входить Гелена.

Гелена Я з королем розмову мала, пане,
І дозвіл він дає на мій від'їзд,
Але хотів би сам на сам із вами
Зустрітись він.

Бертрам Наказові скорюся.
Гелено, не дивуйтесь. Розумію,
Що суперечить шлюбному звичаю
Мій рішенець. І вражений я сам.
Та справа ця нагальна, і вона
Спонукує мене просити вас
Від'їхати додому якнайшвидше.
І хоч би здогад вас який палив,—
Причини не допитуйтеся у мене;
Вона значніша, ніж здається спершу.
Ось лист до матері.

(Дає їй листа)

На кілька днів
Ми з вами розлучаємося, любя,—
Розумницею будьте. На все добре.

Гелена Я обіцяю бути вам тепер
Слугинею, покірною в усьому.

Бертрам Ну годі-бо...

Гелена І прагнутому я
Доповнити слухняністю, мій пане,
Своє низьке походження, щоб стати
Могла я справді гідною блаженства.

Бертрам Облишмо. Я спішу. Прощайте, пані.
І ви мершій додому поспішіть.

Гелена Даруйте, пане.

Бертрам Ще якесь прохання?

Гелена Не варта я того, чим володію,
Своїм мені назвать його незмога.
Мое — але зі мною у незгоді,
Украла б я, як полохливий злодій,
Те, що закон мені у власність дав.

Бертрам Що просите ви?

Гелена Дешицю... Чи й менше.
Хотіла б я... Ні, не скажу... Але...

Лише чужі та вороги, мій любий,
Прощаються без поцілунку... Може...

Бертрам Застоялися коні! Не баріться!

Гелена Наказу вашого я не порушу, пане...

Бертрам Гукніть людей! Прощайте!

Гелена виходить.

Ідь додому,

Куди ніколи я не повернусь!

Вже краще вмерти на війні від ран

Під брязкання мечів, під барабан!

Рушаймо швидше!

Пароль

Молодець! Coraggio! *

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Флоренція. Кімната в палаці герцога.

Сурми. Входять герцог Флорентійський з поштою, двоє французьких дворян та солдати.

Герцог Оце і є причина головна
Війни, що вже зажерла стільки крові
І жадібно чекає жертв нових.

1-й дворянин Я з вами згоден. Гнів ваш — справедливий,
А в них — нема ні сорому, ні честі.

* Сміливіше! (Іт.)

- Герцог* Отож я і дивуюся, панове,
Що мій кузен, король Французький, серце
Перед моїми просьбами замкнув!
- 2-й дворянин* Признаюся вам, ясновельможний пане,
У справах урядових я невіглас,
І здогади у мене помилкові;
У вищі політичні міркування
Мене ніхто не втаємничив, отже,
Боюся я вам сказати щось не так...
- Герцог* Що ж, він король, і робить так, як хоче.
- 2-й дворянин* Та певен я, що молоді французи,
Яким уже набридла бездіяльність,
Невзаводи сюди усі примчать!
- Герцог* Ласкаво прошу всіх до нас; усім
Я обіцяю почесні та славу.
Узавтра бій. Кривава буде січ.
Не стане багатьох в цю грізну ніч.
Полеглих ви заступите. До завтра!
- Сурми. Всі виходять.

СЦЕНА 2

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня та блазень.

Графиня Усе вийшло на моє, але чому воли не приїхали разом?

Блазень Щиро кажучи, я вважаю нашого панича за меланхоліка.

Графиня З якої ж це причини, скажи, будь ласка?

Блазень Аякже! Погляне на свої черевики і насвистує пісеньку! Підправить комір і насвистує. Розпитує і насвистує, длубається в зубах і теж насвистує. Знав я одного такого свистуна, тепер у нього вітер свистить у кишенях: просвистав батьків маєток.

Графиня Погляньмо, що він пише і чи хутко повернеться.

(Розпечатує листа)

Блазень А в мене тепер уже серце не лежить до Ізабелли,— відколи я побував при дворі. Що наша солоня тріска і сільські Ізабелли супроти придворної тріски та їхніх Ізабелл? Тепер у мого Купідона не всі дома; я починаю любити, як старий скупердяй любить гроші — в руках тримає, а в діло не пускає.

Графиня Ох, що це?

Блазень Те, що бачите.
(*Виходить*)

Графиня
(*читає*)

«Відпроваджую до вас вашу невістку. Вона врятувала короля й занапастила мене. Я звінчався з нею, та шлюбного ложа не розділив і присягнув, що це «не» буде вічне. До вас дійде чутка, що я покинув Францію,— хочу, щоб ви дізнались про це зараз від мене самого. Якщо в світі знайдеться досить місця, оминатиму рідну домівку десятою дорогою. Вітаю вас із належною шанобою,— Ваш бідолашний син

Бертрам»

Що ж ти накоїв, хлопче необачний!
Утік від милостивого монарха
І наразився на його неласку,
Бо дівчину зневажив! І яку!
Такою не погребував би навіть
Сам імператор!

Входить блазень.

Блазень Погані вісті, ваша вельможносте. Вони прибули сюди під конвоем, а з ними й наша молода пані.

Графиня Що сталось?

Блазень Але вісті почасти й утішні; вашого сина вб'ють не так швидко, як я думав.

Графиня Вб'ють?

Блазень Я кажу — тепер уже не вб'ють, якщо він весь час тікатиме, а я чув, він так уже зробив. Головне — триматись на безпечній відстані. Інакше неодмінно або убуде людей, або прибуде дітей. Та ці добродії й самі йдуть сюди. Від них ви дізнаєтесь більше. А я чув лише одне: син ваш утік.

(*Виходить*)

Входить Гелена в супроводі двох офіцерів.

1-й офіцер Чолом вам, пані графине.
Гелена Він зник, о пані! Втік! Всьому кінець!

2-й офіцер Не слід так говорити.

Графиня Май терпіння.

Ми раді бачити вас тут, панове.
Зазнала я і радості, і горя
Чимало у житті, та сліз рясних
Я не лила. То де ж, скажіть, мій син?

2-й офіцер Вступив до війська герцога він, пані,
До Флорентійського. Його ми стріли
На півдорозі. Закінчивши справи,
До війська ми повернемося теж.

Гелена Прочитайте цього листа, матінко: він робить з мене жebraчку!

(Читає)

«Коли ти заволодієш моїм перснем, якого я ніколи не знімаю з пальця, і покажеш мені дитину, яку зачала від мене,— тоді лише зможеш назвати мене своїм чоловіком. Але мое тоді означає ніколи...» Страшний присуд!

Графиня Ви привезли цього листа, панове?

1-й офіцер На жаль! Бо, як узнали зміст його,
Шкодуємо, що згодились на це.

Графиня Не побивайсь, візьми себе у руки,
Бо, захопивши всю журбу собі,
Мене ти позбавляєш половини.
Він був мені за сина, але я
Викреслю тепер його із серця;
Віднині ти дитя моє єдине!..
Отож він до Флоренції поїхав?

2-й офіцер Так, так, поїхав.

Графиня Щоб солдатом стати?

2-й офіцер Принаймні намір був такий у нього,
І певен я, що герцог Флорентійський
Йому належні почесті складе.

Графиня Як швидко ви вертаєте туди?

1-й офіцер Полетимо, немовбито на крилах.

Гелена

(читає)

«У Франції ніщо мені не любе,
Допоки є у мене там дружина!...»

- Графиня* Він написав так?
- Гелена* Написав, матусю!
- 1-й офіцер* Я певен, рука його накреслила це зоналу, сама, без згоди серця!
- Графиня* «У Франції ніщо мені не любе,
Допоки є у мене там дружина!»
Але вона — єдине тут, на щб
Йому дивитись слід у Русільйоні,
І варга двадцяти таких, як він!
Скажіть мені, а хто при ньому був?
- 1-й офіцер* Слуга й один панок. Його я знаю.
- Графиня* Чи не Пароль?
- 1-й офіцер* Шановна пані, так.
- Графиня* Розпусник він, зіпсутий геть. Мені
Розбещує він сина, від природи
Порядного.
- 1-й офіцер* Авжеж! І саме ці
Бридкі й огидні якості Пароля
Як на біду, приваблюють Бертрама.
- Графиня* Приймаю я вас з радістю, панове,
А синові скажіть, що він не зможе
Мечем тієї честі повернути,
Якої він так необачно зрікся!
Докладніш напишу про це в листі.
- 2-й офіцер* До ваших послуг завжди ми, графине.
- Графиня* А я — до ваших. Прошу вас сюди.
- Графиня та обидва офіцери виходять.
- Гелена* «Ніщо не любе, доки там дружина!»
Нема у Франції нічого, доки
Дружина там у нього! Що ж! Гарзд!
Не буде в тебе жінки, Русільйоне,
І ти собі умиць повернеш все!
Бідаха! Я жену його з вітчизни
І, пещеного, ніжного, слабкого
Спішу віддати на поталу люту
Війні кривавій! Змусила тебе я

Назавше кинуть королівський двір,
Де, як відомо, був ти за мішень
Для оченят привабних, щоб зробитись
Мішенню для заряджених мушкетів!
О ви, сліпі свинцеві посланці,
Що летите, прищипорені вогнем,
Несіться стороною! І, повітря
Зі свистом пробиваючи туге,
Бертрама не посмійте зачепити!
Як цілить хто у нього — значить, я
Стрільця того на злочин цей подвигла,
Хоч вб'ю не я, причина смерті — я!
О, краще б лева стріла я в пустелі
Неситого, що вийшов був на влови,
Чи прийняла б на себе лють стихій!
Тож повертайсь додому, Русільйоне,
Звідтіль, де честь — одержані рубці,
Та можна і накласти головою.
А я піду. Бо віддалік від дому
Тебе трима моя присутність в ньому.
Чи ж можу я лишатись тут? О ні!
Нехай би навіть ангели мені
Тут слугували! Годі! З цього раю
Я завтра ж на світанку виїжджаю.
Дізнайсь про це і втішся, мужу мій!
Приходь же, поче! День, кінчайсь мерщій!
Нехай мене тепер сховає тьма,
Зникаю я, мов злодій, крадькома.
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Флоренція. Перед палацом герцога.

Сурми. Входять герцог Флорентійський, Бертрам, Пароль, вельможі, офіцери, солдати та ін.

Герцог Командувать кіннотою всією
Призначено тебе. І певні ми,
Що виправдаєш ти довіру нашу.
Нехай щастить!

Бертрам Яснобельможний пане,
Таке звання — то ноша нелегка,
Та все зроблю, щоб справдити довіру,
Понехтувавши люту небезпеку.

Герцог Тоді вперед! Хай ласкою Фортуна
Осяє переможний твій шолом!

Бертрам Віднині, Марсе, в лавах я твоїх!
Допоможи звиятигу появити!
Зненавидів би я тоді любов
І закохався б у війну та кров!
(*Виходять*)

СЦЕНА 4

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня та ключник.

Графиня Ой леле! Нашо ж ви цього листа
Взяли у неї? Легко зрозуміти:
Неспроста пише!.. Ще раз прочитайте.

Ключник

(*читає*)

«Прочанкою я йду до Якова Святого
Спокутувати свій честолюбивий вчин.
Босоніж по тернах лягла мені дорога,—
Тож напишіть йому, нехай ваш любий син,

А серденька мого володар найдорожчий
Вертається мерщій до мирного життя,—
Благословить його хай отчий дім, як з прощї
Далекої його благословляю я.

Нехай простить мені, що, мов Юнона люта,
Я зав'язала вік безжалісно йому,
Відправивши туди, де небезпека й скрута,
Туди, де смерть щодня сурмить в свою сурму.

О, рівного йому на всій землі нема!
Рятуючи його, іду на смерть сама».

Графиня М'які слова, а жалять, наче осі!
Ох, як же ви, Рінальдо, необачно
Вчинили, відпускаючи її!
Можливо, я, поговоривши з нею,
Відрадила б від наміру цього,—
Та запізнилась, бачиш...

Ключник Справді, пізно.
Пробачте, ваша світлосте; якби
Я передав листа вам уночі,
Її б ми, може, ще і наздогнали.
Однак вона виразно пише тут,
Що марною була б така погоня.

Графиня Заблудлого такого чоловіка
Благословити й ангел вже не годен!
Її молитва, вислухана небом,—
Єдине, що його порятувало б!
Мерщій же опиши йому, Рінальдо,—
Усе, як є, щоб зрозумів він, як
Багато важать всі її чесноти,
Що їх він легковажить. Опиши
Всю глибину мого тяжкого горя,
Хоча навряд чи він її відчує;
Листа з гінцем негайно відішли!
Дай бог, щоб повернувся він додому,
Дізнавшись, що її вже тут нема;
А там, коханням гнана, і Гелена,
Гляди, також повернеться сюди...
Не доберу, хто з них мені дорожчий...
Слабка я стала... Споряджай гінця!
Час, бачиш, і мене не пожалів...
Нешастя просить сліз, скорбота — слів...

Виходять.

СЦЕНА 5

Під мурами Флоренції.

Здалеку чути сурми. Входять стара вдова, її дочка Діана, Віолента, Маріанна та інші городяни.

Вдова Швидше, бо як вони вже підійдуть до міста, ми не побачимо всієї картини.

Діана Кажуть, цей французький граф дуже відзначився!

Вдова Я чула, він узяв у полон найголовнішого їхнього воєначальника і власною рукою вбив герцогового брата!

Сурми.

Даремно ми поспішали: вони пішли отією брамою. Чуєте, сурми даленіють?

Маріанна Що ж, доведеться йти додому й вдовольнитися тим, що нам розкажуть... Ти, Діано, остерігайся цього француза! Честь дівчини — її добра слава; нема посагу, дорожчого за дівочу цноту.

Вдова Я розповіла сусідці, як тебе улещував один з його товариства.

Маріанна Знаю я цього пройду, бодай його дідько вхопив! Звуть його Пароль. Він тільки те й робить, що намагається когонебудь звабити для молодого графа. Далі від них, Діано! Їхні обіцянки, клятви, дарунки та інші спокусливі принади — зовсім не те, чим вони видаються на перший погляд. Вже не одну дівчину вони збаламутили. Та все лихо в тому, що жоден такий приклад нікого нічого не навчив, і наавтра все повторюється знову. Скільки гарних дівчат гине, а метелики все одно летять на вогонь! Хочеться вірити, що ти обійдешся без моєї перестороги. Дівчина ти цнотлива, і це тебе вчасно стримає, навіть якби тобі нічого не загрожувало, крім утрати скромності.

Діана Ви за мене не бійтесь.

Вдова Сподіваюся. Дивіться, он іде прочанка. Вона запевне хоче зупинитись у мене. Всі вони одна одну до мене посилають. Зараз питаю.

Входить Гелена, перебрана за прочанку.

Куди дорогу правиш, богомолко?

Гелена До Якова Святого. А скажіть-но,

Де всі прочани сходяться?

Вдова Отам,

За брамою міською. Це близенько.
Святий Франціск на тому домі висить.

Гелена Отак я втраплю?

Вдова Втрапите... Стривайте.

Чути військову музику.

- Ця дівчина, якби лише схотіла,
Могла б позбиткуватися над нею!
- Гелена* Це ви про що? Граф, може, закохавсь
І підбива її на неподобство?
- Вдова* Вгадали! Він через свого Пароля
Давно торує стежку до Діани,
Але, звичайно, матиме зальотник
Від неї відкоша!
- Маріанна* Хай бог боронить!
- Вдова* Ось і вони!
- З прапорами під барабаний бій входять Бертрам та Пароль на чолі
флорентійського війська.
- Антонію, син герцога... Ескал...
- Гелена* А де француз?
- Діана* З пером на капелюсі.
Ох! Красень він! Але не любить жінки!
Привабливіший був би він тоді!
А вам француз подобається?
- Гелена* Дуже!
- Діана* Жаль, що нечесний! Поруч нього йде
Той жевжик, що збива його з пуття
І навертає на ганебні вчинки.
На місці будши графовой жінки,
Отрути б я підсипала йому!
- Гелена* Це він?
- Діана* Еге ж! Як мавпа у стрічках!
Проте сьогодні він чомусь прикип...
Поранений, мабуть...
- Пароль* Дожилися! Втратити барабан!
- Маріанна* Він чимось дуже роздратований. Дивіться, помі-
тив нас!..
- Вдова* Щоб тебе чорти взяли!
- Маріанна* І твою чемність, паскудний звіднику!
- Бертрам, Пароль та солдати виходять.
- Вдова* Пройшов загін. Ходімо ж, піліgrimко,
До мене. У моїй господі е

Вже четверо чи п'ятеро таких,
Що теж ідуть до Якова Святого.

Гелена Уклінно дякую. Якби ж і вам
З дочкою захотілося сьогодні
Зі мною повечеряти,— звичайно,
Видатки всі за мій рахунок будуть,—
Я вас обох запрошую. А щоб
Могла я відплатити вам належно,
Я дещо вашій донечці пораджу...

*Вдова
і Діана* Запросини приймаємо охоче.

Виходягь.

СЦЕНА 6

Табір поблизу Флоренції.

Входять Бертрам та двоє французьких дворян.

1-й дворянин Випробуйте його, любий мій графе, хай він себе виявить.

2-й дворянин Ваша вельможність упевниться, що він боягуз над боягузами, або перестане мене поважати.

1-й дворянин Клянусь життям, графе, це мильна бульбашка.

Бертрам Невже ви гадаєте, що я так у ньому помиляюсь?

1-й дворянин Тут, графе, нічого й гадати. Я кажу лиш те, що знаю достоту й без будь-якого упередження. Був би він мені найближчий родич, я все одно мусив би визнати, що це звісний боягуз і непомірний брехуніще, ладний щомиті зламати власне слово. Жодною рисою вдачі він не заслуговує вашого утримання.

2-й дворянин Краще й справді його випробувати, бо ви надто покладаєтесь на лицарство свого Пароля, а цього в ньому як уже нема, то нема. У важливому ділі з хвилину найбільшої небезпеки він може вас зрадити.

Бертрам На чому ж його можна було б випробувати?

2-й дворянин Ви чули, як він нахвалявся відбити у ворога свій барабан? Дозвольте йому це зробити.

1-й дворянин А я візьму загін флорентійців і підстережу його. Виберу незнайомих йому людей і зроблю так, що він сприйме нас за ворога. Ми його скрутимо, зав'яжемо очі, він і не сумнівати-

меться, що потрапив до ворожого табору. А коли притягнемо його до наших наметів, ви, ваша вельможносте, побудьте на його допиті. І якщо він з переляку та щоб зберегти собі життя тут-таки не зрадить вас і не викаже всі військові таємниці, які знає, якщо не напасть на своєї душі порушення присяги,— не вірте після цього жодному моему слову!

2-й дворянин І справді, хоч би задля сміху, пошліть його по барабан. Він увесь час товче, що має для цього напихаті військо-ву хитрість. Коли ж ваша ясновельможність побачить його герої-ство на власні очі й переконається, який метал виплавиться з цієї нікчемної руди, то ви самі проженете його геть,— або вас від нього вже ніяк не вилікуеш. Ось він іде.

1-й дворянин Принаймні задля сміху не перешкоджайте цій ку-медній витівці. Хай неодмінно йде шукати свій барабан.

Входить Пароль.

Бертрам Ну, що скажете, Паролю? Невже цей барабан так зіпсував вам настрої?

2-й дворянин Та чорт його бери! Адже це тільки барабан!

Пароль «Тільки барабан»? Сказиться можна! Втратити барабан — і як? І те сказати, чудовий був наказ! Атакувати кінно-тою власні фланги! Врізатись у свою ж піхоту!

2-й дворянин Наказ тут ні до чого. Таке могло трапитись і з самим Цезарем, якби він командував у цьому бою.

Бертрам Не можна сказати, що нам так уже не пощастило. Втрата барабана, звичайно, ганебна пригода, але його вже не повернеш.

Пароль Можна було повернути.

Бертрам Можна, проте не повернули.

Пароль Треба повернути. Одне погано — нагороду за по-двиг ніколи не дістає той, хто її заслужив. Інакше б я або повернув цей барабан, або відбив би якийсь інший, або ж «hic jacet...»*.

Бертрам Якщо вже тобі так нетерпеливиться і ти певен, що твоя військова хитрість може повернути нам цей символ вій-ськової честі, тоді бажаю успіху в цьому благородному ділі. Я гід-но оціню твій подвиг. Якщо ти відзначишся, про тебе згадає сам

* Тут похований (латин.).

герцог і щедро, як личить великій людині, нагородить за твое героїство.

Пароль Добре. Слово солдата..

Бертрам Тоді поспішай.

Пароль Я почну ще цього вечора. Відкину всі сумніви, наберуся певності в собі, приготуюсь як слід до цієї смертельно небезпечної виласки. Опівночі ви вже про мене почувете.

Бертрам Ти дозволяєш мені повідомити герцога про твій задум?

Пароль Не ручуся за успіх, але клянуся, що спробую.

Бертрам Я знаю, який ти хоробрий, і вірю, що виявиш себе як справжній воїн. Прощай.

Пароль Я не люблю говорити на вітер.
(*Виходить*)

1-й дворянин Не любить, як риба воду. Ну й дивак! З таким гонором береться до справи, запевне знаючи, що нічого не втне! Кличе на свою голову прокляття, якщо не зробить діла, а сам радше буде проклятим, ніж візьметься до цього.

2-й дворянин Графе, ми знаємо його краще, ніж ви. Він здатний утертися в довір'я, і мине якийсь тиждень, поки його викриють. Та вже як розпізнаєте, що з нього за птиця, більше він вас не обдурить.

Бертрам То ви вважаєте, він і не почне того, за що так за попадливо взявся?

1-й дворянин Не смішіть мене! Неодмінно щось вигадася і, повернувшись, почастиє вас кількома побрехеньками, що можуть зійти за правду. Але ми довели його до крайності. Цієї ночі він улипне. Отоді й переконаєтесь, що він не вартий вашої приязні.

2-й дворянин Пограємося з лисицею, перше ніж її викриємо. Старий Лафе вже викурив її з нори, а як ми зірвемо з цього жевжика машкару, самі побачите, що то за мерзотник.

1-й дворянин Піду, однак, і перевірю пастку.

Бертрам А брат ваш хай залишиться зі мною.

1-й дворянин Нехай. То я уже іду, прощайте.
(*Виходить*)

Бертрам Ходімо, покажу вам ту красуню,
Що ми про неї з вами говорили.

2-й дворянин Казали ж ви — до неї й не підступиш!

Бертрам Отож-бо й є! Я з нею розмовляв,—
Один лиш раз,— холодна, наче риба!
А всі дари, що я їй посилав,
Вона мені відразу ж повертала
Їх через блазня, що його тепер
Вистежуємо ревно ми. Принадна,
Проте нічим не можу похвалитись.
Ходімо, глянете!

2-й дворянин

Охоче, графе!

Виходять.

СЦЕНА 7

Флорешція. Кімната в домі вдови.

Входять Гелена та вдова.

Гелена Як віри не ймете мені ви й досі,
Що я — його дружина, то не знаю,
Чим можу ще я вас переконати?
Хіба що задуму свого зречусь.

Вдова Ми неможні, але рід наш чесний,
Я зроду-віку справ таких не знала
І не хотіла б імені свого
Заплямувати чимось підозрілим.

Гелена Повірте, і мені було б це прикро.
Але Бертрам — мій шлюбний чоловік,
А все, про що я вам розповіла,
Правдиве до найменшої дрібниці;
Отож мені надавши в тім підмоги,
Лихого ви не вчините нічого.

Вдова Я вірю вам, бо он у вас і доказ —
Червінцями набитий гаманець.

Гелена Він ваш. Я ж дружню поміч навзамін
Прийму від вас. І ще віддячусь вам
Не раз, якщо скінчиться все гаразд.
Діану граф узяв тепер в облогу,
І повен він рішучості небавом
Оволодіти нею. Тож нехай
Удавано погодиться вона,—
А я скажу їй, що робити далі.

Тоді розпалений жагою граф
Не зможе їй відмовити ні в чому.
Є в нього перстень старовинний. Він
Віддавна в них у спадок переходить.
Граф нерозлучний з ним. Однак я певна!
Щоб справді домогтись свого, Бертрам
І персня їй цього не пошкодує,
Хоч, може, й гірко пожаліє потім!

Вдова Глибокий задум!

Гелена І цілком законний!
Хай перше, ніж погодитись, Діана
Від нього цю каблучку зажадає.
По тому уночі на шлюбнім ложі
Діану непомітно підміню я,
І чистою зостанеться вона.
Крім цього, понад те, що я дала,
Я дам їй ще три тисячі...

Вдова Ми згодні,
Тепер навчіть дочку мою, графине,
Як їй вестися, щоб і час, і місце
Законному обманові сприяли.
Щовечора тут графові музики
Співають їй підлесних серенад,
А гнати графа з нашого подвір'я —
Куди там! Так із цим він заповзвся,
Немовби все на кін поставив!

Гелена Тоді цієї ж ночі ставмо пастку!
І певна я: нам усміхнеться доля!
Законові прислужиться сваволя!
Хоч ми гріхом потішимось усмак,
Ніхто з нас двох не согрішить однак.
Берімося ж до справи!

Виходять.

СЦЕНА 1

Біля флорентійського табору.

Входить 1-й французький дворянин та п'ять-шість солдатів; це засідка.

1-й дворянин Він неодмінно з'явиться звідти, з-за живоплоту. Кидайтесь на нього, кричучи якоюсь тарабарською мовою. Не біда, що й самі нічого не второпаете; головне — прикинутись, ніби ми не розуміємо його мови без допомоги одного з нас, котрого видамо за товмача.

1-й солдат Капітане, а можна, я буду за товмача?

1-й дворянин Він тебе не знає? І ніколи не чув твого голосу?

1-й солдат Ні, пане, можу ручитися.

1-й дворянин Що ж ти белькотітимеш до нас замість пере-
кладу?

1-й солдат Те, що й ви до мене.

1-й дворянин Треба, щоб він повірив, ніби ми — чужинці, найманці з ворожої армії. Оскільки ж він, може, трохи тямить у мовах, схожих на його рідну, нам краще верзти, що на язик навинеться — дарма що й самі один одного не розумітимемо. Нам аби йому баки забити. Отже, скрепочіть, як сороки, і що більше, то краще. А ти, товмачу, маєш видати себе за страшенно розумного. Тихше, він іде! Ховайтесь! Він вочевидь надумав годинки зо дві тут подрімати, а потім давати голову навідруб за ту брехню, яку принесе в табір.

Входить Пароль.

Пароль О-о, вже десята. За дві-три годинки можна буде й вертатись. Але що я їм скажу? Треба вигадати щось правдиве. Вони наступают мені просто на п'яти! Останнім часом образи частенько стукають у мої двері. Язык у мене сміливий, тільки душа страх як боїться Марса та його войовничих синів, тим-то й розходиться в мене слово з ділом.

1-й дворянин

(убік)

Твій язик оце вперше завивнів тим, що сказав правду.

Пароль Надав же мені нечистий узятися за розшуки цього барабана! Знав же, що це річ неможлива, та й на думці не мав пробувати! Може, якось себе поранити й сказати, що завдяно мені ран у бою? Проте легкі рани їх не переконають, можуть спитати — і через оце ти дав драпака? А поранити себе по-справжньому — страшно. Що ж його придумати? Язиче мій, я запхну тебе в рот першій-ліпшій перекупці, а собі куплю іншого, позичивши його в німого Баязетового слуги, інакше ти знову підведеш мене під монастир!

1-й дворянин

(убік)

Як же так може бути, щоб він, знаючи собі ціну, все одно лишався таким, як є?

Пароль А може, вистачить роздерти на собі одяг чи зламати свою іспанську шпагу?

1-й дворянин

(убік)

Ні, цього нам буде замало.

Пароль А може, поголити бороду і сказати, що то були військові хитрощі?

1-й дворянин

(убік)

Ні, не годиться.

Пароль Може, кинути одяг у воду і зчинити гвалт, що мене пограбовано?

1-й дворянин

(убік)

Теж нічого не дасть.

Пароль О! Я поклянуся, що втік, скочивши з височенної вежі!

1-й дворянин

(убік)

З якої висоти?

Пароль Сажнів у тридцять.

1-й дворянин

(убік)

Клянись хоч до ранку — який дурень тобі повірять?

Пароль Ех, якби мені трапився хоч який-небудь ворожий барабан! Я життям присягнув би, що відбив його!

1-й дворянин

(убік)

Зараз ти його почуєш.

(Дає знак)

Барабан б'є тривогу.

Пароль Ворожий барабан!

1-й дворянин Трока мовоузус, карго, карго, карго!

Усі разом Карго, карго, карго! Вільянда пар корбо, карго!

Пароль Я викуп дам — лиш не зав'язуйте очей!

Солдати хапають Пароля й зав'язують йому очі.

1-й солдат Боскос тромульдо боскос!

Пароль То ви із полку Мускоса, напевне?

Невже мене заб'ють лише тому,

Що мови вашої не тямлю я?

О згляньтеся! Можливо, серед вас

Є німець, нідерландець чи датчанин,

Француз чи італієць, щоб я міг

Поговорити з ним і вам секрет

Відкрити, що доконче вам pomoже

Упень розбити клятих флорентійців?

1-й солдат Боскос войвадо!

Тебе я розумію й говорити

З тобою буду мовою твоєю...

Керелібонто, пане,

Готуйсь до смерті, бо кинджалів з двадцять

Тобі тепер націлено у груди!

Пароль Ой-ой!

1-й солдат Молись, молись, молись!

Манка, реванія, дульче!

1-й дворянин Оскорбідульчос волі ворко!

1-й солдат Наш генерал щадить тебе. І зараз
З пов'язкою цією на очах
На допит ми тебе поведемо.
Якщо розповіси нам щось цікаве,
То збережеш життя!

Пароль О, не вбивайте!
Я викажу військові таємниці,
Всі наші плани! І такого вам
Я розповім, що вас усіх здивую!

1-й солдат Не збрешеш?

Пароль Присягну!

1-й солдат А кордо лінта!
Тоді ходім. Ще трохи поживеш...
(*Іде, вєдуци Пароля під конвоєм*)

Барабан б'є тривогу.

1-й дворянин Ти графові і братові моему
Скажи, що вполювали ми пташину
І що очей до їхнього приходу
Йому ми не розв'яжемо.

2-й солдат Іду.

1-й дворянин Перекажи, що зрадити усе
Й усіх він ладен.

2-й солдат Добре, капітане.

1-й дворянин А він під вартою нехай посидить.
Виходять.

СЦЕНА 2

Флоренція. Кімната в домі вдови.

Входять Бертрам та Діана.

Бертрам Мені сказали, звать вас — Фонтібель?

Діана Та ні, Діана.

Бертрам Це ім'я богині,
І ви його, звичайно, заслужили!
Але скажіть — в такій чарівній плоті
Невже немає місця для кохання?

Якщо юнацький шал своїм огнем
Вам серця не розпалює, то ви —
Не дівчина, а статуя холодна,
Така байдужа і така ж нечула,
Як ті, котрих кладуть уже в труну.
Хіба ж була такою ваша мати
Тієї ночі, як зачала вас?

Діана Вона була порядна.

Бертрам Ви такбж.

Діана О ні, вона кохала чоловіка.
Як ви кохати маєте дружину!

Бертрам Оце вже зайве кажеш, бо дружина
Тепер для мене більше не існує.
До неї я прикутий ланцюгами —
До тебе я прив'язаний коханням
І слугуватиму тобі, як раб!

Діана О, слуги наші доти ви лише,
Допоки ми вам служимо. А потім,
Троянди наші позривавши, ви
Лишаєте нам тільки колючки,
Та ще й на кпини береде зухвало,
Що цвіту вже, мовляв, у нас не стало...

Бертрам Я небом присягнув тобі, богині!

Діана Правдивість клятв — не в тім, що їх багато.
Доволі обіцянки нам простої
Та щирої. Ми просто так навикли:
Як тільки що — ураз клястися небом!
Але скажіть: якщо я присягну
Юпітером, що вас люблю без краю,
У клятву ви повірите таку,
Коли любов моя не доброчесна
Й не схвалена Юпітером самим?
Отак і ваші обіцянки, графе,—
Пустопорожні балачки знічев'я,
Запевнення без гідної печатки;
Принаймні я так думаю.

Бертрам Зміні,
Зміни цю думку, любя, і не будь
Жорстокою у святості своїй!
Не знаю я тих хитрощів, що їх
Приписуєш ти всім чоловікам.

- Довірсь мені, кохана, ти одна
 Мене зцілити можеш від недуги,—
 Кохатиму тебе довіку я!
 Повір мені! Скажи, що ти— моя!
- Діана* Долають опір наш слова палкі...
 ...А персня ви дасте мені з руки?
- Бертрам* Попоносити б дав; назовсім — ні...
- Діана* Ото любов! Шкодуєте? Мені?
- Бертрам* Це перстень незвичайний. З роду в рід
 Не розлучались Русільйони з ним.
 Це знак достойних родових чеснот,
 І втратити його була б ганьба!
- Діана* А честь моя — не знак чеснот хіба?
 Хіба не скарб фамільний — наша цнота,
 І не ганьба мені — її утратить?
 Так мудрість ваша мимохіть мою
 Боронить честь від ваших же зальотів!
- Бертрам* Тоді берні! Життя мое і честь
 Тобі тепер належать! Лиш тобі!
- Діана* Опівночі постукайте тихенько
 У шибку. Я усе влаштую так,
 Що матінка нічого не почує.
 Але запам'ятайте, що на ложі
 Мовчатимем ми з вами, як німі —
 Ні пари з уст! І рівно за годину
 Ви підете. На те свою причину
 Я маю і її відкрию вам
 Колись, як цього персня вам віддам.
 Отож на пам'ять уночі і я
 Свою каблучку подарую радо,—
 Носіть її, мій графе, без вагання,
 Щоб згадувать про наше милування,
 Як ви собі знайшли дружину в тій,
 Що стати нею не плека надій.
- Бертрам* Тебе вблагавши, прихилив я небо,
 І раю іншого мені не треба!
(Виходить)
- Діана* Живи собі чимдовше, щоб колись
 Подякувати богові й мені.
 А закінчиш ти цим — і неодмінно!

Як точно матінка передрікла,
Яких пісень співатиме мені він,—
Немов у нього в серці побувала!
У всіх у них на думці лиш одне...
Взять заміж граф пообіцяв мене,
Як поховає він свою дружину:
Тож ляжу з ним — хіба що в домовину!
Були б усі такі, як цей француз,
Довіку б я не знала шлюбних уз!
Прикинусь я, що палко жду коханця:
Не гріх і ошукати ошуканця!
(*Виходить*)

СЦЕНА 3

Флорентійський табір.

Входять двоє французьких дворян і кілька солдатів.

1-й дворянин А листа від матері ти йому передав?

2-й дворянин Годину тому. Знаєш, щось його там дуже вразило. Прочитав — і аж на виду змінився!

1-й дворянин Він заслуговує добрячої труски за те, що відмовився від такої гарної дружини, від такої привабної жіночки!

2-й дворянин За що і впав у неласку короля, хоч той зовсім уже був налагодився обсіпати його щедротами. Можу тобі дещо розповісти, але тільки якщо це вмре між нами.

1-й дворянин Могила!..

2-й дворянин То слухай. Він улестив тут, у Флоренції, одну дівчину надзвичайної вроди і цноти і саме цієї ночі вдовольтить свою хіть, позбавивши її честі. За це він подарував їй свого персня — і дуже вдоволений такою оборудкою! Совісті у нього нема!

1-й дворянин Ой, не кажи. Хай господь береже від такого падіння. Ким би ми стали, якби наша доля нас відцуралась?

2-й дворянин Зрадниками, що продають самих себе. Як правило, зрадник сам себе виказує — перше, ніж досягне своєї брідкої мети. Так буде і з графом: зневаживши власну гідність раз, він тепер швидко зіб'ється з пуття, і це незабаром усі побачать.

1-й дворянин Нас ніби й приречено бути за оповісників власних злочинних замірів... Отже, ввечері ми його не побачимо в нашому товаристві?

2-й дворянин Гадаю, побачимо. Вона чекає на нього опівночі й дала йому на все це лише одну годину.

1-й дворянин А, тоді нічого, почекаємо. Хочеться, щоб граф таки встиг пересвідчитись, якого він собі вибрав приятеля. Хай сам упевниться, як він невміло оцінює людей, коли міг виміняти цей фальшивий діамант за справжній.

2-й дворянин Неодмінно його дочекаймося. Та й для Пароля графова присутність стане чимось на зразок бича.

1-й дворянин А тим часом скажи, що там чувати нового про війну?

2-й дворянин Подейкують, уже йдеться до миру.

1-й дворянин Скажу більше — мир уже укладено.

2-й дворянин О! Що ж тепер робитиме граф Русільйонський? Знову подасться у мандри чи повернеться до Франції?

1-й дворянин Я бачу, він не втаємничує тебе в свої наміри.

2-й дворянин І слава богу! Могли б подумати, що я його спільник, а це мені ні до чого.

1-й дворянин Два місяці тому його дружина зникла з дому, сказавши, що йде на прощу до святого Якова Великого. Вона суворо дотримала свого благочестивого заміру, та її слабка плоть стала здобиччю горя. Одне слово, вона віддала богові душу й співає тепер у хорі янголів, на небесах.

2-й дворянин Як про це дізнались?

1-й дворянин Почасті з її листів: вона їх писала до останнього дня. Саму ж смерть, якої вона вже, звісно, не могла описати, засвідчив місцевий священник.

2-й дворянин Граф це вже знає?

1-й дворянин Так, з подробицями, які все потверджують.

2-й дворянин Прикро, але ця новина його розважить.

1-й дворянин Це просто жажливо, що ми вміємо веселитись там, де слід плакати.

2-й дворянин Або топимо щастя в сльозах! Великі почесті, що їх він зажив собі тут своєю хоробрістю, зіткнуться у нього вдома з такою ж великою ганьбою.

1-й дворянин Життя наше химерно зіткане з двох праж — надто міцно переплелися в ньому добро і зло. Наші чесноти записалися б, якби їх не бичували наші вади, а вади впали б у відчай, якби їх не розраджували наші чесноти.

Входить слуга.

Ну то що? Де твій пан?

Слуга Він зустрів на вулиці герцога і встиг уже з ним попрощатись. Його вельможність вирушає завтра до Франції, і герцог обіцяв дати йому рекомендаційного листа до короля.

(*Виходить*)

2-й дворянин О, це було б йому дуже до речі. Що більше там буде похвал, то графові вигідніше.

1-й дворянин Ні, король на нього лютий, його нічим не підсоладиш... Але ось і граф...

Входить Бертрам.

Як справи, ваша вельможносте? Здається, вже далеко за північ?

Бертрам справи? За один вечір я встиг залагодити їх аж шістнадцять! Раніше мені на кожну з них був би потрібен місяць! Отже, все по черзі. Я попросився з герцогом і його родиною, поховав дружину, відбув по ній жалобу, написав до матері, що їду додому, домовився, з ким і як їхатиму, й серед цього клопоту встиг зробити одну набагато приємнішу справу... Але остаточно я з нею ще не скінчив.

2-й дворянин Якщо вам треба ще скінчити таку важливу справу, а вранці ви їдете, ваша вельможність має з нею поспішити.

Бертрам Я не скінчив з цією справою в тому розумінні, що вона, боюся, колись нагадає мені про себе... Але бог з нею! Ну то як, відбудеться розмова між солдатом і блазнем? Приведіть сюди цього фальшивого сміливця, що дурив мене, наче той ворожбит, котрий завше віщує надвое.

2-й дворянин Приведіть його!

Солдати виходять.

Наш хвалько просидів цілу ніч у колодках!

Бертрам Дарма, колодки йому більше пасують, ніж остроги, яких він не заслужив. Як він тримається?

2-й дворянин Я вже сказав вашій вельможності: він зовсім не тримається— його тримають колодки. Але відповім у тому розумінні, яке вкладаєте в ці слова ви: він голосить, наче перекупка, що розлила молоко. Він вирішив, що Морган — чернець, і признався йому на сповіді в усьому — починаючи з дитячих гріхів і кінчаючи пригодою, що запроторила його в колодки. Як ви гадаєте, що він намолов?

Бертрам Сподіваюсь, про мене — нічого?

2-й дворянин Ми все за ним записали й прочитаємо при ньому записане. Там є й про вас. Майте терпіння дослухати все до кінця.

Солдати вводять Пароля.

Бертрам Із зав'язаними очима! Хай ти скажишся! От побачите, він не скаже про мене й півслова!

1-й дворянин Т-с-с... Це ж гра в піжмурки. Портотарта-росса!

1-й солдат Він наказав піддати вас тортурам. А може, ви заговорите й без цього?

Пароль Скажу все, що знаю, без жодної принуки! Якби ви навіть почали мене смажити, немов млинця, я й тоді б не зміг нічого додати!

1-й солдат Боско чімурчо!

1-й дворянин Боблібіндо чікурмурко!

1-й солдат Мій генерале, у вас таке м'яке серце!.. Генерал наказує тобі відповісти на ті питання, що я тут записав.

Пароль Я казатиму лише чисту правду, як правда й те, що я хочу жити.

1-й солдат

(читає)

«Насамперед допитати, скільки в герцога кінноти». Відповідай!

Пароль П'ять чи шість тисяч шабель, але всі — нікчеми, нездатні до бою, загони розпорошені, а командири — погань, запевняю вас своїм добрим ім'ям і честю. Клянусь життям.

1-й солдат Так і записати?

Пароль Пишіть. Як треба, я присягну на чому завгодно.

Бертрам Його вже не виправиш. Ну й мерзотник!

1-й дворянин

(стиха)

Помиляєтесь, графе, це наш месье Пароль, доблесний вояк, і в нього, як він сам любить говорити, зав'язана в вузол на його шарфі вся стратегія війни, а вся її тактика — в піхвах шпаги!

2-й дворянин

(стиха)

Ні, тепер я вже ніколи не довірятиму людям, що тільки й знають охайно носити зброю та чепуритися.

1-й солдат Записав.

Пароль Я сказав «п'ять чи шість тисяч шабель...» Але щоб я вже був зовсім точний, запишіть: «Або десь біля того...» Я маю намір говорити чисту правду.

1-й дворянин Тут він справді близький до істини.

Бертрам Проте цього ви йому не поставите в заслугу, — це не той випадок, коли треба говорити правду.

Пароль І не забудьте приписати: «Командири — погань».

1-й солдат Я записав.

Пароль Величезне вам спасибі! Як правда — то правда: рідкісна погань.

1-й солдат

(читає)

«Спитати, скільки в них піхоти». Відповідай.

Пароль Повірте, паночку, якби мені лишалося жити навіть годину, я й тоді сказав би вам щирю правду. Зараз, зараз... У Спуріо — півтори сотні, у Себастіана — так само, у Корамбо — стільки ж, у Жака — стільки ж. У Гультіяна, Козьми, Лодовіко й Граті — по двісті п'ятдесят у кожного. У моему загоні, в Чітофера, Вомона та Бенті — теж по дві з половиною сотні. Отож на загал, якщо рахувати й нікудишніх, назбирається тисяч до п'ятнадцяти. Проте добряча половина з них побоїться струсити сніг зі своїх плащів, щоб не розсипатися на мотлох.

Бертрам Що ми з ним зробимо?

1-й дворянин Нічого! Можемо лише подякувати. Спитай його про мене, про мою вдачу, чи любить мене герцог, і таке інше.

1-й солдат Це у мене є.

(*Читає*)

«Спитати, чи є в таборі такий собі капітан Дюмен, француз. Як ставиться до нього герцог, чи хоробрий і чесний він чоловік; який у нього вояцький досвід? А головне — чи не можна підбити його на бунт проти герцога, пообіцявши йому за це добрячий гаман золота?» Ну? Що тобі про це відомо?

Пароль Можна, я відповім по кожному пункту окремо?

1-й солдат Давай. Чи знаєш ти капітана Дюмена?

Пароль Знаю! В Парижі він служив за підмайстра в одного кравчика. Звідти його вигнали, бо від нього зачереватіла шерифова годованка — вона була несповна розуму та ще й німа, отже, не могла сказати йому «ні».

Перший дворянин замахується на Пароля.

Бертрам Ні-ні, прошу вас, не давайте волі рукам, хоч він і справді вартий того, щоб йому на голову впала перша-ліпша черепиця.

1-й солдат Добре... І що ж, цей капітан тепер у флорентійському таборі?

Пароль Наскільки я знаю, він тут, паршивець.

1-й дворянин Не кидайте на мене таких поглядів, зараз ми дещо дізнаємось і про вашу милість.

1-й солдат Які ж у нього стосунки з герцогом?

Пароль Які стосунки? Герцог знає його тільки як недотепного офіцера, що служить у мене, і днями писав мені, щоб я вигнав його з загону. Здається, цей лист у мене в кишені.

1-й солдат Он як! Тоді ми тебе обшукаємо.

Пароль Ой, ні-ні! Я зовсім забув — його нема, він лишився в наметі, там у мене цілий жмут листів від герцога.

1-й солдат А це не він? Тут якась записка. Прочитати?

Пароль Н-не треба... то, напевне, щось інше.

Бертрам Наш товмач добре увійшов у свою роль.

1-й дворянин Молодчага!

1-й солдат

(читає)

«Діано славна, граф — набитий дурень,
Але набитий золотом самим...»

Пароль Я ж кажу, це зовсім інше! То пересторога одній чесній дівчині, флорентійці, її звуть Діаною, я її попереджую, щоб вона не вірила одному зальотникові, графові Русільйонському. Дурне хлопчисько, але страшенно охоче до дівчат! Прошу вас, пачочку, покладіть записку назад.

1-й солдат Ні, ні, я, з твого дозволу, спершу зачитаю її вголос...

Пароль Запевняю вас, я дбав лише про її честь, бо знаю графа за дуже непевного й хтивого юнака. Це справжня акула, що ковтає бідолашних дівчат, мов невинних рибок.

Бертрам Прокляття! З якого боку не глянь — паскуда!

1-й солдат

(читає)

«Коли клянеться він — не вір йому й на гріш!
Не бійся, граф — багач, хай платить він щедріш.
Торг обумовлений — уже, либонь, півділа;
А де півділа є, там вже й півгоря сміло!
Наївшись меду, граф заплатить хай за мед,—
Та краще взяти чинш од нього наперед.
Бувалий воїн я, і так скажу, Діано:
Кохай таких, як ми, а хлопчаків жени!
Ми платимо за все відразу й без обману,
А граф і тут втече, як втік він від жони.
Я замість графа сам його зіграю роль,—
Твій, як шепнув тобі на вухо я,—

Пароль»

Бертрам Я прожену його крізь стрій, прописавши йому ці ідіотські віршики на лобі!

2-й дворянин Нащо так хвилюватись, це ж ваш найліпший приятель, славетний знавець усіх мов і могутній воїн!

Бертрам Досі я гидував лише котами, тепер він мені гірший за шолудивого кота!

1-й солдат Кепські твої справи: генералове обличчя виказує, що він от-от накаже повісити тебе на першій-ліпшій гілляці.

Пароль Не вбивайте мене, заради всього святого, я хочу жити! Смерті я не боюсь, але в мене так багато гріхів, що я хотів би спокутувати їх увесь останок життя. Жити — абиде й абиде, — у в'язниці, в колодках, — але жити!

1-й солдат Не знаю, чим тобі можна допомогти; хіба що ти сам у всьому чесно признаєшся... Отже, вернімося до капітана Дюмена. Ти розповів, яку він має репутацію в герцога і який він хоробрий. А що ти скажеш про його чесність?

Пароль Як ви сказали, паночку, — про його чесність? Йому хоч би що вкрасти — навіть яйце з монастиря! А щодо гвалтування чужих жінок — він страшніший за Несса, поряд з його кривоприсяжництвом всі Гераклові подвиги — дитячі забавки! Він бреше так доладно, що здатен ошукати навіть саму істину! Пияцтво — його найвища чеснота, бо він напивається, як свиня. Він, лише коли спить, нікому не завдає шкоди, хіба що постільній білизні. Але його вже всі знають і кладуть спати на солому. Про його чесність можна додати небагато, а саме: в нього є все, чого не варто мати чесній людині, і нема нічого з того, що їй слід мати.

1-й дворянин Знаєте, він починає мені подобатись.

Бертрам За що? За такий комплімент вашій чесності? Як на мене, хай би він не дожив і до ранку! Для мене він тепер лише кіт, шолудивий кіт!

1-й солдат А який у цього Дюмена вояцький досвід?

Пароль О, тут він великий мастак — служив колись барабанщиком у трупі англійських комедіантів!.. Не говоритиму зайвого, але нічого більше про його вояцькі подвиги не знаю. А втім, брешу: в тій-таки Англії він навчав рекрутів здвоювати ряди на плацу, що зветься Майл-енд. Самі бачите, я б радо згадав усі його заслуги, та не певен, що вони в нього були.

1-й дворянин Мерзотник із мерзотників. Він вартий уваги як рідкісне диво!

Бертрам Чуми на нього нема! Кіт, та й годі!

1-й солдат Якщо він у всьому такий, як ви кажете, то нічого й питати, чи можна його підкупити.

Пароль Голубчику мій, за чверть еку він продасть вам свою надію на вічне спасіння і спадкове право на неї, на віки вічні позбавивши цього скарбу всіх своїх нащадків!

1-й солдат А що ти можеш сказати про його брата, капітана Дюмена-другого?

2-й дворянин Навіщо про мене питати?

1-й солдат Який він?

Пароль Обидва — з одного воронячого гнізда! Не доріс до брата в крашому, зате переріс у гіршому. Такий страхополох, що куди там братові, хоч того в боягузтві важко переплюнути. Під час відступу випередить найпрудкішого, а коли наступ — його почнає судомити.

1-й солдат Якщо ми пообіцяємо тобі життя, ти зміг би зрадити флорентійців?

Пароль Міг би. А заодно й начальника їхньої кінноти графа Русільйона!

1-й солдат Я доповім усе генералові й перекажу тобі його присуд.

Пароль

(убік)

Я не хочу нічого більше чути про барабани! Хай усі ваші барабани луснуть! Який же я йолоп! Лише аби вислужитись і пошити в дурні оте розпусне графське щеня, я вскочив у таку біду! Але хто міг знати, що тут засідка?

1-й солдат Гай-гай, нічого не вдієш, голубе, доведеться тобі вмерти. Генерал каже: той, хто так заподадливо виказав усі військові таємниці й так паскудно ганив людей, яких усі шанують, не здатен ні на що путне. Отже, тебе стратять. Гей, кате! Рубай йому голову!

Пароль О, змилюйтесь! Я хочу жити! Хоч очі розв'яжуть!

1-й солдат Це можна. Попрощайся зі своїми друзями.

(Знімає йому з очей пов'язку)

Поглянь навколо: ти когось тут знаєш?

Бертрам Доброго ранку, благородний капітане!

2-й дворянин Боже вас благослови, капітане Пароль!

1-й дворянин Спаси вас господи, благородний капітане!

2-й дворянин Капітане, може, переказати вітання панові Лафе?
Я повертаюсь до Франції.

2-й дворянин Шановний капітане, чи не переписали б ви мені свого сонета до Діани, що ви його створили на честь графа Русільйонського? Я б забрав його у вас силоміць, але, самі розумієте, я такий жакливий боягуз, що... Бувайте здорові.

Бертрам та дворяни виходять.

1-й солдат Ну, капітане, знищено вас упень. Тільки й лишилося вашого, що шарф, зав'язаний вузлом.

Пароль Такою змовою хоч кого занести.

1-й солдат Якби вам поталанило знайти на землі країну, де жінки вкрили себе такою ж ганьбою, ви могли б стати там за родоначальника племені безсоромних. Прощайте, пане! Я теж вертаюсь до Франції і неодмінно розповідатиму там про вас.

(Виходить разом із солдатами)

Пароль Спасибі і на тому! Мав би я
Нижніше серце — вмить би врізав дуба!
Не хочу більше бути капітаном!
Я хочу смачно їсти й м'яко спати,
Як капітан; а бути ним — дай спокій!
Проте зухвальцям треба стерегись,
Бо можуть надійти такі часи,
Коли усіх нахаб в осла запишуть...
Меч, вкрийсь іржею! Серце, прохолонь!
Ні, не пече мене ганьби вогонь!
Забрюхавшись по вуха у болоті,
Я проживу спокійно й в соромоті!
Усім знайдеться місце на землі!
Такі ж, як я, не гинуть взагалі!
Я ще зустріну не одну зорю!
Одурено мене — я інших одурю
Отож вперед!

(Виходить)

СЦЕНА 4

Флоренція. Кімната в домі вдови.

Входять Гелена, вдова та Діана.

Гелена Не кривджу вас. Зарукою цього
Король французький стане вам, якого
Увесь шанує християнський світ.
До ніг йому впаду й свого доб'юся.
Колись йому життя я врятувала;
Така велика послуга, як ця,
Не викресала б «Дякую!» хіба що
З грудей крицевих дикого могола!

Його величність зараз у Марселі.
Ми рушимо туди. Кохання жертва
Для всіх, хто знав мене, уже я мертва.
Війні кінець, і в Русільйон чимдуж
Помчати має мій зраділий муж.
І раптом я з'явлюсь йому на очі!

Вдова Я, пані, прислужитися вам хочу!

Гелена За вашу доброту і службу гожу
Віддячу вам усім, чим тільки зможу.
Хіба не бог послав мене сюди
Добряче віно справити Діані
За те, що ви мені допомогли
Так спритно повернути чоловіка?..
Хоч лаяти мені вас не з руки,—
Химерний ви народ, чоловікі!
Вночі солодким вам буває те,
Що ви удень нещадно ганьбите,
Хіть ваша тим, що шпетила сама,
Втішається, як іншого нема!..
Та годі... Прошу вас, Діано,
Ще трохи потерпіть. Допоможіть мені.

Діана Якби за вас і смерть прийняти мала,—
Померла б я, бо дуже вас люблю.

Гелена Надійде і для нас гаряче літо,
І терни зацвітуть пахучим цвітом,
І квітів буде більше, ніж шпильок!
Рушаймо! Вже готовий наш візок.
До щастя не йдемо ми навпростець,
Та діло хвалить завсігди кінець!
Хоч як би з нас не кпили раз у раз,—
Все добре, що кінчається гаразд!

Виходять.

СЦЕНА 5

Русільйон. Кімната в замку графині.

Входять графиня, Лафета та блазень.

Лафета Ні, ні, ні! Ваш син знався там з одним жевжи-
ком, чім бридким шафраном можна було б пофарбувати всіх на-
ших жовторотих, усю нашу зелену молодь, глевку, як недопечений

хліб. Якби не той голочванько, не той червонохвостий джміль, ваша невістка була б жива й досі, а син ваш сидів би вдома й мав би шану від короля.

Графиня Хай би я його не знала й зовсім! Померла найдобочесніша з жінок, будь-коли створених природою! Якби вона була плоть від плоті моєї і в час пологів завдала б мені найтяжчих мук, я й тоді б не любила її більше, ніж тепер!

Лафе Так, гарна була жінка, дуже гарна. Перебереш не одну тисячу салатних пучечків, перше ніж знайдеш такий листочок, як вона.

Блазень І справді, пане, вона була наче той розмарин або навіть як рута-м'ята!

Лафе Дурню, цих трав не кладуть у салату, їх нюхають, підносячи до носа!

Блазень Звідки ж мені знатись на травах, пане,— я що, Навуходонор?

Лафе А сам ти для себе хто — дурень чи сучий син?

Блазень Дурень — коли служу жінці, і сучий син — коли служу чоловікові.

Лафе Ось як! А в чому тут різниця?

Блазень Бачте, я можу переспати з його жінкою і служити йому.

Лафе Ти й справді тоді сучий син — на такій службі.

Блазень А його жінці я служитиму своєю іграшкою — блазеньським жезлом.

Лафе Згоден з тобою — ти і дурень, і сучий син.

Блазень До ваших послуг.

Лафе Ні, ні, ні.

Блазень Якщо не можна служити вам, спробую прислужитися такому ж високому вельможі, як ви.

Лафе Він француз?

Блазень У нього є й англійське ім'я, хоч його фізіономія здебільшого палає жагою на французький штиб.

Лафе Хто ж це такий?

Блазень Чорний Принц, пане, інакше кажучи — Князь тьми, або ще інакше — сатана.

Лафе Гаразд, бери мого гаманця. А втім, даю тобі його не для того, щоб зманити тебе від твого принца. Служи йому й далі.

Блазень Я селюк, пане, у нас не шкодують хмизу на багаття, а мій принц завше підтримує біля себе добрячий вогонь! Нема сумніву, що він володар світу,— отже, хай собі вельможне панство юрмиться біля його трону! А я волів би мати хатинку з вузькими дверима, куди б не могла протиснутись черевата розкіш. Звісно, хто скромний, може, й пролізе, але більшість дуже ніжна й чутлива і віддає перевагу дорозі, встеленій квітами, а вона завжди кінчається широкою брамою і великим вогнем.

Лафе Гаразд, забирайся геть — стежкою, яку сам собі обрав, бо ти вже мені набрид. Попереджаю тебе про це, бо не хочу з тобою лаятись. Іди. Та подбай, щоб доглянули моїх коней. Тільки гляди мені — без жартів!

Блазень Якщо й будуть, то лише товстошкурі, як пасує конячій породі.
(*Виходить*)

Лафе Злий і гострий на язик! По слово до батька не ходить!

Графиня Так! Мій небіжчик чоловік дуже його любив, і, вволивши його волю, я залишила цього блазня при собі. Ось він і вирішив, що тут йому все дозволено. Меле казна-що!

Лафе А мені він подобається... Проте я маю з вами поговорити. Почувши про цю смерть і про те, що син ваш вертає додому, я звернувся до його величності з проханням замовити слово за мою дочку. Пригадуєте, як вони були ще дітьми, король сам заговорив про їхній шлюб? Тепер він пообіцяв мені це знову, і я думаю, Бертрам не має кращого способу повернути королеву прихильність, аніж дати згоду на таке сватання. Що ви на це скажете, моя люба графине?

Графиня Чудовий намір, я б дуже зраділа, якби він шаливо збувся.

Лафе Його величність їде сюди з Марселя. Ви не повірите — він став такий жвавий, ніби йому тридцять років! Узавтра він буде тут. Мені про це сказала певна людина, вона рідко помиляється.

Графиня Я рада побачити короля ще раз — перше ніж помру. Син мені пише, що до вечора приїде. Запрошую вас на їхню зустріч, любий Лафе.

Лафе На яких правах я міг би на ній бути, графине?
Графиня У вас для цього досить привілеїв, варто лише захотіти.

Лафе Я завжди сміливо ними користався, графине, і, хвалити бога, могу й далі користатися.

Входить блазень.

Блазень Ваша вельможність, там прибув молодий граф, ваш син, з оксамитовою пов'язкою на обличчі... Є під нею шрам чи ні, знає тільки оксамит, але пов'язка розкішна! Ліва щока добре одягнена, а права — гола.

Лафе Шляхетний шрам, одержаний у бою,— ознака честі. Гадаю, що й цей такий.

Блазень Тож я й дивлюсь, що обличчя в нього пашисть, як підсмажене січене м'ясо!

Лафе Ходім йому назустріч! Хочеться поговорити з юним героєм!

Блазень Та їх там — хоч греблю гати! Усі в карколомних капелюхах з надзвичайно чемним пір'ям, де кожна пір'їна до всіх кланяється та всім киває.

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА I

Марсель. Вулиця.

Входять Гелена, вдова, Діана та двоє слуг.

Гелена Шалений чвал на цих поштових конях
Без сну та відпочинку вас втомив.
Що вдієш? Та якщо не відрізняли
Ви дня від ночі і змогли знести
Всі труднощі дороги ради мене,
То знайте-бо, що вдячності моїй

Немає меж, і вже ніщо не зможе
Нас роз'єднати. У щасливу мить...

Входить королівський сокольничий.

...Ось хто сказати міг би королю
Про мене! Звісно, тільки б захотів!
Спаси господь вас, пане!

Сокольничий Вас також.

Гелена Ми з вами зустрічались при дворі.

Сокольничий Цілком можливо.

Гелена Сподіваюсь я,
Що поголос про вашу доброту
Не був пустою пліткою тоді,
І я, в тяжкій пригузі опинившись,
Примушена тепер без церемоній
У вас просити широї підмоги;
Повік я буду вдячна вам за неї.

Сокольничий Підмоги? В чому саме?

Гелена Згодьтесь, пане,
Цього листа вручити королю
Й умовити його, як ваша ласка,
Щоб він мене до себе допустив.

Сокольничий Спізнались ви. Нема його.

Гелена Нема?

Сокольничий Вночі поїхав спішно.

Вдова Все пропало!

Гелена Не вірю я! Хоч доля й проти нас,
Все добре, що кінчається гаразд!
Куди ж він поспішив так? У Париж?

Сокольничий До Русільйона. Я спішу туди ж.

Гелена О пане мій! Оскільки ви раніш
Побачите ласкавого монарха,
Віддайте цей папір йому до рук.
Повірте, він приємний владареві,
І вам король подякує за це.
Я ж поспішу за вами швидко так,
Як тільки зможу.

Сокольничий Все для вас зробию.

Гелена І ви не пошкодуєте за тим...
Скажіть, хай коней запрягають знову!
Та не баріться!

Виходять.

СЦЕНА 2

Русільйон. Внутрішній дворик у замку графині.

Входять блазень та Пароль.

Пароль Ласкавий месє Лаваш, передайте цього листа панові Лафе. Раніше ви мене впізнавали, як я бував у чистішій одежі. Тепер Фортуна виваляла мене в багнюці, й від мене добряче тхне її неприхильністю.

Блазень О, це має бути справді чимала неприхильність, якщо з її ласки від тебе йде такий запах. Ніколи не їстиму її рибних страв! Голубе, стань трохи збоку.

Пароль Не затуляйте носа, я висловився метафорично.

Блазень Як це його не затуляти, коли в тебе такі смердючі метафори? Краще затулити носа, поки я не зненавидів усі метафори. Відійди трохи.

Пароль Я вас дуже прошу передати йому цей папірець.

Блазень Фе-е... та відійди ж далі! Щоб я передав такому вельможному чоловікові папірця з клозету Фортуни? Та ось і він сам.

Входять Лафе.

Ваша милість, тут павчить кицька Фортуни чи її шолудивий котисько (але не пахучий котик щастя), що зірвався з берега у брудний ставок її незадоволення і вивалявся там, як він сам каже, у багнюці. Робіть із цією рибкою з каламутної води, що знаєте,— вона дуже схожа на жалюгідного, хитрого, гидкого й підлого мерзотника. З висоти свого розкошування я співчуваю його знегодам і залишаю його на вашу милість.

(*Виходить*)

Пароль Мій пане, перед вами людина, понівечена пазурями Фортуни.

Лафе Чим же я можу допомогти? Пізно вже обтискати їй пазури. Чим же ви допекли Фортуні, що вона так вас подерла?

Я знаю її як досить лагідну пані, що не дозволяє негідникам надто довго водити її за носа. Ось тобі чверть екю, хай суддя замить тебе з Фортуною, мені ніколи.

Пароль Але благаю вас, вислухайте мене! Одне слово!..

Лафе Канючиш ще одного мідяка? На, а слова прибережи для себе.

Пароль Ласкавий пане, це ж я, Пароль!

Лафе А, ти все-таки хочеш чогось більшого, ніж слова? Боже милий!.. Дай-но мені руку! Як там твій барабан?

Пароль Паночку мій хороший, згляньтесь, ви перші розкусили мене.

Лафе Як? Хіба? Я перший тебе і виплюнув!

Пароль Від вас залежить знову ввести мене тепер у ласку, пане, коли вже ви мене з неї вивели!..

Лафе Ох ти ж негіднику! Хочеш, щоб я разом грав роль і господа бога, і диявола? Один, так би мовити, тебе запашає, а другий — рятує?

Чути сурми.

О, це король, упізнаю його сурмачів! Зайдеш потім до мене. Вчора ввечері мені все про тебе розповіли. Але хоч ти дурний і підлий, їсти тобі однаково треба... Забирайся!

Пароль Молитиму за вас бога!

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Кімната в замку графині.

Сурми. Входять король, графиня Лафе, вельможі, дворяни та почет.

Король В її особі втративши перлину
Неоціненну, ми самі збідніли.
Засліплений упертістю, ваш син
Не зміг її належно оцінити.

Графиня Минулого не вернеш, мій королю.
То був звичайний нерозважний спалах,

Юнацький шал, що підлива оливи
У той вогонь, де вигорає розум.

Король Графине, я давно йому пробачив
І все, що сталося, начисто забув.
Хоч помста вже була над ним зависла!

Лафе Наш юний граф,— даруйте, що втрчусь,—
Наш юний граф зневажив нас усіх:
І короля, і матір, і дружину.
Але найдужче скривдив сам себе,
Бо втратив ту, чия шляхетна врода
Усіх без винятку причарувала,
Чії слова, як музика, звучали
Для нас усіх. Найбільші гордії
За честь вважали б слугувати їй.

Король Хвалить, що збігло — забавка сумна,
Та жаль за ним ще серце розтина.
Нехай увійде. Згода й мир між нами,
І я йому нічим не докорю.
Він може не просити в нас прощення,
Бо вже причина помилки його —
В могилі, і її гіркі останки
Ми вкриєм забуттям... Нехай увійде
Не як злочинець — просто як чужий.
Скажіть йому — так наказав король.

Придворець Іду, мій повелителю.
(*Виходить*)

Король Про шлюб
Із вашою дочкою що він каже?

Лафе Що віддає себе у ваші руки.

Король Тоді й весілля скоро! Маю я
Листи, де хвалять нашого героя!

Входить Бертрам у супроводі
придворця.

Лафе І без листів у нього вигляд бравий!

Король Я — день, який об'єднує в собі
Всі пори року: знайдеш у мені ти
І сяйво сонця, й лютний градопад.
Та вітер хмари розганя зловісні,

І сонце визирає із-за хмар,—
Ходи, бо розпогодилось!

Бертрам

О сір!

Я гірко каюсь нині за минуле.

Король

Забудьмо все і думаймо про завтра,
Бо швидко ми старіємо, і слід
Спішити нам, щоб бистроплинний час
Не випередив наших розпоряджень...
Чи знаєш ти дочку цього вельможі?

Бертрам

Так, мій володарю, чудово знаю.
Її я першу в юності вподобав,
Та серце не насмілилось зробити
Язик мій вісником юнацьких мрій;
Засліпленим її красою будши,
Всіх інших я спотвореними бачив;
Так сталось і з Геленою, яку
Усі навколо ревно вихваляли,
Яку і сам, як втратив, покохав я,—
Але тоді вона була мені,
Мов порошина в оці!

Король

Спритно, графе,

Ти вибачився. Що ж, таке зізнання
Почасти зменшує твою провину.
Кохання ж запізніле порівняти
З помилуванням можна після страти,
Коли, гамселячи себе у груди,
Ми кричимо у розпачі повсюди:
«Не вберегли! Загинув так ні за що!
А був же він найкращий із найкращих!»
Найближчих друзів відаєм глупоті
І їхній прах оплакуємо потім,
Любов ридає гірко біля гробу,
І каяття бере неситу злобу.
...Нехай це буде начебто подзвіння
На честь Гелени. А тепер — до діла!
Любовні подарунки для Мадлени
Негайно шли — на шлюб даю я згоду.
А ми лишаймось тут — і на дозвіллі
У тебе погуляєм на весіллі!

Графиня

Хай небеса цей шлюб благословлять!
Коли ж на нас не зійде благодать,
То, перш ніж їх з'єднають воедино,
Вже краще хай помру я.

Лафе

Підійди-но,

Мій сину, у якому родове
Ім'я моє поглинеться тепер;
Поквапся дати знак якийсь Мадлені,
Що заохотив би її негайно
Приїхати...

Бертрам знімає з пальця перстень
і віддає його Лафе.

...Небіжчиця Гелена —

Беру у свідки бороду свою! —
Була створіння ніжне та чарівне,
І бачив я на ній таку ж каблучку,
Прощаючись із нею при дворі!

Бертрам Ви помилились, інша це каблучка.

Король Ану дозволь, і я на неї гляну:
Бо поки ми з тобою говорили,
Не зводив я з перстеника очей...
(Бере каблучку)
...Це він! Колись я дав його Гелені,
Сказавши їй, що у скрутну хвилину
Вона від мене матиме підмогу,
Якщо мені покаже цю каблучку!
Як зваживсь ти відняти в неї те,
Чим завжди так Гелена дорожила?

Бертрам Королю мій! Вам вільно так казати,
Та я клянусь — ніколи перстень цей
Їй не належав!

Графиня Сину, це неправда!
Клянусь життям, вона його носила,
І він їй був дорожчий за життя!

Лафе Ручусь і я, що це її перстеник!

Бертрам Та ні ж бо, помиляєтесь ви всі!
Вона його не бачила й у вічі!
Мені цей перстень кинула з вікна
Закохана у мене флорентійка,
Гадаючи, що вільний я. Дізнавшись,
Як є, вона від мене відступилась
Не без жалю, та персня не схотіла
Забрати...

Король

Навіть сам Плутон-всевидець,
Що зуби з'їв на магії та трушках,
Не знає краще таємниць природи,
Ніж я цей перстень! Бо належав він
Мені! Я сам віддав його Гелені,—
Нехай хоч хто б тобі його вручив!
Признайся, якщо ти розуму не втратив,
Що взяв його ти в неї силоміць!
Вона всіма святими присягалась,
Що персня зніме з пальця не інакше,
Аніж тобі віддасть на шлюбнім ложі,—
Якого з нею ти не розділив,—
Або пришло мені в лиху годину!

Бертрам

Вона його й не бачила!

Король

Клянусь
Короною, що свідчиш ти облудно!
І збуджуеш в мені страшну підозру,
Якої я б позбутися хотів!
Невже ти міг вчинить таку наругу?
Та ні, не вірю... А проте... Ії
Смертельно ти зненавидів, Бертраме,
І ось її нема! Вона померла!
Мене б ніщо так не переконало
(Хіба я сам би затулив їй очі),
Як ця каблучка на твоїй руці...
Схопите його.

Варта оточує Бертрама.

Були підстави, бачу,
У мене для побоювань! І винен
Скоріше я у тім, що їм ваги
Не надавав... Візьміть його під варту
І все як слід з'ясуйте.

Бертрам

І якщо ви
Доведете, що перстень їй належав,
Вам буде значно легше довести,
Що розділив я шлюбне ложе з нею
Там, у Флоренції, куди її нога
Ніколи не ступала!

Варта виводить Бертрама.

Король

Облягли

Мене тривожні думи...

Входить сокольничий.

Сокольничий

Вінценосцю!

Не знаю, може, на́гинки я вартий,
Та ось вам лист від однієї жінки
З Флоренції, а жінка та сюди
Вже, як мені сказали, прибула.
Я, зглянувшись на розповідь і вроду
Прохачки, їй пообіцяв негайно
Супліку цю подати вам; її
Схвильованість упевнила мене,
Що справа ця стосується і вас.

Король

(читає)

«Після численних обіцянок узяти зі мною шлюб, коли вмер його дружина, він — признаюсь вам у цьому, паленіючи від сорому,— оволодів мною. Тепер граф Русільйон — удівець, обітниця зв'язує його зі мною, а честь свою я йому вже віддала. Але він потайки втік із Флоренції, не сказавши мені «прощай», і я рушила слідом за ним на його батьківщину шукати справедливості. Розсуди ж мене з ним, королю, все тепер залежить від тебе. Інакше спокусник святкуватиме перемогу, а бідна дівчина загине.

Діана Капулетті»

Лафе Ні-і, я краще куплю собі зятя на ярмарку й заплачу готівкою, а цього жевжника мені й за так не треба!

Король Лафе, тебе порятувало небо,
Так викривши його! Впустіть прохачку!
І графа приведіть сюди хутчій!

Сокольничий і один із почту виходять.

Боюсь, графине, що життя Гелени
Обірване злочинною рукою.

Графиня Нехай закон злочинця покарає!

Варта вводить Бертрама.

Король Дивуюсь, графе: вже коли жінки,
А надто шлюбні — вам таке страхіття,

Що ви від них тікаєте прожогом
Відразу ж по обітниці священній,—
То нащо шлюб новий ви берете?

Сокольничий вводить вдову та Діану.

Хто жінка ця?

Діана Я бідна флорентійка
Із роду стародавніх Капулетті,
Мій позов прочитали ви, королю,—
Скажіть, хіба не гідна я жалю?

Вдова Державцю, я її нещасна мати.
Від кривди, заподіяної графом,
І честь моя, і старість потерпають;
Як ви нас не врятуєте, королю,
Тоді прощай і честь моя, й життя.

Король Та-ак... Підійди-но. Графе, ти їх знаєш?

Бертрам Їх? Знаю. Трохи. Та скажіть, у чім
Вони тут ще оскаржують мене?

Діана Оскаржують? Ти не пізнав дружини?

Бертрам Що ти верзеш? Вона мені чужа!

Діана Намисливши узяти іншу, хочеш
Віддати їй руку, та вона ж моя!
Віддати їй обітницю мою!
Віддати їй себе, але ж ти мій!
Ми з'єднані і клятвою, і плоттю,
І та, котра тебе захоче взяти,
З тобою має взяти і мене:
Або обох — або уже нікого!

Лафе

(до Бертрама)

Ваша репутація — не для моєї дочки. Такий чоловік їй не потрібен.

Бертрам Це жах! Королю!.. О, яка підступність!
Ну, жартував я з нею! Та не більше!
Як ви могли повірити, королю,
Що так себе зневажити я здатен?

Король Повірити? Ти віру заслужи!
І не словами — вчинками, мосьпане!

- Діана* Хай присягне, що відповідь правдиво:
Я сподіваюсь, граф не заперечить,
Що дівчиною він мене узяв?
- Король* Відповідай!
- Бертрам* Підложниця солдатська,
Вона сама до всіх на шию висла!
- Діана* О боже!.. Так мене ніхто іще
Не ображав. Не вірте ви йому.
Якби була я й справді потіпаха,
Була б мені й ціна тоді звичайна;
Хіба оцей коштовний перстень граф
Звичайній табірній повії дав би?
- Графиня* Він знітився! Бо я впізнала перстень!
Фамільний діамант цей вже ушосте
Від батька в нас до сина переходить!
Без сумніву, вона — його дружина,
Цей перстень вартий тисячі свідоцтв!
- Король* А міг би хтось підтвердити усе це?
- Діана* Тут є Пароль. Та до такого свідка
Мені, їй-богу, і вдаватись гидко.
- Лафе* Я бачив цю людину тут, королю,
Як хто б людиною назвав Пароля.
- Король* Знайти і привести його!
Один з придворців виходить.
- Бертрам* Навіщо?
Відомо всім, що це брехливий зух!
Розбешений, нахабний, віроломний,
Сама його природа неправдива,
Молотиме він все, що заманеться,—
То чим свою правдивість доведе?
- Король* У неї перстень твій!
- Бертрам* Я поясню.
Вона мені подобалась, королю,
І я почав за нею упадати,
Як юності належить легковажній.
Та, ставів наших знаючи різницю,
Зумисною холодністю своєю
Вона мене розпалювала вміло,
І я попавсь, як риба на гачок!

Краса її, привабливість, облесність
Мене схилили на її умови:
Отак вона одержала мій перстень,
А я від неї — те, що віддала б
Вона абикому куди дешевше.

Діана Я стерплю й це. Бо вже як ви зреклись
Такої благородної дружини,
Якою стати вам могла Гелена,
То годі й говорити вже про мене.
Коли нема шляхетності у вас,
Від позову свого я відмовляюсь;
Як віддасте мені мою каблучку,
Котру дала я вам взамін на вашу,
То я вам вашу миттю поверну.

Бертрам Нема у мене вашої каблучки.

Король Яка вона була?

Діана Таж геть як та
Каблучка, що у вас тепер на пальці.

Король Знайомий вам мій перстень? Справді, він
Був донедавна в нього на руці!

Діана Цей перстень віддала йому вночі я
На ложі, де ділила з ним любов.

Король Хіба? А може, кинули з вікна?

Діана Ні, я сказала правду вам, мій пане.

Бертрам Я признаюсь. Так, це її каблучка.

Король Заплутався ти, графе, і лукавиш!
Тебе дрібниця кожна пантеличить!

У супроводі придворця входить Пароль.

Про нього йшлося?

Діана Так, це він, королю.

Король Кажі всю правду, голубе, й тебе
Від графового гніву захищу я,
Як поведешся щиро. Що ти знаєш
Про нього і про дівчину оцю?

Пароль З дозволу вашої величності, мій господар був
завжди шляхетною людиною. Якщо ж і дозволяв собі дещо, то
не більше за інших паннів.

Король Ближче до діла. Він її кохав?

Пароль Авжеж, кохав! Але як?..

Король От я й питаю — як?

Пароль Ваша величносте, він кохав її так, як кохають жінок люди високого стану.

Король Тобто як?

Пароль Тобто і кохав, і не кохав.

Король Тобто — як ти і шахрай, і не шахрай. Уперше бачу такого дволикого негідника!

Пароль Ваша величносте, я бідак, і увесь — з голови до п'ят — до ваших послуг.

Лафе Пароль — чудовий барабанщик, королю, але поганий промовець.

Діана Ви можете потвердити, що граф обіцяв зі мною одружитися?

Пароль Щиро кажучи, я знаю більше, ніж можу розголосити.

Король Ти не хочеш розповісти всього, що знаєш?

Пароль Ні, з дозволу вашої величності, я хочу! Я був у них за посередника. Так, він її кохав! Кохав шалено, до нестями, бо весь час торочив мені щось про сатану, муки пекла, лютих фурий і всяке таке чортівиння. Вони мені довіряли, і я знав, що він з нею спить, що обіцяв з нею одружитися і ще багато такого, за що мені перепаде, як розпатякаю. Отож я краще помовчу.

Король Ти й так уже сказав майже все — крім того, хіба що вони повінчались. Але ти надто хитрий у своїх свідченнях, тому відійди.

Отож цей перстень — ваш?

Діана Так, мій королю!

Король А звідки він у вас? Чи хто вам дав,
Чи ви його купили десь випадком?

Діана Ніхто не дав, ніде я не купила.

Король Позичив хтось?

Діана Та ні, й не позичав.

Король Знайшли десь?

Діана Ні.

Король Нічого не збагну.

Якщо його нізвідки не взяли ви,
То як же ви могли його віддати?

Діана А я його йому й не віддавала!

Лафе Ваша величносте, ця жінка — наче спритна рукавичка: хочеш — натяг на руку, а хочеш — стяг!

Король Цей перстень мій! Я дав його Гелені!

Діана Так, може, й ваш. А може, і її.

Король Геть, геть її! Вона мене дратує!
В тюрму її! І графа звідси — геть!
І як не скажеш, звідки в тебе перстень,
Години ти не проживеш — клянусь!

Діана Сказала б, та не можу!

Король Годі! Геть!

Діана Але за себе я поруку дам.

Король Не треба! Ти й мені тепер здаєшся
Звичайною повією.

Діана Клянусь
Юпітером: як знала чоловіка
Бодай хоч раз я — то хіба що вас!

Король Чому ж ти звинувачуєш Бертрама?

Діана Бо винен він — і водночас не винен.
Я дівчина — в тім можу поклястись,
Хоч він вам присягне, що я брешу.
Бо він не зна, що цноти не збулась я.
Володарю, повір, я не блудниця!
Я дівчина незаймана, клянусь!
Або ж мій чоловік — оцей дідусь!
(Показує на Лафе)

Король В тюрму її! Вона глузує з нас!

Діана Матусю, приведіть мою поруку.

Вдова виходить.

Ще мить, королю, і володар персня
Зайде сюди і виправда мене.
Того, хто тут честив мене, прощаю,

Бо кривди граф мені не заподіяв:
Що ложе осквернив моє, він зна,
При тому понесла його жона
І вже дитя під серцем відчува.
А як небіжчиця? Вона жива.
Оце вам і розгадка.

Входять вдова та Гелена.

Король Дивно, дивно!

Чи не чаклун мені морочить зір?
Його дружина ти чи тільки тінь?

Гелена Величносте! Я справді тільки тінь
Його дружини! Назва, а не суть.

Бертрам І назва, й суть! Прости, прости мені!

Гелена Ох, чоловіче! До утіх охочий,
Як пестив ти мене тієї ночі,
В п'їтмі не розпізнавши від нестями!
Ось перстень твій. А ось і лист. Той самий:
«Коли моїм заволодієш перснем...»
«Коли від мене ти зачнеш дитину...»
Дотримала умови я. І двічі
Тебе завоювала, чоловіче!

Бертрам Якщо вона, королю, розтлумачить
Мені ясніше, що усе це значить,
Кохатиму її я все життя!

Гелена Як согрішила я бодай хоч раз,
Хай доля і закон розлучать нас!
...Матусю любя, чи не вас я бачу?

Лафе Ось-ось, мов від цибулі, я заплачу...
(До Пароля)

Позич мені носовичка, добрий барабанщику... Спасибі... І приходь
до мене, я,— хай уже так,— візьму тебе до себе за блазня. Тільки
облиш свої поклони, в тебе це виходить просто жахливо.

Король

(Гелені)
Розповіси як слід про всю пригоду,
Щоб ми відчули повну насолоду!
(До Діани)
Незайманице-квітко, на додачу
За все я щедрим посагом віддячу.

Неважко здогадатися, що ти
Права па чоловіка зберегти
Допомогла дружині. І при тому
Сама себе не зрадила ні в чому.
Усе гаразд! Мій висновок короткий:
Гіркий початок, та кінець солодкий!

Сурми.

ЕПІЛОГ

Актор

(що грав короля)

Жебрак я знову. Скиньмо ж наш вінець,
Бо все на світі має свій кінець.
А він для нас щасливий тільки там,
Де п'еса смакувала глядачам.
Отож приходьте ще до нас не раз!
Все добре, що кінчається гаразд!

Всі виходять.

МІРА ЗА МІРґ

Переклад Дмитро Билоус

ДІЙОВІ
ОСОБИ

Віченцо, герцог.

Анджело, помісник герцога.

Ескал, старий ельможа.

Клавдіо, молодий дворянин.

Луціо, гультяй.

1-й дворянин.

2-й дворянин.

Тюремник.

Брат Тома }
Брат Пітер } ченці.

Суддя.

Варрій.

Лікот, простак-стражник.

Пінна, легковажний дворянин.

Помпей, слуга пані Переспілли.

Потворра, кат.

Бернардіно, розпусний арештант.

Ізабелла, сестра Клавдіо.

Маріанна, наречена Анджело.

Джув'єтта, кохана Клавдіо.

Франціска, черниця.

Пані Переспілла, власниця будинку розпусти

Вельможі, варта, городяни, хлопчик, слуги.

Дія відбувається у Відні.

СЦЕНА I

Зала в палаці герцога.

Входять герцог, Ескал, вельможі і почет

Герцог Ескале!

Ескал Що, мій пане?

Герцог Вам пояснити, в чому суть правління,—
Здається, марна трата часу й слів.
Бо я упевнився: ученість ваша
Переважає всі мої поради.
Тож можу дати вам тільки владу в руки.
При ваших здібностях цього задосить,
Щоб приступити до діла. Дух народу,
Державні правила, статті, закони
Ви дуже добре знаєте. Та й досвід
Великий ваш. Лишається хіба що
Вам з нього користатися і далі.
А зараз Анджело просить сюди.

Один із почту виходить.

Як ви гадаєте, він нас замінить?
Його обрали ми в надії ширій,
Щоб представляв нас, поки нас не буде.
Довірили йому і гнів, і милість,
Усю своєї влади повноту
Передали йому. А ваша думка?
Ескал Якщо у Відні є хто-небудь гідний
У вас цю честь і милість заслужити,
То це лиш Анджело.

Герцог Та ось і він.

Входить Анджело.

Анджело Покірний вашій світлості одвіку,
Отож чекаю, що ви звелите?

Герцог Є, Анджело, у тебе риси вдачі,
З яких неважко спостерігачеві
Вгадать твоє майбутнє. Не на те,
Як факели, запалює нас небо,
Щоб ми горіли тільки задля себе.
Коли ж достоїнства, що кожен має,
Дрімаять без користі в нас самих,
Це все одно, що їх у нас нема.
Високий розум неодмінно прагне
Високої мети! Таж без користі
Природа не дає ані краплини
Своїх дарів, жадаючи за них
Дістати, як ошадлива богиня,
Процент і вдячність... Але що це, справді.
Я говорю тому, хто знає сам
Усе, що можу я йому сказати?
Ну що ж, мій Анджело!
Лишайсь за мене у мою відсутність.
І смерть, і милість хай живуть у Відні
В твоїх устах і в серці. А Ескал,
Хоч старший,— буде за помічника.
Ось повноваження.

Анджело Але, мій пане,
Прошу на пробу взяти мій метал,
Перш аніж лик прекрасний, благородний
На ньому карбувать...

Герцог Не заперечуй...
Ми вибирали довго і дбайливо.
І вибрали тебе: прийми ж цю честь.
Нам треба виїхать настільки спішно,
Що через це ми мусимо залишить
Питання нерозв'язані. Коли ж
Потрібно буде, ми тобі напишем,
І визнаєш ти новини всі про нас
Та подаси ізвідсіля нам звістку.
Отож прощайте. Зичимо успішно
З усім упоратись.

Анджело Дозвольте, пане,
Я хочу вас хоч трішки провести!

Герцог Ні, надто кваплюсь я,
Тож владарюй сміливо. Знай при цьому,

Що ти наділений високим правом
Заводити закони й пильнувати,
Щоб їх тримались. Дай потисну руку.
Таємно виїду. Народ люблю я,
Та виставлятихся людям напоказ
Ненавиджу; хай навіть від душі —
Гучних захоплень я не визнаю
І вигуків, а тих, хто все це любить,
Не маю за розумних. Що ж, прощайте!

Анджело Хай вам пошлють удачу небеса!

Ескал І вас щасливо приведуть назад!

Герцог Спасибі. Ну, прощайте!
(*Виходить*)

Ескал Ласкаво прошу, графе, приділіть
Хвилину для розмови: я хотів би
Збагнути до кінця свої завдання.
Дістав я повноваження, які ж —
Мені ще невідомо.

Анджело Як мені. Отож ходімо разом
Та спільно і з'ясуємо де-небудь
Усе, що треба.

Ескал Я до ваших послуг.

Виходять.

СЦЕНА 2

Вулиця.

Входять Луціо і двоє дворян.

Луціо Якщо наш герцог з усіма іншими герцогами не
дійде згоди з угорським королем, то всі герцоги об'єднаються і на-
падуть на короля.

1-й дворянин Пошли нам, боже, мир будь-звідкіля, окрім од-
ного — не від угорського короля!

2-й дворянин Амінь!

Луціо Ти говориш так, мов той побожний пірат, що ви-
йшов у море з десятьма заповідями і тільки одну з них зітер зі скри-
жалі.

2-й дворянин «Не украдь»?

Луціо Саме цю він і зітер.

1-й дворянин А як же інакше? Адже ця заповідь змусила б капітана і всю його ватагу відмовитись від свого промислу — вони ж і йшли саме на грабування. Та й серед нас не знайдеться солдата, якому б подобалось у передобідній молитві те місце, де просять господа послати мир.

2-й дворянин А я від жодного солдата не чув, щоб воно йому не подобалося.

Луціо Охоче вірю: ти, гадаю, ніколи взагалі цієї молитви й не чув.

2-й дворянин Чув, і щонайменше разів десять.

1-й дворянин Та ще, може, й у віршах?

Луціо І в віршах, і в прозі, і різними мовами.

1-й дворянин І всіляких вір, мабуть?

Луціо А чом би й ні? Молитва лишається молитвою, попри всі незгоди у вірі, як ти лишаєшся несусвітним негідником, попри всі молитви.

1-й дворянин Атож, ми з тобою з одної пряжі виткані.

Луціо Згоден. Як оксамит із крайкою. Ти — крайка!

1-й дворянин А ти — оксамит. Добрячий оксамит потрійної ворси, запевняю. Та я й волів би бути крайкою англійського сукна, ніж французьким оксамитом з такою облізлою ворсою, як ти. Ясно я говорю?

Луціо Куди ясніше! Мабуть, по собі судиш? Після такого признання я починаю пити за тебе, але, даруй, поки я живий — не після тебе.

1-й дворянин Я, здається, сам собі напсував, чи не так?

2-й дворянин Атож. В обох випадках — чи заразився ти, чи ні.

Луціо Погляньте-но, погляньте, сюди прямує добродійка, наша утішниця.

1-й дворянин Чимало хвороб підхопив я під її дахом, і вони мені коштували...

2-й дворянин Чого, скажи?

1-й дворянин Суди сам.

2-й дворянин Тисяч три талерів на рік.

1-й дворянин А може, й більше! Випили вони моєї крові!

Луціо Добре, якщо випили, а не зіпсували...

1-й дворянин Та ти натякаєш на якісь мої хвороби, але помиляєшся: я здоровий і міцний.

Луціо Міцний, як твої порожні кістки, що з них розпу-ста висмоктала всі мізки.

Входить пані Переспілла.

1-й дворянин О! Як ся маєте? В котрому стегні у вас тепер про-стріл?

Переспілла Годі, годі. Там он заарештували і повели до в'яз-ниці чоловіка, вартого п'яťох тисяч таких молодців, як ви.

2-й дворянин Кого ж це, скажи на милість?

Переспілла Кого, кого!.. Клавдію, синьйора Клавдію!

1-й дворянин Клавдію... до в'язниці? Не може бути.

Переспілла А от і може: я на власні очі бачила, як його по-вели. Та ще й гірше: через три дні йому голову відрубують.

Луціо Ми собі жартуємо, а тут... Не хочеться цьому вірити!.. А ти певна?

Переспілла Більш ніж певна. І все через те, що пані Джуль-етта чекає від нього дитини.

Луціо Боюсь, що так воно і є, він обіцяв прийти до мене ще дві години тому і не прийшов. А він дуже точно виконує всі обі-цянки.

2-й дворянин Та ще це якраз близько стосується того, про що ми говорили.

1-й дворянин А головне — збігається з новим указом.

Луціо Ходімо швидше, дізнаємось, у чім річ.

Луціо і двоє дворян виходять.

Переспілла Ось так воно: кого на війну, кого в шпиталь, кого на шибеницю, кого в боргову. Так скоро в мене й жодного клієнта не залишиться.

Входить Помпей.

Ну що, взнав щось нове?

Помпей Повели його до в'язниці.

Переспілла Та чим же він скористався?

Помпей Жінкою.
Переспілла Але в чому ж його злочин?
Помпей Вудив форель у забороненій річці.
Переспілла Отже, залишив дівчинку з дитиною?
Помпей Ні, залишив жінку з дівчинкою. Ви про новий указ нічого не чули?
Переспілла Про який указ?
Помпей Всі веселі дома в передмістях Відня буде знесено.
Переспілла Що? А ті, що в місті?
Помпей Ті залишаються на розплід. Їх теж хотіли було знести, та один розсудливий городянин заступився за них.
Переспілла Невже ж усі дома побачень у передмістях знесуть?
Помпей Дотла, господине.
Переспілла От так переміна в державі! А що ж зі мною буде?
Помпей Годі вам. Не бійтесь за себе. Добрим адвокатам клієнтів не бракує. Адресу змініте, але збережете фах. Я залишусь, як і раніше, вашим слугою. Не бійтесь, вас пожаліють. Ви ж на цій роботі, можна сказати, зуби з'їли. До вас поставляться з повагою.
Переспілла Що ж подієш, Томо. Ходімо звідси.
Помпей Ось синьйор Клавдіо... Його ведуть до в'язниці. І пані Джульєтта з ним.

Входять.

Входять тюремник, Клавдіо, Джульєтта і варта.

Клавдіо Навіщо ж напоказ мене водити?
Веди вже, як палезить, до в'язниці.
Тюремник Та я ж бо не на зло це став чинить:
Граф Анджело наказом обумовив.
Клавдіо Володар кожен, наче бог земний,
Всіх судить по-євангельськи: прощає,
Кого захоче, а кого вже ні —
Того засуджує. І суд його —
Суд праведний.

Входять Луціо і двоє дворян.

Луціо Та що це? Подивися!
Гей, Клавдіо, за віщо ти закутий?

Клавдіо За надмір волі, любий друже мій.
Як після пересичення йде піст,
За волею надмірною чекають
Нас ланцюги. Неначе пацюки,
Що у великій спразі п'ють отруту,
П'єм насолоду й, випивши, вмираєм.

Луціо Якби я вмів так мудро розмірковувати під арештом, я б послав за декотрими з моїх кредиторів. Проте, правду кажучи, я волю бути дурнем, але на волі, ніж розумним у в'язниці. В чому ж твій злочин, Клавдіо?

Клавдіо Назвать його — це знову буде злочин.

Луціо Убивство?

Клавдіо Ні.

Луціо Розпуста?

Клавдіо Хай і так!

Тюремник Не зупиняйтеся. Ходімо швидше.

Клавдіо Стривайте, Луціо, одне ще слово.
(Відводить його вбік)

Луціо Хоч сто, аби лишень тобі на користь.
Хіба в нас переслідують розпусту?

Клавдіо Виходить, так. Я чесно заручився
З Джульеттою, та ложе поділив
Із нею до весілля як з жоною.
І нам не вистачає лиш обряду,
Через рідню Джульетти зволікали,
Що труситься над посагом її,
Захованим у їхні повні скрині.
Від них любов ми приховать хотіли,
Аж поки згоди діждемось на шлюб,
Та любовщів таємних милий слід
Позначивсь надто ясно на Джульетті.

Луціо Дитиною?

Клавдіо На жаль, це справді так.
І ось намісник — може, це помилка
За браком досвіду, а чи, можливо,
Саме суспільство видалось йому

Конем, який правителя несе,
Що тільки-но розсівся у сідлі;
Він може править, видавать накази,
Відчувши власну силу, підганяти
Суспільство, мов острогами коня.
Чи то заволодів ним дух тиранства,
Що криється в самій його посаді.
Чи вдачі він такої, я не знаю,
Але повитягав він із архівів
Усі тяжкі покарання, які
Подібно до іржавих обладунків
Дрімали добрих дев'ятнадцять літ
У синій пилюзі. Щоб заблищали,
Застосував приховану в них силу
До мене він,— так, саме задля блиску!

Луціо Ручуся, що це так. І голова твоя так погано тримається на плечах, що перше-ліпше закохане дівчисько може здмухнути її одним своїм подихом. Ходімо до герцога, подай йому прохання про помилування...

Клавдіо Я посилав, та герцог десь пропав.
Зроби, будь ласка, послугу мені:
Моя сестра сьогодні в монастир
Іде, щоб там послушницею стати.
Знайди її, розкрий мою біду
Та попроси, хай спробує вблагати
Жорстокого намісника, щоб вирок
Пом'якшив він,— на неї вся надія.
Адже дівоча врода, певно, має
Свою німу, але виразну мову,
Що скорює людей, сестра ж уміє
Переконать і розумом, і словом.

Луціо Дай боже, щоб їй це вдалося і заради всіх, хто може опинитись у такому скрутному становищі, як ти, і заради того, щоб ти ще натішився життям. Шкода мені буде, якщо ти його програєш у такій безглуздій грі. Що ж, я йду до неї...

Клавдіо Спасибі, добрий Луціо, тобі.

Луціо За дві години десь...

Клавдіо Ходімо, страже!

Виходять.

СЦЕНА 3

Монастир.

Входять герцог і брат Тома.

Герцог Ні, отче мій, так думати не слід.
Стріла кохання пронизать нездатна
Надійно у броню закуті груди.
І я прийшов до вас у монастир
Просить на час таємного притулку,
Бо ціль моя поважніша й значніша
За ціль палкої юності.

Брат Тома Скажіть же,
В чім ваша ціль?

Герцог Ви знаєте, мій отче,
Що я любив бувати в самотині,
Як недолюблював я всяких зібрань,
Де юність, розкіш і гульня панують.
І ось я графу Анджело вручив —
А він людина стримана й сувора —
Всю владу і права мої у Відні.
Він думає, що я подавсь до Польщі;
Я сам поширив чутку цю в народі
І бачу, всі повірили у неї.
Спитаєте, навіщо це зробив я?

Брат Тома Так, пане мій.

Герцог Закон суворий наш, статуту теж —
Загнуздувати треба впертих коней,—
Та вже ось ледве не п'ятнадцять літ,
Як ми з уваги випустили їх,—
Як постарілий лев, котрий з печери
Лінується виходити на влови,
Як батько-жартівник часом дитині
Показує різки, але щоб ними
Не покарати, а тільки налякати,
І поступово робляться різки
Предметом не боязні, а насмішки,—
Отак, якщо закон ми зневажаєм,
То сам собою відмирає він.
На повідку в сваволі правосуддя.
Дитя б'є матір. Правила житейські
Всі шкереберть ідуть!

Брат Тома

Але ж від вас
Залежало верпуть законам силу,—
Боялися б вас набагато більше,
Ніж Анджело.

Герцог

Боюсь, було б занадто.
Моя вина — я дав народу волю.
Тиранством би його було карать
За те, що я їм дозволяв робити:
Як не караєм — цим ми дозволяєм.
І саме через це я все поклав
На Анджело: хай іменем моїм
Карає він, а я лишуся збоку!
Отож уникну й нарікань.
Щоб стежити за ним, я часом буду
Навідувати мій народ і власті
У вигляді ченця. Тому прошу:
Чернецький одяг ви мені дістаньте,
Навчіть мене поводитися так,
Щоб на ченця я був достоту схожим,
І ще причини є — про них вам потім
Я розповім. Та ось що головне:
Граф Анджело суворий, бездоганий,
Заледве визнає, що в жилах кров
Тече у нього. І що хліб йому
Від голоду приємніший, ніж камінь.
Але коли сягне вершини влади,
Тоді й побачим, як накаже там
Той, хто безгрішним тут здавався нам.

Виходять.

СЦЕНА 4

Жіночий монастир.

Входять Ізабелла і Франціска.

Ізабелла То інших прав у вас, черниць, немає?
Франціска Для тебе наших прав замало?
Ізабелла О ні, я б не бажала інших прав:
Строгішого б статуту для сестер,
Що їх об'єднує блаженна Клара.

Луціо

(за сценою)
Мир стінам цим!

Ізабелла

Там наче хтось гукає?

Франціска

Мужчина! Мила сестро Ізабелло,
Йди відчини, спитай, чого він хоче,
Ти можеш говорить. Мені не можна.
Ти лиш послушниця, але коли
Вже приймеш повний постриг, з чоловіком
При старшій тільки зможеш розмовляти,
Та й то з лицем закритим, а як будеш
З лицем відкритим, мусиш ти мовчати.
Гукає знов. Тож прошу, обізвись.
(*Виходить*)

Ізабелла

Мир вам і щастя. Що, скажіть, вам треба?

Входить *Луціо*.

Луціо

Вітаю, діво! Якщо справді тільки
Ви — діва, як це легко припустити
З рожевих ваших шік. Скажіть, будь ласка,
Чи міг би я побачить Ізабеллу?
Вона на послусі в монастирі.
Нещасний Клавдіо — їй брат.

Ізабелла

Нещасний? Нещасний?
Скажіть, будь ласка, а чому нещасний?
Я Ізабелла. Я його сестра.

Луціо

О діво ніжна й чарівна, ваш брат
Вам шле привіт. Але скажу одразу:
Він у тюрмі.

Ізабелла

О лишенько! За віщо?

Луціо

За те, за що, коли б це я судив,
То не карав, а виніс би подяку:
Дитиною обдарував він милу.

Ізабелла

Будь ласка, не жартуйте!

Луціо

Ні, на жаль,
Я не жартую, хоч і полюбляю
З дівчатами дуріти, жартувати,
Базікати... Поводитися ж так
Не з кожною б я став. Адже для мене
Створіння справді ви святе й небесне,

Безплотний дух, піднесений над світом.
І з вами говорю я щиросердо,
Як із святою.

Ізабелла Цим глузом з мене гнівите ви бога!

Луціо Ну що ви! Я кажу вам щирю правду:
З своєю милою ваш брат зійшовся,
Як ми повнієм од їди — чи нива
Повніє живом з ласки хлібороба,
Так довела її важка утроба,
Що добре він оре і густо сіє.

Ізабелла Дитя від нього... Та невже сестра
Джульетта...

Луціо Як — сестра?

Ізабелла Ну, названа сестра. Так часто в школі
В своїй палкій, хоч і безплідній дружбі
В нас подруги мінялись іменами.

Луціо Вона!

Ізабелла То хай одружиться із нею!

Луціо У цьому й суть. Наш герцог дивно зник
І багатьох, а в тім числі й мене
В оману ввів, бо ждали ми війни.
Та знаєм від людей, котрим відомі
Всі порухи державної пружини,
Наскільки вчинки всі його далекі
Від справжніх намірів. Отож залишив
Намісником і дав безмежну владу
Він Анджело, але у того в жилах
Не кров, а швидше холодець застиглий,—
Ніколи-бо не знав він ані шалу,
Ні почуттів сердечних, а природу
Скоряв трудом, наукою і постом.
Щоб настрахати звичай і свободу,
Які снували досі без боязні
Коло свого мерзенного закону,
Як миші коло лева,— воскресив він
Закон жорстокий, під чім ударом
Ваш може брат позбутися життя.
Його він наказав арештувати
Й для прикладу застосувати хоче
Всю силу надзвичайного закону.
Нема надії, як не вдасться вам

Пом'якшить Анджело благанням щирим.
Ось суть доручення, яке просив
Вам бідний брат негайно передати.

Ізабелла Задумав стратити його?

Луціо Атож,
До смерті засудив його, й тюремник
Уже дістав наказ його скарати.

Ізабелла О, чим же я, нещасна, можу тут
Допомогти?

Луціо А сила ваших чарів...

Ізабелла О леле! Де та сила? Сумніваюсь...

Луціо Ні, сумніви — це часто вороги,
Бо через них не вдаємось до спроби,
Втрачаючи сподіванку на успіх.
Ідіть мерщій до Анджело, хай він
Переконається: як діви просять,
Дають мужчини щедро, як боги.
Коли ж, упавши на коліна, діви
До сліз вдаються, здобувають те,
Чого бажали, мов воно вже їхнє.

Ізабелла Я постараюсь!

Луціо Тільки якнайшвидше.

Ізабелла Піду туди негайно.
Я маю лиш ігумені сказати,
Чого іду я. Дякую ласкаво.
Привіт моему братові. До ночі
Пришлю сказати йому, чого добилаєсь.

Луціо Ну що ж, я йду.

Ізабелла Ще раз вам спасибі!

Виходять.

СЦЕНА 1

Зала в домі Анджело.

Входять Анджело, Ескал, суддя, тюремник, дозорці, варта.

Анджело Не можна нам робити із закону
Опудало городнє, що стоїть,
Аж поки птахи, звикнувши до нього,
Із нього зроблять сідало.

Ескал Хай так:
Та краще в гніві нам поранить злегка,
Аніж забить на смерть. Хотів би я
Урятувать його... У нього батько
Найблагородніший був чоловік!..
Отож, подумайте, достойний графе,
Хоч я і знаю вашу доброчесність,
Невже ви в шалі пристрастей палких,
Коли б узгодилися час і місце,
А місце з вашим сходилось бажанням,
А чи коли б у вас кипіння крові
Могло сягти вінця бурхливих прагнень,
Невже ви у житті хоч раз єдиний
Самі б не погрішили так, як той,
Кого тепер ви судите суворо,
І не порушили б самі закону?

Анджело Та звідати спокусу — то одне,
А інше — впасти в гріх. Не заперечу,
Що часто між дванадцяти присяжних,
Що судять за крадіжку, є і злодій
Чи два, більш винуваті, ніж злочинець.
Ті злочини, які суду відомі,
Карає суд! Чи нам не все одно,
Що злодій злодія засудить. Певно
Як діамант побачим на підлозі,
То поспішаємо його підняти.
Одначе як не бачимо чогось,
То, не задумавшись, проходим далі.
Виправдувать його ви не повинні

Тим, що і я грішив. Скажіте краще —
Коли і я, суддя його, вчиню
Подібний злочин, — присудіть до смерті
Й мене. Отож його чекає смерть.

Ескал Як хоче ваша мудрість.

Анджело Де тюремник?

Тюремник До ваших послуг!

Анджело Завтра о дев'ятій
Повинні Клавдіо уже скарати.
Хай духівник сьогодні йде до нього —
В останню путь його приготувать.

Тюремник виходить.

Ескал

(убік)
Прости господь його і нас прости,
Добро згубити може, гріх — спасти.
Буває, хтось із хаші зла виходить,
А хтось, лиш оступившись, смерть знаходить.

Входять Лікот, дозорці,
Півна і Помпей.

Лікот Ведіть їх сюди! Якщо порядні люди тільки те й
знають, що бешкетують у публічних домах, тоді не знаю, що таке
закони. Ведіть їх сюди!

Анджело Що гут іще? Хто ти такий? У чім річ?

Лікот З дозволу вашої честі, ви бачите перед собою бід-
ного герцогового стражника. Звати мене Лікот. Я, так би мовити,
спираюся на закон, ваша честь. І ось привів до вашої милості двох
запеклих добродійників.

Анджело Добродійників? Що за добродійники? А чи не ли-
ходійники часом?

Лікот З дозволу вашої честі, я до пуття й не знаю, хто
вони такі, одне мені достеменно відомо: вони справжні негідники,
і немає в них ніякої прохванації, що повинна бути в доброго хри-
стянина.

Ескал Чудово сказано! От так мудрий стражник!

Анджело Та вернімось-бо до діла. Що це за люди? Тебе
звати Лікот? Чого ж ти мовчиш, Лікот? Говори!

Помпей Він не може говорити, ваша світлосте, цей лікоть зовсім протерся!

Анджело А ти хто такий?

Лікот Він, ваша милість? Прислужник він, а наполовину звідник! Він служить у паскудної баби: в неї був дім розпусти в передмісті, його, кажуть, знесли, то тепер вона відкрила лазню в місті — теж, гадаю, непристойне місце.

Ескал Звідки ти це знаєш?

Лікот Мені сказала моя дружина, ваша честь, а вона — заклятий ворог. А...

Ескал Як? Твоя дружина?

Лікот Атож, ваша милість, вона, слава богу, порядна жінка.

Ескал Чому ж ти називаєш її заклятим ворогом?

Лікот Тому, що ми з нею обоє закляті вороги всякої неправди і брехні, можете їй вірити, як мені самому. Якщо цей заклад утримує не звідниця,— побий її сила божа,— це розпущений дім!

Ескал Звідки ти це знаєш?

Лікот Та як же, ваша милість! Від своєї дружини знаю: якби вона не була фривольною жінкою, її там неодмінно підбили б на розбещеність, перелюбство та всіляку розпусту.

Ескал З вини тієї жінки?

Лікот Так, з вини цієї пані Переспіллі. Але дружина плюнула йому прямо в лице — так його й відшила.

Помпей З ласки вашої милості, діло було не так.

Лікот То доведи це перед оцими ахверистами. Ану, чесна ти людина, доведи!

Ескал

(до *Анджело*)

Чуєте, як він плутає слова?

Помпей Ваша милість, його дружина прийшла до нас, коли була на останніх днях,— їй, з ласки вашої милості, вареного чорносливу закортіло. А в нас на весь дім знайшлося лише дві чорносливини, і лежали вони на тарілці: така тарілка, за три гроші — правда, ваша милість, ви бачили такі тарілки; звичайно, це не китайський фарфор, але тарілка дуже гарна!

Ескал Облиш ті тарілки: не в тарілках справа.

Помпей Авжеж, авжеж, ваша милість. Тарілки тут ні до чого, слухно, але ось у чім річ. Пані Лікот, як ви вже чули, була при надії, на останніх днях, от і потягло її на чорнослив, а в нас усього-на-всього дві чорносливини лишилося, як ви чули, тому що пан Пінна — ось цей самий чоловік — з'їв усе, що було, як ви вже чули, і заплатив за все чесно і щедро навіть, бо пам'ятаєте, пане Пінно, в мене ще не вистачило трьох грошів здачі.

Пінна Не вистачило, справді.

Помпей От і добре! Ви саме в цей час розгризали кісточки від шойно згаданого чорносливу.

Пінна Так і було, справді.

Помпей От і добре! Я ще тоді казав вам, що такий і такий ніколи не вилікуються — від чого, ви самі знаєте,— якщо не будуть котримуватись якнайсуворішої дієти.

Пінна Все це правда.

Помпей От і добре!

Ескал Ти страшенно нудний дурень. Перейдімо до діла: що заподіяли дружині Лікота? На що вона скаржиться? Коли я вже діждуся того, що їй заподіяли?

Помпей До цього, ваша милість, не скоро можна добратися!

Ескал Та я й не збираюся.

Помпей Але кінець кінцем ви й до цього доберетеся, з ласки вашої милості. Уклінно прошу вас: погляньте на пана Пінну. В чоловіка вісімдесят фунтів прибутку на рік, батько його нещодавно помер, у день всіх святих. У день всіх святих, пане Пінно, адже так?

Пінна Увечері, напередодні свята.

Помпей От і добре! Правда завжди виявиться. А він, ваша милість, сидів у низенькому кріслі, ваша милість, у кімнаті, що називається «Виноградне гроно», де ви полюблюєте сидіти, пане, адже так? Любите?

Пінна Так. Люблю. Гарна кімната, тепла взимку.

Помпей От і добре, ваша милість: правда своє візьме.

Анджело Усе це тягнеться, як ніч в Росії.
Лишу його на вас і сподіваюсь,

Що знайдете ви підходящий привід
Усім їм дати добру прочуханку.

Ескал Я сподіваюсь, графе, теж. Прощайте.

Анджело виходить.

Ну, добродію, востанне: що зробили дружині Лікота?

Помпей Востанне, ваша милість? Востанне нічого їй не зробили.

Лікот Уклінно прошу вас, ваша милість, ви спитайте його, що цей чоловік зробив моїй дружині.

Помпей Уклінно прошу, ваша милість, спитайте мене.

Ескал Ну, то що ж цей добродій зробив їй?

Помпей Благаю вас, ваша милість, погляньте на обличчя цього добродія. Шаповний пане Пінно, подивіться на його милість: я це кажу для вашого ж добра. Ваша милість, ви роздивились його обличчя?

Ескал Так, дуже добре.

Помпей Благаю вас, придивіться до нього гарненько.

Ескал Дивлюся. Ну то й що?

Помпей Чи бачите ви щось погане в його обличчі?

Ескал Нібито ні...

Помпей А я ладен присягнутись: його обличчя — найгірше, що є в ньому! Ну ось бачите. А якщо найгірше в ньому його обличчя, то як же він міг зробити щось погане стражниковій дружині, хотів би я довідатись від вашої милості?

Ескал Він має слухність. Що ти на це скажеш, стражнику?

Лікот По-перше, з ласки вашої милості, цей дім заслуговує тільки решпекту; по-друге, цей хлопець теж нічого, крім решпекту, не заслуговує; і по-третє, господиня — жінка, яка теж нічого, крім цілковитого решпекту, не заслуговує.

Помпей То коли вже на це пішло, його дружина заслуговує решпекту більше, ніж ми всі.

Лікот Що, що? Брешеш ти, негіднику, клятий негіднику! Ще не настав той час, щоб моя дружина заслужила решпекту хоч би від кого, чи то від чоловіка, жінки, а чи малої дитини!

Помпей Але до неї, ще до того як він одружився з нею, всі ставилися з решпектом.

Ескал Хто тут розумніший — Правда чи Кривда? Слушно?

Лікот Ах ти, харцизяко! Ах ти, негіднику! Ах ти, нечестивий Ганнібале! До весілля — з респектом. Та коли до неї чи до мене хтось із респектом ставився, то не вважайте більше, що я нещасний герцогів стражник. Доведи це, клятий Ганнібале, або я подам позов на тебе за образу дією.

Ескал А якщо він тобі зацідить у вухо, то ти можеш подати позов, звинувачуючи його в наклепі?

Лікот От спасибі вашій милості за пораду! Що ж ваша милість накаже чинити з цим клятим негідником?

Ескал Ну бачиш, оскільки ти запідозрюєш його в різних каверзах, які хотів би вивести на чисту воду, то ти полиши його пливти за водою і простеж за ним,— тоді й узнаєш, які за ним гріхи.

Лікот От спасибі вашій милості за пораду! Бачиш ти, негіднику, чого діждався? Доведеться тобі пливти за водою. Чуєш, мерзотнику, пливти за водою!

Ескал

(до Пінни)

Де ви народилися, добродію?

Пінна У Відні, пане.

Ескал Так. І у вас вісімдесят фунтів прибутку?

Пінна Атож, з вашої ласки, пане.

Ескал Так. А ти,

(до Помпея)

шановний, на хліб заробляєш?

Помпей Я — прислужник... вина розливаю... служу у бідної вдови.

Ескал Як ім'я твоєї господині?

Помпей Пані Переспілла.

Ескал Що ж, у неї один чоловік був чи більше?

Помпей Дев'ять, ваша милість. За останнім вона і переспіла.

Ескал Дев'ять? Підійдіть-но сюди, пане Пінно! Пане Пінно, я б не радив вам дружити з розливальниками вина: вони

швидко заведуть вас у злидні, а ви можете довести їх до зашморгу...
Ідіть. І щоб я більше про вас не чув!

Пінна Дякую вашій милості, але щодо мене, то я потрапляю до шинку, тільки якщо мене туди заведуть.

Ескал Ну, гаразд. Досить. Прощайте.

Пінна виходить.

А йди-но сюди, наливайку-розливайку... Як тебе звуть, наливайку-розливайку?

Помпей Помпей.

Ескал А прозивають?

Помпей Огузок.

Ескал То так, правду кажучи, ця частина в тебе найви-
значніша, так що ззаду ти — Помпей великий. Так ось, Помпею, ти,
по суті, звідник, хоч і перефарбувався в розливайка. Адже так?
Кажі правду, для тебе краще буде.

Помпей Правду, ваша милість? Я вбогий чоловік, якому
теж жити хочеться.

Ескал Як же тобі хочеться жити, Помпею? Бути звідни-
ком? Що ти сам думаєш про це ремесло, Помпею? Законне це ре-
месло?

Помпей Якщо закон його терпить...

Ескал Але ж закон його не терпить, Помпею! Воно буде
заборонене у Відні.

Помпей Невже ваша милість збирається вихолостити всіх
молодих людей у місті?

Ескал Ні, Помпею!

Помпей Ну, тоді, ваша милість, вони без нас не обійду-
ться. Якщо ваша милість уживуть заходів проти розпусних жінок
та чоловіків, тоді звідників бояться не доведеться.

Ескал Заходів уже вжито, можеш мені повірити: сокира
й шибениця.

Помпей Якщо ви будете протягом десяти років голови ру-
бати і надягати зашморг усім, хто в цім ділі провинився, то доведе-
ться вам звідкілясь нові голови виписувати. І якщо цей закон про-
тримається в Відні десять років, то я вам найкращий дім у Відні
найму за три гроші. Якщо ви до цього доживете, згадаєте тоді, що
вам це Помпей провіщав.

Ескал Спасибі, шановний Помпею, і в нагороду за твоє пророцтво слухай: щоб більше на тебе ніяких скарг до мене не надходило, ти залиш той дім, де служиш, інакше я тебе до самих твоїх наметів пожену, як Цезар великого Помпея, і буду для тебе суворим Цезарем. Або попросту я накажу тебе відшмагати. А поки що, Помпею, прощавай.

Помпей Спасибі вашій милості за пораду,
(убік)
але скористаюся з неї остільки, оскільки вирішить плоть моя й доля.

Шмагать? Возій бить шкапу може.
Хто серцем смілий — різка не pomoже!
(Виходить)

Ескал Прошу сюди, добродію Лікот, прошу, добродію стражнику. Скільки років ви перебуваєте на цій посаді?

Лікот Сім з половиною.

Ескал Судячи з вашої досвідченості у виконанні ваших обов'язків, я так і думав, що ви не новачок у цій справі. Сім років, кажете?

Лікот З половиною, ваша милість.

Ескал Мабуть, не малих зусиль вам це коштувало? Вас даремно так обтяжують. Невже на вашій дільниці не досить людей і без вас, придатних для цієї служби?

Лікот Люди то є, ваша милість, але, правду кажучи, небагато хто в цих справах тямить. Їх виберуть, а вони радесенькі звалити все на мене; отож за невелику платню я їх усіх і замінюю! І працюю за всіх.

Ескал Подай мені завтра список шести-семи чоловік, хто там у вас найбільш тямовитий.

Лікот До вас додому приставити накажете?

Ескал До мене додому. Прощавай.

Лікот виходить.

Котра година?

Суддя Вже за одинадцять.

Ескал Ходім обідати.

Суддя Піду охоче.

Ескал Як страта Клавдіо смутить мене!
Та ніяк бідному допомогти.

Суддя Граф Анджело суворий.

Ескал Так і треба.
Бо милістю не завжди те буває,
Що вигляд милості іззовні має.
Прощення зроджує нову провину.
Нещасний Клавдіо!.. Та як зарадиш?
Ходім, добродію!

Виходять.

СЦЕНА 2

Інша кімната там само.

Входять тюремник і слуга.

Слуга Він позов слухає, та скоро вийде.
Я доповім йому про вас.

Тюремник Будь ласка.

Слуга виходить.

Спитаю: може, змилується трохи...
Нещасний, согрішив він, як у сні...
І молоді й старі... всі в цьому грішні
І ось — за це померти!..

Входить Анджело.

Анджело Що вам треба?

Тюремник Ви завтра Клавдіо веліли стратити?

Анджело Хіба я не казав тобі про це?
Не дав наказу? То навіщо ж знову
Питаєш?

Тюремник Я поквапитись боявся.
Не раз мені доводилося бачити,
Як потім у суворості своїй
Розкаювався суд.

Анджело Мое це діло!
Виконуй мій наказ або іди
Зі служби. Ми обійдемося без тебе.

Тюремник Пробачте, ваша милосте, мене...
А як з Джульеттою? Вона вже сгогне —
Ось-ось розродиться...

Анджело Її влаштуйте
В належнім місці. Тільки чимскоріш.

Входить слуга.

Слуга Сестра засудженого дуже просить
Прийнять її.

Анджело А! В нього є сестра?

Тюремник О так, то дівчина високих цнот.
Вступає в монастир, якщо донині
Ще не вступила.

Анджело Що ж. Прийнять її!

Слуга виходить.

Ви перелюбницю десь улаштуйте.
Що треба, дайте, тільки без зайвин.
Наказ я підпишу.

Входять Ізабелла та Луціо.

Тюремник Хай бог вас, пане, береже!

Анджело Лишіться!
(до Ізабелли)
А вас прошу, скажіте, що вам треба?

Ізабелла Прийшла я в горі вас просити, графе...
Благаю вислухати мене.

Анджело В чім річ?

Ізабелла Є гріх... Найбільш ненависний мені...
Він кари найсуворішої гідний.
Його б не захищала я, та мушу,
Хоч не годилося б, якби не бій
Між хочу і не хочу.

Анджело В чім же справа?

Ізабелла Мій брат... Його звелили ви скарати...
І я благаю вас: нехай не брат мій,
А гріх його помре!

Тюремник

(убік)

Пошли їй, небо, дар його розчулити!

Анджело Як! Гріх — карать, а грішника шадити?
Та кожний гріх до звершення уже
Засуджений. Обов'язок би свій
Я заведбав, якби, скаравши злочин
Уже покараний, прощав злочинця.

Ізабелла Закон цей справедливий, та жорстокий.
Я брата втратила. Прости вас боже!

Луціо

(до Ізабелли)

Ні, не здавайтеся! Не відступайте!
Мерщій до нього, станьте на коліна.
Хапайтеся за поли, знов благайте!
Ви надто стримані! Просить так мляво
Не можна навіть шпильки. Сміливіше!

Ізабелла Загине він?

Анджело На жаль, нема рятунку.

Ізабелла Таж є! Ні люди тут, ні бог на небі
Не докоряли б вам за милосердя.

Анджело Ні, не прошу.

Ізабелла Могли б, якби схотіли!

Анджело Коли не хочу, отже, і не можу.

Ізабелла Та ви могли б, і світ не став би гіршим...
Якби ви брата серцем пожаліли
Ось так, як я...

Анджело Вже вирок є, запізно.

Луціо

(до Ізабелли)

Холодні надто ви!

Ізабелла Невже запізно?

Адже коли промовила я слово,
То можу і назад його забрати.
Повірте-бо: усі прикраси влади —

Корона, меч намісника, і жезл
Велителя, й суддівська пишна тога
Не можуть носія їх так прикрасить,
Як милість. Був би брат на вашім місці,
А ви на місці брата, й ви могли б
Упасти, як і він. Та він не був би
Таким суворим з вами.

Анджело

Ну вже, годі!

Ізабелла

Коли б могла я мати вашу владу,
А ви були в подобі Ізабелли,
Невже було б так само? Ні! Збагнути
Зуміла б я, що значить бути суддею,
А що — засудженням.

Луціо

(до Ізабелли)

О! Любо! Далі!

Анджело

Ваш брат законом скараний, і марно
Ви тратите слова.

Ізабелла

О бідний, бідний!
Всі люди мають первородний гріх.
Та той, у кого влада над землею,
Знайшов прощення; що ж із вами буде,
Коли верховний прийде судія
Судити вас? Подумайте про це.
Й диханням милості тоді повіє
Із ваших уст, і станете тоді
Людиною новою.

Анджело

Покоріться,
О діво чарівна: адже ваш брат
Засуджений не мною, а законом.
І братом був би рідним він чи сином,
Було б те ж саме: завтра він помре.

Ізабелла

Як? Завтра? О, як скоро! Пощадіть!
Він зовсім не готовий ще до смерті.
Таж ми дочасно і курчат на кухні
Не ріжемо. Невже ж служити небу
Із меншою старанністю ми будем,
Ніж череву своєму? Добрий графе,
Мій добрий графе, ви скажіть: ну хто ж,
Хто помирав за злочин цей хоч раз?
Адже грішив багато хто.

Луціо

(до Ізабелли)

Чудово!

Анджело Закон не помирав, він тільки спав.
І мало хто посмів би так грішити,
Якби той перший, хто закон порушив,
Був скараний! Тепер закон прокинувся,
Поглянув і побачив, як чаклун
У дзеркалі, відразу всі гріхи —
Нові, спонукані старими,
Готові появитися на світ
Через недбалість дивну. Але нині
Вони не будуть множитися далі,—
У зародку помруть.

Ізабелла

Зробіть добро!

Анджело Що ж, добросердий я у правосудді:
Жалю навіть тих, кого не знаю,
Кому я потуранням би пошкодив;
Одному кара — багатьом рятунок.
Я правий перед тим, хто відповість
За гріх свій — іншого вже він не вчинить.
Ну годі. Він помре. І ви скоріться.

Ізабелла

Так. Перший присуд вирекли ви нині —
За першу жертву буде брат нещасний.
Хто має силу велета,— щасливий,
Хто ж нею користується як велет,—
Жорстокий надто.

Луціо

(до Ізабелли)

О так, так! Чудово!

Ізабелла

Якби оті, що мають владу, всі
Громами керували, як Юпітер,—
Оглушений сам громовержець був би.
Таж кожний жалюгідний невеличкий
Чиновничок би гуркотів у небі.
Все гуркотів би. Небеса добріші:
Вони своєю грізною стрілою
Охочише могутній дуб вражають,
Аніж тендітну мирту. Та людина,
Людина горда, що короткочасним
На цій землі наділена величчям,
Так певна у собі, що вже й забула,

Що і вона не вічна,— перед небом,—
Кривляється, неначе люта мавпа,
Ще й так, що плачуть ангели над нею,
Хоча якби були, мов люди, смертні,
То, мабуть би, до смерті реготали.

Луціо

(до Ізабелли)

Ще, ще, о діво, він уже піддався,
Зворушений.

Тюремник

(убік)

Дай боже їй удачі!

Ізабелла

На власну міру годі мірять ближніх.
Хай сильні над святинею глумляться,—
У них це все дотепність; а для нижчих —
Уже блюзнірство.

Луціо

(до Ізабелли)

Ти вірний шлях знайшла: іще, іще!

Ізабелла

Що словом гнівним є для полководця,
Те для солдата богохульством буде!

Луціо

(до Ізабелли)

І це ти знаєш? Молодця. Ну далі!

Анджело

До чого тут усі оці розмови?

Ізабелла

До того, що володар, хоч і грішний,
Та має вірні засоби сховати
Свої душевні виразки. Спитайте
Свого ви серця власного, чи знало
Такий, як братів, гріх? І якщо тільки
Признається воно у грішних мислях,
Нехай тоді язик ваш не посміє
Над братом грізний присуд проректи.

Анджело

(вбік)

Ії слова чуття такого повні,
Що і в мені пробуджують чуття.
Прощайте!

Ізабелла О стривайте, добрий графе!

Анджело Ну, я подумаю. Приходьте взавтра.

Ізабелла Стривайте, я вас хочу підкупити!

Анджело Як? Підкупить мене?

Ізабелла Дарами, що розділить з вами небо.

Луціо

(до Ізабелли)

Ви зіпсували все.

Ізабелла Не жалюгідним злотом, не камінням,
Якого ціну визнають із примхи,
Ні, широкою молитвою святою,
Яка сягнути прагне до небес,
Допоки ще не сходило і сонце,—
Молінням чистих душ, покірних дів,
Котрі зреклися усього земного.

Анджело Ну що ж, гаразд. Приходьте взавтра вранці.

Луціо

(до Ізабелли)

Так все прекрасно. А тепер ходім.

Ізабелла Хай бог боронить вас.

Анджело

(убік)

Амінь, амінь!

Бо я тепер таку спокусу чую,
Перед якою молитви безсилі.

Ізабелла Коли ж узавтра маю я прийти?

Анджело Коли завгодно — зранку до полудня.

Ізабелла Нехай вас бог боронить, ваша честь!

Ізабелла, Луціо і тюремник виходять.

Анджело ...Від тебе й доброчесності твоєї.
Та що ж це? Що? І справді, хто грішніший:
Спокусник чи спокушуваний? Хто?
Вона не спокушала. Ні, я сам —
Як падло, що смердить біля фіалки,
На сонці заражаючи повітря...
Невже незайманість хвилює більше,

Аніж розпуста, в жінці? І коли
Задосить простору, невже нам треба
Храм руйнувать, щоб свій вертеп поставить?
До чого йдеш ти, Анджело? Безчесно
Запрагнув ти її тому, що чесна.
Тоді хай брат лишається живий!
Розбійник має право грабувати,
Коли і судді крадуть. Що зі мною?
Невже я закохавсь, коли так хочу,
Жадаю знов її почути голос,
Намилуватися її очима?
О хитрий біс, святого ловиш ти,
Надівши на гачок святу принаду.
Нема за ту страшнішої спокуси,
Що спонукає до гріха людину,
Заполонивши чистотою. Жодна
Розпусниця ні досвідом, ні чаром
Не схвилювала кров мою, як це
Дівча, що підкорило чистотою.
Раніше ж із кохання я сміявся,
З закоханих, як з дурнів, дивувався!

Виходить.

СЦЕНА 3

Приміщення у в'язниці.

Входять з різних боків герцог в одязі ченця
і тюремник.

Герцог Мир вам! Не помиляюсь — ви тюремник?
Тюремник Так, справді я. Що ви хотіли, отче?
Герцог За покликком святого милосердя
І за статутом нашим я прийшов
Навідати усіх нещасних в'язнів
У цій сирій темниці. Тож дозвольте
Побачить їх і розкажіть, у чім
Їх злочини, щоб міг я допомгти їм.

Тюремник Для вас охоче я зробив би й більше.

Входить Джульєтта.

Ось вам одна! Це молода дворянка.
Попала в сіті юності своєї —
Згубила честь свою і жде дитини.
На спільника її чекає страта.
Він також молодий. Йому б годилось
Скоріш удруге гріх такий вчинити,
Ніж умирать за скоєний ним гріх!

Герцог Коли ж каратимуть?

Тюремник. Напевне, завтра.

(До Джульєтти)

Усе я влаштував: чекайте тут —
Вас скоро відвезуть.

Герцог Красуне! Чи покаялися ви
В своїм гріху?

Джульєтта Покаялась, мій отче,
Й терпляче я несу свою ганьбу.

Герцог Я хочу вас навчити, любя дочко,
Як випробувать совість, перевірить,
Чи справді щире покаяння ваше,
А чи позірне.

Джульєтта Рада я учитись.

Герцог Ви любите того, хто був виною
Нещастя вашого?

Джульєтта О так! Не менше,
Ніж ту, котра причиною зробилась
Його нещастя.

Герцог Отже, ви у згоді
Обое согрішили?

Джульєтта Так, у згоді.

Герцог Тоді ваш гріх ще тяжчий, ніж його.

Джульєтта Я в цьому признаюсь цілком і каюсь.

Герцог Так, дочко, й треба. Та якщо тепер
Ви каєтесь не з приводу гріха,

А з приводу ганьби, що йде від нього,
То, значить, ви воздаєте не небу,
А лиш самій собі, і сдонукає
Вас не любов до бога, тільки страх
Перед його судом.

Джульєтта

Ні, каюсь я,
Бо справді я вчинила гріх тяжкий
І рада стид терпіти!

Герцог

Так і треба.
А спільник ваш, я чув, повинен завтра
Йти на смерть. Піду тепер до нього,
Розраду принесу. Benedicite*.
(*Виходить*)

Джульєтта

Помре він завтра!.. О закон нелюдський!
Нащо життя даруєш ти мені,
Коли воно жахливіше за смерть?

Тюрємник

Як жаль його!
(*Виходить*)

СЦЕНА 4

Зала в домі Анджело.

Входить Анджело.

Анджело

Молитва і думки мої ідуть
У різних напрямках. Слова порожні
До неба посилаю, а думками
Увесь прикутий я до Ізабелли.
Ім'я господне називаю все,
А серце сповнене бажань гріховних.
Нащо уже державних справ наука,
І та мені набридла, наче книга,

* Будь благословенна (*латин.*).

Яку читав уже не раз. Поважність,
Що нею я пишаюсь,— хай ніхто
Не чує тільки — поміняв би нині
На ту пір'їнку, що здіймає вітер
Грайлнвим подувом. О сан високий!
Як часто оболонкою своєю
Не тільки страх наводиш ти на дурнів,
А навіть мудрих блиском привертаєш.
О, плоть є плоть! Дияволу хай навіть
Напишуть на рогах: «Ось добрий ангел»,—
Тим не обернуть в ангела його.

Входить слуга.

Ну що там ще?

Слуга Черниця Ізабелла.
Вас хоче бачити.

Анджело Проси сюди.

Слуга виходить.

О боже!
Навіщо ж кров до серця підійшла
І стільки завдала йому роботи,
Що всі кінцівки раптом полишила
І вкрай знесилила?..
Отак збирається дурна юрба
Навколо того, хто, зомлівши, впав:
Прийшовши на підмогу, відбирає
Повітря, здатне оживить його.
Так чернь коло коханого державця
Юрмиться завжди ревно і лестиво.
І груба ця, і голосна любов
Скоріше, мабуть, схожа на образу.

Входить Ізабелла.

Що скажете, о діво чарівлива?

Ізабелла Прийшла дізнатись про ухвалу вашу.

Анджело Мені приємніше було б, якби
Ви знали вже її: ваш брат помре.

Ізабелла А, значить так? Що ж, хай вас бог боронить.

Анджело Померти мусить він, хоч можна страту
Відкласти, щоб пожив не менш, ніж ми.

Ізабелла Скажіть, ви так рішили?

Анджело Саме так.

Ізабелла Тоді, яку б він пільгу не дістав —
Коротку а чи довгу — дайте змогу
До божого підготуватись суду.

Анджело Мерзенний гріх! Однаково негідний
Прощення той, хто силою в природи
Забрав життя людини, як і той,
Хто став у любовстрасті, беззаконно
У матриці гріховній карбувати
Подобу божу. Так. Адже не гірше
Відняти вже існуюче життя,
Ніж влити метал в недозволенну форму
І тим життя фальшиве сотворить.

Ізабелла Так судять в небесах — не на землі.

Анджело Ах, так! Тоді я вас ловлю на слові.
Скажіть одверто — що б воліли ви:
Чи дати завтра братові померти
Як жертві справедливого закону,
Чи тіла власного свого ціною
Відвести смерть, віддавшись на ганьбу,
Як та, котру збездичив він?

Ізабелла Повірте!
Життя своє віддам скоріш, ніж душу.

Анджело Яка душа? На вимушений гріх
Зважають — не карають.

Ізабелла Що я чую?

Анджело А втім, я не ручуся. Взавтра, може,
Скажу і протилежне. Тільки знайте:
Я іменем державного закону
Смерть брату вашому уже прорік.
То чи не буде милосердям гріх,
Якщо цей гріх життя йому врятує?

Ізабелла Врятуйте! Гріх на душу я візьму.
І буде це не гріх, а милосердя!

- Анджело* Коли цей гріх ви візьмете на душу —
Зрівняються і гріх, і милосердя.
- Ізабелла* Якщо мені молитися за брата —
Це гріх, то я беру цей гріх на себе!
Якщо вам гріх на цю молитву зважить,
Щоранку буду я молити бога,
Щоб гріх цей до моїх він долучив,
А ви — збулись гріха!
- Анджело* Та ви мене
Не зрозуміли. Що це? Простота
Чи хитре прикидання? Це — ще гірше.
- Ізабелла* Хай я проста, хай зовсім нерозумна,
Та пам'ятати б лиш, що я не краща!
- Анджело* Так розум хоче дужче осліпити,
Коли себе ховає. В чорній масці
Сильніше нас приваблює краса,
Аніж без неї... Слухайте ж мене.
Щоб быть яснішим, я скажу простіше:
Ваш брат помре. Це неминуче.
- Ізабелла* Так.
- Анджело* І гріх його такий, що вже за нього
Закон карає тільки смертю.
- Ізабелла* Знаю.
- Анджело* А що, як спосіб є його спасти?
Цього не можу твердити напевне,
Та припустімо. Ви — його сестра.
І хтось до вас бажанням запалав,
Хто міг би... натиском своїм на суддів
Чи владою... урятувати брата
Від карі всемогутнього закону,
І в світі іншої не мали б змоги
Урятувать його, окрім — віддати
Коштовний скарб дівочої краси,
Щоб викупить його... Що б ви зробили?
- Ізабелла* О... як для брата, то й для себе так:
Була б я і сама під страхом смерті,
Рубці бичів носила б, як рубіни,
В труну б лягла охоче, як у ліжку,
Ніж тіло власне дати на наругу.
- Анджело* Тоді... ваш брат помре.

Ізабелла

Це легший шлях.

Хай краще тут помре нещасний брат,
Аніж сестра, рятуючи його,
Сама для вічного життя загине.

Анджело

То чим же ви добріші від закону,
Який так лаєте?

Ізабелла

Законна милість

Це не те саме, що ганебний викуп.
Ні, порятунок у гріховний спосіб
При всім бажанні годі порівняти
З проханням чесним і законним.

Анджело

Он як?

А чи давно корили ви закон
В жорстокості, і братова вина
Здавалась вам не злочином, а жартом?

Ізабелла

Даруйте, графе! Що ж, буває часто,
Щоб досягти того, чого бажаєм,
Ми суперечимо самим собі.
Я вибачила гріх, мені огидний,
Для вигоди того, кого люблю.

Анджело

Ми всі слабкі...

Ізабелла

Так, справді, був би брат мій

Єдиним носієм гріха людського —
А не одним із багатьох, — тоді я
Сама сказала б: «Мусить він умерти!»

Анджело

Але й жінки слабкі.

Ізабелла

Мов дзеркала́,

В які дивитись люблять і які
Так легко розбиваються, як легко
Наш образ відбивають. О жінки,
Рятуй нас, боже! Псуючи-бо нас,
Чоловіки псують свої творіння.
Звете слабкими нас, бо від природи
Ми ніжні і довірливі.

Анджело

Так, справді!

Коли ж самі ви в слабкості признались,
То знайте, ми, мужчини, не сильніші,
І нас хвилює гріх... — я буду смілим.
Ловлю на слові вас: ви будьте тільки
Тим, ким ви є. Так, жінкою, не більше —
Інакше ви не будете нічим.

Коли ж ви жінка, — а мені у цьому
Порукою ваш образ, — доведіть,
Що справді так: у те ви одягніться,
Що долею призначене жінкам.

Ізабелла Одна у мене мова: я прошу —
Зі мною, як раніше, розмовляйте!

Анджело Я просто вам скажу: я вас люблю.

Ізабелла Мій брат любив Джульетту. Ви сказали,
Що мусить він тепер за це померти.

Анджело Він не помре, як ти мене полюбиш!

Ізабелла О, я збагнула: ваша добродесність
Прикинутися гіршою схотіла,
Ніж справді є, щоб випробувати інших.

Анджело Клянуся честю, правду я кажу.

Ізабелла Велика честь, але мета ще більша.
Дволикій! Лицемір! Лихий спокусник!
Я розкусила, Анджело, який ти!
О, підпиши помилування брату,
А не підпишеш, то на весь я світ
Кричати стану, що ти за людина!

Анджело А хто тобі повірить, Ізабелло?
Бо все — незаплямоване ім'я,
Життя суворість, і невизнання
Вини своєї, й сан мій у державі
Так переважають чашу звинувачень,
Що задихнешся ти в своїх словах,
Як в смороді брехні. Тепер почав я
І з пристрастей своїх узду знімаю.
Геть стриманість, геть сорому рум'янці,
Що проганяє те, чого ти хочеш...
Врятуй же братове життя! Красу
Свою віддай мені. Інакше він
Не просто дні свої скінчить на пласі,
Ні, в тяжких муках буде помирати
Через твою упертість. Тож одвіт
Даси ти взавтра. Пристрастю клянуся,
Що у мені кипить, нещадним буду,
І можеш ти що хочеш говорити.
Брехня, яку уста мої прокажуть,
Твою найбільшу правду переважить!
(*Виходить*)

Ізабелла Кому жалітись, де шукать підмоги?
І хто мені повірить? О брехливі
Уста володарів, що промовляють
Солодку похвалу, й жахливий присуд,
І світле милосердя, й чорний вирок,
Закон схиляючи на власний розсуд,
Щоб правдою й неправдою вертіти
З своєї примхи. Що ж, піду до брата:
Хоч согрішив він через кров палку,
А честі дух високий в нім живе.
Та мав би хоч і двадцять він голів,
Щоб скласти їх на двадцять плах кривавих,
То все віддав би, щоб його сестра
Не прирекла себе на злу наругу!
За власну честь на смерть його віддам:
Дорожча цнота-честь за брата нам.
Він стріне смерть у гідності високій.
Хай відлетить душа, знайшовши спокій!
(*Виходить*)

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Приміщення у в'язниці.

Входять герцог у чернецькому вбранні, Клавдіо і тюремник.

Герцог Ти милості від Анджело чекаєш?
Клавдіо Немає інших ліків для нещасних,
Окрім надії. Тож і я померти
Готовий у надії на життя.
Герцог Готуйсь до смерті, то й життя і смерть
Для тебе вже приємнішими будуть.
«Життя,— скажи,— якщо тебе і втрачу,
То втрачу цінне лиш для дурнів. Що ти?
Ти подих, впливові небес підвладний,
Що може вмить знести хисткий твій дім.

Для смерті ти лиш блазень, що тікає
Від неї й потрапляє їй же в руки.
Не благородне ти: усе, що робить
Тебе приемним — плід низьких чуттів.
Ти боязке: роздвоєним жалом
Змія ляка тебе. Солодкий спочив
Для тебе — сон, його ти часто кличеш,
Але боїшся смерті, що, по суті,
Є тим же сном. І не єдине ти,
Бо створене із сотень тисяч часток
Земного праху. Не щасливе ти:
Ганяючись за тим, чого не маєш,
Не бачиш ти того, що в тебе є.
Ти не надійне: часто, ніби місяць,
Примхливо ти міняєш образ свій.
Якщо ти і багате,— бідне ти,
Згинаєшся під тягарем багатств
І до кінця несеш цю ношу, поки
Її не зніме смерть. Не маєш друзів,
Сини ж, яких само ти породило,
Як вилив свого лона, проклинають
Паралічі, подагру і катари,
Бо ти ще є. По суті, ти не знаєш
Ні юності, ні старості, а бачиш
Їх, наче в сні по ситому обіді;
Твоя найщасливіша юність просить
В паралічній старості подачки;
Розбагатівши, вже й само старієш,
І в тебе більше вже нема ні палу,
Ні сили скористатися з багатства.
То де ж воно, оте життя в тобі?
В житті у цьому тисячу смертей
Приховано. Ми ж боїмося смерті,
Яка всі суперечності стирає».

Клавдіо Спасибі, мудрий отче! Зрозумів.
Жадав життя, а в небуття відходжу,
Та смерті прагнувши, життя знаходжу.
Хай швидше смерть приходить!

Ізабелла

(за сценою)

Одчиніть!

Хай будуть з вами мир і благодать.

Тюремник

Хто там? Заходьте з ласкою такою.

Герцог Мій сину, ще прийду я незабаром...

Клавдіо Спасибі вам, мій отче!

Входить Ізабелла.

Ізабелла Я хочу з Клавдіо поговорити.

Тюремник Будь ласка. Ось до вас сестра, сеньйоре.

Герцог Наглядачу, прошу вас — на два слова!

Тюремник Якщо вам треба — можна й більш.

Герцог Мене сховайте так, щоб я їх чув!

Герцог і тюремник виходять.

Клавдіо Ну чим порадуюш мене, сестрице?

Ізабелла Новинами, приємними для нас:
О, непогано, непогано все!
У Анджело є в небесах діла —
Тебе туди він спішно посилає,
Щоб ти його послом навік лишився.
То приготуйся ж якомога краще
Назавтра в путь.

Клавдіо Чи є який ще вихід?

Ізабелла Один: щоб голову урятувати,
Розбити серце треба.

Клавдіо Отже, є?

Ізабелла Так, брате, ти б міг жити!
В судді диявольська проснулась жалість.
Благай його. Життя твоє врятує,
Та скутим ти залишишся до смерті.

Клавдіо В'язниця дожиттєва?

Ізабелла Так, в'язниця.
І до кінця життя: арешт такий,
Що володів би ти і цілим світом,
То був би зв'язаним.

Клавдіо Та як же так?

Ізабелла А так, коли б на це погодивсь ти,
То здер би честь із себе, мов кору,
Оголеним би жив.

Клавдіо Кажі ясніше!

Ізабелла Боюсь за тебе, Клавдію, тремчу,
Боюсь тому, що можеш ти поставити
П'ять-шість коротких зим на цьому світі
Над честю вічною. Боїшся смерті?
Та страх смертельний — у чеканні смерті.
Нікчемний жук під нашою ногою
Такий же біль стражденний відчуває,
Як і гігант, що покидає життя.

Клавдію Не ображай мене. Невже гадаєш,
Що мужності набратися я можу
У квітки ніжної? Якщо судилось вмерти,
То смерть зустріню я, мов наречену,
І з радістю прийму в свої обійми!

Ізабелла Оце заговорив мій брат! Мій батько
З могил обізвався. Так. Ти помреш:
Ти надто благородний, щоб життя
Купити такою підлою ціною.
Священник нищий, що поважним видом
Та ще суворим і холодним словом
Вбиває люто молоді безумства,
Як сокіл птаха. Це ж диявол суший!
Коли б зненацька випустили з нього
Весь бруд, лишився б там ставок бездонний,
Мов пекло те!

Клавдію Як? Анджело несхитний?

Ізабелла Усе це лжа! Пекельне прикидання,
Щоб оповить свою мерзенну плоть
У царський одяг. Лиш подумай, брате!
Коли б йому я віддала невинність,
Простив би він тебе.

Клавдію Не може бути!

Ізабелла О так, якби могла я в гріх упасти,
Грішити б міг і ти спокійно далі.
Вночі сьогодні він од мене жде
Того, чого ніколи без огиди
Не можу й вимовити. Або ти завтра
Помреш.

Клавдію О ні, цього не зробиш ти!

Ізабелла Коли б тут тільки про життя ішлося,
Його, як шпильку, кинула б йому,
Без роздуму, щоб врятувати тебе.

- Клавдіо* Спасибі, мила сестро Ізабелло!
- Ізабелла* Готуйся, Клавдіо, узавтра вмерти.
- Клавдіо* Є пристрасті і в нього: через них
Він ладен дати ляпаса закону,
Який хотів знедавна завести?
Мій гріх — уже не гріх, коли ж і гріх,
То із семи — найменший.
- Ізабелла* Як — найменший?
- Клавдіо* Коли б цей гріх і справді був найтяжчим,
Невже б тоді у мудрості своїй
Пішов він через цю миттеву примху
На вічне покарання, Ізабелло?
- Ізабелла* Що скаже брат мені?
- Клавдіо* О, смерть жахлива!
- Ізабелла* Життя в ганьбі — жахливіше стократ.
- Клавдіо* Але померти, відійти в незнане...
Лежать і гнуть холодним, нерухомих.
Щоб те, що теплим і живим було,
Зробилось грудкою землі сирої...
І щоб душа, що радістю жила,
Пірнула раптом у вогненні хвилі
Чи потонула в жахові безмежнім
Непрохідних льодів або попала
В потік незримих вихорів і, гнана
Якоюсь силою, шалено мчала
Навкруг земної кулі і страждала
Більш, аніж ті, чії великі муки
Собі заледве уявити можемо?
Це, Ізабелло, страшно уторопать!
Ні, сповнене найбільших мук життя:
Все — старість, злидні, і в'язниці, й хворість,
Що так гнітить природу, — буде раєм
Порівняно із тим, що смерть несе.
- Ізабелла* О горе, горе!
- Клавдіо* Сестро моя люба!
Дай жить мені! Гріх за рятунок брата
Природа не вважатиме за злочин,
Оберне доброчесністю!
- Ізабелла* О звірю!
О боягузе, нищий, жалюгідний!

Моїм гріхом схотів життя купити?
Чи це за кровозмішання не гірше?
Життя собі порятувать ціною
Ганьби сестри? Що думати мені?
Чи мати батькові була невірна?
Не може ж быть одної крові з ним
Такий ганебний виродок! Так слухай:
Помри! Загинь! І знай, що нахилитись
Було б мені лиш варт, щоб запобігти
Твоїй погібелі,— не нахилюсь!
Я тисячі молитв твердить готова,
Щоб ти помер. Та щоб спасти тебе —
Ні слова не скажу я!

Клавдіо Ізабелло!

Ти вислухай мене.

Ізабелла О стид! О страм!
Твій гріх не випадковість — ремесло,
Для тебе й милість звідницею буде.
То краще вмерти вже тобі скоріше.
(*Виходить*)

Клавдіо О Ізабелло, вислухай мене...

Входять герцог.

Герцог Дозвольте, юна сестро, вам сказати
Одне лиш слово.

Ізабелла Що хотіли ви?

Герцог Якщо у вас є вільна хвилина, я хотів би з вами поговорити. Те, про що я хочу вас просити, буде й для вас корисне.

Ізабелла Вільного часу не маю: якщо приділю вам увагу, то за рахунок інших обов'язків... Але я готова вислухати вас.

Герцог Сину мій! Я чув усю вашу розмову з сестрою. Анджело ніколи не мав наміру спокусити її. Він тільки вдав, що посягає на її цнотливість, щоб перевірити свої спостереження над людською вдачею. Він стрів у ній справжню незайманість. Її цнотлива відмова потішила його. Я — духівник Анджело і знаю, як це було. Не спокушай своєї мужності марними надіями. Завтра ти мушиш померти. Іди стань на коліна і приготуйся до смерті.

Клавдіо Дайте мені попросити прощення в сестри. Життя так остогидло мені, що я буду радий позбутися його.

Герцог Залишайся при цих думках.

Клавдіо виходить.

Тюремнику, у мене до вас два слова.

Входить тюремник.

Тюремник Що накажете, святий отче?

Герцог Щоб ви як прийшли, так і пішли. Залиште мене наодинці з цією дівчиною: мій напрям думок і мій одяг — запорука того, що їй нічого боятися.

Тюремник Ну що ж, будь ласка.
(*Виходить*)

Герцог Десниця, що створила вас прекрасною, зробила вас і доброчесною. Краса без доброчесності швидко в'яне. Але якщо ваша душа сповнена благодаті, то ви завжди залишитесь прекрасною. Я випадково дізнався, що Анджело зазіхнув на вашу честь. Я здивувався б, якби не знав слабкості людської. Як же вам бути, щоб задовольнити намісника і врятувати брата?

Ізабелла Я зараз іду до нього. Хай краще законно помре мій брат, ніж незаконно народиться син! Але, о боже, як помиляється наш добрий герцог у своєму ставленні до Анджело! Якщо тільки він коли-небудь повернеться і я зможу до нього проникнути, хай я більше ніколи рота не розкрию, якщо не розвінчаю цього правителя.

Герцог Це було б корисно... Але так, як тепер стоїть справа, він відкине ваші звинувачення: скаже, що хотів вас тільки випробувати. Через те прислухайтеся до моїх порад. У моєму бажанні зробити добро я знайшов один засіб. Я певен, що ви можете цілком заслужено облагодіяти одну нещасну дівчину, врятувати вашого брата від смерті, нічим не заплямувавши своєї честі, і дати велике задоволення відсутньому герцогові, якщо він тільки коли-небудь повернеться й дізнається про цю справу.

Ізабелла Говоріть, говоріть. У мене вистачить духу на все, що тільки не споганить душі моєї.

Герцог Доброчесність смілива, а чистота безстрашна! Чули ви коли-небудь про Маріанну, сестру Фредеріка, героя, що загинув у морі з кораблем?

Ізабелла Чула... Із її ім'ям поєднувалися тільки добрі слова,

Герцог З нею мав одружитись Анджело. Вони були заручені, вже й день весілля було визначено, але між заручинами й весіллям сталося це нещастя. Брат її загинув у морі, а з ним загинув і весь посаг його сестри. Дивіться, яка безжалісна доля до цієї нещасної дівчини: вона відразу втратила свого благородного, славного брата, що любив її палко й ніжно, потім свій посаг, в якому були всі її статки, і, нарешті, свого парченого, цього бездоганного на вигляд Анджело.

Ізабелла Чи може таке бути? І Анджело її покинув?

Герцог Покинув у сльозах і жодної сльозинки не осушив своїм поцілунком. Відрікся від усіх своїх обітниць, та ще оббрехав її, сказавши, що має докази її невірності. Одне слово, залишив її в горі, в якому вона перебуває й досі. А він перед її сльозами — як мармур: вони омивають, але не пом'якшують його.

Ізабелла Смерть була б милосердною, якби забрала цю нещасну дівчину. Яке злочинне життя, коли залишає її мучителя на білім світі! Але чим же я можу їй зарадити?

Герцог Її рану вам легко залікувати, а лікування це не лише врятує вашого брата, але й убереже вас від безчестя.

Ізабелла Навчіть мене як, добрий отче.

Герцог Ця нещасна дівчина і далі любить його. Його несправедлива жорстокість повинна б за всіма законами розуму погасити цю любов, але, як перепона на шляху потоку, вона тільки робить її бурхливішою і стрімкішою. Ідіть до Анджело, дайте йому відповідь. Покірно згодьтеся з усіма його вимогами, лиш поставте йому деякі умови: по-перше, що ви зостанетеся з ним ненадовго, по-друге, що ваша зустріч відбудеться вночі, в цілковитій темряві і мовчанні, і, нарешті, щоб місце було для вас відповідне. Він, звичайно, погодиться на все. І тоді все владнається. Ми умовимо покинуту Маріанну піти замість вас. Коли виявляться наслідки цього побачення, йому доведеться піти на поступки... Таким чином, брат ваш лишиться живим, нещасна Маріанна буде втішена, а мерзенний намісник буде викритий. Дівчині я все поясню і навчу її, як поводитись. Що ви на це скажете?

Ізабелла Вже сама думка про це заспокоює мене: я сподіваюсь, буде цілковитий успіх!

Герцог Все залежить від того, як ви діятимете. Поспішайте до Анджело. Якщо він вимагатиме, щоб ви сьогодні ж уночі прийшли до нього, — погоджуйтесь. А я зараз піду в передмістя Святого Луки, де в самотній садибі живе покинута Маріанна. При-

ходьте туди до мене й ви. І поспішіть усе швидше владнати з Анджело.

Ізабелла Дякую вам за допомогу. Прощайте, святий отче!

Виходять.

СЦЕНА 2

Вулиця перед в'язницею.

Входять герцог в одязі ченця, Лікот, Помпей і варта.

Лікот Ні, якщо з нами нічого не можна вдіяти і ви хочете торгувати чоловіками й жінками, мов худобою, то в усьому світі залишаться тільки безмитні червоний і білий мускатель та байстрята.

Герцог О господи! Що це ще за дурниці?

Помпей Ех, нічого на світі хорошого не зосталось. Було двоє здирців — звідник і лихвар,— із них скасували якраз найвеселішого, а, мабуть, тому, хто гірший, закон дозволяє теплу шубу носити. Та ще й яку! Зверху лисяче хутро, а підбите овечим, щоб усім, річ певна, ясно було, що хитрість над невинністю завжди візьме гору!

Лікот Іди-йди, не розбазікуй! Хай бог вас береже, отче-брате!

Герцог І тебе також, брате-отче! Чим тебе образив цей чоловік?

Лікот Він закон образив, добродію, та ще до того ж він і злодій, добродію, як ми вважаємо: ми у нього знайшли предивну відмикачку, добродію, яку ми й відіслали намісників.

Герцог Тьху, нечестивцю, звіднику мерзенний!
Живеш з гріха брудного, на який
Штовхаєш інших. Ти не думав часом,
Що значить набивать собі утробу
І спину прикривати за рахунок
Гріха? Ти часом не казав собі:
Це ж завдяки ганебним скотським ласкам
Ім, п'ю і одягаюсь — і живу!
І ти оце буття своє смердюче
Життям зовеш? Іди мерщій і кайся!

Помпей Правду кажучи, тут трохи смердить чимось, але я маю докази...

Герцог Якщо ті докази і дав нечистий,
Що ніби маєш право ти грішити,
То це є доказом лише того,
Що ти його слуга!.. В тюрму його!
Вона лиш може виправить тварюку...

Лікот Його спершу треба відвести до намісника, отче. Він уже мав застереження. Намісник терпіти не може таких розпусників: якщо хто вдається в таке ремесло, той не потрапляй йому на очі. Ох, краще тому чоловікові бути від нього за кілька миль.

Герцог Аби ж святим був кожен, як іззовні,
За лжею б не ховав діла гріховні!

Лікот Буде з його шиєю те, що й з вашим черевом,
отче: стягнуть її мотузкою!

Помпей А ось і допомога. Я представляю поручителя. Ось іде дворянин, він мені друг!

Входить Луціо.

Луціо О! Здоров був, благородний Помпею! Як, ти за колісницею Цезаря? В триумфальній процесії? Де ж твої лялечки-жінки, що їх ти створюєш так само легко, як Пігмаліон? Як правило, це вони за тебе заускають лапки в наші кишені. Щоб ти можеш на це відповісти, га? Що ти скажеш про своє життя, ремесло? Чи, може, ти втопив усі відповіді в останній зливі? Чого мовчиш, стара ти звіднице? Щоб, світ такий самий чи змінився? Зажурився, замовк? Кажі, чого мовчиш, га?

Герцог Все те саме, навіть гірше...

Луціо Як поживає мій ласий шматочок, твоя господишка, га? Як і раніше, звідникує, еге ж?

Помпей Та ні, добродію, свою солонинку всю поїла, то сидить у бодні сама.

Луціо І чудово, і правильно: поки свіженька — працюй, посивієш — інших змушуй. Неминучий наслідок. Так і мусить бути. То ти йдеш до в'язниці, еге ж? Помпею?

Помпей Саме так, добродію.

Луціо Це дуже тобі корисно, Помпею, прощай. Скажи там, що це я тебе прислав. За борги, Помпею, чи за що інше, так?

Лікот За звідництво, за звідництво.

Луціо Тоді засадить його до в'язниці. Як за звітництво належить в'язниця, то це його право. Він звідник, без сумніву, і з глибокої давнини: він ще в лоні матері був звідником. Прощавай, добряго Помпею! Кланяйся від мене в'язниці! Тепер ти станеш гарним чоловіком, Помпею! Не будеш тинятися вулицями. Сидітимеш дома.

Помпей Я сподіваюсь, добродію, ваша милість візьме мене на поруки!

Луціо О ні, Помпею, не сподівайся, це тепер не в моді. Я проситиму, щоб тебе якнайдовше потримали, Помпею. Якщо ж ти виявиш нетерплячку й гонор, дістанеш іще. Прощавай, шановний Помпею! Спаси вас боже, отче!

Герцог І вас.

Луціо А Бріджіта все підмальовується, Помпею, еге ж?

Лікот Ну іди-йди, не затримуйся.

Помпей Тоді... не візьмете мене на поруки?

Луціо Ні тоді, ні тепер, Помпею! Які вісті, святий отче?

Лікот Ходім-ходім.

Луціо Іди, Помпею, іди в свою холодну.

Лікот, Помпей і варта виходять.

Чи немає якихось звісток про герцога?

Герцог Я нічого не чув. А ви?

Луціо Одні кажуть, що він у російського імператора, інші запевняють, що він у Римі. А ви як гадаєте, де він?

Герцог Не знаю. Але, де б він не був, зичу йому всього найкращого.

Луціо Що за безглузде дивацтво було — потай вибратись із своєї держави і пускатись у волоцюгство, наче він для цього народжений! Граф Анджело тим часом справно герцогує за нього: всіх підтяг!

Герцог І чудово робить.

Луціо Не вадило б трохи поблажливості і до любовних походеньок, у цьому ділі він аж надто вже суворий, отче мій.

Герцог Розбещеність стала надто велика: тільки суворістю можна викорінити нечестя.

Луціо Так, це правда, сім'я в нього велика, родичі в найкращих домах. Але зовсім викоринити його неможливо, святий отче, поки не заборонять людям їсти й пити. Кажуть, що Анджело не з'явився на світ од чоловіка й жінки давнім, випробуваним способом. Як ви гадаєте, це правда, га?

Герцог Як же він міг інакше з'явитись на світ?

Луціо Хто каже, що його народила морська русалка, хто твердить, що його виметали дві в'ялені тріски, але одне достеменно: коли він випускає зайву рідину, вона відразу ж замерзає. Це я напевно знаю. І взагалі він опудало, нездатне породжувати подібних до себе.

Герцог Жартун ви, добродію! Що ви плетете?

Луціо Ну, та хіба це не безжалісно — позбавляти чоловіка життя за те, що в нього збунтувалися штани? Невже відсутній герцог учинив би так? Перше ніж повісити чоловіка за те, що той пустив у світ сотню незаконних хлоп'ят, він волів би зі своєї кишені викласти на прогодування цілої тисячі. Він ці забави розуміє: сам добре послужив цій справі, тому схильний до милосердя.

Герцог Я ніколи не чув, щоб герцогові докоряли надмірним захопленням жінками. Він до цього не був схильний.

Луціо О отче мій, як ви помиляєтесь!

Герцог Не може бути!

Луціо Він. Герцог! Та як це так! Тут була одна п'ятдесятирічна жебрачка, так він навіть у її чашечку весь час опускав свій червінець. Так, за ним водяться грішки. Він, приміром, п'є запоем — могу вас запевнити в цьому.

Герцог Ви на нього набріхуете, без сумніву.

Луціо Отче мій, та я ж був його найкращим другом! Він був скритний чоловіча, той герцог, і я гадаю, що знаю причини його втечі.

Герцог Яка ж це може бути причина?

Луціо Ні, даруйте вже, це таємниця — тут треба тримати язик за зубами. Одне могу вам сказати: більша частина його підданих вважала його за розумну людину.

Герцог Але, здається, в його розумі годі сумніватися?

Луціо Він був поверховий, неосвічений, недалекий чоловіча.

Герцог У вас промовляє заздрість, дурість або хибна думка. Все життя герцога, все його правління можуть бути для

нього найкращою порукою. Якщо його будуть судити тільки за його справами, то навіть заздрісникам доведеться погодитись, що він і вчений, і полководець, і державна людина. Отже, ви говорите навмання; а якщо ви його справді знаєте, то ваше судження викривлене злобою.

Луціо Ні, я знаю герцога і люблю його.

Герцог Любов повинна більше знати, а знання більше любити.

Луціо Та вже повірте — я знаю те, що знаю.

Герцог Важко цьому повірити, коли ви не знаєте, що кажете. Але якщо герцог повернеться, про що ми всі молимо господа, дозвольте мені вас просити, щоб ви тоді відповіли перед ним за ваші слова. Якщо ви мовите правду, то повинні мати мужність підтвердити її. Мій обов'язок змусити вас до цього. Як ваше ім'я?

Луціо Мене звать Луціо, і герцог добре мене знає.

Герцог Він іще краще вас узнає, якщо я доживу до зустрічі з ним.

Луціо Я вас не боюсь.

Герцог О, розумію: ви або сподіваєтесь, що герцог не повернеться, або вважаєте мене надто слабким супротивником? Але й те правда: як я можу вам зашкодити? Ви заприсягнетесь, що нічого такого не казали.

Луціо Щоб я пропав, коли це так. Ти помиляєшся в мені, ченче! Але годі про це. Скажи мені, чи не знаєш ти — помре завтра Клавдіо чи ні?

Герцог За віщо ж він має померти, добродію?

Луціо За віщо? За те, що наливав бутель через лійку. Хотів би я, щоб герцог повернувся. Цей безплотний намісник обезлюднить весь наш край завдяки здержливості. Горобці не сміють мостити гнізда під його дахом, бо це, мовляв, любострасні птахи! Герцог то вже не став би виводити на світ те, що робиться потемки. О, якби він повернувся! Нещасний Клавдіо засуджений за те, що розстебнувся невчасно! Прощай, добрий отче. Помолись за мене, прошу тебе. І повір мені: герцог залюбки їсть баранину в пісні дні. Тепер його час минув, та й то він не від того, щоб навіть до жебрачки позалицятися, хоч би від неї тхнуло чорним хлібом і часником. Скажи йому, що я так і сказав. Прощай!

(Виходить)

Герцог Спасіння годі ждць від сану й чину.
Святим брехня ніж заганяє в спину!
І де король? Де влада? Де вона,
Щоб стримать язичюру брехуна?
Та хто це йде?

Входять Ескал, тюремник і варта з Переспіллою.

Ескал До в'язниці її, до в'язниці!

Переспілла Добрий пане, змилуйтесь наді мною! Ваше милосердя всім відоме. Добрий пане...

Ескал Друге й третє застереження, а ти уперто чиниш своє? Та тут саме милосердя сказиться й візьме на себе роль тирана.

Тюремник Ось уже одинадцять літ, як вона звідникує, з дозволу вашої милості.

Переспілла Ваша милість, якийсь Луціо мене обмовив. Він ще при герцогові зробив дитину Кетті Навзнакк. Обіцяв одружитися з нею... Дитині ось перед різдвом уже рік із чвертю мине. Я її сама вигодувала. А він що зі мною робить?

Ескал Це чоловік дуже вільного поведження... Приведіть-но його до мене. Але її — до в'язниці. Іди, ні слова більше!

Переспілла й дозорці виходять.

Наглядачу, мій співправитель Анджело неблаганний. Клавдіо повинен завтра вмерти. Пошліть до нього духівника, щоб підготував його до смерті. О, якби Анджело поділяв мою жалість, цього не сталось би з Клавдіо.

Тюремник З вашого дозволу, ось цей чернець уже був у нього і напучував його перед смертю.

Ескал Добривечір, шановний отче!

Герцог Мир вам і благословення.

Ескал Звідки ви?

Герцог Я не тутешній, лиш на час у справах
Оце до вас приїхав. Я чернець
Святого братства, а прибув із Рима
З дорученням отця святого — папи.

Ескал Що нового на білім світі?

Герцог Нічого, окрім того, що в доброчесності сильнюща
лихоманка, така, що минеться тільки зі смертю. Лише на нове по-

пит. Зараз просто небезпечно до старості йти одним шляхом, і сталість вважається чимось дивним. Певди в поспільстві так мало, що навряд чи можна поручитись за його безпеку, але щоб його проклясти — поручителів досить. Навколо цієї загадки крутиться вся мудрість світу. Все це старі новини, а проте вони завжди лишаються новинами. Скажіть мені, будь ласка, яка була натура у вашого герцога?

Ескал Понад усе він намагався пізнати самого себе.

Герцог Яким утіхам віддавав він перевагу?

Ескал Швидше радів, бачачи інших веселими, ніж веселився сам, коли його хотіли чим-небудь потішити. Дуже поміркована людина. Але полишмо його своїй долі зі щирим побажанням йому всіляких успіхів, і дозвольте мені, отче, спитати вас, як на вашу думку, Клавдіо достатньо підготований? Мені сказали, що ви навідали його.

Герцог Він каже, що вирок не був надто жорстким і що він смиренно підкоряється вироку правосуддя. Одначе слабкість душевна спокушала його оманливою надією на помилування... Я розвіяв ці надії, і тепер він готовий до смерті.

Ескал Ви виконали свою повинність перед небом і свій обов'язок перед ув'язненим... Я до останку клопотався за нещасного юнака, але мій співбрат по правосуддю виявився неймовірно суворим, і мені довелось йому сказати, що він справді втілення суворого закону.

Герцог Якщо його життя відповідає суворості його вчинку, благо йому. Але якщо він ненароком согрішить, то проголосить самому собі смертний вирок.

Ескал Я піду до в'язня. Прощайте!

Герцог Мир вам!

Тюремник і Ескал виходять.

Кому дана во ім'я бога
Сувора і священна тога,
Хай наverts на путь святу,
На благодать і чистоту,
На міру міряє єдину
Не лиш чужу — й свою провину.
Ганьба злочинцю, що карає
За гріх, який в собі ховає,
Як Анджело, що силу влади
Спрямовує на ближніх вади,

Що рве чужий бур'ян на полі,
А свій вирощує на волі.
Той часто гріх в собі ховає,
Хто з виду ангелом буває.
Так лицемір святий, невинний
Ховає задум свій злочинний.
Він, як павук, спроможний в сіті
Все сильне затагти на світі!
Спрямую ж хитрість проти зла,
Щоб нині з Анджело лягла
Та панна, ним же позабута.
Обманом змить обману пута.
Лжу за олжу творить не гріх,—
Тож поєднаймо знову їх!
(Виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

Оточена ровом ферма.

Входять Маріанна і хлопчик, він співає.

ПІСНЯ

Геть уста — весни цвітінь,
Дух солодких забаганок,
Очі геть — небес світлінь,
Що туманили мій ранок.
Віддай цілунок, що п'янив, як мак.
То був любові знак, любові знак.

Маріанна Співати годі — швидше геть іди:
Сюди простує мудрий мій розрадник,
Вгамовував моє гірке він ремство.

Хлопчик виходить.

Входить герцог у сутані.

Пробачте, отче мій! Як жаль, що ви
За музикою тут мене застали.
Та це не для розваги, а з розпуки,
Щоб тільки смутку трохи зменшить муки.

Герцог Чудово — в музиці є джерело для втіх:
Несе добро вона, але й штовха на гріх.

Скажіть, дочко моя, мене ніхто не питав сьогодні? Саме в цей час
я призначив тут зустріч.

Маріанна Ні, ніхто не питав вас. Я цілий день була
вдома.

Герцог Вірю вам, як завжди. Але зараз саме настав час.
Я попрошу вас поки що вийти. Можливо, я скоро вас покличу, щоб
сповістити дещо приємне для вас.

Маріанна Я ваша вічна боржниця.
(*Виходить*)

Входить Ізабелла.

Герцог Ласкаво прошу! Розкажіть мені,
Як вас зустрів шановний наш намісник?

Ізабелла Він показав мені розкішний сад
З високими парканами. На захід
Від нього йде великий виноградник,
Ведуть до нього дощані ворота —
Їх відмикає цей ось більший ключ,
А цей ось, менший, відмикає хвіртку,
Що з виноградника виходить в сад.
Туди вночі прийти я обіцяла.

Герцог А знайдете дорогу ви вночі?

Ізабелла О, добре я її запам'ятала,
По ній зі мною двічі він пройшов,
Уважно все показував мені
І щось шептав в гріховнім хвилюванні.

Герцог А може, є якісь умовні знаки,
Що Маріанна знати їх повинна?

Ізабелла Немає. Ми умовились про місце,
Куточок потаємний. Я сказала,
Що довго там затриматись не зможу,
Бо мушу взяти з собою ще й служницю,
Яка чекатиме на мене, певна,
Що я пішла поклопотати за брата.

Герцог Це добре. З Маріанною ж я досі
Не говорив.

Сюди йдіть, Маріанно!

Входить Маріанна.

Ось познайомтесь, дівчина оця
Вам дуже хоче допомогти.

Ізабелла Всім серцем.

Герцог Ви вірите в мою до вас прихильність?

Маріанна Так, вірю, і її я вже відчула.

Герцог Візьміть, як друга, ви її за руку,
Йй знайдеться, що розповісти вам.
Я ждатиму вас тут. Та не баріться,
Туманна ніч настане незабаром.

Маріанна Не хочете пройтись?

Маріанна й Ізабелла виходять.

Герцог О владо! Сан! Очей фальшивих безліч
За вами стежить, несусвітні брехні
Вас завжди переслідують; мільйони
Уїдливих дотепників завзятих
Беруть вас на приціл і розпинають,
Як на хресті!

Входять Маріанна й Ізабелла.

Домовились про все ви?

Ізабелла Вона на все готова, тільки б ви
Були з тим згодні.

Герцог Я не тільки згоден —
Наполягаю!

Ізабелла Ну, то на прощання
Одне-єдине тільки не забудьте
Шепнуть йому: «То не забудьте ж брата!»

Маріанна Не бійтеся!

Герцог І ви не бійтесь, дочко.
Він наречений, він вам чоловік,
Отож і поєднати вас не гріх.
Ходім! І все влаштується само.
Посієм спершу, потім пожнемо.

Виходять.

СЦЕНА 2

Приміщення у в'язниці.

Входять тюремник і Помпей.

Тюремник А йди-но сюди, чоловіче! Скажи, ти можеш відрубати чоловікові голову?

Помпей Якщо він неодружений, можу, добродію. Але якщо він одружений, то він же голова своїй жінці, а я не можу рубати голову жінці.

Тюремник Годі, голубе, облич свої виверти, відповідай прямо. На завтра призначено страту Клавдію і Бернардіно. У в'язниці є кат, але йому потрібен помічник. Якщо ти берешся йому допомагати, з тебе знімуть кайдани. А ні, то відсидиш повний строк, та ще перед звільненням і добряче відлущують тебе за те, що ти відомий звідник.

Помпей Правда, добродію. Був я віддавна беззаконним звідником, але тепер я готовий зробитись законним катом. Тільки ж я хотів би дістати деякі вказівки від мого товариша по роботі.

Тюремник Геї, Потворро! Та де ж не Потворра?

Входить Потворра.

Потворра Зволили гукати, ваша милість?

Тюремник Цей ось приятель буде тобі помічником під час завтрашньої страти. Якщо ти визнаєш його підходящим, найми його на рік і залиш при собі, а ні, то скористайся ним цього разу й відпусти його. Дуже панькатися з ним ти не мусиш: він був звідником.

Потворра Звідником. Тьху! Він ганьбить наше мистецтво.

Тюремник Гаразд, ви один одного варті: ще невідомо, хто кого переважить.
(Виходить)

Помпей Зробіть ласку, добродію! Адже у вас дуже ласкавий вигляд, коли ви не нагадуєте про шибеницю. Невже ви називаєте своє ремесло мистецтвом?

Потворра Авжеж, мистецтвом.

Помпей Чув я, добродію, що живопис, наприклад,— оце мистецтво. Так от, ті красунечки, якими я опікуюсь, завжди мають

справу з живонисом: розмальовують себе. Тому моє ремесло дуже близьке до мистецтва. Але яке мистецтво вішати людей? Хоч повісьте мене — не розумію.

Потворра Добродію, це мистецтво.

Помпей А докази?

Потворра Порядна людина повинна так робити своє діло, щоб для злодія-псявіри зашморг був завжди до міри. Якщо він буде для злодія тіснуватим, то порядній людині буде саме до міри; а якщо він буде для злодія широкий, то той якраз визнає його підходящим. Для доброго ж злодія-псявіри всякий зашморг до міри.

Входить тюремник.

Тюремник Ну як, дійшли згоди?

Помпей Я ладен служити йому, ваша милість: адже катові куди легше стати розкаяним грішником, ніж звідникові; йому, при своєму ділі, доводиться щоразу просити прощення у своїх клієнтів.

Тюремник А ти приготуй сокиру й колоду на завтрашній день — на четверту годину ранку.

Потворра Ходімо, звіднику! Я навчу тебе мого ремесла. За мною!

Помпей Готовий учитися з усією старанністю, добродію. Сподіваюсь, якщо вам доведеться на собі перевірити мої успіхи, ви лишитесь задоволені моєю вправністю. Далєбі, добродію, ви до мене такі добрі, що я мушу відплатити вам доброю послугою.

Тюремник Покличте мені Клавдіо і Бернардіно.

Помпей і Потворра виходять.

Жаль Клавдіо. Убивцю ж — ані-ні,
Хоч був би рідним братом він мені!

Входить К л а в д і о.

Ось, Клавдіо, і смертний вирок твій!
Тепер за північ. А о восьмій ранку
Безсмертним станеш ти. Де Бернардіно?

Клавдіо Так міцно спить, як мандрівник з дороги,
Здоровою утомою підтятий.
Його ніяк не можуть добудитись.

Тюремник А хто б на добре міг його схилити?
Іди — і приготуйся.

Стук у двері.

Що за гамір?
Хай бог дасть сил тобі!

Клавдіо виходить.

Іду! Іду!
Можливо, це чи милість, чи відклад
Для Клавдіо?

Входить герцог у сутані.

А, отче мій, вітаю!

Герцог Прекрасні душі, добрий чоловіче,
Нехай боронять вас в цю мирну ніч!
Був тут іще хто-небудь?

Тюремник Ні, нікого
Відколи час пробив гасить вогні

Герцог А Ізабелла?

Тюремник Ні.

Герцог Прибуде ще.

Тюремник Що добре є для Клавдіо?

Герцог Надія.

Тюремник Засуджує жорстоко наш намісник.

Герцог О ні! О ні! Життя його цілком
Співзвучне з праведним його судом.
Через священну стриманість він може
В самім собі долати те, що в інших
Він подолає владою своєю.
Коли б, погрузлий у розпусті, інших
Судив за неї, був би він тираном,
А так він — справедливий.

Стук у двері.

О, вони!

Тюремник виходить.

Він добрий. А в наглядках тюрми
Стрічаєм ласку дуже рідко ми.

Знову стук у двері.

Та що за стук? І хто так поспішає,
Що потрясає всі тюремні мури?

Входить тюремник.

Тюремник Нехай зажде, ось воротар устане,
Щоб упустить. По нього вже пішли.

Герцог Що? Вирок не скасовано, і смерть
Жде Клавдіо?

Тюремник Немає скасування!

Герцог Хоч і близька зоря, та до світанку
Новини ви почуєте.

Тюремник Можливо.
Відомо вам що-небудь? Та боюсь,
Що годі нам помилювання ждати.
Бо прикладів таких ще не бувало.
Та ще й намісник попередив сам,
На повний голос, у суді самому,
Що і не буде їх.

Входить посланець.

Його гінець.

Герцог І з ним — прощення Клавдіо!

Посланець

(вручаючи папір)

Граф посилає вам цю цидулку, а на словах наказав мені передати вам, щоб ви анітрохи не відступали від його наказу щодо часу й предмета доручення та інших обставин. Затим бажаю вам доброго ранку. Здається, вже розвидніло...

Тюремник Виконаю все в точності.

Посланець виходить.

Герцог

(убік)

Прощення дане владною рукою,
Та куплене жахливою ціною.

І вину там для злочину нема,
Де влада захища його сама.
Нечестя легко всім вона прощає,
Бо і сама в пороках потопає.
Що ж пише він?

Тюремник Я казав вам: граф Анджело, мабуть, боїться, щоб я не виявився неретельним, і вирішив підбадьорити мене в такий недвозначний спосіб. Дуже дивно, раніш він цього не робив.

Герцог Прочитайте, будь ласка.

Тюремник

(читає)

«Хоч би які ви одержали потім накази, що суперечили б цьому, майте на увазі, що Клавдіо має бути скараний о четвертій годині ранку, а Бернардіно — після полудня. Щоб я цілком був певен, що мій наказ виконано, рівно о п'ятій пришліть мені голову Клавдіо. Зробіть усе точно і пам'ятайте, що від цього залежить більше, ніж я можу вам сказати. Не відступайте від виконання свого обов'язку, бо відповісте власною головою». Що ви скажете на це, отче мій?

Герцог Що це за Бернардіно, котрого мусять скарати після полудня?

Тюремник Циган родом, але живе тут: він у нас сидить уже лев'ять років.

Герцог Як же так сталося, що ваш герцог не велів або звільнити його, або скарати? Я чув, що він звичайно так чинить.

Тюремник Друзі в'язневі весь час виклопочують йому пільги, та до того ж самий його злочин остаточно доведено лиш тепер, за правління графа Анджело.

Герцог Злочин його доведено?

Тюремник Нема сумніву: він сам уже не відмагається.

Герцог Як він поводить у в'язниці? Чи висловлював каяття?

Тюремник Це людина, для якої смерть не страшніша за п'яний сон. Він до всього байдужий, безтурботний, безстрашний, не думає ні про минуле, ні про теперішнє, ні про майбутнє, зовсім байдужий до смерті, хоча безнадійно приречений на смерть.

Герцог Він потребує напучень!

Тюремник Та він їх і слухає не бажає. В тюрмі він почуває себе, як удома, дайте йому змогу втекти звідси — не втече. Напирається по кілька разів на день, а часом п'яний з ранку до вечора. Іноді його навмисне будили ніби для того, щоб вести на страту, навіть показували фальшивий вирок, але це не справляло на нього ніякого враження.

Герцог Ну, про нього поговоримо потім. У вас на лиці написано, що ви людина чесна й надійна. Якщо я читаю хибно, значить, мій довголітній досвід обдурює мене. Але я сміливо покладаюся на свою проникливість і зважуюсь ризикнути. Клавдію, засуджений до страти, не більший злочинець проти закону, ніж той, хто засудив його. Я можу цілком довести це, мені потрібно лише чотири дні часу. Але спершу ви повинні зробити мені досить небезпечну послугу.

Тюремник Яку ж, отче мій?

Герцог Відкласти його страту.

Тюремник Ой леле, як же я можу це зробити? Таж мені визначено точний час і наказано під страхом смерті доставити намісникові голову страченого. Коли ухилюся від виконання наказу, мене може спостигнути доля Клавдію.

Герцог Присягаюся статутом мого ордена, я ручусь за вашу безпеку, якщо тільки ви беззастережно підете за моїми словами. Скарайте вранці Бернадіно і відішліть його голову намісникові.

Тюремник Намісник бачив обох і впізнає Бернадіно в лице.

Герцог О, смерть уміє змінювати людину... а ви додайте від себе: поголіть йому голову, підв'яжіть бороду, скажіть, що розкаяний грішник сам побажав, щоб йому поголили голову перед смертю, адже так часто буває. Якщо ви за це й дістанете щось інше, крім подяки й нагороди, присягаюся моїм святим патроном, що я вас захищу своїм життям.

Тюремник Ласкавий отче! Даруйте мені, але ж це буде з мого боку порушення присяги.

Герцог Кому ви присягали — герцогові чи його намісникові?

Тюремник Герцогові і тим, хто його заступає.

Герцог Ну, а якщо сам герцог схвалить ваш вчинок, він не буде проти присяги?

Тюремник Та чи велика на це надія?

Герцог Не надія, а певність. Але якщо вже ви такий боязливий, що ні мій сан, ні мій одяг, ні мої переконання не діють на вас,— я піду далі, ніж хотів. Ось підпис і печатка герцога. Ви знаєте його руку, сподіваюсь? І печатка його вам, певно, відома?

Тюремник Знаю і те, й інше.

Герцог У цьому листі герцог сповіщає, що скоро повернеться. Прочитайте його потім, на дозвіллі: ви побачите, що герцог буде тут через два дні. Анджело цього не знає. Навпаки, він сьогодні одержав листи іншого змісту, чи то з вісткою про смерть герцога, чи то про його вступ до монастиря... Але, на щастя, все це не так. Дивіться, ранкова зоря вже будить пастухів. Не роздумуйте довго: всі труднощі здадуться вам легкими, коли знатимете їх. Погукайте ката: хай упаде голова Бернардіно. Я висповідую його й наставлю на краще життя. Ви ще вагаєтесь? Але оце

(показує на листа)

має спонукати вас на рішучість. Ходімо, майже розвидніло.

Виходять.

СЦЕНА 3

Інше приміщення у в'язниці.

Входять Помпей.

Помпей Я тут так освоївся, як у себе в вертепі! Можна подумати, що ми в домі у пані Переспілли, стільки тут її давніх знайомих. По-перше, молодий пан Спритняг сидить за паку обгорткового паперу та мішок старого імбиру, які нав'язав йому лихвар за сто дев'яносто сім фунтів, із яких він дістав готівкою марок п'ять... чорт забери! Мабуть, на імбир не було попиту, оскільки всі бабусі, що так його любили, перемерли. Потім сидить тут пан Стриббун. Засадив його торговець шовками Триворс: через чотири шматки червоного атласу доводиться йому тепер червоніти за своє убозтво. Тут же й молодий пан Віттрогон, і молодий пан Лайятель, і пан Мідношпорр, і пан Слуггомор — лицар кинджала і шпаги, і молодий пан Пройдисвітт, що вбив гожого Пудинга, і пан Навпростетс — знаменитий фехтувальник, і пан хоробрий Шнурр, відомий мандрівник, і недоумкуватий пан Півкварт, що вколошкав Куфля,

та з ним, мабуть, ще сила люду. Все це, можна сказати, зубри нашого ремесла, трапили сюди — і тепер Христа ради просять!

Входить Потворра.

Потворра Гей ти, приятелю, приведи-но сюди Бернардіно!

Помпей Пане Бернардіно! Вставайте та йдіть вішатись. Пане Бернардіно!

Потворра Гей, Бернардіно!

Бернардіно

(за сценою)

Чума на ваші горлянки! Що ви так розрепетувались? Хто там такий?

Помпей Ваш приятель, добродію, кат! Будьте ласкаві, добродію, вставайте, прошу вас, на страту.

Бернардіно

(за сценою)

К бісу, мерзотники! Я спати хочу.

Потворра Скажи йому, щоб уставав, та швидше.

Помпей Прощу вас, добродію, прокиньтесь, уставайте. Вас тільки стратять, а там уже спатимете досхочу.

Потворра Піди та приведи його сюди!

Помпей Та він сам іде: я чую, під ним солома зашурхотіла.

Потворра Сокира на колоді, приятелю?

Помпей Все готове, добродію.

Входить Бернардіно.

Бернардіно Агов, Потворро! Що у вас тут таке?

Потворра А ось що, добродію: прокажіть молитву, вирок одержано.

Бернардіно Ах ви, шахраю, та я цілу ніч пропячив і зовсім до смерті не готовий.

Помпей Тим краще, добродію: якщо хто цілу ніч пропячив, а на ранок його повісять, то в нього принаймні буде час проспатись.

Потворра Погляньте-но, ось і ваш духівник іде. Ви бачите, що цього разу ми не жартуємо?

Входить герцог у чернецькому одязі, як і раніше.

Герцог Я дізнався, що ти скоро покидаєш цей світ. Мое милосердя велить мені напутити тебе, втішити і помолитись разом з тобою.

Бернардіно Облиш, ченце! Я цілу ніч пропнячив, і мені потрібен час, щоб приготуватись до смерті як слід. Та хай мені хоч мізки з голови дрючками виб'ють — не згоден я сьогодні помирати, та й голі.

Герцог Смерть неминуча. Я молю тебе —
Подумай про свої путі майбутні.

Бернардіно Присягаюсь: нікому не вдасться вмовити мене, щоб я погодився на смерть сьогодні.

Герцог Вислухай-но...

Бернардіно І не подумаю. Якщо вам треба що-небудь сказати мені — будь ласка до мене в нору. Я сьогодні з неї і кроку не ступлю.

(Виходить)

Герцог Такий, як він, не здатен ані жити,
Ані померти. Серце — наче камінь.
Ідїть за ним, ведїть його на плаху.

Потворра і Помпей виходять.

Входить тюремник.

Тюремник Скажіть, яким застали ви, мій отче,
Злочинця?

Герцог Він настїльки не готовий
На той світ, що відправити його
Таким — великий гріх.

Тюремник Сьогодні вранці
В тюрмі помер, мій отче, від гарячки
Один морський розбїйник із Рагузи.
Він Клавдіо ровесник. В них чуби
Так само, як і бороди, на колір
Однаковїсїнькі. І я подумав:
Чи не могли б ми з вами цїй скотинї
Надати час для каяття, тим часом

Намісникові голову послать
Отого рагузинця, що подібний
До Клавдіо?

Герцог Нам помагає небо —
То швидше шліть. Призначений-бо час
Уже гряде! Виконуйте наказ.
Піду. Зусиль ми докладемо спільно
И на смерть свою він піде добровільно.

Тюремник Зроблю, мій отче, все. Та Бернардіно
Вдень має бути страчений. То що ж нам
Робити далі з Клавдіо? Якщо лиш
Дізнаються, що не помер він, можу
За нього й сам я постраждать.

Герцог А ось що:
Його і Бернардіно помістять
В таємні закапелки. І раніше,
Ніж сонце двічі землю привітає
І всіх людей, відчуєте під ним
Себе у цілковитій ви безпеці!

Тюремник Всі вказівки я виконаю ваші.

Герцог Тож поспішайте голову послати
Скоріш до Анджело.

Тюремник виходить.

А я листа
Відправлю через добру цю людину,
З якого він дізнається, що я
Вертаюсь і що близько вже від дому.
І що з причин важливих мушу в місто
Вступити урочисто. А його
Прошу назустріч вийти до святої
Криниці, за три милі від столиці.
Усе обдумаю, тверезо зважу
І вирішу, як далі з ним чинить.

Входить тюремник з головою рагузинця.

Тюремник Ось голова. Я сам її доставлю.

Герцог Так, добре... І скоріше повертайтеся:
Багато що хотів би я відкрити
Вам наодинці.

Щоб владу передати. Зберіться з духом,
Спрямуйте розум свій на вірну путь —
І помститесь тоді ви лиходію,
І герцога здобудете прихильність,
І всіх людей хвалу.

Ізабелла

Я покоряюсь.

Герцог

Тоді віддайте Пітеру-отцю,
На доказ того, що послав вас я,
Його листа до мене, із якого
Дізнався я, що завтра буде герцог.
Скажіть йому, його я хочу бачить.
Хай сю ніч прийде в дім до Маріанни.
Про вас обох повім йому, а він
До герцога обох вас поведе.
При нім ви звинуватите відверто
Намісника! Я сам би це зробив
Та, зв'язаний своїм святим обітом,
Я в іншому вже місці мушу бути.
Не плачте, дочко, сльози осушіть.
Ідіть з легким ви серцем і не вірте
Мені й моему ордену святому,
Якщо наставив вас на грішну путь.
Та хто іде там?

Входить Луціо.

Луціо

Добрий вечір! Де ж це

Тюремник? Ченче, гей!

Герцог

Та він десь вийшов.

Луціо О чарівна Ізабелло! Серце моє крається, коли дивлюся на твої почервонілі від сліз очі. Ох, терпи! Мене самого змусили харчуватися водою й висівками. Заради своєї голови я не смію набивати собі черева: одна сита трапеза — і я пропав! Але я чув — завтра повертається герцог. Клянуся честю, Ізабелло, я любив твого брата. Якби цей старий дивак не ховався по кутках, а сидів дома, Клавдіо лишився б живий.

Ізабелла виходить.

Герцог Добродію, герцог не подякував би вам за ваші відгуки про нього. На щастя, в них немає ні слова правди.

Луціо Ченче! Ти не знаєш герцога так, як я: він волоцюга більший, ніж ти гадаєш.

Герцог Паразд, ви колись за ці слова відповісте. Прощайте.

Луціо Ні, стривай. Я піду з тобою: я тобі ще багато славних історій розповім про герцога.

Герцог Якщо ці історії правдиві, то я й так їх наслухався досхочу, а якщо брехливі — то й слухать їх нема чого.

Луціо Одного разу він мене викликав за те, що я одній дівці дитину зробив.

Герцог Ви справді завинили в цьому?

Луціо Ще й як! Але я клятвенно відрікся від усього, а то довелось би мені одружитись із тією прогнилою ягідкою!

Герцог Добродію, ваше товариство не так пристойне, як цікаве. Прощайте.

Луціо Клянусь честю, я проведу тебе до кінця вулиці. А якщо скоромні розмови тобі не до шмиги, ми їх облишимо. Я щось на штиб реп'яха: як прилип — то вже не одчеплюсь, га?

Виходять.

СЦЕНА 4

Зала в палаці Анджело.

Входять Анджело і Ескал.

Ескал Всі його листи такі суперечливі...

Анджело Він пише дуже дивно й недокладно. Його вчинки схожі на божевілья... Благаю небо, щоб розум його не потьмарився. І чому ми маємо зустріти його біля брами і там скласти з себе поваження?

Ескал Не можу здогадатись.

Анджело І чому на нас покладено обов'язок за годину до його приїзду всенародно оголосити, що всі, хто має будь-які скарги на нашу несправедливість, повинні тут-таки, на вулиці, подати свої прохання?

Ескал Він пояснює це бажанням одразу розібрати всі скарги, щоб на майбутнє забезпечити нас від усіляких звинувачень, які таким чином втраять силу!

Анджело Що ж, слід тоді усіх оповістити Про цей його наказ. А я ураюці

Прийду до вас. Та дайте знати вельможам
І почту — хай готуються стрічати.

Ескал Зроблю усе. Прощайте.
Анджело

На добраніч!

Ескал виходить.

Збентежений я тим, що скоїв сам.
Я отупів і збайдужів до всього.
Збезчещена, о боже правий, діва!
Та ще ж і ким? Сановником, що сам
За злочин цей призначив смертну кару.
Коли б її щотлива соромливість
Не заважала їй ганьбу відкрити,
Як викрити вона б мене могла!..
Та їй здоровий не дозволить глузд!
Мій сан повитий у таку довіру,
Що наговір, коли мене й торкнеться,
Хулителя він сам же і погубить.
Він міг би жити! Коли б я не боявся,
Що молоде завзяття невгамовне
Його помститися примусить потім
За те, що він купив життя безчесне
За цю ганьбу! О, був би він живий!..
Коли нас покидає благодать,
Не знаємо, як жити, чого бажать!
(*Виходить*)

СЦЕНА 5

На околиці міста.

Входять герцог у власному вбранні
і брат Пітер.

Герцог Усі листи мої доставиш людям
У зручний час.
(*Віддає йому листи*)
Тюремнику увесь наш план відомий.
Робити слід, як я велів до цього,
Простуючи до головної цілі,

Але, звичайно, можна й відхилитись,
Як виникне потреба. Що ж, іди.
Дай знать Роланду, Красу, Валентину —
Нехай на браму вишлють сурмачів.
Та спершу Флавія пришли до мене.

Брат Пітер Я поспішу.
(*Виходить*)

Входить Варрій.

Герцог Мій Варрію, спасибі!
Прибув ти перший. Що ж, ходім зі мною.
Бо друзі прийдуть герцога вітати.

Виходять.

СЦЕНА 6

Вулиця біля міської брами.

Входять Ізабелла і Маріанна.

Ізабелла Мені неправду тяжко говорити,
І я б охочіше сказала правду.
Таж звинувачувати — ваша справа
Але мені порадив так наш друг:
Він каже, що потрібне це для діла.

Маріанна Послухайте його.

Ізабелла Іще сказав він,
Що в разі стане щось він говорити
Супроти мене, щоб не дивувалась,
Гіркі ці ліки приведуть, одначе,
Усіх нас до солодкого кінця.

Маріанна Якби брат Пітер...

Ізабелла Тихше! Він іде!

Входить брат Пітер.

Брат Пітер Ходімо! Я знайшов вам зручне місце:
Не зможе герцог не помітити вас,
Уже фанфари двічі просурмили,

Вельможі всі і влада вся міська
При брамі вже — з хвилини на хвилину
Прибуде герцог. Швидше-бо за мною!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Площа біля міської брами.

Маріанна під покривалом; Ізабелла і брат Пітер на віддалі. Входить з одного боку герцог у власному одязі, Варрій, придворні; з другого — Анджело, Ескал, Луціо, тюремник, варта і городяни.

Герцог Достойний брате! В добрий час — вітаю!
Радий тебе я бачити, мій друже!

Анджело
і Ескал О світлосте, з поверненням щасливим!

Герцог Від серця вам обом — моя подяка.
Відомості я мав про вас та й чув
Похвал немало вашому правлінню,
Тож всенародно дякую я вам,
А згодом гідну дам винагороду.

Анджело Тим більш обов'язок я відчуваю.

Герцог Ну що ж, промовисті заслуги ваші.
Замовчувати їх несправедливо.
Їх занести на бронзові скрижалі
Навіки треба буде так, щоб їх
Не зачепила ні іржа часу,
Ні примхи забуття. Тож дайте руку:
Хай бачить люд — у зовнішній цій ласці
Я внутрішнє чуття вам виражаю.
Тобі даю, Ескале, другу руку:
Надійна ж бо опора ви обидва.

Брат Пітер і Ізабелла виходять наперед.

Брат Пітер Ну, на коліна! Говоріть гучніше!

- Ізабелла* Володарю пресвіглий, справедливий!
Молю, благаю, згляньтеся на мене,
Знеславлену,— о як би я хотіла
Сказати «діву», але ні, не смію.
Не поганьбіть же погляду свого,
На інший дивлячись предмет, допоки
Не приймете ви тут моєї скарги.
Благаю правосуддя! Правосуддя!
- Герцог* В чім ваша скарга? Хто знеславив вас?
Ось тут граф Анджело: йому про все ви
Повідайте відверто. Правосуддя
В його руках.
- Ізабелла* Володарю преславний!
Щоб сповідалась я перед лукавим?
Благаю вас, послухайте самі!
Те, що скажу, або мене погубить —
Якщо ви не повірите,— або
Приборкає його. Тож прямо тут
Прошу мене послухать...
- Анджело* О державче!
Боюся, що вона не при собі:
Вона приходила просить за брата —
Його ж недавно засудив до смерті
Правдивий суд.
- Ізабелла* Правдивий суд! О боже!
- Анджело* Тому слова її гіркі і дивні...
- Ізабелла* Так, дуже дивні, та зате правдиві.
Що Анджело клятвонорушник — це вам
Не дивно? Перелюбник він, убивця,
Дівочий гвалтівник і лицемір —
Хіба не дивно? Дивно?
- Герцог* Так, стократ.
- Ізабелла* Та це так само вірно, як і дивно,
Так само вірно, як і те, що він
Граф Анджело. Стократ усе це вірно:
Бо правда буде правдою довіку,
Як не міркуй.
- Герцог* Нещасну заберіть:
За неї мовить помутнілий розум.
- Ізабелла* Ясний владарю! Якщо віриш ти,
Що є, окрім життя цього, блаженство,

Не проганяй мене тому, що я
Здаюсь безумною. І не вважай
Ти неможливим те, що неймовірно.
Можливо ж, що пайбільший лиходій
По світу ходить з виглядом святого,
Як Анджело, і лагідний, і чесний.
Чому ж і Анджело не може бути —
З своїм високим саном — суший нелюд?
Якщо не лиходій він, то брешу я.
Але він більш ніж лиходій — не можу
Знайти я слів, щоб зло затаврувати.

Герцог Клянусь, якщо вона причинна — в чому
Я переконаний, — її безумство
В одежу розуму вдяглось. Такий
Зв'язок у мислях у безумців рідко
Буває.

Ізабелла О володарю преславний,
Ви не повторюйте цих слів: не треба
Вважати мене безумною за те,
Що вам здається зовсім неймовірним.
Та краще спонукайте розум свій
З таємних схованок здобути правду
Й прогнати брехію приховану.

Герцог Ій-богу,
Я знаю багатьох цілком здорових
Не розумніших... Ну кажіть, що далі?

Ізабелла Я Клавдіо сестра, молодика,
Якого Анджело прирік до страти
За звинуваченням у перелюбстві.
У монастир, куди я вже вступила,
Мій брат якогось Луціо прислав...

Луціо Я й є той Луціо, як ваша світлість
Дозволить... Я від Клавдіо прийшов —
Просити, щоб пішла й благала в графа
Помилування брату.

Ізабелла Так, це правда.

Герцог Вам говорить ніхто не дозволяв.

Луціо Так, ясний пане. Тільки ж і мовчати
Не велено.

Герцог То ось тепер велю.
Затямте! А коли вам доведеться

За себе говорить, моліте бога
Потрібні вам послать слова.

Луціо

Ручуся!

Герцог

За себе ручитеся ви, глядіть!

Ізабелла

Про мене вже він дещо розказав.

Луціо

Так, правильно.

Герцог

Так. Правильно, можливо.
Неправильно, що голос подали,
Покіль вас не просили. Ну, що ж далі?

Ізабелла

І я пішла до цього лиходія
Намісника...

Герцог

Це марення... Безумна!

Ізабелла

Даруйте, та слова мої до діла.

Герцог

Звучать розумно знов. До діла ж, далі!

Ізабелла

Коротше, щоб не марнувати слів,
Розповідавши, як його просила,
Як плакала, благала на колінах —
Все це занадто довго, — я почну
З ганебного кінця. Казати сором
І боляче: він запропонував
Щоб хтивості його дала я в жертву
Свою незайманість, дівоче тіло,
І тим купити визволення брата.
Боролась довго я, але нарешті
Любов сестри взяла над честю гору!
Я віддалась йому. І в той же ранок,
Мети досягнувши, він послав наказ
Скарать його.

Герцог

Цілком правдоподібно!

Ізабелла

Не лиш правдоподібно — чиста правда.

Герцог

Створіння бідне! Присягаюсь небом,
Не знаєш, мабуть, і сама, що говориш.
Чи ти підкуплена, щоб очорнити
Чість графа злобним вимислом? По-перше,
Він вище всяких підозрінь, по-друге,
Невірогідно, щоб карав суворо
Він ваду ту, в якій і сам же винен.
Якби був грішний — гріх твого брата
Він виміряв би мірою своєю

Й до страти не засуджував його.
Та ти підучена. Скажи всю правду,
Признайся прямо: хто тобі нараяв
Зі скаргою прийти сюди?

Ізабелла

Й це все?

О боже милосердний! Дай терпіння!
Та прийде час, тоді вже розвінчаєш
Нечестя, вінчане високим саном.
Мир вам, а я піду, убита горем,
Ображена і віддана на сором!

Герцог

Ти рада б геть піти, я знаю. Варта!
В тюрму її! Невже ж бо ми дозволимо
Того чорнить, хто нам близький і милий,
Цим подувом отруйної брехні?
Тут змовництво! Відкрийся ж нам, хто знав,
Що ти ідеш сюди?

Ізабелла

Знав чоловік,

Якого я б хотіла тут побачить,
Отець Лодовік!

Герцог

А, отець духовний?

Хто знає з вас цього ченця?

Луціо

Я знаю.

Я, ваша світлосте! Чернець-проноза!
Страшний нахаба! Та коли б не ряса,
То за слова, що у відсутність вашу
Він мовив проти вас, я міг би тут же
Його відлупцювать.

Герцог

Як — проти нас?

І цю безчесну також він настроїв
Проти намісника? Оце чернець!
Знайти його!

Луціо

Учора у тюрмі

Він був із нею. Пройда. Безсоромний
Нахаба.

Брат Пітер

Мир вам, світлий наш владарю!

Я слухав, як брехнею оскверняли
Ваш найсвятіший слух. По-перше, жінка
Заповзлялась підступно ошукати
Намісника, а він такий невинний
В стосунках грішних з нею, як вона
В зв'язку з дітям ненарожденним...

Герцог Вірю.
А вам відомий той отець Лодовік?

Брат Пітер Людина чистого життя святого,
Він зовсім не проноза й не нахаба,
Як заявив оцей нам дворянин.
І честю я ручуся, що ніколи
Не став би він ганьбити вас, владарю.

Луціо Мерзенним чином він ганьбив, повірте.

Брат Пітер Гаразд! Коли надійде час, він сам
Себе зуміє виправдати, тепер же
В горячці він, владарю мій, лежить.
Дізнавшись, що скарга вже на графа
Готується, він попросив мене,
І я прийшов, щоб від його особи
Вам розказати, де правда й де брехня.
Він все готов присягою потвердить
І дати поважні докази. Щоб зняти
Ганебне звинувачення із графа,
Ми спершу викриєм, на очі звівши,
Цю позивачку й змусимо признатись
У наклепі.

Герцог Що ж, починайте, отче.

Ізабеллу виводить варта.
Маріанна виходить наперед.

Граф Анджело, чи не смішне вам все це?
Велика сміливість нещасних дурнів?
Подайте нам стільці. О добрий брате,
Я хочу тут лишитись безстороннім,
Ви будете самі собі суддею.
Нехай вона лице відкриє спершу,
А потім хай говорить.

Маріанна Мій владарю,
Даруйте, та лица я не відкрию,
Допоки не накаже чоловік.

Герцог То ви заміжня?

Маріанна Ні, владарю!

Герцог Діва?

Маріанна О ні, владарю.

Герцог Удова?

Маріанна

О ні!

Герцог Та що ж таке насправді ви, коли
Не жінка, і не діва, й не вдова?

Луціо Ваша світлосте, вона, можливо, повійниця — адже
більшість із них ні заміжні, ні дівчата, ні вдовиці.

Герцог Велить замовкнути йому. Ще досить
Базікати за себе буде він.

Луціо Я вам скоряюся, владарю!

Маріанна Признаюсь, не заміжня я й також
Признаюся, що я вже і не діва.
Пізнала мужа я, та муж не знає,
Що він мене пізнав.

Луціо Отже, він був п'яний, володарю: іншого бути не
може.

Герцог Шкода, що ти не п'яний,— може б, помовчав

Луціо Я вам скоряюся, владарю.

Герцог Що тут на користь графа промовляє?

Маріанна Дійду я зараз і до цього. Та,
Що звинуватила його в розпусті,
Мого в тім винуватить чоловіка,
А час такий при цьому зазначає,
Коли тримала я його в обіймах,
Кохаючи. У цьому присягаюся.

Анджело То винуватить іншого вона,
А не мене!

Маріанна Не іншого, о ні!

Герцог Ви «чоловіка вашого» сказали?

Маріанна Так, Анджело і є мій чоловік.
Він думає, що він мене не знав,
Та знав мене, хоч думає, що мав
Він Ізабеллу!

Анджело Що це за обман?
Відкрій лице!

Маріанна Велить мій чоловік —
Відкриюсь я.

(Знімає покривало)

Ось, Анджело жорстокий.
Ось те лице, яке — ти присягався —

Захоплення твого найбільше гідне.
Ось та рука, що ти стискав, коли
Давав обітницю. Ось, я сама:
Я відняла тебе у Ізабелли.
З тобою я була вночі в альтанці,
Хоч ти тоді і уявляв її.

Герцог

(до Анджело)
Ви знаєте її?

Луціо

Ще й дуже близько,
Як чули ви самі.

Герцог

Замовкніть, годі!

Луціо

Я вам скоряюся, владарю!

Анджело

О мій владарю, мушу вам признатись,
Знайомий з нею я. Літ п'ять тому
Ішлося навіть і про шлюб між нами.
Тз діло поламалося: частково
Тому, що не змогли мені за нею
Обіцяного посагу віддати,
А головне — пішла погана чутка
Про легковажність дівчини... Відтоді
П'ять літ уже не говорив я з нею.
Її не бачив і не чув про неї,
Клянусь вам честю.

Маріанна

Герцогу шляхетний!

Як вірно те, що світло йде із неба,
Що мова йде від слів, що в правді — розум,
А правда — в доброчесності живе,
Так вірно те, що я його дружина,
Коли обіт святий що-небудь значить.
І, мій владарю, уночі в вівторок
Я з ним була в його садовім домі,
Ї там як дружину він мене пізнав.
Якщо це правда — то живою встану
З колін. А ні — тоді навіки тут
Як пам'ятник із мармуру застигну.

Анджело

Її я досі з усмішкою слухав.
Тепер, прошу, дозвольте, мій державче,
Почати суд. Терпіння більш нема.
Я бачу, що якийсь могутній ворог
Обрав знаряддям цих жінок нещасних

І підіслав їх. Дайте ж бо, владарю,
Мені розплутать змову.

Герцог

Починайте!

Карайте винних, як вам заманеться.
Ох ти, безглуздий ченче, й ти, злодійко,
Тієї співучаснице! Невже ж бо
Гадали ви, що ваших клятв задосить?
Хоч всіх святих сюди покличте з неба,
Щоб перевищить славу і заслуги
Того, хто заслужив мою довіру!
Ескале! Й ти будь разом з ним суддею,
Допоможи підступність розвінчати,
Знайшовши джерело. Є ще один
Чернець замішаний. Послать по нього!

Брат Пітер

Авжеж! Коли б він міг сюди прийти...
Жінок цих він зі скаргою послав.
Начальнику тюрми відомо, де він
Живе. Хай викличе його.

Герцог

Та швидше!

Тюремник виходить.

А ви, мій вірний благородний брате,
Розслідуйте все діло до кінця.
За вчинену вам претяжку образу
Карайте як завгодно. Я покину
Вас ненадовго, та не сходьте з місця,
Покіль у цій брехні розбереться.

Ескал

Ретельно ми у ній розберемось.

Герцог виходить.

Пане Луціо! Ви, здається, казали, що знаєте цього отця Лодовіка як безчесну людину?

Луціо «Cucullus non facit monachum». Із чесного в нім тільки його ряса. Він говорив найнепрстойніші речі про нашого герцога.

Ескал Ми попросимо вас лишитись тут до його приходу і підтвердити ваше звинувачення, звівши вас віч-на-віч. Цей чернець, певно, виявиться небезпечною особою.

Луціо

Даю слово, іншого такого у всьому Відні не знайдеться.

Ескал Привести сюди цю Ізабеллу. Мені треба ще з нею поговорити.

Слуга виходить.

Дозвольте мені її допитати, графе! Ви побачите, як я її притисну.

Луціо Не краще, ніж він, якщо вірити її словам.

Ескал Що ви сказали?

Луціо Я гадаю, якщо ви будете притискати її наодинці, то вона швидше зізнається: при всім народі їй соромно буде.

Ескал А от я проллю світло на її таємниці.

Луціо Можна й так, хоча жінки легше виявляють їх у темряві.

Входять в арта з Ізабеллою.

Ескал

(до Ізабелли)

Будь ласка сюди, добродійко. Ось ця жінка спростовує все, що ви сказали

Луціо Ваша милосте, ось цей самий пройдисвіт, про якого я казав, він іде з тюремником.

Ескал Дуже до речі. Не заходьте з ним у розмову, поки вас не покличуть.

Луціо Мовчу.

Входить герцог, перевдягнений ченцем,
і тюремник.

Ескал Відповідайте, де ви підучили цих жінок оббрехати графа? Вони признались, що робили це на вашу підмову.

Герцог Це брехня.

Ескал Що? Чи тямите ви, де ви стоїте?

Герцог Пошана місцю! Часом і диявол
Буває в шані за престол огненний.
Де герцог? З ним я хочу говорити.

Ескал Ми — герцог нині. Ми вас будем слухать.
Глядіть же, говоріть нам тільки правду.

Герцог Ну що ж, принаймні буду я сміливим.
Беззахисні створіння! Як же ви

Прийшли шукать ягнати у лисиці?
Прошай же, справедливості! Як немає
Володаря,— пропало ваше діло.
Несправедливо герцог учинив,
Віддавши вас під владу лиходія,
Якого звинуватити прийшли ви.

Луціо Негідник він! Про нього мовив я.

Ескал Що, богохульнику, нечемний ченче?
Вже досить, що настроїв цих жінок
Брехати на поважного вельможу,
А ще його у вічі привселюдно
Ти смієш називати лиходієм?
А герцога назвуть несправедливим
Насмілився? Схопити! На тортури!
Та ми із нього витягнем всі жили,
Аж поки він признається у всьому.
«Несправедливий герцог!..»

Герцог

Менше палу!

Мене ваш герцог не зачепить пальцем,
Як сам себе він катувать не стане.
Я не його підданець, не тутешній,
У Відні ж часто в справах я буваю
Й, спостерігаючи, розпусту бачу,
Що тут кипить і плеше через край.
Закони є для кожної провини,
Та влада надто до провин терпима,
Суворі-бо закони висять тут,
Як список штрафів у якійсь голярні
На посміх людям!

Ескал Та він ганьбить наш уряд! До в'язниці!

Анджело Що, Луціо, ви скажете про нього?
Він той і є, про кого ви казали?

Луціо Він, він і є, ваша світлосте! А йди-но сюди, приятелю, голена довбешко! Впізнаєш мене?

Герцог Впізнаю по голосу, добродію! Я зустрічав вас у в'язниці за відсутності герцога.

Луціо А, ось як! І пам'ятаєш ти все, що говорив про герцога?

Герцог Дуже добре пам'ятаю.

Луціо Отже, правда, що герцог бабій, дурень і боягуз, як ти його тоді атестував?

Герцог Нам треба з вами спершу поміняти ролями: це ви тоді так відгукувались про нього. І багато гіршого ще казали.

Луціо Я? Ах ти, проклятий ченце! Та хіба ж я тоді не потягав тебе за носа за твоє зухвальство?

Герцог Ні. Присягаюсь, герцога люблю.
Ну, як себе самого.

Анджело Чуєте, як цей негідник відрікається від своїх зрадницьких лайок?

Ескал З такою людиною нема чого довго панькатись. До в'язниці його! Де ж юремник? До в'язниці його! Накласти на нього кайдани! Нічого його слухати. Та й цих негідниць, із їхнім другим спільником, туди ж!

Герцог
(до тюремника)
Добродію, стривайте, зачекайте!

Анджело Як? Він опирається! Луціо, допоможіть йому

Луціо Ходім-ходім, приятелю, нема чого! Ех ти, голений, лисий брехун! Як закутався! Сором показати свою огидну пику? Чума на тебе! Відкрий свою хижу мармизу та й іди повиси годинку-другу! Що, не бажаєш?

(Зриває каптур з герцога)

Герцог Негіднику, ти перший, хто спромігся
Ченця зробити герцогом. Нічого —
Усіх їх трьох беру я на поруки.

(До Луціо)
А ви куди? Лишіться. Вам з ченцем
Сквитатись доведеться! Взяти його!

Луціо Боюсь, тут гірш за шибеницю буде...

Герцог
(До Ескала)
Прощаю я твої слова. Сідай.
Його попросим поступитись місцем.

(До Анджело)
Як знайдеться у тебе досить слів
Чи досить розуму або безстидства,
То скористайся з них, покіль всього
Я не відкрив іще.

Анджело

Владарю грізний!
Я був би винним більше, аніж винен,
Якби невикритим надіявсь бути,
Коли дізнавсь, що ви, як божий суд,
В діла мої проникли. О державче!
Ганьбою більш не мучте ви мене.
Прийміть за допит це моє признання:
Судіть і присудіть мене до страти.
Ось ласка, про яку я вас прошу.

Герцог Сюди йди, Маріанно! Був ти з нею
Заручений, скажи?

Анджело

О так, владарю!

Герцог Иди й негайно з нею повинчайся.
Підіть ви, отче, справте їм обряд
І повертайтесь з ними. Ви, налядач,
Їх проведіть туди.

Анджело, Маріанна, брат Пітер
і тюремник виходять.

Ескал

О мій владарю!
Ганьбою графа вражений я більше,
Ніж дивністю всього, що сталося нині.

Герцог Йдіть ближче, Ізабелло! Духівник ваш
Тепер ваш герцог. Та — як і тоді
Служив вам і порадою, й повчанням —
Із одягом я серця не змінив,
Вам відданий.

Ізабелла

Великий мій владарю,
Даруйте підданій, що вашу світлість
Обтяжувать посміла й затрудняти
Своїм невіданням.

Герцог

О Ізабелло,
Я вам дарую, але будьте й ви
Поблажливі до нас. Адже я знаю —
Смерть брата вашого гнітить вам серце.
І ви здивовані, чому не зміг
Відкрити верховної своєї влади,
Смерть допустив, ховаючись. Гай-гай,
Я помилився, бо не сподівався,
Що страта ця відбудеться скоріше,

Ніж я гадав. Та хай він спить спокійно!
Життя-бо наше краще після смерті,
Аніж довічний страх наш перед нею.
Отож не плачте. Брат ваш у раю
Щасливий.

Ізабелла

О, спасибі, мій владарю.

Входять Анджело, Маріанна,
брат Пітер і тюремник.

Герцог

Ось новоженець. Він образив вас
Свавільною уявою своєю.
Простіть йому — заради Маріанни.
Оскільки ж брата вашого він стратив,
Тепер подвійно винуватиме:
Зганьбив він честь незайманої діви
І не додержав даного їй слова —
Ціною тою брата пошадити!
Отож наймилосердніший закон
Кричить уголос над його ж словами:
«За Клавдію — намісник, смерть за смерть!»
Бо ж гнів у серці викликає гнів,
Любов — таку ж любов і віра — віру.
Тож віддамо ми мірою за міру.
Відкрилась, Анджело, твоя провинна;
Вже заперечить ти її не можеш.
Тебе на тій-таки колоді стратять,
Що й Клавдію. Та ще й так само швидко.
Ведіть його на страту!

Маріанна

Ясний пане!

Невже мені дали в насмішку мужа?

Герцог

Ні, він в насмішку вашим мужем став!
Цим вашу честь хотів я відновити
І вас негайно мусив повінчати,
Інакше те, що Анджело зганьбив вас,
Могло б життя вам даліше зіпсувать,
Не дати щастя у новім союзі.
Хоч за законом всі його багатства
Відходять до казни, передаєм їх
Ми вам, як удові, щоб мужа вам
Купили кращого.

Маріанна

О добрий пане!

Я кращого не хочу й не прошу.

Герцог І не просить, бо твердо я поклав.
Маріанна Ласкавий мій владарю...
(Стає на коліна)

Герцог Марні просьби!
 Взять і скарать його.
(До Луціо)
 Тепер до вас!

Маріанна О мій владарю! Люба Ізабелло!
 Ставай зі мною разом на коліна.
 Служитиму тобі я все життя.

Герцог Прохання ваше йде супроти глудзу:
 Якби вона за Анджело благала,
 Дух брата встав би з кам'яного ложа
 І вбив її жакіттям.

Маріанна Ізабелло!
 Іди сюди і на коліна стань
 Зі мною і зведи мовчазно руки,
 Я все скажу. Таж праведником часто
 Стає розкаяний великий грішник.
 Хто не грішив — не каюся. Можливо,
 Покається і муж мій? Ізабелло?
 Невже колін не схилиш ти за мене?

Герцог За Клавдію помре він.
Ізабелла
(опускається на коліна)
 О владарю!
 Судіте ви злочинця так, немовби
 Мій брат живий. Я думаю — я вірю, —
 Що Анджело в учинках ширим був,
 Покіль мене не стрів. Якщо ж це так,
 Лишїть життя йому. Загинув брат
 За ту провину, що вчинив він сам.
 Та Анджело...
 Не здійснив він-бо заміру лихого,
 Той задум тільки наміром лишився.
 Тож намір, що загинув у дорозі,
 Похований нехай там застається.
 Бо ж наміри — самі лише думки...

Маріанна Лише думки.
Герцог Прохання надаремні.
 Ну годі, встаньте. Пригадав я ще,

Наглядачу, чом Клавдію скарали
В час неурочний?

Тюремник Я дістав наказ.

Герцог Як? Вам наказ письмовий надіслали?

Тюремник Наказ передали мені приватно.

Герцог За це я вас посади позбавляю.
Віддать ключі!

Тюремник Даруйте, сам гадав я,
Що тут помилка, та не був я певен.
Пожалкував про це, коли подумав.
І ось прямиий вам доказ: є в тюрмі
Ув'язнений. І мусив би його
Скарати за приватним я наказом.
А не скарав.

Герцог Ах, так? Хто він такий?

Тюремник Злочинець Бернадіно.

Герцог Я хотів би,
Щоб з Клавдію так само ти вчинив.
Сходи по нього: я на нього гляну.

Тюремник виходить.

Ескал Шкодую я, що чоловік такий
Учений, мудрий, Анджелю, як ви,
Підавсь на спалах пристрасті сліпої
Й супроти розуму свого пішов.

Анджелю Шкодую я, що суму вам завдав.
А біль такий в розкаянному серці,
Що хочу я не милості, а смерті.
Чого я заслужив, того й прошу.

Входять тюремник, Бернадіно, Клавдію, закутаний у плащ, і Джульєтта.

Герцог Котрий з них Бернадіно?

Тюремник Цей, владарю!

Герцог Ти, кажуть, так душею огрубів,
Що бачиш лиш життя земне. Йому ти
Відавсь. Отож засуджений тепер,
Та на землі твої гріхи прощаю.
Тож скористайся з милості земної,

Щоб стати і небесної достойним.
Його ви наставляйте, отче, вам
Я віддаю його до рук. А це хто?

Тюремник Це ще одного в'язня врятував я.
Він з Клавдіо померти також мав,
І схожий він на нього, як на себе.
(Відкриває лице Клавдіо)

Герцог

(до Ізабелли)
Коли на брата вашого він схожий,
Заради цього ми йому прощаєм!
А в вас я прошу вашої руки,
Скажіть мені, що будете моєю.
Мені він стане братом. Тільки згодом.
Та Анджело відчув якусь надію.
Здається, очі блиснули у нього...
Так, Анджело. Ваш гріх вам одплатив
Добром. Любіть же ви свою дружину.
Її ціна хай вам ціни додасть.
І я відчув потребу всім прошати.
Одному лиш простить не маю сили.
(До Луціо)

Казали ви, я дурень, боягуз,
Розпусник, і невіглас, і безумець?
Скажіть же, що я вам зробив такого,
Щоб ви отак могли мене ганьбити?

Луціо Правду кажучи, володарю, просто я плескав так,
жартома. Якщо ви бажаєте мене за це повісити, го маєте цілковите
право, але я хотів би, щоб ви зволили мене відшмагати.

Герцог Так, відшмагать, а потім і повісить.
Окличники ж хай всюди оголосять,
Щоб об'явилась дівчина одна,
Яку колись збезчестив цей розпусник,
Хай прийде: він одружиться із нею.
(Він сам мені казав, що є одна,
Яку колись з дитиною покинув).
Як повінчається — тоді його
Хай відшмагають, потім же повісять.

Луціо Благаю вашу світлість, не одружуйте мене з по-
війницею. Ви шойно сказали, що я вас зробив герцогом, — невже ви
за це відплатите мені тим, що зробите мене рогносцем?

Герцог Одружишся, клянусь моєю честю,—
Тоді уже нехай прошу тобі
Брехню і всі гріхи. Тож до в'язниці
Тим часом. Все робити, як звелів.

Луціо Одружитися з гуляшою дівкою, володарю! Та це ж
гірше смерті, шмагання і шибениці...

Герцог Та варте це брехні на владаря!

Варта виводить Луціо.

Ти, Клавдію, Джульетті честь повернеш.
Тобі ж, о Маріанно, щастя зичу.
Так, Анджело, люби її. Я був
Її духівником і доброчесність
В ній оцінив. Тобі, Ескале добрий,
Я дякую за вияв доброти:
Чекай же за заслуги нагороди.
А вам, наглядачу, за всі турботи,
За вірність таємниці ширю вдячний.
Достойнішу посаду всім призначу.
Ти, Анджело, даруй йому обман,—
Тобі приніс він голову пірата,
Такий обман прошає сам себе.
Мою ти просьбу знаєш, Ізабелло!
Вона складається тобі на благо.
Якщо любов до мене в тебе є,—
Усе моє — твоє, твоє — моє.
Ходімо ж у палац: у власнім домі
Відкрию таємниці невідомі.

Виходять.

ПІСЛЯМОВИ ТА ПРИМІТКИ

У Палаті торговців папером п'єса була зареєстрована 4 серпня 1600 р. Того ж року її було видано in quarto з зазначенням, що комедія вже не раз виставлялась на сцені. Час її створення — 1598—1599 рр.

Фабульним джерелом лінії Клавдіо — Геро є новела Маттео Бинделло «Тім-брсо і Фінісія» (1554). З її сюжетом Шекспір міг ознайомитися за французьким переказом новели в «Трагічних історіях» Бельфоре (1582). Схожий мотив є також в англійському перекладі V пісні «Несамовитого Роланда» Аріосто (переклад У. Гаррінгтона, 1591) і в «Королеві фей» Е. Спенсера (кн. II, п. 4; 1590). Образи Бенедикта, Беатріче та комічних стражників літературних прототипів не мають.

Жанрова неоднорідність шекспірівських комедій характерна і для цієї п'єси. В ній співіснують елементи мелодрами, високої комедії і традиційного фарсу. Тут дві основні сюжетні лінії (Клавдіо — Геро й Бенедикт — Беатріче), кожній з них властива певна незалежність і саме їй притаманна художня своєрідність.

Історія Бенедикта й Беатріче нерозривно пов'язана з попередньою комедійною творчістю драматурга, хоч і не є новою версією якогось конкретного мотиву, раніше розробленого Шекспіром. Безпосередні сценічні попередники цих героїв — незакохані друг і подруга романтичних персонажів першого плану. Проте раніше не ампула передбачало лише пародіювання надмірних почуттів юних закоханих. Незакоханість була властивістю вдачі таких персонажів, іронічний склад розуму оберігав їх від спокус кохання. Вони не відчували незадоволення своїм становищем, веселими жартами та витівками демонструючи життєлюбство (наприклад, Меркуціо в «Ромео і Джульєтті»).

Серед численних комедійних характерів, створених Шекспіром, вирізняється й інший сценічний тип, який теж частково можна зіставити з Бенедиктом та Беатріче. Це персонаж, який, усупереч природі й своїй власній натурі, вирішує відмовитись від радощів життя і насамперед від кохання. Такі, наприклад, наваррці з комедії «Марні зусилля кохання», Олівія з «Дванадцятої ночі». Ці герої, як правило, не наділені особливою дотепністю і невичерпним життєлюбством персонажів щойно згаданого плану. Їхня відмова від почуття прирівнюється до оманни, порушення законів природи, яка помщається над героями, примушуючи їх згодом вдаватися до численних любовних дивацтв: Олівія закохується в перероджену Віолу, наваррці від заперечення почуття переходять до любовної афектації і т. ін.

Сценічна ситуація, в яку потрапляють Бенедикт і Беатріче, має, проте, зовсім інший аспект. Обоє героїв вирішують відмовитись від кохання, власне, вже по-

кохавши одне одного. Це відчувається навіть на самому початку комедії. В дотепно-глузливих запитаннях Беатріче про воєнний похід вловлюється ретельно приховувана тривога за життя Бенедикта. Беатріче — для героя безперечно краще за Геро. Презирство до кохання — захисна машкара, якою герої намагаються ввести самих себе в оману. І чим важче їм боротися зі своїми почуттями, тим частіше вони вступають в словесні поединки і тим ущипливіші стають їхні жарти.

Часто-густо конфлікт Бенедикт — Беатріче порівнюють із стосунками Катеріни й Петруччо в «Приборканні норвовливої». Проте сюжетні ситуації в цих комедіях мають багато в чому лише зовнішню подібність. Петруччо прагне підкорити собі Катеріну, «приборкати» її, а не домогтись взаємності з боку героїні. Кохання ж виникає внаслідок цього своєрідного поединку, а не є його причиною. З інших мотивів виникають словесні дуелі між Бенедиктом і Беатріче, що аж іскряться дотепами.

Обое героїв наділені внутрішньо несодномірною, хоча й цілісною вдачею. Від своїх «несакоханих» сценічних попередників Бенедикт і Беатріче успадкували нестримну веселість, пристрась до жарту й розігрування, схильність до іронізування над собою. Спостерігаючи примхи закоханих, герої бояться стати смішними в очах інших людей. Їхній насмішкуватий розум бунтує проти афектованих виявів кохання. Але, в той же час, це — натури не менш палкі й романтичні, ніж традиційні закохані першого плану. Їхнє протиборство — перш за все боротьба з собою. Конфлікт, у даному разі, має не зовнішній («Приборкання норвовливої»), а напружений внутрішній характер.

Розігрування, придумане для того, щоб примусити героїв покохати одне одного, лише пришвидшує події. Ще більше зближує Бенедикта й Беатріче співчуття, що ним герої проймаються до несправедливо обмовленої Геро. Природа, як і в інших ранніх комедіях Шекспіра, є і тут основним джерелом гармонії, допомагає персонажам позбутись усього неприродного, невідповідного людській натурі. Премога добра й любові — ідейний лейтмотив усіх ранніх оптимістичних творів драматурга. В комедії «Багато галасу з нічого» його втіленням стає лінія Бенедикта і Беатріче.

Зовсім інше звучання вносить у п'єсу історія Геро, що руйнує комедійну єдність твору. Сюжет «обмовленої доброчесності» не характерний для ранньої творчості Шекспіра. Не використовувався драматургом і мотив безпричинних ревностей, який нерідко обігрувався в комедійному ключі письменниками тієї епохи. Комедії Шекспіра — це п'єси позитивних характерів. Навіть смішне в них пов'язане з позитивними якостями героїв (Бенедикт і Беатріче), а не з відсутністю людської природи. У цілісний гармонійний світ ранніх комедій Шекспіра рідко вторгаються сторонні персонажі, що втілюють зле начало (наприклад, Шейлок у «Венеціанському купці»). Але й тоді дисгармонія не зачіпає внутрішнього світу романтичних героїв, як і раніше відкритого для добра й кохання.

Лінія Геро — Клавдіо є комбінацією мотивів, дальша розробка яких пов'язана вже з іншим періодом творчості Шекспіра. Тема «обмовленої доброчесності» звучатиме в «Отелло» й «Цимбеліні», братовбивчої ненависті, породженої честолюбством і жадібністю, — в «Королі Лірі» та в «Бурі». Паралелі з ранньою твор-

ністю англійського драматурга в даному разі мінімальні: це, наприклад, мотив удаваної смерті героїні, використаний раніше в трагедії «Ромео і Джульєтта».

Безперечним є відчуття в п'єсі більшої сили зла. Основний драматичний ефект комедії не пов'язаний виключно з образом дона Хуана. Заздрисний і розбещений герой явно жалюгідніший порівняно з традиційними «лиходіяями» Шекспіра. А в драматурга вже був досвід створення такого характеру, як Річард III. Образ дона Хуана майже не розроблений. Він навіть не єдиний творець того підступного плану, жертвою якого стала Геро. Герой підкреслено нікчемний навіть у злі. Ординарність цього персонажа контрастує, проте, з характером ним породженого зла. Жертвою обману стає не тільки Геро, але й багато інших персонажів комедії. Розігрування, улюблений комедійний засіб Шекспіра, набуває тут нової, незвичної трагічної функції.

У невірність Геро повірили майже всі, навіть закоханий у неї Клавдіо. В структурі п'єси образ Клавдіо посідає місце першого романтичного героя. Однак, за своєю удачею, таким не є. Опис закоханості героя в Геро зведений до мінімуму і, по суті, обмежений зображенням її зовнішніх виявів. Звичайно герої Шекспірових комедій витримували немало випробувань, перш ніж наступало щасливе розв'язання всіх суперечностей, і п'єса завершувалась традиційними весіллями. В «Багато галасу з нічого» любовна інтрига дістає свій основний розвиток напередодні весілля героїв. Змістовим центром сюжетної лінії Клавдіо — Геро, таким чином, стає не «випробування почуттів», а «випробування довір'я».

Трагедію «Отелло» нерідко називають «трагедією обдуреного довір'я». Клавдіо, проте, ні в чому не передвіщає образу венеціанського мавра. Для Отелло любов до Дездемони рівноцінна переконаності в існуванні добра, краси й гармонії. Недостатність віри Клавдіо в Геро породжена недостатністю його кохання до героїні. Джерелом розчарування персонажа є ображене самолюбство. Місце романтичного героя в комедії посідає Бенедикт, який сміливо захищає честь Геро. А центральна сюжетна лінія такого героя позбавлена.

Позбавлена внутрішньої цілісності і розв'язка історії Клавдіо і Геро. Триумф кохання Бенедикта й Беатріче виправданий логікою характерів героїв. Конфлікт першого плану розв'язується щасливо тільки завдяки випадкові. В драматичну лінію сюжету вплітається фарсове начало, пов'язане з колоритними образами стражників Кизила та Дрючка. Бесіда співучасників злого жарту дона Хуана була підслухана нічною сторожею. Честь Геро врятовано. Символічним пробудженням героїні від смерті і завершується її сюжетна лінія. Вінчає комедію щасливий фінал.

Жанрова неоднорідність п'єси, наявність в її структурі чітко визначених драматичних мотивів дають підставу говорити про переломний характер цього твору, який певною мірою передвіщає так звані «похмурі комедії» Шекспіра.

Російською мовою п'єса була вперше перекладена 1847 р. А. Кронебергом, який працював тоді в Харкові. В 1946 р. з'явився переклад Т. Щепкіної-Куперник. Пісню Балтазара перекладав С. Маршак. Автором першого українського перекладу є П. Куліш (1886). Передмову до українського видання п'єси написав І. Франко.

Комедія «Багато галасу з нічого» користується особливою театральною популярністю. В дореволюційний час вона була поставлена в Александрійському театрі (1901). На сцені Малого театру Бенедикта блискуче грали О. Федотов і О. Ленський. Згертається до комедії й радянський театр. У 1919 р. відбулася прем'єра «Багато галасу з нічого» на сцені Великого драматичного театру. В середині 30-х рр. комедія входить до репертуару Театру ім. Вахтангова. Постановка відзначалась багатством фантазії, легкою, жартівливою невимушеністю.

Неодноразово виконувалась комедія і на українській сцені. У 1938 р. її поставив Одеський театр ім. Жовтневої революції. З великим успіхом комедія йшла й на сцені Київського драматичного театру ім. І. Франка (1941). В ролі Беатріче виступала Н. Ужвій, якій вдалося передати ренесансну чарівність характеру розумної й лукавої героїні. Роль Бенедикта грав Ю. Шумський, який підкреслював розум, мужність і щирість свого героя. У 1945 р. спектакль був відновлений, роль Бенедикта виконував В. Добровольський.

ПРИМІТКИ

ДО «БАГАТО ГАЛАСУ З НІЧОГО»

С. 8. *Він порозвішував тут, у Мессіні, оголошення, викликаючи Купідона на змагання в стрільбі гострими стрілами...*— Жартівливий натяк на презирство Бенедикта до кохання.

...запропонував йому змагатися тупими стрілами...— Тупі стріли були традиційним атрибутом блазнів. Порівняння гострих стріл Купідона з тупими стрілами блазня має підкреслити нерозважливість Бенедикта, який опирається природному почуттю кохання.

В нашій останній сутичці чотири з його п'яťох розумових здібностей повтікали каліками...— За давніми уявленнями, людина має п'ять розумових здібностей: здоровий розум, уяву, винахідливість, здібність до міркувань і пам'ять. На думку Беатріче, Бенедикт зберіг лише здоровий розум.

С. 10. *Ну, вам би тільки папуг навчати.*— Натяк на безглузду звичку деяких «жартівників» навчати своїх папуг вимовляти брутальні слова.

С. 11. *Ну, то все гаразд, Леонато!*— Своєрідна ремарка, яка має пояснити акторам, що вони повинні робити під час словесної дуелі Бенедикта й Беатріче. Дон Педро і дон Леонато про щось тихо розмовляють на другому плані сцени.

С. 12. *...що Купідон добре полює на зайців, а Вулкан — пречудовий тесляр?*— Абсурдні порівняння: Купідона зображували з пов'язкою на очах, а Вулкан був ковалем. Беатріче з допомогою цієї словесної гри хоче сказати, що Бенедикт цілком позбавлений дотепності.

Та невже ж не знайдеться на світі жодного чоловіка, що волів би носити свій капелюх безтурботно...— Тобто який не боявся б стати жертвою подружньої зради.

С. 13. І ніколи не міг він упоратися з цією роллю так, щоб не силувати своєї волі.— Підкреслюючи неприродність поведінки свого героя, Шекспір досить часто порівнює його з актором, який погано виконує свою роль.

...щоб почепили мій ріжок на невидимий ремінець...— Жартівливо обігруючи тему подружньої невірності, Бенедикт використовує мисливську реалію: мисливський ріг носили на ремішці.

Якщо я почну бліднути з кохання, замість того щоб червоніти від вина...— Слово «вино» в літературі Відродження набуває символічного значення і отожднюється з життєлюбством. Бенедикт стверджує таким чином, що ніколи не втратить своєї життєрадісності.

...хто в мене влучить, поплескайте по плечі і назвіть Адамом.— Мається на увазі славетний англійський стрілець Адам Белл, герой численних народних балад.

С. 14. Якщо Купідон не розтратив ще всього свого сагайдака в Венеції...— Батьківщина Відродження — Італія — вабила сучасників Шекспіра своєю романтичністю. Знайомство з італійськими ренесансними новелами та ліричною поезією призводить до того, що Італію починають вважати чарівною країною кохання. За цією ж традицією Венеція — це місто численних любовних пригод.

«Шостого липня. Ваш вірний друг Бенедикт».— Клавдіо цитує заключні слова уявного листа Бенедикта, що його нібито було написано напередодні Іванової ночі, коли, за народними повір'ями, найбільш небезпечні чари кохання.

С. 17. ...під сузір'ям Сатурна...— За астрономічними уявленнями давніх часів, планети мають вплив на характер та долю людей, які народились під їх знаком. Так, під сузір'ям Сатурна ніби народжуються люди, що мають меланхолійний темперамент.

Я мушу сумувати, коли маю для цього причину, і не всміхатися ні від чийого жарту; їсти, коли я голодний, і ні на кого не чекати...— Слова дона Хуана в гротескній, спотвореній формі відтворюють концепцію ренесансного індивідуалізму. Незважаючи на певну схематичність цього образу, його можна віднести до типу Шекспірових персонажів-лиходіїв, чия світосприйняття є породженням не давніх, середньовічних уявлень, а саме ренесансного індивідуалізму (наприклад, Яго в трагедії «Отелло»).

Входить Б о р а ч ч о.— Ім'я героя означає «п'яниця» (ісп. *vogacho*).

С. 18. ...я хотів би, щоб і кухар поділяв мої почуття!..— Тобто щоб учта була невдалою.

С. 19. *Вже краще наймусь я за якийсь мідяк до бородатого ведмедника і водитиму його мов у пеклі.*— Образ складено з двох окремих мотивів. Перша його частина — англійська реалія: в Англії XVI—XVII ст. надзвичайною популярністю користувались ведмежі бої. До речі, майданчик, де відбувались бої тварин, був біля театру «Глобус». Друга — натяк на давнє англійське прислів'я, згідно з яким дівчата, що не вийшли заміж, після смерті мають водити по пеклу чужих дітей за те, що не мали своїх.

С. 20. *Чи ж не прикро це для жінки, щоб тверда грудка землі підкорила її собі?*— Натяк на біблійну легенду про створення першої людини, Адама, з глини, а Єви — з його ребра.

Перше проминає палко й бурхливо, як шотландський джиг, і таке ж химерне; вінчання — манірне й добропристойне, як менует статечний, старовинний; ну, а згодом з'являється каяття і починає... все частіше... спотикатися в сіянкесі...— Серед героїв Шекспіра лише гармонійним, поетичним натурам притаманне відчуття музики. Беатріче надзвичайно вдало асоціює ритми модних танців з епізодами з життя людини.

С. 21. *...крий боже, якщо лютя подібна до свого футляра!*— Тобто обличчя подібне до маски.

Моя маска — ніби стріха Філемонової хатини; у хатині — Зевс.— Натяк на давньогрецький міфологічний сюжет про Філемона та Бавкіду, в хатині яких гостював Зевс під час своєї подорожі по Фрігії.

Ось і суха рука його — і зверху, і знизу...— За давніми уявленнями, суха й холодна рука вважалась ознакою нездатності людини до кохання.

С. 22. *...всі мої дотепи запозичено зі «Ста веселих казок»...*— Популярний за часів Шекспіра збірник досить фривольних оповідок.

С. 24. *Так говорять чесні продавці рогатої худоби, продавши вола.*— Слова Бенедикта мають подвійний зміст. Герой натякає на зраду принца, який нібито сам закохався в Геро (традиційно тема зради поєднана з мотивом рогів). Крім того, герой порівнює нещирі зичення щастя принцозі, що виголошує Клавдіо, зі словами продавців худоби, якими завершувались торгові операції.

и б'єте, мов той сліпець: хлопчисько поцупив у вас м'ясо, а ви лупите по стовпу.— Поширений сюжет, що неодноразово зустрічається в тогочасних шахрайських романах.

...я щойно зіграв роль синьйори Поголовки.— Алгоритична фігура з середньовічних мораліте і тогочасних народних вистав. Маска Поголовки брала участь і в ренесансних карнавалах.

С. 25. *Вона й самого Геркулеса засадила б за рожен...*— Натяк на давньогрецький міфологічний сюжет. Геракл (Геркулес) деякий час був рабом лідійської цариці Омфали, що примушувала його виконувати найрізноманітніші роботи, іть прями.

...пекельна богиня Ате в пишних спідницях.— У грецькій міфології Ате (Ата) — богиня, уособлення раптового шаленства. Зевс вигнав Ате з Олімпу. Богиня, проте, зберегла владу над людьми, яких примушує чинити різні безумства.

...принесу вам мірку з ноги пресвітера Іоана; я добуду вам волосинку з бороди великого Могола.— Пресвітер Іоан — легендарний християнський цар-священик, держава якого нібито була в Азії. Перша письмова згадка про пресвітера Іоана з'являється в хроніці Оттона Фрейзінгенського (XII ст.). Вже з XIV ст. державу Іоана переносять до Африки, його самого починають ототожнювати з царем Абіссинії.

Великий Могол — тюркський правитель в Індії. Династію Великих Моголів було засновано в 1526 р., проіснувала вона до 1858 р.

С. 25—26. Я волю поїхати послом до пігмеїв, ніж перекинутися трьома словами з цією гарпією.— Пігмеї — за давніми географічними уявленнями, фантастичний народ, що живе десь в Африці. В наш час пігмеями називають низькорослі тубільні племена Центральної Африки, Східної Азії та Океанії.

Гарпія — в грецькій міфології крилате чудовисько, птах з жіночою головою. Переносно: зла, сварлива жінка.

С. 28. ...вчинити один із подвигів Геркулеса...— тобто вчинити неймовірне. В грецькій міфології розповідається про 12 подвигів Геркулеса.

С. 32. Чи не дивно, що баранячі кишки мають таку здатність тягти душу з людського тіла? Ні, щодо мене, то за мої гроші волів би послухати музику рогів.— Незакоханий Бенедикт віддає перевагу військовій музиці. Вважалося, що струнні інструменти пробуджують у душі людини тугу за коханням.

С. 35. ...то імена Бенедикта й Беатріче лягають одне на одне.— В іменах Бенедикта й Беатріче однакова кількість літер.

С. 44. ...іспанець від поперека вгору — камзола й не видно.— Натяк на іспанську моду прикривати камзоли широкими плащами.

...і колишньою окрасою його щік уже напхано кілька тенісних м'ячів.— Тобто Бенедикт зголив бороду.

С. 46. Саме вона: Леонатова Геро, ваша Геро, чия завжди Геро.— Постійно повторюючи ім'я Геро, дон Хуан намагається викликати в Клавдію ще більше обурення її гаданою розбещеністю. Цікава психологічна деталь.

С. 47 Входять Кизил і його помічник Дрючок...— Комізм цих персонажів виникає внаслідок обігрування професійних рис стражників. Діалоги Кизила й Дрючка побудовано на постійному перекручуванні значень слів або заміни одного слова іншим. Ці образи було створено для провідних коміків театру «Глобус» Кемпа й Каулі.

- С. 50. *...як ваалових жерців...— Ваал* — в релігії багатьох народів Стародавнього Сходу (Фінікія, Сирія, Палестина) — бог сонця, родючості, землеробства тощо. Символ «неістинної» релігії, ідоліврства.
- С. 53. *«Світло кохання»* — популярна за часів Шекспіра пісня.
- С. 54. *Візьміть трошки настою Carduus Benedictus та й прикладіть примочку до серця.*— Гра слів: чортополох вважався найкращими ліками при серцевих захворюваннях. В латинській назві цієї рослини міститься ім'я «Бенедикт».
- С. 62. *Ні досвідіви, що дає наука...*— В словах ченця відтворено ренсансну концепцію знання: досвід як основа науки.
- С. 74. *...навіть чи ми були б надто молоді для них.*— Тобто — занадто сильними супротивниками.
- Синьйоре, якщо ви цілите своїми дотепами в мене, то я готовий утімати їх на льоту!*— Бенедикт використовує образ з практики рицарських турнірів. Його слова містять у собі прихований виклик на двобій.
- С. 75. *Чи не буде там ще й валюшня?*— Клавдіо приймає виклик Бенедикта, продовжуючи словесний двобій. Слова героя містять у собі образливий натяк на нерозумність поведінки Бенедикта, який намагається зайти з Клавдіо в сварку. *Валюшень* за давніх часів вважався найдурнішою птицею, яка нібито зовсім не мала мозку.
- ...як «бог бачив його, коли він сховався в саду».*— Жартівливий натяк на біблійну легенду про гріхопадіння Адама, який скуштував заборонений плід в райському саду.
- С. 77. *Це ти той раб..?*— У поетичному арсеналі Шекспіра все підле й нікчемне в людині прирівнюється до рабського.
- С. 79. *Хай бог благословить вашу оселю!*— Цими словами жебраки дякували ченцям за милостину.
- С. 81. *Люба Беатріче, невже ти й справді прийшла тому, що я тебе кликав?*— Цей епізод нагадує фінальну сцену з комедії «Приборкання норовливої».
- С. 84. *Гіменей*— у грецькій міфології бог шлюбу, син Аполлона та однієї з муз. Гіменея зображували у вигляді вродливого юнака зі смолоскипом у руці.
- С. 86. *Причарував Європу Зевс жагучий, Що в образі бика коханцем став.*— Натяк на міфологічний сюжет про викрадення дочки фінікійського царя Агенора Європи. Зевс (Юпітер) з'явився перед царівною у вигляді гарного білого бика. Європа сіла жартома на його спину, бик раптово кинувся в море й перевіз царівну на острів Крит.

Комедія була зареєстрована в Палаті торговців папером 4 серпня 1600 р. В списку творів Шекспіра, складеному Ф. Мерезом (1598), вона не згадується, отже була написана між 1599—1600 рр. Опублікована in folio 1623 р.

Заголовок п'єси читається неоднозначно. Раніше його пов'язували зі змістом епілогу, в якому актор, що виконував роль Розалінди, звертався до глядачів з проханням, щоб вони були поблажливими до виставленої комедії і знайшли в ній те, що їм до вподоби. Тепер більшість дослідників вважає: назва прямого стосунку до змісту п'єси не має і означає лише: «назвіть це, як вам сподобається».

Фабульним джерелом комедії є роман сучасника Шекспіра Томаса Лоджа «Розалінда, або Золота спадщина Евфуеса» (1590). Шекспір досить точно відтворює сюжетну схему книжки Лоджа, змінюючи імена героїв (крім імені Розалінди) і доповнюючи кількість дійових осіб новими персонажами другого плану (Брусок, Жак та ін.). Проте при всій своїй формальній схожості з романом Лоджа комедія Шекспіра має цілком ідейно-естетичне спрямування.

Порівняно з більшістю ранніх комедій драматурга ця п'єса менш лірична. Закохані зображені без патетики, хоч саме перипетії почуттів Розалінди й Орландо і складають основу сценічної дії. Ігрове, жартівливо-пародійне начало, що є провідним у комедії, надає їй неповторної чарівності. В структурі твору проступають елементи пасторалі.

Жанр пасторалі бере свій початок від античної буколіки, роману Лонга «Дафніс і Хлоя», поезій Вергілія й Овідія. Починаючи з «Ф'єзоланських німф» і «Амето» Дж. Боккаччо, пастораль набирає гуманістичного звучання. Ідилічне зображення життя на лоні природи поєднується в авторів раннього Відродження з прославленням земного кохання, краси світу й людини. Наприкінці XV і в XVI ст. в пасторалі, однак, посилюються аристократичні тенденції: її герої стають дедалі умовнішими, їхнє життя на лоні природи все безтурботнішим. Стиль пасторалі набуває рафінованішої витонченості. З'являються «Аркадія» Я. Саннадзаро, «Діана» Х. де Монтемайора, «Нехтування двором і хвала сільському життю» А. де Гевари, «Аркадія» Ф. Сідні тощо. В цьому ключі написана й «Розалінда» Т. Лоджа.

Дія «Як вам це сподобається» також відбувається на лоні природи, на сцені з'являються пастухи й пастушки, герої провадять дотепно-витончені бесіди про природу почуттів, дію завершує поява бога Гіменея і т. ін. Проте навіть тло комедії принципово відрізняється від традиційного буколічного пейзажу. Зображення природи не було чимось новим для Шекспіра. Починаючи з «Марних зусиль кохання», пейзажне тло — необхідний компонент у драматичній структурі Шекспірової комедії. Природа в його п'єсі — невід'ємне середовище для існування молодих героїв. Вона сприяє коханню, найприроднішому людському почуттю, допомагає юним закоханим перебороти всі випробування («Сон літньої ночі»).

Почавшись у столиці герцогства, дія комедії «Як вам це сподобається» від-

бувається переважно в Арденнському лісі. Це — ліс незвичайний. У ньому, що-правда, немає пустотливого Пака, Павутинки, Горошка та інших кумедних персонажів «Сну літньої ночі». Зате в ньому чомусь водяться леви, під його віттям лунає мисливський ріг доброго й справедливого герцога, батька Розалінди, якого супроводить гомінлива ватага мисливців, що дивно нагадує вольницью Робіна Гуда. На його деревах розвішані вірші закоханого Орlando, який, подібно до «Несамовитого Роланда» Аріосто, вдається до різних любовних химер. Тут же страждає юний Пастух, зачарований жорстокосердою Фебою, нарікає на скнарність свого хазяїна старий Корін, аж ніяк не схожий на пасторального пастуха. Перед нами — нагромадження найрізноманітніших мотивів: рицарських, пасторальних, казкових, побутових і т. ін. Проте вся ця строката хаотичність тем і мотивів розчиняється в веселій і дотепній пародії.

Всі жителі Арденнського лісу приймають умови цієї гри. Всі вони живуть справжнім життям і водночас, подібно до акторів на сцені, сумлінно виконують свої ролі. Комедія напрощуд театральна. Тут усі розігрують одне одного, навіть самих себе. Герцог, немовби забувши про свого підступного брата, який позбавив його влади, натягує на себе маску правителя з давніх англійських балад, живе за законами легенд про Робіна Гуда. Юний Орlando присвячує себе ревному служінню прекрасній дамі, наслідуючи героїв рицарських романів. Навіть блазень Брусок звеселяє дотепними репліками не своїх покровителів, а самого себе, розігруючи фарсову пастораль з простачкою Одрі.

Кульмінацією ігрового начала стають епізоди, пов'язані з центральною героїнею комедії — Розаліндою. Це — один з найпривабливіших жіночих образів, створених Шекспіром. Мабуть, найближча Розалінда до Порції з «Венеціанського купця» і до Віоли з «Дванадцятої ночі». Але й цих героїнь вона переважає своєю дотепністю, своєю невичерпною винахідливістю. Вигнана герцогом-узурпатором, переодягнена в чоловічий костюм, героїня знаходить притулок в Арденнському лісі. Мотив пересядгання не раз використовувався Шекспіром. У вбранні доктора права Порція виграє судовий процес, рятуючи Антоніо. В убранні пажа домагається кохання герцога Орсіно Віола-Цезаріо. Проте переодягання звичайно завершується, тільки-но в ньому зникає потреба. Юнак Ганімед міг би знову стати чарівною Розаліндою, опинившись далеко від герцога-тирана. В Арденнському лісі Розалінда була б під захистом свого батька, та й завойовувати серце закоханого в неї Орlando в героїні немає ніякої потреби. Все ж таки маскарад триває, створюючи все нові й нові ігрові ситуації. Розалінда-Ганімед пропонує Орlando вилікувати його від надмірностей почуття до неї самої, узурпуєчи таким чином функцію незакоханого друга героя. Всі сцени Розалінди — Орlando будуються за принципом подвійної гри, тим більш захопливої, що Ганімед, який висміює жіночу природу, є, власне, переодягнутою дівчиною. Не виключено, що про це здогадується і сам Орlando.

З Розаліндою пов'язана майже вся пародійна лінія комедії. Мета героїні — вилікувати Орlando від химерності почуттів. Тема комічного висміювання любовної афектації вже звучала в «Мариних зусиллях кохання», де французька принцеса та її фрейліни навіть відмовились відповідати взаємністю на почуття педатних наваррців доти, доки вони не позбудуться своєї надмірної галантності.

Становище Розалінди трохи інше. Вона менш за все хотіла б, щоб Орlando послухався всіх її порад. Адже навіть порозвішувані на деревах вірші Орlando, які дотепно пародіює Брусок, не здаються їй такими вже невірними. Висміювання в комедії надмірностей кохання поєднується таким чином з захопленням безмежними можливостями людського почуття. Не випадково з Розалінди, у свою чергу, кепкує її незакохана подруга Селія.

Лінія Розалінда — Орlando доповнюється цілою низкою паралельних мотивів, нерідко контрастних щодо неї. Така, наприклад, історія неподіленого кохання пастуха Сільвія до пастушки Феби, яка відхилила його любов, історія, що будується виключно на пародійних мотивах. Неприродність любовних почуттів героїв карає сама природа. Феба, яка не відповіла на кохання Сільвія, сама покохала переодягнену Розалінду — Ганімеда. Коли лінія Сільвія — Феби є пасторальною версією псевдопочуття, то лінія Бруска — Одрі дає нам її фарсово-буфонний варіант.

Брусок посідає особливе місце в галереї шекспірівських блазнів. Це образ по-справжньому комедійний. Його сценічна функція не висміювати кумедні хи-мерності людської природи, а швидше жартувати над ними. Традиційно блазень перебуває поза тим середовищем, яке для нього є лише об'єктом сміху. Навіть зовнішній вигляд блазня — строкатий одяг, ковпак з бубонцями — свідчить про його відособленість від решти персонажів. Блазень існує лише в теперішньому часі, він не має ні минулого, ні майбутнього. Все це не характерне для Бруска. Герой має власну біографію: він дворянин і зробився блазнем, мабуть, після бурхливо прожитої молодості. Його репліки свідчать про вченість і життєвий досвід. Це — блазень-артист, який відчуває насолоду від свого блазнювання. Іронія — властивість його вдачі, його роль — пародіювання усіх і всього. Розповідаючи про своє захоплення молочницею, він пародіює безумства Сільвія, складаючи жартівливі вірші на честь Розалінди, кепкує з закоханого Орlando, в розмові з пастухом Коріном підсміюється зі слів герцога про блаженне життя на лоні природи і т. ін. Він і сам не від того, щоб узяти участь у загальній грі, підкоряючи своєю дотепністю бридулю Одрі.

Роль викривача в комедії бере на себе не блазень, а Жак-меланхолік, сповнений саркастичного презирства до світу. Його сентенції глибокодумні, все дає йому привід до невтішних розмірковувань. Дехто з критиків вбачає в образі Жака відбиття трагіко-драматичних тенденцій, що поступово набирали сили у творчості Шекспіра. Проте характер героя далекий ще від справжнього трагізму. Жак-меланхолік позбавлений насамперед широті почуттів. Його розчарування — наслідок не життєвого досвіду, а раціональних умовиводів-висновків. Герой коментує не те, що бачить навколо себе (і в цьому його відмінність від Бруска), а те, що відбувається за межами конкретних подій. Винятком є сцена на ловах, але й поранений олень — лише привід для повторюваних сентенцій меланхоліка. Цікаво, що в своїх міркуваннях про розбещеність світу Жак навіть не згадує про несправедливості, що їх чинить герцог-правитель.

Меланхолія — лише маскара на обличчі героя, який сумлінно виконує роль викривача вад. На відміну від інших героїв, Жак не бере участі у веселій грі, бо він відособлений ним же самим обраною самотністю. Шекспір проводить Жака

через сприйняття всіх інших дійових осіб комедії. Сповнений притаманного юності життєлюбства, Орlando відвертається від нього, блазень Брусок поблажливо підсміюється з нього, герцога розважають його міркування. Проте найтверезішу оцінку Жаковій меланхолії дає Розалінда, що відразу ж вловила в ній надуманість. Для неї герой подібний до мандрівників, які вирушають у путь не для пізнання світу, а лише наслідуючи модне захоплення мандрами. Про те, що Жак і не прагне пізнати життя, яке він заперечує, свідчить фінал зв'язаної з ним сюжетної лінії. Жак стає пустельником. Похмурі міркування героя не можуть розвіяти щасливої безтурботності жителів Арденнського лісу.

Комедійній дії передує напружена драматична експозиція. Трагічним монологом Егеона починалась і «Комедія помилок». Однак тоді джерелом дисгармонії були зовнішні щодо героїв події, наприклад, корабельна аварія, через яку Егеон утратив дружину і сина. У «Як вам це сподобається» трагізм зумовлений внутрішніми обставинами життя персонажів. У його основі — ситуація подвійної братовбивчої ненависті, мотив, який дістане дальший розвиток у пізніх творах Шекспіра («Король Лір», «Буря»).

У жодній із ранніх комедій Шекспіра не було такої глибоко драматичної заставки. Проте твір цілкомовито підпорядковано законам комедійного жанру. Організація сценічної дії в комедії досить своєрідна: початковий імпульс розвитку інтриги пов'язаний звичайно з героями, які втілюють у п'єсі сили зла. Переслідувана герцогом, залишає замок Розалінда. Рятуються від ненависті брата Орlando. Та ось герої знаходять притулок під шатром лісу, і розвиток інтриги набуває зовсім іншого характеру. Гостроконфліктний початок змінюється сповненими внутрішньої гармонії сценами в Арденнському лісі. Мотив протиставлення, стосунки героїв утрачають конфліктність. Динаміка цих сцен нагадує рух карнавальних масок: герої переходять від одного розігрування до другого, не виходячи за рамки заздалегідь визначеного простору. Роль ініціатора інтриги переходить до невтомної на вигадки Розалінди.

В Арденнському лісі персонажі починають існувати за законами казкового часу. І поступово, за тією ж логікою казки, починається метаморфоза негативних персонажів комедії. Розкаюється в скоєному герцог, раптом повсртаючи владу братові. Підступний Олівер, урятований братом, перетворюється на ніжного закоханця. Комедія завершується апофеозом кохання, що дарує людині життя.

Характер драматичних мотивів, приховано присутніх у сюжеті, підкреслено казкове розв'язання конфлікту — фінальний тріумф добра не породжений ініціативою героїв, а приходить іззовні — трохи відрізняють «Як вам це сподобається» від ранніх комедій драматурга, проте спільним для всіх комедій є їхня весела життєрадісність.

Російською мовою комедія перекладалась кілька разів: П. Вейнбергом (1867), М. Кетчером (прозою; 1878), П. Каншиним (прозою; 1893), А. Соколовським (1898), Т. Щепкіною-Куперник (1938).

У репертуарі дореволюційного російського театру п'єса не утвердилась. На радянській сцені вперше була поставлена московським театром ім. М. Єрмоловой (пост. М. Хмельова і М. Кнебель в 1940 р.). Головні ролі в спектаклі виконували

Л. Ордінська (Розалінда), Ф. Корчагін (Орландо), В. Якут (Жак) та ін. Лейт-мотивом спектаклю стало підкреслювання робінгудівської теми. У 1956 р. п'єса була поставлена в Ленінградському театрі комедії.

До сюжету «Як вам це сподобається» звертається і кінематограф. Перша екранізація комедії була зроблена ще 1908 р. Серед найцікавіших її кіноверсій — англійська екранізація 1936 р. (реж. П. Ціннер). Роль Орландо в картині виконував молодий Л. Оліве.

ПРИМІТКИ

ДО «ЯК ВАМ ЦЕ СПОДОБАЄТЬСЯ»

С. 90 *Дійові особи.*—Персонажі «романтичного» плану мають італійські імена (Орландо, Розалінда, Селія), пастухи — імена, що прийшли з пасторальних романів та поем Відродження (Феба, Сільвій), герої комедійного плану — англійські імена (Вільям) або прізвиська (Брусок). З місцем дії п'єси пов'язані імена французькі за походженням (Ле Бо, Орландо).

С. 94. *Кажуть, він уже в Арденнському лісі.*— В комедії є натяки на те, що зображені події відбуваються в Фламандсько-Бургундському князівстві. Арденнський ліс був і в Уоркшірі, в Англії. Арденнський (Шервудський) ліс не раз згадується в народних оповідях про Робіна Гуда та його вільних стрільців.

...живуть вони там, як ото колись у давнину жив Робін Гуд англійський.— По-стать шляхетного розбійника Робіна Гуда була дуже популярна в англійському фольклорі. Про нього, його друзів та кохану Меріон складено багато пісень, балад, різних оповідань. Ці фольклорні мотиви і були використані Шекспіром при зображенні картин вільного життя герцога в Арденнському лісі та в музичному дивертисменті комедії, зокрема в піснях мисливців.

С. 96. *...ніжна моя Руже-Розаліндо, люба моя Трояндо.*— Ім'я героїні (по-англійськи Rosalind) означає «прекрасна троянда». Це ім'я має давню літературну традицію. Надзвичайно популярне було в лицарських романах. Романтичного ореолу прибрало і в літературі доби Відродження.

...надто ж часто помиляється щедра сліпенька бабуся.— Тобто Фортуна. Давньоримську богиню долі Фортуну найчастіше зображували на колесі (символ змінності людського щастя) з пов'язкою на очах. З рога достатку, який вона тримає в руках, на людину спливають дарунки долі. Цей образ був одним з найулюбленіших у мистецтві Відродження.

Фортуна порядкує життєвими благами, але не владна змінити викарбуване Природою.— Згідно з ренесансними гуманістичними уявленнями саме природа падаляє людину тими якостями, які становлять основу неповторної людської особистості. Їй людина завдячує інстинктивним потягом до істини, добра та краси. Людській природі властиві, проте, й нечесні нахили, що їх треба переборювати вихованням і самовихованням.

Входить Брусок.— Роль блазня Бруска за часів Шекспіра виконував один з найвизначніших акторів театру «Глобус» Роберт Армін, автор книжки про природу комічного «Дурень на дурні, або Шість видів дурості».

С. 106. *Візьму ім'я не гірше, ніж у пажа Царя богів, то й буду — Ганімедом.*— У грецькій міфології Ганімед — син дарданського царя Троя. Ганімеда, через його надзвичайну вроду, викрали боги. На Олімпі він став улюбленцем Зевса, що подарував йому безсмертя. Під час учт Ганімед наповнював нектаром келих царя богів.

С. 107. *Воно ж — неначе та отруйна жаба, Що в голові ховає самоцвіт.*— Ідеться про одне з давніх уявлень щодо надзвичайних якостей, властивих деяким тваринам. Ця традиція виникла ще в античності. Так, у «Природній історії» Плінія поряд з ґрунтовними науковими дослідженнями тваринного світу є й оповіді про невірогідні властивості деяких живих створінь. Ці судження успадукувало Середньовіччя, а потім — і епоха Відродження.

С. 114. *Та наймит я — для іншого пасу, Не я стрижу отари, а господар.*— Образ Коріна відрізняється від пасторальних пастухів Сідні чи Спенсера своєю побутовою конкретністю. Введення соціального елемента порушує ідилічну умовність традиційної пасторалі.

С. 116. *...клястиму всіх первороджених Єгипту.*— Біблійний мотив. У «Другій книзі Мойсея» розповідається про те, як давньоіудейський бог Ягве покарав фараона Єгипту, що тримав ізраїльтян у полоні. Ягве умертвив усіх первородних дітей у країні, не омиваючи ні сина фараона, ні сина рабніні. Біблійні міфи були добре знайомі сучасникам Шекспіра. Поступово втрачаючи свій первісний зміст, вираз «первороджені Єгипту» починає означати: «багаті й знатні люди».

С. 118. *Блазня я зустрів у лісі Пістрявого!* — Блазні носили пістрявий одяг, пошитий з різнобарвних клаптиків тканини і прикрашений бубонцями. Поголену голову блазня прикривав ковпак. Його зовнішній вигляд мав нагадувати про особливий стан блазня, його відокремленість від інших людей.

С. 119. *Де ж плац пістрявий мій, о де? Лиш дайте Казати правду всю...*— Жак натякає на привілей блазня завжди казати правду. Ця репліка героя підкреслює його особливу роль у системі образів комедії. Традиційно функція викриття вад світу належала блазневі. В п'єсі, проте, її виконує не Брусок, а саме Жак.

С. 121. *Сім дій в тій п'єсі.*— Тобто про «сім віків»; розповідь походить ще від найдавніших пам'яток східної культури. Схожий матеріал використав Овідій. В XV ст. в англійській хроніці Арнольда цій темі присвячено окремий розділ. За часів Шекспіра розвідки на цю тему були навіть у латинських учбових посібниках, що вивчалися у ґраматичних школах. Таким чином, те, що здається оригінальним у словах Жака-меланхоліка, досить часто є лише повторенням поширених, шаблонних думок.

Шостий вік З'їжджає до карлючки Панталоне.— Персонаж італійської «комедії del arte», нерозумний, майже завжди закоханий стариган.

С. 123—124. *Замість книг дерева Беру...*— Ця сцена — пародія на епізод з поеми видатного італійського поета доби Відродження Людовіко Аріосто (1474—1533) «Несамовитий Роланд»: закоханий в Анжеліку Роланд помічає вирізьблені на деревах вензелі несталої принцеси та свого суперника сарацинського воїна Медора.

С. 124. *...якщо ти ніколи не бував при дворі... ти ніколи не бачив добрих манер...*— Брусок виголошує свої репліки з надзвичайною поважністю, нагадуючи цим персонажів-ледантів. Пишномовність, проте, лише маска героя, який нічого не сприймає всерйоз. Пародіювання — його основна сценічна функція. В цьому епізоді Брусок підсміюється над схоластичною казуїстикою, яка використовувалася ще середньовічними професорами під час наукових дебатів.

С. 126. *В Індії нема перлини Крацої за Розалінду.*— Зразок пародії на піднесено-ліричну поезію. Майже всі віршовані фрагменти комедії — це пародії на витончено любовну та пасторальну поезію.

Ви своє сказали, а розумно чи ні — хай ліс розсудить.— В жартівливій формі Брусок виголошує один з постулатів гуманістичного світосприйняття. Природа — основне джерело гармонії. Наслідування природи допомагає людині відокремити дійсне від штучного, помилкового.

С. 127. *І тоді вона взяла Клеопатри блиск, гордливість, Аталанти чистоту, І Лукреції цнотливість, і Єлени красоту.*— Клеопатра — остання єгипетська цариця з роду Птоломеїв. Шекспір відтворює історію кохання Клеопатри до Антонія в п'єсі «Антоній і Клеопатра».

Аталанта (гр. міф.) — войовнича царівна, уславлена своєю надзвичайною фізичною силою і цнотливістю. Основним захопленням Аталанти було полювання. Брала участь у поході аргонавтів. (Див. прим. на с. 633).

Лукреція — героїня давньоримської легенди. Коли син царя Тарквінія збезчестив її, Лукреція позбавила себе життя, віддавши перевагу смерті над неславою. Вважається, що з історією Лукреції Шекспір ознайомився за книжкою Чосера «Легенда про славетних жінок». Сам драматург звертається до цього сюжету в поемі «Лукреція» (1594).

С. 128. *Так не засипали мене римами від Піфагорових часів, коли я була ірландською щурицею, про що я, до речі, погано пам'ятаю.*— Образ побудовано на жартівливому обігруванні твердження давньогрецького філософа Піфагора з Самоса (близько 580—500 р. до н. е.) про посмертне переселення душ (метемпсихоз). За вченням Піфагора, душа людини є часткою божественного вогню. Залежно від добрих чи злих вчинків людини її душа після смерті поєднується з центральним вогнем або переселяється до нижчих форм тваринного

життя. Ірландська шуриця — натяк на ірландських заклинателів, які своїм співом та грою на козиці виманювали шурів з льохів і топили їх.

...цілий Південний океан відкриттів.— Англійська реалія в тексті. XVI—XVII ст. були періодом бурхливого розвитку англійського мореплавства. Саме тоді відкрито чимало нових земель та островів.

С. 129. *Тоді позич мені рот Гаргантюа...*— Персонаж з роману Франсуа Рабле (1494—1553) «Гаргантюа і Панпагрюель». Велетень Гаргантюа мав рот таких розмірів, що між його зубами могли вільно походити шість пілігримів (розд. XXXVIII).

Те дерево можна назвати Юпітеровим, коли воно дає такі плоди.— Дуб вважався священним деревом Юпітера. Шелест його листя нібито провіщав жерцям волю бога.

С. 130. *Чи не зналися ви з дружинами золотарів, чи не зачували напам'ять написів з їхніх перснів?*— Існував давній звичай викарбовувати на обручках біблійні сентенції або якісь інші вислови повчального змісту.

...але я відповідаю вам, як фігури на шпалерах, що у них ви позичили ваші запитання.— Схожий образ. На шпалерах часто зображували людські постаті, прикрашені стрічками, на яких були написані якісь популярні вислови.

У вас бистрий розум; мабуть, він зроблений з п'ят Аталанти.— Натяк на один з епізодів грецького міфу про Аталанту (Див. прим. на с. 632). Відчуваючи відразу до шлюбу, Аталанта пропонувала своїм женихам змагатися з нею в швидкості бігу. Переможених вона забивала ударами списа. Міф про Аталанту використовує Овідій у «Метаморфозах».

С. 131. *...час іде різною ходою для різних людей.*— Уважне ставлення до проблеми часу характерне для всієї творчості Шекспіра. В даному фрагменті в ігровій формі наведено дуже поширене в філософії Відродження твердження про відносність плину часу.

С. 133. *Худі щокі — а ваші зовсім не худі...*— В розмовах з Орландо Розалінда дуже точно переказує зміст популярних у галантній літературі епохи Відродження суджень про природу почуттів. В устах героїні ці поширені твердження набувають характеру пародії.

С. 135 *...на шановного Овідія...*— Публій Овідій Назон (43 до н. е.— 18 н. е.) — видатний римський поет, автор «Метаморфоз». У 8 р. н. е. за наказом імператора Августа його заслано в місто Томи (тепер Констанца в Румунії). Останні твори поета — «Скорботні елегії» й «Понтійські послання» — пройняті тугою за батьківщиною.

За часів Шекспіра на Заході вважали, що місця заслання Овідія були заселені татарами. Насправді ж тоді там жили гети, татари в Причорномор'ї з'явилися лише в XIII ст.

Який ти знайшла собі тут притулок! Гірший, ніж знайшов Юпітер у критій комшием хатині.— Мається на увазі давньогрецький міф про Філемона і Бавкиду. Зевс (Юпітер) під час своєї подорожі до Фрігії знайшов притулок лише в бідній хатинці цього гостинного подружжя. Сюжет міфу використано в «Метаморфозах» Овідія.

С. 136. *А чи нема тут когось, хто віддав би за вас цю жінку?*— Згідно з давнім англійським звичаєм шлюб міг відбутись лише після вручення женихові нареченої якоюсь літньою особою, що брала участь у шлюбній церемонії.

...в сокола — дзвіночок...— Під час полювання до лапки сокола прив'язували маленький дзвіночок, дзенькіт якого вказував, де саме є птиця.

С. 137. *«Ох, Олівере...», «Біжи, лети...»*— рядки з тогочасних англійських балад.

С. 138. *Трохи темніше, ніж Іудине.*— Тобто каштанове, а Іуда був рудий.

С. 144. *...а то я ніколи не повірю, що ви плавали в гондолах!*— Тобто були мандрівником. Серед сучасників Шекспіра особливу популярність мали подорожі до Італії, невідмінним атрибутом яких вважалось плавання на гондолах у Венеції.

С. 147. *Я плакатиму через кожну марницю, мов Діана серед водограю...*— У 1596 р. в Лондоні було споруджено водограй із сірого мармуру, прикрашений статуєю Діани.

С. 148. *...сам Венерин нешлюбний син...*— Тобто Купідон, який за римською міфологією вважався сином Венери і Марса.

С. 152. *Вона ж робить із тебе інструмент і грає на тобі фальшиві мелодії!*— Поетичний образ, дуже поширений у творчості Шекспіра: ототожнення розладу в душі людини з музичним дисонансом.

С. 156. *Язичеський філософ, коли мав охоту попоїсти винограду...*— З комічною поважністю Брусок переінакшує всі традиційні уявлення. Зразком такої пародійної нісенітничі є розповідь про язичницького філософа, що становить абсурдний варіант відомої байки Езопа «Лисиця і виноград».

От у риторичі є така фігура, що коли рідину переливають із чашки в склянку...— Брусок пародіює традиційну схоластичну риторичу, яка за часів Середньовіччя вважалась основою наукового знання. Тема критичного ставлення до риторичи дуже поширена в літературі Відродження. Цей мотив є і в «Гаргантюа і Пантагрюєлі» Франсуа Рабле, і в «Похвалі глупоті» Еразма Роттердамського.

ДВНАДЦЯТА НІЧ, АБО ЯК СОБІ ХОЧЕТЕ

Точна дата постановки невідома. Якийсь адвокат Джон Меннінгем повідомляє, що 2 лютого 1602 р. на сцені юридичної корпорації Мідл-Темпл було поставлено комедію з незвичайною назвою «Дванадцята ніч, або Як собі хочете». Але це могла бути й не перша постановка комедії Шекспіра. Час її написання датується приблизно кінцем 1599 р.—початком 1600 р. Саме в цей час Лондон відвідав італійський герцог Орсіно Браччано, чім ім'ям названий один з центральних персонажів комедії. In folio п'єса видана 1623 р.

Перша частина назви комедії пов'язана з днем її прем'єри. Дванадцятої ночі після різдва (6 січня) завершувався період новорічних свят, які відзначали го-мінкими ігрищами й веселими виставами. Мабуть, для постановки в цей останній день зимових свят і написано комедію. Друга частина її заголовку натякає на різноманітність сюжетних мотивів у п'єсі і звернена безпосередньо до глядачів, яким обіцяють показати все, «що хочете».

Основна фабульна лінія (Олівія — Орсіно — Віола) запозичена з книжки Барнебі Річа «Прощання з військовою професією» (1581). На цю ж саму тему написано італійську комедію «Переплутані» (поставлена 1531 р. в Сієнні), в якій героя-педанта звали Малевоті. 1543 р. вона була перекладена французькою мовою. Кембріджські студенти виконували її у 1590-му і в 1598 рр. латинською мовою під назвою «Лелія». Існувала й інша італійська комедія «Ошуканці». Один з її персонажів називається Цезар (Цезаріо). Розробляв цей сюжет і Маттео Банделло в одній із своїх новел, використаний згодом Барнебі Річем, якому був знайомий її французький переклад. Персонажі другого комедійного плану (пан Тобіо Гик, пан Андреа Тряс, Мальволіо та ін.) створені уявою Шекспіра.

«Дванадцята ніч, або Як собі хочете» завершує серію раних Шекспірових комедій, сповисних веселої безпосередності і радісного життєлюбства. Слідом за нею з'являються так звані «похмурі комедії». Немовби підводячи підсумок раніше написаному, драматург знову використовує ситуації, що вже розроблялися ним, звертається до знайомих характеристик, удосконалює численні комедійні прийоми. Близнюки зустрічаються в «Комедії помилок», переодягання героїні в чоловічий одяг обігрувалося в «Двох веронцях», «Венеціанському купцеві», «Як вам це сподобається»; пан Тобіо Гик нагадує Фальстафа, Андреа Трис — Слендера з «Віндзорських жартівниць».

Комедія, однак, не є копіляцією раніше створеного драматургом. Кожен з мотивів набирає тут нового звучання, поглиблюється психологічна обумовленість, створюються оригінальні ігрові ситуації. Зовсім по-новому звучить у п'єсі, наприклад, тема близнюків. У «Комедії помилок» вона використана Шекспіром як джерело нескінченних кумедних ситуацій, що будувались на перозумінні героями того становища, в якому вони опинилися. Кмітливий ефект мав суто зовнішній характер, не зачіпав внутрішнього світу персонажів, які не себе вважали винними в неприродності того, що відбувається, а своїх нетямущих співбесідників.

У «Дванадцятій ночі» мотив близнюків об'єднаний з традиційним комедійним мотивом переодягання. Виникає зовсім незвичайна психологічна ситуація. Віолу, переодягнену в чоловіче вбрання, зовні не можна відрізнити від її брата Себастьяна, про існування якого ніхто з персонажів, що оточують її, не здогадується аж до щасливого фіналу. Сама ж героїня не перестає відчувати неприродності того становища, в якому вона опинилась, для її вдачі, для її жіночого ества. Невідповідність має тут глибоко особистий характер. Як Цезарію Віола не повинна виявляти боягузтва, а вона боїться поєдинку, на який її викликано. Як Віола героїня хотіла б розповісти про своє кохання герцогові Орсіно, але як Цезарію вона змушена говорити про кохання герцога до красуні Олівії. І цим Віола відрізняється від Порції і навіть від Розалінди, яка все-таки грає чоловічу роль перед закоханим у неї Орландо.

Перед нами — весела романтична казка, останній варіант комедійної гуманістичної утопії, створеної натхненням драматурга. Місце дії п'єси — фантастична Іллірія. Оточена морем, Іллірія нагадує романтичну Італію ранніх комедій Шекспіра. Її безтурботні жителі якщо й страждають, то тільки від неподіленого кохання. В ній, як у Бельмонті («Венеціанський купець»), не змовкає музика. Але це — добра, давня Англія з її традиційними веселунами, які люблять розигрування й жарти.

Порівняно з попередніми творами Шекспіра, в «Дванадцятій ночі» посилено елемент відокремленості комедійної фантастичної країни від решти світу. Рух персонажів обмежено чітко визначеним простором, за межі якого ніхто не виходить. У «Комедії помилок» та у «Венеціанському купцеві» мотив морських мандрів був важливим компонентом сюжету: кидають герцогство, рятуючись в Арденнському лісі, персонажі «Як вам це сподобається»; повертається з війни, йдучи назустріч будь-яким пригодам герої комедії «Багато галасу з нічого». Віола і Себастьян опинились тут внаслідок того, що розбився їх корабель, і залишаються в цій країні назавжди. Своєрідні і її жителі — це герцог Орсіно і красуня Олівія зі своїми домашніми. Камерійність підсилюється відсутністю традиційних комічних персонажів другого плану (стражники та ін.), які безпосередньо не входять до провідних дійових осіб.

Головною героїнею комедії є Віола. Весела й енергійна, вона сміливо йде назустріч будь-яким пригодам. Опинившись у незнайомій для неї країні, Віола одразу ж намагається розібратись у всьому, що її оточує. Героїню цікавить усе, навіть і те, чи одружений герцог Орсіно. Тверезий розум допомагає їй одразу ж прийняти рішення: переодягнувшись пажем, вона піде служити герцогові.

Введення Віоли на передній план не випадкове. Саме вона втілює вільну природність закоханих героїнь романтичних комедій Шекспіра. З нею пов'язана й провідна в ранній творчості драматурга тема кохання та дружби. Особливе становище Віоли-Цезарію дає можливість показати героїню відразу в двох ампулах: вірного друга й ліричної закоханої. Віола вірно кохає Орсіно, але водночас намагається схилити горду Олівію відповідати на почуття герцога.

Ця ситуація нетрадиційна для ранніх комедій Шекспіра, героїні яких рішуче борються за своє право на кохання. Роль Віоли в комедії, по суті, пасивна,

і це контрастує з її вдачею. До речі, ліричні пісні, що надають п'есі меланхолійного відтінку, спочатку виконувала саме Віола, і тільки при пізнішій переробці вони перейшли до блазня Феста. Не є Віола й основним ініціатором інтриги. Розв'язка комедії певною мірою випадкова: всі конфліктні ситуації знімаються несподівано появою Себастьяна. «Дванадцята ніч» була написана наприкінці раннього періоду творчості Шекспіра, що, очевидно, знайшло своє вираження в певній зміні акцентів. Залишаючи попередній характер героїні, драматург звертає увагу вже не тільки на активність і рішучість Віоли, але й на самовідданість її почуттів.

Проте було б помилковим бачити в героїні персонаж лірико-меланхолійний. Характер Віоли цілком зумовлений епохою Відродження, з його пристрасним життєлюбством, упевненістю в неодмінній перемозі природного людського начала, вірою в право людини на щастя. Саме це відрізняє Віолу від двох інших провідних персонажів комедії: герцога Орсіно та Олівії.

Закоханість герцога Орсіно в Олівію нагадує почуття Ромео до неприступної красуні Розалінди на початку трагедії. Це — лише гра в любов, програння захоплюючої своєю новизною ситуації. Герцог насолоджується своїм стражданням. Під звуки музики, обов'язкового атрибуту закоханого, він захоплено виконує свою роль. Розмови з Цезаріо-Віолою дають йому не менше задоволення. Те, що герої знаходять одне одного наприкінці комедії, цілком психологічно вмотивоване.

Лише зовні здається іншою ситуація, в якій перебуває Олівія. Всупереч природі юна героїня вирішує відмовитись від усіх радощів життя, поринувши в сумні роздуми про смерть батька та брата. Її жалобна фата — своєрідна машкара, до якої цілком можна вдатись, коли в цьому виникає потреба (сцена появи Цезаріо-Віоли). Олівія нудиться, обране нею амплуа явно не відповідає її натурі. Перебороти природне прагнення щастя героїні не вдається. І природа карає її за зухвалість, примушуючи покохати переодягнену Віолу-Цезаріо (цей мотив був використаний Шекспіром у комедії «Як вам це сподобається», лінія Феба і Розалінда-Ганімед). Але, зрештою, природне перемагає. Все неприродне, надумане відкинуто, і традиційними весіллями завершується лінія «романтичних» персонажів комедії.

Поряд з героями першого плану виступають персонажі комедійні. Разом з ними в п'есу входить дух веселого розігрування, дотепного жарту, бездумної насолоди життям. Це — сама людська природа, позбавлена всіляких прикрас. Особливо виразний образ пана Тобію Гика, який вносить в комедію яскраву фарсовість. Збіднілий дворянин, він живе за рахунок своєї небоги Олівії, зовсім не соромлячись свого становища. Пан Тобію, не визнаючи горя й страждань, наївно певен того, що людину створено тільки для втіх. Сенс життя для нього — це соковиті біфштекси, добре вино, весела компанія.

Шекспір далекий від осуду свого героя. Поки що автор бачить пана Тобію очима художника Ренесансу. Незвичайна обжерливість героя, його сластолюбство, нестримна веселість — все це прояви необмежених можливостей розкутої людської натури. Коли персонажі першого плану існують у світі кохання, природне середовище пана Тобію і його друзів — світ веселощів. Сценічна функція цих персонажів — бути антитезою як піднесено-романтичного світу героїв першого

плану, так і пуритансько-аскетичного сприйняття, втіленого в комедії в образі ключника Мальволіо.

Мальволіо посідає особливе місце серед переонажів п'єси. Його образ, комедійний на початку, поступово набуває іншого забарвлення. Кістлявий і суворий ключник ненавидить радість і веселощі. Він підтримує Олівію в її намірі відмовитись від світу, його драгує зухвала безпорадність Марії, життєрадісність пана Тобіо. Невідповідність героя його оточенню поки що викликає лише сміх. Але ось починається його розігрування, вигадане Марією. Досить Мальволіо повірити, ніби в нього закохана Олівія, щоб святенник-пуританин перетворився на очах у глядачів у деспота й тирана. Влада п'янить героя. Жалюгідний і нікчемний, він уявляє себе вже вершнтелем людських доль. Разом з Мальволіо в умовно-поетичний світ комедії входить реальне зло. Жарт затягується, набирає напружено-драматичного характеру. Мальволіо поки що безсилий, але його обіцянка помститися жартівникам, виходячи за межі сценічного часу, лишає прикре враження.

Розходиться з загальним життєрадісним настроєм комедії і образ блязня-філософа Феста. Герой такий самий дотепний і проникливий, як його численні сценічні попередники. Проте в його репліках часто-густо відчувається втома від веселощів, його жарти сповнені меланхолії. Слід, однак, брати до уваги ті зміни, що були внесені в роль Феста під час пізніших переробок комедії. Саме тоді з'являється музичний акомпанемент ролі, який ще більше підсилює її меланхолійне звучання.

Поява трагікомічних і меланхолійних елементів у структурі комедії все ж не позбавляє її життєрадісності й оптимізму. «Дванадцята ніч» разом з «Багато галасу з нічого» та «Як вам це сподобається» увінчує ранній комедійний період творчості драматурга.

Яскрава й весела комедія віддавна привертає увагу акторських колективів. На дореволюційній сцені роль Олівії виконувала відома російська актриса Малого театру Г. Федотова. У 1917 р. «Дванадцята ніч» увійшла до репертуару Художнього театру. Режисером постановки був Б. Сушкевич, керівником К. Станіславський. Головні ролі виконували С. Гіацинтова, В. Готовцев, М. Чехов. Театр запропонував гротескно-буфонне трактування сюжету. Ленінградський театр Комедії (пост. М. Акімова) віддав перевагу гострокомедійному вирішенню ліричного плану п'єси.

З'являються і екранізації «Дванадцятої ночі». У 1955 р. режисером Я. Фрідом була створена кіноверсія комедії.

Чимало цікавих вистав побачив і український глядач. У 1945 р. до комедії Шекспіра звернувся Одеський театр ім. Жовтневої революції (реж. Б. Тягну); у 1948 р.— Донецький музично-драматичний театр ім. Артема (реж. М. Смирнов). Найкращою стала постановка «Дванадцятої ночі» в Київському театрі ім. Франка (реж. Ш. Варшавер). Вистава приваблювала зіграністю акторського ансамблю, простотою й лаконічністю режисерського вирішення. Виконавиця ролі Віоли — К. Осмяловська — підкреслила ліризм, жіночність і силу волі своєї героїні. Дурним і самозакоханим постав перед глядачами Мальволіо (Д. Мілютенко).

Російською мовою комедія перекладалась А. Кронебергом, А. Соколовським, П. Гнедичем, М. Лозинським. У 1950 р. вийшов переклад комедії українською мовою, здійснений видатним українським постом М. Рильським.

ПРИМІТКИ

ДО «ДВНАДЦЯТОЇ НОЧІ, АБО ЯК СОБІ ХОЧЕТЕ»

С. 172. *Іллірія* — давня назва краю, на східному узбережжі Адріатичного моря. Відповідає сучасній Югославії та Албанії. У Шекспіра умовне позначення фантастичної країни.

С. 173. *Як музика — це пристрасті пожива...*— Музика за Шекспіром — невичерпне джерело емоцій і насамперед любові. Душевні «страждання» закоханого герцога заспокоює лише ніжний спів. Музиканти супроводять його скрізь.

Я ніби олень. Наче люті пси, Палкі за мною гоняться бажання.— Поетичний образ, породжений грецьким міфом про Актеона, який під час полювання несподівано побачив Артеміду. Розгнівана богиня перетворила мисливця на оленя, і його розірвали власні пси.

С. 174. *І трони три — печінку, серце й мозок...*— За давніми уявленнями ці органи вважались носіями пристрасті, думки й сили волі.

Елізіум (гр. міф.) — загробний світ, де після смерті перебувають доблесні душі.

С. 175. *Аріон* — грецький поет і музикант (VII—VI ст. до н. е.). З ім'ям Аріона пов'язано легенду про його чудесний порятунок. Зачарований співом поста дельфін нібито на своїй спині виніс Аріона на берег з розбурханих хвиль.

С. 176. *Та хочу вірити — твоя душа В гармонії з поставою твоєю.*— Один з постулатів раннього Відродження. Гармонія повинна бути основою людської особистості, що сприймається як поєднання зовнішньої й внутрішньої досконалості. Розлад цих двох засад знайде своє відображення в трагедійних творах драматурга.

Представ мене йому ти як кастрата...— Євнухи надзвичайно високо цінувались як співці дискантових партій.

Що ж, будьте євнухом, а я німим...— Гаремні східних володарів охоронялись найчастіше рабами, в яких було вирізано язик, та євнухами.

Пан Тобіо Гук (Welch).— У цьому прізвищі натяк на непомірний апетит персонажа та його пристрасті до міцних напоїв.

С. 177. *Пан Андреа Тряс* — прізвище героя теж промовисте, натякає на його боягузливість.

С. 178. *Простягніть свою руку до шинквасу і дайте їй пити.*— В жартівливому діалозі Марії й пана Андреа обігрується давнє уявлення про те, що сухі й холодні руки мають люди, нездатні до почуттів.

...тобі бракує келиха канарського...— Міцне вино з Канарських островів дуже цінувалося в Англії.

С. 179. *Хіба вони можуть укритись порохом, як портрет місіс Молл?* — *Місіс Молл* — відома лондонська куртизанка часів Шекспіра.

С. 180. *...Тельця?* — *...Це знаменує груди й серце.*— За астрономічними уявленнями того часу кожне з небесних світил впливало на саме йому підвладні частини людського тіла.

С. 181. *Уста Діани* — *чи вони ніжніші!*— Римська богиня полювання Діана вважалася втіленням цюотливості. Цим порівнянням герцог підкреслює, що його юний паж ще ніколи не був закоханий.

С. 182. *...як сказав Квінапал...*— Ім'я *Квінапал* — вигадане як пародійний натяк на античні авторитети.

Мальволіо — значуще ім'я, утворене від італійських слів «*mala voglia*» — лиха воля, зловмисність. Образ *Мальволіо* — наближений до англійської дійсності XVI ст. В ньому чимало характерних рис англійського пуританина того часу.

С. 184. *Нехай пошле тобі Меркурій свої дари...*— *Меркурій* (рим. міф.) — бог торгівлі, патрон купців і ремісників. Його вважали також ласкавим до брехунів. Саме на це натякає блазень.

С. 185. *...як стоєт біля дверей шерифа...*— Біля дому шерифа встановлювали два стовпи для оголошень. Між ними була лава, на якій сідали відвідувачі та заарештовані.

С. 187. *Приборкайте вашого велетня, принцесо.*— Натяк на традиційний казковий сюжет: принцеса, яку пильно охороняє велетень, Цезаріо (Віола) називає велетнем *Мальволіо*.

С. 189. *Поставив би при вашому порозі Я куреня...*— Пародійний натяк на традиційний сюжет: закоханий рицар присвячує все життя спогляданню краси своєї дами.

С. 192. *О ти, людська одеже! Як лукаво Людські ти очі можеш обманити!* — Мотив обманливості світу пабуває особливого значення в пізніх трагедіях Шекспіра.

С. 193. *Хіба ж наше життя не складається з чотирьох стихій?* — Давні наукові теорії стверджували наявність у природі чотирьох стихій (земля, вода, повітря, вогонь), з яких складається життя. Від їх співвідношення нібито залежить людське здоров'я.

С. 194. *Чи ви коли бачили вивіску «Три дурні»?* — Над входом до шинку інколи малювали дві ослячі голови з підписом: «Нас троє». Третім був той, хто підходив до вивіски. Звідси репліка папа Тобіо: «Здоров, осле!».

Пірогпромітуса... вапанів... квебуський — Ідеться про якусь вигадану блазнем історію.

Я сховав твій подарунок, бо ніс пана Мальволіо — не пужално; моя коханка білоручка, а мірмідонці — не пивниця. — Слова блазня лише на перший погляд здаються нісенітницею. Він хоче сказати, що сховав шість грошів зі страху перед Мальволіо. Цих грошей, проте, замало для того, щоб піти до таверни, а коханка блазня надто пристойна, щоб спуститися з нею до пивниці.

С. 195. *...що вимотав би з одного ткача три душі?* — Слова пана Тобіо мають подвійне значення. Ткачі вважалися знавцями співу, і галасливий хор повинен був їх роздратувати. Крім того, чимало ткачів були пуританми, які визнавали лише релігійну музику. Жартівливі натяки на релігійну обмеженість пуритан не раз зустрічаються в комедії.

«Мовчи, шахраю... «Ми — три веселі молодці» — популярні англійські балади того часу.

С. 198. *Добраніч, амазонко Пентезілеє!* — *Пентезілея* — в античній міфології цариця племені жінок-воївниць амазонок, яка прийшла на допомогу троянцям під час Троянської війни. Пан Тобіо, порівнюючи Марію з Пентезілеєю, підкреслює її задержуватість.

С. 208. *Входять Віола й блазень з барабаном.* — Маленький барабан був невід'ємною ознакою блазня.

С. 209. *Слова, бачите, стали продажними, як їх зганьбили око-вами.* — Досить гострий натяк на указ 1600 р., за яким у театрі вводились суворі цензурні обмеження.

С. 210. *Нехай пошле тобі Юпітер бороду, як тільки матиме запас волосся.* — Юпітера завжди зображували з густою, кучерявою бородою.

Я охоче зіграв би роль Пандара Фрігійського, пане, щоб поєднати Крессіду з тим Троїлом. — Троянець Пандар був посередником між своєю племінницею Крессідою та закоханим у неї сином царя Пріама Троїлом. Порівнюючи себе з Пандарем, блазень канючить у Цезаріо (Віоли) ще одну монету.

Крессіда була жebraчка. — За зрадливість боги покарали Крессіду проказою. Вона стала жebraчкою й доживала віку в злиднях. Цей мотив був поширений в англійських баладах XVI ст.

С. 212. *Над музику небесних сфер було б.* — За уявленнями давніх філософів кожна планету оточено кільцем, її сферою. Коли планети обертаються, лунає гармонійна музика сфер.

С. 213. *Твій шлях — на захід — тобто «наші шляхи розійшлись».*

С. 214. *...до того, як Ной став мореплавцем.* — Тобто ще до всесвітнього потопу. За біблійною оповіддю лише праведний муж Ной врятувався від потопу. Він збудував ковчег і, коли стала прибувати вода, відплив на ньому. *...попливли на північ, де будете висіти, як крижинка на бороді голландця...* — Фл-

біан удавано нарікає на нерішучість пана Андреа, якого графиня нібито буде вважати холодним та нечулим.

С. 215. *...хоч би він був завбільшки з уерське ліжко...—* В одній корчмі у місті Уері було велетенське ліжко, в якому відразу поміщалось понад 20 чоловік. Це ліжко показували цікавим як дивину.

...коли в його печінці знайдеться стільки крові, щоб викупати блоху...— За давніми уявленнями, печінка, позбавлена крові,— ознака боязливості.

Достоту вчитель, що веде школярів до церкви!— В образі Мальволіо чимало рис традиційного для Шекспіра комедійного персонажа — вчителя-педанта: ту-пість, обмеженість тощо.

...на обличчі його утворюється більше ліній, ніж на новій карті з обома Індіями.— Англійська реалія в тексті. Мова йде про нову карту, створену в 1598—1600 рр., яка вважалась у той час найбільш докладною.

С. 220. *Нехай усі дияволи з пекла вселилися в нього, нехай цілий легіон їх заволодів ним...—* біблійний мотив. В Євангелії від Марка (гл. V) наведено таку притчу: зцілений Христом божевільний промовляє начебто словами диявола: «Ім'я мое легіон, бо нас багато». *Легіон* — римське військове з'єднання.

С. 224. *Він рицар, висвячений дотиком непощербленої рапіри...—* Тобто рицар, який отримав рицарство не за воєнні подвиги.

С. 228. *Прекрасне зло — шкатула це порожня, Яку диявол сам розмалював.—* Поетичний образ прекрасної лише зовнішньо шкатули, як втілення розбіжності між зовнішнім і сущим, зустрічався вже в «Венеціанському купці» Шекспіра.

С. 232. *Колись-то старий празький самітник...—* *Горбодук* — легендарний король Британії, зображений у популярній трагедії Секвіля і Нортонна «Горбодук» (1562). Проте в трагедії не згадується ні «празький самітник», ні племінниця Горбодука. Це вигадка блазня або персонажів якихось оповідок, що не дійшли до нас.

С. 233. *...мов єгиптянин у темі.—* Натяк на біблійну легенду про те, як, у покару за гріхи єгиптян, на їхній землі три дні не світило сонце.

Що гадає Піфагор про дику птицю?— Натяк на вчення давньогрецького філософа Піфагора про переселення душ.

С. 238. *Кандія* — давня назва острова Крит.

С. 239. *Орсіно, володарю благородний...—* Ситуація, в яку потрапляє Антоніо, та його монолог нагадують схожу сцену з «Комедії помилок» (римова Егеона й герцога).

С. 240. *Не вбити, як піратові з Єгипту, Того, що я люблю?—* В романі грецького письменника Геліодора «Ефіопіка» (III ст. н. е.) є оповідь про

те, як єгипетський розбійник Фіамід, передчуваючи неминучість загибелі, вирішує вбити також свою кохану. Роман виданий в англійському перекладі 1569 р. «Ефіопіку» Геліодора наслідували численні автори галантно-авантюрних романів XVII ст.

С. 248. *Блазень (співає)*.— Під час перших вистав «Дванадцяті ночі» всі музичні номери комедії виконував хлопчик-артист, який у п'єсі грав роль Віоли. Згодом у трупу прийшов видатний комік Роберт Армін, людина надзвичайно музично обдарована. Пісні Віоли було передано Арміну, який виконував роль Фесте. Саме для нього й було написано заключну пісню блазня.

ЮЛІЙ ЦЕЗАР

Час створення трагедії дискусій не викликає: це 1599–1600 рр. Лікар з Базеля Т. Платтер занотує в своєму щоденнику, що 21 вересня 1599 р. він дивився в Лосидонському театрі «трагедію про першого імператора Юлія Цезаря». Певно, йдеться про одну з перших постановок Шекспірового «Юлія Цезаря» на сцені нещодавно відкритого театру «Глобус». Переказ епізоду на форумі (III, 2) зустрічається в «Зерцалі мучеників» Джона Віверса (написано 1599 р., видано 1601 р.). Текст п'єси був відомий і Бенові Джонсону, авторові трагедії на римську тему «Падіння Сеяна» (поставлено 1603 р.). Уперше «Юлій Цезар» був надрукований in folio 1623 р.

Основним сюжетним джерелом трагедії були «Життєписи» Плутарха, перекладені на англійську мову Нормтом 1578 р. Шекспір міг використати й інші тексти, наприклад, книги римських авторів про період громадянських війн (листи й промови Цицерона, «Фарсалию, або Про громадянську війну» Лукана, «Римську історію» Аппіана, праці Тацита і Светонія та ін.), досить популярні в середньовічних переказах і тлумаченнях. До історії Стародавнього Риму охоче звертались і драматурги — попередники й сучасники Шекспіра. Особливо поширені були сюжети, об'єднані постаттю першого римського диктатора Юлія Цезаря. П'єси на цю тему створюють Р. Гарнье («Корнелія», англ. переклад 1594), М. Мюре («Юлій Цезар»), Ж. Гравін («Цезар») та ін. «Римська трагедія», таким чином, мала вже усталену літературну традицію.

Звертався до історії Стародавнього Риму і сам Шекспір у трагедії «Тит Андронік». Проте «Юлій Цезар» — твір відмінний від усього раніше написаного драматургом. Трагедія — сполучна ланка між останньою хронікою 90-х років («Генріх V», 1598) і першою трагедією 600-х («Гамлет», 1600). У п'єсі відбито глибокий злам у світогляді Шекспіра, породжений змінами в англійській дійсності на межі XVI—XVII ст. В останні роки правління королеви Єлизавети і в перші — Якова I Стюарта політична боротьба в країні надзвичайно загострилася (змова Ессекса 1600—1601 рр., «Порохова змова» 1605 р.). Духовний клімат в Англії напередодні цих подій і відбиває «Юлій Цезар», перша з-поміж великих трагедій Шекспіра.

Злам у творчості драматурга не був несподіваним. Трагічні ноти з'являються

в «Венеціанському купці», посилюється драматична напруженість і в таких, карнавальних за формою, комедіях, як «Багато галасу з нічого», «Дванадцята ніч». Трансформується жанр хроніки, яка дедалі більше виходить за межі династичної історії Англії. Багато що передвіщає «Юлія Цезаря», наприклад, у хроніці «Генріх V», постановка якої лише на кілька місяців випередила прем'єру трагедії. Проте саме в «Юлії Цезарі» всі ці тенденції знаходять своє логічне завершення.

Основний пафос Шекспірової трагедії — у протесті проти тиранії. Коло проблем, що розглядаються в п'єсі, надзвичайно широке: державний переворот і його наслідки, співвідношення політичного ідеалу і дійсності, конфлікт високих моральних вимог і політичних принципів, особистість і час і т. ін. Минуле для Шекспіра — не повчальний приклад до вічних істин, а привід для роздумів над хвилюючими питаннями сучасності. Ця гуманістична концепція історії давала драматургові можливість вести дію ніби в двох площинах (в історичній та в близькій його часові, коли монархічна влада в Англії близька була до тиранії). В цих умовах зачеплені в трагедії проблеми — особа правителя, характер правління, право підданих на повалення тирана, роль народу в житті держави — не могли не збуджувати гострої цікавості глядачів.

Трагедія входить до так званої «римської трилогії» («Юлія Цезарь», «Антоній і Клеопатра», «Коріолан»), яка вирізняється яскраво вираженим політичним звучанням. Персважання соціального підґрунтя, а також використання в сюжетах конкретно-історичного матеріалу ускладнює питання жанрової приналежності «римських трагедій», які називають то історичними хроніками, то реалістичними історичними драмами, то політичними трагедіями. Риси як історичних хронік, так і більш пізніх трагедій наявні і в «Юлії Цезарі».

Дія п'єси охоплює два роки: 44 — 42 рр. до н. е., тобто час від убивства Юлія Цезаря змовниками до розгрому Брута й Кассія військами нових триумвірів у битві при Філіппах. Архітектоніка трагедії досить складна. Драматург уникає схематичного протиставлення змовників-республіканців прибічникам одноосібної влади. Кожен із персонажів — це живий, внутрішньо суперечливий характер. Політичний конфлікт доповнюється морально-філософським. Не холодне, абстрактне осмислення історії, а пристрасне, часом і трагічне її переживання — основний драматичний стрижень трагедії.

До вбивства диктатора провідним є протиставлення Брута і Цезаря, яке повторюється на рівні Порція — Кальпурнія. Кассій, залишаючись ініціатором змови, прямого антагоніста поки що не має. Співвідношення персонажів змінюється після вбивства диктатора. Виникають нові конфлікти: Брут, Кассій і Антоній, Брут і Кассій, Антоній і Октавій (цей конфлікт лише намічається).

У «римських трагедіях» Шекспіра визначення місця героя в системі образів пов'язане насамперед з громадянською значущістю того вибору, перед яким він опиняється. Сам процес вибору, що має найчастіше характер альтернативи, його наслідки для героя й держави — функціональна лінія основного трагічного героя. В «Юлії Цезарі» таким є Брут. Уже перша поява героя на сцені вносить у трагедію драматичну напруженість. У розпалі веселе свято луперкалій, але Брут

меланхолійний і зосереджений. Це не заданий наперед трагічний персонаж. Він ще нічого не знає про зріючу змову. Марк Брут — нащадок знатного роду римських патриціїв, він шанований народом за свою добродесність, його любить Цезар. Розлад у душі героя виникає перш за все з необхідності визначити ставлення до змін, що готуються в Римі. Ще й до слів Кассія Брут відчуває необхідність трагічного вибору, тим більш тяжкого для героя, що Цезар дорогий йому.

Брута нерідко зіставляють з Гамлетом. Справді, перед нами — два герої-мислителі, філософи, схильні до поглибленого самоаналізу, здатні тверезо оцінити свої прагнення. Але, на відміну від принца Датського, Марк Брут — особистість гармонійна. Його спонукали приєднатись до змовників-республіканців традиції родини, яка уславилась вірністю республіці, і його глибока переконаність у справедливості республіканських ідеалів. У напруженому монологі другої дії герой прагне лише виправдати свій вибір, зроблений ще тоді, коли виникла загроза перетворення Цезаря в одноосібного правителя.

За позірною стриманістю монологу приховується глибоко трагічна напруженість думки. Свійкість Брута — не свора римська добродесність його предків. Не є вона й породженням філософського вчення стоїків, прихильником якого вважає себе герой. Джерело рішучості героя — в усвідомленні необхідності знищення тиранії, яка зароджується в Римі. Якщо Цезар надіне корону — загине Республіка, за яку боролось багато поколінь римлян. Але з Брутом-громадянином несподівано вступає в конфлікт Брут-людина. Адже йдеться про життя Цезаря, якого він любить і який йому довіряє. В Плутарха сказано, що Брут був прямим спадкоємцем Цезаря. Шекспір навіть не згадує про це, уникаючи всього, що могло б ввести відтінок боротьби честолюбства у стосунки героїв.

Монолог Брута починається словами: «Так, тільки смерть його...». З цієї фрази видно, що перед нами наслідок, а не початок довгих роздумів. Цезар, який прагне стати імператором, має бути знищений. В цьому Брут не сумнівається. Але ж Цезар іще не тиран. Теперішній Цезар ще не загрожує суспільному благу. І в серці героя пробуджується жаль. Цезар, проте, не може не перетворитись на тирана, варто тільки йому дістати необмежену владу. Брут відчуває себе зобов'язаним запобігти цьому, прирікаючи на загибель майбутнього імператора. Справедливість вибору героя підтверджує сцена, яка безпосередньо передує вихванню Цезаря. Різко і згорда відповідає новий правитель Риму на нещирі прохання змовників, які таким чином випробовують його. Абсолютна влада немилуче псує людську натуру.

Брут ворожий саме духові цезаризму, а не Цезареві-людині. Шекспірове трактування образу Цезаря відмінне від традиційного. В середньовічній історіографії встановилась тенденція вихваляння Юлія Цезаря і засудження Брута й Кассія. Для мислителів епохи Ренесансу Юлій Цезар — великий полководець, відважний воїн, досвідчений державний діяч. Правда, Монтень, Бекон і Макіавеллі вбачають особливість вдачі римського диктатора в його надмірному честолюбстві. Однак тема боротьби Цезаря за корону, улюблений мотив трагедійної творчості драматурга, в даному разі не привертає уваги Шекспіра. В трагедії опущено всі перипетії цієї боротьби: поразка Помпея, перемога над його синами

в Іспанії і т. ін. Історія Цезаря починається з моменту, коли він бере до рук всю повноту влади.

Цезар у Шекспіра — не титанічний лиходій. Існує навіть погляд, що образ Юлія Цезаря в п'єсі явно окарікатурений. Проте було б правильніше говорити не про зниження героя, а про його опосереднення. Шекспірів Юлій Цезар — підкреслено звичайний. Показове щодо цього перше представлення героя глядачам. Його слова, що не мають ніякого відношення до подальшого розвитку сюжету, є багато в чому визначальними. Не про близьку коронацію думає правитель Риму, а про неплідність своєї дружини Кальпурнії. Підкреслити ординарність героя має й розповідь Кассія, який говорить не про воєнні триумфи Цезаря, а про його хвороби й слабості. В цьому побутовому ключі Цезаря показано аж до сцени вбивства.

Цікавий також епізод розмови Юлія Цезаря й Антонія, єдиний фрагмент у тексті, в якому викладені міркування героя про управління державою. Іронічний розум Кассія лякає правителя. Сам він не є яскравою індивідуальністю, а тому хотів би й навколо себе бачити людей посередніх. Зразком ідеального підданого для героя є Антоній, який беззастережно виконує його накази. Витоки трагедії Цезаря в невідповідності його справжньої суті й тієї ролі, яку він береться виконувати. Щира розмова з Антонієм уривається. Побоюючись, що його можуть запідозрити в боягузтві, Цезар знову натягує маску безстрашності, що пародійно контрастує зі згадкою героя про свою глухоту.

Власне тільки в сцені вбивства постать Цезаря набирає певної величі. Назустріч смерті поспішає імператор, уже відчувши всю повноту влади. Сцена вбивства Цезаря своєю урочистістю нагадує ритуальне дійство. Шекспір використовує всі присутні у Плутарха подробиці, щоб надати епізодові особливої монументальності. Але гине лише Цезар-людина, дух цезаризму не знищено, про що свідчать дальші події в трагедії. Сталося протилежне тому, чого прагнув Брут.

Після смерті Цезаря події пришвидшуються. (Убивство Цезаря, промови на форумі та прибуття Октавія драматург показує як події, що відбулися в один день, поєднує дві битви при Філіппах в одну тощо). Загострюються конфлікти. Після зіткнення Брут — Цезар, виникає нова антитеза: Брут — Антоній. Марк Антоній нагадує Цезаря лише тим, що це також герой-актор, який виконує втяту на себе роль. Проте акторство Цезаря було не усвідомлене, він сам намагався повірити в свою винятковість. Антоній — лицедій, який не безкорисливо виконує вигідну для нього роль. Приклад цього — славнозвісна промова героя на форумі. Антоній цілком антагоністичний Брутові. Джерело рішучості Брута — непохитна віра в загальнолюдську значущість своїх ідеалів. Антоній не менш палко бореться за досягнення своєї мети, хоч і покладає надії не на людський розум, а на ваді людської природи, що дає право віднести цього героя до числа Шекспірових «макіавеллістів» (Річард III, Яго та ін.).

Менш контрастний стосовно Антонія Кассій. Між героями чимало спільного. Політичні ідеали героїв протилежні, але їхнє ставлення до засобів досягнення своєї мети по суті однакове. Саме це неминуче приводить Кассія до конфлікту з Брутом, який не схвалює методів боротьби свого однодумця-республіканця.

Марка Брута неможливо зіставити з жодним із героїв трагедії з огляду на особливу цілісність його натурн, всепоглинаючу відданість тим переконанням, які стали його світосприйняттям. Тим болючіша для героя невідповідність між високою метою боротьби і єдино доступними засобами її досягнення. Було б помилково вбачати причину загибелі Брута в його трагічній провині.

Трагедія героя в безнадійності його спроб протиставити свою моральну правоту об'єктивному ходу історії. Благородні ідеали Брута не знаходять виправдання в реальній дійсності. Герой вступає в боротьбу з єдиновладцям тоді, коли дедалі очевиднішою стає закономірність перемоги принципу єдиновладного правління.

Проте самовбивство Брута не тільки свідчить про поразку героя-ідеаліста. Приречений на загибель самим ходом історичного розвитку, Брут усе ж таки зберігає вірність своїм переконанням. Моральне торжество героя підкреслюється подіями, зображеними в останніх епізодах трагедії. Нові правителі Риму складають проскрипційні списки, готуючись до боротьби за владу вже один з одним.

Особливо цікава тема народу в трагедії. На відміну від історичних хронік, де народові найчастіше відводилася роль пасивного співучасника подій, в «Юлії Цезарі» народ — один із провідних елементів драматичної колізії.

В «Юлії Цезарі» — дві сцени, в яких безпосередньо дійовою особою є народ. Ці сцени різні за своїм настроєм. Перша відкриває дію трагедії на підмостках трибуни, коли розганяють по домівках ремісників, що зібрались подивитись на вшанування Цезаря. Перед нами аж ніяк не сірий натовп. Не випадково епізод подано як діалог дотепного, кмітливого шевця і сповнених презирства до народу, по суті, безликих трибунів. До речі, ні Брут, ні Кассій такого презирства до народу не відчувають.

Інший характер має сцена на форумі, де вперше в трагедії з'являється агресивний, збуджений натовп. Для цього натовпу, однак, важливе лише одне: кого вважати новим Цезарем: Брута чи Антонія. Це народ, який уже прийняв ідею деспотизму, став її опорою і жертвою. Натовп у даному разі — не суб'єкт, а трагічний об'єкт історії.

В «Юлії Цезарі» нема конкретної політичної програми. Авторська позиція не зводиться ані до звільнення від монархічних ілюзій, ані до «республіканських» симпатій драматурга. Республіка у Шекспіра не стільки політичне, скільки морально-політичне поняття (О. Анікст). Драматург не стверджує, що форма правління або особистість правителя — єдине джерело зла. Трагедія Брута і Кассія і в протиріччі між благородними цілями і засобами їх досягнення, і в незрілості народу. Більше, ніж форма правління, важлива для творця «Гамлета» і «Коріолана» соціальна структура державного життя — те, чим вона наділяє суспільство і особистість. Поступово Шекспір усвідомлює «несприятливий для політичної свободи перебіг часу» (Л. Пінський). Ідея історичної «необхідності» звучить в трагедії гостро і виразно. Осмислити хід історичного розвитку й намагається Шекспір у цьому надзвичайно складному творі.

В Росії трагедія «Юлія Цезар» була відома вже на початку XVIII ст., очевидно, в переробці німецьких авторів, 1787 р. з'явився перший її переклад ро-

сійською мовою, здійснений М. Карамзіним, він же написав передмову й склав коментарі до твору. Згодом «Юлія Цезаря» перекладали А. Фет, Д. Михайловський, А. Соколовський, П. Козлов, М. Холодовський. Українською мовою трагедія була перекладена 1886 р. П. Кулішем. Передмову й коментар до п'єси написав І. Франко.

1792 р. в Росії трагедія була заборонена театральною цензурою і протягом XIX ст. на російській сцені не ставилась. Знаменною вважається постановка «Юлія Цезаря» В. Немировичем-Данченком у 1903 р. на сцені Художнього театру. 1922 р. відбулась прем'єра трагедії на сцені Ленінградського Великого драматичного театру, 1924 р. «Юлій Цезар» був поставлений Малим театром у Москві.

Політична напруженість сюжету викликала інтерес кінематографістів до «Юлія Цезаря». Перша екранізація трагедії була зроблена ще 1907 р. і мала назву «Смерть Юлія Цезаря». Фільм був зроблений у формі сновидіння Шекспіра, що пише трагедію. В ролі Шекспіра знявся Ж. Мельєс. Про популярність трагедії свідчить велика кількість її кіноверсій: тільки між 1908—1916 рр. їх з'явилося близько десяти. У 1953 р. американський режисер Дж. Манкевич зняв фільм, у якому взяло участь багато відомих акторів. Роль Антонія зіграв Марлон Брандо, Кассія — Джон Гілгуд, Юлія Цезаря — Луї Калерн, Брута — Джемс Месон.

Інтерес до «Юлія Цезаря» зберігається і на батьківщині Шекспіра. Так, 1972 р. режисер Тревор Нанн поставив на сцені Королівського шекспірівського театру трилогію «Римляни», однією з частин якої є «Юлій Цезар». Спектакль став подією в театральному житті Лондона. Це одна з найгостріших політичних постановок у циклі Нанна, спроектована на сучасність.

ПРИМІТКИ ДО «ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ»

С. 251. *Входять Флавій, Марулл...*—Трибуни Флавій та Марулл — прихильники римського полководця та політичного діяча Гнея Помпея (106—48 до н. е.). В 48 р. до н. е. Цезар у битві при Фарсалі завдає військам Помпея нищівної поразки, сам Помпей невдовзі гине в Єгипті.

С. 252. *Капітолій*.—Святкування тріумфу полководця розпочиналось на Марсовім полі. Звідси урочиста процесія вирушала до давньої римської цитаделі Капітолію, де містилась державна святиня міста — храм Юпітера.

С. 253. *Свято луперкалій* — свято на честь давньоримського бога Луперка, патрона пастухів. Під час свята найзатніші юнаки Риму оббігали довкруг Палатинського пагорба, де стояв храм Луперка, похльоскуючи жінок ремінцями із шкіри жертвних тварин. Доторк ремінця нібито лікував від неплідності (1, 2).

Поеднуючи тріумф Цезаря із святом луперкалій, Шекспір допускається хронологічної помилки. Остаточна перемога Цезаря над прибічниками Помпея від-

булася в жовтні 45 р. до н. е. у битві при Мунді (Іспанія), а свято луперкалій відзначалось 15 лютого 44 р. до н. е.

Входять Цезар, Антоній...— Існує припущення, що роль Цезаря вперше виконував актор Джон Геміндж, який грав на сцені театру «Глобус» також Полонія в «Гамлеті».

Кальпурнія— дочка Пізона, четверта дружина Цезаря. Про її неплідність у Плутарха немає ніякої згадки.

Рушай же Й пильний обрядів.— Антоній був головним жерцем Колегії Луперків, яку заснував Юлій Цезар.

С. 254. *Бійсь безрешевих ід.*— Словом «*іди*» в давньоримському календарі позначали середину місяця; в березні, травні, липні і в жовтні серединою вважали п'ятнадцяте число, а в інші місяці — чотирнадцяте.

С. 256. *«Кассію, рятуй, бо гину!»*— епізод, створений авторською фантазією. За Плутархом, Цезар був вправним плавцем. Під час воєнної експедиції в Єгипті він зміг навіть уникнути, пустившись плавом, переслідування ворогів.

...Еней, прапращур наш великий, Що в Трої виніс на собі старого Анхіза з полум'я...— Під час загибелі Трої родич царя Пріама Еней на плечах виніс свого старого батька Анхіза з охопленого полум'ям міста. Пізніше виникає легенда про переселення Енея до Італії, де він стає засновником роду Юліїв. Про це розповідає «Енеїда» (29—19 рр. до н. е.) Вергілія.

С. 257. *Він, мов Колос, піднявся над бідним світом...*— *Колос Родоський*— статуя бога сонця Геліоса на острові Родос вважалась одним із семи чудес світу. Геліоса було зображено з широко розставленими величезними ногами. Висота статуї дорівнювала 30 метрам.

...з самого потопу...— мається на увазі грецький міф про всесвітній потоп, від якого врятувались лише син Прометея Девкаліон та його дружина Пірра.

С. 260. *...в нього ж чорна неміч.*— За деякими відомостями, Юлій Цезар хворів на епілепсію. Так, Плутарх згадує, що в 68 р. до н. е. в місті Кордові (Іспанія) Цезар переніс декілька нападів хвороби.

...і не свистів йому, неначе акторам у театрі...— Розповідь Каски про коронування Цезаря нагадує подібну сцену з «Річарда III». Порівняння з театральною виставою підкреслює лицемірність відмови Цезаря від корони. Сам образ, побудований на сучасному для драматурга театральному побуті, є анахронізмом.

С. 262. *І якби тепер Я Брутом став, а він зробився мною, Він не умовив би мене.*— Одне з незрозумілих місць у тексті. Більшість дослідників вважає, що цю репліку Кассія слід розуміти так: «Якби я був Брутом, Цезар не міг би вплинути на мене». За Плутархом, друзі благають Брута стеретися прихильності Цезаря.

С. 263. *Навпроти Капітолія мені Зустрівся лев...*— одна з англійських реалій у тексті. За часів Шекспіра у лондонському Тауері утримували кількох левів, що викликало загальну цікавість.

С. 266. *До статуї старого Брута.*— Марк Брут був нащадком Люція Юнія Брута, з ім'ям якого пов'язують вигнання з Риму короля Тарквінія (509 р. до н. е.). За це римляни поставили йому на Капітолії бронзову статую, яка зображує Брута з мечем у руці.

...йди в театр Помпея.— 15 березня засідання Сенату відбулося не в Капітолії, а в приміщенні преципного театру, збудованого Помпеем і прикрашеного його статуєю.

С. 268. *(Розпечатує листа й читає)*— В трагедії трохи скорочено листа Кассія до Брута, що пояснюється тогочасним сценічним звичаєм. Актор під час вистави отримував копію такого листа, тому повний текст до сценарію не включався.

С. 269. *Наш дух тоді з його знярдаєм смертним Зіходить ся на раду...*— Монолог Брута позначений впливом учення давньогрецького філософа Платона, яке набуває надзвичайної популярності в добу Відродження. Згідно з твердженням Платона, людська душа («маленький світ») є ареною зіткнення суперечностей, що саме і пробуджує людський розум до дії. Схожі епізоди зустрічаємо і в «Королі Лірі» (III, 1), й «Макбеті» (I, 3).

...брат твій, Кассій.— Кассій був одружений з Юнією, сестрою Брута.

...капелюхи в них на лоба Насунути, обличчя — під плащами.— За часів Шекспіра трагедії з життя давнього Риму грали в тогочасних костюмах.

С. 270. *Ереб* — у грецькій міфології — втілення довічного мороку.

С. 273. *Авгури* — жерці, що провіщали майбутнє, вивчаючи політ птиць, їхню поведінку.

Як ловлять деревом єдинорога...— *Єдиноріг* — казкова тварина, яка нагадує коня з рогом на лобі. В «Природничій історії» Плінія розповідається, що єдиноріг ворогує з левом і завжди переслідує його. Лев ховається за деревом, єдиноріг кидається на нього і заганяє свій ріг у стовбур. Саме тоді його найлегше вбити. Книгу Плінія за часів Шекспіра переклав англійською мовою Голленд.

С. 274. *...я вже з ним домовлюсь.*— За Плутархом Кай Лігарій був першим із тих, кого Брут сам залучив до змови. Лігарій, як і Бруг, був раніше прихильником Помпея.

С. 275—276. *Чи живу я Аж на околиці твоїх бажань? Коли не ближче, значить, я для Брута Наложниця, не жінка.*— Англійська реалія. За британськими законами повії мали право жити лише у передмістях Лондона. (Пор. «Міра за міру»). Цим порівнянням Порція натякає Брутові, що має право на його довіру.

С. 276. *...зве Катона батьком.*— Батько Порції — Марк Порцій Катон Молодший — був послідовним прибічником республіки. Переможений біля Тарса (46 р. до н. е.) військами Цезаря, наклав на себе руки. Брут, його племінник, одружився з дочкою Катона Порцією.

Себе суворій пробі Я піддала...— Плутарх оповідає, що Порція заподіяла собі глибоку рану на стегні, щоб переконати Брута в своїй стійкості і мужності.

С. 278. *Один із варту Розкажує, яких вони страховищ Набачились...*— Для тогочасного глядача ці образи мали прямий, а не постичний зміст. Низка зловісних прикмет свідчила про порушення всесвітнього ладу і провіщала численні нещастя в державі: після загибелі Цезаря розпочалась громадянська війна. В «Гамлеті» Гораціо знову буде розповідати про чудеса, які провіщали загибель Юлія Цезаря.

С. 279. *Сьогодні Цезар вийде.*— Цезар навіть у розмові з дружиною говорить про себе у третій особі, чим підкреслюється пиха героя, який вже уявляє себе правителем Риму.

С. 282. *Артемідор.*— За Плутархом, грек Артемідор був учителем риторики в Римі. Буваючи в сім'ях патриціїв, він довідався про змову проти Цезаря, але його застереження прийшло запізно.

С. 286. *Твого ж бо брата Засуджено законно на вигнання.*— Брат Метелла Цімбра був вигнаний з Риму як прихильник Помпея.

І Брут коліна Даремно гнув.— Змовники звертаються до Цезаря з проханням, щоб збудити в ньому зарозумілість майбутнього тирана. Брутальна відмова Цезаря провіщає деспотизм нового правителя Риму, і, таким чином, рішення змовників убити Цезаря стає зрозумілішим.

С. 287. *Et tu, Brutel*— За часів Шекспіра існував звичай прикрашати текст трагедій латинськими фразами. Проте в жодній з римських і грецьких хронік не наведено цих слів Цезаря. Очевидно, вони пов'язані з усною традицією і були знайомі Шекспірові ще зі шкільної лави.

С. 288. *Схиліться ж, римляни, обмиймо руки В його крові...*— В давні часи існував звичай змочувати руки в крові жертвних тварин. Брут сприймає вбивство Цезаря як жертву в ім'я свободи.

С. 290. *Ти впав тут, Немов зацькований, одважний олень...*— Традиційне порівняння. Сам Шекспір звертається до цього образу в «Дванадцятій ночі» (I, 1), в «Гамлеті» (V, 2) тощо.

С. 292. *Геката*— давньосхідна богиня, культ якої було перенесено до Греції. З V ст. до н. е. Геката стає володаркою душ померлих у підземному царстві.

...псів війни...— У пролозі до «Генріха V» Шекспір називає псами (хортами) війни голод, меч і вогонь.

С. 293. *Отаборивсь він за сім миль од Рима.*— За Плутархом, смерть Цезаря застала Октавія в Аполлонії. Сцена зі слугою і згадка про лист Цезаря — домисел самого Шекспіра.

С. 294. *Римляни, земляки, друзі!*— В англійській драматургії прозовими найчастіше були монологи комедійних персонажів, передусім блазнів. Промову, з якою Брут звертається до римлян, теж написано прозою. Шекспір підкреслює цим щирість і відвертість вдачі Брута. Зате у виступі Антоція чимало мовних прикрас.

С. 298. *Запам'ятавсь і літній вечір той, Як він одяг її в шатрі найперше, Розбивши нервіїв.*— Цезар переміг нервіїв, одне з галльських племен, у 57 р. до н. е. Навряд чи на ньому через 30 років була та сама тога. Зразок демагогії Антонія.

С. 303. *У нашім чорнім проскрипційнім списку.*— *Проскрипційні списки* укладалися ватажками політичної партії, що прийшла до влади. Особи, імена яких було включено до списків, вважались поза законом.

С. 304. *Ми повинні Негаймо виступити, й нашу спілку Підсилити...*— Після смерті Цезаря Октавій, Антоній і Лепід уклали другий тріумвірат, розподіливши між собою римські володіння в Європі, Азії та Африці. Плутарх оповідає, що Октавій, якому тоді було лише 18 років, спочатку до спілки не входив. *Сарди*— столиця Лідії, в Малій Азії. Після перемоги перського царя Кіра, з 546 р. до н. е. входила до складу Перської імперії. Потім Лідію було приєднано до Римської держави.

С. 306. *При вході стануть Луцій і Тітіній.*— Деякі дослідники вбачають у цьому фрагменті помилку, яка виникла під час видання трагедії. Неможливо, щоб вхід до намету охороняв слуга Брута Луцій. Проте саме він повинен, замість Луцілія, передати доручення Брута. До речі, в наступній сцені Луцілій, а не Луцій, охороняє вхід до намету.

Ти засудив і осоромив Поллу...— Жителі Сард звернулись до Брута зі скаргою на хабарництво претора міста Луція Полли. Брут офіційно оголосив претора нечесним.

С. 309. *Плутон*— тобто Плутос. В античній міфології— бог багатства. В найдавніші часи Плутон і Плутос вважались єдиним богом. Пізніше Плутос став богом багатства, а Плутон— володарем підземного царства.

С. 310. *Погано ж цинік сей римув!*— *Циніки*— прибічники давньогрецької філософської школи. Дотримувались простоти звичаїв. Тут: невихована людина.

С. 311. *Ти філософію свою забув...*— Тобто філософію стоїцизму, прибічником якої вважав себе Марк Брут. Стоїки вбачали людське щастя у відмові від пристрастей, у поміркованості й спокої духу.

Порції не стало.— Передчасну смерть Порції (вона вмерла від якоїсь хвороби) було опостизовано республіканською легендою: Порція, дізнавшись про загибель Брута, сама залодила собі смерть, проковтнувши жарину. За Шекспіром, Порція наклала на себе руки, лише передчуваючи майбутню загибель чоловіка.

С. 312. *Філіппи*— місто в Македонії, яке було засноване Філіппом II, батьком Александра Великого.

С. 315. *Свинцевою торкнувся булавою Музики юного...*— Цей поетичний образ породжений двома різними реаліями. Неодмінним атрибутом охоронців порядку в Англії була булава, доторк якої до людини провіщав арешт.

Крім того, мова йде і про паличку бога сну Морфея. Схожий образ зустрічається і в «Королеві фей» Спенсера.

С. 318. *Гіблейських бджіл грабуєш...*— Ім'я Гібла має гора та трое міст на південно-східному узбережжі Сіцилії. Ці місця славились своїми пасіками та медом. Шекспір міг дізнатись про це з «Еклог» (I, 54) римського поета Вергілія.

С. 320. *Епікур* (341—270 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст. Вважав, що сенсом людського існування є досягнення тілесних та духовних утіх. Заперечував можливість втручання богів у життя людини. Був послідовним ворогом забобонів та марновірства.

С. 323. *Я взяв тебе у Парфії в полон...*— Кассій у 53 р. до н. е. брав участь у військовому поході Марка Красса проти парфян.

С. 325. *Фасос* — острів в Егейському морі, біля берегів Фракії. *...Катоне юний...*— *Юний Катон* — син Марка Порція Катона Молодшого. Брат Порції, Брутової дружини.

ТРОІЛ І КРЕССІДА

П'єса зареєстрована Дж. Робертсом у Палаті торговців папером 7 лютого 1603 р. Через шість років відбулася її ререєстрація двома іншими видавцями, які одержали дозвіл королівського цензора сера Дж. Бока на публікацію п'єси. 1609 р. п'єсу надруковано великим Quarto під назвою «Історія про Троїла і Крессіду, як вона виконувалась його величності слугами в театрі «Глобус». Твір В. Шекспіра». Існує два варіанти цього видання. Текст друківаних версій тотожний, проте на титульному аркуші другого варіанта заголовок довший: «Славна історія про Троїла і Крессіду, що чудово змальовує зародження їхнього кохання, за цікавим посередництвом Пандара, принца Лікійського». В анонімній передмові повідомлялось, що п'єса ще ніколи не виконувалась на сцені. Проте ще при реєстрації «Троїла і Крессіди» Робертсом зазначалося, що п'єса входить до репертуару слуг лорда-камергера (слугами короля трупа почала називатися з 1603 р.).

Є кілька гіпотез пояснення цієї суперечності. Можливо, Робертс одержав рукопис до прем'єри гаданої вистави, яка чомусь не відбулася. Деякі дослідники вважають, що п'єса була все-таки поставлена чи то при дворі, чи то в юридичній школі Грейз-Інн. У цьому разі інсценізація «Троїла і Крессіди» могла збігтися з її виданням. Передмову було знято, в заголовок додано згадку про прем'єру. Не виключається, що п'єса від самого початку була задумана як твір для читання, про що повідомляє передмова другого варіанту Quarto. Спроби її постановки успіху не мали, і п'єса була знята з репертуару трупи.

У 1623 р. п'єса вийшла in folio, текст якого, певно, був відредагований на підставі Quarto 1609 р. Видавці використали і якийсь повніший список п'єси: Folio містить чимало рядків, відсутніх у попередніх публікаціях. Упорядники та

редактори Folio Джон Гемінг і Генрі Кондел сумнівалися, до якого розділу Шекспірових п'єс віднести «Троїла і Крессіду»: перші видавничі варіанти названі просто «історіями». Автор анонімною передмови 1609 р. віддає перевагу жанрові комедії, ставлячи п'єсу Шекспіра в один ряд з творами Плавта і Теренція. «Історія про Троїла і Крессіду», проте, не відповідала ренесансним уявленням про жанр комедії: вона не мала щасливого фіналу, а завершувалась рядом драматичних подій. Позбавлена п'єса цілісності трагедійного жанру: центральні герої не гинуть, трагічний пафос знижується сатирико-пародійними елементами. Д. Гемінг і Г. Кондел все-таки вмістили «Історію про Троїла і Крессіду» до розділу Шекспірових трагедій.

Час написання п'єси — приблизно 1601—1602 рр. Вважається, що створення «Троїла і Крессіди» пов'язане почасти зі славнозвісною лондонською «війною театрів» 1600—1602 рр. У цей час між провідними драматургами епохи намічається розкол, причина якого — в їх різному ставленні до принципів творчості. Особливої жвавості набрала дискусія Бена Джонсона і його колишніх співавторів Деккера та М'єрстона, які виступали проти навмисної повчальності й певного педантизму, притаманних творчій манері цього драматурга. Полеміка загострюється, на сцені з'являється ціла низка сатирико-викривальних п'єс: «Віршомаз» Бена Джонсона, «Бич сатирика» Деккера, анонімне «Повернення з Парнасу» тощо. Суперечка зацікавила і Шекспіра. Вважається, що саме в «Троїлі і Крессіді» драматург виступає проти «вченого педантизму» Бена Джонсона, оповідаючи про події Троянської війни в підкреслено пародійній манері. Деякі дослідники, однак, вважають, що не ця п'єса, а «Юлій Цезар» полемічний стосовно автора «Падіння Сеяна». В усякому разі, події «війни театрів» є лише зовнішнім чинником, який не зачепив глибинної художньої специфіки цих творів.

П'єса не має єдиного фабульного першоджерела. Перші художні обробки історії Троянської війни з'являються ще в Середньовіччя. «Іліада» Гомера, написана непопулярною в цей період давньогрецькою мовою, була майже невідома середньовічним авторам, які віддавали перевагу латинським текстам. Тому джерелом усіх первісних літературних версій сюжету стали дві хроніки, написані латинською мовою: «Хроніка» Діктіса і «Хроніка» Дарета. Їхніми авторами вважали нібито безпосередніх учасників воєнних подій грека Діктіса і фрігійця Дарета. Перша з названих хронік, проте, виникла у пізньогрецький період і була перекладена латиною у IV ст. н. е., друга — написана латиною у VI ст. н. е. Обидві хроніки були використані французьким поетом XII ст. Бенуа де Сент-Мором, який створив на їхній основі свій славнозвісний «Роман про Трою», де вперше з'являється сюжетна лінія Троїла і його зрадливої коханки.

Від роману Бенуа де Сент-Мора беруть свій початок усі наступні обробки цього сюжету. Близько 1338 р. з'являється роман Дж. Боккаччо «Філострато», який надихнув Чосера на створення поеми «Троїл і Хрїзеїда» (1372). Слідом за Чосером до історії цих героїв звертаються Лідгет («Облога Трої», прибл. 1420), Дректон («Зібрання історій про Трою», 1475), Генрісон («Заповіт Крезїди», надрукований у вигляді додатку до видання Чосера 1532 р.). Всі ці твори були знайомі Шекспіру. Міг драматург звертатись і до окремих фрагментів Гомеро-

вого епосу: 1598 р. драматург Чепмен опублікував свій переклад кількох пісень «Іліади» (I—II, VII—XI).

П'єса написана в новій, не властивій ранньому Шекспірові манері. Питання її жанру не втратило своєї актуальності і в наш час. У художній структурі «Троїла і Крессіди» комічне невід'ємне від трагічного, піднесено-романтичне — від гротескно-фарсового. Питання жанрової специфіки п'єси тим вагоміше, що ті самі художні принципи розроблятимуться драматургом і в наступних його творах: «Кінець діло хвалить» та «Міра за міру». Ці п'єси називали по-різному: «похмурі комедії», «трагікомедії», «реалістичні комедії», «комічні сатири», «проблемні драми» і т. ін. Написані на межі трагічного й комічного, вони надзвичайно близькі до сучасного розуміння жанру драми, з вільним існуванням в її структурі різнорідних художніх елементів.

Згадані п'єси вирізняються підвищеною проблемністю, особливим інтересом до питань морального плану. В їхній основі — складна етична ситуація, що вимагає від глядачів не тільки співучасті в заплутаних перипетіях сюжету, а й напруженої роботи думки. Ранні комедії передбачали емоційне сприйняття сюжету. Веселі й шляхетні герої опинилися в скрутному становищі, на їхньому шляху виникали непередбачені перешкоди, але все завершувалося щасливо. Глядач співчував персонажам, разом із ними ставав співучасником веселого сценічного карнавалу. Зовсім інший ритм характерний для так званих проблемних п'єс драматурга, організованих за принципом контрасту: сцени, що вимагають напруженої розумової активності, чергуються з фарсово-буфонними номерами часто-густо записаного плану. Вже не сам герой, а ті принципи, які він втілює, стають об'єктом співчуття або неприйняття з боку глядача. Значення раціонального підкреслюється нерідко пародійно-іронічним трактуванням сюжету.

Одною з проблемних п'єс є «Троїл і Крессіда», яка за багатством ідей посідає одне з перших місць у творчій спадщині драматурга. Її дія розвивається водночас на кількох рівнях — ліричному, філософському, морально-етичному і епічному, — кожен з яких має свій мікросюжет, свій логічний центр. Загальний пародійно-іронічний тон знімає відчуття хаотичності.

В основі сюжету — історія кохання дочки троянського жерця Калхаса Крессіди й сина царя Пріама Троїла. Введення на передній план закоханих героїв було характерне для всіх ранніх творів Шекспіра. Проте лінія Троїла і Крессіди не продовжує усталену вже традицію, а є пародійною щодо неї. Точкою відліку в даному разі може стати історія Ромео і Джульєтти, про що свідчать навіть окремі текстові збіги. Ритуал, який виконує Пандар, у пародійному ключі нагадує поєднання веронських закоханих, прощання Троїла і Крессіди у знижено-побутовому плані дублює ліричну сцену розставання Ромео і Джульєтти.

Основою пародійного порівняння є насамперед ставлення героїв до свого почуття. Кохання Ромео і Джульєтти спалахує раптово, цілком оволодіваючи думками юних закоханих. Крессіда старанно приховує своє почуття, побоюючись, що коли вона відкриється, то закоханий Троїл збайдужіє до неї. Це не традиційна гра (Бенедикт — Беатріче), а тверезий розрахунок, що проник у стосунки героїв. Крессіда взагалі не романтична героїня. Вона позбавлена гармонійної цілісності натури Джульєтти, чуттєвість явно переважає в її вдачі. Прощаючись

із Троїлом, Крессіда широко хоче залишитися вірною йому. Але її присягання надто запопадливі, героїня немовби намагається переконати себе в тому, що її слова правдиві. Ромео і Джульєтта живуть за законами легенди про любов, Троїл і Крессіда весь час самі силкуються піднести свої почуття, надати своєму кохання безсмертної величі. Зайва патетичність їх освідчень породжує почуття напруженості, яке розв'язується неминучою зрадою Крессіди наприкінці п'єси.

Елемент неприродності присутній і в характері Троїла, хоча саме з цим образом пов'язана в п'єсі лінія романтичної вірності в коханні. Юний троянський царевич лише на початку дії нагадує закоханого Ромео. Однак його любов до Крессіди позбавлена поетичного ореолу. Як і героїня, Троїл лише старанно виконує роль романтичного закоханого. Показовою є й мова героя: перебільшена піднесеність поєднується в ній з рясною побутовою лексикою, іноді навіть зниженого плану. Лінія Паріса та Елени, що є своєрідним доповненням сюжетного мотиву Троїла і Крессіди, являє собою його остаточно знижений варіант. Пародіючи піднесено-емоційний пафос закоханості героїв, Шекспір все-таки не перетворює їх на персонажів комедійно-фарсового плану. Драматизм героїв породжений невідповідністю ідеальних прагнень Троїла і Крессіди та їхньої справжньої природи. Герої нагадують акторів, які намагаються зображувати ідеальне кохання в п'єсі, жанр якої не відповідає цьому.

Мотив невідповідності присутній і на інших сюжетних рівнях, набираючи характеру гротеску. Уникаючи традиційної поетизації грецького міфу, Шекспір перетворює історію Троянської війни у трагікомічний фарс. Безглуздий її привід, позбавлені всілякої героїки будні з нескінченними чварами, хитрощами, інтригами. Усе піддається пародійному осміянню, всі уявлення перевернуто. Позбавлений будь-якого благородства Ахілл, який убиває беззбройного Гектора. Аякс — майже божевільний, його сповнює безглузда пиха. Гротескно переосмислений мотив дружби Ахілла й Патрокла. Своєрідним коментатором цих подій виступає в п'єсі Терсит, який займає в творі місце блазня. Однак Терсит не схожий на своїх сценічних попередників.

Іронічна посмішка чи грубуватий жарт блазня висміювали хиби, властиві людській природі. Терсит сповнений лютої ненависті. Його репліки злі й саркастичні. Кожне нове свідчення розбещеності людини дає йому гірке задоволення. Якщо Терсит — спостерігач псевдоепічної лінії сюжету, то Пандар виконує цю ж саму функцію на ліричному рівні тексту. Спочатку в репліках героя немає злобно-глузливості, його ставлення до Троїла і Крессіди сповнене співчутливого розуміння. В міру трансформації любовної лінії сюжету змінюється і сам Пандар. В останній сцені перед нами озлоблений стариган, який з безжальним сарказмом накидається на глядачів.

Загальній дисгармонії в п'єсі протистоять три сюжетних епізоди, які мають перш за все загальнофілософське значення. Це — монолог Гектора про «предмет» і «думку» (II, 2), два монологи Улісса: про «ланцюг буття» (I, 3) і про «час» (III, 3). У першому монолозі Улісса висловлено традиційну філософську концепцію світового ладу, взаємозалежності речей і підпорядкованості як основи гармонії. Другий монолог Улісса присвячений швидкоплинності часу, що знецінює

людські чесноти, порушує порядок речей. Але суперечність тут лише зовнішня. Філософські тези персонажів Шекспіра не існують поза контекстом, перевіряються в драматичних конфліктах. Слова Улісса про порядок речей породжені усвідомленням розладу в грецькому таборі й спростовуються подальшим розвитком подій. Міркування про час мають конкретну мету — спонукати Ахілла до дії, але також знімаються примхливим небажанням героя взяти участь у битві. Гротескним чином роздуми Улісса про безжалісність часу перегукуються із словами Крессіди про любов, що перемагає час і смерть. Усі прагнення героїв до утвердження гармонії заперечуються реальною практикою дії.

Ключовою в цьому плані є сцена в троянському таборі, під час якої обговорюється питання про продовження чи припинення війни. Слова Гектора про «ціну речей» опосередковано нагадують перший монолог Улісса. Апелюючи до законів природи й держави, до вимог розуму і справедливості, Гектор виступає за припинення воєнних дій. Виразником протилежного принципу, оснований на хибно сприйнятій концепції честі, є Троїл, який і тут віддає перевагу позірному перед сущим. Саме Троїла підтримують троянці, вирішивши продовжувати війну.

Герої п'єси раз у раз приходять до прямо протилежного тому, до чого прагнули. Гектор, який виступав за припинення війни, безглуздо забитий Ахіллом, Крессіда, що бажала зберегти вірність, забуває троянського царевича; Троїла, раніше сповненого любові, охоплює люта ненависть і т. ін.

Пародійний ухил п'єси очевидний. Але не Терсит виражає тут авторську концепцію. Знижений гротеск співіснує в п'єсі з напруженим драматичним ліризмом. Ревне прагнення центральних героїв перебороти обмеженість своєї природи трохи пом'якшує загальну трагікомічну пародійність сюжету.

Перший переклад п'єси російською мовою був здійснений 1812 р. М. Гнедичем. Українською мовою її переклав П. Куліш, і вона входить до першого тому його перекладів з Шекспіра, виданого 1881 р. у Львові.

ПРИМІТКИ ДО «ТРОІЛА І КРЕССІДИ»

С. 333. ...де за кріпким муром з Парісом любо пеститься Єлена, Украдена дружина Менелая...— Син Пріама Паріс викрав, за допомогою богині кохання Афродіти (Венери), дружину спартанського царя Менелая. Саме це і призвело до Троянської війни. Міф про Паріса й Єлену був надзвичайно популярний за часів Відродження.

В долині дарданійській...— Дарданці (троянці) — плем'я, яке жило в передгір'ї Іди. Своїм родоначальником вони вважали Дардана, легендарного сина Зевса та Електри.

Усі шість брам Пріамового міста...— тобто Трої. Пріам — останній троянський цар. Його ім'я означає «викуплений». Коли Геракл убив Пріамового батька Лаомедонта та його синів, майбутнього володаря Трої врятувала сестра Гесіона,

С. 334. *Ті греки сильні, ще й до того вмілі...*— Удавано вихваляючи греків, Троїл нарікає на своє кохання до Крессіди, що перетворило його на боягуза.

С. 335. *Гектор* (гр. міф.) — син Пріама, брат Троїла. Під час Троянської війни — мужній оборонець рідного міста, один з найславніших троянських героїв.

...розумниці сестри Кассандри...— *Кассандра* (гр. міф.) — троянська царівна, дочка Пріама та Гекуби. Аполлон наділив її даром передрікання майбутнього. Кассандра, проте, не покохала бога, і він зробив так, щоб її пророцтвам ніхто не йняв віри.

С. 336. *О Фебе! Ради Дафни хоч скажи...*— В грецькій міфології *Феб* — одне з наймень Аполлона. *Дафна* — німфа, дочка річкового бога Пінея. Переслідувана закоханим у неї Аполлоном, німфа перетворилась на лаврове дерево. Цей сюжет є в «Метаморфозах» Овідія.

Вона — перлина Індії, між нами — Баский, несамопитий океан, Я — мореплав-купець...— художній образ, породжений добою географічних відкриттів. Морські реалії були дуже поширені в літературі часів Шекспіра.

С. 337. *Його ударив Менелійв рік.*— Натяк на подружню зраду Елени.

С. 338. *Бріарей* (гр. міф.) — сторукий велетень.
Аргус (гр. міф.) — стоокий велетень.
Іліон — тобто Троя.

С. 340. *А я таки доведу, що Елена його любить.*— Пандар, розповідаючи про вигадане кохання Елени до Троїла, намагається викликати ревності в Крессіди.

С. 341. *Як вам ті бовтуні такі милі, то їжте курчат у шкаралуці.*— Натяк на молодість Троїла.
«Оця розвилчаста...» — У Пріама було 50 синів. Троїл запевняє, що в нього на підборідді саме 51 волосина (Пріам та його сини). Якщо Гелена нарахувала їх 52, то це тому, що одна з них розвилчаста, тобто з рогами. Натяк на те, що в Елени було два чоловіки.

С. 343. *Грації* (у гр. міф. харити) — у римській міфології богині краси, втілення жіночої принадності.

С. 346. *Та як Борей розбійницьки нагряне На лагідну Фетиду...*— *Борей* (гр. міф.) — бог північного холодного вітру. *Фетіда* (гр. міф.) — переїда, дочка морського бога Нерая. Тут: на морі розпочнеться шторм.

...пішов Нептунові на з'їд...— тобто потонув.

Нептун — у римській міфології морський бог, володар морів.

С. 347. *Кажі, ігацький царю...*— *тобто Улісс* (Одіссей).— *Ітака* — батьківщина Улісса. За «Одіссеєю» Гомера — це найзахідніший з грецьких остро-

вів. Можливо, Ітакою колись називали Кефаллонію або якийсь інший з островів в Іонічному морі.

З губи брудної підлого Терсіта...— В «Іліаді» Гомера Терсіт — грецький воїн, який насмілювався сперечатися з Агамемноном і був за це жорстоко побитий Одисеем. Терсіт у ролі блазня наділений правом гостро висміювати ватажків грецького війська.

Недаром же і небо, і земля, і всі планети зберігають лад...— Монолог Улісса відтворює дуже поширене в XVI ст. вчення про всесвітню ієрархію, згідно з яким все у всесвіті підпорядковане незмінному ладові. Кожне вище як з природного, так і з суспільного життя має своє постійне місце в єдиній системі буття. Ця концепція загальної супорядності виникла ще за часів античності. Її вплив відчувається в творах багатьох письменників і філософів: Гомера, Платона, Овідія, Рабле, Спенсера та ін.

С. 349. *Патрокл* (гр. міф.) — друг і постійний супутник Ахілла. *Тифон* (гр. міф.) — стоголове чудовисько, яке могло наслідувати рев лева, гавкіт псів, сичання змії тощо.

Ахілл (гр. міф.) — герой Троянської війни, син царя мірмідонців Пелея та морської богині Фетіди. В «Іліаді» Гомера розповідається, що на десятому році облоги Трої між Ахіллом і Агамемноном виникла суперечка, і герой відмовився брати участь у війні. Шекспір пояснює бездіяльність Ахілла його гордощами.

...Вулкан на жінку...— В античній міфології Вулкан (Гефест) — бог вогню та ковальського ремесла. Він народився слабким та потворним. На відміну від інших богів-олімпійців зневажав учти й розваги. Звідси — порівняння Вулкана з жінкою, як щось неймовірне.

С. 350. *Аякс* (гр. міф.) — герой Троянської війни, син саламінського царя Теламона та сестри Пріама Гесіони. Відзначався надзвичайною силою та великим зростом.

С. 356. *А бодай тебе чума наша грецька побила...*— В «Іліаді» Гомера розповідається, що в той час у грецькому таборі розпочалась епідемія чуми.

Цербер — лютий та потворний пес із трьома головами, який охороняє вихід з підземного царства.

Прозерпіна (гр. міф.) — дочка богині Церери (Деметри) — володарка підземного царства. Надзвичайна врода Прозерпіни звабила царя потойбічного світу Аїда (Плутона), який викрав красуню і зробив її своєю дружиною.

С. 357. *...як раба того берберського...*— *Берберія* — Північно-Західна Африка.

С. 359. *Після стількох годин, речей, життів...*— Репліка Пріама має підкреслити, що з початку війни минуло вже багато часу. В п'єсі чимало точних вказівок на час дії, що пов'язано зі зниженням воєнної теми: війна зображена як позбавлена героїки буденність.

С. 360. *...свій мудрий розум Прив'язує крильми собі до п'ят І геть летить, немов Гермес од Зевса...*— Традиційним атрибутом бога Гермеса, вісника Зевса, були крилаті сандалі. Цю міфологічну реалію використано в порівнянні.

С. 361. *І за старезну тітку, грецьку бранку...*— В одній з версій міфа про Троянську війну розповідається, що Паріс поїхав до Греції вимагати повернення на батьківщину своєї тітки Гесіони, яка була дружиною Теламона, батька Аякса. Греки відмовили, тоді Паріс викрав Єлену.

Таж вона — перлина, За неї здвиглись сотні кораблів, І поробились владарі купцями.— Порівняння Єлени з перлиною — перефразований фрагмент біблійного тексту: «Ще подібне Царство Небесне до купця, що шукає хороших перлин, який знайшов одну дорогоцінну перлину, пішов і продав усе, що мав, і купив її» («Євангеліє від Матфея», гл. XII).

С. 362. *Паріс, як факел, спалить нас усіх...*— У міфі про Троянську війну розповідається, що Гекуба перед народженням Паріса побачила дивний сон, нібито вона народила вогонь, який спалив Трою.

С. 364. *...ніби юнаки, Що, каже Арістотель, неспроможні Моральній філософії навчитись.*— Один з анахронізмів у тексті. Грецький філософ Арістотель жив значно раніше (384—322 до н. е.). Крім того, в його вченні стверджується лише неспроможність юнаків до політики. Це твердження, мабуть, запозичене в Бекона.

С. 365. *...Меркурію, покинь жезла свого зміюватого...*— Атрибутом Меркурія (Гермеса), крім крилатих сандалей, був жезл, обвитий зміями, так званий кадуцей.

С. 367. *...можете назвати це меланхолією.*— За тогочасними медичними уявленнями, меланхолією називали прояви не лише смутку, а й будь-якого психічного розладу. Причиною виникнення меланхолії вважали надмірність жовчі в організмі людини, що нібито могло призвести навіть до божевілля.

С. 368. *Сустапи у слона солідні, але не елегантні... Ноги йому дано для ходіння, а не для згинання.*— За часів Шекспіра помилково вважали, що ноги в слона не згинаються.

С. 370. *Навіщо тую гордість роздимати І докидати Ракові вугілля, Як він і так горить з Гіперіоном?*— За давніми астрономічними уявленнями, сузір'я Рака, через яке сонце проходить улітку, вважалось дуже гарячим. *Гіперіон* — гр. міф.— одне з позначень Геліоса, бога сонця.

С. 372. *...й биконос Мілон...*— Мається на увазі славний грецький атлет *Мілон Кротонський* (VI ст. до н. е.), який підняв на плечі чотирих біків та проніс цей вантаж чотири рази круг арени.

С. 377. *Він живиться, зозулько, самими голубками, а це розгарячує кров...*— Жартівливий натяк на звідництво, яким займався Пандар. *Єхидна* (гр. міф.) — чудовисько, напівжінка-напівзмія, яка нібито мешкає в підземному царстві Аїда.

С. 378. *Стікс* (гр. міф.) — річка, яка протікає в царстві мертвих.
Харон (гр. міф.) — перевізник, який переправляє через річку Ахерон у підзем'я царство душі померлих.

С. 379. *Уся моя істота потерпає, Як у васала...*— Один із численних у комедії образів, що їх побудовано на уявленнях куртуазного кохання-служіння середньовічних рицарів. Їх наявність у тексті пояснюється тим, що одним з посередніх сюжетних джерел Шекспіра був середньовічний рицарський роман Бенуа де Сент-Мора «Роман про Трою» (XII ст.).

С. 380. *...серед дійових осіб Купідонового театру...*— Мова йде про урочисті вистави на честь бога кохання, під час яких на сцені з'являлись алегоричні фігури.

С. 383. *А тепер я поведу вас до опочивальні...*— Репліка Пандара знижує піднесеність патетики любовних присягань Троїла і Крессіди.

С. 387. *А глянеш на людину очі в очі...*— Більш детально цей художній образ розроблено в 24 сонеті Шекспіра.

С. 388. *Час, брате, носьть торбу за плечима...*— Другий монолог Улісса присвячений швидкоплинності часу, який поглинає людські звершення, перетворює на ніщо найшляхетніші діяння людини. Час тут дорівнює необхідності. Мета монологу — переконати Ахілла протистояти часу, тобто діяти.

С. 389. *Що ти, Ахілле, сильно закохався В Пріамову дочку...*— За однією з версій міфа про Ахілла, він був закоханий в дочку Пріама Поліксену. *Піпр* — син Ахілла, більш відомий під ім'ям Неоптолем.

С. 392. *...скрипаль Аполлон...*— Аполлон грав не на скрипці, а на кіфарі, або лютні.

С. 393. *Я поклянусь Венерою й Анхізом...*— Богиня кохання Венера та онук троянського царя Іла Анхіз — батьки Енея.

С. 394. *Ти, Діомеде, чиниш, як купець...*— При створенні художніх образів п'єси драматург часто звертається до лексики купців і гендлярів, що підсилює пародійно-знижувальний елемент дії.

С. 401. *Я б кинув рукавичку самій смерті...*— середньовічна рицарська реалія. Кинути рукавичку означало викликати супротивника на двобій.

На рукавця на пам'ять...— один із середньовічних рицарських звичаїв: дарувати, як запоруку кохання, не лише рукавички й стьожки, а й рукави, що не були пришиті, а пристьобувались до одягу.

С. 403. *Від його герцю, від його лицарства...*— В середньовічних лицарських романах про Трою саме Гектор, а не Ахілл, вважався взірцем лицарства.

С. 404. *Аквілон* — північний вітер.

С. 408. *І сам Неоптолем, боєць предивний...*— Гектор називає так Ахілла. Шекспір, мабуть, вважав, що Неоптолем — це не власне ім'я сина героя, а ріднинне.

С. 409. *Персей* (гр. міф.) — герой, син Данай та Зевса, що запліднив її, прийшовши у вигляді золотого дощу.

С. 410. *Пегас* — чарівний крилатий кінь, що народився з тулуба забитого Персеєм чудовиська Горгони Медузи.

Мов олімпійський досвідний боєць...— В спортивних змаганнях на честь Зевса Олімпійського (Олімпіадах) брали участь найсильніші бійці з усієї Греції. Тут могутній, досвідчений воїн.

Знав я твого й діда, Раз бився з ним.— Мається на увазі діл Гектора троянський цар Лаомедонт, дочку якого Гесіону врятував від морського чудовиська Геракл. Та Лаомедонт не виконав обіцянки віддати рятівникові своїх чарівних коней. Геракл вирушив у похід проти Трої, в якому брав участь Нестор.

С. 419. *Клянусь Діаною й її дівчатьми...*— Почтом богині місяця Діани були зірки.

С. 422. *Червоними, як серце Марса, що Венера запалила.*— В одному з грецьких міфів розповідається про пристрасть бога війни Ареса (Марса) до богині кохання Афродіти (Венери). Цей сюжет використано в «Іліаді» Гомера.

С. 424. *Що більше леву личить, ніж людині.*— В «Природничій історії» Плінія розповідається, що лев ніколи не нападає на тварин, які покірливо схиляються перед ним.

С. 428. *Кентавр Стрілець* (гр. міф.) — *Кентаври* — міфічні створіння, напівлюди-напівкони. За «Іліадою» Гомера деякі з них, як наприклад, кентавр Стрілець, бились під час Троянської війни на боці царя Пріама.

С. 432. *Гектор падає.*— В жодному з сюжетних джерел Шекспіра не розповідається про віроломне вбивство Гектора Ахіллом.

С. 434. *Ніоба* (гр. міф.) — дружина фіванського царя Амфіона. Мала 12 дітей (пізніші легенди поступово збільшують цю цифру до 20). Сповнена гордості цариця почала глузувати з богині Латони, яка мала лише двох дітей: Аполлона й Артеміду. Тоді юні боги вбили дітей Ніоби, а вона сама скам'яїла з відчаю.

С. 435. *За місяць-два складу я заповіт.*— Ці слова Пандара найчастіше тлумачать як обіцянку драматурга закінчити історію Троїла в іншій п'єсі, яку буде показано на сцені за два місяці.

КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ

Комедія вперше була надрукована in folio 1623 р. Ф. Мезез у списку творів Шекспіра (1598) згадує п'єсу під назвою «Випагороджене кохання», текст якої не зберігся. Певно, йшлося саме про цю комедію.

Час її написання точно не встановлений. Текст комедії схожий як на ранні, так і на пізні твори Шекспіра. Діалоги, наприклад, написані римованими дво-віршами, які широко використовувались драматургом у перших його творах, насамперед у «Марних зусиллях кохання». До речі, назва цієї комедії виразно перегукується з заголовком п'єси, згадуваної Мерезом. Згодом Шекспір відмовився від такого стильового прийому, зберігши двовірші для виділення штучної мови персонажів-акторів (наприклад, у «Гамлеті»). Фабула комедії контрастна щодо «Приборкання норовливої», являючи собою інший варіант тієї ж самої сюжетної ситуації. Водночас стиль основного тексту близький до пізніх комедій Шекспіра, наприклад, до «Міри за міру». Про завершення праці над п'єсою саме в цей час говорить її тема: конфлікт почуття і станових забобонів,— тема, яка набуває особливої популярності в англійській драматургії перших десятиріч XVII ст. До неї звертався багато хто з сучасників Шекспіра: Т. Гейвуд, Т. Деккер, Д. Вебстер та ін.

Різностильовість тексту, численні друкарські помилки, важкі місця надзвичайно ускладнюють питання точного датування комедії. Деякі дослідники вважають, що п'єса — результат колективного авторства. Її творцем називають також другорядного драматурга Чепмена. Є припущення, що комедія Шекспіра була відредагована кимось із менш талановитих його сучасників. Найвірогіднішою, однак, здається гіпотеза про існування двох варіантів тексту, перший з яких був написаний Шекспіром між 1592—1595 рр. Цей варіант міг бути в 1603—1604 рр. відредагований і доповнений драматургом.

Фабульним джерелом комедії стала дев'ята новела третього дня «Декамерона» Дж. Боккаччо, знайома Шекспірові за англійською обробкою У. Пейнтера. Шекспір цілком зберігає структуру новели, не вносячи ніяких змін до її сюжету. Проте характери в комедії розроблені значно глибше. Особливе місце займає образ короля Франції, що в Боккаччо виступає як другорядний персонаж. Саме в його уста вкладає драматург справді гуманістичні слова про самцінність людської особистості, яка багатством свого внутрішнього світу долає всілякі станові забобони. В Боккаччо король вважає шлюб Жілетти Нарбоннської та графа Русільйонського все-таки нерівним і згоджується на нього лише тому, що дав уже слово. Персонаж Шекспіра шире обурений нерозумною чванливістю Бертрама, який відмовляється стати чоловіком Гелени. Демократична лінія підсилюється введенням до комедії образу матері Бертрама, графині, яка підтримує Гелену й засуджує стану пиху сина. Прагнення до поглибленого психологічного аналізу влачі Бертрама зумовило введення до п'єси образу його слуги Пароля, чії поради спричиняються до появи поганих схильностей у молодого графа.

В основі трагедії традиційна для Шекспіра тема: боротьба юного, природного за своєю пристрасстю героя з усіма перешкодами, що виникають на шляху його почуття. П'єса пронизана духом Ренесансу, виразницею якого є насамперед Гелена. Дочка простого лікаря з Нарбонни близька таким героїням Шекспірових комедій, як Юлія з «Двох веронців», Порція з «Венеціанського купця», Віола з «Дванадцятієї ночі». Пустотлива, хоробра й рішуча, Гелена без вагань бореться за своє щастя. Кинутий дружині Бертрама зовсім не властива покірливість: вона діє, бореться, завойовує своє право на любов. Шекспір наділяє свою героїню

розумом і вродою, гармонією внутрішнього й зовнішнього, що становить суть ренесансного розуміння досконалості людської особистості. Видаючи себе за Діану, в яку закоханий Бертрам (мотив переодягання був наявний у «Венеціанському купці» та «Дванадцятій ночі», мотив підміни на шлюбному ложі використовується в «Мірі за міру»), Гелена виконує вимоги чоловіка, які, здавалося б, неможливо виконати. Завершується дія комедії одруженням героїв.

Фінальний триумф кохання не ставить, проте, «Кінець діло хвалить» в один ряд із ранніми, «романтичними» комедіями Шекспіра. П'єса має зовсім іншу тональність, тут по-новому розставлено акценти в розвитку центральної теми, що особливо позначилось на системі образів комедії. Звичайно в центрі дії ранніх комедій Шекспіра була одна чи кілька пар молодих закоханих. Між героями могли виникати незгоди, як, наприклад, у «Сні літньої ночі» або в «Двох веронцях». Проте плутанина завжди мала ігровий характер, повинна була показати випробування любові, яка неминуче перемагала в кінці дії. Поруч із закоханими героєм та героїнею виступають незакохані друг і подруга (наприклад, Валентин на початку «Двох веронців», Меркуціо і Бенволіо в «Ромео і Джульєтті» та ін.), чия роль полягала в висміюванні надмірностей почуття. Першому плану «романтичних» героїв відповідав другий — комедійний, населений дотепними й веселими блазнями, кмітливими слугами й служницями.

Вся оця складна архітектоніка руйнується в комедії «Кінець діло хвалить». Функцію юних закоханих перебирає на себе тільки одна героїня — Гелена. Вона ж є й сполучною ланкою між верхнім і нижнім планами дії. Дочка лікаря, яка живе в домі вельможної графині Русільйонської, вона за своїм суспільним становищем ближча до комедійних, ніж до піднесено-ліричних персонажів. Позбавлена манірності, гостра на язик, Гелена весело обговорює з Паролом питання дівочої цнотливості. Вільно й невимушено почуває вона себе і в сцені обрання нареченого. В її репліках іноді звучать інтонації, що нагадують Жакнету з «Марних зусиль кохання», мамку з «Ромео і Джульєтті» і т. ін. Але Гелена така лише на початку дії. Необхідність захищати своє почуття перетворює її на героїню, готову на будь-які випробування в ім'я щастя бути разом з коханим. Сама залишає Гелена гостинний дім графині Русільйонської (в Боккаччо Жілетта бере з собою вірного дворянина й служницю), вирушаючи слідом за Бертрамом до Італії.

Італійське тло характерне для більшості любовно-«романтичних» творів Шекспіра. Італія стала для сучасників драматурга своєрідною гуманістичною утопією. Тут розігруються трагедії Ромео і Джульєтті, Отелло і Дездемони, триумфе почуття Катеріни і Петруччо, витримують усі випробування закохані з «Двох веронців». Присуття італійська тема і в комедії «Кінець діло хвалить». Дія п'єси, проте, починається й завершується у Франції. Цей сюжетний шар включає в себе промову короля на захист станової рівності, роздуми Гелени про необхідність боротьби за своє щастя, тобто безпосередньо пов'язаний із гуманістичною проблематикою комедії. А Італію перетворено на арену авантюрих перипетій сюжету: підміна Діани Геленою, уявне викрадення Пароля ворогами. Позірне в усіх цих епізодах явно превалює над сущим. Мотив несправжності характеризує й сюжетну лінію Діана — Бертрам.

Граф Русільйонський відрізняється від героїв попередніх Шекспірових комедій. На початку дії він, щоправда, своєю зневагою до почуття нагадує незакоханих персонажів раннього Шекспіра. Не чужий йому й авантюрний дух епохи. Бертрам мріє про воєнні подвиги, про захопливі пригоди. Проте в змалюванні героя соціальні риси поступово починають переважати індивідуально-неповторні, що є нетиповим для комедійних творів, драматурга. Пов'язано це з незвичайним для Шекспіра центральним конфліктом. Герої Шекспірових комедій належали до одного соціального кола: станова нерівність не була основною перешкодою на шляху закоханих. А презирство Бертрама до дочки лікаря виникло не з примх почуття (лінія Деметрія і Гелени у «Сні літньої ночі»), а з її низького, з погляду героя, соціального походження.

Бертрам — молодий аристократ, сповнений станової пихи, молодий і егоїстичний. Розгніваний наказом короля взяти шлюб з Геленою (аристократична гордість парадоксально поєднана тут із ренесансними уявленнями про право особистості на свободу вибору), герой залишає Францію. Захопленням Діаною, здавалося б, починається одужання графа від зневаги до кохання. Проте, на відміну від Протея з «Двох верошців», з яким нерідко порівнюють протагоніста комедії, Бертрам наділений не мінливістю почуттів, а нездатністю їх зазнавати. Його пристрась до юної італійки має лише чуттєвий характер, з самого початку вона позбавлена ширості справжньої любові. Ситуація, в яку потрапляє герой, це традиційне для комедійного жанру становище «обдуреного дурисвіта». Не наділений граф Русільйонський і активністю, притаманною молодим персонажам ранніх комедій Шекспіра. Єдине його самостійне рішення — це відмова від Гелени. Загалом же поведінка героя визначається або обставинами (від'їзд із Русільйона в Париж, а потім — до Італії), або згубними порадами його постійного супутника Пароля.

Порівняно з попередніми творами Шекспіра п'єса вирізняється особливою сюжетною сконцентрованою структурою. Структура ранніх комедій драматурга визначалась ритмом танцю: пари закоханих героїв то наближались одне до одного, то розлучались для того, щоб остаточно з'єднатись у фіналі. Дія цієї комедії розвивається по прямій лінії і направлена від Гелени до Бертрама. П'єса витримана в холоднуватих бляклих тонах. У ній відсутні яскраві карнавальні барви. Дія починається в Русільйоні в час жалоби по батькові Бертрама, хвороба короля виключає святковість паризьких сцен. Головна героїня Гелена одягнена то в темну жалобну сукню, то в плащ прочанки. Загальний колорит п'єси нагадує стримані тони гобелену.

Цілковитої перемоги кохання в комедії «Кінець діло хвалить» нема. Почуття Гелени, долаючи станові перепони, торжествує лише над байдужістю Бертрама. А переродження юного графа, не зовсім підготовлене розвитком основної дії, винесено за рамки сценічного часу. Герой не проходить через очисну дію страждання, пробування випадають на долю Гелени. Все це обумовило певну драматичну напруженість п'єси, яка не знімається щасливим фіналом.

Сценічна історія комедії не багата на відкриття. Серед найцікавіших її постановок на радянській сцені слід назвати спектакль студії Малуго театру 1928 р., режисер Ф. М. Каверін. Комедія була вирішена в душі поетичної казки. Особливо

оригінальним було виконання ролі Гелени артисткою Н. Цветковою, яка надовго визначила вирішення таких жіночих образів, як Розалінда, Віола на сценах багатьох радянських театрів.

ПРИМІТКИ

ДО «КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ»

С. 437. *Лафе* — ім'я Лафе утворено від французького слова *feu*, що означає «вогонь». Натяк на запальний характер героя.

Пароль — ім'я Пароль означає «балакучий» (франц. *parole* — «слово»). В образі героя чимало від традиційного персонажа комедії *del arte* — «хвалькуватого воїна». Окремі його риси нагадують також риси Фальстафа. Пароль, проте, позбавлений наївності цього героя. Його цинізм провіщає таких персонажів пізніх комедій Шекспіра, як, наприклад, Терсіт і Патрокл з «Троїла і Крессіди».

Лаваш, блазень. — Ім'я героя утворено від французького слова *vache*, яке означає «корова». Лаваш позбавлений і меланхолійного смутку Феста («Дванадцята ніч»), і глибокої філософічності блазня з «Короля Ліра». Він — повторення традиційного образу блазня-базика з ранніх комедій Шекспіра.

С. 438. *Проте маю коритися волі короля, мого володаря, а відтепер і опікуна*. — Король, за давньою традицією, вважався опікуном кожного знатного дворянина, який залишався без батька.

С. 442. *...таких ревних цнотливик я б ховав поза церковною огорожею, як самогубців, що чинять замах на саму природу*. — Пароль, шоправда, в комічній, гротескній формі, викладає один з постулатів ренесансної етики: кохання — це природне почуття, і той, хто відмовляється від нього, порушує закони природи.

С. 444. *Дають свободу дій нам доля і талан, / тільки той слабкий, хто сам собі не пан*. — Монолог Гелени — справжній ренесансний гімн на честь людини. В ньому знайшли відображення провідні для ренесансної етики утвердження самоцінності людської особистості й права її вирішувати свою долю.

Входить король Французький й... — Образ короля в п'єсі нагадує доброго та справедливого правителя з народної казки або балади. Деякі його погляди схожі до філософських міркувань брата Лоренцо з трагедії «Ромео і Джульєтта».

С. 449. *Одна з десяти? Ти перебрехав пісеньку, голубе*. — Блазень переінакшує слова давньої англійської пісні про десять синів троянського царя Пріама.

Вона вбереться поверх чорного підрясника непокірливості у білу ризу смирення. — Ще одне свідчення скептичного ставлення Шекспіра як до католицизму, так і до пуританства. Католицьке духовництво носило біле облачення, пуританське — чорне.

Діано, ти не цариця дівочтва, коли гдишися з тим, що твою бідолашну амазонку... — В античній міфології богиня Діана вважалася покровителькою цнотли-

вих. Жінки-воїниці амазонки, які не визнавали кохання, зображувались у мистецтві Відродження як поет Діани.

С. 450. *Тривкі й дошкульні тих шпильок уколи!* — Випробування кохання, яке без перешкод втрачає свою цінність, — провідна тема ранніх романтичних комедій Шекспіра («Два веронці», «Сон літньої ночі» тощо).

В твоїх очах я Спостерегла провісницю негоди, Барвисту Іріс. — Іріс (Іріда) — у грецькій міфології вважалась богинею райдуги.

С. 457. *Не бажає лисиця винограду?* — Натяк на байку Езопа «Лисиця й виноград».

...один... доторк Піпіна б міг підвести з домовини, А другий доторк змусив би і Карла Великого укласти їй сонета. — Тобто краса й розум Гелени можуть творити чудеса.

Піпін Короткий (714—768) — перший король з династії Каролінгів.

Карл Великий (742—814) — король Франції, з 800 р. також римський імператор, син Піпіна Короткого.

С. 458. *...наче звідник, Крессідин дядько.* — Мається на увазі дядько Крессіди Пандар, ім'я якого стало загальним і почало означати «звідник». Легенду про кохання Троїла та Крессіди відтворено в п'єсі Шекспіра «Троїл і Крессіда».

С. 461. *...як очеретяна обручка — для шлюбу...* — Англійська релігія. Серед англійських селян того часу існував звичай дарувати очеретяну обручку на знак кохання. Цей подарунок не мав значення шлюбної пропозиції.

С. 463. *...послідовники і Галена, і Парацельса...* — *Гален* — видатний грецький лікар (II ст. н. е.), автор численних наукових праць. Крім медицини, займався також математикою, філософією й юриспруденцією.

Парацельс — відомий швейцарський лікар і філософ (XVI), в наукових творах якого природознавчі спостереження поєднано з теологією та містикою. В епоху Відродження Парацельса вважали також видатним алхіміком.

С. 470. *Нащо ти начепив оці стрічки на рукави? Хочеш зробити з них штани?* — Натяк на тогочасну моду носити дуже широкі рукави, перев'язані численними стрічками. Лафе ці стрічки нагадують підв'язки на панталонах.

С. 475. *...наче той блазень у діжку з тістом...* — Англійська реалія, натяк на популярну тоді оповідь про святковий обід у лорда-мера Лондона. Гостям під час обіду було подано такий велетенський пиріг, що в ньому зміг сховатися блазень господаря.

С. 477. *Молодець! Coraggio!* — традиційне для ампула «хвалькуватого воїна» використання італійської батальної лексики. Цей художній засіб використано також у комедії «Марні зусилля кохання» при створенні образу дона Армадо.

С. 483. «Прочанкою я йду до Якова Святого...» — Географічна неточність. Монастир св. Якова Кампостельського у Північній Іспанії, а не в Італії. Лист Гелени написаний у формі сонета.

Нехай простить мені, що, мов Юнона люта, Я зав'язала вік безжалісно йому...— Натяк на переслідування троянського героя Енея римською богинею Юноною. Цей сюжет використано в «Енеїді» Вергілія.

С. 487. *Ескал* — ім'я італійського герцога перетворюється у Шекспіра в особове ім'я багатьох персонажів («Ромео і Джульєтта», «Міра за міру»).

С. 489. *Втратити барабан — і як!* — Полковий барабан був символом вояцької слави. Його втрата вважалась ганьбою для всього полка.

С. 494. *...в німого Баязетового слуги...— Баязет (1347—1403)* — турецький султан. У 1402 р. був захоплений у полон Тимуром. Гаремі східних володарів охороняли німі раби, в яких було вирвано язика.

С. 497. *Хіба ж була такою ваша мати Тієї ночі, як зачала вас?* — Ця репліка Бертрама свідчить про згубний вплив на нього Пароля, слова якого (I, 1) він повторює.

С. 506. *Несс* (гр. міф.) — кентавр, який намагався збезчестити дружину Геракла Деяніру. Підступна порада пораненого Гераклом кентавра Деянірі — змочити одяг героя кров'ю Несси, щоб зберегти його кохання — згодом призвела до загибелі від отрути, яка з Гераклової стріли перейшла в Нессову кров.

...він навчав рекрутів здвоювати ряди на плацу, що зветься Майл-енд.— Майл-енд — місце, де за часів Шекспіра навчали військової справи бійців міського ополчення.

С. 509. *...чим брудним шафраном можна було б пофарбувати всіх наших жовторотих...—* Тодішні франги надавали своїм комірцям і манжетам жовтуватого кольору, підфарбовуючи їх шафраном.

С. 510. *Навуходносор* — син халдейського царя Набопаласара, правитель Вавілоу. Царював від 605 до 562 р. до н. е. За часів царювання Навуходносора вавілонські війська кілька разів спустошували Іудею. За біблійною оповіддю вавілонського царя за його гріхи було перетворено на бика. Він їв траву, тобто «знався на корисних травах».

С. 511. *...а вона завжди кінчається широкою брамою і великим вогнем.—* Тобто пеклом

МІРА ЗА МІРУ

П'єса вперше була видана in folio 1623 р. Видавці, мабуть, не мали її повного тексту і використали акторські списки ролей, що спричинилось, як гадають, до скорочення п'єси. Збереглися відомості про постановку «Міри

за міру» в придворному театрі 26 грудня 1604 р. Цим же роком, певно, датується і створення п'єси.

Первісним джерелом сюжету є п'ята новела сьомої декади збірника Дж. Джіральді Чінтіо «Гекатомміті, або Сто новел» (1563), де італійський автор звертається до поширеного в літературі середніх віків і Відродження сюжету про великодушну сестру, яка ціною своєї честі намагається врятувати засудженого до смерті брата. Новела Чінтіо була використана англійським драматургом Дж. Четстоном, п'єса якого «Промос і Кассандра» (1565) привернула увагу Шекспіра.

Разом з «Троїлом і Крессідою» та «Кінець діло хвалить» «Міра за міру» належить до числа проблемних п'єс чи так званих «похмурих комедій» драматурга. Ці твори були написані на зламі XVI—XVII ст. Літературне життя Англії цього періоду являло собою складну картину протистояння і взаємопроникнення різноманітних шкіл і стилів. Єлизаветинська драматургія вступає в останню стадію свого існування. До «лондонських комедій», з їхнім гротескно-реалістичним зображенням англійського побуту звертається прибічник «ученої комедії» Бен Джонсон. На сцені з'являються твори молодших сучасників Шекспіра — Бомонта і Флетчера, Вебстера та ін., що виразно наближаються до поетики барокко.

При загальній різноманітності явищ, які характеризують пізньоренесансну драматургію в Англії, можна все-таки виділити кілька провідних тенденцій, що відбилися і в проблемних п'єсах Шекспіра. Це, перш за все, перегляд понять, зв'язаних з ренесансною концепцією людської особистості, принципове заперечення її ідеальності. Відповідно зростає інтерес до реальної дійсності, зображуваної в усій її неприхованій непривабливості й дисгармонійності. Особливо цікавлять драматургів цього періоду складні етичні проблеми, трагічні колізії невідповідності людини й навколишнього світу.

Підвищений інтерес до проблем морально-філософського плану характерний і для п'єси Шекспіра «Міра за міру». В її структурі можна виявити чимало зовнішніх ознак традиційного комедійного жанру. Як і в ранніх Шекспірових комедіях, дія тут розвивається на двох рівнях, події відбуваються в умовній обстановці (перед нами фантастичний Відень), інтрига неодмінно завершується весіллями. Проте загальний емоційний настрій п'єси вже зовсім інший. І справа не тільки в численних натуралістичних деталях і гротескно-грубуватій фарсовості персонажів комедійного плану. Зникла ігрова невимушеність комедії, її весела розкутість.

Раніше основна сценічна функція героїв полягала в переборюванні перешкод, що виникають на їхньому шляху до щастя. Персонажі в «Мірі за міру» втратили право вирішувати свою долю. Трансформується і мотив природного прагнення людини до щастя, нерозривно пов'язаний у ранній творчості Шекспіра з темою кохання. Серед численних дійових осіб цієї п'єси сценічний тип «романтичного закоханця» відсутній. Ніхто з персонажів (винятком є Маріанна) не прагнув до шлюбів, які завершують дію. А щодо Луціо, то така розв'язка для нього рівноцінна покаранню.

Жанрова неоднорідність іноді призводить до зниження оцінки п'єси, яку навіть називають невдалою. Проте суперечливість цієї «похмурої комедії» закономірно

впливає з її ідейно-естетичної специфіки. Не сюжетно-подійний ряд, не характери героїв, а глибина й серйозність поставлених у п'єсі проблем визначають її композицію. Саме філософсько-етичне начало становить основу дії, підпорядковує собі весь сценічний матеріал.

Ідейним лейтмотивом п'єси є проблема природи людини, що розглядається в двох різних аспектах: особистому й соціальному. Погляд драматурга на гармонійну людську особистість знаєє кардинальної зміни. Ранній Ренесанс уславляє єдність тілесного й духовного в людині. Піднесено-романтичне схилення перед почуттям поєднується в юних персонажах Шекспірових комедій з природно-земним характером їхнього кохання. Драматург намагається злити в одному комедійному герої практичну і святкову сторони людської природи, розкутої і сповненої активності. Навіть пан Тобіо Гик, уособлення тілесного начала, сприймається як вияв необмежених можливостей людської природи. Так само захоплюється витівками своїх персонажів Джованні Боккаччо, милується надмірним життєлюбством героїв-велетнів Франсуа Рабле.

На зламі XVI—XVII ст. ставлення до матеріально-тілесного стає іншим. У ньому починають вбачати витoki тваринно-егоїстичного в натурі людини. Цей новий мотив був присутній уже в «Троїлі і Крессіді». Його значення ще більш зростає в «Мірі за міру». В жодному творі Шекспіра життя ще не поставало перед нами в такому підкреслено біологічному виразі. Крім усього іншого, йдеться про венеричні хвороби, перелюбство тощо. Дія відбувається то в домі розпусти, то у в'язниці, коментують події звідник Помпей і гульвіса Луцій.

Життя в примітивному його аспекті заперечується монологом герцога, виголошеним перед Клавдіо, що чекає страти, і є надзвичайно важливим для розуміння ідейно-філософської системи твору. Ключові моменти цього монологу: швидкоплинність людського буття і нерозумність природи людини, одержимі тваринними пристрастями, безглуздою жадібністю, яка прирікає її на самотність, руйнуючи зв'язки між людьми (цей мотив звучатиме в «Королі Лірі»). Слова герцога, таким чином, породжені презирством не до всякого буття, а до позбавленого цінності тваринного животіяння.

Теза герцога про те, що не всяке існування є життя, дублюється сценою Клавдіо та Ізабелли. Сестра героя — єдиний, крім герцога, персонаж п'єси, не пов'язаний з чуттєвим аспектом буття. Вже на самому початку дії Ізабелла постає перед глядачем немовби відокремленою від решти світу муром монастиря. В усіх сюжетних першоджерелах п'єси сестра засудженого згоджується ціною своєї честі врятувати брата від смерті. А Ізабелла, не вагаючись, відкидає пропозицію Анджело. Етичні ідеали для героїні вищі за саме життя, яке без них втрачає будь-який сенс.

Мотив негативного ставлення до чуттєвого в людській природі звучить у багатьох творах Шекспіра цього періоду: в «Троїлі і Крессіді», «Королі Лірі», «Гамлеті», «Тімоні Афінському». Проте було б помилкою вважати його єдино важливим у п'єсі «Міра за міру», побудованій за принципом тези й антитези. Словам герцога протистоїть монолог Клавдіо, словнений не тваринної, а справді людської жадоби життя. Природа не мириться з відведеною їй роллю, відкидаючи всі ригористичні умовиводи герцога. Та й сама провина Клавдіо не є по-

рушенням природних законів буття. Якщо продовжити думку герцога, то винними у «тваринній пристрасті» виявляться батьки Джульєтти, які через закланість перешкоджають її шлюбові. Лінія Клавдіо — Джульєтта нагадує ніби намічену пунктиром традиційну для раннього Шекспіра історію закоханих, які вступають у конфлікт з батьківським авторитетом (можливо, героїню не випадково звуть Джульєттою).

Неоднозначне і так зване «фальстафівське тло» п'єси. Перед глядачем з'являється ціла низка гротескно-спотворених персонажів ранніх творів драматурга, яких, проте, можна впізнати. Переспілла нагадує пані Спритлі («Герріх IV», ч. II), стражник Лікот — Кизила («Багато галасу з нічого»); Пінна — Андреа Трєса («Дванадцять піч»). Ці герої підкреслено знижені, їхня буфонада нерідко змінюється брутальним натуралістичним фарсом. Другий низовий план п'єси розглядається іноді як своєрідна колекція «людського свинства». Концепція людини в Шекспіра все ж таки ширша, ніж механічне заперечення її, хай і примітивної, тваринної природи. І тут особливе становище в системі образів п'єси посідає Луціо, який своїм боягузством, хвальковитістю й дотепністю віддалено нагадує молодого Фальстафа. Луціо — теоретик гультяїства, і ставлення до нього автора мало б бути однозначно негативним (так до нього ставиться герцог). Але це не так. Луціо щиро відданий Клавдіо. Його репліки часто-густо сповнені здорового глузду. Саме Луціо належить розповідь про морського розбійника, який ревно дотримував усіх заповідей, зішкріб з таблиці лише одну: «Не вкради», — розповідь, явно спрямована проти святенництва.

П'єса написана у формі філософсько-психологічного експерименту, пов'язаного з сюжетною лінією герцога. Мотив підкреслено умовний: герой вирішує на певний час надати владу Анджело, вивчаючи збоку як його поведінку, так і сприйняття нового правителя підданими. Кожна сцена — епізод експерименту, що, як пізніше дізнаються глядачі, був заздалегідь передбачений герцогом. Прийом відстороненого спостереження використав Шекспір у «Гамлеті», де герой під прикриттям «маски божевілья» діставав можливість без перешкоди вивчати порочність людської природи.

Логічним центром експерименту є образ Анджело, з яким пов'язана і друга філософсько-етична лінія сюжету: природа людини в її соціальному аспекті. В період пізнього Відродження колізія «людина — суспільство» набирає внутрішньо суперечливого характеру. Гуманістичний принцип: «людина — міра всіх предметів» поступово втрачає своє значення. В умовах регламентації, з посиленням абсолютистських тенденцій або зрослої капіталістичної залежності, особистість дедалі більше починає відчувати втрату свободи. Поведінка людини залежить уже не стільки від її вдачі й особистої волі (рання творчість Шекспіра), як від моральних і соціальних законів, що підпорядковують її собі.

Тема несвободи обігрується в «Мірі за міру» не раз. Узагальнено символічне її розуміння — залежність людини від тваринної основи своєї природи. Але є в п'єсі й інше розуміння несвободи: залежність людини від держави та її законів, у їх конкретному-історичному розумінні. І в цьому «Міра за міру» прямо протилежна раннім комедіям Шекспіра, в яких суворі правила моралі та законів

ставали лише приводом для гри (лінія Тезея і молодих закоханих у «Сні літньої ночі»). У п'єсі ніхто з героїв, навіть герцог, цілком не вільний. В'язниця, в якій зустрічаються майже всі дійові особи п'єси,— багатозначне тло дії.

Тема закону невіддільна від образу Анджело, найглибше психологічно розробленого в п'єсі. О. С. Пушкін, захоплюючись багатогранністю вдачі цього героя, пише: «У Шекспіра лицемір виносить судовий вирок з пишномовною суворістю, але справедливо; він виправдовує свою жорстокість глибокодумним судженням державної людини; він спокушає невинність сильними, знадливими софізмами, не смішною мішашиною побожності й зальотів. Анджело — лицемір, бо його прилюдні дії суперечать його таємним пристрастям! А яка глибина у цій вдачі».

На початку дії Анджело постає перед глядачами як саме втілення невідданості закону. Ставши намісником герцога, герой відразу ж виступає проти першого порушення права з усією нещадністю. Але парадоксальність становища героя в тому, що він і сам учиняє такий самий гріх. На особі Анджело обидві теми зімкнулися. Право судити дістає герой, наділений такою ж самою ущербною, недосконалою природою, як і решта персонажів. Дальша поведінка Анджело — спроби спокусити Ізабеллу, породжений страхом перед викриттям наказ скарлати смертю Клавдіо — закономірний вияв тваринних рис у характері героя.

Виникає складна морально-етична ситуація, що не має однозначного вирішення. Експеримент герцога закінчений, і майже ніхто з героїв не витримав випробування. Замість традиційного апофеозу гармонії перед нами картина порушення природних взаємин між людьми. Цим «Міра за міру» нагадує «Троїла і Крессиду» і написаного незадовго перед цим «Гамлета». Не запереченням людини звершується ця мудра й гірка п'єса. Людська природа недовершена і тим більше потребує милосердя, доброти. Заключна сцена позбавлена веселої безтурботності ранніх комедій Шекспіра. Але нема в ній і песимістичної безвиході. Поблажлива іронічність підкреслює відкритість фіналу, безпосередньо зверненого до глядача, спонукає його до активного мислення.

П'єса привернула особливу увагу О. С. Пушкіна, він навіть збирався перекласти її російською мовою. Переклад лишився незакінчений, зберігся чорновий текст лише перших віршів. Проте великий російський поет не втрачає інтересу до «Міри за міру», і 1833 р. з'являється його поема «Анджело», написана за мотивами п'єси Шекспіра. Звертається до цього твору і Ріхард Вагнер. Опера «Забора кохання» написана композитором на Шекспірів сюжет.

Російською мовою п'єса перекладалась неодноразово. 1850 р. окремі її сцени були перекладені В. Родиславським, пізніше з'явилися переклади П. Альберта, Ф. Міллера, Є. Полонської, Т. Щепкіної-Куперник. Першим її перекладачем українською мовою став П. Куліш. Передмову до п'єси написав І. Франко.

Найцікавішою сценічною версією п'єси є її постановка 1880 р. у Малому театрі. Роль Ізабелли виконувала М. Ермолова, роль герцога — О. Ленський, Луціо — О. Правдін. Велика російська артистка, незважаючи на певну складність ролі, створила привабливий характер героїні, підкресливши сувору чесноту і неохитну моральну стійкість Ізабелли.

С. 531. *Як факели, запалює нас небо, Щоб ми горіли тільки задля себе.*— В словах герцога відчуються відголоски дуже популярної в епоху Відродження концепції гуманістичної активності. Природа наділяє людину численними добрими якостями й талантами, які вона повинна використати для блага суспільства. Людина, яка відмовляється від активної діяльності, порушує закони природи.

С. 533. *Молитва лишається молитвою...*— Луціо є персонажем го-стро комедійним, майже негативним героєм. Деякі його репліки, проте, не позбавлені сенсу. Так, його зауваження про молитви ґрунтується, певно, на віротер-пимості самого драматурга.

...ніж французьким оксамитом з такою облізлою ворсою, як ти.— Натяк на vene-ричну хворобу, що її називали французькою, від якої людина втрачає волосся. У своїх дотепах Луціо найчастіше звертається саме до обігрування мотиву vene-ричних хвороб, що знижує його образ.

С. 534. *Входить Помпей.*— Ампула Помпея — клоун. Одначе, герой має певну професію: спочатку він звідник у домі розпусти Переспілли, потім помічник ката. Він не безсторонній спостерігач подій, а бере в них участь. Про клоунське ампула свідчить і зовнішній вигляд Помпея — наприклад, його широченні штани, які неодноразово обігруються в тексті.

Ім'я героя п'єси — Помпей — створює комедійний контраст з Помпеем Гнеєм Великим (106—48 до н. е.), що був римським полководцем та політичним діячем.

С. 538. *Ні, отче мій, так думати не слід. Стріла кохання пронизать нездатна Надійно у броню закуті груди.*— Священик, певно, припускає, що герцог відмовляється тимчасово від влади для якоїсь любовної авантюри. Пи-тання про вік герцога остаточно не вирішене. Деякі дослідники вважають, що герой людина ще молода. При цьому вони спираються на те, що роль герцога в театрі «Глобус» виконував нібито Р. Бербедж.

Він думає, що я подався до Польщі; Я сам поширив чутку цю в народі...— Фольк-лорний мотив: добрий правитель змінює свою зовнішність і переодягнений ви-рушає в подорож по державі, щоб довідатись про життя своїх підданців і сприяти перемозі справедливості.

Та вже ось ледве не п'ятнадцять літ...— Певна непослідовність у тексті. Щойно Луціо розповідав, що закон не застосовувався вже 19 років. Проте можливо: що Луціо веде рахунок від часу видання закону, а герцог — від дня свого вступу на престол.

С. 540. *Мир стінам цим!*— Сцена появи Луціо в монастирі над-звичайно вдала за своєю контрастністю. Гульвіса Луціо просить майбутню чер-ницю Ізабеллу врятувати Клавдіо, звинуваченого в порушенні норм моральності.

С. 541. *Як ми повнієм од їди — чи нива Повніє живом з ласки хлібороба...*— Слова Луціо в побутовій, трохи зниженій формі відтворюють рене-

сансну концепцію про життєдайну функцію природи. Ця репліка героя нагадує монолог Пароля з комедії «Кінець діло хвалить» (I, I).

С. 544. *Якщо порядні люди...*— Образи міської варті, сільських священників і педантів вносять у твори Шекспіра англійський національний колорит. Зображуючи стражника Локота, драматург використовує улюблений комедійний прийом: герой перекручує зміст слів або надає їм протилежного значення (так само — Кизил і Дрючок у комедії «Багато галасу з нічого»).

С. 545. *...з ласки вашої милості, вареного чорносливу закортіло...*— В домах розпусти гостей пригощали вареним чорносливом. За давніми медичними уявленнями чорнослив охороняє від зараження венеричними хворобами.

С. 546. *...у кімнати, що називається «Виноградне гроно»...*— За часів Шекспіра був звичай називати кімнати в шинках або в заїздах за ліпними оздобами, що їх прикрашали: наприклад, зображенням грона винограду. Дати наймення кімнаті могли також картина, gobelen тощо.

Усе це тягнеться, як ніч в Росії...— Інтерес до російських реалій виявляють майже всі письменники сучасники Шекспіра (Сідней, Неш, Голіншед, Флетчер), що пояснюється поживаленням дипломатичних і торговельних контактів між Росією і Англією на зламі XVI і XVII ст. У творчості драматурга ця тема вперше з'являється в комедії «Марні зусилля кохання».

С. 548. *Хто тут розумніший — Правда чи Кривда?*— Традиційні алегоричні фігури середньовічних театральних вистав — мораліте та містерій.

...нечестивий Ганнібале!— Лікот перекручує слова: він хоче сказати «канібал». *Ганнібал* Барка (Аннібал), 247 або 246 до н. е.— 183 до н. е.— полководець і державний діяч Карфагена, один з найвидатніших полководців стародавнього світу.

С. 550. *...інакше я тебе до самих твоїх наметів пожену, як Цезар великого Помпея...*— Мається на увазі перемога Юлія Цезаря над своїм політичним супротивником Гнеєм Помпеєм, на прізвисько Великий. Битва, яка принесла остаточну перемогу Цезарю, відбулася 48 р. до н. е. біля міста Фарсали.

Ходім обідати.— Аристократи мали звичку обідати об 11 годині ранку, а вечеряти о 5-й годині дня.

С. 566. *Готуйсь до смерті, то й життя і смерть Для тебе вже приємнішими будуть.*— Дослідники вбачають у монолозі герцога вплив концепції французького мислителя доби Відродження Монтеня: «філософствувати — означає готуватись до смерті».

С. 573. *Його несправедлива жорстокість повинна б за всіма законами розуму погасити цю любов...*— Примхливість кохання — провідна тема ранніх «романтичних» комедій Шекспіра. Герцог, проте, вбачає в цьому недосконалість, нерозумність людської природи.

С. 575. *Аби ж святим був кожен, як іззовні, За лежу б не ховав діла гріховні!*— Натяк на порочність Анджело. Тема розбіжності між зовнішнім

вглядом і справжньою природою речей присутня майже у всіх творах Шекспіра цього періоду.

Буде з його шиєю те, що й з вашим черевом, отче: стягнуть її мотузкою! — Ченці ордену францисканців підперізувались конопляною мотузкою, що мало свідчити про їхню зневагу до багатства. Конопляну мотузку використовували також кати під час страти засуджених.

Де ж твої лялечки-жінки, яких ти створюєш так само легко, як Пігмаліон? — Луцію натякає на те, що в домі Переспілли Помпей виконував обов'язки звідника.

Пігмаліон — у грецькій міфології скульптор, цар Кіпру, який закохався в створену ним із слошової кістки статую. Богиня кохання Афродіта оживила статую, і вона стала дружиною митця.

С. 576. *Тепер ти станеш гарним чоловіком, Помпею!* — За звітництво карали довгорічним тюремним ув'язненням, тому Луцію й каже Помпеєві, що той буде мати досить часу, щоб господарювати в тюрмі, мов у власному домі.

С. 580. *На міру міряє єдину Не лиш чужу — й свою провину.* — Ці слова герцога становлять ідейний лейтмотив усього твору.

С. 581. *Хлопчик... співає: «Геть уста — весни цвітінь...»* — Пісні в творах Шекспіра не мають характеру зовнішнього музичного дивертисменту, а доповнюють психологічні характеристики персонажів. Так, пісня, яку виконує хлопчик-паж, створює атмосферу щирої ліричності, підкреслюючи, таким чином, поетичність образу героїні. Деякі дослідники вважають, що слова цієї пісні написав не Шекспір.

С. 582. *...в музиці є джерело для втіх: Несе добро вона, але й штовха на гріх.* — Єдиний фрагмент у творчості Шекспіра, де мова йде про негативний вплив музики на людину. Можливо, це пояснюється трохі ригористичним характером образу герцога, який у п'єсі весь час обстоює перевагу духовних засад над тілесними, розуму над почуттям.

С. 583. *О владо! Сан! Очей фальшивих безліч За вами стежить...* — Репліка герцога не має відношення до безпосередніх подій цього епізоду, а являє собою повторення слів героя після бесіди з Луціо. Герцог, очевидно, не може позбутись неприємного враження від слів Луціо, що не свідчить, між іншим, про цілковиту врівноваженість його натури.

С. 585. *...доводиться щоразу просити прощення у своїх клієнтів.* — За давнім звичаєм, кат, перед тим як виконати вирок, щоразу просив пробачення в засудженого.

С. 590. *...стільки тут її давніх знайомих.* — Імена, прізвиська героїв, певно, містять у собі натяки на якихось конкретних осіб, відомих тогочасним глядачам.

...пан Спритняг сидить за паку обгорткового паперу та мішок старого імбиру, які нав'язав йому лихвар. — За часів Шекспіра уряд починає вживати деяких заходів для обмеження прибутків лихварів, які вдаються до різних хитрощів, щоб збе-

регти своє багатство. Так, наприклад, вони починають включати в позичку невидні й непотрібні покупцям товари. Спритняг і став жертвою такого лихваря, який дав йому позичку не грішми, а імбиром і папером, що їх той не зміг продати й потрапив до боргової тюрми.

...всі бабусі, що так його любили, перемерли.— Вважалося, що старі жінки дуже полюбляють пити тепле солодке молоко з імбиром чи просто гризти його зерна. Натяк на це є і в «Венеціанському купці».

С. 591. *...і тепер Христа ради просять!*— За давніх часів в'язні повинні були самі дбати про своє харчування. Вони вивішували у вікнах тюрми кошики, в які перехожі клали свої пожертви.

С. 599. *Достойний брате!*— Таке звертання вважалося звичайним між вельможними особами.

С. 606. *А ні—тоді навіки тут Як пам'ятник із мармуру застигну.*— В поетичному арсеналі Шекспіра статуя з мармуру є символом нерухомості, скорботи. Схожий образ зустрічаємо в «Троїлі і Крессіді» тощо.

Олена АЛЕКСЕЄНКО

ЗМІСТ

БАГАТО ГАЛАСУ З НІЧОГО

Переклала Ірина Стещенко

5

* ЯК ВАМ ЦЕ СПОДОБАЄТЬСЯ

Переклав Олександр Мокровольський

89

ДВНАДЦЯТА НІЧ,
АБО ЯК СОБІ ХОЧЕТЕ

Переклав Максим Рильський

171

* ЮЛІЙ ЦЕЗАР

Переклав Василь Мисик

249

* ТРОІЛ І КРЕССИДА

Переклав Микола Лукаш

331

* КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ

Переклав Лесь Танюк

436

* МІРА ЗА МІРУ

Переклав Дмитро Білоус

528

ПІСЛЯМОВИ ТА ПРИМІТКИ

Олени Алексєнко

617

Багато галасу з нічого

618

Примітки до «Багато галасу з нічого»

621

Як вам це сподобається

626

Примітки до «Як вам це сподобається»

630

Дванадцята ніч, або Як собі хочете

635

Примітки до «Дванадцятій ночі, або Як собі хочете»

639

Юлій Цезар

643

Примітки до «Юлія Цезаря»

648

Троїл і Крессіда

653

Примітки до «Троїла і Крессіди»

657

Кінець діло хвалить

662

Примітки до «Кінець діло хвалить»

666

Міра за міру

668

Примітки до «Міри за міру»

673

ВИЛЬЯМ ШЕКСПИР

Сочинения в шести томах

ТОМ 4

Много шума из ничего
Как вам это понравится
Двенадцатая ночь, или Что угодно
Юлий Цезарь
Тронл и Крессида
Конц — делу венец
Мера за меру

Перевод с английского

Киев,
Издательство
художественной литературы
«Дніпро»
1986

(На украинском языке)

Редактор В. Г. Струтинський
Художник С. Г. Якутович
Художне оформлення В. С. Мітченка
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічні редактори І. І. Швець,
Б. С. Грінберг
Коректор Л. Г. Лященко

Інформ. бланк № 2899

Здано до складання 29.05.85. Підписано до друк 17.12.85. Формат 60×84^{1/16}. Папір друк. № 1. Гарнітура літературна. Друк високій. Умовн. друк. арк. 39,525. Умовн. фарбовідб. 40,688. Обл.-вид. арк. 39,855. Тираж 68 000 пр. Зам. № 5-1246. Ціна 3 крб. 40 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика
ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків,
вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Шекспір В.

Ш41 Твори в шести томах. Том 4. Багато галасу з нічого; Як вам це сподобається; Дванадцята ніч, або Як собі хочете; Юлій Цезар; Троїл і Крессіда; Кінець діло хвалить; Міра за міру. / Перекл. з англ.; Післямови О. Алексеєнко.— К.: Дніпро, 1986.— 678 с., іл.

До четвертого тому творів В. Шекспіра (1564—1616) увійшли: «Багато галасу з нічого», «Як вам це сподобається», «Дванадцята ніч, або Як собі хочете», що завершують ранній комедійний період творчості англійського драматурга, його так звані «похмурі комедії» — «Троїл і Крессіда», «Кінець діло хвалить», «Міра за міру» та політична трагедія «Юлій Цезар».

Ш 4703000000 —075
М205(04)—86 передплатне

И(Англ)